

Hitit Sosyal Bilimler Dergisi

Hitit Journal of Social Sciences

Hitit Sosyal Bilimler Dergisi

Hitit Journal of Social Sciences

E-ISSN : 2757-7449
YIL / VOLUME 16
SAYI/ ISSUE 2
2023

Yayın Sahibi/Owner on behalf of Hitit University

Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Rektör / Rector)

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Director

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ

Baş Editor / Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ÇITAK

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Dr. Öğr. Üyesi Özlem DÜNDAR

**Yazı ve Redaksiyon Kurulu Editör Yardımcısı /
Proofreading Board Assistant Editor**

Dr. Öğr. Üyesi Özlem DÜNDAR

**Uluslararası İlişkiler Editör Yardımcısı /
International Assistant Editor**

Dr. Öğr. Üyesi Özlem DÜNDAR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ÇITAK

Prof. Dr. Aygül SÜEL

Prof. Dr. Deniz AYTAÇ

Prof. Dr. Fatih DUMAN

Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR

Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

Prof. Dr. Metin UÇAR

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ

Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ

Prof. Dr. Selim TÜRCAN

Prof. Dr. Şaban HAKLI

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ

Prof. Dr. Taha Bahadır SARAÇ

Prof. Dr. İsmail YILDIRIM

Doç. Dr. İlker SAKINÇ

Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Eugenia CUNHA
(University of Coimbra, PORTUGAL)

Prof. Dr. İbrahim SIRKECİ
(Regent's University London, UK)

Prof. Dr. Tal SIMMONS
(Virginia Commonwealth University, USA)

Prof. Dr. Ebrahim MOOSA,
(University of Notre Dame, USA)

Prof. Dr. Daniel Balsalobre-Lorente
(University of Castilla-La Mancha, SPAIN)

Prof. Dr. Asma Salman
(American University in the Emirates, UAE)

Prof. Dr. Cosimo MAGAZZINO
(Rome Tre University, ITALY)

Prof. Dr. Olha ILYASH
(National Technical University of Ukraine Kyiv "Igor
Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", UKRAINE)

Prof. Dr. Drago PUPAVAC
(Polytechnic of Rijeka, CROATIA)

Prof. Dr. Serhii KOZLOVSKYI
(Vasyl' Stus Donetsk National University, UKRAINE)

Doç. Dr. Kazi SOHAG
(Ural Federal University, RUSSIA)

Doç. Dr. Arshian SHARIF
(Sunway University, MALAYSIA)

Doç. Dr. İlker SAKINÇ
(Samsun Ondokuz Mayıs University, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Hakan USLU
(Adiyaman University, TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Suzan ODABAŞI
(Uşak University, TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Özcan ÖZTÜRK
(Hamad bin Khalifa University, QATAR)

Dr. Bosede Ngozi ADELEYE
(University of London, UK)

Dr. Roshini Brizmohun GOPAUL
(University of Mauritius, MAURITIUS)

Dr. Oguzhan BATMAZ
(Colorado College, USA)

Taranılan İndeksler / Indexed by

-TÜBİTAK-ULAKBİM-TR Dizin

-EBSCO

-ERIH PLUS

-CEEOL- Central and Eastern European Online Library

Eski Adı/Former Name

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/
Hitit University Journal of Social Sciences Institute
ISSN 1308-5107 E-ISSN 2536-4944
Son Sayı/Latest Issue: Cilt/Volume 13, Sayı/Issue 2

Yeni Adı/New Name

Hitit Sosyal Bilimler Dergisi /
Hitit Journal of Social Sciences
E-ISSN 2757-7449
İlk Sayı/First Issue: Cilt/Volume 14, Sayı/Issue 1

Tasarım/ Design

Arş. Gör. M. Selçuk KAYA

Hitit Sosyal Bilimler Dergisi yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, *çift-körleme hakemlik süreci* yürüten *uluslararası* akademik bir dergidir. Dergide yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Enstitümüzün kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

Hitit Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed academic journal which is published twice per year (June and December). All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Institute.

Dergimizin Yayın ve Yazım İlkelerine, dergi web sitesinden ulaşabilirsiniz.

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli araştırmacılar ve okurlar,

Hitit Sosyal Bilimler Dergisi'nin Aralık 2023 (16/2) sayısında yer alan birbirinden değerli araştırma makaleleri ile huzurlarınızda olmaktan mutluluk duyuyoruz

Hitit Sosyal Bilimler Dergisi'nin bu sayısında süreçleri başarıyla tamamlayan 18 makalenin yayımlanmasına karar verilmiştir. Akademik çalışmaların değerlendirilmesi, yayına hazır hale getirilebilmesi ve okuyucuyla buluşabilmesi için gerekli olan süreçlerde katkısı olan hakemler ve yardımcım **Dr. Öğr. Üyesi Özlem DÜNDAR'a** katkıları için teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, dergimiz Yayın Kurulu ile yapılan istişarelerin ardından alınan kararı ve 2024 planlarımızı paylaşmak istiyorum. Hitit Sosyal Bilimler Dergisi, 2024 yılından itibaren 17. ciltten başlayarak yılda üç kez (Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında) ve yalnızca araştırma makalelerini yayımlamaya başlayacaktır.

Ayrıca, 2024 yılı Şubat ayında gerçekleşecek olan "10.Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi (International Congress on Accounting and Finance Research – ICAFR)" kapsamında sunulan özet bildirilerden türetilen ve hakemlik süreci olumlu tamamlanan makalelerle sınırlı olmak üzere "**ICAFR'23 Özel Sayısı**" yayımlanacaktır.

Değerli çalışmalarını dergimize gönderen yazarlarımıza ve dergimizi takip eden okuyucularımıza da teşekkür ederim.

Dergimizin bilimsel anlamda sürekli ileri giden ve en değerli bilimsel dergiler ar alması dileklerimle...

Saygılarımla

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ÇITAK
Baş Editör

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Memiş KARACA, Nadide Sevil TÖLÜCE	266-289
Mülteci Sağlığı Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunların AHP Yöntemiyle Tespiti Determination of Problems Encountered in Refugee Health Practices by AHP Method Performance	
Baki ATEŞ, Melike ATAY POLAT	290-315
Enerji Yoksulluğu ve Yenilenebilir Enerji Kullanımının Çevresel Bozulmaya Etkileri The Effects of Energy Poverty and Renewable Energy Use on Environmental Degradation	
Sevinç SOYOCAK ÖZALP	316-328
Polycentricity Thought and Governance Relationship in Vincent Ostrom Vincent Ostrom'da Çok Merkezlilik Düşüncesi ve Yönetişim İlişkisi	
Gamze YORGANCIOĞLU TARCAN, Simge SAMANCI	329-349
Sağlık Teknikerlerinin Meslek Seçimlerinde Kişisel Özelliklerin ve Psikolojik Sağlamlığın Etkisi The Effect of Personal Characteristics and Psychological Resilience on Health Technicians' Career Choices	
Seçil HİRİK.....	350-365
Tarihi Metinlerde Önvaryasyonun Görünümü: Köl Tigin Yazıtı The Appearance of Presupposition in Historical Texts: Köl Tigin Inscription	
Mazhar NARŞAP	366-376
İskit Kültür Tarihinde Arzhan 2 Kurganının Yeri ve Önemi The Place and Importance of Arzhan 2 Tomb in the History of Scythian Culture	
Cihan ÇOBANOĞLU	377-399
Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın Regülasyon Riskleri: Sektörel Bir İnceleme Regulatory Risks of The European Green Deal: A Sectoral Analysis	
Nurettin ÖZDEMİR	400-425
Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Muhasebenin Temel Kavramlarına İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Yozgat İli Örneği Evaluation of The Awareness Levels of Certified Public Accountants Regarding the Basic Concepts of Accounting: The Case of Yozgat Province	

Ayşegül GÜLER – Ali AYATA	426-441
Türk İdare tarihinde Sosyal Devlet Anlayışının topluma yansıtılması Açısından Vakıf Medeniyetinin yeri	
The Place of the Waqf Civilization in the History of Turkish Administration in Terms of Reflecting the Welfare State Approach to the Society	
Salih Özgür SARICA	442-460
The Effect of Administrative Capacity on Urban Livability in Türkiye: A geographically Weighted Regression	
Türkiye'de İdari Kapasitenin Kentsel Yaşanabilirlik Üzerindeki Etkisi: Coğrafi Ağırlıklı Regresyon	
Mustafa ÇEVİK – Dilek ŞAHİN ÇEVİK.....	461-482
Kredi Temerrüt Takas Primi Volatilitesi ve Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerle Olan İlişkisi: Türkiye Örneği	
Credit Default Swap Premium Volatility and its Relationship With Selected Macroeconomic Variables: The Case of Türkiye	
İrfan DURMUŞ	483-502
Demokrat Parti Döneminde Türkiye Dış Politikasının Elâzığ Basınındaki Yansımaları	
Reflections of Turkey's Foreign Policy in The Press of Elâzığ During the Democrat Party Period	
Hafize Nurgül DURMUŞ ŞENYAPAR	503-511
Towards an AI-Enhanced Sustainable Health System: Inferences from Healthcare Management Research	
Yapay Zekayla Geliştirilmiş Sürdürülebilir Bir Sağlık Sistemine Doğru: Sağlık Yönetimi Araştırmalarından Çıkarımlar	
Ergun ÜSTÜN	511-525
II. Friedrich Döneminde Saray Hayatı: Bilimsel ve Kültürel Faaliyetler	
Palace Life During the Reign of Frederick II: Scientific and Cultural Activities	
Nevzat ÇALIŞ, Şakir SAKARYA, Hasan Hüseyin YILDIRIM	526-543
Hissedar Refahını Etkileyen Değişkenlerin İncelenmesi: BIST Temettü Endeksi Üzerine Bir Uygulama	
The Determination of Variables Affecting the Shareholder Wealth: Empirical Evidence From The BIST Dividend Index	
Zehra HABERAL	544-562
Yüksek Enflasyon Koşullarının Mevduat Bankalarında Kredi/Mevduat Oranı Ve Nakit Akışlarına Etkisinin Araştırılması	
Investigation of the effect of High Inflation Conditions on Credit/Deposit Ratio and Cash Flows in Deposit Banks	

Abdulkadir BULUT, Ali Tarkan ÇAVUŞOĞLU	563-581
Pros and Cons of Corruption to Income Inequality: An Extensive Literature Survey	
Yolsuzluğun Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri: Kapsamlı Bir Literatür Taraması	
Fevzi Serkan ÖZDEMİR, Haluk BENGÜ, Elif KARAKAŞ.....	582-605
Muhasebe Öğretim Elemanlarının Psikolojik Dayanıklılıkları ile Mesleki Dayanıklılıklarının İncelenmesi	
Investigating the Psychological and the Professional Resilience of Accounting Instructors	

MÜLTECİ* SAĞLIĞI UYGULAMALARINDA KARŞILAŞILAN SORUNLARIN AHP YÖNTEMİYLE TESPİTİ

Memiş KARACA¹

Nadide Sevil TÛLÛCE²

Atıf: Karaca, M. ve TÛlÛce, N. S (2023). Mülteci sağlığı uygulamalarında karşılaşılan sorunların AHP yöntemiyle tespiti. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 267-289. doi:10.17218/hititsbd.1269862

Özet: Vatanında cereyan eden savaş, çatışma ve doğal afet nedeni ile hayatını idame ettirme anlamında endişe hissi yaşayan veya ırk, dil, din ve siyasal düşünce gibi sebeplerle ayrımcılığa uğradığını hisseden, vatanından ayrılmak zorunda kalan milyonlarca mülteci bulunmaktadır. Vatanından ayrılan bu insanlar; sığındıkları ÷lkelerde birçok problemle karşı karşıya kalmaktadır. Bu problemlerin başını ise sağlık uygulamalarında karşılaşılan sorunlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda, çalışmamızın amacı; mülteci sağlığı uygulamalarında karşılaşılan sorunları saptamak, gün yüzüne çıkarmak ve bu sorunları ortaya koyan kriterlerin önem derecelerini ortaya koymaktır. Tespit edilecek kriterlerin önem dereceleri ise AHP yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada AHP metodunun kullanılmasının en önemli sebebi, elde edilen kriterlerin herhangi bir sayısal değere sahip olmaması ve bu kriterlere ait değer yargılarının önem derecelerini ortaya koyabilmek adına sayısal değerler atanabilmesi için kullanılacak en etkin yöntemlerden birisi olmasıdır. AHP metodu ile yapılan analiz sonuçlarından mülteci sağlığı uygulamalarında ortaya koyulan kriterler içerisinde ana kriterlerden başlamak üzere en önemli kriter demografik kriterdir. Alt kriterlerde, sırasıyla "cinsiyet", "hastanın kültürel yapısının bilinmemesi" ve "maddi imkansızlıklar" olup, en düşük skora sahip kriterlerin ise sırasıyla "çevresel kriterler", "yaş", "tıbbi özgeçmişlerine ulaşım" ve "uyum ve sosyalleşme" olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlık Uygulamaları, Mülteci Sağlığı, ÇKKV, AHP

Determination of Problems Encountered in Refugee Health Practices by AHP Method

Citation: Karaca, M. and TÛlÛce, N. S (2023). Determination of problems encountered in refugee health practices by AHP method. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 267-289. doi:10.17218/hititsbd.1269862

Abstract: There are millions of refugees who feel anxiety about maintaining their lives due to the war, conflict and natural disaster that has taken place in their homeland, or who feel discriminated against for

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 15.11.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2023

* Çalışmada göçmen, sığınmacı ve mülteci kavramları Türk Hukuk sisteminde yaşanan anlam karmaşası sebebiyle göçmen, sığınmacı ve mülteci farklarını dikkate almaksızın aynı anlama karşılık gelecek şekilde "Mülteci" şeklinde ifade edilmiştir. Bahsedilen göçmen, sığınmacı, mülteci kavramlarının farklılıkları çalışmanın kavramsal çerçevesinde irdelenecektir.

In this study, the concepts of migrant, asylum-seeker and refugee are referred to as "Refugee" without considering the differences between migrant, asylum-seeker and refugee due to the confusion of meaning in the Turkish legal system. The differences between the concepts of migrant, asylum seeker and refugee will be analyzed within the conceptual framework of the study.

¹ Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Sağlık Memuru, Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, memis.karaca.38@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-8441-5929> | <https://ror.org/005zfy155>
Corresponding Author, PhD Student, Kayseri University, Graduate School, Department of Health Management, memis.karaca.38@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-8441-5929> | <https://ror.org/005zfy155>

² Doç. Dr. Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, nadidehalici@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0003-2804-0728> | <https://ror.org/005zfy155>
Assoc. Prof. Dr., Develi Faculty of Social Sciences and Humanities, Kayseri University, Department of Health Management, nadidehalici@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0003-2804-0728> | <https://ror.org/005zfy155>

reasons such as race, language, religion and political thought, and who have been forced to leave their homeland. These people who have left their homeland face many problems in the countries where they have taken refuge. The head of these problems is the problems encountered in health applications. In this context, the aim of our study is to identify the problems encountered in refugee health practices, to bring them to the surface and to reveal the importance of the criteria that reveal these problems. The importance degrees of the criteria to be determined were calculated using the AHP method. The most important reason for using the AHP method in this study is that the obtained criteria do not have any numerical values and it is one of the most effective methods that can be used to assign numerical values in order to determine the importance of value judgments belonging to these criteria. The most important criterion, starting from the main criteria among the criteria set out in refugee health practices from the results of the analysis conducted using the AHP method, is the demographic criterion. Sub-criteria, respectively, "gender", "lack of knowledge of the patient's cultural background" and "financial difficulties" and the criteria with the lowest scores, respectively, "environmental criteria", "age", "access to medical history" and "adaptation and socialization" is that it has been revealed.

Keywords: Health, Health Applications, Refugee Health, ÇKKV, AHP

1. GİRİŞ

Göç geçmişi neredeyse insanlık tarihine dayanan bir olgudur. Yerleşik hayata geçişten önce göçebe yaşamla birlikte yapılan Türklerin Orta Asya'dan göçü, kavimler göçü ve yenedünya göçü dünyada gösterilebilecek en önemli göçlerdendir. Geçmişten günümüze göç olgusu ile ilgili herhangi bir durumla karşılaşmayan, bir yerden bilmediği başka bir yere gitmeyen bir topluluğun olmadığı kuvvetle muhtemeldir. Vatanında cereyan eden savaş, çatışma ve doğal afet nedeni ile hayatını idame ettirme anlamında endişe hissi yaşayan veya ırk, dil, din ve siyasi düşünce gibi sebeplerle ayrımcılığa uğradığını hisseden, vatanından ayrılmak zorunda kalan milyonlarca insan bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından ortaya konan raporlara göre dünyada 82 milyonun üzerinde insan; insan hakları ihlalleri sebebiyle ikamet ettiği yerleşim yerlerinden başka bir yere gitmek zorunda kalmıştır. Bahsi geçen 82 milyonun üzerindeki bu insanların %42'si maalesef 18 yaşın altında bulunan çocuklardan oluşmaktadır. Son zamanlardaki ciddi gelişmeler de göz önüne alındığında 2018-2020 yılları arasında yaklaşık bir milyon çocuk, sığınmacı olarak dünyaya gelmiştir. Bu istatistiklerin ışığında ülkemiz son zamanlarda en çok mülteci barındıran ülkelerin başında gelmektedir. Dünyada yaşanan insan hareketliliği bağlamında değerlendirildiğinde; Türkiye, özellikle kargaşaların sıklıkla yaşandığı coğrafi noktalar ile refah-gelir düzeyi ve insani temel hak ve özgürlüklerin yüksek olduğu gelişmiş ülkeler arasında ciddi bir geçiş güzergâhıdır. (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2022)

Dünya birçok coğrafi konumda istikrarsızlık ve iç çatışmaların patlak verdiği yer haline gelmiş ve bu durum Orta Doğu başta olmak üzere bu bölgelerde yaşayan insanların güvenlik hakkını ihlal etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Orta doğu ve Arap coğrafyasında yaşanan gerginlik ve çatışmalar, dünya genelinde dikkat çeken önemli bir konu haline gelmiştir. Libya Devleti, Mısır Arap Devleti, Tunus Cumhuriyeti ve diğer bölge ülkelerinde yaşanan Arap baharı olarak adlandırdığımız istikrarsızlıklar, bazı ülkelerde iç savaşa dönüşmüş ve diğer ülkelerin müdahale etmesi ile sıcak çatışmalar giderek şiddetlenmiştir. Libya Devletinde ise karmaşa ve karışıklıklar devam ederken, Suriye Arap Cumhuriyetinde ki iç savaş ortamı ve siyasi istikrarsızlıklar göç sorununa sebebiyet vermiştir. Bu durum ise Türkiye dâhil tüm dünyada büyük bir sığınmacı-mülteci krizi yaşanmasına neden olmuştur.

Ülkemiz, sığınmacı ve mülteciler açısından, komşu ülkelerde yaşanmış ve halen yaşanmakta olan siyasi belirsizliklerden kurtulmaya çalışan halkların, kendilerini güvende hissettikleri bir ülke,

gelişmiş ülkelere göç etmek isteyen sığınmacılar için transit geçiş ülkesi, komşularına nazaran nispeten iktisadi olarak daha iyi koşullar sunması nedeniyle işgücü olarak gitmek isteyenler için ise hedef ülke konumundadır (İçduygu, 2004, s.29). Türkiye'nin sığınmacı veya mülteciler için hedef ülke ve transit geçiş ülkesi olmasının temel sebeplerine bakıldığında; çatışma ve istikrarsızlık yaşanan ülkelere komşu olması, BMMYK bürosunun bulunması nedeniyle bilgi sahibi olabilmek imkânının olması, Türkiye'ye girişin diğer ülkelere, nazaran daha pratik olması ve kaçak işçi olarak çalışabilme ortamının bulunmasıdır (Akpınar, 2010, s.5).

Suriye Arap Cumhuriyetinde 2011 yılı mart ayında başlayan ve günümüze kadar halen devam eden iç savaş, şuan ki yaşamı kayda değer bir şekilde etkileyen en büyük mülteci ve insani kriz niteliğini almıştır. Dünya bankasının son verilerine göre 17,5 milyon nüfusu olan Suriye Arap Cumhuriyeti'nde, yaklaşık 13 milyon Suriye vatandaşı insani desteğe muhtaç hale gelirken 6,2 milyon Suriye vatandaşı ikamet ettiği yerden edilmiştir. (World Bank ve UNHCR, 2021). Ayrıca kayıtlı olarak yaklaşık 5,7 milyon Suriyeli vatanını terk ederek başka ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır (Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi [Ocha], 2019). Türkiye ise coğrafi konumu itibariyle de göç koridorunda yer almaktadır. Böylelikle hem göç alan hem göç veren bir yapı sergilemektedir. Mülteciler içerisinde en çok nüfusa sahip olan Suriyelilere ev sahipliği yapan Türkiye, Suriye Arap Cumhuriyetinde yaşanan iç savaş nedeniyle Suriyeli sığınmacı bireylere kapılarını açmış ve bundan dolayı neredeyse yarısı çocuk olmak üzere yaklaşık 4 milyon mülteci alarak, dünyanın en büyük mülteci barındıran ülkesi konumuna gelmiştir. Birleşmiş Milletler verilerine göre, Suriyeli vatandaşların komşu ülkelere sığınma oranları şu şekildedir; %64,1'ini Türkiye, %16,7'sini Lübnan, %11,7'sini Ürdün, %4,5'ini Irak ve %2,5'ini Mısır ağırlamaktadır (UNHCR, 2022).

Dünya'da toplam 26 milyon mülteci veya sığınmacının olduğu ifade edilmektedir (World Bank ve UNHCR, 2021). Ülkemizin, bahsi geçen 26 milyon mülteci veya sığınmacı sayısının yaklaşık 4 milyonuna ev sahipliği yapması birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Karabulut ve Mahmut (2018) Suriyeli sığınmacıların 2011-2017 yılları için ülkemize olan sağlık maliyetini poliklinik hizmeti, hasta yatış hizmeti, ameliyat ve doğum hizmetini alt gruplara ayırarak, hasta sayısı ve yapılan işlemlerin ortalama fiyatlarını baz almış ve 1.919.617.646 TL olarak hesaplamıştır. Günümüze kadar 5 yıl geçmiş olması ve her geçen gün sağlık maliyetlerinin artması sağlık hizmetlerini etkin ve verimli kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Göç eden insanların göç etmiş oldukları ülkelerdeki hak, sorumluluk ve fırsatlarının tespit edilmesi ile ilgili olarak hukuki statüleri oldukça önemlidir. Bu statüler genellikle göçmen, mülteci, şartlı mülteci, sığınmacı ve geçici koruma şeklinde sınıflanmaktadır (Tosun ve diğerleri, 2018, s.2)

Bu mülteci krizinde bireyler sosyal çevre olmaması, yalnızlık, dil sorunu, yabancılaşma ve kültürel farklılıklar gibi birçok stresörle baş başa kalmaktadır. Bu stresörlerle birlikte oluşan stresin sağlık üzerindeki olumsuz etkisine ve bu stresi ortadan kaldırmaya yönelik uğraşların yetersiz olmasından dolayı bulunduğu ortamı terk eden bireyler ruhsal ve bedensel bir sürü sağlık sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır (Farley ve diğerleri, 2005, s.213). Bu sorunların oluşturduğu sağlık problemlerinin yanında göçmenler kültür farklılıkları ve mülteci konumunda bulunulan ülkenin dilini bilmemesinden dolayı iletişim eksikliği sebebiyle; yaşadığı sağlık sorunlarını aktarmada veya ifade etmekte sorun yaşayabilmekte ve her iki grup yani mülteciler ve sağlık personelleri problemlerle karşılaşabilmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmamızın amacı; göçmen, mülteci ve sığınmacı sağlığı uygulamalarında karşılaşılan sorunları saptamak ve önemlisi bu sorunların önem derecelerini ortaya koyarak çözüm önerileri sunmaktır. Alanyazın incelendiğinde

Çalışmamız mülteci sağlığı uygulamaları ve AHP yöntemi kullanılarak yapılan ilk çalışma niteliğini taşıması açısından önem arz etmektedir. Bu durum literatür açığı bulunan bir alanın kapatılarak çalışmacılara, uygulayıcılara ve tüm paydaşlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmamızın ilk aşamasında; giriş kısmı ile göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramları hakkında istatistiki veriler sunarak, çalışma konusunun nedeni ve önemine, ikinci aşamasında kavramsal çerçeve ortaya koyularak göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramlarının anlamları ve aralarındaki farklar ifade edilecektir. Daha sonra mülteci sağlığı uygulamalarında karşılaşılan sorunlardan bahsedilecektir. Üçüncü aşamasında yöntem bölümünde AHP metodunun ne olduğundan, amacından ve aşamalarından bahsedilecek olup, Dördüncü aşamasında bulgular ile çalışmada tespit edilen kriterler ağırlandırılarak, önem dereceleri ortaya koyulacaktır. Son aşamada ise elde edilen sonuçlardan bahsedilecek olup, gerekli önerilerde bulunulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Göçmen, Mülteci ve Sığınmacı

Çalışmada öncelikle birbirleriyle sıklıkla emsal olarak karıştırılan mülteci, sığınmacı ve göçmen terimlerine yönelik tanımlar yapılmıştır. Basında ve ilgili yayın havuzunda Türkiye'ye sığınan Suriyeliler; göçmen, sığınmacı, mülteci, yabancı gibi farklı farklı terimlerle ifade edilmektedir. Ancak her bir kavramın hukuki zemini birbirinden oldukça farklıdır.

Literatür değerlendirildiğinde, göç terimlerinin hukuki statülerinin mülteci ve sığınmacı gibi Türkiye'deki Suriyelilerin yasal bağlamından uzak ifadeler ile şekillendiği görülmektedir. Toplumda yaşayan bireylerde, insana ait olan unsuru değerli kılan şey yaşadığı mekânla kurmuş olduğu güçlü bağıdır. Göç ise, birey ile birey ve birey ve bulunduğu ortam arasındaki ilişkiyi zedeleyen kayda değer unsurlardan bir tanesidir (Ekici ve Tuncel, 2015, s.9). Göç, bireylerin ikametgâh ettiği yerleşim yerinden savaş, doğal afet ve sosyo-demografik sebeplerden ötürü başka bir yere hareket etmelerini tanımlayan uluslararası bir olgudur (Koçak, 2012, s.164).

Göçmen kavramı kişinin iktisadi nedenlerden dolayı standartlarından daha üstte bir yaşam şartlarını sağlamak için yaşadığı ülkeyi kendi rızasıyla terk etmesi sebebiyle mülteci ve sığınmacı tanımlarından ayrılır. Göçmenler daha iyi, daha güvenli bir hayat için yurtlarını terkederler. Göçmen terimi, çoğu zaman iktisadi gerekçelerle birlikte kendi ülkesinden diğer bir ülkeye, o ülkede bulunan yetkililerin bilgi, izni veya onayı ile yerleşen kişilerdir (Ceylan Polat ve Akçak, 2016). Olcay (2012) ise bireylerin bulunduğu ortamda ki sosyal çevreden hoşnut olmaması veya ekonomik nedenler gibi beşeri nedenlerden dolayı kendi vatanını gönüllü olarak yasal veya yasal olmayan yollarla terk etmesi ile birlikte başka bir ülkede yaşayanları göçmen olarak tanımlamıştır.

Mülteciler yaşadığı ülkenin mecburi nedenlerden dolayı güvenli olabilecek yaşam yeri bulmak hedefiyle terk eder ve kendi ülkesine ait koruyucu şemsiyenin altına girmez iken, göçmen çok daha iyi bir yaşam standartları bulabileceği umuduyla ülkesinden ayrılır (Başak, 2011, s.21). Bu farklılıklardan yola çıkarak, göçmenlik kişilerin ülkesindeki yaşam kalitesinden hoşnut olmayıp, daha iyi standartlarda yaşamak için başka ülkelere göç etmesini konu alırken bu göçte herhangi bir zorlama olmadığı aksine mülteciler için zorunlu sebepler gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Mülteci, Cenevre Sözleşmesinin 1. maddesinde düzenlenen tanımıyla 1951'den daha önceleri patlak veren olaylar sonucunda ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir gruba üyeliği veya siyasi fikirlerinden dolayı zulme görebileceğinden, bunun sonucundan dolayı haklı sebeplerden ötürü kaygı yaşadığı için vatanı haricinden bulunan ve bu ülkelerin korumasından faydalanamayan veya bahsedilen korku sebebiyle faydalanmaktan çekinen yahut üyeliği bulunmuyorsa bu tür durumlar sonucu

daha önce yaşadığı ülkenin haricindeki yerlere, oraya geri gidemeyen veya bahsedilen korku sebebiyle geri gelmek istemeyen kişi olarak ifade edilir.

BMMYK ise Mülteci tanımını; ırkı, dini, vatandaşı olduğu ülke, herhangi bir sosyal grup üyesi veya politik fikirleri nedeniyle kendisine eziyet uygulanacağı konusunda haklı bir endişe ve korku yaşayan bu yüzden de ülkesinden ayrılan, yaşadığı endişe ve korkusu nedeniyle vatanına geri dönemeyen veya vatanına dönmek isteği bulunmayan kişi olarak ifade eder (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [BMMYK], 2001). Bu kapsamda mülteci yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı ülkesinden başka bir ülkeye sığınma talebinden sonra kabul edilip elde edilen statüyü göstermektedir.

Mülteci statüsünün elde edilmesi için gerekli koşullar aşağıda belirtilen dört aşamada özetlenebilir (BMMYK, 1998);

1.aşama: Mülteci tanımında korku ve endişeden bahsedilmiş olup, bu kapsamda korku ve endişenin nedeni zulüm olmalıdır. İnsan haklarının ihlal edilmiş olup, işkence, türlü cezalar ve fikir ve düşünce özgürlüğünün kısıtlanması gibi yapılan kötü durumların yaşanması halinde mülteci statüsü verilebilir.

2.aşama: Bireye yapılan zulüm korkusunun nedeni, ırk, din, hüviyet ve belirli bir gruba üye olmasından ileri gelmiş olmalıdır.

3.aşama: Bu aşamada bireyin zulüm gördüğü kendi ülkesinin dışında bulunması gerekmektedir.

4.aşama: Son durumda ise zulüm gören bireylerin kendi ülkesine geri dönmeme veya dönmek istememesi gerekir.

Sığınmacı (asylum seeker); mülteci olabilmek için gerekli şartlara haiz olan, fakat kendisine resmi otorite tarafından daha mültecilik statüsü verilmeyen kişidir (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009, s.49). Mülteci statüsünün kazanılması demek, BMMYK tarafından korunulması hakkını elde etmiş bireyi, sığınma hakkı ile elde edilen sığınmacı statüsü ise nispeten süresi kısa olan barınma ihtiyacının karşılanması olarak ifade edilebilir. Mülteci, mültecilik statüsü resmi otorite tarafından kabul edilmiş yabancı kişileri söylerken; sığınmacı, daha mülteci statüsüne onay verilmemiş, inceleme aşamasında olan ve bu sebepten ötürü geçici koruma sağlanan başvuru sahibi kişilere denir (Reçber, 2014, s.251).

Sığınmacı kısaca mülteci başvurusu alınmış ancak daha sonuçlanmamış olan bireyleri ifade etmektedir. Sığınmacı ve mülteci terimleri uygulamada farklı olsa da, Türkçe de aynı anlamda kullanılmaktadır (Önal ve Keklik, 2016, s.135).

Ancak gerek Türk hukuk sisteminde gerekse 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesinde mültecilerin kabul öncesinde sahip oldukları sığınmacı kavramı tanım olarak bulunmamaktadır. (Barkın, 2004, s.8). Türk hukukunda ise bu durum daha önceki yayımlanmış yönetmelikte “sığınmacı” kavramı olarak ifade ediliyorken, Geçici Koruma Yönetmeliğinde 3 bu kavram yerine “Başvuru Sahibi” kavramı kullanılarak, Cenevre Sözleşmesi ile ülkemizin mevzuatı entegre hale getirilmiştir.

³ 2014 yılında 2014/6883 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 22.10.2014 tarih ve 29153 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak “Geçici Koruma Yönetmeliği” yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin 1. Maddesi: Bu yönetmeliğin amacı: ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılardan, 4/4/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91 inci maddesi çerçevesinde, uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayanlara sağlanabilecek geçici koruma işlemlerinin usul ve esasları ile bu kişilerin Türkiye’ye kabulü, Türkiye’de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye’den çıkışlarında yapılacak işlemleri, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirleri ve ulusal ve uluslararası kuruluşlar arasındaki işbirliğiyle ilgili hususları düzenlemektir.

Türkiye’de kayıt olan Suriyelilere “geçici koruma” statüsü adı altında farklı bir koruma tanımlanmıştır (Topal, 2015, s.13). Bu statünün verilme şartı olarak; dipnotta belirttiğimiz gibi “Geçici Koruma Yönetmeliği’nde 1. Maddesinde belirtilen şartları yerine getirmesidir. Bu statü ile Suriyelilerin geri gönderilmeme ve geri gönderilme noktasında korunma, sağlık, seyahat, ticari iş yeri açma, oturma izni ve konut edinme konularında imkanlar tanınmıştır. Bu durumla beraber çalışma izni, sosyal güvenlik ve vatandaşlık hakları mevcut değildir.

Bu çerçevede en temel husus olarak göçmenler ülkelerini kendi istekleri, bireysel kararları ile ekonomik ve sosyal koşullarını iyileştirme amacıyla terk ederken, mülteciler ise ülkelerini terk etmeleri kendi isteklerine dayanmaz, güvenlik konusu ön plana çıkarak ülkelerini terke mecbur kalırlar. Mülteciler için sosyal ve ekonomik koşullara dayanmayan yaşamsal şartlar ön plandadır. Kısacası göçmen ile mülteci veya sığınmacı tamamen ayrı kavramları ifade etmektedir.

Ülkemizde en çok ağırladığımız göçmen, mülteci, sığınmacı ve yabancı olarak ifade edilen bireylere; “Suriyeli mülteciler”, “Suriyeli göçmenler”, “Suriyeli sığınmacılar”, “Geçici sığınmacılar” ve “Suriyeliler” kavramlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sığınmacı, mülteci ve göçmen olarak ülkemizde bulunan yabancılar hakkında karşılaşılan en büyük problem, bu insanların uluslararası hukuk kapsamında hangi statüde tanımlanacağı konusunda terminoloji birliğinin olmayışıdır.

2.2. Sığınmacı ve Mültecilerin Yaşadığı Sağlık Sorunları

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve TC Anayasasına göre her birey sağlıklı yaşama hakkına sahiptir. Ancak mültecilerin göç ettikleri ülkelerde bu insani haklarından yeterince yararlanamadıkları aşikardır.

Türkiye ile tarihsel, kültürel veya dinsel bağlantıları bulunan ülke vatandaşları zaman zaman çeşitli nedenlerle Anadolu coğrafyasına göç etmişlerdir (Kara ve Korkut, 2010 s.153). Bu yeni coğrafyada sınırlı haklar elde etmişler ve özellikle sağlık alanında yaşadıkları sıkıntılar sıklıkla gün yüzüne çıkmıştır.

Sığınmacı ve mültecilerin almış oldukları sağlık hizmetleri ülkelere göre farklılık gösterirken dünya da gelişmiş ülkelerde bile istenilen seviyede değildir. Mülteciler dünya genelinde yönlendirme, 1. basamak sağlık hizmetleri, teşhis, tedavi imkanları, tıbbi sarf ve ilaca erişim konusunda önemli sorunlar yaşamaktadır (Karadağ ve Altınbaş, 2010, s.56). Türkiye’de ise uluslararası yasalara uyulduğu ve ilgili kanun⁴ doğrultusunda vatansızların ve sığınmacıların genel sağlık sigortası şemsiyesi altına alındığı görülmektedir. Sığınmacı veya mülteci kabulü yapıldıktan sonra ikamet ettiği ildeki SGK’ya bildirim yapılmaktadır. Bu bireylerin sağlık hizmeti yükü ise hazine tarafından üstlenilmektedir (Ermumcu, 2013 s.63).

Türkiye’nin ilk sığınma Kanunu⁵ 2013 Nisan ayında, TBMM tarafından kabul edilmiş ve 11 Nisan 2014’te yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile birlikte, Türkiye’nin sığınma sisteminin ana unsurlarını ortaya konmuş; politika, strateji oluşturma ve Türkiye’deki tüm yabancı insanlara yönelik iş ve işlemlerden başlıca sorumlu kurum olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Günümüzde göçün en belirgin özelliği yaşama standartlarının daha iyi olduğu bir gelecek aramak olarak özetlenebilir. Yakın tarihte yaşanan göçler, bir istek değil mecburiyet olarak var olmakta

⁴ Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu

⁵ Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu; 11 Nisan 2013’te Resmi Gazete’de 6458 sayılı ile yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun yabancıların ülkemize girişleri, ülkemizde kalışları ve ülkemizden çıkışları ile Ülkemizden koruma talep eden yabancılara sağlanacak korumanın kapsamına ve uygulanmasına ilişkin usul ve esasları konu almaktadır.

ve artık göç, yaşadığı yeri zorla terk ettirilmeye tekabül etmektedir. Göç değişime uğrayan doğası, mecburen bulunduğu yeri terk ettirmeye denk gelmiştir. (Kara ve Korkut, 2010, s.154).

Sığınmacı ve mülteciler, sığındığı ülkenin dilini bilememe, ekonomik imkânsızlıklar, baskı, yaşam zorlukları, barınma, yiyecek ve içecek ile ilgili imkânsızlıklar, sağlık ve sosyal hizmetlere erişimde yaşanan zorluklar, korku, endişe ve şiddet gibi pek çok sebeplerle sağlık açısından en savunmasız gruplar arasındadır (Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2007). Bireylerin sağlık hizmetine erişim ile ilgili yaşadıkları temel sorunlar; yaşamış oldukları sağlık sorunlarının çözümünde gerekli olan tıbbi sarf ve ilaçları alım konusunda maddi imkânsızlıklar, sağlık hizmetlerine erişimin nasıl olacağını bilememe, BMMYK'nın anlaşma yapmış olduğu özel sağlık kurum ve kuruluşlarında ücretsiz tedavi olamama, sığınmacı veya mülteci olarak geldiği ülkenin dilinin bilinmemesi nedeniyle hastalıkla ilgili sıkıntısını anlatamama, bilmediği bir sağlık sistemine uyum sağlayamamak, alacağı sağlık hizmeti ile ilgili olarak resmi bilgilendirilme yapılamaması, istismar, tecavüz vb. yüz kızartıcı suçları açıklama konusunda çekingen davranış sergileme, rutin sağlık kontrollerini yaptıramama ve karşı cinsinden olan sağlık görevlilerine yaşadığı sağlık sorununu rahat bir şekilde ifade edememe, hastanelere ulaşmak için ulaşım ücretini ödeyememe, idari/yasal engeller vb. gibi başlıklar altında özetlenebilir (Beşer ve Tekkaş, 2017, ss.145-146).

BM Genel Kurulu tarafından 1951 yılında mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin imzalanan sözleşme mültecilerin uluslararası korunmasının sadece bedenen değil, her mültecinin temel insani ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması, çalışma ve barınma hakkını elde etmesi için zemin oluşturmuştur.

Göçlerin göçmen sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri incelendiğinde; ülkelerin göçmen sağlığı politikaları ve göçmenlerin göç sürecinde yaşamış oldukları sosyal sınırlılık ile ilişkili olarak sağlık hizmetlerine erişimlerdeki güçlük temel başlıklar olarak ifade edilebilir. Ayrıca, göç etmiş oldukları ülkelerin sağlık sistemi hakkındaki bilgiye yeterince hâkim olamama, dil farklılığı ve bunun sonucunda oluşan iletişim sorunları da göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimini kötü yönde etkilemektedir. (Çıtıl ve Eğri, 2017, s.18)

Dorn ve diğerleri (2011) tarafından, Hollanda'da yapılan başka bir çalışmada göçmenlerin %50'sinin sağlık hizmetlerine nasıl erişeceğini bildiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca sağlık hizmeti talebinde bulunan bu göçmenlerin yüzde 25'inin sağlık profesyonellerince tedavilerinin reddedildiği ifade edilmiştir.

Buz'un (2012) çalışmasında ise sağlık hizmetinde karşılaşılan sorunlar ise; ilaç ve tedavi masraflarına maddi güçlerinin yetmemesi, alacağı sağlık uygulamalarından nasıl faydalanacağına dair farkındalığının olmaması, BMMYK'nın anlaşmasının var olduğu özel sağlık kuruluşlarında bedel ödemeksizin sağlık hizmeti alamama, dil problemi nedeniyle sağlık problemi için sağlık hizmeti probleminin aktaramama, düzenli bir şekilde çekap yaptıramama ve karşı cinse sahip sağlık çalışanına sağlık problemini olduğu gibi aktaramama şeklindedir.

Kuehne ve diğerlerinin (2015) Almanya'daki düzensiz göçmenler üstüne yapmış oldukları bir çalışmada, çoğu katılımcılar, sağlık hizmetlerine ulaşım problemler yaşadıklarını ve ulaşım yetersizliği nedeniyle sağlık durumlarının zamanla kötü hale geldiğini söylemişlerdir. Ayrıca göçmenlerin sosyoekonomik seviyelerinin sağlığı etkileyen temel nedenlerden biri olduğunu göstermişlerdir.

Kördeve'nin (2017) yapmış olduğu çalışmada Kocaeli Darıca ilçesindeki Suriyeli mültecilerin, sağlık hizmetlerine erişim problemleri çerçevesince faktör analizi yapılmış ve bu analizin

sonucunda dışlanma, küçümseme, kayıtsızlık, soyutlama ve ayrımcılık faktörleri ortaya konmuştur.

Akkoç ve diğerlerinin (2017) araştırmasında; sağlık çalışanlarının bir çoğu mülteci olarak yaşayan hastaların dillerinin farklı olmasından dolayı yaşanan probleminde yanında sağlık hizmet sunumu durumunda kadın-erkek ayrımı ile karşılaştığı, sağlık çalışanının mülteciler veya kan bağı ilişkisi olanlar tarafından şiddete maruz bırakıldığı, mültecilerin ilgili sağlık kuruluşuna ait kurallara entegrasyon problemi yaşadığı gibi çıktılara ulaşılmıştır.

Cenkci ve Nazik'in (2018) Kadın mültecilerin karşılaştıkları problemler içerisinde ki problemler içerisinde önem sırasına göre iletişim, maddi anlamda zorluklar, psikososyal sorunlar ve sağlık hizmetlerinin sunumunu ilgilendiren problemlerdir.

Savcı ve Şerbetçi'nin (2019) göçmen/mülteci/sığınmacılara hizmet veren hemşire ve ebelerin karşılaştıkları temel sorunlarının belirlenmesine yönelik yapmış olduğu çalışmada; hastanın kültürel yapısını bilmeme, hasta ile iletişimde dil engeli, tıbbi özgeçmişlerine ulaşamama, hasta ve yakınlarının hijyen kurallarına uymaması, hasta/yakınının hemşirelik bakımına katılmaması, hasta/yakınının taburculuk eğitimine katılmaması, hasta yakınlarıyla iletişimde dil engeli, hastanın bakım ve tedavi sürecinde olumsuz tutum içinde olması, bakım ve tedavi sürecinde hasta tarafından fiziksel temasın reddedilmesi ile ilgili güçlükler ifade edilmektedir. Önal ve Keklik'in (2016) yapmış olduğu çalışmada faktör analizi sonucunda mülteci ve sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan sorunlara yönelik 5 ana faktör belirtilmiştir. Bunlar; hekimlerin ve sağlık çalışanlarının olumsuz bakış açısı, iletişim problemleri, sağlık sunumunda ki yaşanmaması istenilen durumlar, maddi imkânsızlar olarak sıralanmıştır.

Myhrvold ve Småstuen'nin (2019) ikilisi tarafından Norveç'teki göçmenlerin sağlık seviyeleri üzerine yapılan araştırmada, kendilerine maddi ve psikolojik destek ve güvence temin edecek çoğu olanaktan mahrum oldukları ortaya koyulmuştur.

Bu çerçevede; mültecilerin sağlık uygulamalarında karşılaşılan sorunlara yönelik farkındalığı arttırmak ve problemi en aza indirmek adına gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir.

3. YÖNTEM

Araştırma, mültecilerin sağlık uygulamalarında karşılaşılan sorunlara yönelik faktörleri değerlendirmek amacıyla oluşturulmuş nitel bir çalışmadır. Myers ve Alpert tarafından 1968 yılında ilk kez gün yüzüne çıkartılmış ve 70'li yıllara gelindiğinde ise Saaty tarafından bir metot olarak ortaya çıkartılarak, karmaşık karar verme sorunlarının çözümünde analitik hiyerarşi süreci uygulanabilir duruma getirilmiştir (Hantekin, 2014, s.45). Saaty (1994, s.21) AHP'yi (Analitik Hiyerarşi Prosesi) oluşturulan kriterlerin karar yapısını özümseyerek ve mevcut kriterlerin değerlendirilebilmesi için oldukça sade bir matematik modeli ortaya çıkartan bir yapı olarak incelemiştir. AHP, belirlenen kriterleri belirli bir hiyerarşi sınıfı içerisinde, bu kriterleri ağırlıklandırılan ve önem derecelerini ortaya koyan, kriterlere göre alternatifleri karşılaştıran, sınıflayan ve sıralayan bir tekniktir (Hu ve Peng, 2008, s.1095).

AHP, ikili karşılaştırmalar matrisleri ile işinde uzman kişilerin görüşlerine dayalı olarak öncelikleri sıralar, karmaşık sorunların çözümünü uygun hale getirir ve verilecek olan kararları en sade hale getiririr (Punniyamooty ve diğerleri 2012, s.81). AHP'nin ikili karşılaştırma matrislerinde, değerlendirilecek kriterler, karşılıklı bir şekilde kritere göre karşılaştırma yapılırken karar vericilere veya gruba; "hangisi daha önemli ve ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmektedir (Özdemir ve Saaty, 2006, s. 353).

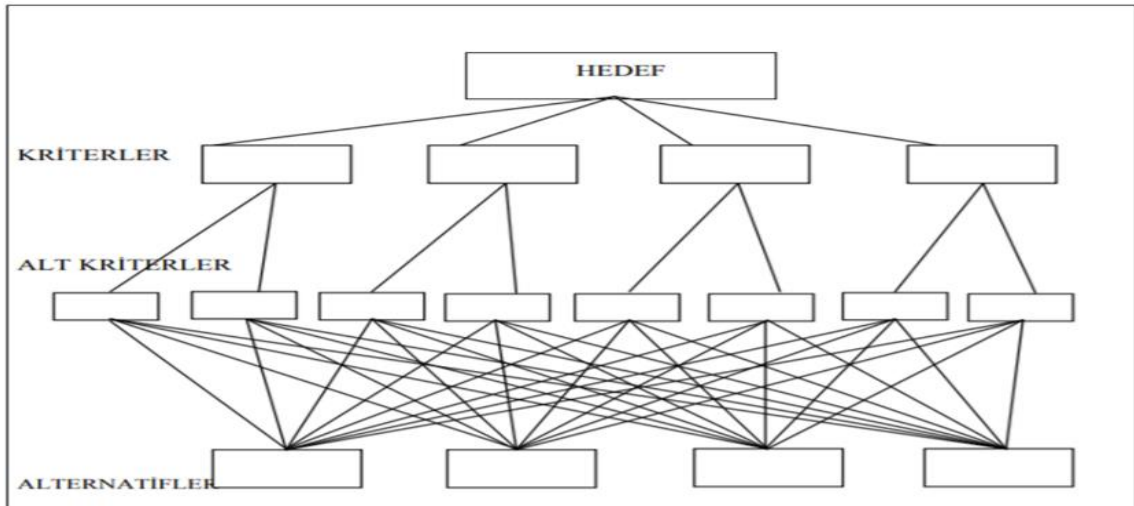
AHP'nin üstün yönleri bulunduğundan çalışmamızda tercih edilmiş olup, üstünlükler aşağıda belirtilmiştir (Timör, 2011; Erkan ve Aydın 2019, s.196):

Büyük ölçekli problemleri ele alabilmesi açısından esnek bir modelleme unsuru bulunmaktadır. Her türlü bireysel veya tüzel kişiliklere ait problemi çözmeye etkilidir. Tespit edilecek kriterler, ikili olarak karşılaştırılabilmektedir. Çok fazla sayıda kriter oluşturulup, oluşturulan kriter probleme dahil edilebilmektedir. Karmaşık problemleri oldukça basite indirgeyebilir. Nitel ve nicel kriterleri birlikte ele alma imkânı sunar. İleri seviyede teknik bilgi gerektirmemekte ve neredeyse tüm bireyler tarafından kullanılmaktadır. Grup veya odak grup görüşmelerinde alınan kararlarda kullanıma uygundur. Herhangi bir grup halinde karar verilirken düşünelere ait zıtlıklar dikkate alınabilir. Bu durum ise elde edilecek sonuçların güvenilirliğini arttırmaktadır.

AHP'nin aşamaları aşağıda gösterilmiştir (Saaty, 1990, ss.13-16; Enicük, 2019, ss.23-29):

Aşama 1: Sorunların Tanımlanması; AHP metodu ile karar verilecek sorunların açık ve anlaşılır bir biçimde tanımlanması, amaç ve hedeflerin tam olarak belirtilmesidir. Tespit edilen sorun oldukça karmaşık ve zor bir problem olabilmektedir. Bu sorunu tanımlarken tüm önermeler ve paradigmlar ortaya çıkartılmalıdır. Karar verecek kişi veya grubun tanımlanan sorun doğrultusunda tercih yapacağı unutulmamalı ve analiz yapılmaya değer bir unsurun bulunması gerekmektedir.

Aşama 2: Hiyerarşinin Oluşturulması; Bu süreçte tespit edilen sorunun karar sürecine müdahale edilebilecek kriterler ve alt kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda kriterler tespit edilmesi adına karar sürecine etkide bulunacak tüm nicel ve nitel unsurların anket yolu ile veya konunun uzmanı kişi veya kişilerin görüşlerine başvurularak belirlenmesi gerekmektedir. Bu görüşler veya anket sonuçlarına istinaden, kriterler ve alt kriterler tespit edilerek, hiyerarşik bir düzen kurulmalıdır. Bir hiyerarşik düzen örneği aşağıda ki Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Hiyerarşi Modeli

Aşama 3: Matrislerin Oluşturulması; Hiyerarşik düzen ortaya çıkartıldıktan sonra karar verecek kişi veya grubun tespit edilen kriterleri ve alt kriterleri, aralarındaki önem derecelerini belirlemek üzere karşılaştırma matrislerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu durumun amacı her düzeydeki unsurlar arasındaki kendi değer yargısı çerçevesince önem seviyelerinin tespit edilmesidir. Konu hakkında uzman kişi veya kişiler her düzeyde bulunan unsurları ikili olarak karşılaştırır.

Karşılıklı olarak yapılan tercihler hiyerarşinin tüm katmanlarına kadar devam eder. Karşılıklı olarak yapılacak karşılaştırmalar matrisinin oluşturulmasında ve bir Y kriterinin Z kriterine göre ne derece önemli olduğunun belirlenmesinde, Saaty ve Vargas'ın (2001) ortaya çıkartmış olduğu ikili karşılaştırma ölçeği kullanılacak olup, bu ölçek Tablo 1 ile aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1. AHP İkili Karşılaştırmalar Ölçütü

Önem Değerleri	Tanımlar	Açıklamalar
1	Eşit derecede önemli	İki seçenek de eşit derecede öneme sahip olması
3	Orta derecede önemli	Tecrübe ve yargının bir seçeneği diğerine karşı orta derecede önemli kılması durumu
5	Kuvvetli derecede önemli	Tecrübe ve yargının bir seçeneği diğerine karşı kuvvetli derecede önemli olması durumu
7	Çok kuvvetli derecede önemli	Bir seçeneğin diğerine karşı çok kuvvetli derecede önemli olması durumu
9	Kesin derecede önemli	Bir seçeneğin diğerine üstün kılan kanıtların doğruluğunun çok yüksek olması durumu
2, 4, 6, 8	Ara değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılmak üzere iki ardışık yargı arasındaki değerler

Tablo 1'de 1-9'a kadar önem dereceleri bulunmakta ve karar veren kişi veya grubun her düzeyde görece değer yargısına göre sayısal bir karşılaştırma yapması gerekmektedir. Bu karşılaştırma, karar veren kişi veya grubun değer yargıları, düşünceleri, tercihleri, önem sıraları ile ortaya koyduğu insani bir yargı sürecidir. Karşılıklı karşılaştırma matrisi $n \times n$ sayıda bir kare matrisdir. Nihai kararı ortaya çıkartabilmek için oluşturulan hiyerarşik yapının bünyesinde n adet eleman barındırıyorrsa toplam $n(n-1)/2$ sayıda karşılaştırma yapılması gerekmektedir. Örnek bir karşılaştırma matrisi aşağıda gösterilmiştir:

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdots & a_{nn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & 1 & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Bu matrisin köşegen üzerindeki matris bileşenleri birbirine eşittir. Matriste i kriteri j kriteri ile karşılaştırıldığında, '1' değerini almaktadır. Bu unsur belirlenen kriterlerin kendisi içinde karşılaştırmasını ifade etmektedir. Matrisin tutarlı olabilmesi için aşağıda belirtilen eşitliği sağlaması şarttır:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^n a_{ij} \cdot a_{jk} = a_{ik} \quad (i, j, k = 1, \dots, n) \quad (2)$$

Bu matriste verilen kararı en büyük özdeğerine karşılık gelen özvektör matrisi öncelikler vektörü olarak ifade edilmektedir.

Aşama 4: Karşılaştırmalardaki Ağırlık ve Tutarlılık için Özvektörün Hesaplanması; Kriterlerin önem dağılımlarını tespit edebilmek için karşılaştırma matrisini hizada tutan sütun vektörlerinden yararlanılır, n adet ve n bileşenli b sütun vektörü ortaya çıkartılır. Önem

dağılımlarını ortaya koyan bu b sütun vektörü normalizasyon yöntemi ile hesaplanır. Daha sonra her bir kriter için öncelik vektörü tespit edilir. Bu işlem için aşağıdaki formüller kullanılır;

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}, \quad B_i = \begin{bmatrix} b_{11} \\ b_{21} \\ \vdots \\ b_{n1} \end{bmatrix}$$

Bir sütun vektörünün toplamı 1 olması gerekmektedir. Sisteme dahil edilen her bir kriter sayısı kadar da vektör elde edilir. Tüm bu b vektörler bir araya getirildiğinde C matrisi oluşturulacaktır. Bu C matrisi ise aşağıda gösterilmiştir:

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \cdots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \cdots & c_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ c_{n1} & c_{n2} & \cdots & c_{nn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Kriterlerin birbirine karşı önem değerlerini % ifadesi ile tespit edebilmek için yukarıda belirtilen C matrisi kullanılarak ilgili formüller kullanılır. C matrisini bir araya getiren satır unsurlarının aritmetik ortalaması alınır ve öncelik vektörü olan W sütun vektörü elde edilir:

$$w_j = \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n}, \quad W = \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} \quad (4)$$

AHP'nin ilgili sonuçların güvenilirliği ve geçerliliği, karar veren kişi veya grubun kriterler arasındaki yapmış olduğu soyut ifadelerin somut değerlere yansımaya bağlıdır. AHP'nin en önemli özelliği A kriterinin B kriterine oranla daha önemli diyerek soyut olarak ölçülmesi değil aynı zamanda bunu 2 kat önemli veya 3 kat önemli şekilde sayısal verilerle de ifade edebilmektir. Tutarlılık oranı AHP'de temel anlamda sayısal olarak ifade edilen (λ) bir katsayısı ile kriter sayılarının kıyaslanmasına dayanmaktadır. Temel değer hesaplanması için daha önce elde edilen W öncelik vektörü ile A karşılaştırma matrisinin çarpımı sonucu olan D sütun vektörünün elde edilmesi gerekmektedir. Bu D sütun vektörü aşağıda gösterilmiştir:

$$D = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdots & a_{nn} \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} \quad (5)$$

W öncelik vektörü ile D sütun vektörünün karşılıklı unsurlarının bölümünden her bir değer faktörüne ilişkin temel değer (E) elde edilir. Bu temel değer aritmetik ortalaması karşılaştırmanın (λ) temel değerini verir. Bunları elde edecek formüller aşağıda gösterilmiştir:

$$E_i = \frac{d_i}{w_i} \quad (i = 1, 2, \dots, n), \quad \lambda = \frac{\sum_{j=1}^n E_i}{n} \quad (6)$$

(λ) temel değeri hesaplandıktan sonra, tutarlılık oranı (CR) için tutarlılık göstergesi (CI) hesaplanması gerekmektedir. Bu tutarlılık göstergesi aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır:

$$CI = \frac{\lambda - n}{n - 1} \quad (7)$$

Daha sonra standart düzeltme değeri olan rassal gösterge (RI) değerinin tutarlılık gösterge (CI) değerine bölünerek, tutarlılık oranı (CR) elde edilir. Tutarlılık oranına (CR) ait formül ve rassallık değerleri (RI) aşağıda gösterilmiştir:

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (8)$$

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
RI	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,41	1,45	1,49	1,51	1,48	1,56

Hesaplanan tutarlılık oranının (CR) 0,10 değerinden küçük olması istenir. Bu durum karar veren kişi veya grubun göreceli olarak yapmış olduğu karşılaştırmalarının uygun olduğunu, aksi bir durumda ise yapılan karşılaştırmanın uygun olmadığını bir göstergesi olmaktadır.

Aşama 5: Kararların Denetimi ve Nihai Karar; Bu aşamaya kadar yapılmış olan AHP süreçlerinin doğru olup olmadığı ile ilgili kontrol sağlanması gerekmektedir. Yapılan kontrol sayesinde var ise kusurların tespit edilmesi şarttır.

Çalışma kapsamında literatür incelenmiş olup; göçmen, mülteci ve sığınmacılar için sağlık uygulamalarında karşılaşılan sorunlara yönelik kriterler, Tablo 2 ile aşağıda belirtilmiştir. Kriterler belirlenirken çalışmanın kavramsal çerçevesinde belirtilen Savcı ve Şerbetçi (2019), Önal ve Keklik (2016), Buz (2012), Kuehne ve diğerleri (2015), Dorn ve diğerleri (2011), Myhrvold ve Småstuen (2019) çalışmaları dikkate alınarak, alanında uzman 10 kişi profesyonelle ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Alanında uzman kişilerin çoğunluğunu halen aktif görevde ve mülteci sağlığı ile ilgilenen profesyoneller oluşturmuştur.

Tablo 2. Çalışma Kapsamında Oluşturulan Kriterler

Ana Kriterler	Alt Kriterler
Demografik Kriterler	Eğitim Durumu Cinsiyet Yaş Medeni Durum
Sağlık Hizmeti Kriterleri	Hastanın Kültürel Yapısının Bilinmemesi Tıbbi Özgeçmişlerine Ulaşım Hasta ve Yakınlarının Hijyen Kurallarına Uyumu Hasta/Yakınının Hemşirelik Bakımına Katılımı Hastanın Tıbbi Bakım ve Tedavi Sürecinde Tutumları Tıbbi Bakım ve Tedavi Sürecinde Hasta Tarafından Fiziksel Temas Kabulü
Sosyal Kriterler	Dil Engeli Uyum ve Sosyalleşme Kültürel Farklılıklar Sağlık/Hastalıkla İlişkili Değerler
Çevresel Kriterler	Maddi İmkânsızlık Geçici Kimlik Belgelerinin Olmaması veya Kimliğini İspatlayamama Sağlık Sigortasına Sahip Olmama Sağlık Hizmeti Haklarını Bilmeme

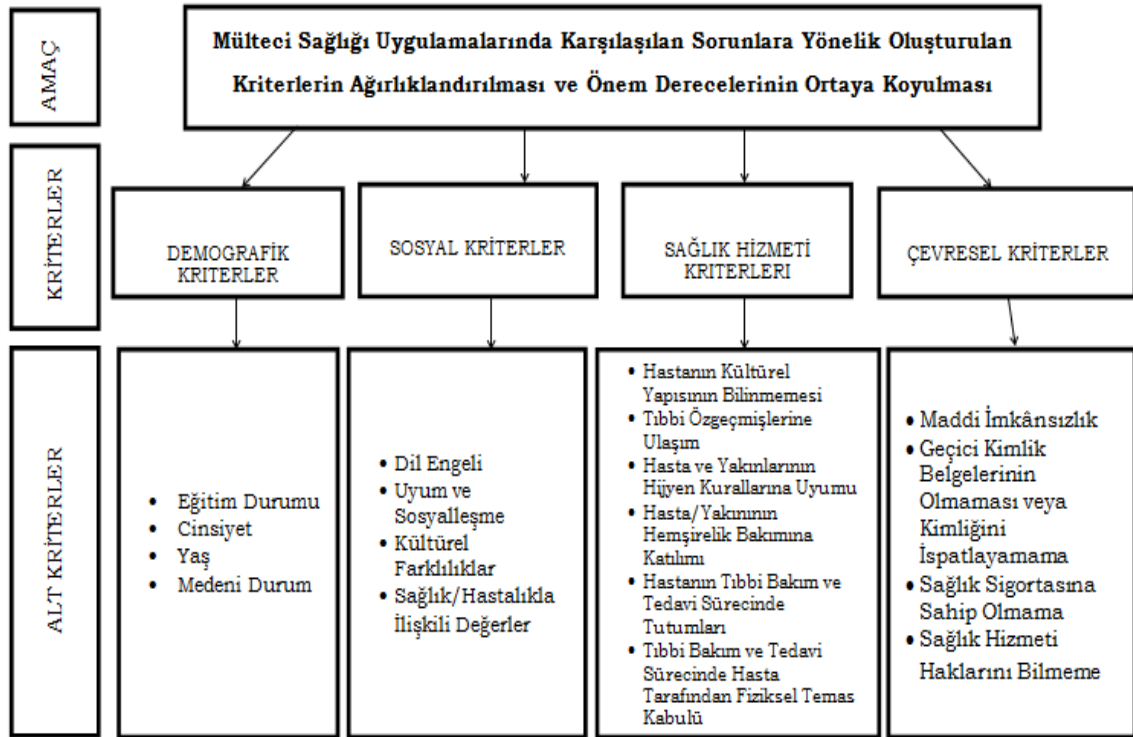
4. ARAŞTIRMA

Yöntem(methodoloji) ve amaç kısmında belirtildiği gibi AHP metodu kullanılarak, karar vericiler nezdinde ortak görüş oluşturulmuştur. Daha sonra ortak görüş nezdinde seçim kriterleri esas alınarak, kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış ve önem sıraları ortaya koyulmuştur.

4.1. Hiyerarşik Yapının Oluşturulması

AHP sürecinde ilk başta problemin amacının ortaya konması daha sonrasında ise bu amacı etkileyen kriterlerin oluşturulması gerekmektedir. Çalışmamızın amacı mülteci sağlığı uygulamalarında karşılaşılan sorunlara yönelik oluşturulan kriterlerin ağırlıklandırılması ve önem derecelerinin ortaya konmasıdır.

Çalışmamızda kriterler tespit edilirken çalışmanın kavramsal çerçevesinde belirtilen literatür çalışmaları incelenmiş ve alanında uzman profesyonellerle görüşmeler yapılmıştır. Bu alanında uzman kişiler halen aktif görevde ve mülteci sağlığı ile ilgilenen profesyonellerdir. AHP metodu için ana kriterler; demografik, sosyal, çevresel ve sağlık hizmeti kriterleri olarak belirlenmiştir. Bu ana kriterlere bağlı olarak alt kriterler de belirlenmiş ve hiyerarşik model aşağıda belirtilen şekil 2 ile gösterilmiştir.

Şekil 2. Çalışmanın Hiyerarşik Yapısı

4.2. İkili Karşılaştırma Matrislerinin Oluşturulması

Bu aşamada alanında uzman kişilere yönelik her bir kriter için ikili karşılaştırma sorularına yönelik vermiş oldukları cevaplar toplanarak, geometrik ortalamaları alınmıştır. Bu doğrultuda ortak görüş skoru belirlenmiş ve ikili karşılaştırma matrisleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 3. Ana Kriterler İçin İkili Karşılaştırma Matrisi

Ana Kriterler	Demografik Kriterler	Sağlık Hizmeti Kriterleri	Sosyal Kriterler	Çevresel Kriterler
Demografik Kriterler	1	6	5	4
Sağlık Hizmeti Kriterleri	1/6	1	1	2
Sosyal Kriterler	1/5	1	1	1
Çevresel Kriterler	1/4	1/2	1	1

Tablo 4. Demografik Alt Kriterler İçin İkili Karşılaştırma Matrisi

Alt Kriterler (Demografik)	Eğitim Durumu	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum
Eğitim Durumu	1	1	3	1/2
Cinsiyet	1	1	5	2
Yaş	1/3	1/5	1	1/2
Medeni Durum	2	1/2	2	1

Tablo 5. Sağlık Hizmeti Alt Kriterleri İçin İkili Karşılaştırma Matrisi

Alt Kriterler (Sağlık Hizmeti Kriterleri)	SHK-1	SHK-2	SHK-3	SHK-4	SHK-5	SHK-6
SHK-1	1	6	4	3	5	2
SHK-2	1/6	1	1	1/2	1	1
SHK-3	1/4	1	1	2	1	2
SHK-4	1/3	2	1/2	1	1	1
SHK-5	1/5	1	1	1	1	1/2
SHK-6	1/2	1	1/2	1	2	1

Tablo 6. Sosyal Alt Kriterleri İçin İkili Karşılaştırma Matrisi

Alt Kriterler (Sosyal Kriterler)	Dil Engeli	Uyum ve Sosyalleşme	Kültürel Farklılıklar	Sağlık/Hastalıkla İlişkili Değerler
Dil Engeli	1	1	1/2	2
Uyum ve Sosyalleşme	1	1	1/2	1/2
Kültürel Farklılıklar	2	2	1	1
Sağlık/Hastalıkla İlişkili Değerler	1/2	2	1	1

Tablo 7. Çevresel Alt Kriterleri İçin İkili Karşılaştırma Matrisi

Alt Kriterler (Çevresel Kriterler)	ÇK-1	ÇK-2	ÇK-3	ÇK-4
ÇK-1	1	4	3	1
ÇK-2	1/4	1	1	1/2
ÇK-3	1/3	1	1	1/2
ÇK-4	1	2	2	1

4.3 Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması ve Görelî Öncelikler Vektörünün Bulunması (W)

İkili karşılaştırma matrislerinin, her bir değerinin sütunda belirtilen değerlerin toplamına bölünmesiyle ikili karşılaştırma matrisinin tüm skorları normalize hale getirilmiş olunur. Yapılacak işlem sonucunda elde edilen normalize edilmiş matrisler aşağıda gösterilmiştir. Bu durumdan sonra elde edilen normalize edilmiş matrislerin satır ortalamaları hesaplanarak çalışmamızda oluşturulan kriterlere yönelik yüzde olarak ağırlık değerleri tespit edilmiş ve sütun vektörü yani w'nin değerleri ortaya konmuştur. Bu işlemlerin sonucunda elde edilen normalize edilmiş karar matrisleri ve öncelikler vektörleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 8. Ana Kriterlere Ait Normalize Edilmiş Matris

Ana Kriterler	Demografik	Sağlık Hizmeti Kriterleri	Sosyal Kriterler	Çevresel Kriterler	Öncelikler Vektörü
Demografik	0,619	0,706	0,625	0,500	0,612
Sağlık Hizmeti Kriterleri	0,103	0,118	0,125	0,250	0,149
Sosyal Kriterler	0,124	0,118	0,125	0,125	0,123
Çevresel Kriterler	0,155	0,059	0,125	0,125	0,116

Tablo 9. Demografik Alt Kriterlere Ait Normalize Edilmiş Matris

Alt Kriterler (Demografik)	Eğitim Durumu	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Öncelikler Vektörü
Eğitim Durumu	0,231	0,370	0,273	0,125	0,250
Cinsiyet	0,231	0,370	0,455	0,500	0,389
Yaş	0,077	0,074	0,091	0,125	0,092
Medeni Durum	0,462	0,185	0,182	0,250	0,270

Tablo 10. Sağlık Hizmeti Alt Kriterlere Ait Normalize Edilmiş Matris

Alt Kriterler (SHK)	SHK-1	SHK-2	SHK-3	SHK-4	SHK-5	SHK-6	Öncelikler Vektörü
SHK-1	0,408	0,500	0,500	0,353	0,455	0,267	0,414
SHK-2	0,068	0,083	0,125	0,059	0,091	0,133	0,093
SHK-3	0,102	0,083	0,125	0,235	0,091	0,267	0,151
SHK-4	0,136	0,167	0,063	0,118	0,091	0,133	0,118
SHK-5	0,082	0,083	0,125	0,118	0,091	0,067	0,094
SHK-6	0,204	0,083	0,063	0,118	0,182	0,133	0,130

Tablo 11. Sosyal Alt Kriterlere Ait Normalize Edilmiş Matris

Alt Kriterler (Sosyal Kriterler)	Dil Engeli	Uyum ve Sosyalleşme	Kültürel Farklılıklar	Sağlık/Hastalıkla İlişkili Değerler	Öncelikler Vektörü
Dil Engeli	0,222	0,167	0,167	0,444	0,250
Uyum ve Sosyalleşme	0,222	0,167	0,167	0,111	0,167
Kültürel Farklılıklar	0,444	0,333	0,333	0,222	0,333
Sağlık/Hastalıkla İlişkili Değerler	0,111	0,333	0,333	0,222	0,250

Tablo 12. Çevresel Alt Kriterlere Ait Normalize Edilmiş Matris

Alt Kriterler (Çevresel Kriterler)	ÇK-1	ÇK-2	ÇK-3	ÇK-4	Öncelikler Vektörü
ÇK-1	0,387	0,500	0,429	0,333	0,412
ÇK-2	0,097	0,125	0,143	0,167	0,133
ÇK-3	0,129	0,125	0,143	0,167	0,141
ÇK-4	0,387	0,250	0,286	0,333	0,314

4.4. Nihai Sonuç: Kriterlerin Öncelik Vektörlerine Göre Sıralanması

Bu aşamada ise öncelikler vektörlerinden elde edilen skorların ağırlıkları sıralanmak suretiyle kriterlerin ağırlık sıralaması elde edilmektedir. Aşağıdaki tabloda tüm kriterlerin ağırlıkları ve yüzde anlamdaki önem dereceleri ifade edilmektedir.

Tablo 13. Tüm Kriterlere Ait Önem Dereceleri

Tüm Kriterler	Öncelikler Vektörü	Yüzde (%)
Ana Kriterler		
Demografik	0,612	61,2
Sağlık Hizmeti Kriterleri	0,149	14,9
Sosyal Kriterler	0,123	12,3
Çevresel Kriterler	0,116	11,6
Alt Kriterler (Demografik)		
Eğitim Durumu	0,250	25,0
Cinsiyet	0,389	38,9
Yaş	0,092	9,2
Medeni Durum	0,270	27,0
Alt Kriterler (Sağlık Hizmeti Kriterleri)		
Hastanın Kültürel Yapısının Bilinmemesi	0,414	41,4
Tıbbi Özgeçmişlerine Ulaşım	0,093	9,3
Hasta ve Yakınlarının Hijyen Kurallarına Uyumu	0,151	15,1
Hasta/Yakınının Hemşirelik Bakımına Katılımı	0,118	11,8
Hastanın Tıbbi Bakım ve Tedavi Sürecinde Tutumları	0,094	9,4
Tıbbi Bakım ve Tedavi Sürecinde Hasta Tarafından Fiziksel Temas Kabulü	0,130	13,0
Alt Kriterler (Sosyal Kriterler)		
Dil Engeli	0,250	25,0
Uyum ve Sosyalleşme	0,167	16,7
Kültürel Farklılıklar	0,333	33,3
Sağlık/Hastalıkla İlişkili Değerler	0,250	25,0
Alt Kriterler (Çevresel Kriterler)		
Maddi İmkânsızlık	0,412	41,2
Geçici Kimlik Belgelerinin Olmaması veya Kimliğini İspatlayamama	0,133	13,3
Sağlık Sigortasına Sahip Olmama	0,141	14,1
Sağlık Hizmeti Haklarını Bilmeme	0,314	31,4

Çalışmanın bulguları kısa bir özetle ifade edilmek istenirse;

- ✓ Ana kriterler içerisinde en önemli kriterin demografik kriterler olduğu, bunların ise sırasıyla sağlık hizmeti kriterleri, sosyal ve çevresel kriterler olduğu,
- ✓ Demografik alt kriterler içerisinde en önemli kriterin cinsiyet en düşük kriterin ise yaş olduğu,
- ✓ Sağlık hizmeti alt kriterleri içerisinde en önemli kriterin hastanın kültürel yapısının bilinmemesi, en düşük kriterin ise tıbbi özgeçmişlerine ulaşım olduğu,

- ✓ Sosyal alt kriterlerden en önemli kriterin kültürel farklılıklar olduğu, en düşük kriterin ise uyum ve sosyalleşme olduğu,
- ✓ Çevresel alt kriterlerden en önemli kriterin ise maddi imkansızlıklar olduğu, en düşüğünün ise geçici kimlik belgelerinin olmaması veya kimliğini ispatlayamama kriteri olduğu tespit edilmiştir.

4.5. Tutarlılık Oranlarının Hesaplanması

Bu aşamada yapılan ağırlıklandırma ve önem derecelerinin tutarlı olup olmadığı ile ilgili yapılacak işlemde uyum indeksi, rassallık indeksi ve tutarlılık oranlarının hesaplanması gerekmektedir. Bu oranlara ilişkin veriler aşağıda ki tabloda görülmektedir.

Tablo 14. Tutarlılık Oranları

KRİTERLER	Uyum İndeksi (CI)	Rassallık İndeksi (RI)	Tutarlılık Oranı (CR)
Ana Kriterler	0,038	0,90	0,042
Alt Kriter (Demografik)	0,073	0,90	0,082
Alt Kriter (Sağlık Hizmeti Kriterleri)	0,066	1,24	0,053
Alt Kriter (Sosyal Kriterler)	0,083	0,90	0,092
Alt Kriter (Çevresel Kriterler)	0,015	0,90	0,016

Tutarlılık oranları incelendiğinde, tüm kriterlere ait oranların 0,10'dan küçük olması nedeniyle çalışma tutarlıdır. Yani çıkan sonuçlar uyum oranlarının sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu durum ise çalışmamızdaki karar vericilerin görece ikili karşılaştırma yapmaları sırasında tutarlı değer atadıkları anlamına gelmektedir.

5. SONUÇ

Mülteci sorunu özellikle son yıllarda, tüm dünyada yaşanan savaş, iç çatışmalar ve doğal afetler nedeniyle sıklıkla ifade edilmeye başlanmış ve yaşanan sorunlar farklı platformlarda tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, coğrafi konumu gereği göç alan ve göç veren oldukça cazibeli bir göç ülkesi'dir (Kara ve Korkut, 2010 s.161). Türkiye'deki sığınmacılar net sınırları çizilmemiş yasal statüleri, diğer ülkelere gönderilme süreçlerinin uzaması ve durdurulması, çalışma statülerinin kesin olarak belirlenememesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinden tam olarak yararlanamaması, karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık ve hatta ırkçılık sorunuyla mücadele etmekte zorlanmakta; her gün yeni nedenlerle yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. 62. Dünya Sağlık Asamblesi kararları ile göçün, sağlığın önemli bir sosyal belirleyicisi olduğu kabul edilmiştir (Keleşmehmet, 2019, s.8). Bu önemli gelişmeler, mülteci sağlığının önemi ve hizmet sunumunda karşılaşılan sorunların ön plana çıkarılma mecburiyetini artırmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmamız özelinde Türkiye'de yaşayan ve bahsedilen tüm bu sorunlardan ciddi derecede etkilenen mültecilere sağlık hizmetleri uygulamalarında karşılaşılan sorunlara yönelik kriterlerin tespit edilmesi ve önem derecelerinin ortaya konmasına aracılık edecektir. Ayrıca literatür de boşluğu bulunan bu alana katkıda bulunacağı ve daha sonraki çalışmalara da ışık tutacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı mülteci sağlığı uygulamalarında karşılaşılan sorunları saptamak, gün yüzüne çıkarmak ve bu sorunları ortaya koyan kriterlerin önem derecelerini ortaya koymaktır. AHP metodu ile yapılan analiz sonuçlarından mülteci sağlığı uygulamalarında ortaya koyulan kriterler içerisinde ana kriterlerden başlamak üzere en önemli kriter demografik kriterdir. Alt kriterler sırasıyla "cinsiyet", "hastanın kültürel yapısının bilinmemesi" ve "maddi imkansızlıklar"

olup, en düşük skorlara sahip kriterlerin ise sırasıyla “çevresel kriterler”, “yaş”, “tıbbi özgeçmişlerine ulaşım” ve “uyum ve sosyalleşme” olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada AHP metodunun kullanılmasının en önemli sebebi, elde edilen kriterlerin herhangi bir sayısal değerlere sahip olmaması ve bu kriterlere ait değer yargılarının önem derecelerini ortaya koyabilmek adına sayısal değerler atanabilmesi için kullanılacak en etkin yöntemlerden birisi olmasıdır. Bu sebeplerden ötürü öznel kriterlerin nesnel kriterlere dayandırılarak, karar verme sürecinde yöntem oldukça etkili olmaktadır. Çalışmamızın konusu olan mülteci sağlığı uygulamalarında karşılaşılan sorunlara ilişkin ortaya koyulmuş kriterlerin ağırlıklandırılarak, önem derecelerinin saptanmasında karar vericilerin öznel kriterlerin nesnel kriterlere dayandırılması noktasında etkin olduğu varsayılmıştır

Çalışma kriterlere sayısal ifade atamaları nezdinde yapılan işlemlerin karar vericilerin deneyim, tecrübe ve değer yargılarını içermesi nedeniyle bazı kısıtlara sahiptir. Ayrıca ilgili alanyazına bakıldığında bu çalışma mülteci sağlığı uygulamaları ve AHP yöntemi kullanılarak yapılan ilk çalışma niteliğini taşıması açısından önem arz etmektedir.

Gelecek çalışmalara öneriler kapsamında; çalışmanın karar vericilerinin görev yaptığı şehir veya bölgeden kaynaklı sosyo-demografik ve kültürel özelliklerinden, çalıştığı unvan ve branşların farklılaşmasından dolayı tespit edilen kriterlerin farklı şehir veya bölgelerde ve her unvan, branş bazında tekrar AHP yönteminin uygulanması tavsiye edilebilir.

Çalışmada mülteci sağlığı uygulamalarında ve yöntem açısından ilk çalışma niteliği taşımasından dolayı en temel yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmacılara literatüre yeni kazanılmış çok kriterli karar verme tekniklerinden bazıları ile yöntem kullanılarak sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir.

Ayrıca karar vericilerin deneyimi ve değer yargılarına bağlı olarak ifade edilen kriterlerin zaman içerisinde değişime ve gelişime uğraması nedeniyle yeniden belirlenecek kriterler ve zaman farklılıkları ile tekrarlanması tavsiye edilmektedir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	23 Mart 2023 15 Ekim 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Memiş KARACA (%50), Nadide Sevil TULÜCE (%50)
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	23 March 2023 15 October 2023 31 December 2023
Author Contribution	Memiş KARACA (50%), Nadide Sevil TULÜCE (50%)
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The authors declare that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Akpınar, T. (2010). Türkiye'ye yönelik kaçak işgücü göçü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1-22. doi:[10.1501/SBFder_0000002171](https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002171)
- Akkoç, S., Muhammed, T. ve Hasırıpı, A. (2017). Mülteci ve sığınmacı hastalara sağlık hizmeti sunulurken sağlık çalışanlarının yaşadığı sorunlar. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 4(1), 23-27. doi:[10.5455/sad.13-1483602352](https://doi.org/10.5455/sad.13-1483602352)
- Barkın, E. (2004). 1951 tarihli mülteciliğin önlenmesi sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (1), 331-360. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/abd/issue/33815/374463>
- Beşer, A. ve Tekkaş Kerman, K. (2017). Göç eden bireylerin öncelikli sağlık sorunları ve sağlık hizmetine ulaşımındaki engeller. *Türkiye Klinikleri J Public Health Nurs-Special Topics*, 3(3), 143-8. Erişim adresi: <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-goc-eden-bireylerin-oncelikli-saglik-sorunlari-ve-saglik-hizmetine-ulasimdaki-engeller-80569.html>
- BMMYK, (1998). Mülteci statüsünün belirlenmesinde uygulanacak ölçütler ve usuller, BMMYK. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?reldoc=y&docid=55fa66404>
- BMMYK, (2001). "Mültecilerin korunması", Uluslararası mülteci hukuku rehberi. Parlamenterler için el kitabı, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisi, Sayı: 2. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?reldoc=y&docid=55fa659a4>
- Buz, S. (2002). Türkiye'deki sığınmacıların üçüncü bir ülkeye gidiş için bekleme sürecinde karşılaştıkları sorunlar, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Cenkci, Z. ve Nazik, E. (2018). Sığınmacı ve mülteci kadınların yaşadığı sorunlar ve sunulan sağlık hizmetleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 21(4), 293-299. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunihem/issue/41815/343251>
- Ceylan Polat, D. ve Akcak, E. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin yabancı uyruklu hastalara bakım vermede yaşadığı güçlükler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 19, 9-13. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunihem/issue/27667/291648>
- Çıtlı, R. ve Eğri M. (2017). Göçler ve enfeksiyon hastalıkları. *Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics*, 3(1), 14-21. Erişim adresi: <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-gocler-ve-enfeksiyon-hastaliklari-77533.html>
- Dorn, T., Ceelen, M., Tang, M.J., Browne, J.L., de Keijzer, K.J., Buster, M.C. ve Das, K. (2011). Health care seeking among detained undocumented migrants: a cross-sectional study. *BMC Public Health*, 11(1), 190. Erişim adresi: <https://bmcpublihealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-11-190>
- Ekici, S. ve Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum*, 5(9), 9-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/307113>
- Enicük, K.G. (2019). Personel performans değerlendirme probleminin çözümünde analitik hiyerarşi süreci ve bir uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya
- Erkan, A.R.I. ve Aydın, E. (2019). Çerkezköy organize sanayi bölgesinde bir tekstil işletmesinin en uygun kumaş seçimi probleminin Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemi ile analizi. *Anemon Muş Alparstan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 193-201. doi:[10.18506/anemon.523273](https://doi.org/10.18506/anemon.523273)
- Ermumcu, S. (2013). Sığınmacıların ve mültecilerin sosyal güvenlik hakkı. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(2), 58-76. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/308052>

-
- Farley, T. Galves, A., Dickinson M. ve Perez, MJD (2005) Stress, coping, and health: a comparison of Mexican immigrants, Mexican-Americans, and Non-hispanic whites. *J Immigr Health*, 7, 213-220. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10903-005-3678-5>
- Göç Terimleri Sözlüğü. (2009) Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Yayını. Erişim adresi: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Gültaş, A. ve Balçık, P. Y. (2018). Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlık politikaları. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(2), 193-204. doi: [10.31832/smj.394732](https://doi.org/10.31832/smj.394732)
- Helsinki Yurttaşlar Derneği, (2007). İstenmeyen misafirler: Türkiye’de “yabancı misafirhaneleri”nde tutulan mülteciler. Mülteci Gözetim Raporu. Erişim adresi: <https://www.mhd.org.tr/images/yayinlar/MHM-53.pdf>
- Hentekin E. (2014). TR33 bölgesi devlet hastanelerinin performanslarının bulanık AHP yöntemi ile ölçümü. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak
- Hu, J. ve Peng, J. (2008). Application of supplier selection based on the ahp theory. Knowledge Acquisition and Modeling Workshop (International Symposium), 1095-1097. doi: [10.1109/KAMW.2008.4810684](https://doi.org/10.1109/KAMW.2008.4810684)
- İçduygu, A. (2004). *Türkiye’de kaçak göç*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- Kara, P. ve Korkut, R. (2010). Türkiye’de göç, iltica ve mülteciler. *Türk İdare Dergisi*, 467(1), 153-162. Erişim adresi: [http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-savilar\(2\)/2001-2025/2010/Haziran/467polatkararecep.pdf](http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-savilar(2)/2001-2025/2010/Haziran/467polatkararecep.pdf)
- Karabulut, R. ve Mahmut, A. (2018). Suriyeli sığınmacıların Türkiye’ye ekonomik maliyeti (2011-2017). *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 131-144 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/546563>
- Karadağ, Ö. ve Altıntaş, K.H. (2010), Mülteciler ve sağlık. *TAF Preventi ve Medicine Bulletin*, 1, 56. Erişim adresi: https://www.bibliomed.org/mnsfulltext/1/khb_009_01-55.pdf?1680872192
- Keleşmehmet, H. (2019) Suriyeli göçmenlerin göçmen sağlığı merkezlerinde sunulan sağlık hizmetlerinden yararlanma durumu. Uzmanlık Tezi, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184. Erişim adresi: <https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/iubfdergi/file/03/7.pdf>
- Kördeve, M.K. (2017). Suriyeli mültecilerin sağlık hizmetlerine erişimi: bir alan araştırması. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(2), 1-12. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/368594>
- Kuehne, A., Huschke, S. ve Bullinger, M. (2015). Subjective health of undocumented migrants in Germany—a mixed methods approach. *BMC Public Health*, 15(1), 926. doi: [10.1186/s12889-015-2268-2](https://doi.org/10.1186/s12889-015-2268-2)
- Myhrvold, T. ve Småstuen, M.C. (2019). Undocumented migrants’ life situations: An exploratory analysis of quality of life and living conditions in a sample of undocumented migrants living in Norway. *Journal of Clinical Nursing*, 28(11-12), 2073-2087. doi: [10.1111/jocn.14743](https://doi.org/10.1111/jocn.14743)
- OCHA- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2019). Syrian Arab Republic: Key Figures, Erişim Tarihi: 19.04.2022. Erişim adresi: <https://www.unocha.org/syria>
- Olca, Z. (2012). Mülteci-göçmen belirsizliğinde iklim mültecileri, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 99. Erişim adresi: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/25763102>
-

-
- Önal, A. ve Keklik, B. (2016). Mülteci ve sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimde yaşadığı sorunlar: Isparta ilinde bir uygulama. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 7(15). Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/148740503.pdf>
- Özdemir, S.M. ve Saaty, L.T. (2006). The unknown in decision making: what to do about it. *European Journal of Operational Research*, 174(1), 349-359. doi:[10.1016/j.ejor.2004.12.017](https://doi.org/10.1016/j.ejor.2004.12.017)
- Punniyamooty, M., Ponnusamy, M. ve Lakshmi G. (2012). A combined application of Structural Equation Modeling (SEM) and Analytic Hierarchy Process (AHP) in supplier selection. *Benchmarking: An International Journal*, 19(1), 70-92. doi:[10.1108/14635771211218362](https://doi.org/10.1108/14635771211218362)
- Reçber, S. (2014). Hayatın yok yerindekiler: mülteciler ve sığınmacılar, Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu VI. Petrol İş Yayımları 119, İstanbul: 247-268. Erişim adresi:https://www.academia.edu/38343218/Hayat%C4%B1n_Yok_Yerindekiler_pdf
- Saaty, T.L. (1990). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *European- Journal of Operational Research*, 48, 9-26. doi:[10.1016/0377-2217\(90\)90057-1](https://doi.org/10.1016/0377-2217(90)90057-1)
- Saaty, T.L. (1994). How to make a decision, the analytic hierarchy process, *Interfaces*, 24, 19-43. doi:[10.1287/inte.24.6.19](https://doi.org/10.1287/inte.24.6.19)
- Saaty, T.L. ve Luis G.V. (2001). Models methods concepts & applications of the analytic hierarchy process, Kluwer Academic Publishers, America. doi:[10.1007/978-1-4614-3597-6](https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3597-6)
- Savcı, C. ve Şerbetçi, G. (2019). Göçmen/Mülteci/Sığınmacı hastalara bakım veren hemşire ve ebelerin karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 4(43). doi:[10.26449/sss.1669](https://doi.org/10.26449/sss.1669)
- Timor, M. (2011). *Analitik Hiyerarşi Prosesi*. İstanbul: Türkmen Kitapevi
- Topal, A.H. (2015). Geçici koruma yönetmeliği ve Türkiye'deki suriyelilerin hukuki statüsü. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 5-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1102155>
- Tosun, A., Yorulmaz, A., Tekin, İ. ve Yıldız, K. (2018). Mülteci öğrencilerin eğitim sorunları eğitim ve din eğitiminden beklentileri Eskişehir örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 107-133. doi:[10.17494/ogusbd.457087](https://doi.org/10.17494/ogusbd.457087)
- United Nations Refugee Agency Convention Report-UNHCR (2019a). Syrian regional refugee response, Erişim Tarihi: 29.05.2022, Erişim adresi: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>
- UNHCR. <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>. Erişim Tarihi: 29.05.2022
- World Bank ve UNHCR (2021). The global cost of inclusive refugee education. The World Bank. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/6038d7724.pdf>

EXTENDED SUMMARY

Introduction

There are millions of people who have been forced to leave their homeland due to war, conflict and natural disasters in their homeland, or who feel discriminated against on grounds such as race, language, religion and political opinion. According to reports by the United Nations High Commissioner for Refugees, over 82 million people in the world have been forced to move away from their places of residence due to human rights violations. In this refugee crisis, individuals are faced with many stressors such as lack of social environment, loneliness, language problems, alienation and cultural differences. Due to the negative impact of these stressors on health and the inadequate efforts to eliminate this stress, individuals who leave their environment are faced with many mental and physical health problems. In addition to the health problems caused by these problems, immigrants may have problems in transferring or expressing the health problems they experience due to cultural differences and lack of communication due to not knowing the language of the country where they are refugees; and both groups, refugees and health personnel, may encounter problems.

Purpose

In the light of this information, the aim of our study is to determine the problems encountered in migrant, refugee and asylum-seeker health practices and to offer solutions by revealing the importance of these problems. When the literature is examined, our study is important in terms of being the first study conducted using refugee health practices and AHP method. This situation is thought to contribute to researchers, practitioners and all stakeholders by closing a gap in the literature.

Research Questions

The research is a qualitative study designed to evaluate the factors related to the problems encountered in the health practices of refugees. AHP ranks priorities based on the opinions of experts with pairwise comparison matrices, makes the solution of complex problems appropriate and simplifies the decisions to be made. In AHP's pairwise comparison matrices, the criteria to be evaluated are compared according to the criteria in a reciprocal manner, and the decision makers or the group are asked the question "which is more important and how important is it?"

Findings

The findings of the study are briefly summarized;

- The most important criteria among the main criteria are demographic criteria, followed by health service criteria, social and environmental criteria,
- Among the demographic sub-criteria, the most important criterion was gender and the least important criterion was age,
- Among the health service sub-criteria, the most important criterion was not knowing the cultural structure of the patient, and the lowest criterion was access to their medical history,
- Among the social sub-criteria, the most important criterion is cultural differences, while the lowest criterion is cohesion and socialization,
- Among the environmental sub-criteria, the most important criterion was found to be financial impossibilities, while the lowest criterion was the lack of temporary identity documents or inability to prove their identity.

Results and Conclusion

Asylum-seekers in Turkey are struggling to cope with their legal status with unclear boundaries, prolonged and halted deportation processes to other countries, uncertainty about their employment status, inability to fully benefit from education and health services, discrimination and even racism; new problems arise every day for new reasons. The 62nd World Health Assembly recognized that migration is an important social determinant of health. These important developments increase the necessity to emphasize the importance of refugee health and the problems encountered in service provision.

In this respect, our study will be instrumental in identifying the criteria for the problems encountered in the provision of health care services to refugees living in Turkey, who are seriously affected by all these problems, and revealing their importance. In addition, it is thought that it will contribute to this field, which has a gap in the literature, and will shed light on future studies.

Within the scope of suggestions for future studies; it may be recommended to apply the AHP method again in different cities or regions and on the basis of each title and branch of the criteria determined due to the socio-demographic and cultural characteristics of the decision makers of the study due to the city or region where they work, and the different titles and branches in which they work.

In addition, it is recommended that the criteria expressed depending on the experience and value judgments of the decision makers be repeated with the criteria to be re-determined and time differences due to the change and development of the criteria over time.

ENERJİ YOKSULLUĞU VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KULLANIMININ ÇEVRESEL BOZULMAYA ETKİLERİ

Baki ATEŞ¹

Melike ATAY POLAT²

Atıf: Ateş, B. ve Atay Polat, M. (2023). Enerji yoksulluğu ve yenilenebilir enerji kullanımının çevresel bozulmaya etkileri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 290-315. doi: 10.17218/hititsbd.1265226

Özet: Bu makalede çevresel bozulma ile ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve enerji yoksulluğu arasındaki etkileşim araştırılmıştır. Çalışmada 47 Afrika ülkesine ait 2000-2019 yıllarını kapsayan veriler kullanılmıştır. Çevresel bozulma göstergesi olarak CO₂, ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başına GSYH, yenilenebilir enerji göstergesi olarak toplam nihai enerji tüketimi içindeki yenilenebilir enerji oranı ve enerji yoksulluğu göstergesi olarak pişirme için hane halklarının temiz enerjiye erişim oranı verileri ile elektrik enerjisine erişim oranı kullanılmıştır. Çalışmada yenilenebilir enerji tüketim oranının ve enerji yoksulluğunun çevre üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Uygulanan kantil regresyon analizi sonuçlarına göre yenilenebilir enerji kullanım oranındaki artışlar çevre kalitesi üzerinde iyileştirici bir etkiye sahipken ekonomik büyüme ve enerji yoksulluğu değişkenlerinin çevre kalitesi üzerinde negatif bir etki oluşturduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Enerji Yoksulluğu, Çevresel Bozulma, Karbon Salınımı, Kantil Regresyon

The Effects of Energy Poverty and Renewable Energy Use on Environmental Degradation

Citation: Ateş, B. and Atay Polat, M. (2023). The effects of energy poverty and renewable energy use on environmental degradation. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 290-315. doi: 10.17218/hititsbd.1265226

Abstract: In this article, the interaction between environmental degradation and economic growth, renewable energy consumption and energy poverty has been investigated. Data from 47 African countries covering the years 2000-2019 were used in the study. For environmental degradation CO₂, for economic growth GDP per capita, for renewable energy consumption the rate of renewable energy in total final energy consumption, for energy poverty households' access to clean energy data for cooking and the rate of access to electrical energy were used as an indicator. In this study, it is aimed to examine the effects of renewable energy consumption rate and energy poverty on the environment. According to the results of the applied quantile regression analysis, while the increase in the use of renewable energy have an improving effect on the environmental quality, the economic growth and energy poverty variables leads to the deterioration of the environmental quality.

Keywords: Renewable Energy, Energy Poverty, Environmental Degradation, Carbon Emission, Quantile Regression

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 14.03.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.10.2023

¹ Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bölümü, bkts25@hotmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-5982-4341> | <https://ror.org/0396cd675>
Corresponding Author, PhD Student, Mardin Artuklu University, Graduate School, Department of Economics, bkts25@hotmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-5982-4341> | <https://ror.org/0396cd675>

² Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, matay@artuklu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-9507-5942> | <https://ror.org/0396cd675>
Assoc. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Department of Economics, matay@artuklu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-9507-5942> | <https://ror.org/0396cd675>

1. GİRİŞ

Küresel düzeyde karşılaşılan artan sanayileşme, hızlı nüfus artışı, yetersiz beslenme, doğal kaynakların tükenişi ve çevrenin bozulması temel sorunları birbiriyle ilişkili olup bu sorunların azaltılması için çözüm arayışlarına girilmemesi halinde uzak gelecekte bir gün insan nüfusunda ve üretim kapasitesinde sürpriz bir düşüş yaşanacağı öngörülmektedir (Meadows ve diğerleri , 1972, ss.21-23). Gelişen dünyada üretim ve tüketim düzeyinin azalmadan sürdürülebilmesi nüfus artışına bağlı olarak sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi gerekli kılmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında tükenecek bir doğal kaynağın getirdiği kıtlık sorununun üstesinden gelinmesi için yenilenemeyen doğal kaynaklar yerine yenilenebilir kaynakların ikame edilmesi, yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve üretimde ölçeğe göre artan getirilerin sağlanması seçenekleri ortaya çıkmaktadır (Krautkraemer, 1985, s.153).

Diğer taraftan ekonomik büyüme sürecinde atıklar ve çevresel kirlilik gibi olumsuz dışsallıklar oluşmaktadır. Bu dışsallıklar dikkate alındığında ekonomide sermaye stoku daha az olmakta ve tüketim miktarı düşmektedir (Forster, 1973, ss.544-547). Ekonomik büyüme çevrenin kirlenmesine ve bozulmasına sebep olurken çevresel kirlilik ve bozulmalar da ekonomik büyümeyi engelleyici yönde etki etmektedir (Smulders ve Gradus, 1996, s.506). Çevresel kirlilik ve bozulmaların ekonomiye olumsuz etkilerinden biri insan sağlığı kanalıyla meydana gelmektedir. Hava kirliliği nedenli solunum sistemi hastalıkları veya bozulan çevre nedeniyle gıda yoluyla alınan kurşun gibi zararlı maddeler insan sağlığını bozmakta ve dolayısıyla işgücünün öğrenme yeteneği ile iş verimliliğini düşürmektedir (Van Ewijk ve Van Wijnbergen, 1995, ss.197-199). Çevresel bozulmaların sonucunda tüketicilerin çevreden yararlanma durumu da etkilenmektedir. Çevresel bozulmaların artışı karşısında tüketicilerin fayda fonksiyonları azaldığından ekonomik büyüme sürdürülebilir bir kalkınmaya dönüşmemektedir (Huang ve Cai, 1994, s.393).

Sürdürülebilirlik, bir toplum içindeki ortalama bir bireyin birkaç bin yıl içinde faydasının azalmadan devam etmesi durumunu ifade etmektedir. İnsanoğlu avcı-toplayıcı dönemi, tarım dönemi ve sanayi devrimi olmak üzere üç önemli gelişim evresi geçirmiştir. Bu evrelerden sanayileşme, yenilenemeyen çevresel kaynakların tüketimine dayandığından önceki iki döneme göre sürdürülebilir bir özellik sergilememektedir (Pezzey, 1992, ss.321-328). Çevreye duyarlı temiz enerji kaynaklarına dayanmayan büyüme modelleri çevreye verdikleri zararlardan dolayı sürdürülebilir olmamaktadır. Çevresel zararların azaltılması ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin başarılmasında yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş ve enerji verimliliği önemli hedefler haline gelmektedir (Mirza ve diğerleri, 2022, ss.3-4).

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik 2015 yılında 193 ülke yöneticisinin katılımı ve onayı ile küresel ölçekte uygulanmak üzere Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) belirlenmiştir. Belirlenen hedefler ekonomik, sosyal ve çevreci bir bakışla irdelenmiş ve sürdürülebilir kalkınmanın önünde görülen en zorlu engelin yoksulluk olduğu ifade edilmiştir. Yoksulluğun 2030 yılına kadar ortadan kaldırılması ilk hedef olarak belirlenmiştir. Yoksulluğun azaltılması için refahın artması ve servetin paylaşılarak gelir eşitsizliğinin azaltılması; refahın artması için ise sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonomik büyümenin temin edilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonomik büyüme için ise başta gençler ve kadınlar olmak üzere tüm toplum kesimlerinin düzenli bir işe sahip kılınması amacı gündemleştirilmiştir. İnsanlık açısından yoksulluğun ortadan kaldırılması birinci hedef olarak belirlenirken gezegen açısından ise çevresel bozulmaların ve küresel iklim değişikliğinin önlenmesi hedefi konularak küresel ısınmanın ortalama olarak sanayi öncesi döneme göre 1,5 °C üstünde sabit tutulması amaçlanmıştır (BM, 2015, ss.1-9).

Gelişmekte olan ülkelerde artan nüfusla birlikte daha çok istihdam ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çoğalan nüfusun barınması, beslenmesi ve geçinmesi için yeni yerleşim alanlarına, kentlere ve sanayileşmeye gereksinim duyulmaktadır. Bu ülkelerde düzensiz şekilde oluşan yerleşimler ve altyapısı yetersiz, plansız kentlerde kurulan sanayi işletmeleri hava, su ve toprak kirliliğine sebep olan zararlı atıkları çevreye bırakmaktadırlar (Brundtland, 1987, ss.179-206). Mevcut durumda dünya nüfusunun yarısından fazlası yaklaşık 4,5 milyar kişi şehirlerde yaşamaktadır, 2030 yılında ise toplam nüfusun %60'nın şehirlerde yaşaması beklenmektedir (BM, 2022). Küçük kasabalar ve kentler nüfustaki artışla birlikte genişlerken sanayi ve ekonomik hayatın merkezi olan büyük şehirler kırsal kesimden kentlere gelen göçler ve genişleyen kent alanının çevredeki kırsal yerleşim birimleriyle birleşmesiyle büyümektedir. Fakat gelişmekte olan ülkelerde kentlerin gelişme hızı buralarda yaşayanların ekonomik durumlarını beklenen ölçüde iyileştirmemekte, kentlerde yaşayan yoksulların sayısı artmakta ve kentler meydana getirdikleri atıklar, hava kirliliği, alan işgali ile çevreyi olumsuz etkilemektedirler (Cohen, 2006, ss.69-76).

Enerji, ekonomi ve sosyal refah için temel bir gerekliliktir. Enerjinin üretimi ve tüketimi çevre ile bağlantılıdır ve enerji kullanımının küresel iklim değişikliğine etkisi bulunmaktadır (Munasinghe, 2002, s.126). Yirminci yüzyılda fosil enerji kaynaklarının tüketimine dayalı ekonomik büyüme sonucunda karbon emisyonları artmıştır (Zakari ve diğerleri, 2021, ss.52295). Fosil enerji kaynaklarının kullanımından dolayı sera gazları olarak bilinen karbon dioksit (CO₂), metan (CH₄), azot oksit (N₂O), hidroflorokarbonlar (HFC'ler), perflorokarbonlar (PFC'ler) ve kükürt heksaflorür (SF₆) emisyonları oluşmaktadır. Sanayileşme öncesinde atmosferdeki CO₂ konsantrasyonu 280 ppm değerinde iken sanayi devriminin gerçekleştiği 1880'li yıllardan itibaren CO₂ konsantrasyonu insan faaliyetlerinden ötürü %45 oranında artmış ve 2016 yılında 407 ppm olmuştur (Carbon Footprint, 2022).

Avrupa'da enerji yoksulluğuna ilişkin istatistiki çalışmalar İngiltere'de başlamıştır. 1996 yılında yapılan İngiltere mesken şartları araştırmasında yakıt yoksulluğu kavramı ortam ısıtmaya ek olarak ışıklandırma, pişirme, evsel aygıtların çalıştırılması için gereken enerji ihtiyacını da içerecek şekilde kullanılmıştır (Boardman, 2010, s.4). Enerji yoksulluğuna ilişkin Avrupa Birliği (AB) bünyesinde kabul edilmiş resmi bir tanımlama bulunmadığından enerji yoksulluğu istatistiği ülkeden ülkeye değişkenlik sergilemektedir (Castaño-Rosa ve diğerleri, 2019, s.36). AB ülkelerinde toplam nüfusun yaklaşık %8'ine karşılık gelen 35 milyon kişinin enerji yoksulu olduğu hesaplanmaktadır. Avrupa Komisyonu enerji yoksulluğuna çözüm getirmek amacıyla enerji yoksulluğunu konu alan düzenlemeler yayımlamıştır (Avrupa Komisyonu, 2023). Balkanlar'da enerji sistemlerinin henüz bireyselleştirilmemiş olması nedeniyle konutlarda enerji tüketim miktarı ve ödemeler kontrol edilememektedir. Buna ek olarak enerji piyasasının özelleştirilmesiyle enerji fiyatları yükselmekte ancak yükselen fiyatlara karşın konut ve evsel aygıtların enerji verimliliğinin düşük oluşu ile ısıtma sistemlerinin elektrik enerjisine dayalı oluşu enerji tüketim miktarlarının artmasına ve enerji yoksulluğuna yol açmaktadır (Robić ve diğerleri, 2018, ss. 202-203).

Enerji yoksulluğu kavramı önce yakıt yoksulluğu olarak tanınmaya başlanmıştır. Yakıt yoksulluğu ibaresi enerjinin mal edilebilirlik sorununu içerirken enerji yoksulluğu, enerjiye erişim ile ilgili daha geniş sorunları içermektedir (Bouzarovski, ve diğerleri, 2012, s.76). Enerji yoksulluğu, genellikle bireylerin konutlarında uygun maliyetle yeterli enerjiyi sağlayamaması durumunu ifade etmektedir (Pye, ve diğerleri, 2015, s.1). Yakıt yoksulluğu, Birleşik Krallık'ta bir konutun uygun maliyetle yeterince ısıtılabilmesi için gelirin %10'undan fazlasının harcanması

halini ifade etmek üzere yasallaştırılmıştır (Preston ve diğerleri, 2014, s.3). Yakıt yoksulluğundan etkilenen kişi sayısı ve haneler arasındaki yakıt yoksulluğu uçurumunu göstermek üzere yakıt yoksulluğu, düşük gelir-yüksek maliyet matrisine göre yeniden ölçümlenmiştir. Buna göre uygun maliyet için konut tipi ve büyüklüğü dikkate alınarak ortalama fatura tutarı; hanenin geliri için ise barınma giderlerinden sonra geriye kalan gelirin ortalama %60'ı eşik değer olarak hesaplamaya dâhil edilmektedir (Hills, 2012, s.34). Gelişmekte olan ülkelerde yoksul kentsel alanlarda hanehalkları gelirlerinin %15-20'sini enerji için harcamakta, kırsal kesimlerdeki haneler ise fayda-maliyet kıstasları karşılanamadığından yatırım noksanlığından ötürü modern enerji kaynaklarına erişim sağlayamamaktadır (Barnes ve Floor, 1996, s.511). Yoksul kesimlerin enerji için çevreye bağımlılıkları artmakta, enerji temini amaçlı ormanların kesimi artarken ormansızlaşan topraklarda erozyon sebebiyle verim kayıpları meydana gelmekte, zincirleme olarak hayvancılık ve tarımda kapasite azaldığından kırsal kesimlerde yoksullaşma döngüsü ortaya çıkmaktadır (Jack ve diğerleri, 2018, s.25).

Artan çevresel kirlilik ve küresel iklim değişikliği nedeniyle küresel ölçekte çevresel sorunlar öne çıkmış ve çözüm arayışları hızlanmıştır. Çevresel bozulmaya yol açan fosil enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, gelir eşitsizliğinin önüne geçilmesi, yoksulluğun azaltılması ve özellikle enerji yoksunluğunun giderilmesi çevre üzerinde insan kaynaklı ve ekonomik faaliyetler sebebiyle bozulmaların önlenmesini sağlayacaktır. Bu çalışmada enerji yoksulluğu, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ile karbondioksit salınımı arasındaki ilişki incelenmektedir. Afrika'da yer alan 47 ülkede 2000-2019 yılları arasında, enerji yoksulluğu ve yenilenebilir enerji kullanımı çevre üzerinde nasıl bir etkiye yol açmaktadır? sorusunun yanıtı toplanan istatistikî verilerin analiziyle bulunmaya çalışılmaktadır. Çalışmada çevresel bozulmayı temsilen CO₂ emisyon miktarı, ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), enerji yoksulluğunu temsilen pişirme için temiz yakıtlara/teknolojilere erişim ile elektrik enerjisine erişim oranı ve enerji tüketimini temsilen nihai enerji tüketimi içerisinde yenilenebilir enerji tüketim oranı kullanılmıştır.

Küresel ölçekte artan enerji tüketim miktarına karşın gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere hanehalkları enerji hizmetlerine yeterince erişim sağlayamamaktadır (Halkos ve Gkampoura, 2021). Bununla birlikte özellikle sahra altı Afrika'da toplam nüfusun halen yarısı elektrik enerjisine erişememekte, enerji ihtiyacı geleneksel biyo yakıtlardan temin edilmekte ve elektrik tüketimi diğer gelişmekte olan ülkelerin ancak onda birine denk gelmektedir (Wang ve diğerleri, 2023, s.1). Enerji yoksulluğunun Afrika ülkelerinde daha yaygın ve daha ağır bir sorun olması nedeniyle çalışmada 47 Afrika ülkesine ait 2000-2019 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır.

Literatürde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Zheng ve Walsh, 2019; Demir ve Görür, 2020; Mete, 2021; Emek ve Atay Polat, 2022). Yenilenebilir enerji tüketim oranı, enerji yoksulluğu ve ekonomik büyümenin seçilen ülke verileri esas alınarak incelemesi ile ekonominin çevresel boyutu ve enerji yoksulluğunun çevre ile ilişkisi irdelenmiş olacaktır. Çalışmada enerji yoksulluğunu temsilen iki ayrı değişken kullanılmıştır. Kullanılan değişkenler, ülke grubu, incelenen dönem ve uygulanan ekonometrik yöntem ile literatüre yeni bir katkı sunulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde değişkenlerle ilgili teorik çerçeve açıklanmış, üçüncü bölümde Afrika ülkelerinde çevresel bozulma ile diğer değişkenlerin etkileşimi istatistikî verilerle ifade edilmiş, dördüncü bölümde enerji yoksulluğu ile ilgili literatür aktarılmış, beşinci bölümde kantil regresyon yöntemiyle yapılan ekonometrik analiz bulguları açıklanmış ve son bölümde sonuçlara yer verilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Ekonomik süreçlerin mekanik ilkelerine benzer şekilde meydana geldiği varsayıldığında bir sürece giren her madde ve enerji biriminin aynı miktar ve nitelikte çıktıya dönüşeceği kabul edilmektedir. Mekanik kanununa göre kütle, konum ve hız unsurlarına bağlı olarak kinetik ve potansiyel enerji oluşmaktadır. Diğer taraftan termodinamik ilkelerine göre tıpkı mekanikte olduğu gibi enerji ileri ve geri olarak aynı şekilde korunurken, enerji mevcut ve mevcut olmayan enerjiler olarak ikiye ayrılarak insanoğlunun enerjinin yalnızca bir çeşidini kullanabildiği sonucuna varılmıştır (Georgescu-Roegen, 1975, ss.350-352).

Ekonomik faaliyetlerle insanlar madde ve enerjiden oluşan dünyada değişiklikler meydana getirmektedirler ve enerji olmadan değişimlerin gerçekleşmesi mümkün olmadığından enerji tüm ekonomik faaliyetlerin arkasındaki itici güç olarak belirmektedir. Ekonomik faaliyetler ise enerji üreten faaliyetler ve enerji üretmeyen faaliyetler olarak iki sınıfa ayrılabilir. Klasik ekonomistler tarım sektöründe üretim faktörleri işgücü ve sermayeyi üretim faktörü olarak kabul etmekle enerjiyi örtülü şekilde dikkate almışlardır. Ancak neoklasikler toprağı sermaye olarak gördüklerinden enerjiyi bir üretim faktörü olmak yerine bir hammadde veya ara malı olarak değerlendirmişlerdir (Alam, 2006, ss.3-7). Tohum ekilmesinden yemek pişirilmesine, işyerine gidilmesinden ürünlerin üretim ve dağıtımına kadar insan hayatının sürdürülmesi için atılan tüm adımlar için enerji ihtiyacı bulunmaktadır. Ekonomik faaliyetler enerjiye dayalıdır. Ekonomik faaliyetlerin artması her zaman enerji ihtiyacını artırmaktadır buna ek olarak enerji yatırımları da ekonomik faaliyetlerin hızlanmasını sağlamaktadır. Kötü yönetim, düşük fiyatlama, yetersiz kamu hizmeti veya özel yatırımlar için uygun ortam olmaması sebebiyle enerji yatırımları gereksinilen kadar gerçekleştirilmediğinde ekonomik faaliyetler de olumsuz etkilenmektedir (Uluslararası Enerji Ajansı [IEA], 2004, ss.331-333).

Yoksulluk bireylerin satın alma gücüne göre elde ettikleri gelir miktarına ek olarak gelirle ilişkilendirilmeyen sağlıklı olma, iyi koşullarda yaşama, eğitim olanaklarından yararlanma, elektrik kullanabilme ve pişirme için temiz enerji kaynaklarına sahip olma gibi olgularla da açıklanabilmektedir (Sovacool, 2012, s.273). Toplum kesimlerinin elektrik veya ısıtma gibi temel enerji kaynaklarına erişememesi veya bunları satın alma gücünden yoksun olması enerji yoksulluğu olarak tanımlanmaktadır (McCauley, 2017, s.2). Enerji yoksulluğu aynı zamanda yakıt yoksulluğu olarak da bilinmektedir. Bu kavram ile enerjiye yeterince erişim sağlanamayışla ilgili sorunlar irdelenmektedir. Enerji yoksulluğu gelişmekte olan ülkelerde yeterli elektrik ve diğer enerji şebekelerinin olmamasından, gelişmiş ülkelerde ise yüksek enerji fiyatlarına karşın düşük hanehalkı gelirlerinden kaynaklanmaktadır (Bouzarovski ve Petrova, 2015, ss.31-32).

Enerji yoksulluğunun ölçülmesi için üç farklı yöntem uygulanmaktadır. İlk yöntem ortalama enerji tüketim maliyetinin gelir yoksulluğu çizgisiyle karşılaştırılmasıdır. İkinci yöntem temel ihtiyaçlar için gerekli olan enerji miktarının belirlenmesidir. Üçüncü yöntemde ise daha etkili enerji kaynaklarına erişim dikkate alınmaktadır (Pachauri ve Spreng, 2004, s.271). Yeterli ısı yalıtımı olmayan konutlar ile enerji yoksulluğu insan sağlığını olumsuz etkilemektedir. Enerji yoksulu olan hanelerde kış mevsiminde soğuk havadan dolayı hastalanma veya ölüm vakaları artmaktadır (Liddell ve Morris, 2010, ss.2987-2988). Kışın hava sıcaklığı düştüğünde oturlan konutların mali sebeplerden ötürü yeterince ısıtılmaması halinde enerji/yakıt yoksulluğu ortaya çıkmaktadır. Konutlarda ısı yalıtımının yetersiz olması durumunda ise gerekenden çok daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır (Healy ve Clinch, 2004, s.207).

Yoksul kesimlerin enerji harcamaları kişisel gelirlerinin dörtte birinden fazla tutmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yoksul kesimlerin sağlık harcaması ve zaman kaybı gibi dolaylı maliyetleri de eklendiğinde enerji için harcanan tutar gelirlerinin beşte dördüne kadar çıkmaktadır (Sovacool ve Drupady, 2012, s.46). Gelişmekte olan ülkelerde elektrik ve temiz enerjiye erişimin sınırlı olmasından dolayı pişirme ve ısıtma için biyokütle ve kömür gibi katı yakıtlar kullanılmaktadır. Katı yakıt kullanılan konutlarda meydana gelen ev içi hava kirliliği çocuklarda alt solunum yolu enfeksiyonuna ve kadınlarda akciğer hastalığına sebep olmaktadır (Wilkinson ve diğerleri, 2007, s.1181). Temiz enerji kaynaklarına erişim sağlayamayan toplum kesimleri ısınma ve pişirme için gereksinim duydukları enerjiyi elde etmek amacıyla odun, tezek, mahsul artığı gibi biyokütle yakıtları ve kömür kullanılmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2006, s.8). Yoksul nüfusun artmasına karşın yakacak odun stoklarının azalması bir taraftan yoksul kesimlerin enerjiye erişimini zorlaştırırken diğer taraftan da ormansızlaşmaya ve çölleşmeye sebep olmaktadır (Hiemstra-van der Horst ve Hovorka, 2008, s.3333).

Çevresel bozulmalara sebep olan kirleticiler çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. Doğal çevrenin absorbe etmesi mümkün olmayan kirleticiler stok kirleticiler olarak, aşırı bir seviyeye varmaması halinde doğanın zararsız hale getirebildiği kirleticiler ise fon kirleticiler olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca kirleticilerin zararları yatay ya da dikey alana göre farklı olabilmektedir. Bazı kirleticiler yakın çevresine zarar verirken bazıları bölgesel düzeyde, bazıları ise küresel düzeyde zarar verebilmektedir. Kurşun ve APM gibi bir kısım kirleticiler yeryüzüne yakın yükseklikte zararlı iken sera gazı gibi diğer bir kısım kirleticiler üst katmanlarda zarar vermektedir (Tietenberg ve Lewis, 2018, ss.334-335). Küresel ölçekte sanayi devrimi sonrasında kara ve denizlerin yüzey sıcaklığı yaklaşık 0,85°C artmış, 1950'lerden itibaren troposfer ısınırken alt stratosfer katmanı soğumuştur. Okyanuslar 1870'lerden itibaren ısınmaya başlamış ve yüzeyde görülen ısı artışları son yıllarda tüm derinliklere yayılarak okyanusların tabanına kadar erişmiştir. Isınmadan dolayı okyanusların kıyı kesimlerinde oksijen konsantrasyonları azalmış, CO₂ emiliminden dolayı okyanus yüzeyinin pH değeri düşmüş ve %26 oranında asitlenme meydana gelmiştir. Yirminci asrın ikinci yarısından sonra kuzey kutbunda kar örtüsü azalmaya başlamış ve 1979 yılından itibaren Arktik denizindeki buz tabakası azalmıştır. Son yüzyılda buzullar erimeye başlamış ve dünya genelinde buz kütleleri küçülürken deniz seviyesi ortalama 0,19 metre yükselmiştir. Son on yıllarda buzullardaki küçülme ile deniz seviyesindeki yükselme artarak devam etmektedir (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli [IPCC], 2014, ss.40-42).

3. AFRİKA ÜLKELERİNDE ENERJİ YOKSULLUĞU

Sahra-altı Afrika'da 2017 yılı itibariyle kişi başına enerji tüketimi 18 gigajoule (GJ) ile dünya ortalamasının (51 GJ/yıl) oldukça altında yer almakta, nüfusun üçte-ikisinin elektrik enerjisine erişimi bulunmamakta ve nüfusun büyük kısmı temiz pişirme enerjisine erişim sağlayamadığından bir taraftan ormansızlaşma nedeniyle çevresel bozulma artarken diğer taraftan hanelerde iç mekan hava kirliliğine sebep olunmaktadır (Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı [IRENA], 2020, ss. 285). Bölgenin mevcut ve gelecekteki sosyo-ekonomik göstergeleri ile enerjiye erişim durumu aşağıdaki Tablo 1'de karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Sahra-Altı Afrika Sosyo-Ekonomik Göstergeler ve Enerjiye Erişim Durumu

Yıllar	Nüfus (milyon)	Küresel Nüfusa Oranı (%)	Yıllar	Kişi başına GSYH (Bin USD 2015)	Küresel Ortalama Kişi başına GSYH (Bin USD 2015)
2018	1.041	14%	2019	2.4	10.9
2050	1.947	21%	2050	6.5	
Yıllar	Kişi başına enerji kaynaklı CO2 emisyonu (tCO2/capita)	Bölgenin yıllık emisyon miktarı (Gt)	Yıllar	Elektrik enerjisi erişimi (%)	Temiz pişirme enerjisi erişimi (%)
2018	0.7	0.8	2017	45%	16%
2050	0.6	0.97	2050		

Kaynak: IRENA, Küresel Yenilenebilir Enerji Raporu: Enerji Dönüşümü 2050, Erişim Tarihi: 13.08.2023

Enerji yoksulluğu, Afrika ülkelerinde eğitim ve sağlık alanında yol açtığı sorunlar nedeniyle kamu sağlığını etkilemektedir. Afrika ülkelerinde enerji yoksulluğu ile beş yaş altı çocuk ölümleri ve eğitim eşitsizliği değişkenleri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir (Sule ve diğerleri, 2022, s.5). Sahra-altı Afrika'da kırsal kesimde elektrifikasyonun yayılması ile tarımsal çıktı arasında pozitif bir ilişki bulunurken, çevresel bozulma ile tarımsal çıktı arasında ise zıt bir ilişki saptanmıştır (Dimnwobi ve diğerleri, 2022, ss.27-28). Bu bölgede yaşayan yoksul kesimler geçimlerini genellikle tarım sektöründen sağlamaktadır ve doğal kaynaklar ile ormanlar üzerinde oluşturdukları aşırı tüketim nedeniyle 300 milyon hektar alanda bozulma meydana gelmiştir (Masron ve Subramaniam, 2019, s.4). Aşağıdaki Tablo 2'de Sahra-altı Afrika'da çevresel bozulma ve diğer değişkenlere ilişkin veriler gösterilmiştir.

Tablo 2. Çevresel Bozulmaya Etki Eden Değişkenler (Sahra-Altı Afrika)

Yıllar	CO ₂ emisyonu (Kişi başına metrik ton)	Kişi başına GSYH (Cari ABD \$)	Yenilenebilir enerji tüketimi (Toplam nihai enerji tüketiminin %)	Temiz yakıtlara erişim (Nüfusun %)	Elektriğe erişim (Nüfusun %)
2005	0.799	1073.513	70.654	10.319	29.291
2006	0.777	1235.268	70.756	10.668	31.127
2007	0.776	1391.780	70.256	11.029	32.453
2008	0.804	1535.165	70.214	11.397	32.335
2009	0.756	1437.115	70.282	11.768	32.540
2010	0.787	1661.415	70.788	12.149	33.248
2011	0.764	1824.094	70.264	12.601	35.803
2012	0.772	1842.969	69.320	13.025	36.689
2013	0.791	1905.498	68.201	13.521	37.921
2014	0.803	1936.664	67.952	14.063	38.259
2015	0.764	1681.367	68.505	14.663	39.112
2016	0.754	1521.528	68.532	15.307	43.734
2017	0.744	1603.502	68.215	15.998	43.679
2018	0.741	1624.145	68.246	16.764	46.345
2019	0.743	1625.763	68.668	17.563	47.133
2020	0.661	1488.795	70.573	18.359	48.482

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, Erişim Tarihi: 17.08.2023

Tablo 2’de CO₂ emisyonu – kişi başına GSYH sütunları incelendiğinde Sahra-altı Afrika’da seriler arasında aynı dönemlerde benzer seyir özelliği olduğu görülmektedir. GSYH değişkeninde 2009 yılında meydana gelen azalma ve ardından görülen artış trendi benzer şekilde CO₂ emisyonu değişkeninde de gözlenmektedir. CO₂ emisyonu ile yenilenebilir enerji tüketim verileri arasında herhangi bir benzer yönelim görülmezken temiz yakıt ve teknolojilere erişim ile elektrik enerjisine erişim verilerinin düzenli bir artış sergilediği tespit edilmektedir.

Kuzey Afrika ülkelerinde de özellikle kırsal kesimlerde ve kentlerin dış mahallelerinde enerji yoksulluğu yaygınlık göstermektedir ve elektrik enerjisine düzenli yeterli erişimi olmayan yerleşimlerde biyoyakıt kullanımı varlığını sürdürmektedir (El-Katiri, 2014, s.300). Bu ülkelerde özellikle sanayide fosil yakıtlardan enerji temin edilmekte ve kullanılan toplam enerjinin yaklaşık yalnızca %5’i yenilenebilir temiz enerji kaynaklarından oluşmaktadır (Esily ve diğerleri, 2023, s.12). Afrika kıtasında artan nüfus ve çoğalan ekonomik faaliyetlerden dolayı enerji kaynaklarının kapasitesi mevcut enerji talebinin gerisinde kalmaya devam etmektedir (Freeman, 2022, s.1).

4. LİTERATÜR TARAMASI

Thomson ve Snell (2013), 2007 yılı Avrupa Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistiklerinden yararlanarak Avrupa’da yakıt yoksulluğunun boyutlarını araştırmışlardır. Araştırmada yakıt yoksulluğu deyimi ortam ısıtmasına ek olarak su ısıtma, pişirme, aydınlatma ve elektrikli araç gereçlerin çalıştırılması için gereksinilen enerjinin ölçümünü ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Araştırmada Avrupa Birliği ülkelerinde hanehalkı yakıt tüketimine ilişkin veri edinilemediğinden yakıt yoksulluğunu temsilen konutu yeterince ısıtılabilme mali yeterliliği, fatura ödemelerinde temerrüd ve konutun yapısal özelliği (damlayan çatı, rutubetli duvarlar/zeminler/temeller, çümüş pencereler) üç vekil göstere olarak dikkate alınmıştır. Çalışmada üye ülkelerde hanehalklarının ortalama %12,1’sinin ısıtma için mali yeterliliğe sahip olmadığı, %7,8’inin fatura ödemelerinde temerrüde düştüğü ve %18,1’inin konutunda damlama, rutubet veya çürüme gibi evin yeterince ısıtılmasını zorlaştıran bir yapısal sorun olduğu tespit edilmiştir.

Wang ve diğerleri (2015), Çin’de enerji yoksulluğunu anlamak ve ölçmek amacıyla kapsamlı değerlendirme endeksi oluşturmuşlardır. Endeks enerji hizmetinin varlığı, temiz enerji tüketimi, enerji yönetiminin tamlığı ile hanehalkı enerji mal edebilirliği ve enerji verimliliği olmak üzere dört kategoriden, dokuz göstergeden ve yirmi üç ölçümden oluşturulmuştur. Çin’de yer alan sekiz ekonomik bölge ve 30 ilin enerji yoksulluğu bu endekse göre incelenmiştir. Endekse göre Çin’de ülke genelinde 2000 ile 2011 yılları arasında enerji yoksulluğunun dokuz puan azaldığı bulunmuştur.

Papada ve Kaliampakos (2016), Yunanistan’da enerji yoksulluğu ile ilgili güvenilir sonuçlar elde etmek amacıyla tüm ülkeyi kapsayan bütünlük bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Uygulanan birincil anketle hanelerde konut koşullarına ilişkin öznel görüşler ile enerji harcamalarına ilişkin nesnel veriler derlenmiştir. Çalışmada enerji harcamaları, vergilendirilmemiş yıllık gelirlerinin %10’undan fazla olan hanelerin enerji yoksulu olduğu kabul edilmiştir. Faturaların geç ödenmesi, konutun yeterince ısıtılmaması, damlayan ve rutubetli duvarları olan konutlara ilişkin bilgilere ek olarak yetersiz ısıtmaya bağlı olarak gelişen sağlık sorunları ile enerji gereksiniminin karşılanması için kısılan diğer gereklilikler (beslenme, giyim, iletişim vb) öznel görüşler çerçevesinde araştırılmıştır. Araştırmada katılımcıların %42,2’si konutun yeterince ısıtılmadığını, %18,80’ni elektrik ve ısıtma giderlerine ilişkin faturaların ödenmesinde geciktiğini, %37,50’si konutlarda damlama, rutubet ve küf olduğunu, yaklaşık %22’si yetersiz ısıtmaya bağlı olarak sağlık sorunları yaşadığını ve yaklaşık %75’i enerji ihtiyacının temini için diğer temel gereklilikleri kısıtığını bildirmiştir. Enerji maliyetleri bakımından Yunanistan’da enerji giderlerinin

kişisel gelirin %14'ü olduğu ve %10 eşik değeri aştığı saptanmıştır. Katılımcıların %58'nin enerji giderleri eşik değerin üzerinde bulunmuştur.

Thomson ve diğerleri (2017), enerji yoksulluğu, genel sağlık ve esenlik arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla Avrupa Birliği ülkeleri ve birliğe aday ülkelerde (32 ülkede) uygulanan 2012 Avrupa Yaşam Kalitesi Anketi (EQLS) veri setinden yararlanmışlardır. Enerji yoksulluğunu rakamsallaştırmak için enerjinin mal edilebilirliği, sağlık göstergesi için ankette sorulan sağlık durumu bildirimleri, ruhsal esenlik için ise Dünya Sağlık Örgütü Esenlik Endeksi (WHO-5) kullanılmıştır. Çalışmada, zayıf sağlık durumunu gösteren ortalama değer, enerji yoksulu olan ülkeler için daha yüksek çıkmış ve Mann-Whitney U testi neticesine göre bu bulgu iki ülke dışında geriye kalan 30 ülke için anlamlı bulunmuştur. Uygulanan yaygınlık oranı testlerine göre enerji yoksulu olan nüfusun sağlık durumunun kötü olduğu görülmüştür.

Sadath ve Acharya (2017), enerji yoksulluğunu, tüketilen enerji miktarı veya enerji için harcanan para miktarı oranı gibi tekil ölçümlerin ötesinde daha kapsamlı ve çok boyutlu bir kavram olarak Hindistan'da enerji yoksulluğunu incelemişlerdir. Çalışmada Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı temel alınarak Çok Boyutlu Enerji Yoksulluğu Endeksi (MEPI) kullanılmıştır. Endeks aydınlatma, pişirme ve ek önlemler katagorisi altında enerji kullanımı için toplam sekiz alt gösterge içermektedir. Araştırmada endeks kapsamında kullanılan elektrik enerjisine erişim, LPG'ye erişim, kullanılan soba tipi ve sobada kullanılan yakıt türü değişkenlerine ilişkin veriler Hindistan İnsani Gelişme Araştırması-II 2011-12 (IHDS-II)'nden elde edilmiştir. Araştırmada enerji verimliliği düşük olan sobalarda odun, tarımsal artıklar ve hayvansal gübreler gibi biyoyakıtların kullanıldığı ve kırsal kesimlerde elektrik ve LPG gibi temiz enerji kaynaklarına erişimin yetersiz olduğu anlaşılmıştır.

Alper ve Alper (2017) ekonomik büyüme ve ham petrol tüketiminin karbondioksit gazı salınımı ile ilişkisini ARDL eşbütünleşme testi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada Türkiye'ye ait 1985-2014 aralığındaki veriler kullanılmıştır. Türkiye'de ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkileri incelendiğinde petrole dayalı enerji kazanımı ve ekonomik büyümenin iklim değişikliğine yol açan CO₂ gazının atmosferde yoğunlaşmasına sebep olduğu bulunmuştur.

Monyei ve diğerleri (2018), Nijerya'da elektrik üretim, iletim ve dağıtımını inceleyerek enerji yoksulluğunu ele almışlardır. Enerjiye erişimin artması ekonomik gelişimin artmasını sağladığından ve artan ekonomik gelişime bağlı olarak azalan yoksullukla hanehalklarının temiz enerji kaynaklarına erişimi kolaylaştığından çalışmada enerji yoksulluğunu, elektrik enerjisine erişim noksanlığı olarak tanımlamışlardır. Az gelişmiş ülkelerde ve sahra altı Afrika'da enerji yoksulluğundan ötürü hanehalklarının temiz enerjiye erişimlerinin sınırlı oluşu biyokütle yakıtlarının kullanımını artırdığından CO₂ emisyonlarının artmasına neden olmaktadır. Nijerya'da yaklaşık 15.3 milyon hanenin şebeke elektriğine bağlı olmadığı, şebeke elektriğine bağlı olan hanelerin ise düzensiz enerji arzıyla karşılaştığı, ülkede pişirme için yakıt olarak yaklaşık %72 oranında odun enerjisi kullanıldığı belirtilmiştir. Ülkede yenilenebilir enerji kaynaklarının ve özellikle güneş enerjisinin elektrik üretiminde yaygın şekilde kullanılmasıyla enerji yoksulluğunun hafifletilebileceği ortaya konulmuştur.

Selçuk ve diğerleri (2019) yoksulluğun azaltılması hedefi çerçevesinde enerji yoksulluğu problemini Türkiye için analiz etmişlerdir. Çalışmada 2017 yılı hanehalkı anket verileri kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye'de hanehalkının %25'inin enerji yoksulu olduğu tespit edilmiştir. Düşük gelir kesiminde enerji yoksulluğu oranı yaklaşık %50 iken yüksek gelir

kesiminde bu oran %3,48 olarak bulunmuştur. Diğer taraftan 2003 yılından 2017 yılına kadar enerji yoksulluğu oranının gerilediği ve enerji yoksulluğu oranının %36'dan %23'e düştüğü saptanmıştır.

Pereira ve diğerleri (2019) modern enerji kaynaklarına geçiş sürecinde elektrik enerjisine erişimin Brezilya'nın kırsal kesiminde yaşayan nüfus üzerindeki etkisini incelemek amacıyla ekonomik, sosyal, teknik ve çevresel özellikleri içeren ve elektrik erişimi öncesi ile sonrasındaki durumu araştıran bir anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda elektrik ağının yapımı öncesi ve sonrasını ifade eden zamanda iki nokta arasındaki elektrik ağına bağlanan mülkler ile bağlanmayan mülklerin (kontrol grubunun) enerji tüketim miktarının arttığı bulgusu elde edilmiştir. Ancak elektrik erişimi olan mülklerde, kontrol grubuna göre enerji tüketim miktarının çok daha fazla arttığı bulunmuştur. Diğer taraftan elektrik üretimi hidrolik güce dayandığından elektrik ağına bağlanan mülklerin CO₂ salınımı, öncesi duruma göre düşerken kontrol grubunun salınım miktarı öncesi duruma göre artmıştır. Ayrıca kullanılan enerji birimi başına CO₂ salınımının (CO₂/GJ) her iki grup için azalış gösterdiği tespit edilmekle birlikte elektrik enerjisine bağlanan mülklerde birim enerji başına salınım miktarının daha fazla düştüğü saptanmıştır.

Koçak ve diğerleri (2019) panel kantil regresyon yöntemini kullanarak 48 sahra altı Afrika ülkesinde 2010-2016 dönemi verileri üzerinden yoksulluk ve CO₂ salınımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada elektrik enerjisine erişim oranının artırılmasıyla çevresel bozulmaların kötüleştiği ancak elektrik enerjisinin yenilenebilir enerji kaynaklarından temini halinde hem yoksulluğun hem de çevresel bozulmanın azalacağı sonucuna varılmıştır.

Canbay (2019) Türkiye'de ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi bağımsız değişkenlerinin CO₂ salınımına etkisini araştırmak amacıyla ARDL sınır testinin kullanımıyla 1990-2016 yıllarını kapsayan döneme ait veriler üzerinden zaman serisi analizi uygulamıştır. Analizde değişkenler arasında eşbütünlük olduğu, ekonomik büyüme değişkeninin çevre kirliliği değişkenini artırdığı, yenilenebilir enerji değişkeninin ise çevresel kirliliği azalttığı sonucuna varılmıştır.

Neacsa ve diğerleri (2020) Romanya ve 28 Avrupa ülkesi için enerji yoksulluğu, yaşam kalitesi ve yenilenebilir enerji arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla 2010-2019 yıllarını kapsayan döneme ait istatistiksel verileri incelemişlerdir. Araştırmada anılan değişkenler arasında bağlantı olup olmadığını anlamak için Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre GSHY değişkeninden hanehalkı enerji fiyatlarına, enerji fiyatlarından gecikmiş fatura borçlarına ve bundan GSYH değişkenine doğru nedensellik bulgusu elde edilmiştir.

Yip ve diğerleri (2020) enerji yoksulluğunu ölçmede kullanılan harcamaya dayalı yöntemlerin sınırlılıklarına dikkat çekerek Honkong için çok boyutlu bir yöntem önermek amacıyla enerji yoksunluğunu kavramsallaştıran bir çerçeve geliştirmişlerdir. Bu çerçeve maruziyet faktörleri, tepkiler ve etkileri kapsamaktadır. Maruziyet faktörlerinin iç merkezinde düşük gelir, yüksek enerji fiyatları ve düşük konut kalitesi unsurları yer almaktadır. Enerji yoksulluğunun maruziyet göstergeleri ise satın alınabilirlik, erişilebilirlik, esneklik, enerji verimliliği, enerji ihtiyaçları ve ev uygulamaları kavramlarından oluşmaktadır. Enerji yoksunluğuna karşı hanehalklarının geliştirdiği tepkiler ise elektrik, sıvılaştırılmış petrol gazı ve suyun kullanımında tasarruf etmektir. Hanehalklarının enerji yoksunluğuna karşı geliştirdiği bu tepkiler onların sağlık, eğitim, sosyal ilişkiler ve saygınlık açısından esenlikleri üzerinde etkilere yol açmaktadır. Araştırmada nitel vaka analizi yöntemi uygulanmış ve masabaşı tarama, yüzyüze görüşme ve saha ziyaretleri ile veriler toplanmıştır. Sonuç olarak gizli enerji yoksulluklarının harcama temelli ölçümlerle tespit

edilemediği, Honkong'da standart altı hücre meskenlerde enerji maliyetlerinin fazla olması nedeniyle klimaları çalıştırmamak, mutfakta kullanılan suyu ikinci kez kullanmak gibi çarelerle hanehalklarının ihtiyaç duyulandan daha az enerji tüketimi yolunu seçtiği tespit edilmiştir.

Son ve Yoon (2020) Vietnam'da 1994 ile 1998 yılları arasında kırsal alanda yaygınlaştırılan elektrik şebekesinin hanehalkları tarafından nasıl kullanıldığını araştırmak amacıyla hanehalklarının elektrik harcamaları belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmada elektrik tüketiminin belirleyicileri olarak hane geliri, ev reisinin eğitimi, cinsiyeti, hane büyüklüğü ve konut tipi incelenmiştir. Araştırma sonucunda elektrik ağının yaygınlaştırılmasıyla enerjiye erişimin kolaylaştırılmasının elektrik tüketimindeki artışa hemen yansımadağı ve düşük gelirli hanelerle yüksek gelirli haneler arasındaki elektrik tüketim miktarlarının gelirdeki farklılıklardan daha yüksek olabileceği bulunmuştur. Gelirin yanında hane reisinin özellikleri, konut tipi, hane büyüklüğü gibi hanehalkı özelliklerinin de elektrik kullanımı üzerinde etkili olduğu bulunmuştur.

Karpinska ve Śmiech (2020), Orta ve Doğu Avrupa'da bulunan 11 ülkede gizli enerji yoksulluğunu araştırmak amacıyla Eurostat kaynaklı mikro seviye veriler üzerinden enerji tüketim harcamalarını incelemişlerdir. Yapılan araştırmaya göre enerji yoksulu olan hanelerin enerji tüketimlerini kısmak zorunda kaldığı, ortalama nüfusun yaklaşık %20'sinin konutu yeterince sıcak tutamadığı, %23'ünün enerji yoksulu olduğu, bunun özellikle kırsal kesimlerde bulunan hanelerde yaygın olduğu tespiti yapılmış ve enerji yoksulluğu ile gelir yoksulluğu arasındaki ilişkinin düzeyi yaklaşık %63 olarak hesaplanmıştır.

Zhao ve diğerleri (2021) Dünyada en çok CO₂ salınımı yapan Çin'de enerji yoksulluğu ile karbondioksit salınımı arasındaki bağlantıyı araştırmak için 2002-2017 yılı verilerine dayanarak iki yönlü panel kantil regresyon yaklaşımını ve Dumitrescu-Hurlin (D-H) panel nedensellik testini kullanmışlardır. Araştırmada çevresel kirlenme bağımlı değişken, enerji yoksulluğu bağımsız değişken, ekonomik gelişme düzeyi, yabancı yatırım düzeyi, enerji tüketimi ve endüstriyel yapının yenilenmesi ise kontrol değişkenleri olarak incelenmiştir. Sonuç olarak enerji yoksulluğu parametresinin katsayısı pozitif bulunmuş ve bu değişkende meydana gelecek %1 oranındaki bir artışın karbon emisyonunda yaklaşık %0,170 oranında bir yükselmeye yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak karbon salınımı ile enerji yoksulluğu arasında iki yönlü bir nedensellik bulgusu elde edilmiştir.

Abbas ve diğerleri (2021) tarafından güney ve güneydoğu Asya ülkelerinde enerji yoksulluğunun kadınların sağlığı üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla çok boyutlu enerji yoksulluğu ölçülmüş ve ikinci aşamada yapısal eşitlik modelleme tekniği ile çok boyutlu enerji yoksulluğu ile kadın sağlığı arasındaki etkileşimi incelemişlerdir. Araştırmada kullanılan çok boyutlu enerji yoksulluğu endeksi (MEPI), Nussbaumer ve diğerleri (2012) tarafından önerilmiştir. Endeskin kullanımıyla ilgili ayrıntılı açıklamalara Alkire ve Foster (2011) çalışmasında yer verilmiştir. Araştırmada enerji yoksulluğunun Myanmar ve Kamboçya'da en aşırı maruziyetlere ulaştığı, bunları takiben Bangladeş, Afganistan, Nepal, Viyetnam, Filipinler'in enerji yoksulluğu problemiyle karşı karşıya olduğu ve Hindistan, Endonezya, Maldivler ile Pakistan'ın enerji yoksulluğunda görece daha düşük ölçüm değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada anılan ülkelerde çok boyutlu enerji yoksulluğu göstergeleri ile içme suyu kaynakları, içme suyunun arıtılması, tuvalet tesisi türleri, hamileliğin sona ermesi, doğurganlık, doğum kontrolü veya aile planlaması, kısırlaştırma yaşı, sivrisinek kaynaklı hastalıklar, sağlık sigortasının kapsamı, medeni durum, okuryazarlık, ikamet ve mesleği içeren kadın sağlığı göstergeleri arasında istatistiksel olarak olumsuz ampirik bir neden-sonuç ilişkisi olduğu görülmüştür.

Sancar ve Atay Polat (2021), Türkiye'nin de dahil olduğu Brezilya, Meksika, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ülke grubunda 2000-2016 yılları arasındaki GSYH, sağlık harcaması ve CO₂ emisyonu değişkenlerini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Çalışmada çevre kirliliği ile ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları değişkenleri arasında nedensellik özelliği olduğu tespit edilmiştir.

Bardazzi ve diğerleri (2021) kuzeyden güneye doğru değişen ekonomik ve iklimsel özelliklere sahip olan İtalya'da da enerji yoksulluğunu anlamak için harcama temelli ve nitel veriye dayalı veriler kullanılarak 2004-2015 dönemi için araştırma yapmışlardır. Çalışmada gelir yoksulluğu ile enerji yoksulluğu arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Ayrıca ekonomik olarak dezavantajlı durumda bulunan tek ebeveynli haneler ile enerji yoksulluğu arasında pozitif korelasyon görülürken merkezi ısıtma sistemi ile enerji yoksulluğu arasında negatif korelasyon tespit edilmiştir.

Bilgili ve diğerleri (2022) yenilenebilir enerji tüketimi, tarımsal faaliyetler ve elektriğe erişim değişkenlerinin CO₂ salınımına etkilerini incelemek amacıyla 36 Asya ülkesine ait verilerle panel kantil regresyon yöntemiyle analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada 1997-2017 dönemini kapsayan veriler kullanılarak Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) modeli oluşturulmuştur. Araştırmada ekonomik büyümenin çevre kalitesini uzun dönemde iyileştirdiği dolayısıyla ÇKE hipotezinin Aya ülkeleri için geçerli olduğu, diğer taraftan elektrik enerjisine erişimin artmasıyla enerji yoksulluğunun ve çevresel zararların azaldığı bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılmasıyla çevresel zararların azaldığı bulgusu teyit edilmiştir.

5. EKONOMETRİK ANALİZ

Analizde incelenen değişkenlere ait verilerin tanımları ve kaynakları aşağıdaki Tablo 3'de gösterilmiştir. Çalışmada Afrika kıtasında yer alan 47 ülkenin 2000-2019 dönemine ait yıllık verileri esas alınmıştır. (Ülkeler: Cezayir, Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Cabo Verde, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Komorlar, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Cibuti, Mısır Arap Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Esvatini, Etiyopya, Gabon, Gambiya, Gana, Gine, Kenya, Lesoto, Libya, Madagaskar, Malavi, Mali, Moritanya, Mauritius, Fas, Mozambik, Namibya, Nijer, Nijerya, Ruanda, Senegal, Seyşeller, Sierra Leone, Somali, Güney Afrika, Sudan, Güney Sudan, Tanzanya, Togo, Tunus, Uganda, Zambiya, Zimbabve).

Tablo 3. Değişkenler, Tanımları ve Kaynakları

Değişkenler	Tanımlar	Kaynak
CO ₂	Karbondioksit Emisyonları (Kişi başına metrik ton)	Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (Kişi başına cari ABD doları)	Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)
REN	Yenilenebilir enerji tüketimi (Toplam nihai enerji tüketiminin %'si)	Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)
POV1	Pişirme için temiz yakıt ve teknolojilere erişim (Nüfusun %'si)	Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)
POV2	Elektriğe erişim (Nüfusun %'si)	Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)

Çevresel bozulma ile enerji yoksulluğu arasındaki ilişkiyi incelemek üzere aşağıdaki (5.1.a) ve (5.1.b) modelleri oluşturulmuştur.

$$CO2_{it} = a_0 + a_1GDP_{it} + a_2REN_{it} + a_3POV1_{it} + \varepsilon_i \quad (5.1.a)$$

$$CO2_{it} = a_0 + a_1GDP_{it} + a_2REN_{it} + a_3POV2_{it} + \varepsilon_i \quad (5.1.b)$$

Modelde yer alan α ifadesi değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçen parametreleri, ε ifadesi ise hata terimini göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişki panel kantil regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Kantil regresyon yöntemi, Koenker ve Bassett Jr., (1978, s.34) tarafından hata dağılımları normal dağılmayan ve özellikle uzun kuyruklu doğrusal modellerde en küçük kareler tahmincisine alternatif bir model olarak geliştirilmiştir. Herhangi bir Y değişkeninin $u_t = y_t - x_t\beta$ regresyon sürecinde sıralı kantil derecesi (q), $0 < q < 1$ aralığında değer alır ve aşağıdaki minimizasyon problemi ile bulunur.

$$\min_{\beta \in R} [\sum_{t \in \{t: y_t \geq x_t\beta\}} q |y_t - x_t\beta| + \sum_{t \in \{t: y_t < x_t\beta\}} (1 - q) |y_t - x_t\beta|] \quad (5.2)$$

Koşullu ortalama regresyon yöntemi hata terimlerinin normal dağılmaması halinde yanlış katsayılar oluşturabilmekte ve değişkenler arasında anlamlı ilişkiler kurulmasında yetersiz kalmaktadır (Chen ve diğerleri, 2019, s.1332). Ekonomik değişkenler genellikle uçsal değerler barındırdığından ve normal olmayan dağılımlar sergilediğinden sıradan en küçük kareler yöntemiyle yapılan ölçümler sahte sonuçlar verebilmektedir (Opoku ve Aluko, 2021, s.178).

Kantil regresyon yönteminde ise hedef değişkenlerin dağılımıyla ilgili bir varsayım yapılmadığından modelde kullanılan değişkenlerin normal dağılıma sahip olmaması durumunda da kullanılabilir. Bu yöntemle bağımlı değişkenin belirli bir kantilinde her bir tahmincinin etkisini ölçen katsayılar elde edilmektedir (Quito ve diğerleri, 2022, s.7). Böylece çoklu kantillere göre farklı katsayılar elde edilerek bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki farklı etkileri görülmektedir (Wang ve diğerleri, 2019, s.144). Kantil regresyon, meydana gelmeleri görece çok düşük olasılığa sahip olan uçsal değerlerin dikkate alınarak irdelenmek istenmesi veya veri setinde birden çok uçsal gözlem olması, koşullu normal dağılımdan sapmaların olması ya da eş varyans sorunu olması halinde uygun bir analiz yapılmasına olanak sağlamaktadır (Waldmann, 2018, s.216).

Kantil regresyonda açıklayıcı değişkenlerin açıklanan değişkene ilişkin katsayı tahmincileri genellikle her bir kantilde değişik değerler almaktadır. Sıradan en küçük kareler yönteminde dikkate alınmayan bu gözlenmemiş bireysel heterojenlikler panel kantil regresyon yöntemiyle çözülmektedir (Yan ve diğerleri, 2019, s.1215). Panel kantil regresyon modellerinde gözlenmemiş heterojenlik ve heterojen ortak değişkenlerin etkilerine ek olarak panel verilerde sabit etkiler kullanılarak gözlenmemiş ortak değişkenlerin dikkate alınması mümkün olmaktadır (Canay, 2011, s.368).

Kantil regresyon yöntemi Koenker (2004) tarafından panel dataya uygulanmış ve sabit etkili panel kantil regresyonda, her bir kesitte tesadüf parametrelerden kaynaklanan sabit gözlemlenemeyen etkilerin ortadan kaldırılması için farklı kantillerde sabit gözlemlenemeyen etkilerin ortak değişken etkilerle birlikte hesaplanmasını içeren bir model geliştirmiştir (Khan ve diğerleri, 2020 s.861). Modelde gözlemlerin birimler üzerindeki tepkilerinin koşullu fonksiyonları aşağıdaki şekilde oluşturulmaktadır (Koenker, 2004, s.77).

$$Qy_{it}(\tau|x_{it}) = \alpha_i + x'_{it}\beta(\tau) \quad (5.3)$$

Modelde $Qy_{it}(\tau|x_{it})$ ifadesi bağımlı değişkenin τ 'inci kantilini, x_{it} bağımsız değişkenlerin vektörünü, α_i bireysel etkileri, τ kantilleri, $\beta(\tau)$ ilgili kantilin regresyon katsayısını göstermektedir

(Wang ve diğerleri, 2019, s.144). Aynı anda birkaç kantilin tahmin edilmesi için aşağıdaki problem çözülmektedir (Koenker, 2004, s.77).

$$\min_{(\alpha, \beta)} \sum_{k=1}^n \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^n w_k \rho_{\tau_k}(y_{it} - \alpha_i - x'_{it} \beta(\tau_k)) \quad (5.4)$$

Problemde y_{it} bağımlı değişkeni, x_{it} ortak değişkenlerin p-vektörünü, w_k bireysel sabit etkilerin (α_i) tahmininde kantillerin göreceli etkilerinin kontrolünü ve $\rho_{\tau}(u) = u(\tau - I(u < 0))$ parçalı doğrusal kantil kayıp fonksiyonunu ifade eder (Tian ve diğerleri, 2018, s.1927). Tahmin sürecini küçültmek için Koenker (2004) tarafından bilinmeyen sabit etkileri ortadan kaldıran bir ceza terimi önerilmiştir (Akram ve diğerleri, 2021, s.13). Kantil kayıp fonksiyonu için (ρ_{τ}), geleneksel Gauss cezası (ℓ_2) yerine, hesaplama ve istatistiksel üstünlükleri olan (ℓ_1) ceza yönteminin $P(\alpha) = \sum_{i=1}^n |\alpha_i|$ uygulandığı daha uygun olmaktadır (Koenker, 2004, s.78).

$$\min_{(\alpha, \beta)} \sum_{k=1}^n \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^n w_k \rho_{\tau_k}(y_{it} - \alpha_i - x'_{it} \beta(\tau_k)) + \lambda \sum_{i=1}^n |\alpha_i| \quad (5.5)$$

Çalışmada incelenen değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler aşağıda yer alan Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

	CO2	GDP	REN	POV1	POV2
Ortalama	-0.875	7.094	3.751	2.148	3.476
Medyan	-0.939	6.956	4.272	2.402	3.638
Maksimum	2.134	9.895	4.588	4.605	4.605
Minimum	-3.826	4.704	-2.813	-2.303	0.259
Std. Sapma	1.416	1.078	1.198	1.858	0.856
Çarpıklık	0.140	0.341	-2.632	-0.303	-0.643
Basıklık	2.132	2.478	10.768	1.907	2.712
Jarque-Bera	32.558	28.888	3449.197	61.178	68.046
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Toplam	-822.131	6668.776	3526.371	2019.330	3267.894
Top. Kare Sp.	1884.777	1091.383	1347.665	3244.839	688.610
Gözlem	940	940	940	940	940

Değişkenlerin normal dağılıma sahip olmaması halinde panel kantil regresyon yöntemi uygulanmaktadır. Normal dağılımı test etmek için pek çok test yöntemi geliştirilmiştir. Bunlardan biri de Jarque-Bera testidir. Bu testin tahmin gücü örneklem boyutunun artmasına koşul olarak artmaktadır (Yazici ve Yolacan, 2007, s.183). Jarque-Bera testi çarpıklık ve basıklık değerlerine göre hesaplanmaktadır (Teyyare, 2018, s.130). Jarque-Bera testinde yokluk hipotezi H_0 : değişkenlere ait hatalar normal dağılmaktadır ve zıt hipotezi H_1 : değişkenlere ait hatalar normal dağılmamaktadır, şeklinde kurulmaktadır (Hancı, 2014, s.16). Normal dağılım sergileyen bir değişkenin çarpıklık değerinin sıfır, basıklık değerinin üç ve Jarque-Bera istatistik değerinin sıfır olması beklenmektedir. Dolayısıyla olasılık göstergesinin tercih edilen önem düzeyinden küçük olması veya istatistik değerinin Jarque-Bera istatistik değerinden (sıfırdan) büyük olması halinde yokluk hipotezi reddedilmektedir (Gujarati, 2004, s.148). Buna göre Tablo 4'te Jarque-Bera istatistik değerleri ve olasılık değeri incelendiğinde olasılık değerlerinin %1 önem düzeyinden küçük olmasından dolayı yokluk hipotezinin reddedilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Zaman boyutunu içeren veri setlerinde sıklıkla korelasyon olgusuyla karşılaşmaktadır (Wooldridge, 2019, s.18). Korelasyon katsayısı -1 değerini aldığı anda tam bir negatif ilişkiyi, +1 değerini aldığı anda tam bir pozitif ilişkiyi gösterirken, 0 değerini aldığı anda değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olmadığını ifade etmektedir (Denis, 2021, s.52). Korelasyon, değişkenler arasında bir yöndeşlik ilişkisini gösterir ancak bu aynı yönlü ilişkinin nedensellikten kaynaklanıp

kaynaklanmadığı hakkında bilgi içermemektedir (Diamond ve Jefferies, 2019, s.164). Çalışmada kullanılan değişkenlere ait korelasyon matrisi Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Korelasyon Matrisi

Değişkenler	CO2	GDP	REN	POV1	POV2
CO2	1.000				
GDP	0.889	1.000			
REN	-0.688	-0.629	1.000		
POV1	0.854	0.801	-0.595	1.000	
POV2	0.811	0.794	-0.577		1.000

Korelasyon matrisi tablosu incelendiğinde yenilenebilir enerji tüketimi dışındaki değişkenler ile CO₂ arasında pozitif korelasyon olduğu görülmektedir. CO₂ ile GDP, pişirme için temiz yakıtlara erişim değişkeni (POV1) ve elektrik enerjisine erişim değişkeni (POV2) arasında pozitif korelasyon ortaya çıkmaktadır. GDP ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında negatif bir korelasyon varken diğer bağımsız değişkenlerle arasında pozitif bir korelasyon bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketim değişkeni (REN) ile POV1 ve POV2 arasında negatif korelasyon değerleri bulunmuştur. Değişkenler arasında güçlü korelasyon olması hali modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunun oluşabileceğini ima etmektedir (Opoku ve Aluko, 2021, s.178).

Panel data modellerinde yersel etkiler, taşma etkileri veya gözlenmemiş ya da gözlenemeyen ortak etkilerden dolayı yatay kesit bağımlılığı meydana gelebilmektedir (Baltagi ve Hashem Pesaran, 2007, s.229). Yatay kesit bağımlılığının analizi için zaman boyutu (t), kesit/birim boyutundan (n) büyük olduğunda Lagrange çarpan (LM) testi kullanılabilirken, t<n olması halinde Pesaran (2004) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılık (CD) testi tercih edilmektedir (De Hoyos ve Sarafidis, 2006, s.494). CD testinde sıfır hipotezi yatay kesitler arasında bağımsızlık olduğunu, alternatif hipotez ise kesitler arasında bağımlılık olduğunu ifade etmektedir (Dogan ve diğerleri, 2017, s.9). Araştırmada kullanılan her bir değişkene ait seriler arasındaki yatay kesit bağımlılık durumuna ilişkin test sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde olasılık değerlerine göre %1 önem düzeyinde alternatif hipotezin geçerli olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Yatay Kesit Bağımlılık Testi (Pesaran CD)

Değişken	CO2	GDP	REN	POV1	POV2
İstatistik	40.896	125.298	56.558	63.062	124.452
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Değişkenlerin normal dağılım sergilemediği tespit edildiğinden panel kantil yöntemi tercih edilmektedir. Bağımsız değişkenlerin çevresel bozulma (CO₂) üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla uygulanan panel kantil regresyonun farklı kantil derecelerine göre bulguları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Model-1 Kantil Regresyon Sonucu

Değişkenler	Kantil derecesi (k)								
	0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9
GDP	0.647	0.654	0.617	0.628	0.689	0.672	0.657	0.599	0.603
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
REN	-0.187	-0.182	-0.176	-0.168	-0.175	-0.188	-0.164	-0.163	-0.179
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.002	0.297
POV1	0.331	0.301	0.302	0.299	0.245	0.251	0.257	0.275	0.304
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Sabit	-6.095	-5.916	-5.528	-5.520	-5.676	-5.401	-5.256	-4.690	-4.406
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem	940	940	940	940	940	940	940	940	940

Tablo 7'nin incelenmesinden GDP ve pişirme için temiz yakıt ve teknolojilere erişim POV1 değişkenlerinin %1 önem düzeyinde tüm kantillerde (k) anlamlı olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji tüketimi (REN) değişkeni ise yalnızca k(0.90) derecesinde anlamsız bulunmuştur. Buna göre GDP ve POV1 değişkeninin çevresel bozulma üzerindeki pozitif etkisine karşın yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel bozulmaya negatif yönde etki ettiği görülmektedir. GDP en çok k(0.5), k(0.6) ve k(0.7) derecelerinde POV1 ise k(0.1) ve k(0.9) derecelerinde en büyük etkiye sahip olmaktadır. REN için en yüksek değerler k(0.1) ve k(0.6) derecelerinde gözlenmektedir. Bu bulgulardan hareketle ekonomik büyüme arttıkça çevresel bozulmanın (CO_2) arttığı diğer taraftan yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel bozulmayı azaltıcı yönde etkilediği tespit edilmektedir.

POV1 değişkeni yerine elektrik enerjisi tüketim değişkeniyle (POV2) kurulan model-2'ye ilişkin regresyon sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir. Model-2'de birinci modelde ulaşılan bulgularla benzer sonuçlar edinilmiştir. Buna göre Afrika ülkelerinde ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan veriler ile enerji yoksulluğunu temsilen kullanılan verilerin çevresel bozulmayı pozitif yönde etkilediği fakat yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel bozulmayı negatif etkilediği tespiti yapılmaktadır.

Tablo 8. Model-2 Kantil Regresyon Sonucu

Değişkenler	Kantil derecesi (k)								
	0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9
GDP	0.813	0.750	0.725	0.723	0.729	0.703	0.703	0.701	0.815
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
REN	-0.187	-0.197	-0.204	-0.213	-0.201	-0.189	-0.193	-0.178	-0.216
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.004	0.022
POV2	0.434	0.436	0.449	0.468	0.500	0.533	0.490	0.484	0.421
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Sabit	-8.075	-7.420	-7.140	-7.031	-7.085	-6.934	-6.634	-6.482	-6.592
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem	940	940	940	940	940	940	940	940	940

6. SONUÇ

Afrika ülkelerinde (47 ülke) çevresel bozulma olgusu ile ekonomik büyüme (GDP), yenilenebilir enerji tüketimi (REN), enerji yoksulluğu (pişirme için temiz yakıt ve teknolojilere erişim ve elektrige erişim) arasındaki etkileşimin araştırılması amacıyla hazırlanan bu çalışmada çevresel bozulmanın ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve enerji yoksulluğu ile ilgili teorik çerçevesi araştırılmış, sonrasında enerji yoksulluğu ile çevresel bozulma arasındaki durum üzerine literatür taraması yapılmış ve istatistikî rakamlar tablo ile gösterilmiştir. Bu çalışma ile Afrika ülkelerinde 2000-2019 yılları arasında ekonomik faaliyetlerin, enerji tüketimi ve enerji yoksulluğunun çevre üzerindeki baskısının güncel rakamlarla ortaya konularak literatürde açıklanan çevresel sorunların tespit edilen bulgularla halen desteklenip desteklenmediği saptanmaya çalışılmış, bunun yanında enerji yoksulluğunun çevre üzerindeki etkilerinin incelenmesiyle literatüre katkı sunulmuştur.

Çalışmada uygulanan panel kantil regresyon modelinde yenilenebilir enerji tüketimi, kişi başına GSYH, pişirme için temiz enerji kaynaklarına erişim ve elektrige erişim verilerinden hareketle çevresel kalitenin neden nasıl etkilendiği analiz edilmiştir. Enerji yoksulluğunu temsilen kullanılan değişkenlerden temiz yakıt ve teknolojilere erişim değişkeni (POV1) ile birinci model, elektrige erişim değişkeni (POV2) ile de ikinci model kurulmuştur. Kurulan modellere göre ekonomik büyüme ve enerji yoksulluğu verisinin çevresel bozulmayı pozitif yönde, yenilenebilir enerji tüketiminin ise negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Buna göre çevresel bozulmayı

temsilen kullanılan (CO₂) değişkeninin yenilenebilir enerji tüketimiyle zıt yönde etkileşim içinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Afrika kıtasında son yıllarda pişirme için temiz enerjiye erişim ve elektriğe erişim oranlarında düzenli bir artış seyri olduğu izlenmektedir. Bu gösterge Afrika'da incelenen dönemde ekonomik büyümeye koşut olarak enerji sistemlerinin geliştiğini, enerji yatırımlarının ekonomik büyümeyi destekler yönde planlandığını ima etmektedir. Ancak enerji yatırımlarının, nüfus artış hızı ve ekonomik büyüme gereksinmesini yeterince karşılamadığı anlaşılmaktadır. Artan temiz yakıt ve teknolojilere erişim ve elektriğe erişim yüzdelerine rağmen enerji yoksulluğunun çevre üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olması, enerji yoksulluğunun Afrika'da çok yaygın oluşunun bir sonucunu göstermektedir. Buna ek olarak Afrika'da temiz/yenilenebilir enerji kaynakları yerine fosil yakıtlardan elektrik enerjisinin temini enerji yoksulluğunu giderirken çevresel bozulmaya sebep olmaktadır (Esily ve diğerleri, 2023, s.12).

Bu bulgulardan hareketle politika yapıcılar tarafından Afrika'da çevresel kalitenin sürdürülmesi ve insan sağlığının korunması için temiz enerji kaynaklarına erişimin temin edilmesine yönelik olarak, potansiyel nüfus artış hızları ve ekonomik büyüme izdüşümleri dikkate alınarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmaya yönelik düzenleme geliştirilmesinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması ve yaygınlaştırılması çevresel kalitenin iyileşmesine katkı sunmaktadır.

Afrika'da kömür ve benzeri fosil enerji kaynağı kullanımı çevresel bozulmayı tetiklerken yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı çevresel bozulmayı azaltıcı yönde etki etmektedir ve fosil yakıt kullanımından karbondioksit salınımına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (İnglesi-Lotz ve Dogan, 2018, s.41). Bundan dolayı küresel ısınma ve çevresel bozulma ile mücadele için elektrik üretimi ve diğer enerji gereksinimlerinin yenilenebilir enerji kaynaklarından temininin teşvik edilmesi önerilmektedir (Jebli ve diğerleri, 2016, s.830). Yenilenebilir enerji kaynakları bir taraftan artan enerji ihtiyacının karşılanmasında ekonominin gereklerine çare olurken diğer taraftan çevresel değerlere karşı zararsız bir enerji kaynağı oluşuyla her iki amacın gerçekleştirilmesine hizmet eden bir araç konumunu almaktadır.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	14 Mart 2023 29 Ekim 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Baki ATEŞ (%50), Melike ATAY POLAT (%50)
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	14 March 2023 29 October 2023 31 December 2023
Author Contribution	Baki ATEŞ (50%), Melike ATAY POLAT (50%)
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The authors declare that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Abbas, K., Xu, D., Li, S. ve Baz, K. (2021). Health implications of household multidimensional energy poverty for women: A structural equation modeling technique. *Energy ve Buildings*, 234,110661. doi:[10.1016/j.enbuild.2020.110661](https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2020.110661)
- Akram, R., Chen, F., Khalid, F., Huang, G. ve Irfan, M. (2021). Heterogeneous effects of energy efficiency and renewable energy on economic growth of BRICS countries: A fixed effect panel quantile regression analysis. *Energy*, 215, 119019. doi: [10.1016/j.energy.2020.119019](https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119019)
- Alam, M. (2006). *Economic Growth with Energy*. Northeastern University, Boston: MPRA Paper No. 1260. Erişim adresi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/1260/1/MPRA_paper_1260.pdf
- Alper, F. ve Alper, A. (2017). Karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ilişkisi: Türkiye için bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 25(33), 145-156. doi:[10.17233/sosyoekonomi.292114](https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.292114)
- Avrupa Komisyonu. (2023, 03 04). *Energy*. Energy poverty in the EU. Erişim adresi: https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/energy-consumer-rights/energy-poverty-eu_en
- Baltagi, B. ve Hashem Pesaran, M. (2007). Heterogeneity and cross section dependence in panel data models: theory and applications introduction. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 229-232. doi:[10.1002/jae.955](https://doi.org/10.1002/jae.955)
- Bardazzi, R., Bortolotti, L. ve Paziienza, M. (2021). To eat and not to heat? Energy poverty and income inequality in Italian regions. *Energy Research ve Social Science*, 73, 101946. doi:[10.1016/j.erss.2021.101946](https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.101946)
- Barnes, D. ve Floor, W. (1996). Rural energy in developing countries: a challenge for economic development. *Annual Review of Energy and the Environment*, 21(1), 497-530. doi:[10.1146/annurev.energy.21.1.497](https://doi.org/10.1146/annurev.energy.21.1.497)
- Bilgili, F., Ozturk, I., Kocak, E., Kuskaya, S. ve Cingoz, A. (2022). The nexus between access to electricity and CO2 damage in Asian Countries: The evidence from quantile regression models. *Energy ve Buildings*, 256, 111761. doi:[10.1016/j.enbuild.2021.111761](https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2021.111761)
- Birleşmiş Milletler. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development A/RES/70/1*. UN General Assembly, New York. Erişim adresi:<https://sdgs.un.org/2030agenda>
- Birleşmiş Milletler. (2022). *United Nations Department of Economic and Social Affairs . World Urbanization Prospects 2018*. Erişim adresi:<https://population.un.org/wup/Download/>
- Boardman, B. (2010). *Fixing fuel poverty: challenges and solutions*. Earthscan.
- Bouzarovski, S. ve Petrova, S. (2015). A global perspective on domestic energy deprivation: Overcoming the energy poverty–fuel poverty binary. *Energy Research ve Social Science*, 10, 31-40. doi:[10.1016/j.erss.2015.06.007](https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.06.007)
- Bouzarovski, S., Petrova, S. ve Sarlamanov, R. (2012). Energy poverty policies in the EU: A critical perspective. *Energy Policy*, 49, 76-82. doi:[10.1016/j.enpol.2012.01.033](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.01.033)
- Brundtland, G. (1987). *Report of the world commission on environment and development: our common future*. Oslo. Erişim adresi: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- Canay, I. (2011). A simple approach to quantile regression for panel data. *Econometrics Journal*, 14, 368-386. doi:[10.1111/j.1368-423X.2011.00349.x](https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2011.00349.x)
- Canbay, Ş. (2019). Türkiye'de iktisadi büyüme ile yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerindeki etkileri. *Maliye Dergisi*, 176, 140-151. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/176-07.pdf>
- Carbon Footprint. (2022). *Carbon footprint warming*. Climate change. Erişim adresi:<https://www.carbonfootprint.com/warming.html>
- Castaño-Rosa, R., Solís-Guzmán, J., Rubio-Bellido, C. ve Marrero, M. (2019). Towards a multiple-indicator approach to energy poverty in the European Union: A review. *Energy ve Buildings*, 193, 36-48. doi:[10.1016/j.enbuild.2019.03.039](https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2019.03.039)

-
- Cheng, C., Ren, X., Wang, Z. ve Yan, C. (2019). Heterogeneous impacts of renewable energy and environmental patents on CO₂ emission-Evidence from the BRIICS. *Science of the Total Environment*, 668, 1328-1338. doi:[10.1016/j.scitotenv.2019.02.063](https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.02.063)
- Cohen, B. (2006). Urbanization in developing countries: current trends, future projections, and key challenges for sustainability. *Technology in Society*, 28(1-2), 63-80. doi:[10.1016/j.techsoc.2005.10.005](https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2005.10.005)
- De Hoyos, R. ve Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models. *The Stata Journal*, 6(4), 482-496. doi:[10.1177/1536867X0600600403](https://doi.org/10.1177/1536867X0600600403)
- Demir, Y. ve Görür, Ç. (2020). OECD ülkelerine ait çeşitli enerji tüketimleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel eşbütünlük analizi ile incelenmesi. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 32, 15-33. doi:[10.26650/ekoist.2020.32.0005](https://doi.org/10.26650/ekoist.2020.32.0005)
- Denis, D. (2021). *Applied Univariate, Bivariate, and Multivariate Statistics: Understanding Statistics for Social and Natural Scientists, With Applications in SPSS and R* (2 b.). John Wiley ve Sons, Inc. Erişim adresi: http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/28312/1/Daniel%20J.%20Denis_2016.pdf
- Diamond, I. ve Jefferies, J. (2019). *Beginning statistics: an introduction for social scientists* (1 b.). SAGE Publications Ltd.
- Dimwobi, S., Okere, K., Onuoha, F. ve Ekesiobi, C. (2022). *Energy poverty, environmental degradation and agricultural productivity in Sub-Saharan Africa*. Awka, Nigeria: African Governance and Development Institute. doi:[10.1080/13504509.2022.2158957](https://doi.org/10.1080/13504509.2022.2158957)
- Dogan, E., Seker, F. ve Bulbul, S. (2017). Investigating the impacts of energy consumption, real GDP, tourism and trade on CO₂ emissions by accounting for cross-sectional dependence: A panel study of OECD countries. *Current Issues in Tourism*, 20(16), 1701-1719. doi:[10.1080/13683500.2015.1119103](https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1119103)
- Dünya Sağlık Örgütü. (2006). *Fuel for life: household energy and health*. Cenevre, İsviçre: Dünya Sağlık Örgütü. Erişim adresi: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43421/9241563168_eng.pdf
- El-Katiri, L. (2014). The energy poverty nexus in the Middle East and North Africa. *OPEC Energy Review*, 38(3), 296-322. doi:[10.1111/opec.12029](https://doi.org/10.1111/opec.12029)
- Emek, Ö. F. ve Atay Polat, M. (2022). Enerji tüketimi, küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: seçilmiş yükselen piyasa ekonomileri için bir nedensellik analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 331-351. doi:[10.26650/JEPR1087057](https://doi.org/10.26650/JEPR1087057)
- Esily, R., Yuanying, C., Ibrahiem, D., Houssam, N., Makled, R. ve Chen, Y. (2023). Environmental benefits of energy poverty alleviation, renewable resources, and urbanization in North Africa. *Utilities Policy*, 82, 101561, 1-14. doi:[10.1016/j.jup.2023.101561](https://doi.org/10.1016/j.jup.2023.101561)
- Forster, B. (1973). Optimal capital accumulation in a polluted environment. *Southern Economic Journal*, 39(4), 544-547. doi:[10.2307/1056705](https://doi.org/10.2307/1056705)
- Freeman, B. (2022). Closing the energy poverty gap in Africa using landfill gas. *The Payne Institute Commentary Series: Commentary*, 1-11. doi:[10.25676/11124/15134](https://doi.org/10.25676/11124/15134)
- Georgescu-Roegen, N. (1975). Energy and Economic Myths. *Southern Economic Journal*, 41(3), 347-381. doi:[10.2307/1056148](https://doi.org/10.2307/1056148)
- Gujarati, D. (2004). *Basic econometrics* (4 b.). The McGraw-Hill Companies.
- Halkos, G. ve Gkampoura, E.-C. (2021). Evaluating the effect of economic crisis on energy poverty in Europe. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 144, 110981, 1-11. doi:[10.1016/j.rser.2021.110981](https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.110981)
- Hancı, G. (2014). Kredi Temerrüt Takasları ve Bist-100 Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 102, 9-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/412419>
-

-
- Healy, J. ve Clinch, J. (2004). Quantifying the severity of fuel poverty, its relationship with poor housing and reasons for non-investment in energy-saving measures in Ireland. *Energy Policy*, 32(2), 207-220. doi:[10.1016/S0301-4215\(02\)00265-3](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(02)00265-3)
- Hiemstra-van der Horst, G. ve Hovorka, A. (2008). Reassessing the “energy ladder”: Household energy use in Maun, Botswana. *Energy Policy*, 36(9), 3333-3344. doi:[10.1016/j.enpol.2008.05.006](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.05.006)
- Hills, J. (2012). *Getting the measure of fuel poverty: final report of the Fuel Poverty Review*. London UK: Crown copyright. Erişim adresi: <https://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cr/casereport72>
- Huang, C.-H. ve Cai, D. (1994). Constant-returns endogenous growth with pollution control. *Environmental and Resource Economics*, 4(4), 383-400. doi:[10.1007/BF00692231](https://doi.org/10.1007/BF00692231)
- Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli. (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Geneva, Switzerland : The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Erişim adresi: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>
- Inglesi-Lotz, R. ve Dogan, E. (2018). The role of renewable versus non-renewable energy to the level of CO₂ emissions a panel analysis of sub-Saharan Africa's Big 10 electricity generators. *Renewable Energy*, 36-43. doi: [10.1016/j.renene.2018.02.041](https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.02.041)
- Jack, J., Ogbanga, M. ve Odubo, T. (2018). Energy poverty and environmental sustainability challenges in Nigeria. *Ilorin Journal of Sociology*, 10(1), 19-31. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/profile/Jackson-Jack>
- Jebli, M., Youssef, S. ve Ozturk, I. (2016). Testing environmental Kuznets curve hypothesis: The role of renewable and non-renewable energy consumption and trade in OECD countries. *Ecological Indicators*, 60, 824-831. doi:[10.1016/j.ecolind.2015.08.031](https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.08.031)
- Karpinska, L. ve Śmiech, S. (2020). Invisible energy poverty? Analysing housing costs in Central and Eastern Europe. *Energy Research ve Social Science*, 70, 101670. doi:[10.1016/j.erss.2020.101670](https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101670)
- Khan, H., Khan, I. ve Binh, T. (2020). The heterogeneity of renewable energy consumption, carbon emission and financial development in the globe: a panel quantile regression approach. *Energy Reports* 6,, 859-867. doi:[10.1016/j.egyr.2020.04.002](https://doi.org/10.1016/j.egyr.2020.04.002)
- Koçak, E., Ulucak, R., Dedeoğlu, M. ve Şentürk Ulucak, Z. (2019). Is there a trade-off between sustainable society targets in Sub-Saharan Africa? *Sustainable Cities and Society*, 51(101705). doi:[10.1016/j.scs.2019.101705](https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101705)
- Koenker, R. (2004). Quantile regression for longitudinal data. *Journal of Multivariate Analysis*, 91, 74-89. <https://doi.org/10.1016/j.jmva.2004.05.006>
- Koenker, R. ve Bassett Jr., G. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica*, 46(1), 33-50. doi:[10.2307/1913643](https://doi.org/10.2307/1913643)
- Krautkraemer, J. (1985). Optimal growth, resource amenities and the preservation of natural environments. *The Review of Economic Studies*, 52(1), 153-170. doi: [10.2307/2297476](https://doi.org/10.2307/2297476)
- Liddell, C. ve Morris, C. (2010). Fuel poverty and human health: a review of recent evidence. *Energy Policy*, 38(6), 2987-2997. doi:[10.1016/j.enpol.2010.01.037](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.01.037)
- Masron, T. ve Subramaniam, Y. (2019). Does poverty cause environmental degradation? Evidence from developing countries. *Journal of Poverty*, 23(1), 44-64. doi:[10.1080/10875549.2018.1500969](https://doi.org/10.1080/10875549.2018.1500969)
- McCauley, D. (2017). *Energy justice : re-balancing the trilemma of security, poverty and climate change*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J. ve Behrens Ill, W. (1972). *Limits to growth*. New York: Universe Books.
- Mete, E. (2021). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: G7 ülkeleri örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(4), 1481-1495. doi:[10.16951/atauniiib.938207](https://doi.org/10.16951/atauniiib.938207)
-

-
- Mirza, F., Sinha, A., Khan, J., Kalugina, O. ve Zafar, M. (2022). Impact of energy efficiency on CO₂ emissions: empirical evidence from Developing Countries. *MPRA Paper No. 111923*, 1-41. Erişim adresi: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/111923/>
- Monyei, C., Adewumi, A., Obolo, M. ve Sajou, B. (2018). Nigeria's energy poverty: insights and implications for smart policies and framework towards a smart Nigeria electricity network. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81, 1582-1601. doi:[10.1016/j.rser.2017.05.237](https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.05.237)
- Munasinghe, M. (2002). The sustainomics trans-disciplinary meta-framework for making development more sustainable: applications to energy issues. *International Journal of Sustainable Development*, 5(1-2), 125-182. doi:[10.1504/IJSD.2002.002563](https://doi.org/10.1504/IJSD.2002.002563)
- Neacsa, A., Panait, M., Muresan, J. ve Voica, M. (2020). Energy poverty in European Union: assessment difficulties, effects on the quality of life, mitigation measures. some evidences from Romania. *Sustainability*, 12(10), 4036. doi:[10.3390/su12104036](https://doi.org/10.3390/su12104036)
- Opoku, E. ve Aluko, O. (2021). Heterogeneous effects of industrialization on the environment: evidence from panel quantile regression. *Structural Change and Economic Dynamics*, 59, 174-184. doi:[10.1016/j.strueco.2021.08.015](https://doi.org/10.1016/j.strueco.2021.08.015)
- Pachauri, S. ve Spreng, D. (2004). Energy use and energy access in relation to poverty. *Economic and Political Weekly*, 39(3), 271-278. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4414526>
- Papada, L. ve Kaliampakos, D. (2016). Measuring energy poverty in Greece. *Energy Policy*, 94, 157-165. doi:[10.1016/j.enpol.2016.04.004](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.04.004)
- Pereira, M., Silva, N. ve Freitas, M. (2019). Energy transition: the nexus between poverty and CO₂ emissions in Brazil. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 13(3-4), 376-391. doi:[10.1504/IJISD.2019.100398](https://doi.org/10.1504/IJISD.2019.100398)
- Pezzey, J. (1992). Sustainability: an interdisciplinary guide. *Environmental Values*, 1(4), 321-362. doi: [10.3197/096327192776680034](https://doi.org/10.3197/096327192776680034)
- Preston, I., White, V., Blacklaws, K. ve Hirsh, D. (2014). *Fuel and poverty: a rapid evidence assessment for the Joseph Rowntree Foundation*. Bristol, UK: Centre for Sustainable Energy. Erişim adresi: https://centreforsustainableenergy.ams3.digitaloceanspaces.com/wp-content/uploads/2023/03/18215554/Fuel_and_poverty_review_June2014.pdf
- Pye, S., Dobbins, A., Baffert, C., Brajković, J., De Miglio, R. ve Deane, P. (2015). Energy poverty and vulnerable consumers in the energy sector across the EU: analysis of policies and measures. INSIGHT_E. Erişim adresi: https://energy.ec.europa.eu/publications/energy-poverty-and-vulnerable-consumers-energy-sector-across-eu-analysis-policies-and-measures_en
- Quito, B., del Río-Rama, M., Alvarez-García, J. ve Durán-Sánchez, A. (2022). Impacts of industrialization, renewable energy and urbanization on the global ecological footprint: a quantile regression approach. *Business Strategy and the Environment*, 1-13. doi:[10.1002/bse.3203](https://doi.org/10.1002/bse.3203)
- Robić, S., Rogulj, I. ve Ančić, B. (2018). Energy poverty in the Western Balkans: adjusting policy responses to socio-economic drivers. N. Simcock, H. Thomson, S. Petrova, ve S. Bouzarovski içinde, *Energy Poverty and Vulnerability* (s. 282). Routledge.
- Sadath, A. ve Acharya, R. (2017). Assessing the extent and intensity of energy poverty using Multidimensional Energy Poverty Index: Empirical evidence from households in India. *Energy Policy*, 102, 540-550. doi:[10.1016/j.enpol.2016.12.056](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.12.056)
- Sancar, C. ve Atay Polat, M. (2021). CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları ilişkisi: Türkiye ve seçilmiş ülke örnekleri için ampirik bir uygulama. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 236-252. doi:[10.33206/mjss.748253](https://doi.org/10.33206/mjss.748253)
- Selçuk, I., Gölçek, A. ve Köktaş, A. (2019). Energy poverty in Turkey. *Sosyoekonomi*, 27(42), 283-299. doi:[10.17233/sosyoekonomi.2019.04.15](https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.04.15)
-

-
- Smulders, S. ve Gradus, R. (1996). Pollution abatement and long-term growth. *European Journal of Political Economy*, 12(3), 505-532. doi: [10.1016/S0176-2680\(96\)00013-4](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(96)00013-4)
- Son, H. ve Yoon, S. (2020). Reducing energy poverty: Characteristics of household electricity use in Vietnam. *Energy for Sustainable Development*, 59, 62-70. doi: [10.1016/j.esd.2020.08.007](https://doi.org/10.1016/j.esd.2020.08.007)
- Sovacool, B. ve Drupady, I. (2012). *Energy Access, Poverty, and Development: the governance of small-scale renewable energy in Developing Asia*. Surrey, England: Ashgate Publishing Limited.
- Sovacool, B. (2012). The political economy of energy poverty: a review of key challenges. *Energy for Sustainable Development*, 16(3), 272-282. doi: [10.1016/j.esd.2012.05.006](https://doi.org/10.1016/j.esd.2012.05.006)
- Sule, I., Yusuf, A. ve Salihu, M.-K. (2022). Impact of energy poverty on education inequality and infant mortality in some selected African countries. *Energy Nexus*, 5(16), 100034, 1-7. doi: [10.1016/j.nexus.2021.100034](https://doi.org/10.1016/j.nexus.2021.100034)
- Teyyare, E. (2018). Tasarruf-yatırım-kurumsal kalite ilişkisine yönelik bir analiz: Türkiye örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 119-139. doi: [10.11616/asbed.v18i38800.459486](https://doi.org/10.11616/asbed.v18i38800.459486)
- Thomson, H. ve Snell, C. (2013). Quantifying the prevalence of fuel poverty across the European Union. *Energy Policy*, 52, 563-572. doi: [10.1016/j.enpol.2012.10.009](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.10.009)
- Thomson, H., Snell, C. ve Bouzarovski, S. (2017). Health, well-being and energy poverty in Europe: A comparative study of 32 European countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(6), 584. doi: [10.3390/ijerph14060584](https://doi.org/10.3390/ijerph14060584)
- Tian, F., Gao, J. ve Yang, K. (2018). A quantile regression approach to panel data analysis of health-care expenditure in Organisation for Economic Co-operation and Development countries. *Health Economics*, 27(12), 1921-1944. doi: [10.1002/hec.3811](https://doi.org/10.1002/hec.3811)
- Tietenberg, T. ve Lewis, L. (2018). *Environmental and natural resource economics* (Eleventh Edition b.). New York: Routledge.
- Uluslararası Enerji Ajansı. (2004). *World energy outlook*. Paris: OECD/IEA. Erişim adresi: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2004>
- Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı. (2020). *Global Renewables Outlook: Energy transformation 2050*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency. Erişim adresi: www.irena.org/publications
- Van Ewijk, C. ve Van Wijnbergen, S. (1995). Can abatement overcome the conflict between environment and economic growth? *De Economist*, 143(2), 197-216. doi: [10.1007/BF01384535](https://doi.org/10.1007/BF01384535)
- Waldmann, E. (2018). Quantile regression: A short story on how and why. *Statistical Modelling*, 18(3-4), 203-218. doi: [10.1177/1471082X18759142](https://doi.org/10.1177/1471082X18759142)
- Wang, K., Wang, Y.-X., Li, K. ve Wei, Y.-M. (2015). Energy poverty in China: An index based comprehensive evaluation. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 308-323. doi: [10.1016/j.rser.2015.03.041](https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.03.041)
- Wang, Q., Guo, J., Li, R., Mikhaylov, A. ve Moiseev, N. (2023). Does technical assistance alleviate energy poverty in sub-Saharan African countries? A new perspective on spatial spillover effects of technical assistance. *Energy Strategy Reviews*, 45, 101047, 1-9. doi: [10.1016/j.esr.2022.101047](https://doi.org/10.1016/j.esr.2022.101047)
- Wang, S., Zeng, J. ve Liu, X. (2019). Examining the multiple impacts of technological progress on CO2 emissions in China: a panel quantile regression approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 103, 140-150. doi: [10.1016/j.rser.2018.12.046](https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.12.046)
- Wilkinson, P., Smith, K., Beevers, S., Tonne, C. ve Oreszczyn, T. (2007). Energy, energy efficiency, and the built environment. *Lancet*, 370, 1175-87. doi: [10.1016/S0140-6736\(07\)61255-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)61255-0)
- Wooldridge, J. (2019). *Introductory econometrics* (2 b.).
- Yan, D., Kong, Y., Ren, X., Shi, Y. ve Chiang, S. (2019). The determinants of urban sustainability in Chinese resource-based cities: A panel quantile regression approach. *Science of the Total Environment*, 686, 1210-1219. doi: [10.1016/j.scitotenv.2019.05.386](https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.05.386)
-

- Yazici, B. ve Yolacan, S. (2007). A comparison of various tests of normality. *Journal of Statistical Computation and Simulation*, 77(2) , 175-183. doi:[10.1080/10629360600678310](https://doi.org/10.1080/10629360600678310)
- Yip, A.-n., Mah, D.-y. ve Barber, L. (2020). Revealing hidden energy poverty in Hong Kong: a multi-dimensional framework for examining and understanding energy poverty. *Local Environment*, 25(7), 473-491. doi: [10.1080/13549839.2020.1778661](https://doi.org/10.1080/13549839.2020.1778661)
- Zakari, A., Adedoyin, F. ve Bekun, F. (2021). The effect of energy consumption on the environment in the OECD countries: economic policy uncertainty perspectives. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(37), 52295-52305. doi:[10.1007/s11356-021-14463-8](https://doi.org/10.1007/s11356-021-14463-8)
- Zhao, J., Jiang, Q., Dong, X. ve Dong, K. (2021). Assessing energy poverty and its effect on CO2 emissions: the case of China. *Energy Economics*, 97, 105191. doi:[10.1016/j.eneco.2021.105191](https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105191)
- Zheng, W. ve Walsh, P. (2019). Economic growth, urbanization and energy consumption — A provincial level analysis of China. *Energy Economics*, 80, 153-162. doi:[10.1016/j.eneco.2019.01.004](https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.01.004)

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Economic activities are based on energy. Increasing economic activities always increases the need for energy, in addition, energy investments also accelerate economic activities. In addition to the amount of income individuals earn according to their purchasing power, poverty can also be explained by facts that are not associated with income, such as being healthy, living in good conditions, benefiting from educational opportunities, being able to use electricity and having clean energy sources for cooking. The inability of segments of society to access basic energy resources such as electricity or heating or to lack the income to purchase them is defined as energy poverty. Energy poverty results from the lack of adequate electricity and other energy networks in developing countries, and from low household incomes despite high energy prices in developed countries. Due to limited access to electricity and clean energy in developing countries, solid fuels such as biomass and coal are used for cooking and heating. Indoor air pollution occurring in residences using solid fuel causes lower respiratory tract infection in children and lung diseases in women. Despite the increase in the poor population, the decrease in fuel wood stocks, on the one hand, makes it difficult for the poor to access energy, and on the other hand, causes deforestation and desertification. Due to increasing environmental pollution and global climate change, environmental problems on a global scale have come to the fore and the search for solutions has accelerated. Transitioning from fossil energy sources that cause environmental degradation to renewable energy sources, preventing income inequality, reducing poverty and especially eliminating energy deprivation will prevent human-induced and economic activities-induced deterioration in the environment. For the reasons explained, this study aims to examine the relationship between energy poverty, renewable energy consumption, economic growth and carbon dioxide emissions.

Data

As of 2017, per capita energy consumption in Sub-Saharan Africa is 18 gigajoules (GJ), well below the world average (51 GJ/year), two-thirds of the population does not have access to electrical energy, and the majority of the population does not have access to clean cooking energy. While environmental degradation due to deforestation increases, indoor air pollution is caused in households. Energy poverty affects public health in African countries due to the problems it causes in education and health. A negative relationship has been identified between energy poverty and under-five child mortality and education inequality variables in African countries. While a positive relationship was found between the spread of electrification in rural areas and agricultural output in sub-Saharan Africa, an opposite relationship was found between environmental degradation and agricultural output. The poor people living in this region generally earn their living from the agricultural sector, and 300 million hectares of land have been degraded due to excessive consumption of natural resources and forests. In North African countries, energy poverty is widespread, especially in rural areas and on the outskirts of cities, and the use of biofuels continues to exist in settlements that do not have adequate regular access to electrical energy. In these countries, energy is supplied from fossil fuels, especially in industry, and only approximately 5% of the total energy used consists of renewable clean energy sources. Due to the increasing population and increasing economic activities in the African continent, the capacity of energy resources continues to lag behind the current energy demand. For this reason, the study was based on annual data of 47 countries on the African continent for the period 2000-2019.

Method

The panel quantile regression method was applied to examine the relationship between environmental degradation and energy poverty. The quantile regression method was developed as an alternative model to the least squares estimator, especially in long-tailed linear models whose error distributions are not normally distributed. Since economic variables generally contain extreme values and exhibit non-normal distributions, measurements made with the ordinary least squares method may give spurious results. In the quantile regression method, since no assumption is made regarding the distribution of the target variables, it can also be used if the variables used in the model do not have a normal distribution. Quantile regression allows an appropriate analysis to be made if extreme values that have a relatively low probability of occurring are wanted to be examined, or if there is more than one extreme observation in the data set, if there are deviations from the conditional normal distribution, or if there is a homoscedasticity problem.

Findings

According to the results of the applied quantile regression analysis, it was found that increases in the use of renewable energy had an improving effect on environmental quality, while economic growth and energy poverty variables had a negative effect on environmental quality. It can be seen that the variables GDP and access to clean fuel and technologies for cooking (POV1) are significant in all quantiles (k) at the 1% significance level. The renewable energy consumption (REN) variable was found to be insignificant only at $k(0.90)$. Accordingly, despite the positive effect of GDP and POV1 variables on environmental degradation, it is seen that renewable energy consumption has a negative effect on environmental degradation. GDP has the biggest impact at degrees $k(0.5)$, $k(0.6)$ and $k(0.7)$, while POV1 has the biggest effect at degrees $k(0.1)$ and $k(0.9)$. The highest values for REN are observed at degrees $k(0.1)$ and $k(0.6)$. Based on these findings, it is determined that as economic growth increases, environmental degradation (CO_2) increases, and on the other hand, renewable energy consumption has a decreasing effect on environmental degradation. According to the model-2 regression results established with the electrical energy consumption variable (POV2) instead of the POV1 variable, it was found that electrical energy consumption negatively affects environmental quality. As a result, it has been determined that the data used to represent economic growth and the data used to represent energy poverty in African countries increase environmental degradation, but renewable energy consumption does not worsen environmental degradation.

Conclusions

In the panel quantile regression model applied in the study, it was analyzed how environmental quality was affected based on renewable energy consumption, GDP per capita, access to clean energy sources for cooking and access to electricity. Among the variables used to represent energy poverty, the first model was established with the access to clean fuel and technologies variable (POV1), and the second model was established with the access to electricity variable (POV2). According to the established models, it has been determined that economic growth and energy poverty data affect environmental degradation positively, while renewable energy consumption affects negatively. Accordingly, it was found that the (CO_2) variable used to represent environmental degradation interacts in the opposite direction with renewable energy consumption.

It has been observed that there has been a steady increase in access to clean energy for cooking and access to electricity in the African continent in recent years. This indicator implies that energy systems developed in parallel with economic growth in Africa during the examined period and that energy investments were planned to support economic growth. However, it is understood that energy investments do not sufficiently meet the needs for population growth rate and economic growth. The fact that energy poverty has a negative impact on the environment despite increasing access to clean fuels and technologies and access to electricity shows that energy poverty is very common in Africa. In addition, the supply of electrical energy from fossil fuels instead of clean/renewable energy sources in Africa while eliminates energy poverty and on the other hand causes environmental degradation.

POLYCENTRICITY THOUGHT AND GOVERNANCE RELATIONSHIP IN VINCENT OSTROM*

Sevinç SOYOCAK ÖZALP¹

Citation: Soyocak Özalp, S. (2023). Polycentricity thought and governance relationship in Vincent Ostrom. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 316-328. doi: 10.17218/hititsbd.1362329

Abstract: The end of the 1960s and the 1970s were the years when the social, political and administrative events experienced for the whole world were criticized in the name of democracy. These years were also a period in which the American public administration was not qualified to respond to the conditions of the period, social welfare was not distributed fairly, the ongoing poverty, violence, racism, and gender-based inequality in the society were discussed, and the decreasing trust in institutions and its traditionality were questioned. One of the important names of this period of interrogation is Vincent Ostrom. While Ostrom included his criticisms of traditional public administration in his work titled "Intellectual Crisis in American Public Administration" published in 1973, he advocates polycentrism against a single-centered hierarchical administration. Ostrom's idea of polycentricity and his search for democratic governance is the subject of this study. The study accepts that Ostrom's concept of polycentricity and democratic administration thought are compatible with the governance model and form the basis for the governance process. In addition, the study aims to clarify the relatively little discussed "Vincent Ostrom framework" in the Turkish literature.

Keywords: Polycentricity, Democratic Administration, Participation, Governance, Ostrom.

Atıf: Soyocak Özalp, S. (2023). Vincent Ostrom'da çok merkezlilik düşüncesi ve yönetim ilişkisi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 316-328. doi: 10.17218/hititsbd.1362329

Vincent Ostrom'da Çok Merkezlilik Düşüncesi ve Yönetişim İlişkisi

Özet: 1960'ların sonu ve 1970'ler tüm dünya için yaşanan toplumsal, siyasal ve yönetsel olayların demokrasi adına eleştirildiği yıllar olmuştur. Bu yıllar aynı zamanda Amerikan kamu yönetiminin de dönemin koşullarına cevap verecek nitelikte olmadığı, toplumsal refahın adil dağıtılmadığı, toplumda devam eden yoksulluğun, şiddetin, ırkçılığın, cinsiyet temelli eşitsizliğin tartışıldığı ve kurumlara azalan güven ile gelenekselliğinin sorgulandığı bir dönem olmuştur. Bu sorgulama döneminin önemli isimlerinden birisi de Vincent Ostrom'dur. Ostrom, geleneksel kamu yönetimine yönelik eleştirilerine 1973 yılında yayımladığı "Amerikan Kamu Yönetiminde Entelektüel Kriz" adlı eserinde yer verirken, tek merkezli hiyerarşik bir yönetim karşısında çok merkezliliği savunmaktadır. Ostrom'un çok merkezlilik düşüncesi ve demokratik yönetim arayışı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma, Ostrom'un çok merkezlilik kavramının ve demokratik yönetim düşüncesinin yönetim modeliyle uyumlu olduğunu ve yönetim sürecine temel oluşturduğunu kabul etmektedir. Ayrıca çalışma, Türkçe literatürde nispeten az miktarda tartışılmış "Vincent Ostrom çerçevesine" açıklık kazandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çok Merkezlilik, Demokratik Yönetim, Katılım, Yönetişim, Ostrom

Teorik Makale/Theoretical Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 18.09.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 01.12.2023

* Bu çalışma, 8-14 Şubat 2021 tarihlerinde Ufuk Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş olan bildirinin içerik olarak genişletilmiş halidir.

¹ Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sevincozalp@hitit.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-3577-858X> | <https://ror.org/01x8m3269>

Assoc. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Political Science and Public Administration, sevincozalp@hitit.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-3577-858X> | <https://ror.org/01x8m3269>

1. INTRODUCTION

Bureaucracy, as a reflection of modern-era rationality, has been considered the most effective organizational form within a legal and rational society, and it has been closely associated with the organization and functioning of the modern state. Bureaucracy has been idealized for its dedication to adhering strictly to legislative rules, purportedly based on popular sovereignty, and its independence from personal inclinations and politics in the pursuit of efficiency and effectiveness for the common interest and benefit of society. However, this idealization, which also forms the foundation of modern administration thought, namely the bureaucratic administration paradigm, began to be criticized in the name of democracy by the end of the 1960s. This process, starting with criticisms directed towards traditional public administration through the New Public Administration approach, questioned the unilaterally centralized bureaucratic administration structure with the New Public Management approach supported by neoliberal policies in the 1980s. And in the 1990s, it was embraced the governance model as a multi-actor, participatory, and pluralistic approach. In this context, the foundations of the governance model are rooted in the critical stance developed against traditional public administration, ongoing discussions on democratic governance in conjunction with globalization and neoliberal policies.

One of the most prominent figures in the theory of democratic government and the New Public Administration approach, Waldo, criticizes the efforts of traditional public administration to construct a science in public administration in the name of rationality and efficiency. He associates the foundations of the field of administration with the human element, which can be defined by its capacity for thinking and imbuing values. Waldo argues that in public administration, efficiency is attributed to values consciously considered and goals pursued in line with individual preferences. He also emphasizes that efficiency in administration can be achieved through a participatory, pluralistic, and democratic understanding. Moreover, during this period, the contributions of George Frederickson's criticisms of administrative power concentration (Ciğeroğlu and Özgür, 2015) and Robert Dahl's concept of polyarchy (pluralism) identified with democracy have become significant in the rising discussions on democracy and democratic public administration. Dahl sees democracy not only as a system based solely on elections but also as a process rooted in active citizen participation, effective decision-making processes, and individual freedoms. In a sense, Dahl acknowledges democracy not only as a system based solely on elections but also as a process rooted in active citizen participation, effective decision-making processes, and individual freedoms (Yurtoğlu Pek, 2023, p.227). It is observed that the traditional public administration thinking, which was based on universal principles, centralized structures, and uniform organizations, is confronted with societal and pluralistic values. Concepts such as heterogeneity, differentiation, fragmented structures, and authority division are discussed in the context of democratic public administration.

One of the figures who contributed to this era with his views and is central to the subject of this study is Vincent Alfred Ostrom. Ostrom's democratic administration theory, as discussed in his work "The Intellectual Crisis in American Public Administration" published in 1973, appears to be compatible with the paradigm of the time. Ostrom, in parallel with the New Public Administration paradigm, is recognized for criticizing the Weberian centralized bureaucratic structure, as well as Woodrow Wilson's politics-administration distinction. Furthermore, among Ostrom's numerous contributions to public administration, politics, and political science, the concept of polycentricity is considered his most significant legacy. This concept is seen both as an early expression of the governance process and as one of his seminal contributions. In this

context, this study seeks to present Ostrom's views on democratic administration through his work "The Intellectual Crisis in American Public Administration," while also examining the concept of polycentricity and evaluating its contribution to the governance process.

2. OSTROM'S THOUGHTS ON DEMOCRATIC ADMINISTRATION

Centralization is defined as a "governing method where authority and power are concentrated at a certain point" (Reyhan, 2007, p.10). The most significant characteristic of centralization is the consolidation of all services in one place, where all services are provided from this center. In this context, one of the main drawbacks of centralization is seen as its incompatibility with democracy in terms of public participation in decision-making regarding the execution of tasks (Gözübüyük, 2006, pp.95-96). This view, in a sense, implies that in a centralized structure where individuals do not participate in decisions with their own preferences, there is a deviation from the concept of democratic administration. Ostrom supports this view by suggesting that a democratic political order can only be produced by many different potential beneficiaries-participants who actively engage in collective action. He also emphasizes that such an order can primarily serve the public interest. It is noted that Ostrom's views criticize the Wilsonian "good government" syndrome, which has had a significant influence in political science (Buchanan,1999, 235). In this context, Ostrom's quest for a democratic administration theory in American public administration begins with her rejection of Wilson's foundational work in the field of public administration.²

In his work "The Intellectual Crisis in American Public Administration," published in 1973, Ostrom critiqued the prevailing assumption in American public administration studies that had persisted for over half a century. This assumption equated good administration with efficiency, in other words, excellence within a hierarchical organization. Consequently, bureaucratic administration was embraced as the preferred theory (Ostrom, 1973, p.48). According to Ostrom, this assumption had two interconnected implications derived from Wilson's "one best rule for good administration for all governments" thesis. The first implication was that a administration theory or science could be universally applied to all political regimes, and the second was that the relationship between administration and politics was an immutable one across all government systems. Therefore, an administration theory that could universally apply to all political systems was seen as the single rule for "good" government, namely, bureaucratic administration theory. However, Ostrom believed that Wilson's quest for "good government" was insufficient for a democratic administration conception (Ostrom, 1973, pp.26-28). In a sense, Ostrom considered democratic administration theory as an alternative approach that rejected Wilson's assertion of a universal bureaucratic administration theory applicable to all modern government systems (Ostrom, 1973, p.74). Furthermore, Ostrom argued that Max Weber also continued Wilson's entire thesis. Weber idealized bureaucratic administration by associating rationality in administration with the structure of hierarchical relationships. Bureaucracy, as the administrative expression of Weber's concept of legal-rational authority, was identified with the modern state's administrative apparatus, characterized by the rule of law, the presence of strict regulatory rules, and technical superiority. In this sense, the entrenched modern public administration concept rooted in Weberian bureaucracy was considered capable of providing equally effective and efficient service delivery to any political structure due to its centralized, hierarchical, impersonal, and specialized nature, devoid of personality and politics (Yıldırım, 2009, p.386). According to Weber, the democratization process of modern society was seen as the use of technical superiority embedded

² Ostrom's work encompasses a wide range of contributions and influences from various scholars. However, due to the limitations of this study, we have focused primarily on his views related to the most influential figures.

in the rational norms of this bureaucratic state apparatus and the increasing bureaucratization and centralization. In a way, the applied bureaucratic process or bureaucratization was viewed as a means of mass democracy that weakened the role of actions driven by individual initiatives and balanced different statuses within society. In this context, the criteria used by Weber to characterize democratic administration, included minimizing the scope of command authority, authorizing everyone to participate in the execution of public affairs, and thus independent administration where voters' equality was maintained as a form of public administration (Becer, 2018, pp.197-199; Swingewood, 1998, pp.223-224). However, Ostrom considered Weber's idealized bureaucratic administration model, characterized by its planned, centralized, or monocentric structure, as far from independent and democratic administration. A monocentric structure was defined as a structure where all officials were integrated within a hierarchy that culminated in a single ultimate authority center, and the unity of command was realized without exceptions (Ostrom, 1973, p.78). Ostrom believed that through this structure, bureaucracy served any political master, but even at the highest level, it equally chained both bureaucrats and the dependent masses managed by bureaucrats to the bureaucratic mechanism, rendering them "powerless" in the face of the mechanism (Kolev, 2019, p.15). Ostrom argued that the bureaucratic administration advocated within the American classical public administration model, in its pursuit of good administration, distanced individuals and structures from democratic public administration. Ostrom viewed the primary purpose of public administration as internalizing a democratic style rather than focusing on efficiency (Üstüner, 1995, p.64). While critiquing bureaucratic governance as an alternative decision-making arrangement to centralized and individual choices, Ostrom aimed to strengthen democratic governance theory (Doğan, 2017, p.34). At this point, Ostrom argued that democratic administration theory could coexist alongside bureaucratic administration as a general form of public administration without obstructing it.

Ostrom's exploration of democratic administration began with an examination of the works of Madison, Hamilton, and Tocqueville, whom he considered the first democratic administration analysts and whose ideas were initially rejected by Wilson during the formative stages of his work. Ostrom focused on their views on polycentrism and the concept of a united republic³. According to Ostrom, when compared to Weber's criteria, the works of Hamilton, Madison, and Tocqueville encapsulate the American experiment based on democratic administration. He regarded their contributions as pivotal in charting a new course for human development (Ostrom, 1973, pp.81-98). In his work, Ostrom primarily delved into Alexander Hamilton and James Madison's "The Federalist Papers"⁴, finding the basis for his ideas in their writings. In these papers, Madison advocated leaving a residue of sovereignty that does not concern national interests to each state, while Hamilton, although favoring a stronger central authority, proposed a balance of power between national and state governments (Targonski, 2002, p.33). According to Ostrom, the administration system envisioned by Hamilton and Madison within the American federal system would operate within the context of a political system where all public institutions are shaped according to principles of self-government. However, Ostrom noted that both figures did not explicitly list the principles⁵ of self-government, but the different principles they discussed

³ In a single republic, all the power representing the people is consolidated and entrusted to the administration of a single government, similar to the way power is concentrated in monarchies. On the other hand, in a compound republic, the power representing the people is initially divided between state and federal governments, and subsequently further subdivided among different and separate branches or divisions.

⁴ "The Federalist Papers" is a series of articles written by John Jay, James Madison and Alexander Hamilton in 1787 and 1788. These papers are considered the most authoritative source that articulates the ideas of those who were instrumental in preparing the United States Constitution. They are regarded as a highly influential and authoritative collection of essays that laid out the principles and arguments in favor of Constitution.

⁵ Ostrom provides detailed discussions of these principles in his book. See Ostrom (1973, pp.88-89) for further reference and in-depth exploration of these ideas.

throughout "The Federalist" could potentially be among the principles of self-government applicable to all public institutions. He argued that these principles embedded within a complex democratic decision-making structure could reduce hierarchical control and enhance democratic control mechanisms (Ostrom, 1973, pp.88-91). Ostrom considered these principles of self-government to be consistent with the defining characteristics of democratic administration as outlined by Weber. In his work, Ostrom also examined Tocqueville's thoughts on democratic administration, particularly focusing on his work "Democracy in America" (1835). He argued that Tocqueville based American democracy on the principles of voluntary association and self-government, considering them as pivotal elements in shaping the spirit of American democracy (Ostrom, 1973, pp.91-95). In this work, Tocqueville analyzed the emerging American society, which was characterized by concepts like equality, freedom, democracy, and government for the people. He believed that these concepts, which he thought would profoundly influence other societies in the future, were underpinned by voluntary association and self-government (Tocqueville, 1994, pp.14-15). Tocqueville's key concept when examining democracy in America is "centralization." He discussed administrative centralization from two perspectives: administrative centralization, which he criticized, and governmental centralization, which he endorsed. According to Tocqueville, governmental centralization involved the central government handling all matters that concerned everyone, thereby allowing for decision-making in matters of common or general interest. In contrast, administrative centralization involved the central government not only handling national-level tasks but also tasks related to local interests. Consequently, the central government would monopolize all activities. The issue of centralization or decentralization is crucial in terms of democracy and individual liberties. Excessive centralization concentrates power, posing a threat to individual freedoms. In Tocqueville's view, representative democracy at the national level should be complemented by participatory democracy at the local level to alleviate these concerns. Both systems should incorporate checks and balances against the tyranny of the majority (Aron, 1994, pp.167-173). Tocqueville regarded civil society and local governments as essential for preserving individual liberties (Raynaud, 2003, 886). Madison, on the other hand, saw civil society as a realm where personal interests diverged, different classes and interest groups formed, and divisions based on private property occurred. He viewed civil society as a counterbalance to the strong, centralized, and cohesive structure of the central government. In contrast to the political level, which he believed should have a strong, centralized, and cohesive government, he considered society at large as fragmented along professional, religious, and class lines, which would act as a safeguard against majority despotism (Hacker, 2000, p.142). However, according to Tocqueville, the local government structure, characterized by local interests, supplements the principles of self-government, allowing local issues to be resolved through public participation and local government authority (Tocqueville, 1994, pp.53-75). Ostrom states that, in characterizing democratic government, Tocqueville adopted the features used by Weber to define democratic government, but further stated that everyone should take part in reviewing all important decisions as well as participating in the conduct of public affairs. Consequently, democratic government should not be characterized solely by centralization but by polycentrism, a system where power is distributed across multiple centers (Ostrom, 1973, pp.96-98). In essence, Ostrom considered it important to formulate a framework for organizing collective action to protect individual interests within a system characterized by regular complexity in social relations.

3. OSTROM'S CONCEPT OF POLYCENTRICITY AND GOVERNANCE

It can be observed that with his work published in 1973, Ostrom attempted to offer an alternative paradigm, by going beyond the early studies of administrative science. According to Ostrom, democratic administration is a stable system that provides an alternative structure for the organization of public administration through a system consisting of overlapping spheres of authority and the sharing of authority. Ostrom is seen to address the "intellectual crisis" of public administration by juxtaposing two broad and opposing paradigms. It is observed that Ostrom defines the first paradigm as the cause of the crisis and accepts the second paradigm as the remedy (Golembiewski, 1977, p.1488). According to him, the first paradigm, which is the cause of the crisis in public administration, is characterized by a bias towards traditional public administration or the Weberian bureaucratic model, which assumes authority to be concentrated "top-down" and has a long-lasting impact. Ostrom argues that in this model, authority is an extreme form of sovereignty that allows infiltration into the hierarchy of state enterprises in various ways. In essence, the traditional paradigm assumes the existence of a single center of sovereign power in any government system. However, Ostrom argues that this assumption generally arises due to the dichotomy between politics and administration, which is a problem or contradiction faced by all modern governments. She contends that this dichotomy is due to the leadership of a hierarchical administration composed of experts and politically neutral professionals. Ostrom opposes Wilson's separation of politics and administration and argues that treating bureaucracy as a neutral technical tool would lead to the concentration of power at the center. Furthermore, Ostrom states that within a hierarchical structure, the accountability of specialized public services to a single center of power would reduce the ability of a large administrative system to respond to the diverse preferences of citizens regarding public goods and services. Similarly, efficiency cannot be maximized by measuring time, energy, and resources with minimal cost. Therefore, Ostrom emphasizes that individuals, both as members and customers of public institutions, should have a broader role in influencing public policy and administration. According to Ostrom, under rapidly changing conditions, two necessary conditions exist to maintain a stable and democratic political order that can increase individual welfare. The first is the division of authority among various decision centers with multiple veto powers in any sphere of authority, and the second is the development of numerous spheres of authority that overlap at very different scales. The fundamental elements of democratic public administration are seen as preventing bureaucratic domination and expanding participation. Public administration is efficient to the extent that it is democratic, and democratic administration is polycentric rather than monocentric (Doğan, 2017, p.34). At this point, it is evident that Ostrom advocates a more heterogeneous form of democratic administration from bottom to top as the second paradigm and solution (Golembiewski, 1977, p.1489). He emphasizes a polycentric political system as the solution. This emphasis is clear in Ostrom's article "The Organization of Government in Metropolitan Areas: A Theoretical Inquiry," co-authored with Tiebout and Warren in 1961. In this article, Ostrom and others defend polycentricity in metropolitan areas against criticisms that consider the plurality of political units (federal and state government institutions, special districts, etc.) as a pathological phenomenon. In a sense, in response to criticisms that claim "too many governments exist in metropolitan areas, but not enough effective government," Ostrom and others affirm a polycentric political structure, stating that it can respond to citizens' diverse preferences at different levels. According to them, although the optimum production scale for all urban public goods and services may not be the same, some services can be produced more efficiently on a large scale, while others can be produced more efficiently on a small scale.

Therefore, the existence of different interacting institutions in urban governance is considered important not as a pathological condition but rather as a means to maintain competition and enhance efficiency, as in market economies (Ostrom et al., 1961; Çınar et al., 2009, p.16). However, in public economy, polycentricity is generally considered as the repetition of services, wastefulness, and inefficiency, and the solution is seen as the regulation of overlapping spheres of authority and repeated service areas, which coincides with the division of authority (Ostrom, et al., 1961). In this regard, in an article published in 1965, Elinor and Vincent Ostrom expressed that the relationships between different government units, public institutions, and private enterprises operating in public economics could be coordinated through various interinstitutional regulations. They argue that polycentricity in urban governance will exhibit characteristics similar to the market in terms of responding to diverse preferences and will enhance efficiency by providing differentiated services through various levels of regulation (Ostrom and Ostrom, 1965, pp.140-141). The fundamental characteristic of a polycentric political system is considered to be the allocation of limited and relatively autonomous privileges to many authorities or decision-making bodies to determine, implement, and change legal relationships. However, the functioning of this polycentric structure is accepted to depend on measures taken by decision-makers at various levels who determine, implement, and change legal relationships through interinstitutional regulations. According to Ostrom, the maintenance of any social organization model that is polycentric will depend on the use of various potential sanctions possessed by some decision-makers to regulate their legal relationships with other decision-makers. Therefore, while no office or decision structure has ultimate control over the legitimate use of power, the distribution of decision-making abilities in this temporary social system, which includes multiple decision centers with limited and autonomous authorities operating under inclusive rules, can reduce inequalities in decision-making levels between those who have ultimate authority in a monocentric political system and those subject to that authority (Ostrom, 1972, pp.1-5). In a sense, polycentricity is important for democracy due to the division of authority through interinstitutional regulations and the distribution of decision-making abilities.

In this context, the concept of a polycentric political system discussed by Ostrom, Tiebout, and Warren in 1961 as a way to make sense of the fact that most metropolitan areas in the United States lacked a dominant political leader refers to "a multitude of decision-making centers that are formally independent of each other" (Stephan et al., 2019, pp.21-22). Polycentricity is also considered as the distribution of all authority in a manner subject to boundaries. In their article, Ostrom and her colleagues argue that the fragmentation of authority and self-organized collective actions defined by overlapping spheres of authority within a set of constitutional limits can provide successful and democratic administration at the local community level. However, it can also be observed that Ostrom and her colleagues accepted the existence of a central political system, which they deemed appropriate for providing public services on a single and large scale (e.g., national scale) (Stephan et al., 2019, p.25). The possibility of a polycentric political system does not preclude the possibility of a monocentric political system. In a sense, under semi-market conditions, a public administration system that operates through competition among numerous spheres of authority to resolve interjurisdictional conflicts and with strong democratic controls is considered to generate patterns of democratic administration with distinct features compared to bureaucratic administration (Ostrom, 1972, pp.3-21). Unlike the vision of bureaucratization, hierarchy, command, and control, this perspective prioritizes competition, pluralism, open elections, and maximizing personal freedoms, favoring alternative forms of constitutional

collective action (Aligica, 2015, p.117). In this context, it is seen that Ostrom's thinking on democratic administration draws inspiration from Hamilton's formulation of creating a limited national government that would operate concurrently with state governments and Madison's emphasis on regulating governmental powers according to "opposite and rival interests" (Ostrom, 1987, pp.8-40). It is acknowledged that Ostrom's concept of a polycentric political system or democratic administration is influenced by the societal and intellectual foundations laid by the founders of the United States, especially Hamilton and Madison (Üstüner, 1995, p.64).

The concept of polycentricity is known to have been first used in the literature in 1951 by Karl Polanyi in his book "The Logic of Liberty," and it emerged as a result of his interest in social conditions that protect freedom of expression and the rule of law. In the subsequent period, it is acknowledged that the concept laid the foundation for law, urban networks, and governance models with contributions from Ostrom (Aligica and Tarko, 2011, p.237). Governance, which emerged in the 1980s following the crisis of capitalism in the 1970s and supported the restructuring of the state, is considered a reflection of the New Public Management approach's market-based state model, which was advocated by neoliberal policies (Bayramoğlu, 2002). This new style of government, advocated in the 1990s as an alternative to bureaucratic state-centric approaches, supports a participatory administration approach that is decentralized and moves control from bureaucracy towards society, aiming for democracy and efficiency. In this context, it is expected to facilitate cooperation among the public, private sector, and NGOs and take on a catalytic role (Güzelsarı, 2004). In a sense, the governance model is evaluated from a perspective that is more flexible, characterized by mutual contracts and partnerships, after a centralized, hierarchical perspective that directed society and policies, which was characterized by the state's control over social and political matters (Capano et al., 2015, pp.312-313). In this context, Ostrom and his colleagues' concept of polycentricity for metropolitan areas or the emphasis on a polycentric political system can be considered as a pioneering and significant reference for the governance model. This is because it anticipates that, for the efficient delivery of local public services, the state should be more effective, produce policies more efficiently, coordinate with other decision-making centers, and address different preferences and needs (McGinnis and Ostrom, 2011, pp.15-16). Ostrom and his colleagues' approach draws attention to the involvement of different actors (private, public, individuals, NGOs) in the administration public enterprises or common goods, the presence of multiple decision-making centers, competitive and collaborative relationships, as well as factors involving cost and benefit. This approach is seen as far ahead of its time (Stephan et al., 2019, p.22; Capelari et al., 2017, p.211). The emphasis on a polycentric political system for the administration of metropolitan areas implies viewing authority centers, when it comes to processes related to public common property resources, as independent individuals and actors related to each other within a general rule system. According to Ostrom, the presence of these various actors and the continuation of their relationships imply the delivery of public services at different scales and forms. In this context, the ability of these actors to put forth their own wills, in other words, the principle of self-governance, is considered important for the sustainability of various public services preferred at the local level and the achievement of the public interest (Ostrom, 1972, pp.19-20). Therefore, in metropolitan areas, this polycentric political system, which leads to a model of policy formation characterized by flexibility, mutual contracts, and partnerships, where authority is not fully controlled by the government but takes place within a certain regulation or coordination method, is seen as an expression of society's capacity for self-governance. In a sense, Ostrom's characterization of democratic administration with polycentricity can be defined as a system's capacity for self-governance (Van Zeben, 2019,

pp.16-17). According to Ostrom, democratic administration requires a complex combination and collaboration of numerous autonomous units and various types of organizations in the public, private, and voluntary sectors, each with overlapping responsibilities and functional capacities.

5. EVALUATION

The governance model, which emerged as a new paradigm in the field of public administration in the 1990s, is considered a result of the changes in the traditional roles and functions of the state. Governance criticizes the centralized, bureaucratic structure of traditional public administration, emphasizing a shift towards a more participatory and flexible style of administration where bureaucracy is reduced, various actors with administrative and financial autonomy participate, and where power is more dispersed. This new style of government, adopted within the framework of a democratic administration approach, is fundamentally a result of mutual relationships, less guided by official authorities, and even evolving towards self-organizing systems without any hierarchical form as it effectively coordinates complex policy formation in today's public administration. The increasing emphasis on democracy and participation in the field of public administration, especially in the 2000s, brings about the increased importance of interaction between individuals and groups, and the common values determined as a result of mutual dialogue and negotiations of many independent and autonomous actors with the capacity to self-manage in the public policy determination and implementation process. It is seen that network-based governance forms based on collective cooperation are supported in the name of democratic public administration. In this context, government processes, in the face of rapidly changing conditions in public administration, are recognized as evolving towards multi-centered governance forms that support not only a more pluralistic and participatory approach but also society's self-governing process, thus eliminating the unilateral decision-making dominance of the centralized bureaucratic state over society.

In this regard, the democratic administration style conceptualized by Ostrom as a self-governing process within the framework of polycentric arrangements, and the search for a multiple administration approach that suits the conditions where people govern in democratic societies instead of assuming that central governments govern, are regarded as precursors to network-based and multi-centered governance forms. Ostrom's concept of polycentricity and the pursuit of democratic administration, based on the collective action of independent and autonomous actors in addressing contemporary public policy issues, are seen to support a pluralistic perspective aimed at enhancing effectiveness and efficiency. Ostrom's idea of polycentric political systems or polycentricity can be considered an early expression of governance networks, characterized by multiple decision-making centers, each to some degree autonomous, as a complex governance form.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	18 Eylül 2023 01 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Sevinç SOYOCAK ÖZALP
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	18 September 2023 01 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Sevinç SOYOCAK ÖZALP
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

REFERENCES | KAYNAKÇA

- Aligica, P.D. and Tarko, V. (2011). Polycentricity: from Polanyi to Ostrom and beyond. *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*, 25(2), 237–262. doi:[10.1111/j.1468-0491.2011.01550.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2011.01550.x)
- Aligica, P.D. (2015). Public administration, public choice and the Ostroms: the achievements, the failure, the promise. *Public Choice*, 163, 111–127. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/24507593>
- Becer, F. (2019). Max Weber sosyolojisinden demokrasi çıkarımları. *Journal of International Social Research*, 12(64), 421-429. doi:[10.17719/jisr.2019.3364](https://doi.org/10.17719/jisr.2019.3364)
- Buchanan, J.M. (1999). Vincent Ostrom, the meaning of democracy and the vulnerability of democracies: a response to Tocqueville's challenge. doi: [10.1023/A:1018359716550](https://doi.org/10.1023/A:1018359716550)
- Capano, G., M. Howlett and M. Ramesh. (2015). Bringing governments back in: governance and governing in comparative policy analysis. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 17(4), 311-321. doi:[10.1080/13876988.2015.1031977](https://doi.org/10.1080/13876988.2015.1031977)
- Capelari, M.G.M, Calmon, P. and Araujo, S.M. (2017). Vincent and Elinor Ostrom: Two confluent trajectories for the governance of common property resources. *Ambiente & Sociedade*, 20(1). 203-222. doi: [10.1590/1809-4422asoc20150135r1v2012017](https://doi.org/10.1590/1809-4422asoc20150135r1v2012017)
- Ciğeroğlu, M. and Özgür, H. (2015). H. George Frederickson ve kamu yönetimi disiplinindeki yeri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4771/65669>
- Çınar, T., Çiner, C.U. and Zengin, O. (2009). Büyükşehir yönetimi, bütünleşme süreci. Ankara: TODAİE Yayınları
- Doğan, K.C. (2017). Postmodern kamu yönetiminin kuramsal temelleri çerçevesinde yönetim yaklaşımı: literatür taraması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 27-45. doi: [10.25287/ohuiibf.297170](https://doi.org/10.25287/ohuiibf.297170)
- Fişek, K. (2005). Yönetim. Ankara: Paragraf Yayınları
- Golembiewski, R.T. (1977). A critique of 'democratic administration' and its supporting ideation. *American Political Science Review*, 71(4), 1488-1507. doi: [10.2307/1961491](https://doi.org/10.2307/1961491)
- Gözübüyük, Ş. (2006). Türkiye'nin yönetim yapısı. Ankara: Turhan Yayınları.
- Güzelsarı, S. (2004). Kamu yönetimi disiplininde yeni kamu işletmeciliği ve yönetim yaklaşimleri. A.Ü.SBF-GETA Tartışma Metinleri, 66, 1-27. Erişim tarihi: <https://sbfdergi.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2004/selime-guzelsari.pdf>
- Hacker, A. (2000). Siyaset biliminin temelleri: amerikan sistemi (Haz. Ahmet Ulvi Türkbağ), İstanbul: Der Yayınları
- Kolev, S. (2019). Antipathy for Heidelberg, sympathy for Freiburg? Vincent Ostrom on Max Weber, Walter Eucken, and the compound history of order. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication>
- McGinnis, M.D. and Ostrom, E. (2011). Reflections on Vincent Ostrom, public administration and polycentricity. *Public Administration Review*, 72(1), 15–25. doi:[10.1111/j.1540-6210.2011.02488.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02488.x)
- Ostrom, V., Tiebout, C. M. and Warren, R. (1961). The organization of government in metropolitan areas: a theoretical inquiry. *The American Political Science Review*, 5(4), 831-842. Retrieved from: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/organization-of-government-in-metropolitan-areas-a-theoretical-inquiry/>

-
- Ostrom, V. and Ostrom, E. (1965). A behavioral approach to the study of intergovernmental relation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 359, 137-146. doi:[10.1177/000271626535900115](https://doi.org/10.1177/000271626535900115)
- Ostrom, V. (1972). Polycentricity. Prepared for delivery at the 1972 Annual Meeting of the American Political Science Association. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/10535/3763>
- Ostrom, V. (1973). The intellectual crisis in American public administration. USA: University Alabama Press. Retrieved from: https://archive.org/details/intellectualcris00ostr_0
- Ostrom, V. (1987). The political theory of a compound republic: designing the American experiment. Retrieved from: <https://archive.org/details/politicaltheoryo0000unse>
- Pek Yurtoğlu, E. (2023). Robert Dahl ilkeleriyle demokratikleşmenin koşulları: Türkiye örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 225-238. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joep/issue/79312/1297415>
- Raynaud, P. (2003). Alexis De Tocqueville 1805-1859. (Çev. İsmail Yerguz), Siyaset Felsefesi Sözlüğü içinde (s.887). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reyhan, C. (2007). Osmanlı'da iki tarz-ı idare: merkeziyetçilik-ademi merkeziyetçilik. Ankara: İmge Yayınevi
- Stephan, M., Marshall, G., and McGinnis, M. (2019). An introduction to polycentricity and governance. *Governing complexity: Analyzing and applying polycentricity*, 1431487, 21-44. doi: [10.1017/9781108325721.002](https://doi.org/10.1017/9781108325721.002)
- Swingewood, A. (1998). Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi (Çeviri: O. Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Targonski, R. (2002). Ana hatları ile ABD devlet yapısı. ABD Dışişleri Bakanlığı Yayınları. Retrieved from: <http://usa.usembassy.de/etexts/turkish/oagt.pdf>
- Tocqueville, A. (1994). Amerika'da demokrasi. (Çev. İhsan Sezal-Fatoş Dilber), Ankara: Yetkin Yayınları
- Üstüner, M.Y. (1995). Kamu yönetimi disiplinde kimlik sorunsalı. Retrieved from: <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/70583>
- van Zeben, J.A.W., and Bobic, A. (2019). Polycentric as a Theory of Governance. In *Polycentricity as a Theory of Governance* (pp. 9-27). Cambridge University Press. doi:[10.1017/9781108528771.003](https://doi.org/10.1017/9781108528771.003)
- Yıldırım, M. (2009). Modernizm, postmodernizm ve kamu yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 380-397. Retrieved from: <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423936659.pdf>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Vincent Ostrom, geleneksel kamu yönetimine yönelik eleştirilerine 1973 yılında yayımladığı “Amerikan Kamu Yönetiminde Entelektüel Kriz” adlı eserinde yer verirken, tek merkezli hiyerarşik bir yönetim karşısında çok merkezliliği savunmaktadır. Ostrom’un çok merkezlilik düşüncesi ve demokratik yönetim arayışı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte çalışma, kamu yönetimde 1980’lerle başlayan dönüşümle birlikte 1990’larla gündeme getirilen merkeziyetçi, tek taraflı karar verme süreçleri karşısında bireylerin karar ve denetim süreçlerine katıldığı çok aktörlü bir demokratik yönetim anlayışı olarak benimsenen yönetişim modeli ile Ostrom’un görüşleri arasındaki benzerliği incelemektedir. Çalışma, Ostrom’un çok merkezlilik kavramının ve demokratik yönetim düşüncesinin yönetişim modeliyle uyumlu olduğunu ve yönetişim sürecine temel oluşturduğunu kabul etmektedir. 1990’larla kamu yönetimi alanında yeni bir paradigma olarak yükselişe geçen yönetişim modeli, devletin geleneksel rol ve görevlerinde yaşanan değişimin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Yönetişim, geleneksel kamu yönetiminin merkeziyetçi, bürokratik yapısını eleştirirken bürokrasinin daraltıldığı, idari ve mali özerkliğe sahip çeşitli aktörlerin yer aldığı, katılımcı ve esnek bir iktidar tarzı olarak benimsenmektedir. Demokratik bir yönetim anlayışı çerçevesinde benimsenen bu yeni iktidar tarzının, özellikle de toplumsal sorunların giderek karmaşıklaştığı, çok düzeyli çözümlerin tartışıldığı ve çözüm taraflarının giderek çoğaldığı günümüz kamu yönetimde, temelde karşılıklı ilişkilerin bir sonucu olduğu, resmi otoritelerce daha az yönlendirildiği hatta herhangi bir hiyerarşi biçimi olmadan karmaşık bir politika oluşumunun fiili koordinasyonu olarak kendi kendini örgütleyen sistemlere doğru evrildiği kabul edilmektedir. Bu bağlamda yönetişim sürecinin, kamu yönetimde hızla değişen koşullar karşısında merkeziyetçi bürokratik devletin toplum üzerindeki tek taraflı karar hakimiyetini ortadan kaldırırken, daha çoğulcu ve katılımcı bir yönetim anlayışı çerçevesinde toplumun kendi kendini yönetme sürecini de destekleyen çok merkezli yönetişim biçimlerine doğru evrildiği de kabul edilmektedir. Ostrom’un çok merkezli düzenler bağlamında bir özyönetim süreci olarak kavramsallaştırdığı demokratik yönetim tarzı ile çoklu bir yönetim arayışı, literatürde son dönemde tartışılan ağ temelli ve çok merkezli yönetişim biçimlerinin öncülü olarak da kabul edilmektedir.

SAĞLIK TEKNİKLERİNİN MESLEK SEÇİMLERİNDE KİŞİSEL ÖZELLİKLERİN VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞIN ETKİSİ

Gamze YORGANCIOĞLU TARCAN¹

Simge SAMANCI²

Atıf: Yorgancıoğlu Tarcan, G. ve Samancı, S. (2023). Sağlık teknikerlerinin meslek seçimlerinde kişisel özelliklerin ve psikolojik sağlamlığın etkisi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 329-349. doi:10.17218/hititsbd.1334054

Özet: Sağlık teknikerliği, ülkemizdeki sağlık hizmetlerinin sunumunda oldukça önemlidir. Ancak sağlık teknikerleri bu unvana sahip olduktan sonra bazı fiziksel ve psikolojik sıkıntılar yaşayabilmekte ve bu da mesleği bırakma eğilimini artırmaktadır. Diğer taraftan, psikolojik sağlamlık ve meslek seçimi arasındaki ilişkileri inceleyen fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, geleceğin sağlık teknikerlerinin meslek seçimlerinde, kişiliklerinin ve psikolojik sağlamlıklarının etkisini araştırmaktır. Araştırmaya, Ankara'daki bir devlet üniversitesinin sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda öğrenim gören 465 sağlık teknikeri adayı katılmıştır. Verilerin toplanmasında "On-Maddeli Kişilik Ölçeği", "Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği" ve "Sağlık Teknikerliğinde Meslek Seçimi Ölçeği" kullanılmıştır. Sağlık teknikerliği mesleğinin seçiminde etkili olan faktörleri ortaya çıkarmak için basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Kişilik ölçeğine ilişkin analiz bulgularına bakıldığında, sağlık teknikerliği öğrencilerinin daha az stresli ve daha az kaygılı bireyler oldukları tespit edilmiştir. Stres, kaygı, depresyon gibi psikolojik sorunlarla başa çıkabilme eğilimini temsil eden psikolojik sağlamlıklarının ise düşük olduğu görülmüştür. Diğer taraftan öğrenciler sağlık teknikerliği mesleğini, ilgi alanlarına ve yeteneklerine uygun bulmaktadırlar. Sağlık teknikerliği öğrencilerinin kişilik özellikleri, psikolojik sağlamlıkları ve mesleği seçme eğilimleri arasındaki ilişkilere bakıldığında ise kişilik alt boyutlarından dışadönüklük ve uyumluluk boyutlarının, meslek seçiminde pozitif anlamlı etkiye sahip olduğu, diğer taraftan psikolojik sağlamlığın, meslek seçiminde negatif anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Dışadönük, uyumlu, fakat düşük psikolojik sağlamlığa sahip bireylerin sağlık teknikerliği mesleğini tercih ettikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Teknikeri, Meslek Seçimi, Kişilik, Psikolojik Sağlamlık

The Effect of Personal Characteristics and Psychological Resilience on Health Technicians' Career Choices

Citation: Yorgancıoğlu Tarcan, G. ve Samancı, S. (2023). The effect of personal characteristics and psychological resilience on health technicians' career choices. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 329-349. doi:10.17218/hititsbd.1334054

Abstract: Health technician profession is very important in the delivery of health services in our country. However, after obtaining the title of health technician, individuals may experience certain physical and psychological difficulties, which can lead to a tendency to leave the profession. On the other

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 29.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 24.11.2023

¹ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, gamze@hacettepe.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-5710-9547> | <https://ror.org/04kwvgz42>

Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Health Management, gamze@hacettepe.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-5710-9547> | <https://ror.org/04kwvgz42>

² Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, simge_atakli@hacettepe.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-1284-381X> | <https://ror.org/04kwvgz42>

Corresponding Author, Asst. Prof. Dr., Hacettepe University, Vocational School of Health Services, Department of Medical Documentation and Secretaryship, simge_atakli@hacettepe.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-1284-381X> | <https://ror.org/04kwvgz42>

hand, there are not many studies examining the relationships between psychological resilience and career choice. The aim of this study is to investigate the influence of personality traits and psychological resilience on the career choices of future health technicians. A total of 465 prospective health technicians participated in the study, enrolled in the health services vocational school of a state university in Ankara. "Ten-Item Personality Scale", "Short Psychological Resilience Scale" and "Occupational Choice in Health Technician Scale" were used to collect data. Simple linear regression analysis was applied to reveal the factors affecting the selection of the health technician profession. When analyzing the findings related to the personality scale, it has been determined that health technician students are individuals with lower levels of stress and anxiety. Their psychological resilience, representing the tendency to cope with psychological issues such as stress, anxiety, and depression, was found to be low. On the other hand, students perceive the health technician profession as suitable for their interests and abilities. When examining the relationships between the personality traits, psychological resilience, and career selection tendencies of health technician students, it was found that the personality dimensions of extraversion and agreeableness had a positive significant effect on career choice, while psychological resilience had a negative significant effect on career choice. It has been determined that individuals who are extrovert and adaptable, but with low psychological resilience prefer the profession of health technician.

Keywords: Health Technician, Career Choice, Personality, Psychological Resilience

1. GİRİŞ

Bireyi toplumsal yaşamda konumlandırarak, onun kimlik ve mesleki statüsünün oluşmasında kritik rol oynayan meslek seçimi, yalnızca bireysel gelişim için değil, aynı zamanda topluma sunduğu ekonomik, sosyal ve kültürel dışsal katkı sebebiyle de büyük önem taşımaktadır. Meslek seçimi, bireyin geleceğine yönelik meslek alternatifleri arasından farklı kişisel, durumsal ya da örgütsel faktörleri göz önünde bulundurarak seçim yapması şeklinde tanımlanmaktadır (Agarwala, 2008; Price, 2009). Covid-19 döneminde yaşanan olumsuzluklar özellikle en fazla ihtiyaç duyulan zamanda sağlıkla ilgili mesleklere olan ilgiyi olumsuz yönde etkilemiştir (AL-Abrow ve diğerleri, 2021). Diğer taraftan salgın döneminde dünya genelinde yaşanan sağlık personeli kıtlığı sebebiyle sağlıkla ilgili meslekleri tercih eden bireylerin kalıcı olmalarının önemi fark edilmiştir (Wu ve diğerleri, 2015). Bu bağlamda sağlık sistemi içerisinde hastaya doğrudan hizmet veren sağlık teknikerleri, sağlık hizmet sunumunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Holik ve diğerleri, 2022). Oldukça farklı alanlarda hizmet veren sağlık teknikerleri, sağlık sistemindeki çarkların kusursuz çalışabilmesi için farklı pek çok alanda sağlık hizmeti sunumunu güçlendiren, gizli kahramanlardır.

Son yıllarda, bireylerin meslek seçimini etkileyen faktörler üzerine farklı araştırmalar yapılmıştır (Kleine ve diğerleri, 2021; Whiston ve diğerleri, 2017). Gelecekteki kariyer yolunun keşi açısından bireyin kendisine uygun meslek seçimini yapılabilmesi oldukça önemli olmakla birlikte, hala öncüllerine ve sonuçlarına ilişkin bilgiler yetersizdir (Kleine ve diğerleri, 2021). Bu bağlamda sağlık sisteminde önemli bir yere sahip olan geleceğin sağlık teknikerlerinin meslek seçimlerini etkileyen faktörlerin saptanmasının, meslek hayatlarında kalıcılıklarının belirlenmesinde faydalı olacağı düşünülebilir.

Bireyin kendine en uygun meslek seçimini yaparken, belirleyici kriterlerden biri kişiliktir (Atli ve Kaya, 2017). Kişilik, bir bireyi diğerlerinden farklı kılan, bireyin doğuştan sahip olduğu ve sonradan kazandığı özellikleridir (Özdemir ve diğerleri, 2012). Bu sebeple bireyin gelecekte yapmak istediği işe karar verirken kendini tanıyıp olması, yeteneklerinin ve becerilerinin farkında olması beklenebilir. Kişiliğin, meslek seçimi üzerindeki etkisi rastlantısal değildir ve kişiliğin, meslek seçimi üzerinde son derece önemli etkileri vardır (Demirgil ve Erdem, 2019; Holland,

1959). Bu bağlamda birey ileride yapacağı mesleğe karar verirken, kendine ve gelecekte yaşamak istediği hayata yönelik bir tercihte bulunmaktadır (Xu ve diğerleri, 2022).

Psikolojik sağlamlık, bireyin meslek seçimi üzerinde etkili olan bir diğer faktördür (Bozdağ, 2020). Bireyin ruh sağlığını etkileyecek olumsuz olaylarla başa çıkabilme yeteneğini ifade eder (McAllister ve McKinnon, 2009). Diğer bir ifadeyle psikolojik sağlamlık, bireyin olumsuz olaylar karşısında duygusal kontrolünü elinde tutma derecesidir. Kişi, bu yeteneğe doğuştan sahip değildir ve yaşadığı olaylar sonucunda bu yetenek, değişerek gelişim göstermektedir (Arslan ve diğerleri, 2021). Sağlık alanında eğitim alan öğrencilerin yüksek düzeyde sağlamlığa sahip olması, iş hayatlarına uyum sağlamalarında ve mesleklerinde karşılaşacakları zorlukların yaratacağı stresle baş etmelerinde kendilerine kolaylık sağlaması açısından önemlidir (Wahab ve diğerleri, 2017). Uygulamalı sağlık eğitimi alan öğrencilerin, yeni kavramları öğrenirken ve mesleki becerilerini pratiğe dökerken yaşadıkları zorluklar, psikolojik sağlamlıklarını test etmektedir (Thomas ve Revell, 2016). Bu bağlamda sağlık alanında eğitim alan öğrencilere verilen eğitimin onların psikolojik sağlamlıklarını yükseltecek zorlukta olmasının faydalı olacağı beklenebilir.

Sağlık teknikerliği öğrencilerine odaklanan önceki araştırmalar, öğrencilerin mesleki güdülenmeleri (Gayef ve Sarıkaya, 2012), mesleki yeterlilikleri (Gürbüz ve diğerleri, 2019), mesleğe bakış açıları, kariyer planlama davranışları, eğitim kalitesi gibi çeşitli konuları ele almaktadır (Gayef ve Sarıkaya, 2012; Gürbüz ve diğerleri, 2019; Okur ve Baykal, 2016). Bu çalışmalar, genellikle sağlık teknikerliği öğrencilerinin aldıkları uygulamalı ve teorik dersler sonucunda, gelecekte yapacakları mesleklerine yönelik beklentilerine ve algılarına ilişkin bilgiler sunarken, meslek seçimlerini etkileyen faktörlere yönelik yeterli çalışma yoktur. Spesifik olarak alanyazında, kişilik, psikolojik sağlamlık ve meslek seçimi arasındaki ilişkilerin kapsamlı modellenmesi eksiktir. Alanyazındaki eksikliği gidermek için yapılan bu çalışmada, sağlık teknikerliği öğrencilerinin kimliklerini belirlemelerinde etkili olan kişiliklerini belirlemek, iş yerindeki zorluklar karşısında onların dayanma ve mücadele etme güçlerini ortaya çıkaran psikolojik sağlamlık düzeylerini tespit etmek ve uzun vadede sürdürecekleri sağlık teknikerliği mesleğini seçme eğilimlerini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Bu bağlamda değişkenler arasında bağlantı kuran bir çerçeveyi değerlendirmek de amaçlanmıştır. Buna ek olarak çalışma, öğrencileri mesleklerine hazırlayan kurumlara ve sağlık kurumlarındaki yöneticilere, öğrencilerin kariyer seçimlerini etkileyen belirleyiciler hakkında çeşitli bilgiler sunmayı da amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Meslek Seçimi

Meslek seçimi, bireyin gelecek yaşamı üzerinde olumlu veya olumsuz çeşitli etkilere sebep olabileceği için genç yaşlarda dikkatli verilmesi gereken bir karardır. Bu kararı destekleyen bireysel, sosyal ve kültürel özellikleri tanımak bu nedenle oldukça önemlidir. Bireysel özelliklerin biyolojik (fizyolojik), zihinsel ve sosyal açıdan seçilen mesleğe uyumlu olması, bir taraftan iş tatmini, motivasyon, verimlilik kavramları gibi örgütsel çıktılarla ilişkili olurken diğer taraftan da bireyin stres düzeyi, kaygı, mutluluk, kişisel başarı, prestij gibi içsel değerlerine etkide bulunmaktadır. Genç bir bireyin seçtiği meslek, yaşam biçimini ve yaşamdaki konumunu etkilemektedir (Kuzgun, 2000; Park ve diğerleri, 2022). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ideal olan, bireyin becerilerini, yeterliliklerini, geleceğe yönelik hedeflerini ve hayattan beklentilerini dikkate alarak, meslek seçimini yapmasıdır (Sarıkaya ve Khorshid, 2009). Bu sebeple bireyin ileride yapacağı mesleği seçerken, mesleğin gerektirdiği davranışların

yeteneklerine ve becerilerine uygun olup olmadığının araştırılması, önemli bir noktayı oluşturmaktadır (Atli ve Kaya, 2017).

Bireyin meslek seçimiyle ilgili literatürde farklı kariyer teori ve modelleri olmasına rağmen hiçbiri meslek seçimine ilişkin karar alma süreçlerinde yeterli değildir (Park ve diğerleri, 2022). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi modeli (1943), meslek seçiminin temelini oluşturmaktadır (Zysberg ve Berry, 2005). Modele göre, bireyin hayatta kalmak için sistematik olarak sıralanmış fiziksel, güvenlik, sevgi, kabul görme ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Bu beş grupta toplanmış olan ihtiyaçlardan herhangi birini karşılayabilmek için birey gelecekte yapacağı mesleğe karar vermektedir (Park ve diğerleri, 2022). Bu doğrultuda meslek seçimi, mesleki uygunluk motivasyonları ve yaşamsal nedenlere ilişkin motivasyonlar olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır (Önler ve Varol Saraçoğlu, 2010). Mesleki uygunluk, bireyin kişiliğine, bilgi, beceri ve yeteneğine en uygun mesleği seçmesinin önemini ifade ederken, yaşamsal nedenler bireyin seçeceği mesleğin iş garantisi, gelir gibi temel yaşamsal faktörlerin önemine vurgu yapmaktadır.

Meslek seçimi, bireyin ilgi alanından, yeteneğinden, ailesinden, yaşam şeklinden etkilenmektedir (Sarikaya ve Khorshid, 2009). Diğer taraftan Miers ve arkadaşları (2007) yaptıkları çalışmada, öğrencilerin sağlıkla ilgili meslekleri genellikle başkalarına faydalı olmak amacıyla seçtikleri sonucuna ulaşmıştır. Bunlara ek olarak öğrencilerin, sağlık mesleklerini seçmesinde ekonomik sebepler, diğer bir ifadeyle iş bulabilme garantisi de etkili olabilmektedir (Jirwe ve Rudman, 2012).

2.2. Kişilik ve Meslek Seçimi

Sahip olduğu kişilik özelliklerinin farkında olan, kendini bilen ve tanıyan birey, meslek seçiminde genellikle daha doğru ve bilinçli kararlar vermektedir. Özellikle güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olan bireylerin, meslek seçimi yaparken verdikleri kararlarda daha başarılı oldukları düşünülebilir. Çoğu insanın psikolojik, davranışsal bileşenleri göz ardı ederek yalnızca ticari kaygılarla yaptığı meslekler kazanç olarak bireye dönse de, uzun vadede birey ve ailesine daha önemli boyutlarda etkide bulunmaktadır. Doğru seçimler kişinin yaşamı boyunca herhangi bir özelliği ile çatışmadan iş görmesini ve karşılaştığı sorunları daha kolay çözmeye katkıda bulunabilecektir. Bireyin kendine en uygun mesleği seçebilmesinde, sahip olduğu yeteneklerinin, ilgi alanlarının, değerlerinin ve kişiliğinin farkında olması etkin rol oynamaktadır (Foley ve diğerleri, 2006; Taber ve diğerleri, 2011; Yeşilyaprak, 2012). Woods ve arkadaşları (2010 ve 2013) yaptıkları çalışmalarda bireylerin mesleklerini seçerken, bu mesleklerin sahip oldukları kişilik özellikleriyle uyumlu olması gerektiğini vurgulamıştır. Kişiliğin, meslek seçimi üzerindeki etkileri yazında genellikle beş faktör kişilik özellikleri kullanılarak ölçülmektedir (İspir ve diğerleri, 2019).

Kişiliği irdeleyen beş faktörlü yapı, dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevrotilik ve deneyime açıklık olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır (Costa ve McCrae, 1998; McCrae ve Costa, 1987). Dışa dönüklük, bireyin sahip olduğu sosyal, enerjik, girişken ve konuşkan kişilik yapısını açıklamaktadır (Bono ve diğerleri, 2002). Uyumluluk, başkalarına karşı alçak gönüllü ve ince düşünceli olmayı temel alarak, bireyin yapıcı ve yardımsever kişilik özelliklerini ifade etmektedir (Jugović ve diğerleri, 2012). Sorumluluk, bireyin çalışkan, dakik, planlı, disiplinli ve düzenli kişilik özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir (Costa ve McCrae, 1995). Nevrotiklik, bireyin korku, üzüntü, sinirlilik gibi olumsuz duygularla kolaylıkla baş edemeyerek tedirgin, huzursuz, kendine güvensiz ve içe kapanık bir kişilik profili çizmesidir (Basım ve diğerleri, 2009). Son boyut olan deneyime açıklık ise bireyin orijinal, hayal kuran, yaratıcı ve bilişsel yönü ile gelişime açıklığını ifade eden bir kişilik özelliğidir (McCrae ve Costa, 1987; Costa ve McCrae, 1998; Liebert ve Spiegler, 1990).

Yapılan çalışmalar, uyumluluk ve dışı dönüklük seviyeleri yüksek olan bireylerin daha çok takım çalışması gerektiren insan odaklı meslek gruplarını tercih ettiğini göstermiştir (Berings ve diğerleri, 2004). Buna ek olarak sorumluluk seviyeleri yüksek olan bireyler ise genellikle başarı odaklı oldukları için hedeflerini daha net ortaya koymaktadırlar (Basım ve diğerleri, 2009; Piedmont ve diğerleri, 1991). Diğer taraftan duygusal açıdan istikrarsız olan bireyler, hayatlarında yaşadıkları değişimlere açık olmadıkları için kariyer seçimlerinde diğerlerine göre daha fazla zorluk yaşayabilmektedirler (Gati ve diğerleri, 2011).

Alanyazında meslek seçiminin kişilikle de ilişkisine vurgu yapan farklı model ve teoriler de bulunmaktadır. Yaygın olarak kullanılan teorilerden biri Holland'ın (1997) mesleki kişilik kuramıdır (Woods ve Hampson, 2010). Teoriye göre, aynı meslek içerisinde yer alan ve gündelik işleri aynı olan bireylerin, benzer kişilik özelliklerine sahip olması ve dolayısıyla bu kişilerin iş yerinde yaşanan olaylara benzer davranışlar ve tepkiler göstermesi beklenmektedir (Antony, 1998). Sonuç olarak, kendi ilgi alanına uygun mesleği seçen bireyin, seçmeyenlere göre daha yüksek performansla uzun yıllar çalışabilmeleri beklenmektedir (Holland, 1958; 1959; 1996). Kişilik gelişimine ve kariyer seçimine yönelik alanyazındaki bir diğer önemli teori ise Roe ve Lunneborg'un (1990) teorisidir. Roe ve Lunneborg (1990) meslek seçimini, kişilik teorisi ve mesleki sınıflandırma olmak üzere 2 açıdan açıklamaktadır ve teori, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden ortaya çıkmıştır. Temelde, işin niteliği ile o işi seçen bireyin kişiliği arasında uyum olması gerektiği ileri sürülmektedir (Zysberg ve Berry, 2005).

2.3. Psikolojik Sağlık ve Meslek Seçimi

İş yerinde stresli olaylarla karşı karşıya kalmak, çalışma yaşamının doğal bir sürecidir. Çalışma hayatı içerisinde yer alan pek çok faktör, bireylerin bu süreçte strese girmesini tetikleyebilmektedir. Uzun vadede etkili ve verimli bir iş hayatının, bireyin, stres anındaki zorlu koşullara karşı duygusal ve zihinsel olarak sağlam kalabilmesine bağlı olduğu düşünülebilir. Psikolojik sağlık, bireyin iş yerinde karşı karşıya kaldığı stresli olaylarla başa çıkarak, yaşanabilecek krizlerin hemen ardından kolaylıkla normal davranışlarda bulunabilme becerisini ifade etmektedir (Basım ve Çetin, 2011; Garnezy, 1993). Psikolojik açıdan sağlam bireyler, ruh sağlıklarını bozacak olaylar karşısında sakin ve kontrollü davranmayı başararak, kendilerini koruyabilmekte ve bu olumsuz durumu daha az hasarla atlatabilmektedirler (Kavi ve Karakale, 2018). Ayrıca yüksek psikolojik sağlamlığa sahip bireyler, çalıştıkları kurumun verimliliğine, rekabet gücüne ve etkinliğine doğrudan katkı sağlamaktadırlar (Bozdağ, 2020).

Özellikle öğrencilik hayatında bireyin psikolojik sağlamlığını araştırmak, onların doğru meslek seçimi yapmaları ve mesleklerinde kalıcı olmaları için oldukça önemlidir (Stephens, 2015; Theron, 2013). Çünkü yüksek düzeyde sağlam bireyler, kendileri için doğru olan mesleki hedeflerine daha kolay karar verebildikleri için kariyer memnuniyetleri de daha yüksektir (Alınışık ve diğerleri, 2021; Haar ve Staniland 2016; Özler ve Yeni, 2017). Buna paralel olarak Yang ve arkadaşları (2021) da pandemi ile beraber özellikle gelecekte sağlık sektöründe çalışacak öğrenciler arasında ortaya çıkan meslek seçimine yönelik pişmanlığın, psikolojik sağlamlığı yüksek olan bireylerde daha düşük yaşanabileceğini ileri sürmüştür.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Tasarımı

Çalışmanın amacı, metropol bir bölgede yer alan, sağlık teknikerliği alanında farklı programlara sahip tanınmış bir meslek yüksekokulunda okuyan ve gelecekte sağlık teknikeri unvanına sahip olacak öğrencilerin, psikolojik sağlamlık ile kişilik özelliklerinin sağlık teknikerliği meslek seçimine olan olası etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda teknikerler üzerinde daha önce çalışılmamış meslek seçimini etkileyen çok boyutlu özelliklerin tanınması ve sağlık hizmetleri sunumunda önemli bir rol oynayan sağlık teknikerliği öğrencilerinin meslek seçimlerinde dikkate alabilecekleri bu çalışma alanyazında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Araştırmanın evrenini, Ankara'daki bir devlet üniversitesinin iki yıllık eğitim veren, sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunun tüm öğrencileri (N=2240) oluşturmaktadır. Araştırmanın uygulandığı meslek yüksekokulu, Türkiye'nin sağlık alanında kurulmuş ilk meslek yüksekokulu olup, aynı rektörlüğe bağlı bir devlet hastanesiyle aynı yerleşke içerisinde eğitim vermektedir. Araştırmada örneklem seçilmeyip, evrenin tamamına ulaşmak hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında öğrencilerden ankete katılmaları dışında herhangi bir istekte bulunulmamıştır.

Çalışmada cevap aranılan sorular aşağıda sunulmuştur:

- 1- Meslek yüksekokulu öğrencileri genel olarak nasıl bir kişiliğe sahiptir?
- 2- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeyleri nasıldır?
- 3- Meslek yüksekokulu öğrencilerinin kişiliklerinin ve psikolojik sağlamlıklarının, sağlık teknikerliği meslek seçimi üzerinde etkisi var mıdır?

3.2. Ölçüm Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı, toplam dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar, öğrenci bilgi formu, on-maddeli kişilik ölçeği, kısa psikolojik sağlamlık ölçeği ve sağlık teknikerliği meslek seçimi ölçeğidir.

3.2.1. Öğrenci Bilgi Formu

Anketin ilk bölümünde katılımcılara ait yaş, cinsiyet, program gibi kişisel bilgiler yer almaktadır. Bu kişisel bilgilere ek olarak, öğrencilerden sağlık teknikerliği bölümünü seçerken çevrelerinden herhangi bir baskıya maruz kaldılar mı, bölümü seçerken kendilerini yönlendiren herhangi bir kişi oldu mu, hastayla birebir temaslarının olup olmayacağını araştırdılar mı gibi sorulara da yanıt vermeleri beklenmiştir. Öğrenci bilgi formu, toplam 15 sorudan oluşmaktadır.

3.2.2. On-Maddeli Kişilik Ölçeği

Gosling ve arkadaşlarının (2003) beş temel kişilik özelliğine (deneyime açıklık, uyumluluk, nevroitiklik, sorumluluk ve dışadönüklük) ilişkin ölçeğin geliştirilmiş bir versiyonu olarak sundukları ve TIPI (Ten Item Personality Inventory) olarak da geçen ölçeğin Türkçeye uyarlanması Atak (2013) yapmıştır. 7'li likert tipinde (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=kısmen katılmıyorum, 3=biraz katılmıyorum, 4=kararsızım, 5=biraz katılıyorum, 6=kısmen katılıyorum, 7=kesinlikle katılıyorum) ve 5 boyuttan oluşan kişilik özelliklerinin her biri, iki madde ile açıklanmaktadır ve toplam 10 madde ile ölçülmektedir. Ölçek puanlaması her bir alt boyut için ayrı ayrı hesaplanırken alınan yüksek puanlar, ilgili alt boyutun katılımcılarda sıklıkla görülen bir kişilik özelliği olduğuna işaret etmektedir. TIPI farklı çalışmalarda kullanılmış bir ölçektir ve yapılan bir çalışmada ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları (X²/SD: 2,20, GFI 0,95, AGFI 0,92, CFI 0,93, NNFI 0,91, RMR 0,04 ve RMSEA 0,03) kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur (Akın ve diğerleri, 2016). Atak (2013), TIPI ölçeği alt boyutlarının, Cronbach's Alpha güvenirlik katsayılarını deneyime açıklık alt boyutu için 0,83, uyumluluk alt boyutu için 0,81, nevroitiklik alt boyutu için 0,83, sorumluluk alt boyutu için 0,84 ve dışadönüklük alt boyutu için 0,86 olarak

tespit etmiştir. Bu çalışmada ise tüm ölçek için Cronbach's Alpha değerinin 0,83 olduğu bulunmuştur.

3.2.3. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği

Verilerin toplanmasında Smith ve arkadaşları (2008) tarafından bireylerin psikolojik sağlamlıklarını ölçmek amacıyla geliştirilen ve Doğan (2015) tarafından Türk kültürüne uyarlanan 5'li likert tipindeki (1=hiç uygun değil, 2=uygun değil, 3=biraz uygun, 4=uygun 5=tamamen uygun) psikolojik sağlamlık ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 6 maddelik tek faktör yapısından oluşmaktadır. Öleğkten alınabilecek en düşük puan olan 6, bireylerin düşük psikolojik sağlamlığa sahip olduklarını; en yüksek puan olan 30 ise yüksek psikolojik sağlamlığa sahip olduklarını göstermektedir. Ölçek, literatürde üniversite öğrencilerine yönelik farklı çalışmalarda da kullanılan yaygın bir öleğktir (Gundogan, 2021; Yıldız, 2021). Öleğğin DFA sonuçlarına göre uyum iyiliği değerleri, iyi uyumu (NFI = 0,99, NNFI = 0,99, CFI = 0,99, IFI = 0,99, RFI = 0,97, GFI = 0,99, AGFI = 0,96, RMSEA = 0,05, SRMR = 0,03) göstermektedir (Doğan, 2015). Doğan (2015), öleğğin Cronbach Alpha değerini 0,83 olarak bulmuştur. Cronbach's Alpha değeri bu çalışmada tüm öleğk için 0,81 olarak tespit edilmiştir.

3.2.4. Sağlık Teknikerliği Meslek Seçimi Ölçeği

Araştırmada kullanılan sağlık teknikerliği meslek seçimi öleğki, Önler ve Varol Saraçoğlu'nun (2010) araştırmalarında kullandıkları hemşirelik meslek seçimi öleğkindeki, "hemşire" ifadesinin, "sağlık teknikeri" ifadesine uyarlanmasıyla katılımcılara uygulanmıştır. Sağlık ekibi içerisinde yer alan hemşireler ve sağlık teknikerlerinin yaptıkları işler farklı olsa da, zamanlarının çoğunu hastayla doğrudan temas ederek geçirdikleri için mesleklerinin temelinde benzerlikler bulunmaktadır (Holik ve diğerleri, 2022). Ölçek, Türk kültürüne uygun olarak hazırlanmıştır ve mesleki uygunluk ile yaşamsal nedenler olmak üzere 2 boyuttan oluşmaktadır. 5'li likert tipindeki (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) öleğk, toplam 17 sorudan oluşmaktadır. Öleğkten alınan puanlar her bir alt boyut için ayrı ayrı hesaplanırken, alınan yüksek puanlar sağlık teknikerlerinin mesleği seçmelerini etkileyen nedenleri ortaya çıkarmaktadır. Ölçek, çalışmanın yapıldığı ülkede farklı çalışmalarda genellikle hemşireler üzerinde kullanılmış bir öleğktir (Alkaya ve diğerleri, 2018). Öleğğin açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi Önler ve Varol Saraçoğlu (2010) tarafından yapılmıştır. Tüm öleğk için Cronbach Alfa değeri 0.84 olarak tespit edilmiştir (Önler ve Varol Saraçoğlu, 2010). Bu çalışmada ise Cronbach's Alpha değeri 0,79 olarak hesaplanmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması

Veriler Ağustos - Eylül 2022 tarihleri arasında Google Forms aracılığı ile toplanmıştır. Hacettepe Üniversitesinden araştırmanın yürütülmesi için kurumsal onay, hem de Girişimsel olmayan klinik araştırmalar etik kurulundan etik onay (05.07.2022 tarih; Karar no: GO 22/528) alınmıştır. Çevrimiçi anket bağlantısı, iki yolla öğrencilere duyurulmuştur. İlk olarak, davet metni ve çevrimiçi anket bağlantısı öğrencilerin sürekli takip ettiği okulun duyuru panosuna asılmıştır. İkinci olarak ise çevrimiçi anket bağlantısının yer aldığı davet metni öğrencilerin ve danışman öğretim elemanlarının haberleşmek için kullandıkları okulun sosyal medya platformu (WhatsApp) aracılığı ile öğrencilere ulaştırılmıştır.

Katılımcı gönüllüğünü korumak için ise katılımcılardan üç aşamada rıza alınmıştır. Katılımcıların davete olumlu yanıt vermesi, onların çalışmaya katılmak için ilk rızayı verdikleri şeklinde kabul edilmiştir. İkinci aşamadaki rıza ise çevrim içi anketin doldurulması sırasında alınmıştır. Anketin

en başına aydınlatılmış onam formu eklenmiş ve katılımcılara çalışmaya katılmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Bu bağlamda anketin üçüncü aşamasındaki rızayı ise anketin sonuna eklenen “Ankete gönüllü olarak mı katıldınız?” şeklindeki soruya verdikleri yanıt belirlemiştir. Bu iki sorudan herhangi birine olumsuz yanıt veren katılımcıların doldurduğu anketler çalışma dışı bırakılmıştır. Veri toplama formunun doldurulması yaklaşık 30 dakika sürmüştür.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler için IBM SPSS 23.0 programı (IBM SPSS, 2015) kullanılmıştır. Veriler öncelikle kontrolden geçirilmiş, hatalı ve eksik veriler araştırma dışı tutulmuştur. Daha sonra, kullanılan ölçeklerde yer alan bazı ifadelerle ilişkin ters kodlama işlemi yapılmıştır. Veri setinin istatistiklere uygun hale gelmesi ile birlikte, test tekniğine karar vermek üzere, dağılımın özellikleri incelenmiştir. Bu bağlamda dağılımın normallik varsayımını sağladığı kabul edilmiştir ($p>0,05$). Tanımlayıcı istatistikler için yüzdelik, frekans, minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistikler tercih edilmiştir. Araştırmanın çıkarımsal bulgularına ulaşmak için, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde etkisi, basit doğrusal regresyon ile ölçülmüştür. Regresyon modellerine dâhil edilen kategorik değişkenler için (n-1) kukla değişken belirlenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Özellikleri

Tablo 1’de araştırmaya dâhil olan katılımcılar incelendiğinde, öğrencilerin çoğunun bekâr (%99,1) kadınlardan (%77,6) oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması $20,78\pm 1,78$ olup, çoğu (%56,1) ikinci sınıfta okumaktadır. Diğer taraftan en çok katılımcının radyoterapi programında (%16,1), en az katılımcının ise diş protez teknolojisi programında (%1,5) eğitimini sürdürdüğü tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğu ailesiyle kırsal bölgede yaşadığı (%56,1) için katılımcıların yine büyük bir bölümü eğitimleri sırasında öğrenci yurdunda (%54,2) kaldıklarını belirtmiştir. Çoğu katılımcının (%56,8) ailesinin gelir düzeyi asgari ücret kadardır. Annesi çalışan katılımcıların oranı %1,3 iken, babası çalışanların oranı ise %98,1’dir. Öte yandan araştırmaya katılanların çoğu (%48,4) meslek seçimini kendi iradesiyle yapmış olup, %55,5’i sağlık meslek lisesi mezunu değildir. Diğer taraftan katılımcıların %79,8’inin mesleği seçerken, hasta ile birebir temasının olup olmayacağını araştırdığı belirlenmiştir. Ek olarak katılımcıların %92’sinin meslek seçimi konusunda çevre baskısına maruz kalmadığı tespit edilmiştir. Son olarak katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%65,8’i) programı seçmeden önce ders içeriklerini incelediği sonucuna da varılmıştır.

Tablo 1. Bağımsız Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	361	77,60

	Erkek	104	22,40
Medeni Durum	Bekâr	461	99,10
	Evli	4	0,90
Sınıf	1	204	43,90
	2	261	56,10
Program	Ağız ve Diş Sağlığı Programı	58	12,50
	Ameliyathane Hizmetleri Programı	33	7,10
	Dezenfeksiyon, Sterilizasyon ve Antisepsi Programı	16	3,40
	Diş Protez Teknolojisi Programı	7	1,50
	Eczane Hizmetleri Programı	11	2,40
	Elektronörofizyoloji Programı	56	12,00
	İlk ve Acil Yardım Programı	17	3,70
	Odyometri Programı	27	5,80
	Ortopedik Protez ve Ortez Programı	60	12,90
	Radyoterapi Programı	75	16,10
	Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı	31	6,70
	Tıbbi Görüntüleme Teknikleri Programı	60	12,90
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri Programı	14	3,00
	Aile ile yaşanan yer	Kentte	204
Kırsal bölgede		261	56,10
Üniversite eğitimleri sırasında yaşadıkları yer	Aileyle	170	36,60
	Kendine ait evde	43	9,20
	Yurtta	252	54,20
Ailenin gelir düzeyi (Asgari ücret =4.253,40 TL)	Asgari ücret	264	56,80
	Asgari ücretin yaklaşık 2 katı	158	34,00
	Asgari ücretin yaklaşık 3 katı	43	9,20
Anneniz çalışıyor mu?	Evet	6	1,30
	Hayır	459	98,70
Babanız çalışıyor mu?	Hayır	9	1,90
	Evet	456	98,10
Mesleğinizi seçerken hangisinin etkisinde kaldınız?	Aile	116	24,90
	Arkadaş/Akran	42	9,00
	Kendim Seçtim	12	2,60
Hangi liseden mezunsunuz	Akademisyen/Uzman	70	15,10
	Hiç Kimse/Hiçbir Unsur	225	48,40
Mesleğinizi seçerken özellikle hastayla birebir temasınızın olup olmayacağını araştırdınız mı?	Sağlık meslek lisesi	207	44,50
	Diğer	258	55,50
Bu mesleği seçmeniz konusunda çevreniz tarafından baskıya maruz kaldınız mı?	Evet	371	79,80
	Hayır	94	20,20
Mesleğinizi seçerken ders içeriklerine göz attınız mı?	Evet	37	8,00
	Hayır	428	92,00
	Evet	306	65,80
	Hayır	159	34,20
	Minimum	Maksimum	X
Yaş	18	42	20,78
N			465

4.2. Bağımlı Değişkenlere İlişkin Bulgular

Tablo 2'ye göre katılımcıların ölçeklere verdikleri yanıtlar incelendiğinde, TIPI ölçeği için nevrotiklik alt boyutunun, en yüksek skora sahip olan boyut (8,72±2,28) olduğu görülmüştür. Bu boyuta ait skor arttıkça, duygusal dengenin arttığı görülüp, boyutun altında yer alan iki maddeye bakıldığında, nevrotiklik açısından araştırma kapsamındaki sağlık teknikerliği adaylarının duygusal açıdan daha dengeli ve az kaygılı bireyler olduğu görülmüştür. Ölçekte yer alan Nevrotiklik boyutunun alt iki maddesine bakıldığında (Kendimi kaygılı, kolaylıkla hayal kırıklığına uğrayan biri olarak görürüm maddesi için ters kodlama yapılmıştır.) kaygının azaldığı ve sakinliğin arttığı duygusal denge durumu daha yüksektir. Aynı ölçeğin toplam puanı ise 41,06±6,08 olarak tespit edilmiştir. Bu durum teknikerlerin kişilik örüntülerinin olumlu olduğunu düşündürmektedir. Diğer taraftan psikolojik sağlamlık ölçeğinin toplam skorunun, 13,95±4,21 olduğu ve katılımcıların psikolojik sağlamlıklarının düşük olduğu belirlenmiştir. Meslek seçimi ölçeğine verilen cevaplar incelendiğinde ise en yüksek skora sahip olan boyutun mesleki uygunluk boyutu olduğu (37,51±8,22) ve ölçeğin toplam skorunun 57,82±10,58 olduğu saptanmıştır. Mesleki uygunluk boyutunun skoru yükseldikçe sağlık teknikerliği adaylarının kendilerine uygun bir meslek seçimi yaptıkları düşünülmektedir. Meslek seçimi ölçeğinin yaşamsal nedenler ve mesleki uygunluk boyutlarının altında yer alan maddelere bakıldığında bireysel özelliklerin (istek, kişilik, yardım etme, ifade özgürlüğü vb.) meslek seçiminde daha olumlu etkide bulunduğu ve uygun olduğu görülmektedir. Ancak yaşamsal nedenler (sektörde lider olma, alternatif iş olanakları, aile etkisi vb.) daha düşük skorla meslek seçiminde daha geri planda ve daha düşük skora sahip olmaktadır. Bu boyutların etkisi regresyon analizi ile ortaya konulmuştur (Tablo 3).

Tablo 2. Bağımlı Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	N	X	SD	Cronbach's Alpha
On-Maddeli Kişilik Ölçeği (TIPI)	465	41,06	6,08	
Deneyime açıklık	465	7,10	2,19	
Uyumluluk	465	8,58	2,11	
Nevrotiklik	465	8,72	2,28	0,83
Sorumluluk	465	8,20	1,59	
Dışa dönüklük	465	8,47	1,85	
Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği	465	13,95	4,21	0,81
Meslek Seçimi Ölçeği	465	57,82	10,58	
Mesleki uygunluk	465	37,51	8,22	0,79
Yaşamsal nedenler	465	16,76	3,93	

4.3. Hipotez Testlerine Yönelik Bulgular

Yapılan regresyon analizi bulgularına göre sosyo-demografik değişkenlerden On maddeli kişilik ölçeği boyutlarından yalnızca deneyime açıklık boyutu üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Tablo 3'ten de görülebileceği gibi cinsiyet ve kırsal bölgede ikamet etme bağımsız değişkenlerinin On maddeli kişilik ölçeğinin deneyime açıklık boyutu üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğu ($\beta=-0,19$, $p<0,05$; $\beta=0,11$, $p<0,05$), diğer değişkenlerin (yaş, gelir, medeni hal, babanın çalışma durumu vb.) ise bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda kadın katılımcıların, erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha az deneyime açık bireyler oldukları, diğer taraftan kırsal bölgede yaşayanların kent merkezinde yaşayanlara göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha fazla deneyime açık bireyler oldukları saptanmıştır.

Tablo 3. Deneyime Açıklık Boyutunu Etkileyen Bağımsız Değişkenler

Model	β	Std. Hata	Std. β	t	p	Tolerans	Varyans Şişme Faktörü
1 (Sabit)	6,18	2,02		3,05	,002**		
Yaş	,050	,062	,040	,803	,422	,816	1,226
Gelir	,042	,155	,013	,269	,788	,937	1,068
Cinsiyet (Kadın)	-,983	,241	-,187	-4,07	,000**	,969	1,032
Medeni hal (Evlü)	,954	1,168	,040	,816	,415	,842	1,187
Yaşanılan yer (Kırsal)	,496	,203	,112	2,448	,015**	,971	1,030
Babanın çalışma durumu	-,064	,733	-,004	-,087	,931	,962	1,040
Model Özeti							
		F					3,23
		t					5,54
		p					0,000
	Durbin Watson						1,86
	Ad.R ²						0,05

**p<0,05

Tablo 3'teki VIF değerleri ve Durbin Watson katsayısına bakıldığında ise faktörler arasında çoklu bağlantı problemi olmadığı görülmektedir. Modelin toplam varyansı açıklama yüzdesi 0,05 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte hiçbir modelde sosyo-demografik değişkenlerin, kısa psikolojik sağlamlık ve sağlık teknikerliğinde meslek seçimi ölçekleri üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Tablo 4. Meslek Seçimini Etkileyen Psikolojik Sağlamlık ve Kişilik Boyutları

Model	β	Std. Hata	Std. β	t	p	Tolerans	Varyans Şişme Faktörü
1 (Sabit)	44,14	3,697		11,94	,000		
Deneyime Açıklık	-,122	,228	-,025	-,533	,594	,892	1,121
Uyumluluk	,467	,237	,093	1,970	,049	,890	1,123
Nevrotiklik	,172	,228	,037	,751	,453	,821	1,218
Sorumluluk	,117	,331	,018	,354	,724	,807	1,240
Dışa dönüklük	1,335	,279	,234	4,776	,000	,828	1,208
Psikolojik Sağlamlık	-,231	,113	-,092	-2,041	,042	,984	1,017
Model Özeti							
		F					7,24
		t					11,94
		p					0,00
	Durbin Watson						1,98
	Ad.R ²						0,07

**p<0,05

Araştırma kapsamında Tablo4'te görülebileceği gibi meslek seçimi üzerinde etkisi olduğu düşünülen kişilik ölçeği boyutlarından dışadönüklük boyutunun, meslek seçiminde pozitif anlamı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,23$, $p<0,05$). Aynı zamanda uyumluluk boyutunun da meslek seçiminde pozitif anlamı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,09$, $p<0,05$). Diğer taraftan psikolojik sağlamlık toplam skorunun, meslek seçiminde istatistiksel olarak negatif anlamı etkisinin olduğu belirlenmiştir. ($\beta=-0,92$, $p<0,05$). Modelde değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi bulunmayıp, modelin toplam varyansı açıklama yüzdesinin 0,07 olduğu tespit edilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Geleceğin sağlık teknikeri unvanına sahip olacak, sağlık hizmetleri meslek yüksek okulunda okuyan öğrencilerin kişiliklerinin ve psikolojik sağlamlıklarının, meslek seçimlerine etkisini araştıran bu çalışmada öğrencilerin daha çok kırsal bölgede yaşadıkları ve dolayısıyla eğitimleri

süresince de çoğunlukla yurttan kaldıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin ailelerinin gelir seviyesi, daha çok asgari ücret düzeyindedir ve çoğunlukla anneleri çalışmayıp, babaları çalışmaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin çoğu sağlık meslek lisesi dışında bir liseden mezun olmuştur.

Öğrencilerin kişilik özelliklerine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde ise en yüksek ortalamaya sahip olan alt boyutun nevrotiklik boyutu olduğu ve en düşük ortalamaya sahip olan boyutun deneyime açıklık boyutunun olduğu görülmüştür. Nevrotiklik boyutunun temelinde kaygı, endişe, stres gibi olumsuz duyguları yaşama eğilimi vardır (Barrick ve Mount, 1991). Alanyazında en olumsuz boyut olarak algılanan nevrotiklik boyutunun (Kabakulak ve diğerleri, 2020) bu çalışmada en yüksek ortalamaya sahip alt boyut olarak tespit edilmesi, sağlık meslek yüksekokulu öğrencilerinin meslek hayatlarında daha az stresli ve daha az kaygılı bireyler olabileceklerini düşündürmektedir. Çeşitli sebeplerle genellikle üniversite öğrencilerinin, sağlık sorunları yaşamalarına ve derslerine devam edememelerine neden olabilecek düzeyde stresli ve kaygılı bireyler oldukları bilinmektedir (Srivastava ve Batra, 2014). Özellikle sağlık öğrencilerinin, kendilerini depresyona sürükleyebilecek bu tür olumsuz duygulara sahip olma potansiyelleri daha da yüksektir (Votmer ve diğerleri, 2008). Bu bağlamda araştırma kapsamında elde edilen bulguların tekniker aday öğrenciler için kaygı ve stresin daha az olduğu görülmektedir. Bulgular doğrultusunda sağlık sektöründe iş bulma potansiyelinin diğer sektörlerle kıyasla daha kolay olduğu düşünüldüğünde tekniker adaylarının daha dengeli ve stresten uzak olduğu sonucuna varılabilir. Diğer taraftan deneyime açıklık boyutu ise bireyin pozitif duygularla en çok olumlu ilişkisinin olduğu kabul edilen boyuttur (Kaufman ve diğerleri, 2016). Yeniliklere ve değişime açık olmayı ifade etmektedir (Neff ve diğerleri, 2005). Çalışmada öğrencilerin deneyime açıklık boyut ortalamasının düşük bulunması, iki yıllık eğitim sisteminin standartlaştırılmış müfredatı sebebiyle, öğrencilerin daha rutin faaliyetleri tercih ettiklerini ve risk almaktan kaçındıklarını düşündürmektedir. Diğer taraftan, öğrenciler hastaya sağlık hizmeti sunarken, onlara zarar vermemek için yalnızca aldıkları standart eğitimler sonucunda öğrendiklerini uygulama eğiliminde olabilirler. Kaplan (2020) da üniversite öğrencileri ile yaptığı bir çalışmada istikrara ve güvenliğe önem veren bireylerin deneyime açık bireyler olmadıklarını ileri sürmüştür. Benzer şekilde Akduran ve Çınar (2017) ile Aslan ve arkadaşları (2022) da yaptıkları bir çalışmada deneyime açıklık boyutunu, öğrencilerin en düşük ortalamaya sahip kişilik özelliği olarak tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar bulgumuzu destekler nitelik taşımaktadır.

Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç, sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ortalamalarının düşük olduğudur. Benzer şekilde alanyazında yapılan farklı çalışmalar da sağlık öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin düşük olduğunu tespit etmiştir (Çetin ve Anuk, 2020; Pınar ve diğerleri, 2018). Bu sonuç, sağlık eğitimi alan meslek yüksekokulu öğrencilerinin stres, kaygı, depresyon, yorgunluk gibi psikolojik sorunlarla başa çıkma konusunda zorluklar yaşadıklarını ve öğrencilerin psikolojik desteğe ihtiyaç duyduklarını düşündürülebilir. Sağlık eğitimi alan öğrencilerin, teorik bilgilerini artırmak amacıyla aldıkları eğitimde kendilerinden başarıyla tamamlamaları beklenen ağır ödevler ve sınavlara (Majrash ve diğerleri, 2021) ek olarak klinik uygulama ortamlarında aldıkları eğitimler de stres yaşamalarına neden olmaktadır (Aedh ve diğerleri, 2015). Öğrencilerin psikolojik sağlamlığını desteklemek için danışman öğretim elemanları, öğrencilerin akademik ve kişisel ihtiyaçlarına yönelik danışmanlık hizmeti sunabilirler ya da zaman yönetimi ve stres yönetimi gibi konularda seçmeli dersler açabilirler.

Araştırmadan ortaya çıkan diğer bir sonuç, sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin mesleklerini tercih etmelerinde, mesleğin kendi ilgi ve yeteneklerine uygun olduğu düşüncesinin etkili olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle öğrenciler, sağlık alanında çalışmayı seçerken

kendi ilgi alanları ve yeteneklerini dikkate alarak bu mesleğin kendileri için uygun bir meslek olduğu düşüncesiyle tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç öğrencilerin tanımlayıcı sorulara verdikleri cevaplarla da örtüşmektedir. Öğrenciler, mesleklerini seçerken genellikle çevreden herhangi bir baskıya maruz kalmadıklarını, kimsenin etkisi altında kalmadıklarını, çoğunlukla ders içeriklerini inceleyerek ve bilinçli olarak kendilerine en uygun programı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Araştırmada mesleki uygunluk puan ortalamasının yüksek olması, öğrencilerin ileride sağlık teknikerliği mesleğini severek yapacaklarına ve iş doyumlarının yüksek olacağına dair beklentileri artırmaktadır (Tosunöz ve diğerleri, 2019).

Diğer taraftan deneyime açıklık boyutu için çalışmadan elde edilen sonuçlar, kız öğrencilerin erkeklere göre daha düşük bir ortalamaya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kız öğrencilerin genel olarak yeni deneyimlere karşı daha az ilgi duyduklarını veya risk almaktan daha fazla kaçındıklarını göstermektedir. Benzer şekilde Ünsal ve İhtiyaroğlu (2022) tarafından, öğretmenler üzerinde yapılan bir çalışmada da erkek öğretmenlerin deneyime açıklık puanlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerini araştıran bir başka çalışmada da benzer şekilde erkek öğrencilerin, kızlara göre daha deneyime açık bireyler oldukları görülmüştür (Kaval ve diğerleri, 2022). Özellikle kız öğrencilerin deneyime açıklık boyutuna ilişkin ortalamalarını yükseltmek için, aldıkları sağlık eğitimi sırasında farklı staj olanaklarıyla, gönüllü faaliyetlerle ya da proje ödevleri ile kız öğrencilerin özgüvenlerinin artırılmasına yönelik farklı fırsatlar sunulabilir. Deneyime açıklık boyutu için araştırmadan elde edilen başka bir sonuç, kırsal bölgede yaşayan öğrencilerin kentte yaşayanlara göre daha yüksek ortalamaya sahip bireyler olduklarını göstermektedir. Kent yaşamı daha yoğun olduğu için bu yerleşim yeri, öğrencilerin daha rutin faaliyetlere odaklanma eğiliminde olmalarına yol açabilir. Deneyime açık bireyler, yaşadıkları bölgenin de etkisiyle öğrenmeye ve keşfetmeye daha meraklıdırlar (Dong ve Ni, 2020). Bu sebeple kırsal bölgede yaşayan öğrencilerin deneyime açıklık boyutundaki meraklarını desteklemeye yönelik olarak, bu öğrencilere yaratıcı ve özgün projeler geliştirmeleri için teşvik edici ortamlar sunulabilir, daha fazla pratik uygulamalar ve saha çalışmaları düzenlenebilir. Ayrıca kırsal bölgede yaşayan öğrencilerin, farklı bir çevreye ve eğitim ortamına adapte olmalarına yardımcı olmak için psikolojik destek hizmeti verilebilir.

Araştırmanın diğer bir önemli sonucu ise dışa dönük kişilik özelliğine sahip öğrencilerin, sağlık teknikerliği mesleğini seçme olasılıklarının daha yüksek olmasıdır. Bu sonuç, dışa dönük kişilik özelliğine sahip olan bireylerin, insanlarla birebir iletişim gerektiren sağlık teknikerliği mesleğini tercih edebildiklerini göstermektedir. Alanyazındaki farklı çalışmalar da dışa dönüklük seviyeleri yüksek olan bireylerin, takım çalışması gerektiren mesleklerde çalışmaktan ve insanlarla doğrudan etkileşim içinde olmaktan memnun oluklarını göstermiştir (Berings ve diğerleri, 2004). Benzer şekilde sağlık kurumlarının da etkili bir sağlık hizmet sunumu için dışa dönük sağlık personelleri ile çalışmayı tercih ettikleri bilinmektedir (Esterwood ve Robert, 2021). Bu sebeple meslek seçiminde öğrenciye rehberlik edecek danışmanların, öğrencilerin ilgi, yetenek, beceri ve kişiliklerini değerlendirerek, onlara kariyer planlamalarında destek vermelerinin önemli olduğu söylenebilir.

Uyumluluk kişilik özelliğinin de sağlık teknikerliği mesleği seçiminde aynı yönlü etkisinin olduğu, bu araştırmadan elde edilen bir diğer önemli sonuçtur. Bu sonuç, uyumluluk kişilik özelliğine sahip bireylerin daha çok, insanlarla uyumlu bir şekilde çalışmayı gerektiren meslekleri tercih etme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Li ve Xie (2020), yaptıkları bir çalışmada sağlık profesyonellerinin uyumlu kişilik özelliğine sahip olmalarının örgütsel açıdan önemine vurgu yaparak, bu kişilik özelliğinin sağlık kurumlarının örgüt kültürüne olumlu katkı sunacağını ileri

sürmüşlerdir. Mount ve arkadaşları (1998) da uyumluluk kişilik özelliğine sahip olan bireylerin, iş hayatlarında daha yüksek düzeyde kişilerarası yeterlilik sergilediklerini ve grup çalışmalarına daha iyi uyum sağladıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Opesade ve Alade (2021) de uyumluluk kişilik özelliğine sahip olan bireylerin, çalışma arkadaşlarının performansında iyileştirme yapmak için yeni fikirler önererek, onlara yardım etme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar, yapılan bu çalışma ile benzerlik göstererek, uyumluluk kişilik özelliğinin meslek seçiminde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda uyumluluk kişilik özelliği düşük olan çalışanlara yönelik, özel rehberlik ve destek sağlamak, onların daha verimli ve etkili çalışmalarını teşvik edebilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise psikolojik sağlamlığın, öğrencilerin sağlık teknikerliği meslek seçiminde istatistiksel olarak olumsuz yönde anlamlı bir etkisinin olduğudur. Bu tespit, yüksek psikolojik sağlamlığa sahip olan öğrencilerin, iki yıllık eğitimleri sonucunda sahip olacakları sağlık teknikeri unvanını almak yerine, farklı meslek alanlarına yönelme olasılıklarının daha yüksek olduğunu düşündürmektedir. Diğer bir ifadeyle, stresli ve zorlu koşullarla başa çıkma becerilerine daha yüksek düzeyde sahip olan öğrenciler, iki yıllık sağlık eğitimi veren programlar yerine, farklı meslek alanlarına yönelebilmektedirler. Oysa sağlık ile ilgili meslekleri yapacak olan tüm öğrencilerden, mesleklerinde başarılı olabilmeleri için yüksek psikolojik sağlamlığa sahip olmaları beklenmektedir (Li ve Hasson, 2020). Bu sebeple psikolojik sağlamlığı düşük olan öğrencilere, psikolojik sağlamlıklarını artırmaları için teorik ve pratik eğitimler verilebilir ve bu eğitimler simülasyon programlarıyla desteklenebilir.

Bu araştırmada bazı sınırlılıklar da bulunmaktadır. Verilerin toplanmasında örneklem seçme yoluna gidilmeyip, çalışmanın tek bir üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiş olması, çalışmanın genellenmesinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Diğer taraftan çalışmaya katılan öğrencilerin eğitim gördüğü programlar, çalışmanın yapıldığı üniversitede yer alan 13 programla sınırlı kalmıştır. Oysa diğer üniversitelerin meslek yüksekokullarında, eğitim veren anestezi, optisyenlik gibi farklı programlar bulunmaktadır (Sakarya Üniversitesi, 2023; Yüksek İhtisas Üniversitesi, 2023). Bu bağlamda gelecekte, farklı üniversitelerde uygulanacak benzer çalışmalarla, araştırma sonuçlarının daha da etkili olabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan gelecek çalışmalarda, mevcut çalışmada kullanılan değişkenlerden farklı olarak, iletişim becerisi, akademik başarı, tükenmişlik, teknoloji kullanımı gibi farklı bağımsız değişkenlerden oluşan yeni bir model oluşturularak, geleceğin sağlık teknikerlerinin meslek seçimini etkileyen diğer değişkenler detaylı incelenebilir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	29 Temmuz 2023 24 Kasım 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Simge SAMANCI (%50), Gamze YORGANCIOĞLU TARCAN (%50)
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu çalışma için etik onay, Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 05.07.2022 tarih ve 2022/12-77 sayılı olarak alınmıştır.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	29 July 2023 24 November 2023 31 December 2023
Author Contribution	Simge SAMANCI (50%), Gamze YORGANCIOĞLU TARCAN (50%)
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	The approval of the Hacettepe University Ethical Committee no 2022/12-77 dated 05.07.2022 was obtained for this study.
Conflicts of Interest	The authors declare that there is no conflict of interest.
Grant Support	The authors received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aedh, A.I., Elfaki, N.K. ve Mohamed, I.A. (2015) Factors associated with stress among nursing students (Najran University-Saudi Arabia). *IOSR Journal of Nursing and Health Science*, 4(6), 33– 38. doi:[10.9790/1959-04663338](https://doi.org/10.9790/1959-04663338)
- Agarwala, T. (2008) Factors influencing career choice of management students in India. *Career Development International*, 13(4), 362–376. doi:[10.1108/13620430810880844](https://doi.org/10.1108/13620430810880844)
- Akduran, F. ve Çınar, N. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin kişilik özellikleri ile kendini ayarlama becerisi arasındaki ilişki. Adnan Menderes Üniversitesi 1. Uluslararası Sağlık Bilimleri Kongresi Sayfa, 24 Haziran- 1 Temmuz, Aydın.
- Akın, M., Amil, O. ve Özdevecioğlu, M. (2016). Is your manager a psychopath? An evaluation of the relationship between the personality types of managers and workers and the levels of psychopathy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 221, 76-85. doi:[10.1016/j.sbspro.2016.05.092](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.092)
- AL-Abrow, H., Al-Maatoq, M., Alharbi, R. K., Alnoor, A., Abdullah, H. O., Abbas, S. ve Khattak, Z. Z. (2021). Understanding employees' responses to the COVID-19 pandemic: The attractiveness of healthcare jobs. *Global Business and Organizational Excellence*, 40(2), 19-33. doi:[10.1002/joe.22070](https://doi.org/10.1002/joe.22070)
- Alkaya, S.A., Yaman, Ş. ve Simones, J. (2018). Professional values and career choice of nursing students. *Nursing Ethics*, 25(2), 243-252. doi:[10.1177/0969733017707007](https://doi.org/10.1177/0969733017707007)
- Almaçık, E., Of, M., Balkaş, J., Tülemmez, S., Mirzayev, M. ve Alferra, H. (2021). The effects of university students' psychological resilience and hopelessness on career future perceptions during the pandemic process. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(1), 248-266. doi:[10.15295/bmij.v9i1.1757](https://doi.org/10.15295/bmij.v9i1.1757)
- Antony, J.S. (1998). Personality-career fit and freshman medical career aspirations: a test of Holland's theory. *Research in Higher Education*, 39(6), 679-698. doi:[10.1023/A:1018762008742](https://doi.org/10.1023/A:1018762008742)
- Arslan, H.N., Karabekiroglu, A., Terzi, O. ve Dundar, C. (2021). The effects of the COVID-19 outbreak on physicians' psychological resilience levels. *Postgraduate Medicine*, 133(2), 223-230. doi:[10.1080/00325481.2021.1874166](https://doi.org/10.1080/00325481.2021.1874166)
- Aslan, K.S.Ü., Cantekin, I. ve Tar, E. (2022). Hemşirelik öğrencilerinin kişilik özelliklerinin yeme davranışları üzerine etkisi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 12(1), 69-75. doi:[10.5961/higheredusci.958398](https://doi.org/10.5961/higheredusci.958398)
- Atak, H., (2013). The Turkish adaptation of the ten-item personality inventory. *Archives of Neuropsychiatr*, 50, 312-319. doi:[10.4274/npa.v6128](https://doi.org/10.4274/npa.v6128)
- Atli, A. ve Kaya, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin mesleki kişilik tipleri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 331-342. doi:[10.29029/busbed.322778](https://doi.org/10.29029/busbed.322778)
- Barrick, M.R. ve Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: a meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44(1), 1-26. doi:[10.1111/j.1744-6570.1991.tb00688.x](https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1991.tb00688.x)
- Basım, H.N. ve Çetin, F. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 104-114. Erişim adresi: https://www.baskent.edu.tr/~nbasim/files/yetiskinler_icin_psikolojik_dayaniklilik_olcegi.pdf
- Basım, H.N., Çetin, F. ve Tabak, A. (2009). Beş faktör kişilik özelliklerinin kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarıyla ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63). Erişim adresi: <https://www.proquest.com/openview/03d46dcd465a2eb8e1640a0b0766ff6f/1?cbl=28562&pq-origsite=gscholar>

- Berings, D., De Fruyt, F. ve Bouwen, R. (2004). Work values and personality traits as predictors of enterprising and social vocational interests. *Personality and Individual Differences*, 36(2), 349-364. doi:[10.1016/S0191-8869\(03\)00101-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00101-6)
- Bono, J.E., Boles, T.L., Judge, T.A. ve Lauver, K.J. (2002). The role of personality in task and relationship conflict. *Journal of Personality*, 70(3), 311-344. doi:[10.1111/1467-6494.05007](https://doi.org/10.1111/1467-6494.05007)
- Bozdağ, B. (2020). Examination of Psychological Resilience Levels of High School Students. *World Journal of Education*, 10(3), 65-78. doi:[10.5430/wje.v10n3p65](https://doi.org/10.5430/wje.v10n3p65)
- Costa, P.T. ve McCrae, R. R. (1995). Domains and facets: hiyerarchical personality assessment using the revised neo personality inventory. *Journal of Personality Assessment*, 64(1), 21-50. doi:[10.1207/s15327752jpa6401_2](https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6401_2)
- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1998). Trait theories of personality. In *Advanced Personality* (ss. 103-121). Boston, MA: Springer US
- Çetin, C. ve Anuk, Ö. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 170-189. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/54658/733121>
- Demirgil, Z. ve Erdem, R. (2019). Meslek ve Kişilik Etkileşiminin Büyük Beğli ve RIASEC Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 231-245. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sbe/issue/49505/634685>
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102. Erişim adresi: <https://www.tayfundogan.net/wp-content/uploads/2016/09/K%C4%B1saPsikolojikSağlamlıkOlcegi.pdf>
- Dong, R. ve Ni, S.G. (2020). Openness to experience, extraversion, and subjective well-being among Chinese college students: The mediating role of dispositional awe. *Psychological Reports*, 123(3), 903-928. doi:[10.1177/0033294119826884](https://doi.org/10.1177/0033294119826884)
- Esterwood, C. ve Robert, L.P. (2021). A systematic review of human and robot personality in health care human-robot interaction. *Frontiers in Robotics and AI*, 8, 1-19. [10.3389/frobt.2021.748246](https://doi.org/10.3389/frobt.2021.748246)
- Foley, S., Linnehan, F., Greenhaus, J.H. ve Weer, C.H. (2006). The impact of gender similarity, racial similarity, and work culture on family-supportive supervision. *Group & Organization Management*, 31, 420- 441. doi:[10.1177/1059601106286884](https://doi.org/10.1177/1059601106286884)
- Garnezy N. (1993) Children in Poverty: Resilience despite Risk. *Psychiatry*, 56, 127-136. doi:[10.1080/00332747.1993.11024627](https://doi.org/10.1080/00332747.1993.11024627)
- Gati, I., Gadassi, R., Saka, N., Hadadi, Y., Ansenberg, N., Friedmann, R. ve Asulin-Peretz, L. (2011). Emotional and personality-related aspects of career decision-making difficulties: Facets of career indecisiveness. *Journal of Career Assessment*, 19(1), 3-20. doi:[10.1177/1069072710382525](https://doi.org/10.1177/1069072710382525)
- Gayef, A. ve Sarıkaya, Ö. (2012). Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinde mesleki güdülenme. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 33(33), 9-18. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ted/issue/21318/228718>
- Gosling, S.D., Rentfrow, P.J. ve Swann Jr. W.B., (2003), A very brief measure of the Big Five personality domains. *Journal Research in Personality*, 37, 504-528. doi:[10.1016/S0092-6566\(03\)00046-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00046-1)
- Gundogan, S. (2021). The mediator role of the fear of COVID-19 in the relationship between psychological resilience and life satisfaction. *Current Psychology*, 40(12), 6291-6299. doi:[10.1007/s12144-021-01525-w](https://doi.org/10.1007/s12144-021-01525-w)
- Gürbüz, P., Yetiş, G. ve Çırak, Z.D. (2019). İlk ve acil yardım programı öğrencilerinin mesleki uygulamaları yapma ve yeterli hissetme durumlarının belirlenmesi. *İnönü Üniversitesi*

-
- Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 7(2), 170-177. doi:[10.33715/inonusaglik.628804](https://doi.org/10.33715/inonusaglik.628804)
- Haar, J. ve Staniland, N., (2016). The influence of psychological resilience on the career satisfaction of Maori employees: exploring the moderating effects of collectivism. *New Zealand Journal of Human Resources Management*, 16(1), 58-72. Erişim adresi: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=18d1dbd8-2070-48bc-8022-0dad925e200f%40redis>
- Holik, D., Milostić-Srb, A., Popić, B., Rudan, S., Bajan, A., Javorček, H. ve Majnarić-Trtica, L. (2022). The level of empathy and psychological distress in nurses and health technicians. *Collegium Antropologicum*, 46(1), 29-35. doi:[10.5671/ca.46.1.5](https://doi.org/10.5671/ca.46.1.5)
- Holland J.L. (1958). A personality inventory employing occupational titles. *Journal of Applied Psychology*. 42, 336-342. doi:[10.1037/h0047330](https://doi.org/10.1037/h0047330)
- Holland, J.L. (1959). A theory of vocational choice. *Journal of Counseling Psychology*, 6(1), 35-45. doi:[10.1037/h0040767](https://doi.org/10.1037/h0040767)
- Holland J.L. (1996). Exploring careers with a typology: What we have learned and some new directions. *American Psychologist*. 51, 397-406. doi:[10.1037/0003-066X.51.4.397](https://doi.org/10.1037/0003-066X.51.4.397)
- Holland, J.L. (1997). Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/1997-08980-000>
- IBM-SPSS. (2015). Statistics for Windows, version 23.0. SPSS Inc
- İspir, Ö., Elibol, E. ve Sönmez, B. (2019). The relationship of personality traits and entrepreneurship tendencies with career adaptability of nursing students. *Nurse Education Today*, 79, 41-47. doi:[10.1016/j.nedt.2019.05.017](https://doi.org/10.1016/j.nedt.2019.05.017)
- Jirwe, M. ve Rudman, A. (2012). Why choose a career in nursing?. *Journal of Advanced Nursing*, 68(7), 1615-1623. doi:[10.1111/j.1365-2648.2012.05991.x](https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2012.05991.x)
- Jugović, I., Marušić, I., Pavin Ivanec, T. ve Vizek Vidović, V. (2012). Motivation and personality of preservice teachers in Croatia. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 40(3), 271-287. doi:[10.1080/1359866X.2012.70004](https://doi.org/10.1080/1359866X.2012.70004)
- Kabakulak, A., Başar, B. ve Soybalı, H. H. (2020). Rekreatif Etkinliklerin Seçiminde Kişilik Özelliklerinin Etkisi: Turizm Rehberliği Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 3(2), 74-89. doi:[10.34090/tured.742892](https://doi.org/10.34090/tured.742892)
- Kaplan, N. (2020). Kişilik özelliklerinin kariyer değerleri üzerindeki etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 132-152. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/gupayad/issue/60538/881821>
- Kaufman, S.B., Quilty, L.C., Grazioplene, R.G., Hirsh, J.B., Gray, J.R., Peterson, J.B., ve DeYoung, C.G. (2016). Openness to experience and intellect differentially predict creative achievement in the arts and sciences. *Journal of Personality*, 84(2), 248-258. doi:[10.1111/jopy.12156](https://doi.org/10.1111/jopy.12156)
- Kaval, N.O., Akçay, N.S.G. ve Kılıç, G. (2022). Üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri, üstbiliş, internet kullanım fonksiyonu ve problemlerle ilgili internet kullanım özelliklerinin incelenmesi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 6(12), 167-202. doi:[10.31461/ybpd.1193663](https://doi.org/10.31461/ybpd.1193663)
- Kavi, E. ve Karakale, B. (2018). Çalışan psikolojisi açısından psikolojik dayanıklılık. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(17), 55-77. doi:[10.31199/hakisderg.391826](https://doi.org/10.31199/hakisderg.391826)
- Kleine, A.K., Schmitt, A. ve Wisse, B. (2021). Students' career exploration: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 131, 103645. doi:[10.1016/j.jvb.2021.103645](https://doi.org/10.1016/j.jvb.2021.103645)
- Kuzgun, Y. (2000). Meslek danışmanlığı kuram ve uygulamalar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Li, Z.S. ve Hasson, F. (2020). Resilience, stress, and psychological well-being in nursing students: A systematic review. *Nurse Education Today*, 90, 104440. doi:[10.1016/j.nedt.2020.104440](https://doi.org/10.1016/j.nedt.2020.104440)
-

- Li, W.W. ve Xie, G. (2020). Personality and job satisfaction among Chinese health practitioners: The mediating role of professional quality of life. *Health Psychology Open*, 7(2), 1-15. doi:[10.1177/2055102920965053](https://doi.org/10.1177/2055102920965053)
- Liebert, M.L. ve Spiegler, M.D. (1990). Personality strategies and issues. California: Brooks/Cole Publishing Company. Erişim adresi: <https://cir.nii.ac.jp/crid/1130282270341675776>
- Majrashi, A., Khalil, A., Nagshabandi, E.A. ve Majrashi, A. (2021). Stressors and copin strategies among nursing students during the COVID-19 Pandemic: Scopin Review. *Nursing Resources*, 2(1), 1-11. doi:[10.3390/nursrep11020042](https://doi.org/10.3390/nursrep11020042)
- Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396. doi:[10.1037/h0054346](https://doi.org/10.1037/h0054346)
- Mount, M.K., Barrick, M.R. ve Stewart, G.L. (1998). Five-factor model of personality and performance in jobs involving interpersonal interactions. *Human Performance*, 11, 45-165. doi:[10.1080/08959285.1998.9668029](https://doi.org/10.1080/08959285.1998.9668029)
- McAllister, M. ve McKinnon, J. (2009). The importance of teaching and learning resilience in the health disciplines: a critical review of the literature. *Nurse Education Today*, 29(4), 371-379. doi:[10.1016/j.nedt.2008.10.011](https://doi.org/10.1016/j.nedt.2008.10.011)
- McCrae, R.R. ve Costa, P.T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81. doi:[10.1037/0022-3514.52.1.81](https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.81)
- Miers, M.E., Rickaby, C.E. ve Pollard, K.C. (2007). Career choices in health care: Is nursing a special case? A content analysis of survey data. *International Journal of Nursing Studies*, 44(7), 1196-1209. doi:[10.1016/j.ijnurstu.2006.04.010](https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2006.04.010)
- Neff, K.D., Hseih, Y. ve Dejithirat, K. (2005). Self-compassion, achievement goals, and coping with academic failure. *Self and Identity*, 4, 263-287. doi:[10.1080/13576500444000317](https://doi.org/10.1080/13576500444000317)
- Okur, Z. ve Baykal, Ü. (2016). Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin kariyer eğilimi. *Aydın Sağlık Dergisi*, 2(2), 23-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/asder/issue/45846/578809>
- Önler, E. ve Varol Saraçoğlu, G. (2010). Hemşirelikte meslek seçimi ölçeğinin güvenilirlik ve geçerliliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 3(2), 78-85. Erişim adresi: https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/4554/78-85_pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Opesade, A.O. ve Alade, F.I. (2021). Theory of planned behaviour factors and personality traits as determinants of the knowledge-sharing behaviour of pharmacists in Oyo State, Nigeria. *Journal of Librarianship and Information Science*, 53(1), 75-88. doi:[10.1177/0961000620919783](https://doi.org/10.1177/0961000620919783)
- Özdemir, O., Özdemir, P.G., Kadak, M.T. ve Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589. doi:[10.5455/cap.20120433](https://doi.org/10.5455/cap.20120433)
- Özler, N.D. ve Yeni, Z. (2017). A research on determination of the relationship between resilience and career future perception, 3. Global Business Research Congress, 554-559. doi:[10.17261/Pressacademia.2017.631](https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.631)
- Park, S.Y., Cha, S.B., Joo, M.H. ve Na H. (2022). A multivariate discriminant analysis of university students' career decisions based on career adaptability, social support, academic major relevance, and university life satisfaction. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 22, 191-206. doi:[10.1007/s10775-021-09480-5](https://doi.org/10.1007/s10775-021-09480-5)
- Pınar, S.E., Yıldırım, G. ve Sayın, N. (2018). Investigating the psychological resilience, self-confidence and problem-solving skills of midwife candidates. *Nurse Education Today*, 64, 144-149. doi:[10.1016/j.nedt.2018.02.014](https://doi.org/10.1016/j.nedt.2018.02.014)
- Piedmont, R.L., McCrae, R.R. ve Costa, P.T. (1991). Adjective check list scales and the five-factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4), 630-637. doi:[10.1037/0022-3514.60.4.630](https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.4.630)

- Price, S.L. (2009). Becoming a nurse: a meta-study of early professional socialization and career choice in nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 65(1), 11-19. doi:[10.1111/j.1365-2648.2008.04839.x](https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2008.04839.x)
- Roe, A. ve Lunneborg, P.W. (1990). Personality development and career choice. I.D. Brown, L. Brooks (Ed.), *Career choice and development: Applying contemporary theories to practice*, Jossey-Bass, (ss.68-101) içinde. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/1990-97532-004>
- Sakarya Üniversitesi, (2023). <https://shmyo.sakarya.edu.tr/> adresinden 22.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Sarikaya, T. ve Khorshid, L. (2009). Investigation of profession choice and affecting factors of university students. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 393-423. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/256278>
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. ve Jennifer Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15(3), 194-200. doi:[10.1080/10705500802222972](https://doi.org/10.1080/10705500802222972)
- Srivastava, R. ve Batra, J. (2014). Oxidative stress and psychological functioning among medical students. *Industrial Psychiatry Journal*, 23(2), 127. doi:[10.4103/0972-6748.151684](https://doi.org/10.4103/0972-6748.151684)
- Stephens, T.M. (2015). Nursing student resilience: A concept clarification. *Nursing Forum*, 48(2), 125-133. doi:[10.1111/nuf.12015](https://doi.org/10.1111/nuf.12015)
- Taber, B.J., Hartung, P.J. ve Borges, N.J. (2011). Personality and values as predictors of medical specialty choice. *Journal of Vocational Behavior*, 78(2), 202-209. doi:[10.1016/j.jvb.2010.09.006](https://doi.org/10.1016/j.jvb.2010.09.006)
- Theron, L.C. (2013). Black students' recollections of pathways to resilience: Lessons for school psychologists. *School Psychology International*, 34(5), 527-539. doi:[10.1177/0143034312472762](https://doi.org/10.1177/0143034312472762)
- Thomas, L.J. ve Revell, S.H. (2016). Resilience in nursing students: An integrative review. *Nurse Education Today*, 36, 457-462. doi:[10.1016/j.nedt.2015.10.016](https://doi.org/10.1016/j.nedt.2015.10.016)
- Tosunöz, İ. K., Eskimez, Z. ve Öztunç, G. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin meslek seçimlerini etkileyen faktörler. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(2), 91-97. doi:[10.30934/kusbed.532097](https://doi.org/10.30934/kusbed.532097)
- Ünsal, Y. ve İhtiyaroğlu, N. (2022). Öğretmenlerin kişilik özellikleri ile etkili iletişim becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 98-109. doi:[10.21666/muefd.779129](https://doi.org/10.21666/muefd.779129)
- Voltmer, E., Kieschke, U., Schwappach, D.L., Wirsching, M. ve Spahn, C. (2008). Psychosocial health risk factors and resources of medical students and physicians: a cross-sectional study. *BMC Medical Education*, 8, 1-9. doi:[10.1186/1472-6920-8-46](https://doi.org/10.1186/1472-6920-8-46)
- Yüksek İhtisas Üniversitesi, (2023). <https://yuksekihtisasuniversitesi.edu.tr/sayfa/akademik/yuksekokullar/saglik-hizmetleri-meslek-yuksekokulu> adresinden 22.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Wahab, S.N.B.A., Mordiffi, S.Z., Ang, E. ve Lopez, V. (2017). Light at the end of the tunnel: New graduate nurses' accounts of resilience: A qualitative study using Photovoice. *Nurse Education Today*, 52, 43-49. doi:[10.1016/j.nedt.2017.02.007](https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.02.007)
- Whiston, S.C., Li, Y., Mitts, N.G. ve Wright, L. (2017). Effectiveness of career choice interventions: A meta-analytic replication and extension. *Journal of Vocational Behavior*, 100, 175-184. doi:[10.1016/j.jvb.2017.03.010](https://doi.org/10.1016/j.jvb.2017.03.010)
- Woods, S.A. ve Hampson, S.E. (2010). Predicting adult occupational environments from gender and childhood personality traits. *Journal of Applied Psychology*, 95(6), 1045. doi:[10.1037/a0020600](https://doi.org/10.1037/a0020600)

-
- Woods, S.A., Lievens, F., De Fruyt, F. ve Wille, B. (2013). Personality across working life: The longitudinal and reciprocal influences of personality on work. *Journal of Organizational Behavior*, 34(S1), S7-S25. doi:[10.1002/job.1863](https://doi.org/10.1002/job.1863)
- Wu, L.T., Low, M.M.J., Tan, K.K., López, V. ve Liaw, S.Y. (2015). Why not nursing? a systematic review of factors influencing career choice among healthcare students. *International Nursing Review*, 62(4), 547-562. doi:[10.1111/inr.12220](https://doi.org/10.1111/inr.12220)
- Xu, C., Gao, L., Zhang, S., Zhang, J., Li, C., Zhang, D., ... ve Liu, J. (2022). Motivations and future plans of the final year students in a Chinese dental school. *BMC Medical Education*, 22(1), 1-11. doi:[10.1186/s12909-022-03156-6](https://doi.org/10.1186/s12909-022-03156-6)
- Yang, G., Wang, L., Wang, J., Geng, Z., Liu, H. ve Xu, T. (2021). Career choice regret during COVID-19 among healthcare students and professionals in mainland China: a cross-sectional study. *BMC Medical Education*, 21(1), 1-10. doi:[10.1186/s12909-021-02972-6](https://doi.org/10.1186/s12909-021-02972-6)
- Yeşilyaprak, B. (2012). Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığında paradigma değişimi ve türkiye açısından sonuçlar: geçmişten geleceğe yönelik bir değerlendirme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 97-118. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/127535>
- Yıldız, E. (2021). Posttraumatic growth and positive determinants in nursing students after COVID-19 alarm status: a descriptive cross-sectional study. *Perspectives in Psychiatric Care*, 57(4), 1876-1887. doi:[10.1111/ppc.12761](https://doi.org/10.1111/ppc.12761)
- Zysberg, L. ve Berry, D. M. (2005). Gender and students' vocational choices in entering the field of nursing. *Nursing Outlook*, 53(4), 193-198. doi:[10.1016/j.outlook.2005.05.001](https://doi.org/10.1016/j.outlook.2005.05.001)

EXTENDED SUMMARY

Introduction

At the core of an individual's ability to make the right career choice are their skills, competencies, future goals, and life expectations. It is generally believed that an individual who is aware of their own skills and competencies will make informed decisions in career choices. On the other hand, an individual with high psychological resilience can more easily decide on a profession that suits them and experience less regret regarding career choices. As far as is known, this study is the first investigation exploring the impact of the personalities and psychological resilience of individuals who will pursue a career in health technicians on their career choices. Therefore, it is believed that the study will address a significant gap in the existing literature.

Purpose

The purpose of the study is to reveal the possible effect of psychological resilience and personality traits of students who study at a well-known vocational school with different programs in the field of health technicians, located in a metropolitan region in Turkey, and who will have the title of health technicians in the future, on the choice of health technician profession.

Method

465 students of a two-year vocational school of health services at a state university in Ankara agreed to participate in the study voluntarily. As a data collection tool, a survey form comprising four sections: student information form, ten-item personality scale, short psychological resilience scale, and health technician career choice scale was utilized. The online survey link was announced to students in two ways. First, the invitation text and the online survey link were posted on the school notice board. Secondly, the invitation text containing the online survey link was delivered to the students via the school's social media platform (WhatsApp), which the students and faculty advisors use to communicate. Data was gathered through Google Forms between August and September 2022 and analyzed using the IBM SPSS 23.0 program.

Findings

As a result of the analyses, it has been determined that students who will pursue a career in health technician find this profession suitable for their interests and abilities. On the other hand, participants were observed to be individuals with lower levels of stress and anxiety. Additionally, it was found that health students participating in the research have a low tendency to cope with psychological problems such as stress, anxiety, and depression. Another result of the research is that the extraversion and agreeableness dimensions of students' personality traits have a positive significant impact on their career choice, while their psychological resilience has a negative significant effect on their tendency to choose a profession.

Conclusion

With this study, it has been seen that participants who were extroverted, agreeable, but had lower psychological resilience preferred the health technician profession.

TARİHİ METİNLERDE ÖNVARSAYIMIN GÖRÜNÜMÜ: KÖL TİGIN YAZITI

Seçil HİRİK¹

Atıf: Hirik, S. (2023). Tarihi metinlerde önvarsayımın görünümü: Köl Tigin yazıtı. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 350-365. doi:10.17218/hititsbd.1325580

Özet: Örtük yapının unsurlarından sayılabilecek olan önvarsayım, konuşurun sözcesinde muhabatabına ilettiği gizli bilgi parçalarını anlatan bir kavramdır. Önvarsayımlar, konuşurun yüzey yapıda sınırlı birimle gösterdiği ancak derin yapıda karşılığı olan anlamsal arka plandır. Söylenen ile iletilen arasındaki farkla da açıklanan önvarsayımların anlamlı olabilmesi için konuşur ve muhatap arasındaki bağlamın ve bağlamı şekillendiren geçmiş yaşantıların, deneyimlerin, genel-geçer bilgilerin vs. ortak olması gerekmektedir. Olumsuzlanabilme, kesinlik taşıma, gerektirme ilişkisine sahiplik, yüzey yapıda görünüm sunma, odaklı olmama gibi özellikleri sıralanabilen önvarsayımlar sözcede farklı türden dilsel göstericilerle işaretlenebilme durumlarına göre farklı kategorilere ayrılmaktadır. Bu çalışmanın derlemine Köktürkçe metinlerinden Köl Tigin Yazıtı (KT) oluşturmaktadır. Önvarsayım türleri ve önvarsayım göstericilerinin tarihi bir metindeki görünümünü ortaya koymak amacıyla yapılan bu incelemede önvarsayımlar; varoluşsal önvarsayım, olgusal önvarsayım, sözlüksel önvarsayım, yapısal önvarsayım, olgusal olmayan önvarsayım, karşı olgusal önvarsayım ve çıkarımsal önvarsayım kategorilerine göre değerlendirilmiştir. (KT)'de bu yedi kategorinin belirlediği önvarsayımlar; morfolojik, sözcüksel ve söz dizimsel göstericilerle kodlanma durumlarına göre ayrıca bir tasnife tabi tutulmuştur. Böylece belirli bir metin üzerinden olsa dahi Türkçenin tarihi lehçelerinden biri olan Köktürkçede önvarsayım türleri ve göstericilerinin durumu ve kullanımı hakkında fikir sahibi olunması ve benzer çalışmalara da kaynaklık etmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Önvarsayım, Önvarsayım Türleri, Önvarsayım Göstericileri, Köktürkçe, Köl Tigin Yazıtı

The Appearance of Presupposition in Historical Texts: Köl Tigin Inscription

Citation: Hirik, S. (2023). The appearance of presupposition in historical texts: Köl Tigin inscription. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 350-365. doi:10.17218/hititsbd.1325580

Abstract: Presupposition, which can be considered as one of the elements of implicit structure, is a concept that describes the hidden pieces of information that the speaker conveys to the interlocutor in his/her utterance. Presuppositions are the semantic background which the speaker shows with limited units in the surface structure but which has a counterpart in the deep structure. In order for presuppositions, which are also explained by the difference between what is said and what is communicated, to be meaningful, the context between the speaker and the addressee and the past experiences, experiences, common knowledge, etc. shaping the context must be common. Presuppositions, which can be listed as being negated, carrying certainty, having a relation of entailment, presenting a surface appearance, being non-focal, are divided into different categories according to their ability to be marked with different types of linguistic markers in the word. The

İnceleme Makale / Review Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 10.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 20.10.2023

¹Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, secilhirik@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-2698-9350> | <https://ror.org/02brte405>
Assoc. Prof. Dr., Samsun University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, secilhirik@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-2698-9350> | <https://ror.org/02brte405>

corpus of this study consists of Köl Tigin Inscription (KT), one of the Köktürk texts. In this analysis, which aims to reveal the types of presuppositions and the appearance of presupposition indicators in a historical text, presuppositions were evaluated according to the categories of existential presupposition, factual presupposition, lexical presupposition, structural presupposition, non-factual presupposition, counterfactual presupposition and inferential presupposition. The presuppositions determined by these seven categories in Köl Tigin are further classified according to their coding with morphological, lexical and syntactic markers. Thus, it is aimed to have an idea about the status and usage of presupposition types and demonstrators in Orkhun Turkic, one of the historical dialects of Turkish, through a specific text and to serve as a source for similar studies.

Keywords: *Presupposition, Types of Presupposition, Presupposition Triggers, Orkhon Turkic, Köl Tigin Inscriptions*

1. GİRİŞ

1.1. Önvarsayım

İletişimin doğası gereği konuşurlar karşılıklı duygu ve düşünce aktarımları esnasında anlaşılmayı beklemekte, aktardıklarının sorunsuz biçimde iletilmesini amaçlamaktadır. Bu işlem esnasında konuşur ürettiği metni dinleyiciye sunarken birtakım yollar seçmektedir. Konuşur, açık ve örtük olarak sınıflandırılabilir bu yollardan hangisini seçerse seçsin en büyük kaygısı konuşma/yazmanın sağlıklı olarak başlayıp devam etmesidir. Bu kaygı ile beraber duygu ve düşüncelerin kısa yoldan ve dolandırmadan anlatımı, etkili yoldan sunumu, bilgisel tasarruf gibi çeşitli niyetler iletişim sürecine eklenebilmektedir. Dolayısıyla yazılı ya da sözlü metin üretiminde konuşurların bilinçli veya bilinçsizce yaptıkları *muhatabının belirli düzeyde bilgi sahibi olduklarından* hareketle ortaya konan morfolojik, sözcüksel ve söz dizimsel tasarruflar *önvarsayım* denen olguyu ortaya çıkarmaktadır. Önvarsayım, konuşurun sözcüğü içinde karşı tarafın önceden bildiğini varsaydığı bilgileri içeren, bir yönüyle anlambilimsel bir yönüyle de edimbilimsel bir kavramdır.

(1) “Ayşe sınıfın en güzel kızıdır.” gibi bir tümcede konuşurun karşısındakinden Ayşe'nin kim olduğunu ve bir sınıfın üyesi olduğunu bilmesini beklemektedir. Konuşur ve dinleyici açısından Ayşe'nin bilindiği ortak bir bağlam için geçerli olan bu durumda, konuşur Ayşe ile ilgili ön bilgi vermeden yeni ve başka bilgiler geçmek istemektedir. İletişimde eş zamanlı tasarrufu sağlayan bu gibi işlemler önvarsayımların varlığını gerekli kılmaktadır. Yüzey yapıda görünür halde bulunan dilsel ipuçları (*Ayşe, sınıf, öğrenci*) aracılığı ile derin yapıda ulaşılan bilgiler (Ayşe diye biri var, sınıfın bir üyesi olan öğrenci, güzel bulunan bir kız) katılımcılar arasında iletişimin akıcılığı için yardımcı unsur olarak görev yapmaktadır.

Sözce içerisine dağılmış önvarsayım parçaları, iletilmek istenen anlam kümesinin belirli bir kısmını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle iletilen kümesi, söylenen kümesini kapsar nitelik göstermektedir. Dolayısıyla önvarsayımların yer aldığı önermelerde gerektirim ilişkisi bulunmaktadır. Yukarıdaki örnekten hareketle bakıldığında sınıfın en güzeli olan ya da sınıfta herhangi bir özelliğe sahip birisi doğal olarak bir sınıf üyesi yani bir öğrenci olma vasfını da yansıtmaktadır. Bu gerektirim ilişkisi çoğu önvarsayım içeren sözcükler için ortak bir özellik gibi görünmektedir. Bir tür arka alan bilgisi olan bu olgu, çeşitli çalışmalarda yer alarak üzerinde tartışılmış ve anlambilimin mi yoksa edimbilimin mi içerisinde ele alınması gerektiği konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Bu süreçte, Grice'in (1975) doğru ve sürdürülebilir iletişimin ne olması gerektiği sorusunun çıktısı olan *İş Birliği İlkeleri* ile birlikte önvarsayımın da varlığına dikkat çekilmektedir. Grice'in pek çok ilkesi ile ilişkilendirilen önvarsayım için Wilson, belirli ön

koşulların karşılanmaması durumunda belirli bildirimsel tümcelerın doğruluk değerinden yoksun olduğu yanlışlığını aktarmaktadır. Ona göre bir S tümcesi başka bir P tümcesini önvarsayar, eğer S doğrusya P de doğru ve doğru değilse P de yanlış olmalıdır; eğer P yanlışsa ya da bir doğruluk değerinden yoksunsa hem S hem de yanlış olan S doğruluk değerinden yoksun olmalıdır (1973, ss.25-32). Önvarsayımı *ilgililik ilkesi* ile açıklamaya çalışan Sperber ve Wilson (1981, s.284), bir önermede iletilen bilgi ile gönderme yapılan bilginin örtüşmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bu durum daha önce Wilson'un belirttiği doğruluk koşullarından farklı bir görünüm sunmaktadır. Sözcede açıkça dile getirilmeyen önvarsayımsal bilgiler, dinleyicinin bildiğinin kabul edildiği, bağlamdan çıkarılabilen ve kesinlik arz eden niteliklere sahiptir (İmer ve diğerleri, 2011, s.204; Günay, 2003, s.493; Vardar ve diğerleri, 1980, s.117; 2002, s.155). Bozdoğan (2022) çalışmasında felsefe, mantık ve dilbilimde önvarsayım kavramlarını değerlendirmiş ve "Salkım Hanım'ın Taneleri" adlı sinema filminde önvarsayım göstericileri incelemiştir.

Önvarsayım tanımının içinde saklı olan özelliklerinin yanı sıra mantıksal ilişki taşıyan ve sezdirim, çıkarım, varsayım gibi diğer anlambilimsel kategorilerden ayrılan belirgin nitelikleri de bulunmaktadır. Bu nitelikler aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1.2. Önvarsayımın Özellikleri

Konuşurun tasarrufuna göre şekillenen ve muhatapla olan bağlamsal ortaklık, deneyimler, geçmiş yaşantılar gibi farklı değişkenlere bağlı olarak değişebilen önvarsayımların kullanım durumunun, daha açık ya da daha örtük yapılı olması gibi farklılaşan özelliklerinin yanı sıra önvarsayımları sezdirim, kinaye, eğretileme, çıkarım, varsayım, tahmin, olasılık, algısal delile dayalılık gibi başka anlambilimsel unsurlardan ayıran başlıca nitelikleri de bulunmaktadır. Bunların başında konuşurun sözcesinde yer alan önermenin olumsuzlanma halinde de geçerliliğini koruması gelmektedir. Olumsuzlanabilme, ön varsayımın işaretlenen bilgi parçacığının tüm doğruluk koşullarında değişmez ve sürdürülebilir olduğunun göstergesidir.

(2) *Ahmet'in saati çalışıyor.* tümcesi olumsuzlandığında ortaya çıkan "Ahmet'in saati çalışmıyor." tümcesi Ahmet diye birinin varlığını ve Ahmet'in bir saati olduğu bilgisini değiştirmemektedir. Önvarsayım içeren bir önermenin olumsuzu doğruluk koşulları açısından da sürdürülebilir bilgiyi göstermektedir. Önvarsayımlar konuşurlar arasında bağlamsal arka plan ve geçmiş deneyimlerin ortaklığı bakımından uzlaşımaldır. Ahmet'i tanıyan katılımcılar için Ahmet diye birinin var olması konusu şüphe duyulmayan bilgi olması bakımından üzerinde uzlaşılan bir duruma işaret etmektedir. Sorumluluğu konuşura ait olan sözceler yine konuşurunun muhatabın ne düzeyde bilgiye sahip olduğu noktasında bilgi sahibi olması bakımından da sorumluluk göstergesi olarak rol oynamaktadır. Konuşur, muhatabının Ahmet'i tanımıyor olduğunu düşünmesi durumunda süreci önvarsayımsal kabullere bırakmayarak Ahmet'in saatinin durumu ve hatta Ahmet hakkında bilgi verme gerekliliğini hissedecektir. Ortak bağlamda paylaşılan tüm bu bilgiler konuşurlar açısından kesinliği tartışma götürmeyen veriler sunmaktadır. Bu veriler sözce içine metin üreticisi olan konuşur tarafından yerleştirilmiş dil bilgisel unsurlarla yüzey yapıya yansıtılmaktadır. Bu unsurlar, diğer bir deyişle *önvarsayım göstericileri*, yalnızca küçük bir kısmı tümcede yer alan önvarsayım kodları aracılığıyla derin yapıda anlambilimsel veya edimbilimsel yolla çözümlenen bilgi parçacıklarını sunmaktadır. Önvarsayımsal bilgi parçacıkları derin yapı çözümlenmesinde muhatabın gerektirme denilen zihinsel bir işlem yürütmesini sağlamaktadır.

(3) *Ayşe eşiyile kamp yapmaya gitti.* tümcesi dinleyiciyi bağlamsal değerle Ayşe'nin evli olduğu çıkarımına götürmektedir. Her çıkarım bir gerektirme işleminin yürütülmesini istemektedir.

Önvarsayımlar gerektirimlerle sağlaması yapılan ve dinleyicinin zihninde “Demek ki Ayşe evli.” bilgisinin anlık geçmesine yarayan anlamsal alt yapılardır. Örneğin 4 numaralı tümce birden fazla gerektirmeyi barındırmaktadır. Ayşe diye birinin varlığı, evli olması, Ayşe’nin eşinin varlığı, eşinin bir yerde çalışıyor olması, iş yerinin bir şirket olması gibi pek çok alt bileşeni içeren bir önvarsayımlar kümesi yalnızca belirli bir sözceden bile ortaya konabilen gerektirmeleri içermektedir.

(4) *Ayşe’nin eşi bir şirkette çalışıyor.*

a) *Ayşe diye biri var.*

b) *Ayşe evli.*

c) *Ayşe’nin bir kocası var.*

d) *Ayşe’nin eşi çalışan biri.*

e) *Ayşe’nin eşi işsiz değil.*

f) *Birilerinin çalıştıkları bir şirket var.*

İçerdiği tüm gerektirmeleriyle birlikte önvarsayım içeren bilgiler hiçbir zaman konuşurun asıl söylemek istediği durumu yansıtmamaktadır. Bilgiyi sunma ve bunu vurgulama ya da odağa almama bakımından ikincil düzeyde kalan odaklı olmayan önvarsayımlar, bu özelliğinin yanı sıra tümcenin, sözcenin, metnin içine ya da geçmiş yaşantılar ve deneyimler gibi eskicil bilgilere gönderimde bulunmaktadır. Aşağıda yer alan örnekte sigara içmeyi bırakan birinin daha öncesinde sigara içiyor olması gerçeği hatırlatılarak Ahmet’in konuşma anından önceki bir zaman diliminde sigara içmesi durumuna gönderim yapılmaktadır. Ahmet’in eskiden sigara içiyor olduğuna dair önvarsayım ile aynı duruma yapılan gönderme aynı unsurlarla sözceye yansıtılmaktadır.

(5) *Ahmet, sigara içmeyi bıraktı.*

Önvarsayımla ilgili yukarıdaki sıralanan tüm özellikler, önvarsayım işaretleyen göstericilerin yer aldıkları tümcenin yüklemcil ögesinin morfolojik durumuna, tümcenin kodladığı zamana ve söz dizimsel parametrelere göre değişkenlik gösterebilmektedir. 6 numaralı örnekte yüklemcil ögede yer alan zaman işaretleyicilerinin gösterdiği zaman dilimi önvarsayılan bilginin varlığına etki etmektedir.

(6) a. *Ali bize geldiğinde ödevini yapacak.*

b. *Ali bize geldiğinde ödevini yapmıştı.*

Benzer söz dizimlerine sahip tümcelerde zaman işaretleyicilerindeki değişkenlik (6a)’da Ali’nin ödevini henüz yapmadığına gönderimde bulunurken (6b)’de ödevini bitirdiği şeklindeki önvarsayımı gerektirmektedir. Dolayısıyla önvarsayım denilen olgu, anlam ve bağlamla doğrudan ilgili olduğundan üzerinde inceleme yapılan dile ait metinlerin bütüncül olarak ele alınması tüm bağlamı verilemese dahi önvarsayım göstericisinin bulunduğu tümce ile beraber örneklendirilmesi önem arz etmektedir.

Bu makale, daha önce Hirik (2023) tarafından yapılan *Türkçede Önvarsayım ve Önvarsayım Göstericileri* adlı çalışma temel alınarak ortaya konmuştur. Bahsi geçen incelemede Türkiye Türkçesinde kullanılma ihtimali yüksek olan ve ana dil konuşurlarının üretebileceği türden sözceler üzerinden önvarsayımın doğası ve önvarsayım göstericilerinin tespiti hedeflenmişti. Bu

çalışmada ise önvarsayımın tarihî metinlerdeki durumuna bakmak amacıyla Eski Türkçenin başlanıcı olan Köktürkçe metinlerinden hem anı türü örneği olan hem de tarihî belge nitelikli *Köl Tigin Yazıtı* (KT) incelenmiştir. Aşağıda yer alan bölümde Orhun Yazıtları'ndan olan *Köl Tigin Yazıtı*'ndaki² farklı önvarsayım türlerini işaretleyen morfolojik, sözcüksel ve söz dizimsel göstericiler tespit edilmiş ve bu çalışmanın içerisinde durumu yeterince örnekleyebilecek temsili örneklerle sunulmuştur.

2. KÖLTİĞİN YAZITI'NDA ÖNVARSAYIM TÜRLERİ VE ÖNVARSAYIM GÖSTERİCİLERİ

Konuşurun öncül bilgi niteliğinde, muhatabına sunduğu ancak odaklı olmayan önvarsayımlar, sözcelerde farklı formlarda kodlanabilmektedir. Morfolojik, sözcüksel ya da söz dizimsel göstericilerle sözcüleyen tarafından iletilen önvarsayımsal bilgiler, kendini gösteren unsurun varlığına ve türüne göre çeşitli çalışmalarda farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Ancak bu çalışmada Green (1987) ve Yule (1996)'un sınıflandırma önerilerinden yararlanılmış ve onların sınıflandırmalarında yer almayan göstericiler ve önvarsayım türü için farklı bir önvarsayım kategorisi önerisinde bulunulmuştur.

2.1. Varoluşsal Önvarsayım

Doğrudan belirli bir varlığa ya da o varlığa ait olan başka bir varlığa işaret eden önvarsayımlar, varoluşsal olarak adlandırılmaktadır. Varoluşsal önvarsayımlar, sözcü içerisinde adlarla veya adlara eklenen ve varlıklar arasında ilgi kuran eklerle kodlanan göstericileri içermektedir. Yule (1996, s. 27); sözcük, sözcük öbeği ve farklı morfolojik işaretleyicilerin kullanımının konuşurlar arasında ortak olan bağlamda gerçek önvarsayımları yansıttığını ve buna da başkaca bir nitelikle *potansiyel önvarsayım* (potential presuppositions) denebileceğini belirtmektedir. Tüm iyelikli yapılar ve bunlara ilaveten özel ya da cins adların gösterdiği tüm varlıklar doğruluğu ve varlığı herkesçe bilinen ön kabullü bilgileri yansıtmaması sebebiyle bu kategoride değerlendirilmektedir: *Ali'nin evi, Ali, kedi, İngiltere kralı* gibi.

Bu çalışmada derlem olarak benimsenen (KT), tarihî metin olması sebebiyle oldukça fazla varoluşsal önvarsayımı okuyucusuna sunmaktadır. Unvan ve saygı bildiren sözcüklerin, millet ve boy adlarının ve bu adları kodlayan halk ve boyla ilgi bildiren söz öbeklerinin çokça kullanılmış olması dikkat çekmektedir.

2.1.1. Morfolojik Gösterici

(KT)'de varoluşsal önvarsayımın morfolojik göstericilerle işaretlendiği çok sayıda sözcü bulunmaktadır. Bu morfolojik göstericilerin başında iyelik bildiren ekler, konuşurun varlığına işaret eden şahıs ekleri gelmektedir.

(7) *Sabımın tüketi eşidgil, ulayu iniygünüm, oğlanım, biriki oğuşum, bodunum! Biriye şad, apıt begler; yırıya tarkat buyruk begler!* (G:1)

(8) *İlgerü Şanturı yazıka teği süledim, taluyka kiçig teğmedim. Birigerü Tokuz Ersinke teği süledim, Tüpütke kiçig [teğ]medim. Kurıgaru Yinçü ögüz keçe Temir Kapıgka teği süledim. Yırıgaru Yır Bayırku yiriğe teği süledim. Bunça yirke teği yorttdım.* (G: 3,4)

(9) *Süçig sabıña, yımşak agısıña arturup, üküş Türk bodun, öltüg.* (G:6)

(10) *Köñülteki sabımın urturtum.* (G:12)

(11) *Bu bitig bitigme atıslı Yol(l)ug Tigin; bitidim.* (G:13)

² Çalışmada kullanılan metin için Ercilasun'dan (2016) yararlanılmıştır.

(12) *Umay teg ögüm katun kutıña inim Köl Tigin er at bultı.* (D:31)

2.1.2. Sözcüksel Gösterici

Varlık bildiriminde bulunan önvaryimsal iletiler, (KT)'de özel ya da kutsal varlık bildiren (*Teñri* gibi); millet/boy (*Türk, Türğiş* gibi), akrabalık bildiren (*iniygünüm, oğlanım, kañım*) ve bunlara gönderim yapan adlarla (*maña* gibi), yön adları (*ilgerü, birgerü, kurıǵaru, yırǵaru* gibi) aracılığı ile sunulmaktadır. Aşağıda yer alan sözcüksel gösterilerin bazıları söz öbekleri içerisinde ayrıca yer almaktadır (ör. *Türk Bilge Kagan, şad apıt begler, Çugay yış* gibi).

(13) *Teñri teg Teñride bolmuş Türk Bilge Kagan; bu ödke olurtum.* (G:1)

(14) *İlgerü, kün toǵsık(k)a, birigerü kün ortusuǵaru, kurıǵaru kün batsıkuña, yırǵaru tün ortusuǵaru, anta içreki boǵdun kop maña körür.* (G:2)

(15) *Süçig sabın, yımşak aǵın arıp irak bodunuǵ ança yaǵutır ermiş.* (G:5)

(16) *Kañım kağan, ança iliǵ törüǵ kazǵanıp uça barmış.* (D: 15,16)

(17) *Tamaǵ Iduk Başda sünüşdümüz.* (K:1)

2.1.3. Söz Dizimsel Gösterici

Söz dizimsel özellikler taşıyan varlık belirtici önvaryım göstericileri (KT)'de sıkça örnek sunmaktadır. Bu kategoride ele alınan tümcelerde ad öbeği ya da önad öbeği (ör. *Teñri teg Teñride bolmuş Türk Bilge Kagan* 'Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan') biçiminde kurulmuş veya bir varlığın niteliğine dair (ör. *neñ yılsıǵ bodun* 'zengin ve müreffeh (bir) halk') bilgi sunan yapıların varlığı dikkat çekmektedir. *Türk bodun, Öd Teñri* gibi eksiz biçimde kurulmuş ad öbekleri olduğu gibi *Türk Bilge Kagan, Edgü bilge kişig, edgü alp kişig, neñ yılsıǵ bodun* şeklinde önadlarla nitelenmiş şahıslara gönderimde bulunan varlık adları, varoluşsal önvaryımın söz dizimsel görünümünü örneklemektedir. Bu gibi göstericilerin yanı sıra (26) numaralı sözcüde olduğu gibi bilgisel alt yapı için farklı tümceler üzerinden aktarılan bilgi, Köl Tigin'in yaşına dair okurun önvaryımında bulunmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca metinde söz öbeği biçiminde kurulmuş unvan (*Tarkat buyruk begler, şad apıt begler* gibi) ve coğrafi yer adlarına (*Çogay yış, Tögültün yazı* gibi) sıkça rastlanmaktadır. Aşağıda yer alan tüm örnekler varoluşsal önvaryımın söz dizimsel göstericilerle işaretlenmiş durumlarını göstermektedir.

(18) *Teñri teg Teñride bolmuş Türk Bilge Kagan; bu ödke olurtum.* (G:1)

(19) *Tabqaç bodun sabı süçig, aǵısı yımşak ermiş.* (G:5)

(20) *Edgü bilge kişig, edgü alp kişig yortmaz ermiş.* (G:6)

(21) *Bu bitig bitigme atısı Yol(l)uǵ Tigin; bitidim.* (G:13)

(22) *Bunça bitig bitigme: Köl Tigin atısı Yol(l)uǵ Tigin; bitidim.* (G-D)

(23) *Olurupan Türk bodunuñ ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş.* (D:1)

(24) *Neñ yılsıǵ bodunka olurmadım.* (D:26)

(25) *Bir erig okun urtı, eki erig udu aşuru sançdı. Ol tegdükde Bayırkunun ak adqırıǵ, udlıkın sıyu urtı.* (D:36)

(26) *Köl Tigin yiti otuz yaşına Karluk bodun, erür barur erkli yaǵı boltı. Tamaǵ Iduk Başda sünüşdümüz. (Köl) Tigin ol sünüşde otuz yaşayur erti.* (K:1,2)

(27) *Öd Tenri yaşar; kişi oqlı kop ölgeli törümiş.* (K:10)

(28) *Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu iniygünüm, oqlanım, biriki oğuşum, bodunum! Biriye sad, apıt beqler; yırıya Tarkat buyruk beqler!* (G:1)

(29) *Biriye Çogay yış, Tögültün yazı konayın tiser, Türk bodun ölsikig.* (G: 6,7)

2.2. Olgusal Önavsarıyım

Yule'un (1996, s.27) 'Herkes q\'nun önavsarıyım olarak q'yu bildiğini bilir.' şeklinde mantıksal formülle açıkladığı diğer bir önavsarıyım türü de olgusal önavsarıyımdır. Bu türü genellikle yüklemcil ögede yer alan kimi eylemler kodlamaktadır. Bu kategorinin örneklerine birleşik tümce içerisinde ve bir eylemin gerçekleşmesinin diğer eylemin bitmesiyle bağlantılı olduğu durumlarda karşılaşılmaktadır. Tabii bu tür için yüklemcil ögenin bitmişlik bildirmesi ve *bil-*, *farkında ol-*, *pişman ol-*, *sevin-*, *üzül-* gibi başka bir olgunun varlığına ihtiyaç duyan anlambilimsel bağımlı yapı eylemlerle işaretlenmiş olması gerekmektedir.

(KT)'de olgusal önavsarıyımın göstericileri arasında morfolojik biçimlere rastlanmamıştır. Zaten göstericilerle belirlenen kategorilerden olan olgusal önavsarıyımın doğası bağımlı biçimbirimlerle işaretlenmesine olanak tanımamaktadır. Aksine eylemlerle anlatılan sözcüksel ve söz öbeği biçiminde kurulmuş göstericilere metinde sıkça rastlanmaktadır.

2.2.1. Sözcüksel Gösterici

(KT)'de seri biçimde gerçekleşen eylemleri gösteren ve içe yerleşik tümce içerisinde bitmişliğin muhatap tarafından algılanmasını sağlayan olgusal eylemler yer almaktadır. Bu eylemler, muhatap bakış açısıyla yüklemcil ögede belirtilen eylemde önce başka bir olay ya da durumun tamamlanmış olduğu bilgisini sunmaktadır. Aşağıdaki metinden seçilen tüm işaretli eylemlerin gerçekleşmiş olması başka bir eylemin gerçekleşmesine bağlıdır. Dolayısıyla öncül eylem verilmeden de söylemin muhatabı, bu bilgiyi ön kabulle içselleştirmektedir. Örneğin *olur-* 'tahta oturmak' eyleminin gerçekleşmesi için Kağan soyundan gelinmesi, kişinin kut almış olması gibi gerekliliklerin varlığı söz konusu olmalıdır. Yine benzer biçimde *süle-* 'ordu sevk etmek' ve *yort-* 'asker yürütmek' için savaş halinde olunması, bu emirlerin verilmesi içinse komutan konumunda olunması durumlarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu gibi eylemler olgusal önavsarıyımın dinleyici zihninde canlanmasını tetiklemektedir.

(30) *Tenri teg Tenride bolmuş Türk Bilge Kagan; bu ödke olurtum.* (G:1)

(31) *İlgerü Şantun yazıka tegi süledim, taluyka kiçig tegmedim. Birigerü Tokuz Ersinke tegi süledim, Töpütke kiçig tegmedim. Kurıgaru Yinçü ögüz keçe Temir Kapıgka tegi süledim. Yırgaru Yir Bayırku yiriye tegi süledim. Bunça yirke tegi yortdım.* (G:3,4)

(32) *Bu yirde olurup Tabgaç bodun birle tüzültüm.* (G:4,5)

(33) *Kişi oqlıta üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmış.* (D:1)

(34) *İkin ara idi oksuz Kök Türk [iti] ança olurur ermiş.* (D:2,3)

(35) *Kağımız, eçimiz, kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tiyin, Türk bodun için tün udmadım, küntüz olurmadi[m].* (D:26,27)

(36) *Amga korgan kışlap yazıya Oğuzgaru sü taşıkımız.* (K:8)

2.2.2. Söz Dizimsel Gösterici

Metinde, sözcüksel önvarsayım göstericilerine göre söz dizimsel göstericilerin daha az kullanıldığını söylemek mümkündür. Örneğin (38) numaralı tümcede yer alan *baz kıl-* ‘bağlı kılmak’ gibi bir eylem, daha öncesinde bağımsız olmuş olmayı gerektirmektedir ya da (41)’deki *ikegü bol-* ‘ikiye ayrılmak’ öncül eylem olarak bütün durumda olmayı istemektedir. Birleşik eylem yapısındaki tüm olgusal önvarsayım örnekleri temsili sözcelerle aşağıda verilmiştir:

(37) *Men beñgü taş tıkdım. Tabgaç Kaganta bedizçi kelürtüm, bedizet(t)im. Meniñ sabımın sımadı.* (G:11)

(38) *Sü sülepen, tört bulıñdaki bodunug kop almuş, kop baz kılmış.* (D:2)

(39) *Anta kisre inisi, eçisin teg kılınmaduk erinç; oğlı kañın teg kılınmaduk erinç.* (D:5)

(40) *Kanıñ subça yüqürti, sünükünj taqça yatdı.* (D:24)

(41) *Eçim Kagan ili kamşag boltukınta, bodun, ilig ikegü boltukınta İzgil bodun birle sünüşdümüz.* (K:3)

2.3. Sözlüksel Önvarsayım

Sözlüksel önvarsayımlar, konuşurun önermesinin içine yerleşik daha önceki bir duruma gönderimde bulunan ancak bunu olgusal önvarsayımdan farklı olarak yüklemcil ögedeki eylemle değil yan tümcenin yüklemi ya da *yine, tekrardan, eskiden, daha önce, şimdi* gibi belirteçlerle sunan kategoridir. İçer yerleşik tümce yapısında kodlanan sözlüksel önvarsayımlar, bahsi edilen eylemin konuşma anındaki durumuna vurgu yapan ana tümce içerisinde bu durumun önceki veya sonraki konumuna gönderimde bulunarak dinleyicinin zihninde bir yargının oluşmasına ya da hatırlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu tür önvarsayımlar, çıkarımları da içermektedir. Bu çalışmada Yule’un (1996, s. 28) üzerinde durduğu belirteçlerin yeri tarafımızdan önerilen ve *çıkarsal önvarsayım* denilen başka bir önvarsayım kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Yule’un sözlüksel önvarsayım kategorisinde ele aldığı örnekler, Green’in çalışmasında yapısal önvarsayım kategorisi içinde sunulmakta ve (42-44)’teki gibi örneklenmektedir. Aşağıda yer alan kimi örnekler “Sixers, Lakers’ı yendi.” önvarsayımının farklı koşullarda da korunduğunu göstermesi bakımından önemli görünmektedir (1987, s.74):

(42) *Sixers, Lakers’ı yendiğinde bir elektrik kesintisi oldu.*

(43) *Sixers’in Lakers’ı yendiği arenanın zemininin yenilenmesi gerekiyor.*

(44) *Sixers, Lakers’ı tekrar yendi.*

2.3.1. Morfolojik Gösterici

Yan tümcenin yüklemcil ögesinde yer alan eylemsi ekli sözcükler, ana tümcede yer alan eylemden önce gerçekleşmiş durumları işaretlemektedir. Ancak burada önvarsayımın anlamlı olabilmesi için eylemsi ekini geçmiş zaman anlamını barındırması önem arz etmektedir. Bu sebeple sözlüksel önvarsayımın en çok kullanılan göstericileri (KT)’de morfolojik unsurlar olmuştur. Köktürkçede eylemsi ekleri arasında yer alan *-sAr, -DIktA, -UpAn, -tUkIntA, -A, -gmA* gibi ekler ve daha sonraki söz dizimsel göstericiler başlığı altında değerlendirilen pek çok ek ve ilgeç birleşimli yapı, sözlüksel önvarsayımların morfolojik göstericilerini oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmada ek ve ilgeç birleşiminden oluşan yapı, söz öbeği olarak düşünüldüğünden söz dizimsel göstericiler içerisinde verilmiştir.

-
- (45) *Türk Kagan Ötüken yış olursar ilte buñ yok.* (G:3)
- (46) *Irak erser, yablak ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş.* (G:7)
- (47) *Ötüken yir olurup arkiş tirkış ısar, neñ buñug yok.* (G:8)
- (48) *Üze kök teñri asra yağız yer kılntukda ikin ara kişi oğlu kılınmış.* (D:1)
- (49) *Olurupan, Türk bodunıñ ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş.* (D:1)
- (50) *Taşra yonyur tiyin kü eşidip balıkdaki tağıkmış, tagdaki inmiş, tirilip yitmiş er bolmış.* (D:12)
- (51) *İlgerü] (barğma bardıg; kungaru barğma bardıg.* (D:23,24)
- (52) *...kañım kaganıg, ögüm katunug kötürmiş Teñri, il birigme Teñri, Türk bodun atı küsi yok bolmazun [tiyin özümün, ol Teñri] kagan olurtdı, erinç.* (D:25)
- (53) *Kañımız, eçimiz. kazğanmış bodun atı küsi yok bolmazun] tiyin, Türk bodun üçün tün uğımadım, küntüz olurmad<ım>.* (D:26,27)
- (54) *Sünüg batımı karıg söküpen Kögmen yışıg toga yorıp Kırkız bodunug uda basdıımız.* (D:35)
- (55) *Eçim kagan ili kamşag boltukınta, bodun ilig ikeğü boltukınta, İzgil bodun birle sünüşdüümüz.* (K:3)
- (56) *Bunça bitig bitigme: Köl Tigin atısı Yol(l)ug Tigin; bitidim.* (G-D)

2.3.2. Sözcüksel Gösterici

Metinde sözcüksel gösterici ile işaretlenen yalnızca bir adet örneğe rastlanmıştır. Aşağıdaki sözcüde yer alan *buñsuz* sözcüğü ile altın, gümüş, ipek gibi değerli eşyaların sorun çıkarılmadan verildiği yönünde ön kabulün gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Kıymetli ürünler olan bu eşyalar, başkaları açısından sıkıntılı bir durum yaratabilecek değere sahipken Çin milleti bunları kavgasız gürlütüsüz şekilde öylece yani sorun çıkarmadan, karşı tarafı sıkıntıya sokmadan vermeyi uygun görmektedir. Kolayca gerçekleşebilen bu eylemin varlığını göstermek için konuşur, *buñsuz* sözcüğünü muhatapta Çinlilerle ilgili bahsi geçen durum üzerinden olumlu yönde bir görüşün uyanmasına yardımcı olmak için tercih etmektedir.

- (57) *Altun, kümüş, işgiti kutay buñsuz ança birür.* (G:5)

2.3.3. Söz Dizimsel Gösterici

Sözlüksel önvarsayımı göstermek üzere kullanıldığı tespit edilen çok sayıda söz dizimsel yapı [ek+ilgeç] birleşimi ile kendini göstermektedir. Metinde sözlüksel önvarsayımın *üçün*, *tiyin*, *kisre* ilgeçlerinin kullanıldığı ilgeç öbekleri içinde verildiği aşağıdaki örneklerden de anlaşılmaktadır. Söz konusu ilgeçler *yoñaşurtukın üçün*, *kontukda kisre*, *antağın üçün*, *bolçun tiyin*, *küregün üçün* öbekleri içerisinde yer alarak hem eylemsinin verdiği bitmişlik anlamını hem de sözcüde eylemler arasındaki öncelik sonralık ilişkisini işaretlemektedir.

- (58) *... (ança) takı erig yerte irser, ança erig yerte beñgü taş tokıtdım; bitidim.* (G:13)
- (59) *Begleri bodunu tüzüz üçün, Tabgaç bodun tebliğın kürlüg üçün, armakcısın üçün, inili eçili kikşürtükın üçün, begli bodunlıg yoñaşurtukın üçün, Türk bodun, illedük ilin içgını uğmuş; kaganladuk kaganın yitürü uğmuş.* (D:6)
- (60) *Yagru kontukda kisre anyıg bilig anta öyür ermiş.* (G:5)

(61) *Antağın üçün, idmiş kaganın sabın almatın yir sayu bardıg. Kop anta alkıntıg, arlıtg.* (G:8,9)

(62) *Türk bodun yök bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kañım İteriş Kaganıg ögüm İlbilge Katunug, Teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç.* (D:11)

(63) *Küregünin üçün, igidmiş bilge kaganın, ermiş barmuş edgü ilije kentü yarılıtg, yablak kigürtüg.* (D:23)

2.4. Yapısal Önvarsayım

Yapısal önvarsayımli tümceler, konuşurun önermesinde iletilen eylemin gerçekleştiğini ancak yeri, zamanı ya da oluşu gibi bilgiler bakımından eksiklikler barındırdığını göstermesi bakımından diğer kategorilerden ayrılmaktadır. Örneğin “Ali ne zaman geldi?” tümcesi Ali’nin gelmiş olduğunu önvarsayımını taşımaktadır. Konuşur açısından eksik olan bilgi yalnızca Ali’nin gelme zamanıdır. Yapısal önvarsayımlar, sözcüde *ne zaman, kim, nerede, nasıl* gibi çeşitli soru sözcükleriyle işaretlenmektedir.

Çalışmalarda yapısal önvarsayımın soru ifade eden sözcüklerle kurulduğu belirtilmektedir (Ör. “Ali ne zaman geldi?”, “Kaza nasıl olmuş?”). Soru eki ile kurulan soru anlamlı sözcelerde ise üzerinde bilgi aktarılan durum ya da olayın gerçekleşip gerçekleşmediği veya durumun doğru olup olmadığı sorgulanmaktadır (Ör. “Ali geldi mi?”, “Kaza mı olmuş?”). Dolayısıyla soru eki sözcüye önvarsayımsal bilgi ekmediği gibi konuşurun ürettiği önermeye karşı olan şüpheli yaklaşımını ya da bilgisel eksikliğini göstermek üzere kullanılmaktadır. Bilgisel zeminde eksiklik olan sözcelerde muhatabın önvarsayımsal bilgisinin olmasına imkân yoktur. Bu sebeple yapısal önvarsayım denen bu kategori, yalnızca sözcüksel ve söz dizimsel göstericilerle işaretlenmektedir. Çalışmanın derlemine oluşturan (KT)’de, yapısal önvarsayımı belirli soru sözcükleri (*kani, kantan*) ve *ne kaganıka* şeklinde görülen önad öbeğinde rastlanmaktadır. (KT)’de Bilge Kağan’ın milletine yaptığı hizmetlerden bahsettiği ve düşmanlara karşı dikkatli olunması gerektiğini öğütlediği satırlarda aslında cevabı bilinen sorular sorarak sözleriyle okuyanın bazı bilgileri hatırlamasını istemektedir.

2.4.1. Sözcüksel Gösterici

Metinde fazla sayıda olmasa da *kani, kimke* ve *kantan* soru sözcükleri ile sağlanmış göstericilerin sınırlı örnekte toplanmış olması dikkat çekmektedir. *Kani, kanta* ve *kimke* ile sağlanan soru anlamı her ne kadar belirsizlik yaratsa da konuşur tarafından iletilen önermede yine konuşurun öncelikle bahsini ettiği varlıkların/durumların varlığını kabul ettiği sonrasında bu varlıkla/durumla ilgili soru ürettiği anlaşılmaktadır.

(64) *Türk kara kamağ bodun ança timiş: “İlig bodun ettim, ilim amtı kani; kimke ilig kazganur men?” tir ermiş. Kaganlıg bodun ertim, kaganım kani...* (D:8,9)

(65) *Yaraklıg kantan kelip yaña ilti? Sünüglüg kantan kelipen süre ilti?* (D:23)

2.4.2. Söz Dizimsel Gösterici

Yazıt’ta soru sözcükleriyle gösterilen önvarsayımlar yukarıda da belirtildiği gibi sınırlı olmakla birlikte aynı durum söz dizimsel yapı için de geçerlidir. Yalnızca bir örnekte rastlanan söz dizimsel oluşum *ne kaganıka* öbeği içerisinde görülmektedir. Kağanların varlığını kabul eden konuşur “kaganlar” kümesi içinden hangisini seçmesi gerektiğinin kararsızlığını (66) numaralı sözcedeki gibi iletmektedir.

(66) *...ne kaganıka işig küçüg birür men tir ermiş.* (D:9)

2.5. Olgusal Olmayan Önvarsayım

Önvarsayım kategorilerinden bir diğeri, olgusal olmayan önvarsayımdır. Doğruluk koşulları açısından gerçekliği tartışılan ve kesinlik bağlamında gerçekleşmemişlik barındıran sözcelerin içerisinde yer almaktadır. Bu gibi önvarsayımları işaretleyen göstericiler *gibi yap-*, *hayal et-*, *farz et-*, *düşle-* gibi eylemlerden oluşmaktadır (ör. “Birden çok zengin olduğunu düşünsene.”). Bu eylemlerle işaretlenen sözcelerde üzerinde durulan durumun tam aksinin gerçek olduğunu önvarsayımında bulunmaktadır. Olgusal olmayan önvarsayımlar gerçekleşme ihtimali çok düşük, ütöpik durumları göstermektedir.

Bir yönüyle anı türü örneğini teşkil eden metnin bir yönüyle de öğüt verici nitelikli ve tarihî belge değeri taşıması, onda kurgusal ya da daha çok gerçek üstü durumlardan bahsedilmemiş olmasını sağlamaktadır. Bu sebeple (KT)’de olgusal olmayan önvarsayım örneklerine rastlanmamıştır.

2.6. Karşı Olgusal Önvarsayım

Yule, çalışmasında karşı olgusal önvarsayım için önvarsayılan şeyin yalnızca doğru olmadığını, aynı zamanda doğru olanın tersi ya da olgulara aykırı olduğunu da belirtmektedir (1996, s. 29). “Keşke sınavdan yüksek not alabilseydim.” diyen konuşur, muhatabın sınavdan düşük not aldığını düşünmesini sağlamaktadır. Benzer durum “Çalışsaydın yüksek not alırdın.” diyen konuşur için de geçerlidir. Karşı olgusal önvarsayımlar, söylenenin tam aksinin gerçekleşmiş/tamamlanmış olduğunu belirtmektedir. Konuşurun sunduğu önvarsayımsal çağrışımlar, dinleyici tarafından doğru ve kesin kabul edilmektedir.

(KT)’de sınırlı sayıda da olsa karşı olgusal önvarsayımı sağlayan örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerin *-sAr* ekiyle ve *-tAçI* tip yapısı ile verildiğini belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla karşı olgusal önvarsayımın göstericileri arasında sözcüksel işaretleyicilere rastlanmamıştır.

2.6.1. Morfolojik Gösterici

Köktürkçede karşı olgusalı, yani gerçek dışılığı kodlayan eklerden biri *-sAr* ekidir. Bu ek, olmamış, tamamlanmamış ya da aksinin geçerli olduğu durumları anlatmak için kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekler de göstermektedir ki *-sAr* ekinin eklendiği eylem ya da söz öbeği, bahsi edilen durumların konuşma anı için aslında öyle olmadığını, gerçeğin daha başka olduğunu iletmek için tercih edilmektedir.

(67) *Ötüken yış olursar beŋgü il tuta olurtaçı sen.* (G:8)

(68) *Köl Tigin yok erser kop ölteçi ertigiz.* (K:10)

2.6.2. Söz Dizimsel Gösterici

(KT)’de karşı olgusal önvarsayımı söz dizimsel işaretleyici ile gösterdiği tespit edilen tek bir yapıya rastlanmıştır. O da *-tAçI* eki ve *tip* ilgecinin birlikte kullanımıyla ortaya çıkan ilgeç öbeği oluşturan göstericidir. (69) numaralı örnekte kardeşleri, oğulları, beyleri ve halkı için endişelenen Bilge Kağan’ın halkının üzülebilmeye olasılığı üzerinden ürettiği sözce yer almaktadır. Bahsini ettiği kişi ve kişilerin üzülmeye olasılığını dile getiren konuşur, bunu yaparken aslında konuşma anı için mutlu ya da en azından iyi durumda olduklarının sezdirimini yapmaktadır. Dolayısıyla Bilge Kağan’ın bu sözlerini duyan/okuyan kişi, akrabalarının ve halkının iyi durumda olduğunu kabul etmektedir.

(69) *İki şad ulayu iniygünüm, oğlanım, beglerim, bodunum közi kaşı yablak boltacı tip sakıntım.* (K:11)

2.7. Çıkarımsal Önvarsayım

Yule'un daha önce ifade ettiği zaman bildirici çeşitli belirteçlerin dinleyici açısından çıkarımsal değer taşıdığını söylemek gerekmektedir. Bu sebeple eylemsili sözlüksel önvarsayım göstericilerinin ilettiği önvarsayımdan farklı olarak başka bir gösterici grubuyla kodlanan çıkarımsal önvarsayımlar, muhatabın yüklemcil ögede vurgulanan eylemle arasındaki durumunu göstermektedir. Aslında bu kategori, önvarsayımların gerektirmeler içerdiğini ve bu gerektirmelerin de çıkarımla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Konuşurun tercih ettiği dilsel unsurlar, iletilen ve aslında söylenmek istenenle arada mesafeye sebep olmakta ancak dinleyici bu anlamı çözümleyerek önvarsayımına ulaşmaktadır. "Daha önce kötü davranmazdın." diyen bir konuşur, aslında karşısındakine "Sen eskiden bana güzel davranırdın." önvarsayımını dayatmaktadır ya da "Yine gelmedin." diyen konuşur, muhatabının "Daha önce de gelmemiştin." bilgisini varsaymasını beklemektedir. Dolayısıyla farklı belirteçlerle sunulan bu önvarsayım kategorisi, dinleyicinin geçmiş bilgileri hatırlamasını veya bu bilgilere göre davranmasını amaçlamaktadır. Bu yönüyle bu kategorinin diğerlerinden daha edimbilimsel yönü olduğu vurgulanabilir.

2.7.1. Sözcüksel Gösterici

İçinde hem olgusal hem de sözlüksel önvarsayımın da özelliklerini taşıyan çıkarımsal önvarsayım, belirli bir sözcüğün çağrışım ya da akıl yürütme yoluyla bilgiye ulaşılmasına yardımcı olduğunu göstermektedir. Zaten (KT)'den alınmış aşağıdaki örnekler, daha önce de bahsedildiği gibi özellikle Yule'un sözlüksel önvarsayım kategorisinde değerlendirdiği kimi örnekleri de örneklemektedir. Ancak *yıçe* 'yeniden', *yana* 'yine' gibi sözcükler tek başlarına dahi yüklemcil ögedeki eylemle öncelik sonralık ilişkisi yaşamadan da sözcenin tamamındaki olay ya da durumun evvelinin de olduğunun bilgisini sunmaktadır. Benzer biçimde (74)'te verilen *yog* 'cenaze' sözcüğü, birinin ölmüş olduğu bilgisini doğrudan iletirken bir başka örnekte geçen Tekin'in (1998) 'baş kaldırmak' anlamını verdiği *ör-* eylemi, gerçekleşmesi için sükûnet içinde olunması ön koşulunu gerektirmektedir.

(70) *Eçim kagan olurupan Türk bodunug yıçe itdi, igit(t)i.* (D:16)

(71) *Köl Tigin yadaqın oplayu tegdi.* (D:32)

(72) *Ulug İrkin azkıña erin tezip bardı.* (D:34)

(73) *Anta yana kirip Türgiş Kagan buyrukı Az Totokug eliğın tutdı.* (D:38)

(74) *Oza kelmiş süsin Köl Tigin agıtıp Toñra bir oguş alpagu on erig Toña Tigin yoqınta egirip ölürtümüz.* (K:7)

(75) *Kurıdın (S)ogud örti.* (B)

2.7.2. Söz Dizimsel Gösterici

Metinde söz dizimsel özellik taşıyan yalnızca bir göstericiye rastlanmıştır. Eylem öbeği yapısında olan *işig küçüg bir-* eylemi, 'hizmet etmek' olarak anlamlandırılmış ve bu eylemle Türk unvanlarını bırakan Türk beylerinin Çin'in himayesine girmeleri durumu anlatılmak istenmiştir. Elli yıl boyunca Çin hakanının himayesinde bulunan Türk beyleri, dolayısıyla artık bağımsız değil, tabi durumdadır. Türk milletine seslenen Bilge Kagan, bu sözle halkın geçmişten ders çıkarmasını ve gelecekte ona göre davranmasını beklemektedir. Başka bir hakana elli yıl hizmet eden kimsenin özgür olamayacağı; erkek evladının kul, kız evladınınsa cariyeye olacağını bilmesini

öğütlemektedir. Metinde *işig küçüg bir-* göstericisi ile kodlanan önvaryayım başka birine hizmet eden kimse, dolayısıyla bağımsız değildir bilgisi aşılacaktır.

(76) *Elig yıl işig küçüg birmiş.* (D:8)

5. SONUÇ

Sözçenin yüzey yapısında sınırlı şekilde izleri bulunan bilgi parçalarının geçmiş yaşantılar, deneyimler, genel-geçer bilgilere işaret etmesini ifade eden bir olgu olarak önvaryayım, konuşurun söylemindeki iletilenin arka planını yansıtmaktadır. Önvaryayım, konuşurla muhatap arasında üzerinde ayrıca konuşulmayan/söylenmeyen bilgisel zemini göstermektedir. Bu olgu, sözçenin belirli koşulları (doğruluk koşullarına uygunluk, kimi kategorilerde yüklemcil ögenin bitmişlik belirtmesi gibi) yerine getirmesi durumuna göre şu özelliklere sahiptir: *olumsuzlama ve sürdürülebilirlik, uzlaşımçılık, konuşura aitlik ve uygunluk, tartışılmazlık ve kesinlik, yüzeysel görünümün sunma, gerektirme içeriği, odaksız olmama, göndergeçellik.*

Önvaryayım olgusu üzerine şekillenen bu çalışmada tarihi 8. yüzyıla uzanan Köktürkçe metinlerden (KT)'de, önvaryayımın yedi kategorisi kapsamında morfolojik, sözcüksel ve söz dizimsel göstericiler incelenmiştir. Buna göre varoluşsal önvaryayım iyelik ekleri, şahıs eki ile morfolojik; millet, boy, akrabalık adlarına ve bunlara gönderim yapan adlarla sözcüksel ve yine millet, boy adlarının söz öbeği içinde verilmesiyle söz dizimsel olarak işaretlenmiştir.

Olgusal önvaryayım *olur-*, *süle-*, *yort-* gibi sözcüksel ve *baz kıl-*, *ikegü bol-* gibi eylemler ile örneklenmiştir. Metinde sözlüksel önvaryayımın izlerine sıkça rastlanmıştır. En çok *-sAr*, *-Dlka*, *-UpAn* gibi eklerle gösterilen olgusal önvaryayım, bunun yanı sıra yalnızca bir sözcede sözcüksel gösterici ile ve yine sıkça ilgeç öbeği içerisindeki olgularla ifade edilmiştir.

Soru sözcüklerinin kodladığı yapısal önvaryayım, metinde *kanı*, *kanta*, *ne* gibi adıl ve önadlarla gösterilmiştir. Gerçek üstülüğün anlamsal karşılıklarından biri olan olgusal olmayan önvaryayım metinde rastlanmazken karşı olgusal önvaryayım morfolojik olarak *-sAr* eki, söz dizimsel olarak *-tAçl tip* yapısı ile bir sözcede görünüm sergilemektedir.

Tarafımızdan önerilen çıkarımsal önvaryayım ise metinde geçen *yıçe*, *yana*, *yog* gibi sözcükler ve *işig küçüg bir-* eylem öbeği ile eylemin önceki durumu ya da tekrarlı olup olmadığı bilgisini çıkarım yoluyla içermektedir.

Bu çalışma, (KT)'deki önvaryayım türleri ve onların göstericileri hakkında bilgi sunmayı amaçlamıştır. Bundan sonraki çalışmalarda Orhun Yazıtları'nın tamamı ve hatta diğer metinlerden oluşan derlem taranarak Eski Türkçenin önvaryayım görünümü ile ilgili daha genel bir bilgiye ulaşılabilir ve böylece bu incelemede gözden kaçan/rastlanmayan göstericiler tespit edilebilir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	10 Temmuz 2023 10 Ekim 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Seçil HIRIK
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	10 July 2023 10 October 2023 31 December 2023
Author Contribution	Seçil HIRIK
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Bozdoğan, N. (2022). *Önvarsayım ve Türkçede önvarsayım tetikleyicileri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve türk bengü taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Green, G. M. (1987). *Pragmatics and natural language understanding*. London: Lawrence Erlbaum Associates
- Grice, H. P. (1975). *Syntax and semantics 3: speech acts*. P. Cole ve J. L. Morgan (Ed.). Logic and conversation içinde (s. 41-58). New York: Academic Press
- Günay, D. (2007). *Metin bilgisi*. İstanbul: Multilingual
- Hirik, S. (2023). Türkçede önvarsayım ve göstericileri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 91-116. doi:[10.51531/korkutataturkiyat.1300638](https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1300638)
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Sperber, D., ve Wilson, D. (1981). *Irony and the use-mention distinction*. P. Cole (Ed.). Syntax and semantics 9: pragmatics içinde (s. 281-286). New York: Academic Press. Erişim adresi: http://www.dan.sperber.fr/wp-content/uploads/1981_wilson_pragmatics.pdf
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları: Köl Tigin, Bilge Kagan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları
- Wilson, D. (1973). *Presuppositions and non-truth conditionals semantics*. Doktora Tezi. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press

EXTENDED SUMMARY

Presupposition involves the assumption that speakers in a dialogue assume that the other has certain knowledge during the conversation. This information is encoded into language by the speaker during utterance by means of morphological, lexical and syntactic elements. These codes can only be decoded properly by speakers with common contexts. Presuppositions, which are necessary for the fluency and continuity of communication, ensure that the speaker does not feel the need to provide prior information. In a sentence such as "Ali hâlâ uyuyor.", it would be meaningful for the interlocutor who has prior knowledge and assumption about Ali's existence and his presence in the act of sleeping. Otherwise, the speaker would have to provide information about who Ali is, why and where he sleeps. Presuppositions reflect only a certain part of the information to be conveyed. These pieces of information, which have formal traces in the surface structure, reach semantic maturity with the context in the deep structure. Presuppositions contain a relation of entailment in the sentence. In the example given above, the existence of a sleeping Ali necessitates the existence of someone called Ali. The fact that the presuppositions work even in the case of negation of the proposition is an indicator of immutability and sustainability in terms of truth conditions. Presuppositions have remarkable features in terms of being non-focalised and at the same time being referential. In addition to all these general features, presupposition is analysed in seven sub-categories according to the linguistic means by which its signifiers mark what: *existential presupposition*, *factual presupposition*, *lexical presupposition*, *structural presupposition*, *non-factual presupposition*, *counterfactual presupposition* and *inferential presupposition*.

Purpose and Method

The purpose of this study is to determine the appearance of presupposition as a linguistic phenomenon in historical texts. For this purpose, Köl Tigin Inscription (KT), one of the texts of the Kokturkish field, was analysed. The morphological, lexical and syntactic presupposition markers in the inscription were analysed according to the presupposition categories mentioned above. The markers, which are presented together with the frequency of use and the phrase in which they occur, are tried to be given with a qualitative evaluation by taking into account the place where they occur in the Inscription and the whole sentence.

Results and Conclusion

Köl Tigin Inscription, which is one of the Orkhon Inscriptions, contains the advice of Bilge Kagan, who addresses the Turkish nation, as well as reminders about the past of his people and the situation of enemy nations / tribes. Therefore, information about nation, tribe, geographical place names, titled/untitled persons are frequently encountered. This content increases the frequency of the use of information directly referring to a specific entity, which is called existential presupposition, one of the presupposition categories of (KT). The producer of the text marks the existential presupposition mostly with morphological elements such as possessive suffixes (e.g. *bodunum*, *oguşum*), lexically with lexical elements such as nation, kinship, direction, geographical place name such as *Türk*, *Türgiş*, *iniygün*, *ilgerü*, *Çugay yış*, and syntactically in phrasal structures (e.g. *neñ yılsıǵ bodun*, *Türk bodun*, *Öd Tenri*, *edgü alp kişig*). Considering the characteristics of the text in terms of content and vocabulary, it is expected that examples of existential presupposition are frequently encountered.

The factual presupposition, which is another type of presupposition, structurally shows the information contained in the verb phrase and encoded by various actions in the predicative

element. In (KT), there are examples of factual presupposition in lexical structure such as *süle-*, *yort-* and in syntactic structure such as *baz kıl-*, *ikegü bol-*. The lexical presupposition category, unlike the factual presupposition, is concerned with the verb of the clause and the tense and case markers that complete the clause. This category manifests itself morphologically in (KT) with various verbs and syntactic structures. Phrases in which prepositions such as *üçün*, *tiyin*, *kisre* are used together with verb suffixes are used to convey the information provided by the verbal structure to the addressee. In the text, structural presuppositions are marked by question-forming words and phrases (e.g. *kanı*, *kantan*, *ne kaganka*). Non-factual presuppositions, which include information whose reality is disputed in terms of truth conditions and which contains unrealised information in terms of certainty, are expressed by verbs with meanings such as "gibi yap-", "hayal et-", "farz et-", "düşle-". However, in (KT), there are examples of non-factual presuppositions in the language of the narrator who reflects reality and does not include imaginary situations. The counterfactual presupposition, which is intended to show that the speaker's proposition is true not what is realised but what is not realised, appears in a few places in the text. It is seen that morphological and syntactic markers are used in this category indicated by *-sAr* and *-tAçI* type structure. Finally, inferential presuppositions, which indicate the status of the addressee in relation to the action emphasised in the predicative element, help the addressee to infer that the action in the sentence has happened before, that is, that it has antecedents. In (KT), the determiners *yıçe* and *yana* and the action phrase *işig küçüg bir-* are among the limited elements encoding inferential presupposition.

The Köl Tigin Inscription, which forms an important part of the Orkhon Inscriptions, one of the historical texts of the Turkish language from the 8th century, is one of the texts in which presupposition, which is considered as a linguistic phenomenon, is frequently marked. Presupposition, which is partly a semantic and pragmatic and partly a structural concept, involves the speaker's presuppositions about the level of knowledge and inferences of the interlocutor. In this study, it would be appropriate to examine the presupposition, which is examined only on a specific work, both in terms of the period and in all works written in Turkish language for a complete determination of the markers.

İSKİT KÜLTÜR TARİHİNDE ARZHAN 2 KURGANININ YERİ VE ÖNEMİ

Mazhar NARŞAP¹

Atıf: Narşap, M. (2023). İskit kültür tarihinde Arzhan 2 kurganının yeri ve önemi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 366-376. doi: 10.17218/hititsbd.1204788

Özet: Her millet yaşadığı bölgenin coğrafi şartları neticesinde kendine has bir kültür oluşturmuştur. Bozkır coğrafyasında yaşayan kavimlerde, kendilerine has olan konar-göçebe kültürünü meydana getirmişlerdir. Bu bozkır kavimlerinden birisi de İskitlerdir. M.Ö. VIII. ve M.S. II. yüzyıllar arasında Orta Asya başta olmak üzere Karadeniz'in kuzeyi ve Anadolu içlerinde faaliyetlerde bulunan İskitlerin tarih ve kültürüne dair yazılı ve arkeolojik kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Yazılı kaynakların başında Grek kaynakları gelmektedir. Arkeolojik kaynaklarda ise İskitlerin konar-göçebe yaşam tarzını benimsemiş olmaları sebebiyle yerleşim yerleri değil, mezarlar ilk sırada yer almaktadır. İskitlere ait mezarlara "kurgan" adı verilmektedir. Kurgan; korugan anlamında olup mezara defnedilen kişiyi koruyan anlamına gelmektedir. İskit kültür ve tarihinde, kalıntı ve buluntu elde edilen birçok kurgan vardır. Bu kurganlar arasında ise Arzhan 2 kurganı ön plana çıkmaktadır. Tuva bölgesinde yer alan Arzhan 2 kurganı bozkır insanının gündelik yaşamında kullandığı çadır tarzında döşenmiştir. Özellikle 5 numaralı mezar odasında bulunan kadın ve erkeğin kıyafetleri, onları süsleyen altın figürler, silahlar, tabak, kap gibi gündelik eşyaların hepsi İskit kültür ve tarihinin araştırılmasında önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İskit, Bozkır, Kurgan, Kültür, Arzhan 2

The Place and Importance of Arzhan 2 Tomb in the History of Scythian Culture

Citation: Narşap, M. (2023). The place and importance of Arzhan 2 tomb in the history of Scythian culture. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 366-376. doi: 10.17218/hititsbd.1204788

Abstract: Each nation has created a unique culture as a result of the geographical conditions of the region where it lives. In the tribes living in the steppe geography, they have created their own unique nomadic culture. One of these steppe tribes is Scythians. There is information in written and archaeological sources about the history and culture of the Scythians, who were active in Central Asia, especially in the north of the Black Sea and Anatolia between the 8th century BC and the 2nd century AD. Greek sources are at the top of the written sources. In archaeological sources, on the other hand, since the Scythians adopted a nomadic lifestyle, tombs, not settlements, take the first place. The graves of the Scythians are called "kurgan". Kurgan means "shelter" and means protecting the person buried in the grave. In Scythian culture and history, there are many kurgans where remains and finds were obtained. Among these kurgans, the Arzhan 2 kurgan

İnceleme Makalesi / Review Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 15.11.2022

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 30.06.2023

* Bu çalışma Prof. Dr. İlhami DURMUŞ danışmanlığında Mazhar NARŞAP tarafından Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 09.02.2023 tarihinde tamamlanan "Arzhan, Pazırık ve Esik Kurganlarına Göre Bozkır Kavimlerinde Kültürel Hayat" başlıklı 778509 nolu doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Bilim Dalı, narsapmazhar5@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5104-2054> | <https://ror.org/05mskc574>
Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Graduate School, Department of History, narsapmazhar5@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5104-2054> | <https://ror.org/05mskc574>

stands out. Located in the Tuva region, Arzhan 2 kurgan was furnished in the tent style used by the steppe people in their daily life. Especially the clothes of men and women found in the burial chamber number 5, gold figures decorating them, weapons, everyday items such as plates and utensils are all important in the research of Scythian culture and history.

Keywords: *Scythian, Steppe, Kurgan, Culture, Arzhan 2*

1. GİRİŞ

Kültürler, toplumların yaşamış oldukları coğrafyaların şartlarına göre oluşmaktadır. Coğrafya ya göre oluşan kültürler dört ana kültür başlığı altında incelenmektedir. Bunlar yerleşik kültür, göçebe kültür, asalak kültür ve konar göçebe kültürdür. Yerleşik kültürü oluşturan toplumlar devamlı olarak belirli bir yerde yaşayan ve geçimlerini daha çok tarımsal faaliyetler ile süren toplumdur. Asalak kültürde ise daha ilkel bir toplum hayatının olduğu ve bu toplumdaki insanların geçimlerini avcılık ve toplayıcılık ile sağladıkları görülmektedir. Göçebe kültürde yaşam alanı belirli olmayan hayvancılık ile geçimlerini sağlayan toplumların kültürüdür. Bu üç ana kültüre ek olarak ise konar-göçebe kültürü söyleyebiliriz. Konar-göçebe kültüründe ise göçebelikte olduğu gibi yine göç hareketi bulunmaktadır. Ancak göçebelikte olduğu gibi sistemsiz bir şekilde değildir. Konar-göçebe kültüründe yapılan göç hareketleri hayvanlarına ot sağlamak amacıyla sistemli bir şekilde yaylak ve kışlak arasında yapılmaktadır (Durmuş, 1997, s.14).

Konar-göçebe kültüre en uygun coğrafya, doğuda Çin Seddi'nden batıda Tuna Nehri'ne kadar olan Avrasya coğrafyasıdır. Burada yaşayan toplumlar coğrafyanın şartları neticesinde hayvancılık ile meşgul olmuşlardır. Söz konusu toplumlar hem coğrafi hem ekonomik şartlar neticesinde kendi kültürlerini ortaya çıkarmışlardır. Bu kültüre konar-göçebe kültürü adı verildiği gibi kültürde en çok kullanılan hayvanın at olması sebebiyle de atlı göçebe kültürü adı da verilmiştir.

Bozkır coğrafyasında bu kültürü meydana getiren topluluklardan birisi de İskitlerdir. İskitler, M.Ö. 8.- M.S. 2.yüzyıllar arasında tarih sahnesinde yer almışlardır. Herodotos eserinde; göçebe İskitlerin, Asya içlerinde yaşadıklarını, Massagetler ile yaptıkları savaştan yenik çıkarak Kimmerlerin yanına göç ettiklerini belirtmektedir (Herodotos, IV, s.11). Herodotos'un bu ifadesi İskitlerin ilk yurtlarına dair bilgiler vermektedir. Böylece İskitlerin bir zamanlar Orta Asya içerisinde yaşamış olduklarını ve burada yapılan bir savaşta mağlup olmaları sebebiyle Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kimmerlerin yanına göç ettikleri söylenebilir.

Tarihsel süreç içerisinde M.Ö. 8. yy'de ortaya çıkan İskitler, Kimmerleri yenerek Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara yerleşmiş olmakla birlikte Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya göç eden Kimmerleri takip ederek Anadolu topraklarına girmişlerdir. Burada başta Urartular olmak üzere Asurlular, Frigler, Lidyalılar gibi birçok Anadolu kavmi ile temasta bulunan İskitler, Karadeniz bölgesinde kolonizasyon hareketinin başlaması ile birlikte Grekler ile temasta bulunmuşlardır.

İskitler hakkında bilgi veren yazılı kaynak oldukça azdır. İskitlerin, kültür tarihine dair yazılı kaynaklara, İskitler ile temasa geçen kavimler aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu kavimler arasında Grekler önemli bir yer tutmaktadır. Grek yazarlar, İskitler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kaynaklardan Herodotos tarafından yazılan *Historia*; Hipokrates tarafından yazılan *Havalar Sular Mevkiler* adlı eserler İskitlerin kültür tarihine ışık tutmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İskitlerin kültür tarihine dair esas önemli bilgiler arkeolojik kalıntı ve buluntulardan elde edilmektedir. Çünkü günümüzde eskiçağ ile ilgili bilgilerin neredeyse tamamı arkeolojik

malzemelerden verilerden sağlanmaktadır. XIX yüzyılın ortalarından önce eskiçağ tarihi üzerine çalışmalar yapanlar ilgilendikleri konular hakkında Eski Yunan, Roma ve Yahudi tarihçileri ve coğrafyacalarının eserleri ile Tevrat ile İncil gibi kutsal kitapları kaynak olarak kullanmışlardır. Ancak bu kaynaklardan sağlanan bilgilerin tam olarak güvenilir olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü eserlerin yazarları çeşitli sebepler ile bilgileri doğru ve şeffaf bir şekilde aktarmamış olabilir. Örneğin, bir yazar şahit olduğu bir olaya yorum kattığı gibi bazı detayları da unutmış olabilir. Ayrıca eskiçağ tarihi yazarlarının, sözlü anlatımlara yer vermiş olmaları gerçek olmayan bir olayın tarihsel bir olaymış gibi kaleme alınmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu sebeple tarihi kaynaklara şüpheyle yaklaşılması ve arkeolojik malzemelerin de tarih araştırmalarında dikkate alınması gerekmektedir (Sevin, 1995 s.12).

İskitlere dair arkeolojik malzeme, söz konusu kavmin konar-göçebe bir yaşam tarzı benimsemiş olması sebebiyle yerleşim yerlerinden değil mezarlardan elde edilmiştir. Bu mezarlara “kurgan” adı verilmektedir. Kurgan kelimesi korugan yani korumak manasına gelmektedir. Esasında kurgan kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlar; mezar ve şehri koruyan sur duvarı anlamlarıdır. Kurganın, kelime anlamlarına bakıldığında bozkır kavimleri için kullanılan anlamı mezardır. Kurgan yani korugan, korumak kökünden gelmektedir. Kurgan kelimesini günümüz Türkçesinde karşılayan birçok anlam vardır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe sözlükte, kurgan kelimesi üç ayrı anlama gelmektedir. İlk anlamı, ilk çağda mezar üzerine toprak yığılan küçük tepe, diğer anlamı kale, bir diğer anlamı ise tepe şeklinde mezar, höyük olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 2019, s.24).

Bozkır kavimlerinin yaşam tarzları olan konar göçebe hayat tarzına bakıldığı zaman şehir ile ilgili olan anlamının daha sonraki süreçte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bozkır coğrafyasında kullanılan kurgan tabiri, mezarda bulunan ölüyü koruması manasına gelmektedir. Kurgan adı esasında mezar için değil; mezarı koruyan, mezarın üzerindeki topraktan ya da taştan yapılan tümsek tepe için kullanılmıştır.

Kurganlar genellikle toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılmıştır. Bu yerler dağlar, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarları olabilmektedir. Kurganların çok çeşitli alanlara yapılmasında, bozkır kavimlerinin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları son derece etkilidir.

Bozkır kavimlerinin yayıldığı Çin Seddi’nden, Tuna Nehri’ne kadar olan bozkır coğrafyasının önemli bir yapısı olan kurganlar, çok uzun bir tarihsel sürecin sonucunda ortaya çıkmışlardır. Kurganların ortaya çıkışı, insanlığın ölen kimseyi toprağa gömmesiyle başladığı düşünülmektedir. Orta Asya coğrafyasında bu geleneğin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemektedir. Kurganın ortaya çıkışının ilk ve en temel unsuru, toprağa açılan ve cesedin içine bırakıldığı çukurdur. Bu çukur, süreç içerisinde önce kenarları taş parçalarıyla çevrilerek basit bir oda haline getirilmiştir. Daha sonra ise ölünün bulunduğu kısım genişletilmiş bir sonraki aşamada ise mezarın yapıldığı alandaki malzemeye göre defin odası taştan veya ahşaptan yapılmıştır. Defin odası yapıldıktan sonra yanına veya mezarın alt ve üst tabakalarına başka defin odaları eklenmiştir. Bu söz konusu defin odalarına ölen kişinin atları, karısı ve hizmetkârları da defnedilmiştir. Bütün bu defin odalarının üzeri örtüldükten sonra ise bu mezarları korumak için en üst kısmına toprak ya da taşla yapılan tümsek sayesinde tipik kurgan mezarlarının yapısı ortaya çıkmıştır (Çoruhlu, 2019, ss.67-68).

Kurganın nasıl yapıldığı Herodotos’un Historia adlı eserinin 4. Kitabında şu şekilde anlatılmaktadır: “İskitlerin hükümdarı ölünce ölen kişinin cesedi mumyalanır. Bu mumya işleminde ise kişinin karnı yarıp içi boşaltılır. İçi boşaltılan karnın kısmına maydanoz tohumu,

anason, dövülmüş saparna ve kokulu maddeler konularak dikilir. Hükümdarın mumyalanan cenazesi hükümdara bağlı boylara götürülmek üzere bir arabaya yerleştirilir. Cenazenin geldiği boylar cenaze alayını karşılamak için hazırlık yapılı ve gelen kişilere yemek verilir. Bu şekilde bağlı olan tüm boylar gezdirildikten sonra cenaze Gerhos ülkesine getirilir. Mezar burada kazılmıştır. Dörtgen büyük bir çukurdan oluşan mezarın içine ölen kişi indirilmeden zemin üzerine çimen yayılır ve bu çimen üzerine ölen kişi uzanır şekilde konur daha sonra bu kişinin etrafı mızraklarla çevrilerek üzerine ağaçtan bir gölgelik yapılı. Mezar çukurunun boş kalan kısımlarına ise gündelik hayatta kullandığı eşyalar, hükümdarın eşlerinden biri, içkisini hazırlayan bir kişi, aşçısı, silahtarı, uşağı, bir ulağı ve hem kendi hem de cenaze törenine bağlı boylar tarafından hediye atlar yerleştirilir. Bu tören tamamlanınca törene katılanlar mezarın üzerine kürekle toprak atarlar ve en yüksek tepeyi yapabilmek için yarışmaktadırlar” (Herodotos, IV, s.71).

Herodotos’un, *Historia* adlı eserinde anlattığı kurgan yapımının arkeolojik malzemeler ile doğrulanması ise söz konusu kaynağın önemini ayrıca göstermektedir. Herodotos’un bahsettiği kurganlara Karadeniz’in kuzeyinde yer alan bozkırlarda sıklıkla rastlanılmaktadır.

Bozkır coğrafyasında kurgan sadece milattan önceki dönemlerde değil milattan sonraki dönemlerde de görülmektedir. IX. yüzyıl da Abbasi Halifesi tarafından Bulgar hükümdarına, elçi olarak gönderilen kafilenin içerisinde bulunan İbn Fadlan bu sefere ilişkin yazmış olduğu seyahatnamesinde Oğuzlarda ölü gömme geleneğinden şu şekilde bahsetmektedir: “Oğuz boyundan bir kimse ölürse onun mezarı için büyük bir çukur kazarlar daha sonra da cenazeyi tören için hazırlarlar bu hazırlık esnasında ölen kişiye elbiselerini giydirebilirler ve silahlarını kuşandırırılar, önüne ağaçtan bir kadeh koyarak mezar çukuruna oturur şekilde bırakırlar. Daha sonra mezar çukurunun üzerini kapatırlar ve mezarın üstüne kubbeli bir ev yaparlar. Cenaze defnedildikten sonra cenaze törenine katılan kişiler ölen kişinin sürüsünden kurbanlar keserek etlerini yerler ve bu kurbanlardan arta kalanlarını ise mezarın bulunduğu yere götürerek ağaçlar üzerine asarlar. Bunda amaç, ölen kişinin bu hayvanlara binerek cennete gideceğini düşünülmesidir. Ölen kişi eğer düşman öldürdü ise ölen düşmanların sayısı kadar ağaçtan suret yapıp mezarın üzerine koyarlar. Bunda da amaç, bunların mezar da bulunan kimseye hizmet etmesidir” (Şeşen, 1975, s.36).

Hem Herodotos hem İbn Fadlan’ın söyledikleri ve yapılan arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkan bilgilere göre kurganlarının iki ana unsurdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kurganın birinci kısmı toprak seviyesine kadar açılmış çukur ve bu çukurun içine yapılan odalardan, ikinci kısım ise ahşapla kapatılan odaların üzerine yığılmış topraktan oluşmaktadır. Odaların üstü tıpkı bir yapının üzeri gibi kalaslarla kapatılmakta, alttan payandalarla kalaslar desteklenmektedir. Sağlam bir tavan oluşturulup üzerine toprak yığılmaktadır. Toprak kenarlarda kazılan mezarlardan dışarıya taşmakta ve mezarı korunaklı hale getirmektedir (Durmuş, 2016, s.434).

Ölen kişinin değerli eşyalarıyla gömülmesi mezarın soygunculara karşı korunmasını da gerektirmektedir. Ayrıca buradaki koruma amacının vasfı bozkır kavimleri tarafından mezarlara verilen önemi de göstermektedir. Bunun en iyi örneğine ise Pers kralının Karadeniz’in kuzeyindeki İskitler üzerine düzenlemiş olduğu sefer esnasında, İskit kralı İdanthiros ve Pers kralı Dairus arasında geçen konuşmada açık bir şekilde rastlanmaktadır.

Dairus İskit hükümdarına bir elçi göndererek İskit hükümdarının yapması gerekenin ya savaşmak ya da boyun eğmek olduğunu neden göç ettiğini sorar. İskit hükümdarı da bu soru üzerine verdiği cevapta: yaptığı göç hareketinin normalde de yaptığı bir hareket olduğunu ve

korkup hemen savaşa girmek için ise kentleri olmadığını ama eğer illa da Persler savaş istiyorlarsa atalarının mezarlarına uygunsuz davranırlarsa o zaman savaşıp savaşmadıklarını görecekleri cevabını gönderir (Herodotos, IV, ss.126-127).

İskit hükümdarının buradaki mezarlarını korumak için savaşmayı düşünmesi kurgana verilen önemi açıkça göstermektedir. Bozkır kavimlerinde mezar sadece İskitler döneminde değil tarihsel süreç içerisinde değişen şartlara rağmen ilerleyen dönemde de önemini korumaya devam etmiştir. Örneğin; Avrupa Hun hükümdarı Atilla'nın I. Balkan seferini düzenlemesinin gerekçelerinden biri; Hun hükümdar ailesinin kabirlerinin Bizans'ın Margos piskoposu tarafından açılarak soyulmasıdır (Kafesoğlu, 2010, s.292)ç Arap coğrafyacısı El İştahri ise, Hazar kralı atalarının mezarlarının önünden geçerken atından inip eğilerek geçtiğini eserinde belirtmektedir. Bu örnekler de görüldüğü gibi tarihsel süreç içerisinde eski dönemlerden günümüze kadar gelen mezarı koruma ve ataya saygı kültürü görülmektedir.

Kurganlar sadece ölen kişinin defnedildiği yerler olmayıp ait oldukları kavmin kültürüne dair birçok unsurun da bulunduğu yerlerdir. İskit döneminin kültür tarihini anlatan birçok kurgan vardır. Ancak bunlar arasında Arzhan 2 kurganı öne çıkmaktadır.

Arzhan kurganları Tuva'da yer almaktadır. Burada irili ufaklı birçok kurgan bulunmaktadır. Bu kurganlar arasından şimdiye kadar Arzhan 1, Arzhan 2, Arzhan 0 kurganlarında arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Arzhan 1 kurganı 1970 yılında M.P Griaznov tarafından yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. IX. yüzyılın sonu, M.Ö. VIII. yüzyılın başına tarihlendirilen bu kurgan tarihsel süreç içerisinde mezar hırsızları tarafından yoğun bir tahribata uğramıştır. Bu nedenle kurganda İskit dönemine dair az sayıda kalıntı ve buluntu elde edilebilmiştir.

Aynı bölge de yer alan diğer bir kurgan ise Arzhan 2 kurganıdır. Arzhan 2 kurganı ise 2000-2003 yılları arasında Rus- Alman ortak ekibi tarafından kazılmıştır. İskitlerin kültür tarihi hakkında bilgi veren Arzhan 2 kurganını, diğer kurganlardan ayıran en önemli özellik kurganın hırsızlar tarafından tahrip edilmemiş olmasıdır. Bu sayede İskitlere dair çok sayıda kalıntı ve buluntu elde edilmiştir (Özhalbant, 2020, s.184). M.Ö. VII. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen kurganda ana mezar odası olarak kabul edilen 5 numaralı mezar odası dikkat çekmektedir. 5 numaralı oda birisi iç oda, diğeri dış oda olmak üzere iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Odaların etrafı kütükler ile çevrelenmiştir. İç oda da yapılan çalışmalarda oda duvarlarının kırmızı, zeminin ise siyah bir keçe ya da kürk ile kaplanmış olduğu tespit edilmiştir. Oda içerisine biri kadın biri erkek olmak üzere iki kişi defnedilmiştir. Cesetler üzerinde yapılan çalışmalarda her iki cesedin de büyük oranda tahrip olduğu görülmüştür. Erkeğin cesedi üzerinde yapılan çalışmalarda erkeğin boyun kısmında altından yapılmış ve hayvan figürleri ile süslenmiş bir tork ve göğüs bölgesinde de bir adet altın küpe bulunmuştur (Parzinger, 2010, s.33).

Mezar odasında bulunan kadın ve erkeğin kıyafetleri korunmamış olmasına rağmen, kıyafetlerini süsleyen altın ve boncukların kazı işlemleri sırasında orijinal konumlarında bulunmaları kıyafetlerinin şekli hakkında tahmin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Erkeğin baş kısmında bulunan geyik ve at figürlerinin başlığını süsleyen altın plakalar olduğu düşünülebilir. Erkeğin başlığı keçeden yapıldığı üzerinin de deri ile kaplandığı tahmin edilmektedir. Erkeğin iskeletinin üst kısmında kazı çalışmaları esnasında bulunan kaplan figürleri erkeğin kıyafeti hakkında bilgi vermektedir. Erkeğin vücudunun üst tarafında bulunan kaplan figürleri, kıyafet süslemesi olarak kıyafet hakkında bilgi vermesine rağmen kıyafetin uzunluğu, kesim şekilleri gibi konular hakkında bilgi vermemektedir. Bu sebeple kıyafetin yapıldığı malzemenin

korunmamış olması ve kaplan figürlerinin kıyafetin biçim ve ölçü gibi özellikleri hakkında bilgi vermemesi kıyafetin rekonstrüksiyonunun tam olarak yapılmasını engellemiştir. Bu nedenle söz konusu kıyafetin ceket mi yoksa pelerin mi olduğu tam belli değildir. Ancak söz konusu kıyafetin malzemesinin, üzerinde bulunan altın figürlerin ağırlığını taşıma kapasitesi göz önüne alındığında deriden yapılmış olabileceği ihtimali kuvvetlenmektedir. Altın figürlerle dekore edilmiş bu kıyafetin altında, ince bir ceket veya kumaş gömlek giydirilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Erkeğe ait pantolonun üzerine 250.000 adet küçük altın boncuk dikilerek pantolon süslenmiştir. Bu pantolon üzerine dikilen boncuklar ilk zamanlarda pantolonun süslemesinde etkili oldukları gibi kurganın hafirleri tarafından yapılan çalışmalar esnasında ise pantolonun rekonstrüksiyonu doğru bir şekilde yapılmasında önemli rol oynamışlardır. Ayrıca erkeğin kıyafeti üzerine yapılan çalışmalarda altın klipslerle süslenmiş üç kemer de tespit edilmiştir (Pozdnyakov, 2010, s.211).

5 numaralı mezar içerisinde erkeğin yanında bulunan kadının kıyafetleri de oldukça kötü korunmuş ve tahmin üzerine rekonstrüksiyonu gerçekleştirilmiştir. Kadına ait başlığın sivri uçlu olduğu düşünülmüştür. Bu, tarihsel süreç açısından oldukça mantıklıdır. Şöyle ki, kurganın ait olduğu dönemde bozkır coğrafyasında yaşayan İskitler, komşuları Persler tarafından tanınmışlar ve onların yazıtlarında yer almışlardır. Perslere ait olan Behistun kitabesinde üç Saka grubundan bahsedilmektedir. Bu Saka gruplarından biri de Sakatigrakhauda'dır. Anlamı ise ok şeklinde sivri başlık giyen Sakalardır. Arzhan 2 kurganının, 5 numaralı mezar odasındaki kadın iskeletine ait olan başlığın da sivri bir şekilde olduğunun tahmin edilmesi, buradaki kral ve kraliçenin bir İskit yöneticisi olduğunu gösterebilir.

Kadına ait başlığın, arka ve yan yüzeylerinin alt kısmı firuze, altın ve kehribar boncuk işlemleriyle süslenmiştir. Ayrıca ahşap mezar odasında giysi ve eşyalar üzerinde bulunan alev motifi de başlık üzerinde yer almaktadır. Kadının saçları, iskeleti üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde altın teller ve çeşitli ebatlarda boncuklar kullanılarak süslenmiş olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca kazı çalışmalarında kadının baş kısmında altın küpeler bulunmuştur (Pozdnyakov, 2010, s.213).

5 numaralı ahşap mezar odasında bulunan kadının kıyafetlerinin üst kısımlarını süsleyen objeler erkeğin kıyafetlerini süsleyen objelerden farklıdır. Ayrıca kadının kıyafetleri üzerinde, kenarları veya dikişleri süsleyen herhangi bir objeye rastlanmamış, böylece kıyafetlerin uzunluğu hesaplanamamıştır. Örneğin; erkeğin kıyafeti üzerinde bulunan kemerlerin uzunluğu kemerlerin aralarında bulunan klipsler sayesinde hesaplanmış olmasına rağmen, kadının kıyafetlerinde bu şekilde ipucu verecek bir obje yer almamaktadır. Böylece kadının giysilerinin kesimi ve uzunluğu hakkında net bilgiler verilemese de tahminler yürütülebilmektedir. Kadının üst kıyafetinin bir pelerin olarak değerlendirilebileceği gibi bu kıyafetin bir ceket olma ihtimali de vardır. 5 numaralı mezar odasındaki kadının etek ve gömlek giymiş olduğu fikri ileri sürülebilmektedir. Özellikle kumaş gibi organik malzemeler kurgan içerisinde kötü korunmuş olduğu için ortaya çıkan ipuçlarından kıyafetlerin şekli, rengi, süslemeleri gibi birçok konuda sadece tahmin yürütülebilmektedir (Pozdnyakov, 2010, ss.213-214).

Kadının iskeletinin göğüs bölgesinde birçok altın, turkuaz ve kehribar boncuklar bulunmuştur. Bulunan bu objeler bir kıyafetin süsleme parçalarıdır. Kadının iskeletinde yapılan çalışmalarda bulunan bir başka unsur ise ayakkabılarıdır. Kadının ayakkabıları da yanında bulunan erkeğin ayakkabıları gibi deriden yapılmış ve ayaklarına keçeden çoraplar giymiştir. Kadının giymiş olduğu keçeden çoraplar erkeğin çoraplarına göre daha uzundur. Kadının kıyafeti de tıpkı erkeğin kıyafetinde olduğu gibi bir kemer ile tamamlanmıştır. Söz konusu bu kemerin renkli ipliklerden dokunmuş ve klipslerle süslenmiş olduğu tahmin edilmektedir. Kemer bölgesinde

bulunan bir çantada ise kadınların süslenmek için kullandığı kozmetik bir ürüne ait olduğu düşünülen yeşil ve kırmızı boya kalıntıları tespit edilmiştir (Pozdnyakov, 2010, ss.213-214).

Arzhan 2 kurganının, 5 numaralı ahşap mezar odasında bulunan erkeğin ve kadının kıyafetleri, kıyafetleri süsleyen objeler ve yapıldıkları malzemeler gibi birçok husus dikkate alındığında burada bulunan kişilerin toplumun ileri gelenleri yani kral ve kraliçe oldukları ortaya çıkmaktadır. Özellikle hem erkeğin hem kadının kıyafetinin üzerinde yer alan kedigillerden yırtıcı bir hayvanın veya tonganın tasvirleri, bu kişilerin önemli kişiler olduklarına dikkat çekmektedir. Çünkü tonga, bozkır kavimlerinin kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Tonga adı, aynı zamanda kahramanlık adı olarak kullanılmaktadır. İskit dönemi hükümdarlarından Alp Er Tonga'nın adın da geçen tonga kelimesi bir kahramanlık unvanıdır. Aradan geçen yüzyıllardan sonra Kaşgarlı Mahmut, *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde tonganın bir kahramanlık unvanı olduğunu ve zamanla halk arasında unutulduğunu belirtmektedir. Tonga tabirinin, bir kahramanlık unvanı olarak sadece sözlü veya yazılı kaynaklarda değil; arkeolojik kaynaklarda da birçok figürüne rastlanılmıştır. Tüm bunlar bozkır kavimlerinin kültür tarihindeki sürekliliğini de ifade etmektedir.

5 numaralı mezar odasında yapılan kazı çalışmaları neticesinde kadının ve erkeğin cesetlerinin yanı sıra oda içerisinde çeşitli silahlar ve eşyalar da bulunmuştur. Silahlar içerisinde bozkır insanının en çok kullandığı silah olan ok ve yayın içerisinde bulunduğu bir sadak bulunmuştur. Bu sadak, mezarın kuzey köşesinde tespit edilmiştir. Sadağın, mezar odasının duvarında asılı olabileceği tahmin edilmektedir. Sadağın içerisinde hem ok hem yay yer almaktadır. Ahşaptan yapılmış olan bu sadak altın plakalar ile süslenmiştir (Parzinger, 2010, ss.42-43).

Sadağın içerisinde bulunan yay altından yapılmış, zaman içerisinde parçalanmış ancak orijinal şeklini korumuştur. Yay, sadak kutusunun arka tarafında yer almaktadır. Bozkır insanı günlük hayatta kullandığı yayı kayın ağacından kesmiş olduğu parçaları birleştirerek yapmıştır. Burada bulunan yay ise altından kesilmiş ince şeritlerin üzerine açılan çentiklerin birleştirilmesiyle yapılmıştır. Bozkır insanının, günlük hayatta kullandığı ahşap yayına yağmur ve kardan ıslanıp gevşemesini önlemek amacıyla sıırım ya da kurt siniri sarmış olduğu kaynaklarda da belirtilmektedir. Burada bulunan altın yayın üzerinin de huş ağacı kabuklarıyla sarılmış olması aynı düşüncenin bir yansıması olma ihtimalini ortaya koymaktadır.

Sadağın içerisinde yayın yanı sıra çeşitli maddelerden yapılmış ok uçları ve ahşap ok çubukları bulunmuştur. Kemik ve bronzdan yapılmış iki ok ucu dışındaki diğer ok uçları demirden yapılmıştır. 5 numaralı mezar odasında 86 adet demir ok ucu bulunmuştur. Ancak bulunan ok uçları büyük bir tahribata uğramış olup bu ok uçlarından sadece 29 adedinin tanımlanması yapılabilmektedir. Demir ok uçları; üç kanatlı şekilde yapılmış ve kanatların alt kısımları birbirine paralel, üst uçları ise bükülü olarak tasarlanmıştır. Demir ok, gez ve başak adı verilen uç kısımları demirden yapılmış ancak metalin zaman içerisinde tahribata uğraması nedeniyle iyi korunamamıştır. Okun, gezinin üst kısmında iki kanata benzer bir tasvirin aşağı doğru çekildiği görülmektedir. Hem gez hem de okun başak kısmı okun ahşap çubuğa takılması ile kalmamış ayrıca yapıştırıcıyla daha da sağlam hale getirilmiştir. Sadak içerisinde bulunan ok uçlarının yanı sıra ahşap ok çubukları da bulunmuştur. Ahşap çubukların uzunlukları 60 cm çapları ise 6-8 cm arasında değişmektedir. Birçoğu kırılmış halde bulunan çubukların üzerine boya ile desenler yapılmış olduğu tespit edilmiştir (Parzinger, 2010, ss.46-47).

İskitler uzaktan savaş taktiği benimsemiş ve bununla ilgili olarak ok ve yay; düşman ile yakın mücadele esnasında ise hançer, kılıç, mızrak, balta gibi silahlar kullanmışlardır. Arzhan 2 kurganının 5 numaralı mezar odasında yakın savaş silahlarından hem erkeğin hem kadının

kemerlerinde hançerler bulunmuştur. Erkeğin sağ kalça kemiği üzerinde 38,7 cm uzunluğuna, 7,5 cm genişliğe ve 2,5 cm kalınlığa sahip demirden bir hançer bulunmuştur. Hançerin, restorasyon çalışmalarının neticesinde sap ve bıçak kısmının altın plakalardan yapılmış olan tonga ve keçi gibi çeşitli figürlerle süslenmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Parzinger, 2010, ss.38-39). Kadının üzerinde bulunan hançer, erkeğin üzerinde bulunan hançere göre daha küçük ölçülere sahiptir. Hançerin sapı birbirine lehimlenmiş iki parçadan oluşmaktadır. Sapın üzerinde kabartma tekniği ile yapılmış, koç ve tonga figürleri yer almaktadır (Parzinger, 2010, ss.58-59).

5 numaralı mezar odasında bulunan bu hançerler sadece bir savaş aleti olarak değil bir kültür aracı olarak da değerlendirilmelidir. Tarihin ilk dönemlerinde, özenle yapılmış tasvirler ve altın plakalar ile süslenmiş olan bir hançer, İskit dönemindeki bozkır insanının sanat anlayışını ve ustalık becerisini gösterdiği gibi hançerin demirden yapılmış olması da bozkır insanının demir madenini kullandığının bir ispatıdır. Ayrıca hançer üzerinde yer alan tonga figürü kahramanlığı, alplığı simgelediği gibi; keçi figüründe gösterilen keçinin de ekonomik değerinin olmasının yanında, ilerleyen tarihsel süreç içerisinde Göktürkler dönemine ait olan *Orhun Yazıtları*'nda da siyasi bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da bozkır coğrafyasında kültürel sürekliliğin bir göstergesidir.

Mezar odasında yapılan kazı çalışmalarında gündelik hayatta kullanılan eşyalar da bulunmuştur. Bunlar arasında havan, havan tokmağı, kırmızı kadehi, kazanlar, tabaklar gibi mutfak eşyaları yer almaktadır.

Kurganın içerisinde bulunan eşyalar, bozkır insanının gündelik hayatında kullandığı ahşap, yün, toprak, taş ve çeşitli madenlerden yapılmış araç ve gereçlerdir. Gündelik hayatta kullanılan bu eşyaların, ölen kimsenin mezarına konulması ölümden sonra yeni bir hayatın olduğuna diğer bir ifadeyle bozkır insanının ahiret inancının var olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Bir başka kültür unsuru olan giyim kuşam hakkında kurgandan elde edilen keçeler, altın figürler ve boncuklar dönemin giyim ve kuşamını en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Yine kurgandan elde edilen ok ve yay gibi silahlar söz konusu kavmin askeri hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Kurgandan elde edilen altın figürlerin, ince işçilik ve gerçeklikle işlenmesi, İskit dönemi sanat anlayışını yansıtmakla birlikte İskitlerin ulaştığı medeni seviyeyi de göstermektedir.

Arzhan 2 kurganından çıkarılan eşyalar İskitlerin gündelik yaşamında hangi eşyaları kullandığı hangi madenleri tanıdığını ve bu madenlerden neler yaptığını göstererek İskit kültür tarihini oluşturmasının yanı sıra İskitlerin tarih kronolojisinin ortaya çıkarılmasında da büyük yarar sağlamaktadır.

3. SONUÇ

İskitlerin kültür tarihleri hakkında bilgi veren Arzhan 2 kurganında, diğer kurganlara göre daha çok kalıntı ve buluntu yapılan kazı çalışmalarında elde edilmiştir. Elde edilen bu kalıntı ve buluntulardan yola çıkarak hem erkeğin hem de kadının kıyafetlerinin bozkır giyim kuşamına uygun olduğu tespit edilmiştir. Özellikle kadının başlığının sivri uçlu olması bunların Saka yani İskit toplumuna ait olduklarının kanıtıdır. Kıyafetlerin üzerinde bulunan süslemeler ölen kişilerin kral ve kraliçe olduklarının göstergesidir. Söz konusu süslemeler İskit toplumunda altının ekonomik değerinin olmasının yanı sıra İskitlerin kültür ve sanatta geldikleri düzeyi de göstermektedir. Ayrıca mezar odasında bulunan silahlardan, İskitlerin silah yapımında demir

madenini kullanmış oldukları tespit edilmiştir. Mezar odasında bulunan kap ve kazanlar gündelik hayatta kullanılan eşyalara örnek teşkil etmektedir.

Arzhan 2 kurganından çok sayıda kalıntı ve buluntu elde edilmesi İskit kùltür tarihinin aydınlatılmasına büyük katkı sağlamıştır. Sosyal, askeri, dini ve ekonomik hayat hakkında bilgiler veren kurgan buluntuları, İskit tarih kronolojisinin ortaya çıkarılmasında da önemli rol oynamıştır.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayım Tarihi	15 Kasım 2022 30 Haziran 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Mazhar NARŞAP
Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	15 November 2022 30 June 2023 31 December 2023
Author Contribution	Mazhar NARŞAP
Peer-review	Externally peer-reviewed
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ataç, G.A. (1932). *İskitlerde hekimlik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Çoruhlu, Y. (2019). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Durmuş, İ. (2002). "Vusunlar", *Türkler*, I. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Durmuş, İ. (2004). *İskitlerde ölü gömme geleneği*. *Millî Folklor Dergisi*, 61 Erişim adresi: <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=61&Sayfa=18>
- Durmuş, İ. (2007). *İskitler*. Ankara: Kaynak Yayınları
- Durmuş, İ. (2016). *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınevi
- Güngör, H. ve Günay, Ü. (2009) *Türklerin Dini Tarihi* (5.Baskı). İstanbul: Rağbet Yayıncılık
- Herodotos (2015). *Herodotos Tarihi* (25. Baskı). Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- İnan, A. (1998a). *Makaleler ve İncelemeler*, (3.Baskı), I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- İnan, A. (1998b). *Makaleler ve İncelemeler*, (2.Baskı), II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kaşgarlı, M. (2015). *Divānu Lugāti't-Türk*, (2.Baskı), Çev. Ahmet Bican Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Koca, S. (2010). *Türk Kültürünün Temelleri-2*. Ankara: Pelin Ofset Tipo Matbaa
- Minns, E.H.(1913). *Scythians and Greeks*. Cambridge: University Press
- Parzinger H. (2010). *Der Skythenzeitliche Fürstenkurgan Arzhan 2 in Tuva*, Berlin: Deutsches Archäologisches Institut
- Pozdnjakov,V.D. (2010). "Die Rekonstruktion Der Tracht" *Der Skythenzeitliche Fürstenkurgan Arzhan 2 in Tuva*, Berlin: Deutsches Archäologisches Institut
- Sevin,V. (1995). *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, (1.Baskı). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3. Baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi

EXTENDED SUMMARY

Each nation has created a unique culture as a result of the geographical conditions of the region where it lives. The tribes living in the steppe geography have created their own unique nomadic culture. One of these steppe tribes is Scythians. There is information in written and archaeological sources about the history and culture of the Scythians, who were active in Central Asia, especially in the north of the Black Sea and in Anatolia between the VIIIth century BC and the IIInd century AD. Greek sources come first among the written sources. In archaeological sources, on the other hand, since the Scythians adopted a nomadic lifestyle, tombs, not settlements, take the first place. The graves of the Scythians are called "kurgan". Kurgan means "shelter" and means protecting the person buried in the grave. In Scythian culture and history, there are many kurgans where remains and finds were obtained. Among these kurgans, Arzhan kurgans come to the fore. Arzhan kurgans are located in Tuva. There are many large and small kurgans here. Among these kurgans, archaeological excavations have been carried out so far in Arzhan 1, Arzhan 2, Arzhan 0 kurgans. Arzhan 1 kurgan was unearthed as a result of archaeological excavations carried out by M.P Griaznov in 1970. This kurgan, dated to the end of the IXth century BC and the beginning of the VIII century BC, was heavily damaged by grave robbers during the historical process. Therefore, only a few remains and finds from the Scythian period were recovered from the kurgan. Another kurgan in the same region is the Arzhan 2 kurgan. Arzhan 2 kurgans were excavated by a joint Russian-German team between 2000-2003. The most important feature that distinguishes the Arzhan 2 kurgan, which provides information about the cultural history of the Scythians, from other kurgans is that the kurgan was not destroyed by thieves. The grave chamber numbered 5, which is accepted as the main burial chamber in the kurgan dated to the late VII century BC, draws attention. Two people, one female and one male, were buried in the chamber. The studies conducted on the corpses revealed that both bodies were heavily damaged. A torque made of gold and decorated with animal figures was found on the neck of the male and a gold earring was found on the chest. In grave chamber number 5, in addition to the bodies of the man and the woman, various weapons and objects were also found in the chamber. Among the weapons, a quiver containing a bow and arrow, the most commonly used weapons of the steppe people, was found. This quiver was found in the northern corner of the grave. It is estimated that the quiver may have been hanging on the wall of the burial chamber. The quiver contains both bow and arrow. This quiver is made of wood and decorated with gold plates. During the excavations in the burial chamber, items used in daily life were also found. These include kitchen utensils such as mortar, mortar pestle, koumiss goblet, cauldrons and plates. The items found in the kurgan are tools and equipment made of wood, wool, earth, stone and various metals used by steppe people in their daily lives. The fact that these items used in daily life were placed in the grave of the deceased suggests that there is a new life after death, in other words, the steppe people had a belief in the afterlife. The items unearthed from the Arzhan 2 kurgan not only show which items the Scythians used in their daily life, which metals they knew and what they made from these metals, but also provide a great benefit in revealing the chronology of Scythian history.

AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI'NIN REGÜLASYON RİSKLERİ: SEKTÖREL BİR İNCELEME

Cihan ÇOBANOĞLU¹

Atıf: Çobanoğlu, C. (2023). Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın regülasyon riskleri: sektörel bir inceleme. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 377-399. doi:10.17218/hititsbd.1278062

Özet: Bu çalışma, Avrupa Yeşil Mutabakatı'nda işaret edilen düzenlemelerin hangi sektörleri etkileyeceğini ve her sektörü ne şekilde etkileyeceğini araştırmayı amaçlamıştır. Bu soruları cevaplamak için Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı açıklayan tebliğde içerik analizi yapılmıştır. İşletmeleri etkileyebilecek bir düzenlemeye işaret eden her cümle dizisi sektöre ve finansal olaya göre kodlanmıştır. Hangi sektörlerin talep veya maliyet açısından artış, transfer veya azalış ortaya çıkaracak düzenlemeler ile öne çıktığı incelenmiştir. Belli bir sektöre hitap eden düzenlemeler arasında, talep artışına neden olanların en çok inşaat sektöründe, maliyet artışına neden olanların en çok gıda sektöründe, işletmeler arasında talep veya maliyet transferine neden olanların en çok taşımacılık sektöründe ve talep azalışına neden olanların en çok kimya sektöründe olduğu bulunmuştur. Bütün sektörleri ilgilendiren düzenlemelerin ise çoğu maliyet artışı ortaya çıkaracak etkiye sahiptir. Ayrıca herhangi bir sektörde finansmanın atıl varlıklardan yeşil yatırımlara kayması için risk transferi ve fon tahsisi sağlayacak düzenlemeler de oldukça fazladır. Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın ortaya çıkardığı regülasyon riskleri ile baş etmenin en kolay yolunun geleceğe dönük stratejik düşünce ile olası düzenlemeleri yakından takip etmek ve yeşil alanlarda yatırım ve ar-ge yapıp yeşil geçişte öncü olmak olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Yeşil Mutabakatı, Regülasyon Riski, Geçiş Riski, Finansal Risk, İçerik Analizi

Regulatory Risks of the European Green Deal: A Sectoral Analysis

Citation: Çobanoğlu, C. (2023). Regulatory risks of the European Green Deal: a sectoral analysis. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 377-399. doi: 10.17218/hititsbd.1278062

Abstract: The study aimed to investigate which sectors the regulations pointed out in the European Green Deal will affect and how they will affect each sector. In order to answer these questions, a content analysis was made in the communication explaining the European Green Deal. Each sequence of sentences indicating a regulation that can affect businesses is coded according to the sector and financial event. It has been examined which sectors stand out with regulations that will cause an increase, transfer or decrease in demand or cost. It has been found that among the regulations addressing a certain sector, the ones that cause an increase in demand are mostly in the construction sector, those that cause an increase in costs are mostly in the food sector, those that cause a demand or cost transfer between enterprises are mostly in the transportation sector and those that cause a decrease in demand are mostly in the chemical sector. Most of the regulations that concern all sectors have the effect of increasing costs. In addition, there are many regulations that will provide risk transfer and fund allocation for the shift of finance from stranded assets to green investments in any sector. It has been concluded that the easiest way to deal with the regulatory risks posed by the European Green Deal is to closely follow possible regulations with

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 06.04.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 13.12.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, cihancobanoglu@ibu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-5698-318X> | <https://ror.org/01x1kqx83>

Asst. Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Business Administration, cihancobanoglu@ibu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-5698-318X> | <https://ror.org/01x1kqx83>

forward-looking strategic thinking and to be a pioneer in green transition by investing and doing R&D in green areas.

Keywords: *European Green Deal, Regulatory Risk, Transition Risk, Financial Risk, Content Analysis*

1. GİRİŞ

Avrupa Yeşil Mutabakatı (bundan sonra Yeşil Mutabakat) iklimin, çevrenin ve insan sağlığının korunmasını sağlamak amacıyla geliştirilen geniş çaplı bir strateji belgesidir. Avrupa Birliği için sorun tespitleri, politika önerileri ve somut hedefler içermektedir. Belgede sunulan önerilerin dikkate alınması için çevresel sorunların şiddeti ve yeşil ekonomiye geçişi sağlamada Avrupa Komisyonu'nun kararlılığı vurgulanmıştır. Ayrıca belgenin eyleme geçişini garanti etmek için 2030 ve 2050 yıllarında ulaşılması istenen hedefler belirlenmiştir. Hedeflere ulaşılması için önerilen politikaların en kısa sürede Avrupa Birliği'nde yasal düzenlemelere yansımaları beklenmektedir. Olası düzenlemeler sadece Avrupa'daki firmaları değil Avrupa ile ticari ilişki içinde olan ülkelerdeki firmaları da ilgilendirmektedir. Bu nedenle Yeşil Mutabakat çeşitli ülke ve sektörlerdeki işletmeler için regülasyon riski oluşturmaktadır. Regülasyon riskleri tespit edilip iyi yönetilmediği takdirde işletmenin nakit akışlarını ve ekonomik değerini olumsuz etkileyebilir. Hatta bazı yatırımları verimsiz hale getirerek onlardan sağlanan nakit akışlarını borçları geri ödeyemeyecek seviyeye düşürebilir.

Yeşil Mutabakat'ın regülasyon riskleri, geçiş riskleri ile ilişkilidir. Geçiş riskleri düşük karbon ekonomisine geçişin ortaya çıkardığı risklerdir. Bu konudaki çalışmalar düşük karbon ekonomisine geçişin ekonomi ve finansal sistem üzerindeki etkilerini açıklamaya önemli katkılar sağlamıştır (Bolton ve Kacperczyk, 2021; Carattini ve diğerleri, 2021; Semieniuk ve diğerleri, 2020; Stroebel ve Wurgler, 2021). Fakat Yeşil Mutabakat'ın ortaya çıkardığı regülasyon riskleri, önceki çalışmalarda tanımlanan geçiş risklerinin dışına taşmaktadır. Çünkü Yeşil Mutabakat düşük karbon ekonomisine geçişten daha fazlasını amaçlamaktadır. Karbon emisyonunun azaltılmasını sağlayacak politika önerilerinin yanında doğal kaynakların korunması, dijital teknolojinin yaygınlaşması, çevre kirliliğinin azaltılması, insan sağlığının korunması, küresel rekabet avantajının kazanılması ve ekonomik geçişin adil olması için de politika önerileri içermektedir.

Yeşil Mutabakat konusunda bir literatür bulunmaktadır fakat bu literatür genellikle ekonomik geçiş için önerilen stratejinin başarılı olabilmesinin şartlarına odaklanmaktadır (Claeys ve diğerleri, 2019; Marco, 2020). Birçok yazar Yeşil Mutabakat'ın önerdiği ekonomik geçişte adaletin sağlanmasının zor olduğunu ve bazı kesimlerin ekonomik geçişin yükünü daha çok hissedeceğini kabul etmektedir (Filipović ve diğerleri, 2022, Sabato ve Fronteddu, 2020). Fakat fosil yakıtı dayanan ve enerji-yoğun sektörler hakkındaki kaba değerlendirmeler dışında Yeşil Mutabakat'ın hangi sektörlerde ne tür riskler oluşturduğunu incelemeye odaklanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Riskin yönetilebilmesi için ilk olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Yeşil Mutabakat'ın hangi sektörlerde ne tür regülasyon riskleri ortaya çıkardığının belirlenmesi işletmelerin risk yönetim uygulamalarına yardımcı olabilir.

Çalışma Yeşil Mutabakat'ın vaat ettiği, önerdiği veya ihtiyacı ortaya koyduğu olası yasa ve standartların ortaya çıkardığı regülasyon risklerini sektörel olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu inceleme Yeşil Mutabakat'ı ortaya koyan tebliğde içerik analizi yapılarak gerçekleştirilecektir.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, giriş bölümü olarak hizmet etmektedir. İkinci bölüm, kavramsal çerçeve sunarak regülasyon riskinin gelişimi, kaynakları ve Yeşil Mutabakat ile ilişkisini açıklamaktadır. Üçüncü bölüm, literatür taraması yaparak Yeşil Mutabakat ile ilgili literatürü sunmakta ve literatürdeki boşlukları tartışmaktadır. Dördüncü bölüm, araştırma

sorusunu, bu soruyu cevaplamak için seçilen uygun yöntemi, izlenen ilkeleri ve varsayımları açıklamaktadır. Beşinci bölüm, bulguları sektörel düzenlemelerle ilişkilendirerek hangi sektörlerin hangi türdeki düzenlemelerle öne çıktığını açıklamaktadır. Altıncı ve son bölüm, bulguların genel sonuçlarını, çalışmanın katkısını, işletmeler ve gelecekteki çalışmalar için önerileri sunarak sonuçları değerlendirmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Regülasyon riski, bir işletmenin değerini olumsuz etkileyen yasal düzenleme değişikliklerinin ortaya çıkma riskidir. Yeni yasa ve standartlar maliyet yapısının değişmesi, talebin alternatiflere kayması ve bazı varlıkların atıl kalmasına yol açarak işletmenin nakit akışlarını etkileyebilir. Hatta yatırımların beklenen ekonomik ömrü dolmadan önce nakit akışlarını borçları geri ödeyemeyecek seviyeye düşürebilir. Bu nedenle regülasyon riski bir tür finansal risktir. Regülasyon riski ile ilgili zengin bir literatür yoktur. Mevcut literatür temel kamu hizmetlerine odaklanan çalışmalar ve çevresel sorunlara odaklanan çalışmalar olmak üzere iki kısma ayrılarak incelenebilir.

Regülasyon riski üzerine yapılan eski çalışmalar temel kamu hizmetlerine odaklanmaktadır (Kolbe ve diğerleri, 1993; Larsen ve Bunn, 1999; Pedell 2006). Temel kamu hizmetleri, kamu veya özel sektör tarafından sunulan elektrik, doğalgaz ve telekomünikasyon gibi hizmetlerdir. Bu hizmetler büyük ve bölünemez altyapılar gerektirdiği için tekeli gerekli kılmaktadır. Tekel bir piyasada fiyatları dengeleyecek rekabetçi bir çevre yoktur. Ürün fiyatları ile firmanın gelir ihtiyaçları arasındaki denge, özel sektör tekelin getiri oranını kısıtlayan düzenlemelerle sağlanmaktadır. Düzenleyici kurum izin verilen getiri oranını belli aralıklarla güncellemektedir fakat maliyet ve talebin dalgalanması ve düzenleyici kurumun yaşadığı bilgi asimetrisi nedeniyle her zaman maliyetlerin telafi edileceğinin garantisi yoktur. Ayrıca potansiyel düzenlemeler belli bir yatırımdan gelecekte hiç getiri elde etmeye izin vermeyebilir. Bu tür riskler temel kamu hizmetleri ile ilgili regülasyon riski kapsamındadır.

Regülasyon riski üzerine yapılan daha yeni çalışmalar çevresel sorunlara odaklanmaktadır (Holburn, 2012; Leisen ve diğerleri, 2019; Seltzer ve diğerleri, 2022). Çevresel sorunlar küresel ısınma, kaynakların tükenmesi ve çevre kirliliği gibi dünya çapında insanların ve diğer canlıların hayatını olumsuz etkileyen sorunlardır. Çevresel sorunlara yönelik önlemler kısa vadede maliyetlidir fakat önlem alınmadığında sonuçlarına uzun vadede herkes katlanmaktadır. Firmalar kısa vadeli kârlarını uzun vadeli kârlarına tercih ettiği sürece çevresel sorunları görmezden gelmektedir. Firmaların çevresel sorunları dikkate almasını sağlamada rekabetçi çevre başarısız olmaktadır ve yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Mesela yenilenebilir enerjiye geçiş birçok ülkede mevcut veya potansiyel düzenlemelerle teşvik edilmektedir. Yenilenebilir enerji maliyet dezavantajına sahip olduğu için bu alandaki yatırımların rantabilitesi destekleyici düzenlemelerin devam etmesine bağlıdır. Yenilenebilir enerjiye olan ilgi azalır veya fosil yakıtı dayanan kesim baskı yaparsa düzenlemeler değişebilir. Bu tür riskler çevresel sorunlar ile ilgili regülasyon riski kapsamındadır.

Çevresel sorunlar uzun zamandan beri mevcut olsa da bunlara hitap eden düzenlemeler gecikmiştir. Bunun nedeni belli bir ülkede yapılan düzenlemelerin o ülkedeki firmaları uluslararası piyasalarda dezavantajlı konuma getirmesidir. Dünya çapında ortak bir hareket için 1992 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi birçok hükümet tarafından kabul edilmiştir. Bu sözleşmenin bir bağlayıcılığı yoktur fakat gittikçe daha bağlayıcı hale gelen daha sonraki anlaşmaların önünü açmıştır. Çok sayıda ülkenin katılımıyla 2015 yılında Paris ve 2021 yılında Glasgow iklim anlaşmaları yapılmıştır. Avrupa Birliği yeşil, dögüsel ve dijital

ekonomiye geçişte öncü olmaya çalıştığı için 2019 yılında Yeşil Mutabakat'ı açıklamıştır. Yeşil Mutabakat sadece Avrupa'daki firmaları değil Avrupa'ya ihracat yapan firmaları da doğrudan ilgilendiren politika önerileri içermektedir. Yeşil Mutabakat bir yasa değil gelecekte farklı sektörleri farklı şekillerde etkileyecek yasal düzenlemelere yol çizen bir strateji belgesidir. Ortaya çıkacak, yürürlüğe girecek veya uygulama alanı genişletilecek düzenlemelerin bir özeti niteliğindedir. Böyle bir belgenin çok sayıda firma için regülasyon riskleri ortaya çıkarması kaçınılmazdır.

Yeşil Mutabakat üç temel alandaki birçok hedefe aynı anda ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu alanlar ekonomi, çevre ve toplumdur. Ekonomik hedeflerden bazıları ekonomiyi kaynak-etkin ve rekabetçi yapmak ve ekonomik büyümeyi kaynak verimliliğine dayandırmaktır. Çevresel hedeflerden bazıları doğal sermayeyi korumak ve 2050 yılına kadar sera gazı emisyonunu sıfırlamaktır. Sosyal hedeflerden bazıları hem ekonomik dönüşümün adil olmasını sağlamak hem de toplumun adil ve müreffeh olmasını sağlamaktır. Sayılan bu hedeflerin bazıları firmaları ilgilendirmektedir. Mesela Çobanoğlu'na (2023, s.148) göre özellikle karbon emisyonunu sıfırlama ve dögüsel ekonomi hedefleri ile ilgili politikalar yatırımların yönlendirilmesine yöneliktir. Karbon emisyonunu sıfırlama hedefiyle ilgili olarak yenilenebilir enerji sektörünün geliştirilmesi ve enerji verimliliğinin artırılması hakkında politikalar öne çıkmaktadır. Dögüsel ekonomi hedefi ile ilgili olarak tüketicilerin bilinçlendirilmesi, dögüsel ürün piyasalarının uyarılması, kiralama gibi iş modellerinin desteklenmesi hakkında politikalar öne çıkmaktadır. Bu örneklerin dışında da firmalarla ilgili çok sayıda politika önerisi bulunmaktadır. Yeşil Mutabakat bir sektördeki dönüşümün yıllarca sürebileceği gerekçesiyle dönüştürücü eylemlere başlamada acele edilmesi gerektiğini ve dönüşümden vazgeçilmeyeceğini vurgulamaktadır.

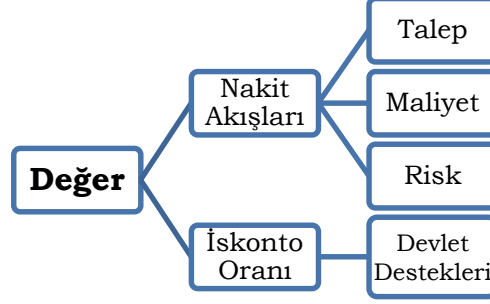
Yeşil Mutabakat'ın regülasyon riskleri farklı sektörlerde farklı yollarla ve değişen derecelerde ortaya çıkabilir. Hangi sektörün hangi risk kaynaklarına maruz olduğunu inceleyebilmek için iki boyuta ait unsurların belirlenmesi gerekmektedir: (1) sektör boyutu ve (2) riski etkileyecek finansal olay boyutu. Birinci boyutla ilgili olarak yeşil, dögüsel ve dijital ekonomiye geçiş için düzenleme yapılması gereken bazı sektörler belirlenebilir. Mesela dijital dönüşümün merkezindeki sektör dijital teknoloji sektörüdür. Kaynak kullanımını azaltarak dögüsel bir ekonomiye ulaşmak için kaynak-yoğun, madencilik, ormancılık, elektronik ve geri dönüşüm sektörleri düzenlenmelidir. Enerji verimliliğini artırıp karbon emisyonunu düşürerek yeşil bir ekonomiye ulaşmak için başta enerji sektörü ve enerji-yoğun sektörler olmak üzere inşaat, otomotiv, taşımacılık, yakıt sektörleri düzenlenmelidir. Yine çevre kirliliğini azaltarak yeşil geçişi desteklemek için gıda ve kimya sektörlerinin düzenlenmesi gereklidir. Bazı ayrıntılar için sektör ayrımı yapmadan bütün firmalarla ilgili düzenlemeler de gereklidir. Sözü edilen sektörler ve sektör grupları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sektörler ve Sektör Grupları

Sektörler		Sektör Grupları
Dijital Teknoloji	İnşaat	Bütün Firmalar
Eğitim ve Danışmanlık	Kimya	Enerji-Yoğun Sektörler
Elektronik	Madencilik	Kaynak-Yoğun Sektörler
Enerji (Enerji Dağıtımı)	Ormancılık	Karbon-Yoğun Sektörler
Enerji (Yenilenebilir Enerji Kurulumu)	Otomotiv	
Geri Dönüşüm	Taşımacılık	
Gıda	Yakıt	

İkinci boyutla ilgili olarak riski etkileyen finansal olaylar, değer faktörlerinden yola çıkılarak belirlenebilir. Yatırımın değeri, yatırımın gelecekte sağlayacağı nakit akışlarının uygun bir oranla iskonto edilmiş toplamıdır. Nakit akışlarının büyüklüğündeki ve gerçekleşme olasılığındaki değişimler yatırımın değerini doğrudan etkilemektedir. Talep (gelirler) ve maliyet nakit akışlarının

büyüklüğü yoluyla ve risk de nakit akışlarının olasılıkları yoluyla yatırımın değerini etkilemektedir. Ayrıca yatırım ve ar-ge için verilen devlet destekleri finansman maliyetini düşürerek iskonto oranı yoluyla yatırımın değerini etkilemektedir. Bahsedilen değer faktörleri aşağıdaki Şekil 1'deki gibi gösterilebilir.

Şekil 1. Değer Faktörleri

Ekonomide herhangi bir dönüşümü sağlamaya çalışan bir yasal düzenlemenin bunda başarılı olması için en az bir değer faktörüne odaklanarak yatırımların değerini değiştirmesi gerekmektedir. Mesela değer faktörlerinden talebe odaklanarak bir sektördeki talebi azaltmaya, artırmaya veya belli tür firmalardan diğer tür firmalara kaydırmaya çalışabilir. İskonto oranına odaklanarak bazı sektörlerde yatırım ve ar-ge ihtiyacını belirlemeye ve öncelikli alanlarda finansman kolaylıkları sağlamaya çalışabilir. Fakat yasal düzenlemelerin ekonomik dönüşümü sağlamak için yatırımların değerini değiştirmesi aynı zamanda bazı işletmeler için regülasyon riski oluşturmaktadır. Buna göre ikinci boyutun unsurları olan regülasyon riski ortaya çıkarabilecek finansal olaylar, değer faktörlerinden yola çıkarak aşağıdaki gibi belirlenebilir.

- **Talep Azalışı/Artışı/Transferi:** Bilinçlendirme, kısıtlama veya teşvik etme gibi yollarla fiyattan bağımsız olarak talebin azalışı, artışı veya aynı sektördeki bir üründen diğerine transferidir.
- **Maliyet Artışı/Azalışı/Transferi:** Kalite artışı, hammadde fiyat değişimi, emisyon ticaret sistemi uygulaması, vergi ve sübvansiyon gibi yollarla satış fiyatını etkileyecek şekilde maliyetin azalışı, artışı veya aynı sektördeki bir üründen diğerine transferidir.
- **Risk Transferi:** Reel veya finansal yatırımların riskinin bazı işletmeler için azaltılırken bazı işletmeler için artırılmasıdır.
- **Finansman Tahsisi:** İşletmelerin yatırım yapması için fon tahsis edilmesidir.
- **Yatırım İhtiyacı:** İşletmelerin reel yatırım yapmasına duyulan ihtiyaçtır.
- **Ar-Ge İhtiyacı:** İşletmelerin araştırma ve geliştirme yapmasına duyulan ihtiyaçtır.

Sayılan finansal olayların hem Avrupa Yeşil Mutabakatı ile hem de risk kaynaklarıyla ilgili olduğunu gösteren literatür mevcuttur. Mesela Sabato ve Fronteddu (2020) Yeşil Mutabakat'ın gerektirdiği yeşil geçişin fırsat, maliyet ve risk gibi etkileri olacağından ve yatırımların finansmanı ile ilgili sorunlardan bahsetmiştir. Leisen ve diğerleri (2019) ise yenilenebilir enerji sektörü ile ilgili belirlediği regülasyon risklerini gelir, maliyet ve fiyat avantajı gibi alt sınıflara ayırmıştır. Dolayısıyla belirlenen finansal olaylar, Yeşil Mutabakat'ın farklı sektörlerde ortaya çıkaracağı regülasyon risklerinin kaynaklarını belirlemek için kullanılabilir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Yeşil Mutabakat'ın 2019 yılının Aralık ayında açıklanmasının hemen ardından bununla ilgili literatür ortaya çıkmaya başlamıştır ve Yeşil Mutabakat'ı hayata geçirecek yeni uygulamalar tanıtıldıkça literatür zenginleşmeye devam etmiştir. Mevcut çalışmaların çoğu Avrupa'da Yeşil

Mutabakat'ın başarıya ulaşması için gereken şartlara ve yeşil ekonomiye geçişin (yeşil geçiş) adil olmasının zorluğuna odaklanmıştır.

Yeşil Mutabakat hakkındaki ilk çalışmalardan biri olan Claeys ve diğerleri (2019), çalışmasını yaptığı dönemde sadece genel hatları ile belli olan Yeşil Mutabakat'ın işlerlik kazanabilmesi için dikkat edilmesi gereken detayları tartışmıştır. Onlara göre Yeşil Mutabakat'ın (1) etkin karbon fiyatlama, (2) sürdürülebilir yatırım stratejisi, (3) yönlendirici sanayi politikası ve (4) ekonomik geçişte adaletin sağlanması şeklinde dört direği vardır. Yazarlar bu dört başlık altında uygulanması gereken somut adımları betimlemektedir. Yeşil Mutabakat'ın başarılı olmasını, bu somut adımlar sonucunda ortaya çıkacak ekonomik ve endüstriyel dönüşüm ile sosyal katılıma bağlamaktadır. Yazarlar ayrıca, herhangi bir köklü değişikliğin kazananları ve kaybedenleri olacağını kabul etmektedir. Buna yönelik olarak, hane halkı ve şirketleri gidışat hakkında açıkça bilgilendirmenin ve en savunmasız kesimi desteklemenin gerekliliğinden bahsetmiştir.

Sabato ve Fronteddu (2020), Yeşil Mutabakat'ın çevresel ve ekonomik amaçlar ile sosyal adalet hedefini birleştirmek için uygun bir politika çerçevesi olup olmadığını incelemiştir. Yazarlara göre ekonomide yeşil sektörlerin büyümesi, bir yandan çevresel faydalarının yanı sıra istihdam fırsatları da sağlayabilirken diğer yandan iş kaybetme gibi ekonomik ve sosyal maliyetler de getirmektedir. Ülkelerin ve ekonomik sektörlerin durumları birbirlerinden oldukça farklı olduğu için yeşil geçişin risk, maliyet ve fırsat gibi etkileri bu birimler arasında değişiklik gösterecektir. Yazarlara göre adil geçiş Yeşil Mutabakat'ta ve bunun uygulanmasına yönelik düzenlemelerde vurgulansa da geçişte adaletin sağlanması çok gerçekçi değildir çünkü Yeşil Mutabakat'ın fonlama stratejisi özel yatırımcıların adil geçiş fonlamak için ciddi özel sermaye sağlaması umuduna dayanmaktadır.

Sikora (2020), Yeşil Mutabakat'ı yasal ve finansal açıdan incelemiştir. Yazara göre Yeşil Mutabakat'ın AB ekonomisi ve sanayisine dolaylı ve doğrudan finansal etkisi olacağı şüphesizdir. Fakat yeşil geçiş ve onun finansmanı ancak maliyetlere katlanmaya razı olan ve sürece katılan AB ülkeleri ve vatandaşları ile mümkündür.

Marco (2020), Yeşil Mutabakat'ın performansının dört faktöre bağlı olduğunu savunmaktadır. Birincisi, salgınlara ve ekonomik krizlere rağmen Yeşil Mutabakat'ın hem kısa hem uzun vadede politika önceliği olmasıdır. İkincisi, kamu kaynaklarının yenilenebilir enerjiye ve enerji verimliliğine yönlendirilmesi yoluyla yeterli finansal ödeneğin olmasıdır. Üçüncüsü, kurumların Yeşil Mutabakat'ı eşgüdümleyecek ve zorlayacak yasal yeterliğinin olmasıdır. Dördüncüsü, karbon düzenleme, teknoloji transferi ve yeşil sanayi gibi konularda uluslararası işbirliğidir. Yazara göre, Yeşil Mutabakat'ın finansal boyutu cesaret verici değildir çünkü yeşil geçiş sürecinin büyük kısmı AB bütçesi yerine özel sermayeye bağlıdır. Sermaye sahiplerinin de hâlihazırda fosil yakıt sektöründe ciddi yatırımları bulunduğu için uzun dönem iklim kaygılarını kısa dönem kârın önüne geçirmesi olası değildir. Ayrıca adil geçiş mekanizmasının, toplanan vergileri yeşil geçişten en çok etkilenecek kesimler yerine karbonsuzlaşmakla ilgili işlerden sorumlu elitlere aktaracağına dair endişeler vardır.

Filipović ve diğerleri (2022), Yeşil Mutabakat'ın 2050 yılında net-sıfır emisyon hedefi ile adil geçiş hedefi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yazarlara göre karbon nötr olmanın uzun vadede faydaları olsa da kısa vadede sosyal olarak adil bir geçişin sağlanması zorlayıcıdır. Kömür madenleri ve enerji yoğun sektörlerin yoğun olduğu bölgelere yardım etmek için Adil Geçiş Mekanizması oluşturulmuş olsa da bu bölgelerde yaşamayan savunmasız hane halkı ve işletmeler geçişin yükünü hissedecektir. Ayrıca, AB üyesi olmayan ülkeler, bu mekanizmanın sağladığı fonlardan faydalanamadığı gibi Karbon Sınır Düzenleme Mekanizması ile ihracatta ek vergi ile

karşılaşacaktır. Yazarlara göre, sosyoekonomik etkileri ölçülmeden Yeşil Mutabakat'ın uygulanmasında ısrar edilmesi, AB'nin sürdürülebilir gelişme, sosyal eşitlik, finansal istikrarını ve hatta genel olarak dünyanın istikrarını tehlikeye atabilir.

Literatür taramasında görüldüğü üzere Yeşil Mutabakat bir yandan net-sıfır emisyon hedefi gibi idealist bir hedef tanımlarken bir yandan da bunun maliyetli olması gibi zorlayıcı gerçeklerle yüzleşmektedir. Yeşil Mutabakat'ın başarılı olabilmesi ancak maliyetleri ve riskleri göze alan firma ve hane halkının desteği ile mümkündür. Yeşil geçiş sürecinde savunmasız kesimler kayba uğradığı sürece bu desteğin sağlanması zordur. Kayıpların önlenmesi veya telafisi için öncelikle hangi kesimin nasıl etkileneceğini belirlemek gerekmektedir. Literatür taramasında incelenen çalışmaların neredeyse tamamı yeşil geçişin etkilerinin sektörler arasında farklılaşacağını kabul etmektedir fakat hangi sektörlerin nasıl etkileneceğini açıklamak için yeterli çalışma bulunmamaktadır ve bu çalışma için gereken motivasyonu sağlamaktadır.

4. ARAŞTIRMA

Bu bölümde ilk önce literatür taramasında ortaya çıkan boşluğa hitap eden araştırma sorusu, bu soruya cevap vermek için yöntem seçimi ve izlenen yöntemin varsayımları açıklanacaktır. İkinci olarak seçilen yöntemin nasıl uygulandığı açıklanacaktır. Üçüncü olarak da yöntemin uygulanmasında izlenen ilkeler açıklanacaktır.

4.1. Araştırma Sorusu, Yöntem Seçimi ve Varsayımlar

Yeşil Mutabakat, net-sıfır emisyon ve diğer çevresel hedeflere ulaşmak için sanayide ve toplumda köklü değişimler önermektedir. Köklü değişimlerin kazananları ve kaybedenleri olacağı için bu değişimleri sağlayacak olası düzenlemeler regülasyon riski oluşturmaktadır. Yeşil Mutabakat'ın hangi sektördeki firmalarda ne tür regülasyon riskleri oluşturduğu sorusu önceki çalışmalarda cevapsız bırakılmıştır. Çalışma, bu araştırma sorusuna cevap vermeyi amaçlamaktadır.

Araştırma sorusunu nicel yöntemlerle cevaplamak zordur. Bu konuda nicel bir analiz, (1) Yeşil Mutabakat'ın tam olarak eyleme geçmesini, (2) nicel analiz yapmaya izin verecek yeterli verinin oluşması için belli bir süre geçmesini ve (3) keşfedilen dönemler arası farklılıkların Yeşil Mutabakat'a atfedilebilmesi için diğer bütün faktörlerin kontrol edilmesini gerektirmektedir. Nicel bir analizle araştırma sorusunu cevaplamak mümkün hale geldiğinde, savunmasız sektörleri korumaya yönelik herhangi bir politika önerisi yapmak veya işletmelerin risk yönetim uygulamalarına regülasyon risklerini katmasını sağlamak için geç olacaktır. Beklenen yasalar hiç geçmese bile işletmeler regülasyon risklerini izlemek ve geçtiklerinde harekete geçmek için hazır olmak zorundadır.

Araştırma sorusuna cevap aramak için kullanılacak yöntem olarak nitel yöntemlerden biri olan içerik analizi seçilmiştir. Yeşil Mutabakat'ı ortaya koyan tebliğ, ekonomide ve toplumda köklü değişimleri sağlayacak yasal düzenlemelerin bir şablonu olduğu için firmaların karşılaşacağı fırsat ve tehditler hakkında da bilgi vericidir. Bu tebliğin içerik analizi ile incelenmesi, belli varsayımlar altında, araştırma sorusuna cevap verebilir. Bu varsayımlar, tebliğde ima edilen her bir düzenlemenin aynen uygulamaya geçmesi ve her bir düzenlemenin etkisinin o düzenlemeyi gerektiren ifadelerin sayısı ile orantılı olmasıdır. Tebliğdeki politika önerilerinin yasalaşma sürecinde yumuşaması, yasal düzenlemelerin uygulamaya geçmesi sırasındaki aksaklıklar ve bazı yasal düzenlemelerin gerçekte diğerlerinden daha az önemli olma ihtimali çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

4.2. İçerik Analizi

İçerik analizi, araştırmaya konu olan kavramların çeşitli belgelerdeki frekanslarını, örüntülerini, ilişkilerini, bağlamalarını bulmak için sistematik olarak gerçekleştirilen kodlama ve betimleme yaklaşımıdır. İçerik analizinin türleri, adımları, avantajları ve dezavantajları çeşitli çalışmalarda açıklanmıştır (Bal, 2016, s.258; Geray, 2011, s.151; Grbich, 2013, s.189; Ültay ve diğerleri, 2021, s.188). Çalışmada uygulanan içerik analizi, işletmeleri etkileyebilecek her bir düzenleme ifadesini hem sektöre hem de finansal olaya göre kodlamak ve bulguları bu iki boyuta göre çapraz tabloda özetleyip yorumlamak şeklinde gerçekleştirilmiştir.

İçerik analizi için kullanılan metin Yeşil Mutabakat tebliğinin (European Commission, 2019) ikinci bölümüdür. Tebliğ toplam dört bölümden oluşmaktadır fakat ekonomik geçiş için yapılması gereken ve firmaları etkileyecek olan politika önerileri tebliğin ikinci bölümünde açıklanmaktadır. İkinci bölüm ayrıca tebliğin büyük çoğunluğunu oluşturmakta ve diğer bölümlerin aksine birçok alt başlık içermektedir.

Tebliğdeki her bir cümle sayfa (s), paragraf (p) ve cümle (c) numarasına göre “sδ pp cθ” formatında numaralandırılmıştır. Mesela 6. sayfada başlayan 1. paragrafın 3. ve 5. cümleleri arasında kalan bir cümle dizisine s6p1c3-5 şeklinde atıf yapılmaktadır.

Kodlamaların yapılacağı analiz birimi olarak firmaları etkileyebilecek bir politika önerisini açıklayan veya düzenleme ihtiyacını ortaya koyan cümle dizisi seçilmiştir. Bir düzenleme önerisi veya ihtiyacının açıklanması bazen bir cümlede tamamlanırken bazen bir paragraf boyunca devam etmektedir. Her bir cümle dizisinin yeni bir düzenlemeden bahseden başka bir cümleyle veya yeni bir paragrafın başlanmasıyla sona erdiği kabul edilmiştir.

Yasal düzenleme önerisi veya ihtiyacı belirten cümle dizileri iki boyuta göre kodlanmıştır. Birinci boyutta düzenlemeden etkilenen işletmelerin bulunduğu sektörler ve ikinci boyutta işletmelerin yaşayacağı finansal olaylar yer almaktadır. Kodlama yapılacak sektörler ve finansal olaylar kavramsal çerçevede açıklandığı şekilde belirlenmiştir.

4.3. Kodlama İlkeleri

İçerik analizinin doğası gereği kodlamalar öznellik içerebilir. Mesela bir yasal düzenlemenin hangi sektörü hangi finansal olayla etkilediği hakkında farklı görüşler öne sürülebilir. Öznelliği azaltmak ve çalışmanın tekrar edilebilirliğini sağlamak için tebliğdeki cümle dizilerinin kodlanmasında bazı ilkeler izlenmiştir.

İlk olarak, kodlamalar düzenlemelerin özel sektöre birincil ve doğrudan etkileri dikkate alınarak yapılmıştır. Mesela “Etkili karbon fiyatlamanın sağlanması, tüketici ve firma davranışında değişimleri cesaretlendirir ve sürdürülebilir kamu ve özel yatırım artışını kolaylaştırır.” (s5p1c1-2) şeklinde özetlenebilen ifade en sade şekliyle “fiyatlamanın sağlanması” için bir düzenleme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu düzenlemenin birincil etkisi üretim için gereken karbon emisyon kotasının satın alınması veya fazlalık olan kotanın satılması yoluyla üretim maliyetinin bir üründen diğerine kaymasıdır. Bu maliyet dönüşümüne bağlı olarak satış fiyatı, satış fiyatına bağlı olarak çıktı talebi ve çıktı talebine bağlı olarak da yatırım talebi etkilenmektedir. Düzenlemenin silsile şeklindeki dolaylı etkileri, ifadede bazıları açıklansa bile kodlanmamıştır. Örnek verilen ifade sadece maliyet transferi olarak kodlanmıştır.

İkinci olarak, kamu sektörü ile ilgili önlemler içeren düzenlemelerin özel sektördeki ilk etkileri kodlanmıştır. Mesela “Dijitalleşmenin olanak verdiği akıllı trafik sistemleri ile birlikte otomatikleştirilmiş ve birleştirilmiş karma yollu ulaşım artan bir rol oynayacaktır.” (s10p4c1) şeklindeki ifade kamuda dijital altyapı ihtiyacını belirtmektedir. Farklı türdeki ulaşım yolları

birbirine bağlanarak ulaşım imkânları artırılabilir fakat ulaşımı düşük emisyonlu demiryolu ve su yoluna kaydırmak ve bunların kapasitelerini daha iyi yönetmek için akıllı trafik sistemlerine ve buna uygun dijital altyapıya ihtiyaç vardır. Donanım ve yazılım ihtiyacı özel sektörden karşılanacağı için örnekteki ifadenin özel sektördeki ilk etkisi dijital teknoloji sektöründe talep artışıdır ve ifade de buna göre kodlanmıştır.

Üçüncü olarak, birincil etkisi bilinmeyen ve sonucun daha önemli olduğu ifadelerde vurgulanan dolaylı etki kodlanmıştır. Mesela “Enerji etkinliği öncelenmelidir.” (s6p1c3) ve onu takip eden “Yenilenebilir enerji kaynakları temel bir öneme sahip olacaktır.” (s6p3c2) ifadeleri birer düzenleme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Belirtilen hedefleri gerçekleştirecek olası bir düzenlemenin birincil etkisi bazı ürünlerin maliyetinin düşürülmesi veya bazı sektörlerde finansal kaynak sağlanması olabilir. Örnek verilen ifadelerin birkaç cümle yakınında düzenlemenin detayı açıklanmamıştır. İfadelerde birincil etki belirsiz olsa da vurgulanan etki enerji verimliliği veya yenilenebilir enerji yatırımları şeklindeki dolaylı etkidir. Dolayısıyla örnek verilen bu iki ifadenin ilgili olduğu finansal olay yatırım ihtiyacı olarak kodlanmıştır.

Dördüncü olarak, herhangi bir finansal olayla ilişkilendirilemeyecek kadar genel veya belirsiz olan ifadeler kodlanmamıştır. Mesela “Gelecek on yılda sera gazı emisyonlarını daha fazla düşürmek için yapılacak çok şey var.” (s4p5c3-4) ifadesi birçok düzenleme ihtiyacını belirtmektedir. Ayrıca “İklim Yasası, bütün AB politikalarının iklim-nötr olma hedefine katkı sağlamasını ve bütün sektörlerin üzerine düşeni yapmasını garanti edecektir” (s4p4c5) ifadesi yeni bir düzenlemeyi vaat etmektedir. Ancak sözü edilen düzenlemeler herhangi bir finansal olayla ilişkilendirilemeyecek kadar geneldir. İşletmeleri birçok açıdan etkileyebilir fakat hangi finansal olaylar yoluyla etkileyeceği belirsizdir. Örnek verilen bu iki ifade ve benzerleri kodlanmamıştır.

Beşinci olarak, birincil etkisi belirli birden fazla sektörle veya belirli birden fazla finansal olayla ilgili olan bazı ifadeler birden çok kodla kodlanmıştır. Bu ilke bağlaçlarla oluşturulmuş kapsamlı bir ifadenin içerdiği ve farklı sektörleri farklı finansal olaylarla etkileyen birden çok birincil etkiyi ayrı ayrı kodlamaya izin vermektedir. Mesela “Temiz enerjiye geçiş tüketicilere fayda sağlamalıdır ve bunda deniz rüzgârı gibi yenilenebilir enerji kaynakları temel role sahiptir.” (s6p3c1-3) şeklinde özetlenebilen ifade birden çok finansal olayla ilgilidir. Bir taraftan yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapılmasını sağlayacak bir düzenlemeye işaret etmektedir. Bir taraftan da tüketicilere ulaşan değer zincirindeki bütün firmalarda maliyet azalışı için temiz enerji maliyetinin düşürülmesini sağlayacak bir düzenlemeye işaret etmektedir. Böylece örnek verilen ifade hem enerji sektöründe sabit yatırım ile hem de bütün firmalarda maliyet azalışı ile kodlanmıştır.

Yasal düzenlemeleri yukarıdaki ilkelere göre kodlamak, düzenlemelerin anlamına göre hassas değerlendirmeler yapılmasını gerektirmektedir. Mesela bir hammaddenin üretimi ile ilgili standartları yükselten bir düzenleme ilk olarak o hammaddeyi üreten sektörde maliyet değişimine yol açarken ikinci olarak aynı sektörde talep değişimine de yol açabilir. Yukarıdaki ilkeler bu düzenlemenin sadece birincil etki olan maliyet transferi olarak kodlanmasını gerektirmektedir. Başka bir örnek olarak, bir hammaddenin kullanımını kısıtlayan bir düzenleme bir yandan o hammaddeyi üreten sektörde talep değişimine yol açarken diğer yandan o hammaddeyi kullanan sektörde maliyet değişimine yol açabilir. Düzenlemenin ortaya çıkardığı iki etki eşanlı olup birbirinin nedeni değildir ve her ikisi de birincil etkidir. Yukarıdaki ilkeler hangi etkinin daha vurgulu olduğuna veya hangi sektörün daha çok etkilendiğine karar verilemediği bu durumda düzenlemenin iki etki ile birden kodlanmasını gerektirmektedir. Benimsenen kodlama ilkelerinin amacı hatasız keskin bir sınıflama yapmaktan ziyade araştırmada nesnel bir yaklaşım izlemek olsa da sınıflamanın hassasiyetinde de gerekli özen gösterilmiştir.

5. BULGULAR

Her bir sektördeki işletmeleri talep ve maliyet yoluyla etkileyecek düzenlemeleri belirten cümle dizileri Tablo 2'de belirtilmiştir. Tabloda genel olarak düzenlemelerin maliyet artışı ve talep artışında yoğunlaştığı görülmektedir. Yeşil Mutabakat hedeflerine ulaşmak için getirilen standartlar genellikle maliyetleri artırmaktadır. Diğer taraftan yeşil dönüşümü zorunlu kılan düzenlemeler ise bazı sektörler için fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Herhangi bir sektörde maliyetlerin artması değer zincirinde yer alan bütün sektörlerde maliyeti artırabilir ve maliyet artışlarının talep üzerinde öngörülmesi zor etkileri olabilir. Araştırmanın varsayımlarında belirtildiği üzere bu tür kaygılar çalışmanın kapsamı dışında olup çalışma sadece birincil etkilere odaklanmaktadır.

Tablo 2. Talep ve Maliyet ile İlgili Düzenlemeler

Panel A: Bütün Firmalar

Sektörler	Talep Azalışı	Talep Artışı	Talep Transferi	Maliyet Artışı	Maliyet Azalışı	Maliyet Transferi
Bütün Firmalar		s7p3c2 s7p4c3-4	s8p1c3 s8p1c4 s17p4c2	s5p3c1-4 s7p6c1-4 s7p7c2 s7p7c3 s8p2c1-3 s8p2c4-5 s8p3c4-5 s8p3c6 s9p2c3 s14p5c1-3 s15p4c3-4 s17p1c5-6 s17p1c4	s6p1c5 s6p3c1 s6p3c4 s8p3c1-3 s8p4c1-2	s4p6c2-3 s5p1c1-2 s5p1c4-5 s9p5c3 s17p5c1-2

Panel B: Talep Artışı ile Öne Çıkan Sektörler

Sektörler	Talep Azalışı	Talep Artışı	Talep Transferi	Maliyet Artışı	Maliyet Azalışı	Maliyet Transferi
İnşaat		s6p3c6 s6p4c2 s6p5c1-2 s9p3c3-4 s9p4c1-3 s10p1c1-5 s10p1c6-8 s16p3c4-5 s16p6c1-2 s19p2c1-2	s9p5c1-2	s9p5c4-5		
Dijital Teknoloji		s8p2c4-5 s9p2c3 s9p5c4-5 s10p4c1-2 s12p5c4 s18p5c1-5				
Eğitim ve Danışmanlık		s16p3c4-5 s16p6c1-2 s19p1c2-3 s19p3c1-3				
Geri Dönüşüm		s7p2c4-5 s8p3c4-5 s8p3c6 s8p4c1-2	s8p3c8		s8p3c7	
Enerji (Yenilenebilir Enerji Kurulumu)		s6p3c4 s6p3c6			s6p3c5	

Tablo 2. Talep ve Maliyet ile İlgili Düzenlemeler

Panel C: Maliyet Artışı ile Öne Çıkan Sektörler						
Sektörler	Talep Azalışı	Talep Artışı	Talep Transferi	Maliyet Artışı	Maliyet Azalışı	Maliyet Transferi
Gıda	s14p3c3	s11p3c1-2 s11p4c1-3 s12p2c6 s12p5c1	s12p4c3 s12p5c3 s14p1c1-4	s12p3c1-2 s12p4c1-3 s12p5c2 s12p5c4 s12p5c5 s13p4c3 s14p1c7	s12p5c1 s17p5c4	s12p2c4-5
Ormancılık				s4p6c2-3 s13p6c3		
Elektronik	s8p1c2 s9p2c6		s8p1c1	s9p1c2-3 s9p2c6		
Kaynak-Yoğun Sektörler				s7p7c1		
Enerji-Yoğun Sektörler				s7p5c1-3		
Panel D: Talep veya Maliyet Transferi ile Öne Çıkan Sektörler						
Sektörler	Talep Azalışı	Talep Artışı	Talep Transferi	Maliyet Artışı	Maliyet Azalışı	Maliyet Transferi
Taşımacılık			s10p2c1-5 s10p3c1-4 s10p3c5 s10p3c6	s11p2c6 s11p2c7		s10p5c1 s10p5c2 s10p5c3-4 s10p5c5-6 s16p6c3 s17p5c3
Otomotiv	s11p2c1-2 s16p6c1-2		s11p1c6 s11p2c5	s9p1c2-3 s11p2c3-4		
Yakıt		s11p1c1 s11p1c5	s18p1c2-3			
Enerji (Enerji Dağıtım)	s6p1c4	s9p3c1	s4p1c1-3 s6p3c7			
Panel E: Talep Azalışı ile Öne Çıkan Sektörler						
Sektörler	Talep Azalışı	Talep Artışı	Talep Transferi	Maliyet Artışı	Maliyet Azalışı	Maliyet Transferi
Kimya	s7p7c2 s12p3c1-2 s14p3c4 s15p1c6		s7p7c3 s15p1c3	s15p1c5		
Madencilik	s7p2c1-2 s7p2c4-5	s9p3c1				

Not: Yeşil Mutabakat'ı tanıtan tebliğin İngilizce baskısındaki her cümle numaralandırılmıştır. Tabloda yer alan "sδ pρ cθ-θ" formatındaki bir numara tebliğin δ. sayfada başlayan ρ. paragrafın θ. cümlesi ile başlayıp θ. cümlesi ile biten cümle dizisini belirtmektedir.

5.1. Bütün Firmalarla İlgili Talep ve Maliyet Düzenlemeleri

Tablo 2'nin veri içeren ilk satırında sadece belli bir sektöre odaklanmayıp bütün firmalar için geçerli olan düzenlemeler yer almaktadır. **Bütün firmalarla** ilgili olarak, sürdürülebilir ürünler için dünya çapında piyasasının geliştirilmesi hakkındaki düzenlemeler yeşil ürünlerde talep artışı ortaya çıkarabilir. Ürünlerin ekolojik sonuçları hakkında tüketicilerin bilgi sahibi olmasını ve bilinçli tercihler yapmasını sağlayan düzenlemeler ise talebin yeşil ürünlere doğru kaymasını sağlayabilir. Plastik kullanımı kısıtlamaları, döngüsel tasarım şartları, mecburi geri dönüştürülmüş içerik, dijitalleşme ve bilgi sunma gerekleri hakkındaki düzenlemeler bütün firmalar için maliyet artışına neden olabilir. Karbon sınır düzenleme mekanizması AB'nin ithal ettiği ürünlerin maliyetini artırabilir. Enerji fiyatlarının ucuzlaması ise maliyeti düşürebilir. Emisyon ticaret sistemi ve vergi düzenlemeleri yeşil ürünlerin maliyetini düşürüp gri ürünlerin maliyetini artırarak bir maliyet transferi sağlayabilir. Yeşil Mutabakat bütün sektörlerde ciddi

regülasyon riski ortaya çıkarmaktadır fakat bazı maliyetleri göze alarak yeşil ürünlere yönelen firmalar uluslararası rekabet avantajı gibi fırsatları yakalayabilir.

5.2. Talep Artışı ile Öne Çıkan Sektörler

Tablo 2'ye göre inşaat, dijital teknoloji, eğitim ve danışmanlık ve geri dönüşüm sektörleri talep artışı ile ilgili düzenlemelerin diğer düzenlemelerden daha çok olduğu sektörlerdir ve önemli fırsatlara sahiptir. Yenilenebilir enerji kurulumu sektörü az sayıda ifadenin konusu olmuştur fakat inşaat sektörüne paralel olarak talep artışı ile öne çıktığı kabul edilebilir.

İnşaat sektörü talep artışı ile ilgili en çok düzenlemenin olduğu sektördür. Enerji etkinliği hedeflerinin sağlanabilmesi için binaların yenilenme oranının artırılması gerektiğini Yeşil Mutabakat vurgulamaktadır. Yenilemeye konu olan binalar kamu binaları, özel sektör binaları ve evler gibi oldukça geniş bir kümeyi kapsadığı için önemli bir pazar potansiyeli sunmaktadır. Bununla beraber binaların enerji performans derecelenmesi zorunluluğu binalar arasında talep transferine neden olabilir ve yeşil, döngüsel ve dijital bina standartları maliyet artışına neden olabilir.

Dijital teknoloji sektörü talep artışı ile ilgili ikinci en çok düzenlemenin olduğu sektördür. Dijital teknoloji sektörü, bilgi toplama ve işleme için gerekli olan süper bilgisayar, ultra-hızlı ağ ve yapay zekâ gibi çözümler sunan sektördür. Trafik yönetimi, afet tahmin ve yönetimi, ürün takibi ve bilgilendirme, kirlilik ve doğal kaynakların takibi gibi sorunların çözümü için Yeşil Mutabakat dijitalleşmenin önemini vurgulamaktadır. Kamu ve özel sektöre hitap eden düzenlemeler dijital teknoloji sektörünün ürünlerine olan talebi artırabilir.

Eğitim-danışmanlık sektörü ve geri dönüşüm sektörü talep artışı ile ilgili üçüncü en çok düzenlemenin olduğu sektörlerdir. **Eğitim ve danışmanlık** sektörüne talep artışı ortaya çıkabilir çünkü yeşil dönüşüm sürecinde işgücünün zayıflayan sektörlerden büyüyen sektörlere geçmesi için ihtiyaç duyduğu yeni becerileri kazanmasına yönelik düzenlemeler önerilmektedir. **Geri dönüşüm** sektörüne talep artışı ortaya çıkabilir çünkü AB sanayisinin kullandığı maddelerde geri dönüştürülmüş maddelerin payını artırmaya yönelik politikalar önerilmektedir. Diğer taraftan çöpün AB dışına ihracının kısıtlanması geri dönüşüm sektörü için talep transferi olarak değerlendirilebilir. **Gıda** sektörü de talep artışı ile ilgili aynı sayıda düzenlemeye sahip bir sektör olsa da bundan daha çok sayıda maliyet artışı ile ilgili düzenlemeye sahiptir.

Yenilenebilir enerji kurulumu sektöründen bahseden ifade sayısı azdır. Yeşil Mutabakat'tan önce bankalar ve yenilenebilir enerji kurulumu firmalarının anlaşması ile evlere yenilenebilir enerji kurulumu için finansman sağlanmaktaydı. Bunu teşvik etmek için devletin de destek politikaları mevcuttu. Bu kampanyadan yararlanan biri, bir yandan borcunun aylık geri ödemelerini yaparken diğer yandan yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji faturalarında sağladığı tasarruftan faydalanmaktaydı. Yeşil Mutabakat'ta yenilenebilir enerji kaynaklarının maliyetinin hızlı bir şekilde düşmesiyle ve devletin destek politikalarıyla yenilenebilir enerji kurulumunun enerji faturalarına etkisinin azaldığı ifade edilmektedir. Bu ifade yenilenebilir enerji sektöründe maliyet azalışı anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle ise bu uygulamanın geliştirilmesinden bahsedilmektedir. Yeşil Mutabakat'a göre yenilenebilir enerji kaynaklarının, enerji etkinliğinin ve diğer sürdürülebilir çözümlerin (banka ve yenilenebilir enerji kurulumu firması arasındaki anlaşma gibi) sektörler arasında akıllı bütünleşmesi karbonsuzlaşmaya en düşük maliyetle ulaşmaya yardım edebilir. Komisyon bu akıllı bütünleşmeye ulaşmayı sağlayacak önlemler vaat etmektedir ve olası düzenlemeler yenilenebilir enerji kurulumu sektöründe talep artışı doğurabilir.

5.3. Maliyet Artışı ile Öne Çıkan Sektörler

Tablo 2'ye göre gıda, ormancılık ve elektronik sektörleri ile kaynak-yoğun ve enerji-yoğun sektörlere hitap eden düzenlemelerin çoğunluğu maliyet artışı ile ilgilidir. Bir ürünün maliyetinin artması, ya kârın azalmasına ya da talebin başka ürüne kaymasına neden olacağı için değer kaybına neden olabilir.

Gıda sektörü ile ilgili olarak, sektörü her yönüyle etkileyecek düzenlemeler önerilmektedir. Bunun birinci nedeni gıda üretiminin çevre kirliliğine, iklim değişimine ve aşırı doğal kaynak kullanımına neden olması ve gıdanın önemli bir bölümünün israf olmasıdır. İkinci nedeni kalitesiyle öne çıkan Avrupa gıdasının sürdürülebilirlikte de küresel standart olmasının hedeflenmesidir. İsrafın azaltılması için düzenlemeler talep azalışına; sürdürülebilir gıda tüketiminin uyarılması için düzenlemeler talep artışına; yosuna dayalı deniz gıdasının desteklenerek tarımsal gıda üzerindeki baskının azaltılması için düzenlemeler talep transferine neden olabilir. Ayrıca gıda üretiminde kalitenin artırılması için düzenlemeler maliyet artışına; organik ürünler için vergi düzenlemeleri maliyet azalışına; sürdürülebilir ürünleri ödüllendirecek düzenlemeler maliyet transferine neden olabilir. Düzenlemeler neticesinde, gıda sektöründeki yenilikçi işletmeler için önemli fırsatlar ortaya çıkarken geleneksel işletmeler için önemli regülasyon riskleri ortaya çıkmaktadır.

Ormancılık sektörü ile ilgili olarak sadece maliyet artışı ortaya çıkarabilecek düzenlemeler önerilmektedir. Ormancılığı konu alan iklim odaklı düzenlemeler ve AB'nin ithal ettiği ürünlerin ormansızlaşma içermemesinin teşvik edilmesi hakkındaki düzenlemeler maliyet artışına neden olabilir. Ayrıca Yeşil Mutabakat çevresel sorunlara hitap etmek üzere ormanlık alanların geliştirilmesi gerektiğini vurgulayarak yeni orman stratejisi geliştirileceğini vaat etmektedir. Bu yeni strateji hakkında detaylar mevcut olmadığı için vaat edilen stratejinin ormancılık sektöründe ortaya çıkarabileceği etkiler belirsizdir.

Elektronik sektörü Yeşil Mutabakat'ta vaat edilen döngüsel eylem planının hedefindeki sektörlerden biridir. Bu sektörle ilgili olarak elektronik cihazların tamir edilememesi, planlı eskitmeye maruz olması ve pakete birçok gereksiz parçanın dâhil edilmesi ile ortaya çıkan elektronik çöplüğü sorunu mevcuttur. Tamir hakkı, uzun süreli kullanım ve istenmeyen aksamı geri alma gibi yollarla bu sorunu hedef alan düzenlemeler elektronik sektöründeki talebi düşürebilir. Tüketicilerin tekrar kullanılabilir, dayanıklı ve tamir edilebilir ürünleri seçmesine izin veren düzenlemeler özellikle elektronik sektöründe talebin bazı ürünlere doğru kaymasına neden olabilir. Elektronik iletişim hizmetlerinin çevresel etkileri hakkında daha fazla şeffaflık sağlanmasını, yeni ağların kurulmasında daha sıkı önlemlerin alınmasını, bataryaların döngüsel ve sürdürülebilir bir değer zincirinin parçası olmasını gerektiren düzenlemeler ise maliyet artışına neden olabilir.

Kaynak-yoğun sektörler tekstil, inşaat, elektronik ve plastik gibi sektörlerdir. Yeşil Mutabakat'ta döngüsel eylem planının bütün sektörlerde dönüşüm gerektireceği fakat kaynak-yoğun sektörlerin öncelikli olduğu belirtilmektedir. **Enerji-yoğun** sektörler çelik, kimya ve çimento gibi üretimde yüksek miktarda enerji kullanan fakat birçok değer zincirini beslediği için ekonomi için vazgeçilmez sektörlerdir. Yeşil Mutabakat'ta enerji-yoğun sektörlerde karbonsuzlaşmanın ve modernizasyonun gerekli olduğu ve bununla beraber sektörün de bu dönüşüme istekli olduğu belirtilmektedir. Enerji-yoğun veya kaynak-yoğun sektörlerde dönüşüm sağlayacak herhangi bir düzenleme hiçbir yeni yatırım gerektirmese bile üretim süreçlerinin ve kullanılan kaynakların değişmesinden dolayı maliyet artışına neden olabilir.

5.4. Talep veya Maliyet Transferi ile Öne Çıkan Sektörler

Tablo 2'ye göre taşımacılık sektörüne ve enerji dağıtım sektörüne hitap eden düzenlemelerin çoğunluğu talep veya maliyet transferi ile ilgilidir. Ayrıca otomotiv ve yakıt sektörleri birlikte dikkate alındığında bu iki sektörde talep transferi ile ilgili düzenlemelerin öne çıktığı görülmektedir.

Taşımacılık sektörü talep ve maliyet transferi düzenlemelerinin en çok olduğu sektördür. Bunun nedeni iklim-nötr olma hedefine ulaşabilmek için taşımacılıkta ortaya çıkan emisyonların 2050 yılına kadar %90 oranında azalmasına olan ihtiyaçtır. Taşımacılık eylemi karayolu, havayolu, demiryolu ve su yolu gibi farklı yollarda gerçekleştirilebilir. Yeşil Mutabakat'ta emisyonu azaltmak için karayolu taşımacılığının %75'inin demiryolu ve su yoluna aktarılması gerektiği vurgulanmaktadır. Taşımacılık sektöründe düzenleme ihtiyacını belirten ifadeler talep transferine neden olacak düzenlemelerle sonuçlanabilir. Ayrıca çok sayıda ifade emisyon ticaret sistemi ve vergiler yoluyla fosil yakıt kullanmayan işletmelerden fosil yakıt kullanan işletmelere doğru maliyet transferine neden olabilecek düzenlemelere işaret etmektedir. Son olarak çevre kirliliği ile ilgili önlemler içeren düzenlemeler taşımacılık sektöründe maliyeti artışına neden olabilir. Düzenlemeler neticesinde taşımacılık sektöründeki bazı işletmelerin faaliyetlerini artırması mümkün hale gelirken bazı işletmelerin faaliyetlerini azaltıp durdurması gerekebilir.

Otomotiv sektörü ve **yakıt** sektörü ile ilgili düzenlemeler bir arada incelenebilir. İlk olarak otomotiv sektöründe, toplu taşımanın geliştirilmesi ile ilgili düzenlemeler bireysel araç talebini düşürebilir. Emisyon ticaret sistemini araçlara uygulayan düzenlemeler daha modern araçlara doğru talep transferine neden olabilir. Yanmalı motora sahip araçlar için daha sıkı emisyon standartları öneren veya elektrikli araçlar için döngüsel ve sürdürülebilir batarya zorunluluğu getiren düzenlemeler otomotiv sektöründe maliyet artışına neden olabilir. İkinci olarak yakıt sektöründe, sürdürülebilir alternatif yakıtları teşvik eden düzenlemeler bazı yakıt türlerine olan talebi artırabilir. Fosil yakıtları kademeli olarak kaldırıp temiz alternatif yakıtların yayılmasını sağlayan düzenlemeler yakıt sektöründe talep transferine neden olabilir. Otomotiv ve yakıt sektörlerinin birindeki düzenlemeler dolaylı olarak diğer sektörü de etkileyecektir çünkü belli bir yakıtta olan talep ile o yakıtı kullanan araca olan talep ile orantılıdır. Belli bir yakıt sistemi hakkında düzenleme yapılma ihtimali, hem o yakıt sistemini kullanan aracın hem de o aracı veya yakıtı üreten fabrikanın gelecekte sağlayacağı faydalar hakkındaki beklentileri önemli ölçüde etkilediği için otomotiv ve yakıt sektörü önemli regülasyon riski ile karşı karşıyadır.

Enerji dağıtım sektörünü etkileyecek düzenlemelerle ilgili az sayıda ifade vardır fakat bu durum enerji dağıtım sektörünün regülasyon risklerinden daha uzak olduğu anlamına gelmemektedir. Yeşil Mutabakat'a göre AB'nin sera gazı emisyonlarının %75'ten fazlası enerjinin üretiminden ve kullanımından kaynaklanmaktadır. Ekonomideki bütün sektörler ve tüketicilere temiz enerji arzının sağlanması, dönüşümün en çok ihtiyaç duyulduğu alan olarak belirtilmektedir. Yenilenebilir kaynaklara dayanan bir enerji sektörü geliştirerek kömür ve karbonlu gazın hızlıca kullanımdan çıkarılması için yapılan düzenlemeler kömür ve doğalgazda talep azalışına neden olabilir. Enerji sektörü ile ilgili bir ifade binaların inşasının ve yenilenmesinin önemli miktarlarda enerji gerektirdiğini belirtmektedir. Buna göre binaların enerji-etkin olarak yenilenmesi için yapılan düzenlemeler ilk başta enerji talebini artırabilir. Ancak binaların yenilenmesi tamamlandığında enerji etkinliğinin dolaylı etkisiyle enerji talebi sonradan daha çok miktarda azalış yaşayabilir. Rekabetçi bir karbonsuz gaz piyasası oluşturarak gaz sektörünün karbonsuzlaştırılmasını sağlamaya yönelik düzenlemeler doğalgaz sektöründe talep transferi ortaya çıkarabilir.

5.5. Talep Azalışı ile Öne Çıkan Sektörler

Tablo 2'ye göre kimya ve madencilik sektörleri talep azalışına neden olabilecek düzenlemelerin baskın olduğu sektörlerdir. **Kimya** sektörü Yeşil Mutabakat'ta ekonomi için vazgeçilmez olduğu belirtilen enerji-yoğun sektörler arasında yer alan bir sektördür fakat aynı zamanda talep azalışına neden olabilecek düzenlemelerle öne çıkmaktadır. Zararlı etkileri olan mikro plastik, ilaçlar, endokrin bozucular, böcek ilaçları, tarımsal gübre ve antibiyotikler, çok kalıcı kimyasallar gibi maddelere karşı alınan önlemler kimya sektöründe talep azaltıcı etkiye neden olabilir. Diğer taraftan zararlı kimyasal maddelere alternatiflerin geliştirilmesi sağlıklı ve çevre dostu olana doğru talep transferi ortaya çıkarabilir ve hatta küresel rekabet yeteneğini artırabilir. Tek kullanımlık plastik hakkındaki önlemler talebin tekrar kullanılabilir, geri dönüştürülebilir, doğada çözünebilir ve biyo-esaslı plastiklere doğru kaymasına neden olabilir. Son olarak yeni kimyasallar hakkında daha temkinli bir yaklaşım ve daha fazla şeffaflık gerektiren düzenlemeler maliyetleri artırabilir.

Madencilik sektörü de çeşitli çevresel etkilerinden dolayı talep azaltıcı düzenlemelerle öne çıkan bir sektördür. Yeşil Mutabakat'a göre dünya genelindeki biyoçeşitlilik kaybının %90'dan fazlası kaynak çıkarmaktan ve işlemeden kaynaklanmaktadır. AB sanayisi dönüşüm yaşasa da kullandığı kaynakların sadece %12'si geri dönüşümden gelmektedir. Madencilik hakkında bir soruna işaret eden ifadeler bu sektörde talep azaltıcı düzenlemelere olan ihtiyacı belirtmektedir. Madencilik sektörüne alternatif olarak geri dönüşümün öne çıkarılması madencilik sektörü için önemli regülasyon riski oluşturmaktadır. Diğer taraftan binaların enerji-etkin olarak yenilenmesini teşvik eden düzenlemeler kum, çakıl ve çimento gibi mineral kaynaklara olan talepte bir süre artışa neden olabilir.

5.6. Risk, Finansman, Yatırım ve Ar-Ge Düzenlemeleri

Risk transferi, finansman tahsisi, yatırım ve ar-ge ihtiyacı belirten cümle dizileri ve ilgili oldukları sektörler Tablo 3'te belirtilmiştir. Bu konulardaki cümle dizileri genellikle bütün firmalarla ilgilidir fakat az sayıda cümle dizisi de yeşil dönüşümü sağlamada kritik role sahip bazı sektörlerle hitap etmektedir.

Risk transferi hakkında düzenlemelere işaret eden ifadeler belli bir sektöre mahsus olmayıp bütün sektörleri ilgilendirmektedir ve genellikle belgenin 17. sayfasında yoğunlaşmaktadır. Yatırımcılar için öngörülebilirlik sağlamak ve yeşil geçişin ters çevrilemez olduğunu garanti etmek için ilkim yasası önerilmektedir. Ayrıca işletmelerin sermayeyi atıl varlıklar yerine yeşil yatırıma yönlendirmesini sağlayacak uzun dönem sinyaller için sürdürülebilir finans stratejisi önerilmektedir. Önerilen bu mevzuat yeşil yatırımların riskini azaltarak yeşil olmayan yatırımların riskini artırabilir. Bunun nasıl yapılacağı hakkındaki ayrıntılar Yeşil Mutabakat'ta yer almaktadır. Bunlar arasında sürdürülebilir faaliyetleri sınıflamayı sağlayacak bir taksonomi benimsenmesi, sürdürülebilirliğin kurumsal yönetime dâhil edilmesinin sağlanması, yatırımların sürdürülebilirliği hakkında kamuoyu aydınlatmalarının artırılmasının sağlanması, yatırım ürünlerine bilgilendirici etiket eklenmesinin sağlanması, yeşil tahvil standardı, iklim ve çevre risklerinin finansal sisteme dâhil edilmesi için veriye erişimi kolaylaştırılması yer almaktadır. Risk transferi hakkındaki düzenlemeler dolaylı olarak pek çok işletmenin ürünlerine olan talebi, ürün maliyetlerini ve finansman imkânlarını etkileyebileceği için regülasyon riski oluşturmaktadır.

Tablo 3. Risk, Finansman, Yatırım ve Ar-Ge ile İlgili Düzenlemeler

Sektörler	Risk Transferi	Finansman Tahsisi	Yatırım İhtiyacı	Ar-Ge İhtiyacı
Bütün Firmalar	s4p4c3 s5p4c5 s16p7c1-3 s17p1c1-2 s17p1c3 s17p1c4 s17p2c1-2 s17p3c1-3	s8p5c1-4 s9p1c1-4 s15p3c1-2 s15p3c3-4 s15p4c1-2 s15p5c1-2 s15p5c4 s15p5c5-6 s16p1c1-2 s16p5c1 s18p2c3-5 s18p3c6	s4p1c4 s5p4c4 s6p1c3 s6p5c3-5 s7p1c1-3 s7p2c3 s7p3c4-5 s7p4c1-2 s15p2c1-4 s18p2c1-2	s18p3c1 s18p3c4 s18p3c5 s18p4c1-2
Dijital Teknoloji		s10p4c3	s9p2c1-2 s9p2c4-5	
Enerji (Enerji Dağıtımı)			s6p1c1-4 s6p1c6 s6p3c2-3 s14p1c5-6 s7p5c2-3	
Enerji-Yoğun Sektörler				
Gıda				s12p3c4
Kaynak-Yoğun Sektörler			s7p7c1	
Karbon-Yoğun Sektörler		s16p3c1-3 s16p4c1		
Kimya				s15p1c1-2
Yakıt		s11p1c1-4		

Not: Tablo 2'deki açıklamalar geçerlidir.

Yatırım ihtiyacını belirten ifadeler yeşil ve dijital dönüşümün sağlanması, enerji etkinliğinin sağlanması ve bir sektörün bütün değer zincirleriyle dönüştürülmesi için yatırıma ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu konudaki çoğu ifade belli bir sektörle ilgili olmayıp bütün sektörlerle ilgilidir. Ancak çok farklı sektörlerde dönüşümün sağlanabilmesi için özellikle dijital teknoloji sektöründe yatırıma ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Enerji-yoğun ve kaynak-yoğun sektörlerde modernleştirme yatırımlarının yapılması da hedeflere ulaşmayı kolaylaştıracaktır. Yenilebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi için enerji sektöründe de büyük yatırımlar gerekmektedir.

Araştırma-geliştirme ihtiyacını belirten ifadelerden bazıları birden çok sektörü konu alırken bazıları tek bir sektörü konu almaktadır. Yakıt sektöründe batarya ve temiz hidrojen teknolojileri, taşımacılıkta akıllı ve çevre dostu sistemler, çelik üretiminde düşük-karbonlu teknikler, gıda sektöründe hasadı böcek ve hastalıklardan korumak için yeni teknikler, kimya sektöründe tehlikeli kimyasallara karşı biyo-easaslı çözümler için araştırma ve geliştirmeye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Yatırım ve ar-ge ihtiyaçları hakkındaki ifadeler sürdürülebilirlikte öncü işletmeler için fırsatlar ortaya çıkarırken geriden gelen işletmeler için risk doğurabilir.

Finansman tahsisi hakkındaki ifadeler, yeşil geçişi sağlayacak çok büyük miktardaki yatırımı mümkün kılacak finansman ihtiyacını ve gerekli fonların nereden sağlanacağını belirtmektedir. Bütün firmalarla ilgili olarak büyük ölçekli kaynak havuzu oluşturacak sektör birliklerinin desteklenmesi, sürdürülebilir yatırım planı sunulması, çeşitli AB programlarıyla sunulan fonların belli oranlarının iklim değişimiyle mücadeleye katkı sağlayacak alanlara yönlendirilmesi gibi düzenlemeler önerilmektedir. Finansman tahsisi ile bazı ifadeler çeşitli sektörlerdeki öncüler, girişimler ve KOBİ'lere odaklanmaktadır. Bazı ifadeler de dijital teknoloji sektörü, karbon-yoğun sektörler ve yakıt sektörüne fon sağlamaya odaklanmaktadır. Karbon-yoğun sektörlerde fon sağlanmasının amacı fosil yakıtı veya karbon-yoğun süreçlere dayanan işletmelerin iklim-uygun faaliyetlere geçişini kolaylaştırarak adil geçişi sağlamaktır. Yeşil Mutabakat yeni düzenlemelerin

geliştirilmesinde katılımcı bir yaklaşım sunsa da yeşil geçiş sürecinde tam bir adaletin sağlanması zordur ve bazı işletmeler avantajlı çıkarken bazı işletmeler olumsuz etkilenecektir.

6. SONUÇ

Yeşil Mutabakat'ı açıklayan tebliğde önerilen veya ihtiyacı belirtilen yasal düzenlemeler arasında sadece toplumu ve kamu kurumlarını değil ayrıca işletmeleri de etkileyecek pek çok düzenleme bulunmaktadır. Düzenlemeler talep yapısı, maliyet yapısı ve finansman olanakları gibi yollarla işletmeleri etkileyerek onların maruz kaldıkları riski artırmaktadır. Düzenlemelerin bazıları belli sektörlerle odaklanırken ve bazıları da bütün firmaları kapsamaktadır. Çalışma Yeşil Mutabakat'ın önerdiği düzenlemelerin hangi sektördeki işletmelerde ne tür regülasyon riskleri oluşturduğuna cevap aramıştır. Yapılan içerik analizinde önemli bulgular elde edilmiştir. Bulgular işletmelerin finansal sıkıntıya girmeden faaliyetlerine devam edebilmesi için en kolay yolun geleceğe dönük stratejik düşünce ile olası düzenlemeleri yakından takip etmek ve yeşil alanlarda yatırım ve ar-ge yapıp yeşil geçişte öncü olmak olduğunu göstermektedir.

Bulgulara göre inşaat, dijital teknoloji, eğitim-danışmanlık, gıda, yenilenebilir enerji kurulumu sektörleri talep artışı sağlayacak düzenlemelerle öne çıkmaktadır. Ormancılık sektörü, elektronik sektörü, kaynak-yoğun sektörler ve enerji-yoğun sektörler maliyet artışına neden olacak düzenlemelerle öne çıkmaktadır. Taşımacılık, otomotiv ve yakıt ve enerji dağıtım sektörleri talep veya maliyet transferine neden olacak düzenlemelerle öne çıkmaktadır. Kimya ve madencilik sektörleri ise talep azalışına neden olacak düzenlemelerle öne çıkmaktadır. Bütün sektörleri etkileyecek düzenlemeler arasında maliyet artışına neden olacak çok sayıda düzenleme bulunmaktadır. Ayrıca herhangi bir sektörde finansmanın atıl varlıklardan yeşil yatırımlara kayması amacıyla risk transferi ve fon tahsisi sağlamak için önerilen düzenlemeler de oldukça fazladır.

Yeşil Mutabakat'ın getireceği potansiyel düzenlemeler, her sektörden işletmelerin regülasyon riskiyle karşılaşmasına neden olmaktadır. Çalışma regülasyon riski kaynaklarını belirleyerek risk yönetiminin ilk adımı olan riskin tespit edilmesine yardımcı olmaktadır. Belirlenen risk kaynaklarına göre tüm firmalar veya sektör özelinde çeşitli politika önerileri geliştirilebilir. Talep artışı yaşayacak sektörlerdeki firmalara sabit sermayelerini ve işgücünü bu talebe hazırlaması tavsiye edilebilir. Maliyet artışı yaşayacak sektörlerdeki firmalara kendilerini ve tüketicilerini yeni duruma hazırlamaları tavsiye edilebilir. Talep veya maliyet transferi yaşayacak sektörlerdeki firmalara gelecekte atıl kalacak varlıklara yatırım yapmak yerine yeşil yatırımlara yönelmeleri tavsiye edilebilir. Talep azalışı yaşayacak sektörlerdeki firmalara sermaye stokunu yenilemek yerine alternatif yatırımları araştırmaları tavsiye edilebilir. Genel olarak bütün firmalara olası düzenlemeleri yakından takip etmeleri ve yeşil alanlarda yatırım ve ar-ge yapıp yeşil geçişte öncü olmaya çalışmaları tavsiye edilebilir. Yeşil Mutabakat sadece Avrupa'daki firmaları değil, Avrupa ile ticari ilişkisi olan diğer ülkelerin firmalarını da etkileyecektir. Bu nedenle devletlere kendi firmalarını koruyacak ve yönlendirecek politikalar geliştirmeleri tavsiye edilebilir.

Çalışma literatüre birkaç açıdan katkı sağlamaktadır. İlk olarak önceki çalışmalar yeşil geçişin etkilerinin sektörler arasında farklılaşacağını kabul etmektedir. Bu çalışma ise farklılığın hangi sektörlerde ve nasıl olacağını açıklayarak literatüre katkı sağlamaktadır. İkinci olarak önceki çalışmalar yeşil geçişten en çok etkilenecek savunmasız sektörleri desteklemesi planlanan adil geçiş fonlarının yetersiz olacağını ifade etmektedir. Adil geçiş fonları ile desteklenmesi önerilen sektörler de Yeşil Mutabakat'ta kabaca fosil yakıt veya karbon-yoğun süreçlere dayanan sektörler olarak belirtilmektedir. Bu çalışma ise karbon-yoğun olarak nitelenemeyecek sektörlerin de önemli regülasyon riskleri ile karşı karşıya olduğunu göstermiştir. Üçüncü olarak bu çalışma

belli bir sektörde ortaya çıkaracağı finansal etkilere göre yasal düzenlemeleri sınıflamak için bir çerçeve önererek literatüre katkı sağlamaktadır. Sonraki çalışmalar AB dışındaki ülkelerde, özellikle dış ticaretinde AB'nin büyük bir paya sahip olduğu ülkelerde, Yeşil Mutabakat'ın işletmeler için ne tür riskler ortaya çıkardığını inceleyebilir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	06 Nisan 2023 13 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Cihan ÇOBANOĞLU
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	06 April 2023 13 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Cihan ÇOBANOĞLU
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri: Uygulamalı-örneklî*. İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Bolton, P. ve Kacperczyk, M. (2021). *Global pricing of carbon-transition risk*. (NBER Working Paper No: 28510). doi:[10.3386/w28510](https://doi.org/10.3386/w28510)
- Carattini, S., Heutel, G. ve Melkadze, G. (2021). *Climate policy, financial frictions, and transition risk*. (NBER Working Paper No: 28525). doi:[10.3386/w28525](https://doi.org/10.3386/w28525)
- Claeys, G., Tagliapietra, S. ve Zachmann, G. (2019). How to make the European Green Deal work. *Policy Contribution*, 13, 1-21. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/resrep28626>
- Çobanoğlu, C. (2023). Yeşil finans ve Avrupa Yeşil Mutabakatı ilişkisi. R. Cop ve S. Çifci (Ed.), *İşletmeler için Avrupa Yeşil Mutabakatı* (s. 139-155) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi
- European Commission. (2019). *The European Green Deal*. Brussels: Publications Office of the European Union. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640>
- Filipović, S., Lior, N. ve Radovanović, M. (2022). The green deal – just transition and sustainable development goals Nexus. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 168, 1-12. doi:[10.1016/j.rser.2022.112759](https://doi.org/10.1016/j.rser.2022.112759)
- Geray, H. (2011). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş: İletişim alanından örneklerle*. Ankara: Genesis Kitap
- Grbich, C. (2013). *Qualitative data analysis: an introduction*. Londra: SAGE Publications
- Holburn, G.L.F (2012). Assessing and managing regulatory risk in renewable energy: contrasts between Canada and the United States. *Energy Policy*, 45, 654-665. doi:[10.1016/j.enpol.2012.03.017](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.03.017)
- Kolbe, A.L. , Tye, W.B ve Myers, S.C. (1993). *Regulatory risk: economic principles and applications to natural gas pipelines and other industries*. New York: Springer. doi:[10.1007/978-1-4615-3234-7](https://doi.org/10.1007/978-1-4615-3234-7)
- Larsen, E.R. ve Bunn, D.W. (1999). Deregulation in electricity: understanding strategic and regulatory risk. *Journal of the Operational Research Society*, 50(4), 337-344. doi:[10.1057/palgrave.jors.2600695](https://doi.org/10.1057/palgrave.jors.2600695)
- Leisen, R., Steffen, B. ve Weber, C. (2019). Regulatory risk and the resilience of new sustainable business models in the energy sector. *Journal of Cleaner Production*, 219, 865-878. doi:[10.1016/j.jclepro.2019.01.330](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.01.330)
- Marco, S. (2020). The European Green Deal: assessing its current state and future implementation. (FIIA Working Paper No: 114). Erişim adresi: <https://www.fiaa.fi/en/publication/the-european-green-deal>
- Pedell, B. (2006). Regulatory risk and the cost of capital: determinants and implications for rate regulation. Berlin: Springer-Verlag. doi:[10.1007/3-540-30802-4](https://doi.org/10.1007/3-540-30802-4)
- Sabato, S. ve Fronteddu, B. (2020). A socially just transition through the European Green Deal? (ETUI Working Paper No: 2020.08). doi:[10.2139/ssrn.3699367](https://doi.org/10.2139/ssrn.3699367)
- Seltzer, L.H., Starks, L. ve Zhu, Q. (2022). Climate regulatory risk and corporate bonds. (NBER Working Paper No: 29994). doi:[10.3386/w29994](https://doi.org/10.3386/w29994)

-
- Semieniuk, G., Campiglio, E., Mercure, J-M., Volz, U. ve Edwards, N. R. (2020). Low-carbon transition risks for finance. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 12(1), 1-24. doi:[10.1002/wcc.678](https://doi.org/10.1002/wcc.678)
- Sikora, A. (2020). European Green Deal – legal and financial challenges of the climate change. *ERA Forum*, 21, 681-697. doi:[10.1007/s12027-020-00637-3](https://doi.org/10.1007/s12027-020-00637-3)
- Stroebel, J. ve Wurgler, J. (2021). What do you think about climate finance?. *Journal of Financial Economics*, 142(2), 487-498. doi:[10.1016/j.jfineco.2021.08.004](https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.08.004)
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 188-201. doi:[10.21733/ibad.871703](https://doi.org/10.21733/ibad.871703)

EXTENDED SUMMARY

Introduction

The European Green Deal (henceforth, the Green Deal) is a large-scale strategic document designed to ensure the protection of the climate, environment, and human health. It is not merely a report but also a call for subsequent regulations. The Green Deal contains problem identifications, policy recommendations, and concrete targets for the European Union. To guarantee the implementation of these recommendations, it sets targets for 2030 and 2050 and urges swift action towards an irreversible transition to a green economy. The proposed policies are expected to be swiftly reflected in the European Union's legal framework.

The Green Deal presents regulatory risks for businesses operating in various countries and sectors. Regulatory risk refers to the potential for negative consequences on a business's value due to changes in regulations. Failure to properly identify and manage these risks can lead to diminished cash flows and reduced economic value. In extreme cases, regulatory changes may even render certain investments unprofitable, causing cash flows to fall below debt repayment levels. Therefore, identifying potential regulatory risks is crucial for effective risk management. Identifying the regulatory risks posed by the Green Deal in each sector can enhance businesses' risk management practices.

Background

Research on the regulatory risks of the Green Deal intersects with at least three areas of study. Firstly, there's the established body of literature on regulatory risk. While older studies predominantly addressed public utilities, newer research focuses on environmental concerns. Secondly, the literature on transition risks has made significant contributions to understanding the financial and economic system's response to the low-carbon transition. Lastly, research on the Green Deal itself exists, with some studies focusing on the conditions for its success and others exploring the challenges of achieving just transition. To the author's knowledge, however, no previous research has attempted to comprehensively identify the sector-specific regulatory risks associated with the Green Deal.

The Green Deal aims to ensure a transition to a green, circular and digital economy. Achieving this economic transformation necessitates altering the value of certain investments. The financial events that can impact investment value and, consequently, serve as sources of regulatory risk, are identified below.

- Demand Decrease/Increase/Transfer
- Cost Increase/Decrease/Transfer
- Risk Transfer
- Fund Allocation
- Investment Need Signal
- R&D Need Signal

Purpose

The study aims to identify the sectors impacted by the regulations outlined in the Green Deal and the specific regulatory risks they face. By answering these questions, the study can fill the gap in the existing literature, help firms to take necessary precautions, and assist governments in identifying most vulnerable segments for targeted support.

Method

To address the research question, a content analysis of the Green Deal communication text was conducted. Each sequence of sentences introducing a regulation potentially affecting businesses was coded based on its associated sector and financial event. The analysis focused on identifying sectors prominently impacted by regulations likely to cause increases, transfers, or decreases in demand or cost.

Findings

The Table 4 summarizes the findings by cross-tabulating the frequency of regulatory-risk-posing sentence sequences across sectors and financial events.

Table 3. Frequencies of regulatory-risk-posing statements

		Demand Decrease	Demand Increase	Demand Transfer	Cost Increase	Cost Decrease	Cost Transfer	Risk Transfer	Fund Allocation	Investment Need	R&D Need
Sectors Standing Out with Demand Increase	Construction	10	1	1							
	Digital Technology	6							1	2	
	Training and Consultancy	4									
	Recycling	4	1			1					
	Energy (Renewable Energy)	2				1					
Sectors Standing Out with Cost Increase	Food	1	4	3	7	2	1				1
	Forestry				2						
	Electronic	2		1	2						
Sectors Standing Out with Demand or Cost Transfer	Transportation			4	2		6				
	Automotive	2		2	2						
	Fuel		1	1					1		
	Energy (Energy Utilities)	1	1	2						4	
Sectors Standing Out with Demand Decrease	Chemical	4		2	1						1
	Mining	2	1								
Sector Groups	All Firms		2	3	13	5	5	8	12	10	4
	Energy-Intensive Sectors				1					1	
	Resource - Intensive Sectors				1					1	
	Carbon - Intensive Sectors								2		

Analysis revealed sector-specific trends in regulatory impact. Regulations driving demand increases were primarily concentrated in the construction sector, while cost-increasing regulations were predominantly found in the food sector. The transportation sector bore the brunt of regulations facilitating demand or cost transfers between businesses. Regulations leading to demand decreases were most prevalent in the chemical sector. Interestingly, most regulations applicable to all sectors tended to increase costs. Additionally, numerous regulations aimed at facilitating risk transfer and fund allocation were identified, regardless of sector, with the objective of shifting investment from stranded assets to green initiatives.

Conclusions

The regulations proposed by the Green Deal exacerbate regulatory risks for firms, including not only those within the EU but also those trading with the bloc, through their impact on demand structures, cost structures, financing availability, and other value factors. While the burden of the green transition is unevenly distributed across sectors, recognizing these risks is the first step for alleviating them. This study aids firms in identifying the regulatory risks posed by the Green Deal within their respective sectors, thereby facilitating risk recognition and management.

Depending on the specific risk sources identified, targeted policy suggestions can be formulated for each sector. However, the easiest way to deal with the regulatory risks is to closely follow possible regulations with forward-looking strategic thinking and to be a pioneer in green transition by investing and conducting R&D in green areas.

SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLERİN MUHASEBENİN TEMEL KAVRAMLARINA İLİŞKİN FARKINDALIK DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ

Nurettin ÖZDEMİR¹

Atıf: Özdemir, N. (2023). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin muhasebenin temel kavramlarına ilişkin farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi: Yozgat ili örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 400-425. doi:10.17218/hititsbd.1324909

Özet: Mali nitelikteki işlem ve olayların konu edildiği muhasebe bilimi, yapısı itibarıyla birçok kesimi yakından ilgilendirirken aynı zamanda da etkilemektedir. Finansal bilgi kullanıcılarından yatırımcılar, kreditorler, finans kuruluşları, kamu kuruluşları ve diğer kullanıcılar muhasebe bilimi tarafından üretilen bilgileri ihtiyaçları doğrultusunda kullanmaktadırlar. Bahsedilen bilgilerin kaliteli bir şekilde hazırlanması için Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler (SMMM) aktif bir rol üstlenmektedirler. 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nda da yer aldığı üzere SMMM'ler, bu görevi genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve ilgili mevzuat hükümlerine göre yerine getirmektedirler. Bu çalışmada SMMM'lerin, muhasebenin temel kavramlarına ilişkin farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma şeklinde yapılan çalışma kapsamında, Yozgat SMMM Odası'na kayıtlı 11 meslek mensubu ile yüz yüze yapılan görüşmeden elde edilen veriler MAXQDA Analytics Pro 2022 programı ile analiz edilmiştir. Katılımcı ifadelerine göre; meslek mensuplarının temel kavramları önemsedikleri ve genel itibarıyla uygun davrandıkları, mesleki tecrübenin temel kavram kullanımı üzerinde olumlu etki yarattığı, işletmelerin temel kavramlara uygun davranmadığı ancak kurumsallık düzeylerinin temel kavram kullanımını olumlu etkilediği, denetim sürecinde tarafsızlık ve belgelendirme kavramının önem arz ettiği, finansal tabloları da en çok dönemsellik kavramının etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebenin Temel Kavramları, Muhasebe Meslek Mensubu, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, Nitel Araştırma, MAXQDA Analytics Pro 2022

Evaluation of the Awareness Levels of Certified Public Accountants Regarding the Basic Concepts of Accounting: The Case of Yozgat Province

Citation: Özdemir, N. (2023). Evaluation of the awareness levels of certified public accountants regarding the basic concepts of accounting: the case of Yozgat province. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 400-425. doi:10.17218/hititsbd.1324909

Abstract: Accounting science, which deals with financial transactions and events, is closely related to many segments in terms of its structure and affects them at the same time. Investors, creditors, financial institutions, public institutions and other users of financial information use the information produced by accounting science in line with their needs. Certified Public Accountants (CPAs) play an active role in the preparation of such information in a quality manner. As stated in the Law No.

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 09.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 12.11.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, nurettin.ozdemir@bozok.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-6101-3030> | <https://ror.org/04qvdf239>

Asst. Prof. Dr., Yozgat Bozok University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Public Finance, nurettin.ozdemir@bozok.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-6101-3030> | <https://ror.org/04qvdf239>

3568 on Certified Public Accountants and Sworn-in Certified Public Accountants, CPAs fulfill this duty in accordance with generally accepted accounting principles and the provisions of the relevant legislation. In this study, it is aimed to determine the level of awareness of CPAs regarding the basic concepts of accounting. Within the scope of the qualitative research, the data obtained from face-to-face interviews with 11 professional members registered to Yozgat Chamber of CPAs were analyzed with MAXQDA Analytics Pro 2022 program. According to the statements of the participants, it has been determined that professional members care about the core concepts and generally act in accordance with them, professional experience has a positive effect on the use of core concepts, enterprises do not act in accordance with the core concepts, but their level of institutionalization positively affects the use of core concepts, the concept of objectivity and documentation is important in the audit process, and the concept of periodicity affects the financial statements the most.

Keywords: Basic Concepts of Accounting, Accounting Professionals, Certified Public Accountant, Qualitative Research, MAXQDA Analytics Pro 2022

1. GİRİŞ

Muhasebe bilimi, yapısı itibarıyla birçok kesimi yakından ilgilendiren ve önemli düzeyde etkileyen bir bilim dalıdır. Genel itibarıyla mali nitelikteki işlemleri konu edinmesi nedeniyle de büyük bir önem arz etmektedir. Finansal piyasalarda çeşitli amaçlarla pozisyon alan ya da almak isteyen finansal bilgi kullanıcıları, muhasebe sisteminde üretilen bilgi ve belgelere ihtiyaç duyarlar. Bu kapsamda yer alan mevcut / potansiyel yatırımcılar, borç ve kredi verenler ve diğer finansal bilgi kullanıcıları işletme ile ilgili değerlendirme yapabilmek ve karar alabilmek için finansal bilgilerin gerçeğe uygun bir şekilde hazırlanmasını talep etmektedirler (Elitaş, 2013, s.42). İşletmeler de finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli düzenlemelerden faydalanarak finansal tablolarını hazırlamaktadır. Yürürlükte yer alan finansal raporlama çerçeveleri, yasal düzenlemeler ve muhasebe kuramının temel unsurlarına uygun olarak yürütülen bu süreçte Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler (SMMM) de aktif bir rol üstlenirler. 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nda işletmelerin defterlerini tutmak, finansal tablolarını hazırlamak, muhasebe sistemlerini kurmak ve geliştirmek, muhasebe işlemlerinde müşavirlik yapmak gibi görevler SMMM'lere verilmiştir (SMMM ve YMM Kanunu, 1989, madde.2). Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve ilgili mevzuat hükümleri doğrultusunda yerine getirilmesi gereken bu görev, aynı zamanda işletmeler için de büyük bir kolaylık sağlamıştır. Çünkü işletmelerin büyük çoğunluğu ciddi maliyetler nedeniyle bünyelerinde muhasebe departmanı kurmak yerine serbest muhasebeci mali müşavirlerden hizmet satın alma yolunu tercih etmektedirler.

Bir süreç olarak ifade edilebilen muhasebe işlemleri, bahsedilen meslek mensupları tarafından belirli bir sistem dahilinde yürütülmektedir. Muhasebeden beklenen bilgi verme işlevinin gereği gibi yerine getirilmesi, söz konusu bilgilerin belirli bir disiplin içerisinde hazırlanmasıyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, bu durum, muhasebenin hem şekil hem de kapsam bakımından belirli esaslara dayandırılmasını zorunlu kılmıştır (Küçüksavaş, 2005, s.17). Bu esasların en önemli parçalarından biri de muhasebe kuramıdır. Her ülke kendi sosyal, kültürel, ekonomik, yasal ve politik yapısına göre muhasebe uygulamalarına yön veren düzenlemeleri yani muhasebe kuramını oluşturmuştur (Güvemli, 2008, s.55). Mevcut muhasebe uygulamalarında “ölçü”, uygulamaların geliştirilmesinde ise “yol gösterici” bir yapıya sahip olan muhasebe kuramının en önemli özelliği ilgili gruplara fayda sağlamasıdır. Muhasebe kuramının öğelerine bakıldığında bu

öğelerin temel kavramlar, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, standartlar ve bilimsel görüşler olarak ifade edildiği görülmektedir (Sevilengül, 2016, s.17).

Muhasebe işlemlerinde aktif rol alan ve bu süreçte işletmelere danışmanlık yapan SMMM'lerin, muhasebenin temel kavramlarına ilişkin farkındalık düzeyleri ve bunların uygulamasına yönelik geliştirdikleri tutumları finansal raporlama açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü, meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarına yön veren temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeyleri, finansal raporlamanın kalitesini ve güvenilirliğini doğrudan etkilemektedir. Bu önemden hareketle yapılan bu çalışmada, meslek mensuplarının finansal raporlamanın temelini oluşturan temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular hem muhasebe camiası hem de muhasebe meslek mensupları açısından temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeyini arttıracaktır. Böylece muhasebe sürecinde yapılan iş ve işlemlerin temel kavramlara uygunluk düzeyinde artış yaşanacaktır. Çalışmada öncelikle muhasebe kuramından ve muhasebenin temel kavramlarından bahsedilmiştir. Sonra, konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara ilişkin literatür araştırmasına yer verilmiştir. Daha sonra, çalışma kapsamında yapılan nitel araştırmanın metodolojisine ve araştırmadan elde edilen verilerin analizine yer verilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında gerekli değerlendirmeler ve öneriler yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

2. MUHASEBE KURAMI VE TEMEL KAVRAMLAR

Muhasebe bilgi sistemi tarafından sunulan ve finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyacını karşılayan bilgiler belirli esaslar ve ilkeler dahilinde hazırlanmaktadır. Kuram ve uygulama olmak üzere iki kısma ayrılan bu süreç, finansal bilgilerin kalitesini ve güvenilirliğini de doğrudan etkilemektedir. Kuram olarak adlandırılan kısım muhasebenin temel kavramları, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve ulusal/uluslararası muhasebe standartlarından oluşurken aynı zamanda uyulması gereken esaslara da temel teşkil etmektedir. Kuram kısmında yer alan esasların uygulamaya yansıtılması amacıyla belirlenen usul, işlem ve teknikler ise uygulama kısmını oluştururken diğer taraftan da uyulması gereken esasları belirlemektedir (Alkan, 2018, s.822).

Kuram ve uygulama ekseninde bakıldığında muhasebenin kendi içerisinde farklı fonksiyonları olan ve hem işletme hem de işletme ile ilgili taraflar açısından önemli bir bilgi sistemi olduğu söylenebilmektedir (Yıldırım ve Demir, 2022, s.93). Bu bilgi sisteminde yürütülen işlemler ise evrensel olarak belirlenen ve yaygın bir kullanım alanına sahip olan muhasebenin temel kavramlarına uygun olarak yapılmaktadır (Burak ve Öztaş, 2015, s.6). Uluslararası muhasebe literatüründe konvansiyonlar, postulatlar, ilkeler, varsayımlar, doktrinler ve gelenekler gibi farklı terimlerle ifade edilen ve farklı kişiler tarafından farklı anlamlar yüklenen temel kavramlar, muhasebe bilgi sistemi tarafından hazırlanan bilgilerin doğru ve tarafsız bir şekilde sunulabilmesini ve bilgi kalitesinin artırılmasını sağlayan faktörlerin başında gelmektedir (Bariyima ve Loveday, 2014, s.197). Bu anlamda muhasebenin temel kavramları, muhasebe uygulamalarının ortak bir temele dayandırılarak finansal bilgilerin tutarlı, karşılaştırılabilir ve gerçeğe uygun bir şekilde üretilmesini ve bu sayede finansal bilgi kullanıcıları için ortak bir yararlanma alanı yaratan varsayımlar olarak tanımlanabilmektedir (Burak ve Öztaş, 2015, s.6-7). Muhasebenin temel kavramları, muhasebe meslek mensuplarının mesleki uygulamalarına ışık tutan bir rehber niteliği taşımaktadır (Çiçekay ve Demir, 2022, s.263). Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanan 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nde on iki temel kavram aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

Sosyal Sorumluluk Kavramı: Muhasebe uygulamalarının yürütülmesinde ve mali tabloların düzenlenmesi ve sunulmasında; belli kişi veya grupların değil, tüm toplumun çıkarlarının

gözetilmesi ve dolayısıyla bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması gerektiğini ifade eder.

Kişilik Kavramı: İşletmenin sahip veya sahiplerinden, yöneticilerinden, personelinden ve diğer ilgililerden ayrı bir kişiliğe sahip olduğunu ve o işletmenin muhasebe işlemlerinin sadece bu kişilik adına yürütülmesi gerektiğini ifade eder.

İşletmenin Sürekliliği Kavramı: İşletmelerin faaliyetlerini, sahiplerinin ya da hissedarlarının yaşam sürelerinden bağımsız olarak bir süreye bağlı olmaksızın sürdürmesi gerektiğini ifade eder.

Dönemsellik Kavramı: İşletmenin sürekliliği kavramı uyarınca sınırsız kabul edilen ömrünün, belli dönemlere bölünmesi ve her dönemin faaliyet sonuçlarının diğer dönemlerden bağımsız olarak saptanması gerektiğini ifade eder.

Parayla Ölçülme Kavramı: Parayla ölçülebilen iktisadi olay ve işlemlerin, muhasebeye ortak bir ölçü olan para birimiyle yansıtılması gerektiğini ifade eder.

Maliyet Esası Kavramı: İşletme tarafından edinilen varlık ve hizmetlerin muhasebeleştirilmesinde, bunların elde edilme maliyetlerinin esas alınması gerektiğini ifade eder.

Tarafsızlık ve Belgelendirme Kavramı: Muhasebe kayıtlarının, usulüne uygun olarak düzenlenmiş objektif belgelere dayandırılması ve muhasebe kayıtlarına esas alınacak yöntemlerin seçilmesinde tarafsız ve ön yargısız davranılması gerektiğini ifade eder.

Tutarlılık Kavramı: Muhasebe uygulamaları için seçilen muhasebe politikalarının, gerekli haller dışında birbirini izleyen dönemlerde değiştirilmeden uygulanması gerektiğini ifade eder.

Tam Açıklama Kavramı: Mali tabloların, bu tablolardan yararlanacak kişi ve kuruluşların doğru karar vermelerine yardımcı olacak ölçüde yeterli, açık ve anlaşılır olması gerektiğini ifade eder.

İhtiyatlılık Kavramı: Muhasebe olaylarında temkinli davranılması ve işletmenin karşılaşılabileceği risklerin göz önüne alınması gerektiğini ifade eder.

Önemlilik Kavramı: Bir hesap kalemi veya mali bir olayın nispi ağırlık ve değerinin, mali tablolara dayanılarak yapılacak değerlendirmeleri veya alınacak kararları etkileyebilecek düzeyde olmasını ifade eder.

Özün Önceliği Kavramı: İşlemlerin, muhasebeye yansıtılmasında ve onlara ilişkin değerlendirmelerin yapılmasında biçimlerinden çok özlerinin esas alınması gerektiğini ifade eder.

Muhasebe meslek mensupları tarafından danışmanlık hizmeti sunulan işletmelere ilişkin finansal nitelikteki işlemlerin, yukarıda açıklanan temel kavramlara uygun bir şekilde yürütülmesi büyük önem arz etmektedir. İşletme içinde ve dışında yer alan birçok kesimi yakından ilgilendiren finansal bilgilerin faydalı olabilmesi ancak bu şekilde mümkün olabilecektir. Meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeyleri ise ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü muhasebe bilgi sisteminde üretilen finansal bilgilere önemli düzeyde etki eden temel kavramların, meslek mensupları tarafından algılanma düzeylerinin tespit edilmesine yönelik akademik çalışmalara son yıllarda ağırlık verildiği görülmektedir. Bir sorunun göstergesi niteliğinde olan bu durum, finansal tablolarda sunulan bilgilerin de sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu anlamda meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeyleri ile uygulamaya yansıtma düzeyleri, sunulan bilgilerin faydalı finansal bilginin taşınması gereken özelliklere sahip olmasını doğrudan etkileyeceği düşünülmektedir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeylerinin tespit edilmesine yönelik yapılan bu çalışmada literatür araştırması yapılmıştır. Bu kapsamda konuya ilişkin daha önce ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmalardan aşağıda kısaca bahsedilmiştir:

Bariyima ve Loveday (2014) çalışmalarında; finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyacı olan mali tabloların işletmeler tarafından hazırlanmasında ve sunulmasında kullanılan genel kabul görmüş muhasebe kavramlarının etkisini ve önem derecesini tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmada ayrıca temel kavramların birbirleriyle olan ilişkileri de ele alınmıştır. Çalışmada, muhasebe kavramlarının genel kabul görmelerine rağmen kendi içlerinde tutarlı olmadıkları, bazı kavramların birbirleriyle çeliştikleri ve bunun sonucunda da ciddi sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir. Özellikle ihtiyatlılık kavramının diğer kavramlara nazaran en sorunlu kavram olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada muhasebe kavramlarının finansal tablo kullanıcıları için farklı düzeyde öneme sahip olduğu ve bu nedenle finansal tabloların hazırlanma sürecinde hangi kavramların dikkate alındığının açıkça belirtilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Burak ve Öztaş (2015) çalışmalarında; kurumsal yönetim ilkeleri ile muhasebenin temel kavramları arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir. Çalışmada kurumsal yönetim ilkelerinin içeriği ve önemine ilişkin açıklamalar yapılarak muhasebenin temel kavramları detaylandırılmıştır. Ayrıca muhasebenin temel kavramlarının kurumsal yönetim ilkeleri ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada muhasebenin temel kavramları ile kurumsal yönetim ilkelerinin; şeffaflık, doğruluk, anlaşılabilirlik, kamu yararını gözetim ve dürüstlük gibi unsurlarda kesiştiği ifade edilmiştir. Kurumsal yönetim ilkeleri ile muhasebenin temel kavramlarının ortak bir etkileşim alanı olduğu belirtilen çalışmada kurumsal yönetim ilkeleri ile muhasebenin temel kavramları arasında pozitif, paralel ve etkin bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Doğan (2018) çalışmasında, kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ile muhasebenin temel kavramlarından biri olan sosyal sorumluluk kavramı arasındaki ilişkiyi tespit etmeye ve ilgili kavramların önemini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada muhasebenin sosyal sorumluluk kavramı ile kurumsal sosyal sorumluluk arasında ciddi bir etkileşim içerisinde olduğu ve muhasebenin sosyal sorumluluk kavramının kurumsal sosyal sorumluluğa önemli katkılar sağladığı tespit edilmiştir. Kurumsal sosyal sorumluluk bilincine sahip olan ve bu bilinç içerisinde muhasebe uygulamalarını yürüten işletmelerin hem tüm paydaşlara hem de kendilerine fayda sağlayacağı ifade edilmiştir.

Kaya ve Akbulut (2018) çalışmalarında; muhasebenin ihtiyatlılık kavramı ile ilgili yapılan çalışmalara yönelik bir literatür araştırması yapmışlar ve bu kapsamda SSCI endeksinde taranan 10 adet uluslararası muhasebe dergisinde 2003-2017 yılları arasında yayımlanan 34 makaleyi incelemişlerdir. Çalışma kapsamına incelenen makalelerde ihtiyatlılık kavramı ile ilgili olarak; ihtiyatlılık kavramının sermaye sahipleri ile alacaklıların haklarının korunması için büyük önem arz ettiği, şirketlerin ve yöneticilerin performanslarının değerlendirilmesinde vazgeçilmez bir yeri olduğu, borç sözleşmelerini olumlu etkilediği, işletmeye fon sağlayanların ihtiyatlılık çerçevesinde hazırlanan finansal tabloları talep ettiği, ihtiyatlılığın bilgi asimetrisini azaltma noktasında olumlu etkisi olduğu, ihtiyatlılık kavramına uygun davranan işletmelerin kriz dönemlerinde daha az zarar göreceği ve yöneticilerin fırsatçı davranışlarının kontrol altına alınacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kaya ve Yazan (2018) çalışmalarında; işletmenin sürekliliği kavramının tarihsel gelişimini ve bu bağlamda önemini ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmada, süreklilik kavramının 19. Yüzyılın sonlarından itibaren kavramsallaştırıldığı ve 1950'li yıllardan itibaren de bugünkü konumuna

kavuşturulduğu ifade edilmiştir. İşletmenin sürekliliği kavramının, tahakkuk, amortisman ve değerlendirme işlemleri gibi muhasebe sisteminde önemli bir yere sahip olan uygulamaların temelini oluşturduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, süreklilik kavramının muhasebenin temel kavramlarından dönemsellik, maliyet esas ve tutarlılık kavramı ile de paralel bir yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bergant (2020) çalışmasında; muhasebe ile muhasebeciliğin karşılaştırmasını yaparak bu iki kavramın birbirinden farklı anlamlara sahip olup olmadığına ilişkin bir analiz yapmıştır. Çalışmada, muhasebe ile muhasebecilik kavramlarının birbirinden farklı olduğu, muhasebenin teori ve uygulamalar bütünü oluşturduğu bir süreç olduğu, muhasebeciliğin ise bu sürece ilişkin bilgilerin hazırlanması ve sunulması amacıyla akademik bilgilerin uygulamaya konulma sanatı olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada, muhasebenin temel kavramlarından sosyal sorumluluk kavramının önemine yer verilirken muhasebenin yalnızca bir süreç ve temel muhasebe ilkeleri çerçevesinde ele alınmasının sosyal sorumluluk kavramının göz ardı edilmesine yol açacağı ve bu durumun da önemli sorunlara neden olacağı ifade edilmiştir. Çalışmada, muhasebecilik görevinin ifa edilmesinde öncelikli amacın şirketin kârlılığında ziyade tüm paydaşların çıkarlarını göz önünde bulundurmaya ve toplumsal düzeyde katma değer sağlamak amacıyla sosyal sorumluluk kavramına uygun davranılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Demir ve diğerleri (2020) çalışmalarında, serbest muhasebeci mali müşavirlerin ve stajyerlerin bakış açısıyla muhasebenin temel kavramları açısından muhasebe uygulamalarını değerlendirmişlerdir. Çalışmada meslek mensuplarının muhasebenin temel kavramlarına yönelik düşünceleri de tespit edilmiştir. Çalışmada, meslek mensuplarının ve stajyerlerin temel kavramların önemli ve gerekli olduğuna yönelik tutum sergiledikleri tespit edilmiştir. Buna karşılık katılımcıların temel kavramların bütünü açısından uygun davranma düzeylerinin “orta derecede katılım” şeklinde olduğu saptanmıştır.

Çiçekay ve Demir (2022) çalışmalarında; Van SMMM Odasına kayıtlı ve bağımsız bir şekilde Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olarak görev yapan meslek mensuplarının muhasebenin temel kavramları ve bu kavramların mali tabloları etkileme düzeylerini tespit etmişlerdir. Çalışmada; meslek mensuplarının temel kavramları bir rehber olarak gördükleri ve bunun sonucunda genel itibarıyla temel kavramlara uygun davrandıkları ancak mali tabloların düzenlenmesi sırasında kısmen temel kavramlara uygun davranmadıkları tespit edilmiştir. Temel kavramlar arasında en çok tarafsızlık ve belgelendirme kavramına vurgu yapılırken vergi denetiminde en çok sorun yaşanan kavram da yine tarafsızlık ve belgelendirme kavramı olmuştur. Çalışmada ayrıca temel kavramlara uygun davranmanın meslek mensubu ile mükellef arasında sorunlara yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım ve Demir (2022) çalışmalarında; muhasebenin temel kavramlarına uygun yapılan işlemlerin bilanço ve gelir tablosuna olan etkilerini örneklerle açıklamışlardır. Bu amaçla Sivas il merkezinde faaliyetlerini sürdüren SMMM'lerin görüşleri doğrultusunda muhasebe uygulamalarını ve mali tabloları en çok etkilediği düşünülen dönemsellik, maliyet esas ve ihtiyatlılık kavramları çalışmaya konu edilmiştir. Çalışmada her bir temel kavrama ilişkin uygulamalar, temel kavrama uygun hareket edilmesi ya da edilmemesi halinde ortaya çıkaracağı etki üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bu kapsamda temel kavramlara uygun hareket edilmesi ile edilmemesi arasında işlemin hem finansal hem de faaliyet sonuçlarının önemli düzeyde etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca temel kavramlara uygun hareket edilmesinin, muhasebe bilgi kalitesini artıracığı ifade edilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmanın bu bölümünde araştırma metodolojisinden bahsedilmiştir. Bu kapsamda metodolojiye ilişkin araştırmanın önemi, amacı, evreni, kısıtları ve yöntemi gibi bilgilere yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Finansal bilgilerin hazırlanmasında işletmelere danışmanlık yapan meslek mensuplarının üstlendikleri görev büyük önem arz etmektedir. Çünkü, meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarına yön veren temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeyleri finansal raporlamanın kalitesini ve güvenilirliğini doğrudan etkilemektedir. Bu önemden hareketle yapılan çalışmanın amacı, meslek mensuplarının finansal raporlamanın temelini oluşturan temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi olarak belirlenmiştir. Nitel araştırma şeklinde yapılan bu çalışmada, meslek mensupları ile yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda edinilen bilgiler sayesinde hem meslek mensuplarının muhasebenin temel kavramlarına ilişkin farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi hem de temel kavramların muhasebe uygulamalarına yansıma düzeyinin ortaya konulması noktasında literatüre önemli katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan, meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin bilinç düzeyleri artırılarak bundan sonra yapacakları muhasebe işlemlerinde daha dikkatli davranmaları sağlanacaktır.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Kısıtları

Araştırmanın evreni, Yozgat SMMM Odası'na kayıtlı ve aktif olarak faaliyetlerini sürdüren 116 Serbest Muhasebe Mali Müşavir olarak belirlenmiştir. Araştırmanın kısıtları ise yapılan görüşmelerin Yozgat ili ile sınırlı tutulması ve katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevapların subjektif olmasıdır.

4.3. Araştırmanın Yöntemi, Görüşme Formu ve Örneklem

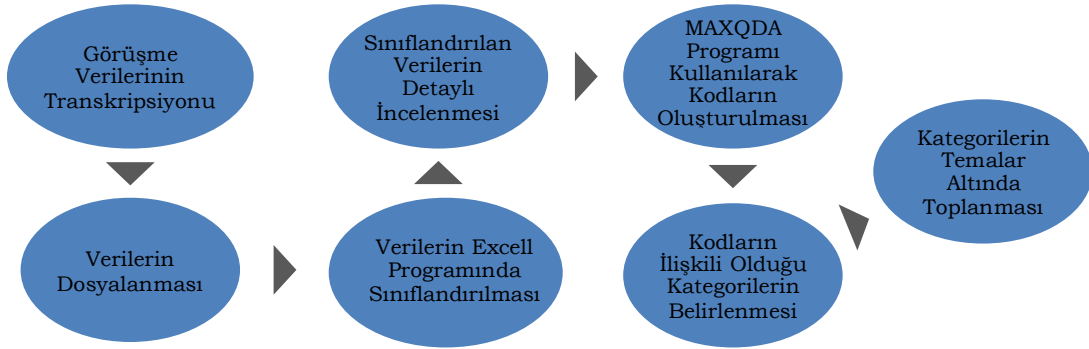
Yozgat SMMM Odası'na kayıtlı meslek mensuplarının, muhasebenin temel kavramlarına ilişkin farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada istenilen düzeyde ve derinlemesine bilgi edinebilmek amacıyla nitel araştırma yapılmıştır. Çalışmada araştırma deseni olarak olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmada desen, çalışmaya ilişkin bir yol haritası niteliğinde olup önceden hedeflenen sonuçlara ulaşabilmeyi sağlayan bir plan niteliğindedir (Merriam, 2018, s.55). Çalışmada yüz yüze görüşme yöntemi tercih edilerek katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Bogdan ve Biklen'e (1992) göre görüşme yöntemi, "insanların bakış açılarını, deneyimlerini, duygularını ve algılarını ortaya koymak amacıyla kullanılan güçlü bir yöntem" olarak ifade edilmektedir (aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.38).

Görüşme formu, demografik bilgiler ve meslek mensuplarının muhasebenin temel kavramları konusundaki farkındalık düzeylerinin tespit edilmesine yönelik sorulardan oluşturulmuştur. İki bölüm halinde hazırlanan soruların taslağı, Demir ve diğerleri (2020) ve Çiçekay ve Demir (2022) tarafından yapılan çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Taslak soruların hazırlanmasından sonra görüşme formunun nihai haline kavuşturulması ve ön testinin yapılması amacıyla iki aşamalı bir yol izlenmiştir. Birinci aşamada, hazırlanan görüşme formu muhasebe alanında görev yapan öğretim üyeleri ile aktif olarak mesleğini icra eden meslek mensuplarının görüş ve önerileri doğrultusunda tekrar düzenlenmiştir. İkinci aşamada ise, düzenlenen görüşme formu kullanılarak iki meslek mensubu ile pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Hem alanında uzman kişilerin katkıları hem de pilot görüşmelerde sağlanan dönütler sonucunda görüşme formu son haline kavuşturulmuştur.

Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme yöntemine uygun olarak Yozgat SMMM Odası'na kayıtlı 13 meslek mensubu dahil edilmiştir. Ancak görüşme esnasında meslek mensupları tarafından verilen cevapların yüzeysel kalması ve meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin bilgi düzeyinin yetersiz olması nedeniyle 2 görüşmeden elde edilen veriler analiz sürecine dahil edilmemiştir. Patton (2005), Creswell (2013), Neuman (2014), Rubin ve Babbie (2016)'ye göre olgu bilim deseninde yapılan nitel araştırmalarda örneklem sayısı, 5 ile 25 katılımcı arasında belirlenebilmektedir (aktaran Baltacı, 2018, s.263).

4.4. Araştırmada Elde Edilen Verilerin Analizi ve Bulgular

Yozgat SMMM Odası'na kayıtlı 11 meslek mensubu ile yapılan görüşmeden elde edilen ve ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınan veriler MAXQDA Analytics Pro 2022 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bazı verilerin içerik analizi yöntemine, bazı verilerin ise betimsel analiz yöntemine uygun olması nedeniyle çalışmada analiz çeşitlendirmesi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınan verilerin transkripsiyonu ve dosyalama işlemi yapılmıştır. Word programında dosyalanan veriler, excel programı yardımıyla sınıflandırılarak katılımcı cevaplarının detaylı incelemesi yapılmıştır. Yapılan inceleme sonunda MAXQDA Analytics Pro 2022 programı aracılığıyla kodlamalar, kategoriler ve temalar oluşturularak verilerin analizi yapılmıştır. Verilerin analizi, Şekil 1'de yer alan akış diyagramı çerçevesinde yapılmıştır.

Şekil 1. Veri Analizi Akış Diyagramı

Kodlar, kategoriler ve temalar ile ilişkilendirilerek yapılan veri analizi; demografik özelliklere ilişkin bilgiler ve meslek mensuplarının muhasebenin temel kavramlarına ilişkin farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi başlıkları altında yapılmıştır.

4.4.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bilgiler

Yozgat SMMM Odası'na kayıtlı olan ve faaliyetlerini bağımsız bir şekilde yürüten meslek mensuplarından bu araştırmaya dahil olan katılımcıların katılımcı kodları, cinsiyetleri, yaşları, öğrenim durumları, meslek unvanları, deneyim süreleri ve katılımcılarla yapılan görüşme sürelerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcı Kodu, Cinsiyet, Yaş, Öğrenim Durumu, Meslek Unvanı, Deneyim ve Görüşme Süresi Bilgileri

S. No	Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim Durumu	Meslek Unvanı	Deneyim	Görüşme Süresi
1	SMMM-1	Erkek	26-35	Yüksek Lisans	SMMM	6-10	18.18
2	SMMM-2	Erkek	26-35	Yüksek Lisans	SMMM	1-5	30.53
2	SMMM-3	Kadın	36-45	Lisans	SMMM	6-10	24.36
4	SMMM-4	Erkek	46-55	Lisans	SMMM	21-25	33.52
5	SMMM-5	Erkek	46-55	Lisans	SMMM	21-25	23.15
6	SMMM-6	Erkek	26-35	Lisans	SMMM + Denetçi	6-10	21.29
7	SMMM-7	Erkek	36-45	Lisans	SMMM	6-10	17.49
8	SMMM-8	Kadın	56-65	Lisans	SMMM + Denetçi	26+	31.17

9	SMMM-9	Erkek	26-35	Yüksek Lisans	SMMM	11-15	18.56
10	SMMM-10	Erkek	36-45	Lisans	SMMM	16-20	31.06
11	SMMM-11	Kadın	36-45	Lisans	SMMM	1-5	19.33

Tablo 1’de yer alan bilgilere göre araştırmaya katılan 11 katılımcının 3’ü kadın, 8’i ise erkektir. Katılımcıların 4’ü 26-35, 4’ü 36-45, 2’si 46-55 ve 1’i ise 56-65 yaş aralığındadır. Katılımcıların 8’i lisans, 3’ü ise yüksek lisans mezuniyetine sahiptir. Katılımcıların tamamı SMMM unvanına sahip olup 2 tanesi ilave olarak denetçi belgesine sahiptir. Katılımcıların çalışma sürelerine bakıldığında 2’sinin 1-5 yıl, 4’ünün 6-10 yıl, 1’inin 11-15 yıl, 1’inin 16-20 yıl, 2’sinin 21-25 yıl ve 1’inin de 26 yıl ve üzerinde mesleki deneyime sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılarla yapılan en uzun görüşme 33.52 dakika, en kısa görüşme 17.49 dakika olmak üzere toplam görüşme süresi 271.04 dakika olarak gerçekleşmiştir. Ortalama görüşme süresi ise 24.39 dakika olmuştur.

Yukarıda yer alan bilgiler değerlendirildiğinde görüşmeye dahil edilen ve isimleri SMMM-1, SMMM-2...SMMM-11 olarak kodlanan 11 katılımcının %73’ünün cinsiyetinin erkek, %73’ünün yaş aralığının 26-35 ve 36-45, %73’ünün öğrenim durumunun lisans, %100’ünün meslek unvanının SMMM ve %36’sının deneyim süresinin 6-10 yıl olduğu görülmektedir.

4.4.2. Meslek Mensuplarının Muhasebenin Temel Kavramları ile İlgili Farkındalık Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi amacıyla katılımcılara dokuz tane ana soru ve görüşmeyi detaylandırmak üzere alt soruların yer aldığı görüşme formu uygulanmıştır. Görüşme kapsamında elde edilen verilerin analizi, soruların gruplandırılması sonucunda aşağıda yer alan üç tema çerçevesinde yapılmıştır:

Tema 1- Kavramlara İlişkin Temel Bilgi Düzeyi

Tema 2- Temel Kavramların Önem Düzeyi

Tema 3- Temel Kavramların Uygulanma Düzeyi

4.4.2.1. Meslek Mensuplarının Muhasebenin Temel Kavramlarına İlişkin Bilgi Düzeyleri

Muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin bilgi düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla katılımcılara 2 ana soru altında yer alan 6 alt sorudan oluşan sorular yöneltilmiştir. Meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin bilgi düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla elde edilen verilerin analizi, Tablo 2’de yer aldığı üzere “Temel Kavram Bilgisi” ve “Temel Kavram Algısı” olmak üzere 2 kategori altında oluşturulan 6 kod aracılığıyla analiz edilmiştir.

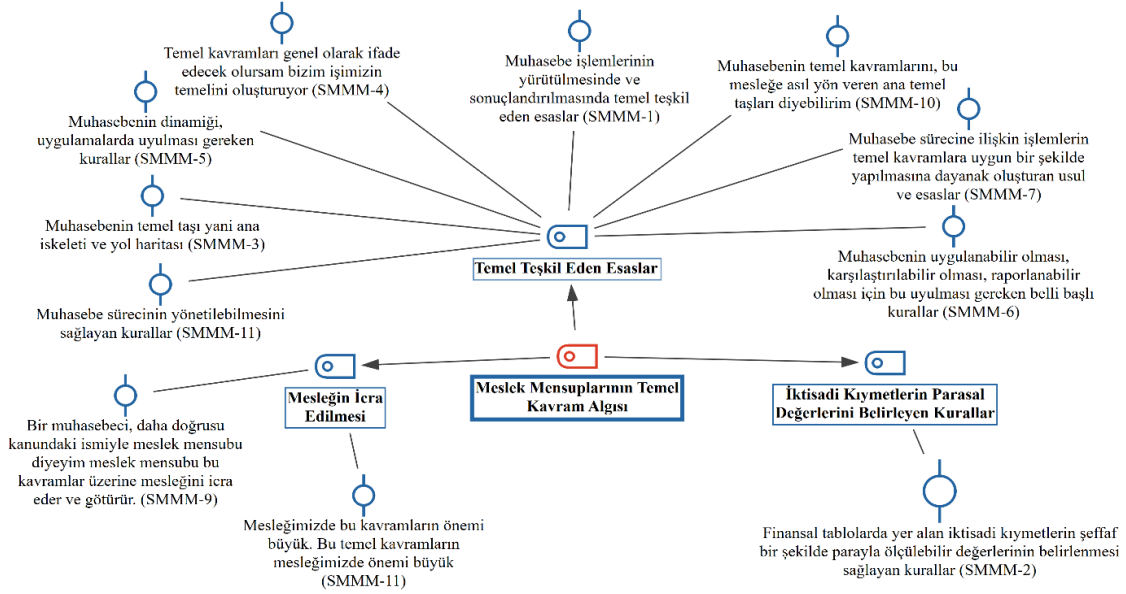
Tablo 2. Meslek Mensuplarının Temel Kavramlara İlişkin Bilgi Düzeyleri

TEMA	KATEGORİLER	KODLAR
Kavramlara İlişkin Temel Bilgi Düzeyi	Temel Kavram Bilgisi	Temel Kavramların Sayısı
	Temel Kavram Algısı	Temel Teşkil Eden Esaslar
		Temel Kavramların İsimleri
		Mesleğin İcra Edilmesi
		Açıklama Yapmak İstenen Temel Kavram
		İktisadi Kıymetlerin Parasal Değerlerini Belirleyen Kurallar

Meslek mensuplarının öncelikle temel kavramlara ilişkin algı düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla “**Muhasebenin Temel Kavramları Denildiğinde Sizin İçin Ne İfade Ediyor?**” sorusuna katılımcılar tarafından verilen cevaplar ve cevaplar doğrultusunda oluşturulan kodlar Şekil 2’de sunulmuştur.

Katılımcılar tarafından verilen cevaplar incelendiğinde, meslek mensuplarının çoğunluğunun temel kavramları muhasebe uygulamalarına yön veren esaslar olarak değerlendirdiği, bazı meslek mensuplarının ise mesleğin icra edilmesi için gereken unsurlar olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bir katılımcı da temel kavramları, finansal tablolarda yer alan iktisadi kıymetlerin

şeffaf bir şekilde parayla ölçülebilir değerlerinin belirlenmesini sağlayan kurallar olarak algılanmaktadır.

Şekil 2. Meslek Mensuplarının Temel Kavram Algısı

11 katılımcı tarafından verilen cevaplardan öne çıkan ifadeler dikkate alınarak temel kavram algısına ilişkin bir kelime bulutu oluşturulmuştur. Şekil 3'te yer alan kelime bulutundaki ifadeler, katılımcılar tarafından en az 1, en fazla 11 defa tekrarlanan kelime ya da kelime grubundan oluşmakta olup, ifadenin yazı boyutu tekrarlanma sıklığını göstermektedir.

Şekil 3. Muhasebenin Temel Kavramlarına İlişkin Kelime Bulutu

Meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin bilgi düzeyinin tespit edilmesi amacıyla görüşme formunda bazı sorulara yer verilmiştir. Bu kapsamda katılımcılara muhasebenin temel kavramlarının sayısı ve isimlerini içeren iki adet soru yöneltilmiştir. Bu sorulardan biri olan "Muhasebenin temel kavramları kaç tanedir?" sorusuna ilişkin katılımcılar tarafından verilen cevaplar gruplandırılarak Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Meslek Mensuplarının Temel Kavramların Sayısına İlişkin Bilgileri

KOD SİSTEMİ	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	TOPLAM
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Temel Kavramların Sayısı													
9-12 Arası						X		X		X	X		4
5 veya 6				X									1
8		X							X				2
12	X		X		X		X						4

Tablo 3'te yer alan bilgilere göre temel kavramların sayısı ile ilgili olarak meslek mensuplarının 4 tanesi 9-12 arası, 4 tanesi 12, 2 tanesi 8 ve 1 tanesi de 5 veya 6 cevabını vermiştir. Verilen bilgiler değerlendirildiğinde sadece 4 katılımcının 12 cevabı vererek muhasebenin temel kavramlarının sayısı ile ilgili doğru bilgi verdiği görülmektedir.

Meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin bilgi düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla katılımcılara ikinci soru olarak “**Temel kavramların isimlerini sayabilir misiniz?**” sorusu yöneltilmiştir. İlgili soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplar Tablo 4'te sunulmuştur.

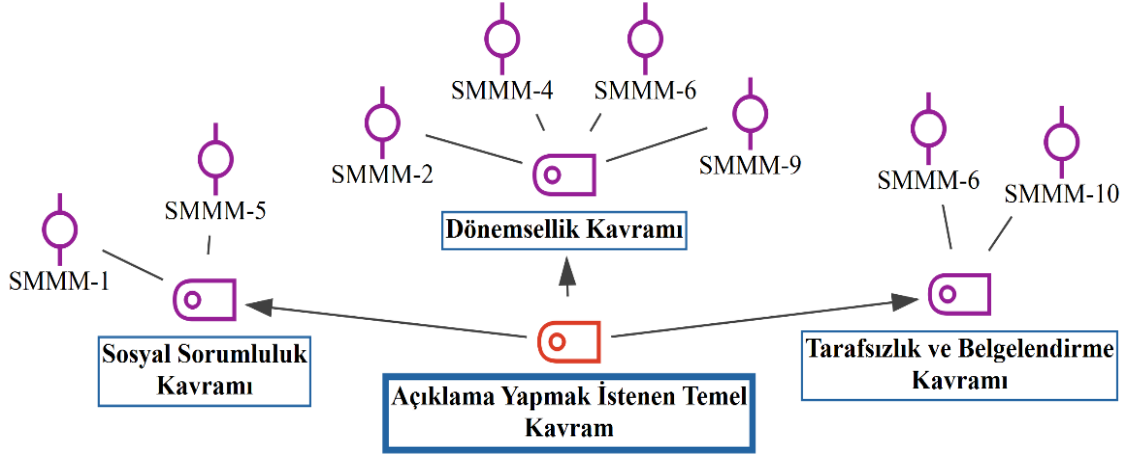
Tablo 4. Meslek Mensuplarının Temel Kavramların İsimlerine İlişkin Bilgileri

KOD SİSTEMİ	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	TOPLAM
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Temel Kavramların İsimleri													
Tarafsızlık ve Belgelendirme			X	X						X	X		4
Tam Açıklama	X		X	X		X		X		X	X		7
Önemlilik	X		X		X	X		X		X	X		6
İhtiyatlılık	X	X	X		X	X	X	X	X	X			9
Tutarlılık	X		X	X		X					X		5
Maliyet Esası	X	X	X		X	X		X	X	X			8
İşletmenin Sürekliliği	X		X		X	X	X	X		X			7
Parayla Ölçülme	X	X	X					X	X		X		6
Özün Önceliği	X		X			X	X	X	X	X	X		8
Kişilik	X	X			X			X		X	X		6
Sosyal Sorumluluk	X	X	X		X	X		X		X	X		8
Dönemsellik		X	X	X		X	X	X	X	X	X		9
TOPLAM	10	6	11	4	7	8	4	10	5	9	9	83	

Tablo 4'te yer alan bilgiler incelendiğinde 12 temel kavramın tamamını sayan bir katılımcı olmadığı gibi tüm katılımcılar tarafından sayılan bir temel kavramın da olmadığı görülmektedir. SMMM-3 kodlu katılımcı 11 tane ile en fazla temel kavram ismini sayan katılımcı olurken SMMM-4 ve SMMM-7 kodlu katılımcılar ise 4 tane ile en az temel kavram ismini sayan katılımcılar olmuştur. Ayrıca 9 katılımcı tarafından sayılan ihtiyatlılık ve dönemsellik kavramları en fazla sayıya ulaşan kavram olurken tarafsızlık ve belgelendirme kavramı ise sadece 4 katılımcı tarafından sayılarak en az sayıya ulaşan temel kavram olarak dikkat çekmektedir. Katılımcılar tarafından temel kavram isimlerinin tam olarak sayılması halinde 11 katılımcının ulaşması gereken 132 (11 katılımcı x 12 temel kavram ismi) sayısı çalışmada 83 olarak gerçekleşmiştir.

Çalışmaya katılan meslek mensuplarına açıklama yapmak isteyecekleri temel kavramın ismine ve bu tercihlerinin nedenlerine yönelik bir soru yöneltilmiştir. Bu amaçla öncelikle “**Bir temel kavramla ilgili açıklama yapmak isteseydiniz bu açıklamayı hangi temel kavramla ilgili yapardınız?**” sorusu ile katılımcının açıklama yapmak istediği temel kavram belirlenmiştir.

Sorunun devamında ise “Neden?” sorusu ile de bu tercihlerinin nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar doğrultusunda açıklama yapmak istenen

temel kavramlara ilişkin bilgiler Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 4. Açıklama Yapılmak İstenen Temel Kavram

Şekil 4’te yer alan bilgiler incelendiğinde 4 katılımcı ile en çok açıklama yapılmak istenen temel kavramın dönemsellik kavramı olduğu görülmektedir. Açıklama yapılmak istenen temel kavram tercihini dönemsellik kavramından yana kullanan katılımcılar, bu tercihlerinin nedenlerini ise aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Şimdi muhasebe bütün ve süreci uzun hani en başta yıl sonuna kadar veya işte süreklilik arz eden bir durumda siz belirli bir şeyleri ölçebilmek için belirli dönemlere ayırmanız gerekiyor. Bu dönemlere ayırabilmek için de işte vergi usul kanununda belirtilmiş sürelerle uygun şekilde mali verileri hazırlayıp bilanço ve gelir tablolarını hazırlıyorsunuz. Dönemsellik kavramı benim için bu nedenle çok önemli.” (SMMM-2)

“Neden bunu tercih ederdim? Çünkü muhasebe işi hesabın kendisi biliyorsunuz tarih kavramıyla bağdaşır her zaman. Tarih kavramıyla bağdaştığı için her şeyin dönemlerine uygun hareket etmesi lazım. Bu dönemsellik kavramı tarihle alakalı olduğu için önemli olduğunu düşünüyorum.” (SMMM-9)

Açıklama yapılmak istenen temel kavramlarla ilgili olarak sosyal sorumluluk kavramını tercih eden meslek mensupları, bu tercihlerinin nedenlerini ise aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Sosyal sorumluluk kavramının tanıma baktığımız zaman şunu ifade ediyor. Muhasebe organizasyonu yapılmasında muhasebe uygulamalarının yürütülmesinde herhangi bir kişi kurum kuruluş değil de tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve bunun sonucunda da faydalı ve tarafsız finansal bilgilerin üretilmesi olarak ifade ediliyor sosyal sorumluluk kavramı. Burada aslında yapılan bu tanımla muhasebenin temel amacını, temel işlevini ve kapsamını tek bir kavram ortaya koymuş oluyor. Bence diğer kavramlardan daha üstün olduğunu düşünüyorum.” (SMMM-1)

“Bu sosyal sorumluluk kavramından yani işletmenin gerçek anlamda diyelim ki bilançosundan veya genel tablolarından faydalanacak kişilerin örneğin işte kimi ilgilendiriyor? İlk önce işletmenin kendisini ilgilendiriyor. Daha sonra diyelim ki bankayı ilgilendiriyor. İşte vergi konusunda devleti ilgilendiriyor, vergi dairesini ilgilendiriyor bu noktada biraz daha can alıcı olarak görüyorum çünkü bu mali tabloların gerçeği yansıtması lazım. Çünkü bütün herkese karşı sorumluluğumuz olduğu düşüncesiyle sosyal sorumluluk kavramını önemsiyorum.” (SMMM-5)

Tercihlerini tarafsızlık ve belgelendirme kavramından tarafa kullanan katılımcılar ise bu tercihlerinin nedenlerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Neden belgelendirme? Çünkü şöyle, belgesiz bir muhasebe zaten düşünülemez. Her şey belge üzerinden yürüdüğü için özellikle şu an vergiye dayalı muhasebede çok önemli. Yani biz bir dekonttan bile gider yazamıyorken belgenin nasıl belirlendiği işte usul ve esaslarının neler olduğuyla ilgili bir vergici gözüyle baktığımız zaman özellikle belgelendirmenin çok önemli olduğunu düşünüyorum.” (SMMM-6)

“Yaptığımız işlemler sonucunda, o mali tablolar oluşturulurken her bir işlemin bir belgeye dayanması gerekiyor. Yani burada biz kafamıza göre gayri ihtiyari bir muhasebe kaydı yapıp da mali tablo oluşturmuyoruz. Her şey bir belgeye dayalı, belgesiz hiçbir işlem yapılmıyor.” (SMMM-10)

Katılımcı cevapları değerlendirildiğinde, meslek mensuplarının açıklama yapmak istedikleri temel kavram tercihlerinin, genel itibarıyla kendileri açısından daha fazla önem arz eden temel kavramlardan yana kullandığı ve bu tercihlerinin nedenlerini de aynı doğrultuda ifade ettikleri görülmektedir.

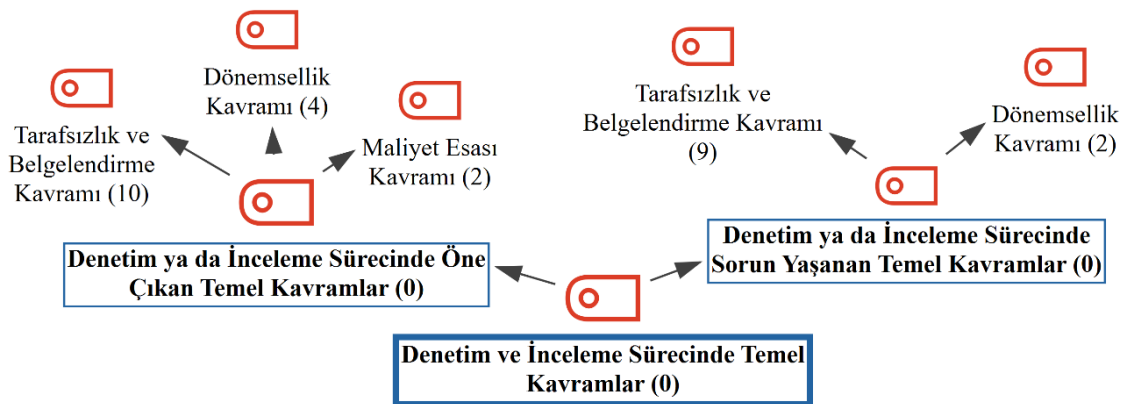
4.4.2.2. Temel Kavramların Önem Düzeyi

Temel kavramların uygulamadaki önem düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla meslek mensuplarına 3 ana soru altında yer alan 7 alt sorudan oluşan sorular yöneltilmiştir. Meslek mensuplarının ifadeleri doğrultusunda elde edilen veriler, Tablo 5’te yer aldığı üzere “Denetim ve İnceleme”, “Finansal Tabloları Etkileme” ve “Önemsiz ve Gereksiz Kavram” olmak üzere 3 kategori altında oluşturulan 9 kod aracılığıyla analiz edilmiştir.

Tablo 5. Temel Kavramların Önem Düzeyi

TEMA	KATEGORİLER	KODLAR
Temel Kavramların Önem Düzeyi	Denetim ve İnceleme	Tarafsızlık ve Belgelendirme
	Finansal Tabloları Etkileme	Dönemsellik
	Önemsiz ve Gereksiz Kavram	Süreklilik
		Dönemsellik
		Tarafsızlık ve Belgelendirme
		Maliyet Esası
		Maliyet Esası
		Sosyal Sorumluluk
		Kişilik

Vergi incelemesi ya da denetim sürecinde temel kavramların önem düzeyini belirlemek amacıyla meslek mensuplarına iki tane soru yöneltilmiştir. Birinci soruda “**Temel kavramlardan hangisinin vergi incelemesinde ya da denetim sürecinde ön plana çıktığını düşünüyorsunuz?**” sorusu, ikinci soruda ise “**Denetim esnasında en çok hangi temel kavramla ilgili işlemlerde sorun yaşıyorsunuz?**” sorusu sorulmuştur. Katılımcılar tarafından her iki soruya verilen cevaplar doğrultusunda oluşturulan kodlar Şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 5. Denetim ve İnceleme Sürecinde Temel Kavramların Önemi

Şekil 5’te yer alan bilgiler incelendiğinde vergi incelemesinde ya da denetim sürecinde ön çıkan kavramların tarafsızlık ve belgelendirme, dönemsellik ve maliyet esasları kavramları olduğu görülürken en fazla sorun yaşanan temel kavramların da yine benzer bir şekilde tarafsızlık ve

belgelendirme kavramı ile dönemsellik kavramı olduğu görülmektedir. Katılımcıların tamamına yakını tarafsızlık ve belgelendirme kavramının bu süreçte hem ön plana çıkan hem de en fazla sorun yaşanan temel kavram olduğunu ifade etmişlerdir. Vergi incelemesinde ya da denetim sürecinde tarafsızlık ve belgelendirme kavramının ön plana çıktığını düşünen katılımcılardan bazıları, bu düşüncelerinin nedenlerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Aslında denetçinin vergi incelemesinin çıkış noktası belgelendirme değildir. Çünkü vergi kanunlarında bu durum zaten düzenlenmiştir. Sahte fatura ve bu muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kavramları düzenlenmiştir. Bunların cezaları düzenlenmiştir. Bu yüzden de vergi inceleme memurları da gerek karşıt inceleme olsun gerek vergi incelemesi olsun, belgeler üzerinden denetim yaptığı için belgeleri zaten karşılaştırarak bir denetim süreci yürüttüğü için bu kavramın öne çıktığını düşünüyorum.” (SMMM-1)

“Tarafsızlık ve belgelendirme de denetim sürecinde önemli oluyor. Çünkü belgelendirme ne kadar gerçek ne kadar doğruysa vergi müfettişleri karşısında o kadar güçlüsünüz.” (SMMM-2)

Vergi incelemesinde ya da denetim sürecinde dönemsellik kavramının ön plana çıktığını düşünen katılımcılardan bazıları, bu düşüncelerinin nedenlerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Kârlılık değiştiği için dönemsellik olabilir. Neden dönemsellik? Biraz önce bahsettiğimiz gibi üç senenin gelirini ya da giderini sadece bir yıla yazdığımızda kârlılık düzeyi değiştiği için bu firmanın neden kârlılığı düşmüş veya neden az diye sorgularsak oradaki bir hatadan dolayı düştüğünü anlayabiliriz. Onun için vergi incelemesine gidebilir. Bu anlamda dönemsellik kavramı ön plana çıkabilir.” (SMMM-7)

“Tabi bir de dönemsellik kavramı var. Çünkü vergi incelemelerinde vergi mevzuatında yani mali tablolardan gelir tablosu olsun işte oradaki vergi matrahı olsun bunların hesaplanmasında da dönemsellik ilkesi de tabii önem kazanıyor.” (SMMM-10)

Vergi incelemesinde ya da denetim sürecinde maliyet esası kavramının ön plana çıktığını düşünen katılımcı, bu düşüncesinin nedenlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Maliyet esası kavramı. Maliyetler ne kadar doğru hesaplanmış, vergi kaybı ortaya çıkmış mı? Maliyet esası bu anlamda çok önemli oluyor.” (SMMM-2)

Meslek mensuplarının vergi incelemesinde ya da denetim sürecinde en fazla sorun yaşadıkları iki temel kavram bulunmaktadır. Toplam 9 katılımcı ile denetim sürecinde en fazla sorun yaşanan temel kavram olan tarafsızlık ve belgelendirme kavramına ilişkin katılımcılardan bazıları aşağıdaki ifadeleri kullanmışlardır:

“Çünkü çoğu sahte evraktan geliyorlar. Sahte evrak tutarlı değil, açıklamıyorsunuz. Yani sahte evrağı mükellef de açıklayamıyor. Belge deyince aklıma herkesin evrak geliyor da evrak var ama evrak işleriyle alakalı değil. O zaman mükellef açıklamayı yapamıyor.” (SMMM-4)

“Benim yaşadığım sorunlar genelde belgelendirme ile alakalı oluyor. Çünkü şöyle, biz mali müşavirlerin belgelerin doğruluğu ile ilgili çok fazla inceleme yetkisi yok. Mesela o fatura, sahte fatura mıdır, değil midir? Bunları inceleme yetkisi yok.” (SMMM-8)

Meslek mensuplarının vergi incelemesinde ya da denetim sürecinde en fazla sorun yaşadıkları ikinci temel kavram ise dönemsellik kavramıdır. Denetim sürecinde dönemsellik kavramı ile ilgili sorun yaşadığını belirten bir katılımcı, bu düşüncesini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Ben en çok dönemsellik kavramı ile ilgili sorun yaşıyorum. Çünkü belli bir dönemde raporlanan bilgi, karşı işletmede farklı bir dönemde raporlanabiliyor. Bu bilgiler tutmadığı zaman vergi raporu uyumsuz oluyor. Bu nedenle denetim esnasında dönemsellik kavramıyla ilgili çok sorun yaşıyoruz.” (SMMM-1)

Temel kavramların finansal tablolar üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla meslek mensuplarına iki tane soru yöneltilmiştir. Öncelikle finansal tabloları daha fazla etkileyen temel kavramların tespit edilmesi için **“Muhasebenin temel kavramlarından hangisinin finansal tabloları daha**

fazla etkilediğini düşünüyorsunuz?” şeklinde yöneltilen soruya katılımcılar tarafından verilen cevaplar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Finansal Tabloları Etkileyen Temel Kavramlar

KOD SİSTEMİ	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	T
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	O
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	P
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	L
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	A
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	1	M
Finansal Tabloları Etkileme	Tam Açıklama					X						1
	Kişilik				X							1
	Tarafsızlık ve Belgelendirme			X	X					X		3
	Maliyet Esası						X		X			2
	Dönemsellik	X	X		X	X	X	X	X		X	X
Özün Önceliği	X											1
Sosyal Sorumluluk	X				X							2

Tablo 6’da yer alan bilgiler incelendiğinde, katılımcılara göre finansal tabloları en çok etkileyen temel kavram dönemsellik kavramıdır. Yine katılımcı ifadelerine göre tarafsızlık ve belgelendirme, sosyal sorumluluk ve maliyet esası kavramları finansal tabloları etkileyen diğer kavramlar olarak dikkat çekmektedir. Finansal tabloları etkileyen temel kavramlara ilişkin düşünceleri alınan katılımcılara devamında ise **“Bu etkiyi nasıl açıklarsınız?”** sorusu ile söyledikleri temel kavramın nedenlerini ifade etmeleri istenmiştir. Bu kapsamda dönemsellik kavramının finansal tabloları daha fazla etkilediğini düşünen katılımcılar, bu düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Dönemsellik kavramı etkiliyor çünkü gelir ve giderlerin ait olduğu dönemlere yazılması gerekiyor. Şimdi mesela mali tabloların belli bir dönemi var zaten. Yani biz dönemsellik kavramına uygun davranmazsak otomatik olarak mali tablolar yanlış görünecektir ve mali tabloları etkileyecektir.” (SMMM-4)

“Çünkü işletmenin gelir ve giderinin ilgili dönemlerde ilişkilendirilmesi gerekiyor. Biz her ay ya da her dönem işletmelerin vergilerini çıkarıyoruz. Aylık damga vergileri var, yıllık gelir vergisi var, kurumlar vergisi var. Bunların hepsini dönemsellik kavramı doğrudan etkilediği için belli tarihlere uygun veriyoruz. Bu nedenle dönemsellik kavramının finansal tabloları daha fazla etkilediğini düşünüyorum.” (SMMM-11)

Araştırmaya dahil olan katılımcılardan 2 tanesi dönemsellik kavramının yanı sıra tarafsızlık ve belgelendirme kavramının da finansal tabloları etkilediğini, 1 katılımcı ise sadece tarafsızlık ve belgelendirme kavramının finansal tabloları daha fazla etkilediğini ifade etmiştir. Tarafsızlık ve belgelendirme kavramının finansal tabloları etkilediğini düşünen meslek mensupları, bu düşüncelerinin nedenlerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Mesela şöyle bir şey olmuştu, mükellef aldığı faturayı bize geç göndermişti. E-arşiv mükellefi olduğu için e-fatura sisteminde göremiyoruz onu. Normalde demirbaşlarda olması gereken bir işlemi bize normal gider gibi sunduğu için giderler de yıl sonunda 6’lı hesapları dolayısıyla da finansal tabloları doğrudan etkiliyor.” (SMMM-3)

“Hani aslında dediğim gibi bir muhasebe bir bütün, yani burada illa ki tarafsızlık ve belgelendirme kavramı da mesela finansal tabloları etkiler yani. Fiili olmayan bir belgenin gider yazılması veya gelir yazılması, işte stok sayımlarında kaydi stoklarla gerçek fiili stokların birbiriyle uyuşmaması da finansal tabloları etkiler.” (SMMM-10)

Dönemsellik kavramı ile birlikte sosyal sorumluluk kavramının da finansal tabloları çok fazla etkilediğini düşünen SMMM-5 katılımcısı, bu düşüncesinin nedenlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Sosyal sorumluluk kavramı çok etkiler. Çünkü finansal tabloların oluşturulmasında dediğim gibi işte birincisi vergiye yansıtıldığı ve vergi boyutunu etkilediği için ikincisi işte genelde mükellefler finansal tabloları bankaya veriyor. Kredi kullanacaksa bankalarda mesela bazen

onların söylediklerini söylüyorum işte kârın düşük, hasılatın düşük gibi şeyler söylüyormuş. Ondan sonra mükellef tekrar bize dönüyor. Bankadan kredi çekerken kârın yüksek olmasını isteyen işletmeler vergi öderken düşük çıkmasını istiyorlar veya da kârın düşük çıkması için ne yapabiliriz diye soruyorlar.” (SMMM-5)

Finansal tabloları en çok etkileyen temel kavramın maliyet esası kavramı olduğunu belirten SMMM-9 katılımcısı, bu düşüncesinin nedenlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Bir örnekle açıklayalım bunu hocam, şöyle diyelim. Şimdi ben aldığım bir malı satarım ve bundan para kazanırım. Eğer bunun maliyet kavramı yoksa ben tablolara yansıtamam. Dolayısıyla maliyet esası kavramı olmadan tabloları zaten oluşturamam, mümkün değil. Ondan dolayı özellikle gelir tablosunu maliyet esası kavramı çok etkiler. Dolayısıyla maliyet esası kavramı burada en önemlilerinden biridir diyebilirim belki de en önemlisidir.” (SMMM-9)

Meslek mensupları açısından herhangi bir temel kavramın diğerlerine göre önemsiz ya da gereksiz olup olmadığını belirlemek amacıyla katılımcılara 3 tane soru yöneltilmiştir. Bu kapsamda öncelikle **“Muhasebenin temel kavramlarından herhangi birinin diğerlerine nazaran önemsiz ya da gereksiz olduğunu düşünüyor musunuz?”** sorusu, ikinci soruda **“Cevabınız “EVET” ise sizce hangi kavram veya kavramlar önemsizdir ya da gereksizdir?”** sorusu, üçüncü soruda ise **“Bahsettiğiniz kavram veya kavramların önemsiz ya da gereksiz olmasının nedenlerini açıklayabilir misiniz?”** sorusu sorulmuştur. Birbirleri ile bağlantılı olan ve ilk soruya verilen cevabın diğer soruları doğrudan etkilediği bu soru grubuna, 2 katılımcı dışında diğer tüm katılımcılar net bir şekilde “Hayır” cevabını vermişlerdir. Verdikleri cevap doğrultusunda herhangi bir temel kavramın diğer kavramlara göre önemsiz ya da gereksiz olmadığını düşünen katılımcılar, bu düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Ben aslında gereksiz olduğunu düşünmüyorum. Zaten muhasebenin temel kavramları oluşturulurken hem ülke ekonomisi açısından kayıp olmaması hem de vatandaşın mali verilerinin dört dörtlük hesaplanabilmesi için hepsinin aslında birbirinden önemli değeri var.” (SMMM-2)

“Hayır, bence hepsi zaman içerisinde deneyim edilmiş, tecrübe edilmiş kavramlar. Zamanla hepsi tecrübe edilmiş, buna benim şimdi evet demem olmaz yani. Hepsi zamanla gelişmiş. Muhasebe tebliğinde dediğimiz temel kavramların hepsi açıklanmış. Mesela kanunlar bile sizin temel kavramlara uygun davranmanızı emrediyor. Bu nedenle her kavram önemlidir bence.” (SMMM-4)

“Hayır, düşünmüyorum hocam. Çünkü bunlar biliyorsunuz bir anda ortaya çıkmış şeyler değil. Uzun araştırmalar sonucu ortaya koyulmuş etik ilkeler bunların hepsi. Muhakkak, hepsi birbirinden önemlidir diye düşünüyorum.” (SMMM-9)

“Muhasebenin temel kavramlarından herhangi birinin diğerlerine nazaran önemsiz ya da gereksiz olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna “Evet” cevabı veren sadece iki katılımcı olmuştur. İlgili katılımcılara verdikleri cevap doğrultusunda yöneltilen **“Cevabınız “EVET” ise sizce hangi kavram veya kavramlar önemsizdir ya da gereksizdir?”** sorusuna ise SMMM-1 katılımcısı süreklilik kavramı, SMMM-8 katılımcısı ise kişilik kavramı cevabını vermiştir. Her iki katılımcı bu düşüncelerinin nedenlerini ise aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Gereksiz değil de önemsizlik sıralaması yapsak işletmenin sürekliliği kavramının en önemsiz kavram olduğunu düşünüyorum. Bunu aslında şöyle düşünmek lazım. Gerçek kişi işletmeleri için bu durum işletmenin sürekliliği kavramı vergi usul kanununda düzenlenmiştir. Yani, nedir? İşletme sahiplerinden daha farklı bir yapısı ve yaşam süresi olduğundan bahsediyor bu kavram bize. Ama vergi usul kanununda işi terk niteliğindedir bir kişinin ölümü, ortağın ya da işletme sahibinin ölümü. O yüzden işletmenin sürekliliği kavramı gerçek kişi işletmelerde geçersiz. Ama bunu kurumlar için demiyorum, gerçek kişi işletmeleri için söylüyorum.” (SMMM-1)

“Diğerlerine nazaran kişilik kavramının biraz önemsiz olduğunu düşünüyorum. Çünkü kişilerin değil kurumların konuştuğu bir iş hayatındayız. Şahıs işletmesi de olsa artık ne bileyim kurum

kavramı ön planda olduğu için diğer temel kavramlara göre kişilik kavramının önemsiz olduğunu söyleyebilirim.” (SMMM-8)

4.4.2.3. Temel Kavramların Uygulanma Düzeyi

Temel kavramların uygulanma düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla meslek mensuplarına 4 ana soru altında yer alan 7 alt sorudan oluşan sorular yöneltilmiştir. Meslek mensuplarının ifadeleri doğrultusunda elde edilen veriler, Tablo 7’de yer aldığı üzere “Temel Kavramlara Uygun Davranma” ve “Mesleki Tecrübe” olmak üzere iki kategori altında oluşturulan 11 kod aracılığıyla analiz edilmiştir.

Tablo 7. Temel Kavramların Uygulanma Düzeyi

TEMA	KATEGORİLER	KODLAR		
Temel Kavramların Uygulanma Düzeyi	Temel Kavramlara Uygun Davranma	İşletme/Mükellef	Kurumsallık	Tarafsızlık ve Belgelendirme
		Fatura ve Belge Temini		Muhasebe Meslek Mensubu
	Mesleki Tecrübe	Mesleki Bilgi	Karar Alma Süreci	Çözüm Üretebilme
		Bakış Açısı Geliştirme	Mesleği Önemseme	Özen Göstermeme ve Göz Ardı Etme

Muhasebe sürecinde ve uygulamalarda temel kavramlara uygun davranma düzeyinin tespit edilmesi amacıyla sorulan sorulara verilen cevapların analizi, “Temel Kavramlara Uygun Davranma” kategorisi altında oluşturulan 5 kod aracılığıyla yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle meslek mensupları tarafından danışmanlık hizmeti sunulan işletmelerin temel kavramlara uygun davranma durumlarını belirlemek için katılımcılara “**Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik hizmeti sunduğunuz işletmelerin, muhasebe işlemlerinde temel kavramlara uygun davrandığını düşünüyor musunuz?**” sorusu sorulmuştur. İşletmelerin muhasebe işlemlerinde temel kavramlara uygun davranma durumlarını tespit etmek amacıyla meslek mensuplarına yöneltilen soruya 7 katılımcı işletmelerin temel kavramlara uygun davranmadığı, 3 katılımcı işletmelerin temel kavramlara uygun davrandığı, 1 katılımcı ise bu durumun mükellefin tecrübesine göre değişeceği cevabını vermiştir.

Katılımcı cevapları incelendiğinde, ilgili sorunun genel itibarıyla işletmelerin kurumsallık düzeyleri ile ilişkilendirilerek cevaplandığı görülmektedir. Bu kapsamda kurumsal yapısı güçlü olan işletmelerin temel kavramlara daha uygun davrandığı ifade edilirken kurumsal yapısı zayıf olan işletmelerde ise temel kavramlara uygun davranılmadığı ve muhasebe işlemlerinin meslek mensupları tarafından temel kavramlara uygun bir hale getirildiği ifade edilmiştir. Katılımcılardan bazıları bu düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Şimdi ben serbest çalışan bir mali müşavir olarak bu işletmelerde daha çok kurumsal müşterim olmadığı için temel kavramlara uygun davrandığını çok söyleyemeyeceğim. Yani daha çok böyle bizim yönlendirmelerimiz sonucunda bu kavramların yerine getirildiğini görüyoruz.” (SMMM-1)

“Yani kurumsal firmalarda çok sıkıntı yok ama küçük işletmelerde temel kavramlara uygun işlem çok fazla yapılmıyor. İşletmelerin birçok işlemi bizim tarafımızdan temel kavramlara uygun hale getiriliyor.” (SMMM-5)

İşletmelerin temel kavramlara uygun davranma durumları ile ilgili soruyu diğer katılımcılardan farklı bir boyutta cevaplayan SMMM-10 katılımcısı ise bu durumu mükellefin tecrübesi ile açıklarken tecrübeli mükelleflerin temel kavramlara daha uygun davrandığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Mükellefler bu konuda çok bilinçli değil. Çok bilinçli değil ancak bu durum mükellefin tecrübesine göre de değişiklik gösteriyor. Yani şimdi yeni işletme açmış birisi için bu sistem bir öğrenmedir. Bu bir süreçtir. Yani yeni işletme açan birisiyle on senelik işletme sahibi olan birisini karşılaştırmak doğru olmaz. Çünkü o on senelik zaman zarfında bir şeyler öğreniyor, ister

istememez öğreniyor. Yani onun için bunu tecrübeyle ve zamanla doğru orantılı ilişkilendirmek gerekir.” (SMMM-10)

İşletmelerin muhasebe işlemlerinde temel kavramlara uygun davranma durumlarını tespit etmek amacıyla sorulan soruya olumlu cevap veren katılımcılara **“Sizce işletmeler en çok hangi temel kavram ya da kavramlara uygun işlem yapmaktadırlar?”** ve devamında ise **“İşletmelerin muhasebenin temel kavramlarına uygun yaptıkları işlemlere ilişkin hangi örnekleri vermek istersiniz?”** soruları yöneltilmiştir. Katılımcılar tarafından, işletmelerin en çok “tarafsızlık ve belgelendirme” kavramına uygun işlem yapıldığı ve buna paralel olarak da en çok “fatura ve belge temini” ile ilgili işlemin yapıldığı aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

“Yine burada belgelendirme kavramı üzerinden gidebiliriz. Çünkü yine muhasebenin kayıtlara almanın temelini belgelerin oluşturduğunu düşündüğümüz zaman işte banka ekstreleri ne bileyim personel bordroları faturalar... Bunların hepsi muhasebenin raporlama yapabilmesi ve çıktı üretebilmesi için temin edilmesi gereken girdiler. Belgelendirme diyebilirim.” (SMMM-6)

“Yani tarafsızlık ve belgelendirme olarak düşünüyorum. Zaten her ay düzenli olarak bütün işletmeler mutlaka belgelerini bize gönderiyorlar. Faturalarını, belgelerini, fişlerini, hepsini biz düzenli olarak işliyoruz. Ayın başından itibaren topluyoruz ya da kendileri getiriyorlar. Biz bunları belgelendirerek dosyalıyoruz.” (SMMM-11)

Temel kavramlara uygun davranma kategorisinin bir diğer unsuru da muhasebe meslek mensubu olarak belirlenmiştir. Çünkü işletmelerin muhasebe işlemlerinde ve uygulamalarında danışmanlık rolünü üstlenen meslek mensuplarının davranışları, temel kavramların uygulanma düzeyini yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle katılımcılara **“Muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara uygun hareket etme durumlarıyla ilgili neler söylemek istersiniz?”** sorusu yöneltilerek meslek mensuplarının temel kavramlara uygun hareket etme durumları ile ilgili düşünceleri alınmıştır. Katılımcıların çoğunluğu muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara uygun davrandıklarını düşünürken bazı katılımcılar ise uygun davranmadıklarını düşünmektedirler. Bu kapsamda muhasebe meslek mensuplarının hem üstlendikleri sorumluluk hem de mesleki zorunluluklar nedeniyle temel kavramlara uygun hareket ettiğini düşünen katılımcılar, bu düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Belki öncesinde biraz daha inisiyatif kullanılabiliyordu. Hani biraz bu kadar e-uygulamalarla denetime tabi olunmadığı için bazı şeyler belki yetiştirilemiyordu, göz ardı edilebiliyordu. Ama şimdi ben temel kavramlara mali müşavirlerin dikkat ettiklerini, uyduklarını düşünüyorum. En azından kendi çevrem için bunları söyleyebilirim. Yani dikkat etmediğimiz zaman temel kavramlara uymadığınız zaman muhakkak bir yerde bir problem çıkıyor. Kesinlikle kendini gösteriyor. Yani domino taşı gibi birinci taşta belki biz onu göremiyoruz ama işin sonunda en son taşta geldiğimiz zaman o domino etkisini biz orada görebiliyoruz.” (SMMM-3)

“Yani uygun hareket ettiklerini düşünüyorum. Zaten açıkçası uygun hareket etmek de zorundayız yani. Biliyorsunuz mesleğimizi yapmak için yani belli bir uğraş verip sınavı kazanıyoruz. Staj yapıyoruz üç yıl. Sonra tekrar sınava giriyoruz. Yani bunların hepsi aslında bu mesleğin ne kadar düzgün yapılması gerektiğini, işte belli standartlara uyulması gerektiğinin de bir göstergesi.” (SMMM-6)

Muhasebe meslek mensuplarının bilgi eksikliği ya da gereken hassasiyetin gösterilmemesinden dolayı temel kavramlara çok da uygun davranmadığını düşünen katılımcılar, bu düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Camiaı genel olarak biliyorum. Maalesef söylerken de üzülüyorum. Yani büyük çoğunluğunda uyulmadığını görüyorum. Bilerek yapan var, bilmeyerek yapan var. İşin kolayına giden var. İşte hesap planından hesap planı açmak, onları tasnif etmek zoruna gidiyor, yapmıyor. Bilgisizlik mi bilemiyorum. Yani uymayan çok meslektaşımız var, uyanlar da var ama azınlıkta olduğunu düşünüyorum. Ben meslek mensuplarının temel kavramlara çok uygun davrandıklarını söyleyemeyeceğim.” (SMMM-8)

“Kendi camiamızdaki meslek mensuplarının temel kavramlara vakıf olacağını, ben de içinde olmak üzere onu da söyleyeyim yani herkesin bu temel kavramlara çok vakıf olduğunu, vakıf olsa bile bunların hepsini birebir uygulayabilecek bir potansiyel veyahut da portföy kimsede yok. Benim çevrem için konuşuyorum. Yani çok dikkat edildiğini zannetmiyorum.” (SMMM-9)

Muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara uygun davranma durumları ile ilgili alınan görüşlerin devamında katılımcılara “**Meslek mensuplarının temel kavramlara uygun hareket etme düzeyini çok düşük, düşük, orta, yüksek, çok yüksek şeklinde ifade edebilir misiniz?**” sorusu yöneltilerek meslek mensuplarının temel kavramlara uygun davranma düzeylerini derecelendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların cevaplamaları için kendilerine sunulan çok düşük, düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olmak üzere 5 seçeneğe ilişkin verdiği cevaplar Tablo 8’de sunulmuştur.

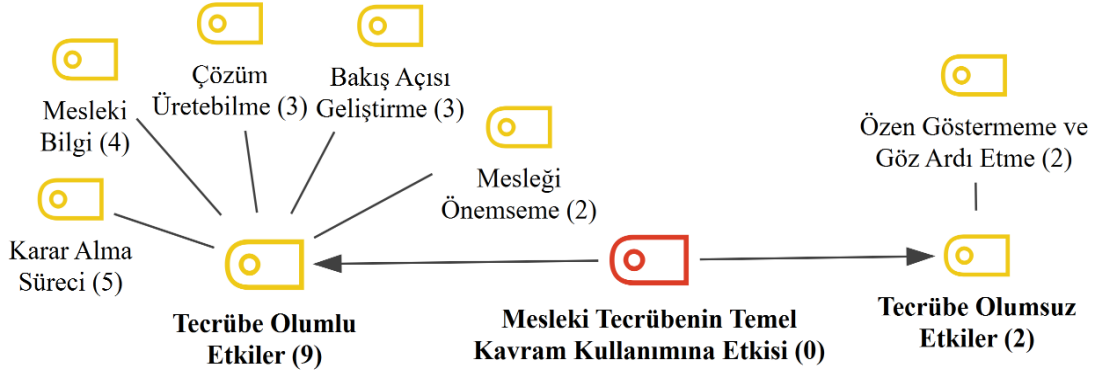
Tablo 8. Muhasebe Meslek Mensuplarının Temel Kavramlara Uygun Davranma Durumu

KOD SİSTEMİ	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	T
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	O
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	P
	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	L
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	A
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	M
Meslek Mensuplarının Temel Kavramlara Uygun Davranma Durumu												0
Çok Düşük												2
Düşük		X	X		X			X	X			4
Orta				X		X	X			X		5
Yüksek	X										X	0
Çok Yüksek												0

Tablo 8 incelendiğinde hiçbir katılımcı tarafından “çok düşük” ya da “çok yüksek” cevabının verilmediği, 5 katılımcının “yüksek”, 4 katılımcının “orta” ve 2 katılımcının da “düşük” cevabı verdiği görülmektedir. Burada katılımcıların cevapları bir önceki “**Muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara uygun hareket etme durumlarıyla ilgili neler söylemek istersiniz?**” sorusuna verilen cevaplarla birlikte değerlendirildiğinde, “yüksek” cevabı veren katılımcıların tamamının muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara uygun davrandığına yönelik ifadeler kullandığı, “düşük” cevabı veren katılımcıların tamamının ise uygun davranmadığına yönelik ifadeler kullandığı görülmüştür. Ancak “orta” cevabı veren 4 katılımcıdan bazılarının muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara uygun davrandığına yönelik ifadeler kullandığı, bazılarının da uygun davranmadığına yönelik ifadeler kullandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle “orta” cevabı veren katılımcıların cevapları, “yüksek” veya “düşük” olan cevaplarla birlikte değerlendirilebilmesi uygun olacaktır.

Muhasebe sürecinde temel kavramların uygulanma düzeyini etkileyen unsurlardan biri de muhasebe meslek mensubunun tecrübe durumudur. Bu nedenle temel kavramların uygulanma düzeyi teması altında “Mesleki Tecrübe” adlı bir kategori oluşturulmuştur. Oluşturulan kategori altında katılımcı cevapları doğrultusunda belirlenen 6 kod aracılığıyla analizler yapılmıştır. Bu kapsamda mesleki tecrübenin, temel kavramlara uygun davranma üzerinde olumlu ya da olumsuz etkisi olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla katılımcılara öncelikle “**Muhasebe işlemlerinde, temel kavramlara uygun davranma noktasında mesleki tecrübenin olumlu ya da olumsuz etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?**” sorusu, devamında ise “**Bu etkiyi nasıl açıklarsınız?**” sorusu yöneltilmiştir. Şekil 6’da yer aldığı üzere her iki soru birlikte değerlendirildiğinde 9 katılımcının mesleki tecrübenin temel kavramların kullanımında olumlu etkisi olduğunu, 2 katılımcının ise mesleki tecrübenin temel kavram kullanımına olumsuz etkisi olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca mesleki tecrübenin temel kavram kullanımına olumlu etkisi olduğunu belirten katılımcıların ifadelerinin genel itibarıyla karar alma süreci, mesleki bilgi, çözüm üretebilme, bakış açısı geliştirme ve mesleği önemseme gibi hususlar çerçevesinde toplandığı görülmektedir. Mesleki tecrübenin temel kavram kullanımı üzerinde olumsuz etkisi

olduğunu düşünen katılımcıların düşüncelerinin temelinde ise özen göstermeme ve göz ardı etme yatmaktadır.

Şekil 6. Mesleki Tecrübenin Temel Kavram Kullanımına Etkisi

Mesleki tecrübenin temel kavram kullanımı üzerinde olumlu etkisi olduğunu düşünen katılımcılar, bu düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Şimdi bu konuda hani daha çok işlem görmüş olan, daha çok işlem görmüş derken diyelim ki ben kira olayına daha önceden rastladım ya da denk geldim. Şimdi bununla ilgili bilgi verirken hani dönemsellik kavramıyla ilgili bilgi verirken daha net bir bilgi verebilirim. Bu kavramla daha önce de karşılaşmamışsam ve bu konu hakkında tecrübem yoksa bilgiyi veremem. Veremediğim için de bu durum mali tablolara yansiyacaktır. Yani bu tecrübenin illaki önemli bir etkisi olacaktır.” (SMMM-7)

“Valla ben dediğim gibi yeni olduğum için henüz muhasebeyi yeni öğreniyorum. Ama işlemleri çok olan bir meslek aslında. Hani öyle sadece alış-veriş işlemlerinin belgelerini ya da gelir-gider belgelerini işlemekle gitmiyor. Bence mesleki tecrübe sayesinde çok önemli muhakeme yeteneği oluşuyor. Daha güzel karar verebiliyorlar. Karar konusu noktasında zaten mesleğin en önemli unsurlarından biri muhakeme yeteneği. Bu konuda kendimizi yıllar geçtikçe yetiştirebiliyoruz diye düşünüyorum. Ben mesela bir karar verilmesi noktasında karar mekanizmasında olan tecrübeli meslek mensuplarına danışıyorum. Benim yeterli düzeyde tecrübem olmadığı için danışmak zorunda kalıyorum. Tecrübeli kişiler daha hızlı ve pratik çözümler üretebiliyorlar. Kesinlikle bu konuda hakikaten öyle düşünüyorum.” (SMMM-11)

Mesleki tecrübenin temel kavram kullanımı üzerinde olumsuz etkisi olduğunu düşünen katılımcılar, bu düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Bana kalırsa şöyle. Yani kendi açımdan cevaplamak istiyorum. Ben mesleğe yeni başladığımda yapacağım işlerde mesleğimle ilgili ciddi anlamda özen gösteriyorken artık bir süre sonra bu özenden peyderpey uzaklaşmaya başladım. Nasıl başladım? Birincisi, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nun bize yüklemiş olduğu çok fazla bir iş yükü var. Dolayısıyla her geçen gün masa başında alınan kararların aslında dışarıda toplumda nasıl uygulandığını düşünmeksizin, alana yansımalarının düşünülmemesi nedeniyle temel kavramların uygulamasından bazı durumlarda vazgeçebiliyoruz.” (SMMM-2)

“Şöyle düşünün, tecrübeli insanlar olaya bütünüyle hâkim olduğu için bu biraz rahatlık yaratıyor. Yani aslında bunlara uysak da gidiyor, uymasak da gidiyor gibi ters etki de yapabiliyor. Tecrübe aynı zamanda bazı şeylerin göz ardı edilmesini sağlayabiliyor. Aslında tecrübeli olanlar temel kavramlara daha hakimler ama o hakimiyet ve geçmişin getirdiği özgüven bazen esnek davranmalarına sebep olabiliyor.” (SMMM-6)

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Finansal bilgilerin doğru, tarafsız ve kaliteli bir şekilde sunulabilmesini sağlayan faktörlerin başında gelen temel kavramlar, muhasebe uygulamalarında meslek mensuplarına ışık tutan bir

rehber niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada, finansal bilgilerin hazırlanmasında aktif rol üstlenen meslek mensuplarının muhasebenin temel kavramlarına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma şeklinde yapılan çalışmada demografik bilgiler ve muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeylerinin tespit edilmesine yönelik soruların yer aldığı görüşme formu, 11 meslek mensubuna yüz yüze görüşme yoluyla uygulanmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA Analytics Pro 2022 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcı cevapları doğrultusunda oluşturulan 26 kod, 7 kategori ve 3 tema üzerinden yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Katılımcılar, temel kavramları muhasebe uygulamalarına temel teşkil eden esas ve kurallar olarak algılamakta aynı zamanda mesleğin icra edilmesini sağlayan kurallar olarak da ifade etmektedirler. Katılımcıların temel kavramların sayısına ilişkin bilgi düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla sorulan soruya 4 katılımcı doğru cevap olan 12 sayısını, 4 katılımcı da kısmen doğru olan 9 ila 12 sayısını söylemiştir. Temel kavram isimlerinin sayılması ile ilgili soruya ise katılımcıların temel kavramları doğru bir şekilde saymaları halinde ulaşılması gereken 132 (11 katılımcı x 12 temel kavram ismi) sayısı 83 olarak gerçekleşmiştir. Temel kavramların sayısı ve isimlerine ilişkin verilen cevaplar değerlendirildiğinde meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin bilgi düzeylerinin orta seviyenin üzerinde olduğu değerlendirilmektedir.

Katılımcılar tarafından daha fazla önem arz eden ve en çok katılımcı tarafından açıklama yapılan temel kavramlar tarafsızlık ve belgelendirme kavramı, sosyal sorumluluk kavramı ve dönemsellik kavramı olarak dikkati çekmektedir. Denetim ve inceleme sürecinde tarafsızlık ve belgelendirme kavramı ön plana çıkarken, meslek mensuplarının bu süreçte en çok sorun yaşadığı temel kavram da tarafsızlık ve belgelendirme kavramıdır. Bu sonuçlar, Çiçekay ve Demir (2022) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlarla paralellik arz etmektedir. Katılımcılar, gelir ve giderlerin ait olduğu dönemlerle ilişkilendirilmemesi halinde finansal tabloların gerçeği yansıtmayacağından dolayı finansal tabloları en çok etkileyen temel kavramın dönemsellik kavramı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuç, Yıldırım ve Demir (2022) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçla paralellik arz etmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu temel kavramların tamamının önemli ve gerekli olduğunu ve hiçbir temel kavramın diğerlerinden önemsiz ya da gereksiz olmadığını ifade ederken sadece iki katılımcının süreklilik ve kişilik kavramının diğer temel kavramlara nazaran biraz daha önemsiz olduğunu ifade ettikleri görülmüştür. Muhasebe sürecinde en çok tarafsızlık ve belgelendirme kavramına uygun işlem yapılırken bu doğrultuda işletmelerde en çok fatura ve belge teminine yönelik işlem yapıldığı ifade edilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının hem üstlendikleri sorumluluk hem de mesleki zorunluluklar nedeniyle temel kavramlara uygun davranma düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Demir vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlarla paralellik arz etmektedir.

İşletmelerin genel itibarıyla temel kavramlara uygun davranmadıkları ifade edilirken kurumsal yapısı güçlü olan işletmelerde temel kavramlara uygun davranma düzeyinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu sonuç, Burak ve Öztas (2015) ile Doğan (2018) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlarla paralellik arz etmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından karar alma, mesleki bilgi, çözüm üretebilme, bakış açısı geliştirme ve mesleği önemseme gibi nedenlerden dolayı mesleki tecrübenin temel kavram kullanımını üzerinde olumlu etkisi olduğu ifade edilmiştir. Bu sonuç, Çiçekay ve Demir (2022) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçla paralellik arz etmektedir. Ancak bazı katılımcılar da özen göstermeme ve göz ardı etme gibi nedenlerden dolayı mesleki tecrübenin temel kavram kullanımını üzerinde olumsuz etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Nitel araştırma şeklinde yapılan bu çalışma ile muhasebe meslek mensuplarının temel kavramlara ilişkin farkındalık düzeyleri tespit edilmiştir. Bu çalışmada ayrıca temel kavramların muhasebe uygulamaları üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur. Muhasebe meslek mensuplarının bakış açısıyla yapılan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalar, daha geniş ölçekte ve daha fazla katılımcıyla yapılabilir. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının muhasebecilik mesleğine yönelik

memnuniyet düzeylerinin tespiti ve güncel gelişmeler ekseninde yapay zekâ uygulamalarına yönelik farkındalık ve uyum düzeylerinin tespitine yönelik çalışmalar da yapılabilir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	09 Temmuz 2023 12 Kasım 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Nurettin ÖZDEMİR
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu çalışma için etik onay, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 17.04.2023 tarihli ve E.137129 sayılı olarak alınmıştır.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	09 July 2023 12 November 2023 31 December 2023
Author Contribution	Nurettin ÖZDEMİR
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	The ethical approval for this study was obtained from the Yozgat Bozok University Social and Human Sciences Ethical Committee no E.137129 dated 17.04.2023.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Alkan, B. Ş. (2018). Muhasebe teorisi ve uygulamaları açısından muhasebe bilgisinin niteliksel özellikleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, MODAV 15. Uluslararası Muhasebe Konferansı Özel Sayısı, 819-837. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbdd/issue/42789/518374>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *BEÜ SBE Dergisi*, 7(1), 231-274. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/38061/399955>
- Bariyima, D.K. ve Loveday, A. N. (2014). Some Basic Concepts of Accounting: A Critical Appraisal. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(7), 197-204. Erişim adresi: <https://iiste.org/Journals/index.php/RJFA/article/view/12759/13068>
- Bergant, Ž. (2020). Accounting, accountancy and social responsibility. 15th IRDO International Science and Business Conference, Social Responsibility And Current Challenges 2020: Personal and social responsibility for sustainable future, 4-5 June 2020, Maribor, Slovenia.
- Burak, E. ve Öztaş, S. (2015). Kurumsal yönetim ilkelerinin muhasebenin temel kavramları açısından değerlendirilmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-17. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/klujeas/issue/26887/283304>
- Çiçekay, H. ve Demir, M. (2022). SMMM'lerin muhasebe temel kavramları ve bu kavramların mali tablolara etkilerine yönelik görüşleri üzerine nitel bir araştırma. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 262-282. doi: [10.29228/javs.63707](https://doi.org/10.29228/javs.63707)
- Demir, M., Ülker, Y., ve Şenol, M.M. (2020). Muhasebe temel kavramları açısından muhasebe uygulamalarının değerlendirilmesi: Sivas ilinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1358-1372. doi: [10.20491/isarder.2020.917](https://doi.org/10.20491/isarder.2020.917)
- Doğan, S. (2018). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Muhasebenin Sosyal Sorumluluğu. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 04(01), 100-107. Erişim Adresi: https://www.ibaness.org/bneiss/2018_04_01/11_Dogan.pdf
- Elitaş, B. L. (2013). Muhasebe manipülasyonu ve muhasebe bilgi kalitesine etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 58, 41-54. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35643/396412>
- Güvemli, B. (2008). Uluslararası muhasebe standartları'nın çeşitli ülkelerin muhasebe kültürleri ile etkileşimi ve Türkiye örneği", (Yayımlanmamış doktora tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez No: 221835)
- Kaya, İ. ve Akbulut, D. H. (2018). İhtiyatlılık kavramı üzerine yeniden düşünmek: teorik ve ampirik literatürden kanıtlar. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 (Özel Sayı), ös173-ös202. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbdd/issue/42789/517102>
- Kaya, U. ve Yazan, Ö. (2018). Muhasebenin Temel Varsayımlarından İşletmenin Sürekliliğine Tarihsel Bir Bakış. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 11(2), 185-199. doi: 10.29067muvu.340818
- Küçüksavaş, N. (2005). *Finansal muhasebe (genel muhasebe)*, İstanbul: Kare Yayınları.
- Maliye Bakanlığı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği. (1992). Tebliğ Sıra No: 1, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 21447 (M), Erişim adresi: http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21447_1.pdf, Erişim tarihi: 01.04.2023.
- Merriam, S.B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*, 3. Basımdan Çeviri, (Çeviri Ed. S. Turan), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu. (1989). Kanun Numarası: 3568, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 20194, Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3568.pdf>, Erişim tarihi: 13.04.2023.

Sevilengül, O. (2016). *Genel Muhasebe*, 18. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Güncellenmiş 12. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, H. ve Demir, M. (2022). Seçilmiş muhasebe temel kavramlarıyla ilgili farklı uygulamaların mali tablolara etkisi. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 91-114. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijafri/issue/76152/1131752>

EXTENDED SUMMARY

Introduction

Accounting science is a science that closely concerns and significantly affects many segments due to its structure. It is also of great importance since it deals with financial transactions in general. Financial information users who take or want to take positions in financial markets for various purposes need information and documents produced in the accounting system. In this context, financial information users demand that the information prepared by the enterprises be prepared in accordance with the truth. In line with the needs of users of financial information, entities prepare their financial statements by utilising various regulations. Certified Public Accountants (CPAs) also play an active role in this process, which is carried out in accordance with the financial reporting frameworks in force, legal regulations and the basic elements of accounting theory. Enterprises have their accounting transactions performed by purchasing services from CPAs who carry out their activities independently. Accounting transactions, which can be expressed as a process, are carried out by these professionals within a certain system, discipline and principles. One of the most important parts of this system is the basic concepts of accounting. Basic concepts, which have a guiding quality in the transactions, are also expressed as rules that ensure that transactions are performed correctly. At this point, the awareness levels of CPAs, who take an active role in accounting transactions and provide consultancy to enterprises in this process, regarding the basic concepts of accounting and their attitudes towards their application are of great importance in terms of financial reporting. This is because, the level of awareness of the members of the profession about the basic concepts guiding the accounting practices directly affects the quality and reliability of financial reporting. Based on this importance, this study aims to determine the level of awareness of the members of the profession about the basic concepts that form the basis of financial reporting.

Method

In this study, which was conducted to determine the awareness levels of the members of the profession registered to Yozgat Chamber of CPAs regarding the basic concepts of accounting, qualitative research was conducted in order to obtain information at the desired level and in depth. Phenomenology design was used as the research design in the study. In the study, face-to-face interview method was preferred and a semi-structured interview form was applied to the participants. The interview form consisted of demographic information and questions to determine the level of awareness of professional members on the basic concepts of accounting. The data obtained from the interviews with 11 professional members registered to Yozgat Chamber of CPAs and recorded with a voice recorder were analysed using MAXQDA Analytics Pro 2022 software. Since some data are suitable for the content analysis method and some data are suitable for the descriptive analysis method, the analysis diversification method was used in the study. In this context, firstly, the data recorded with a voice recorder were transcribed and filed. The data filed in the word programme were classified with the help of the excel programme and the participant responses were examined in detail. At the end of the examination, the data were analysed by creating codes, categories and themes through MAXQDA Analytics Pro 2022 programme.

Results and recommendations

It was determined that the gender of 73% of the 11 participants was male, the age range of 73% was 26-35 and 36-45, the educational level of 73% was bachelor's degree, the professional title of 100% was CPA and the experience period of 36% was 6-10 years. The answers given to the 9 questions asked to the participants in order to evaluate the level of awareness of the accounting profession members about the basic concepts were analysed under three themes: the level of basic knowledge about the concepts, the level of importance of the basic concepts and the level of application of the basic concepts, and the results obtained are summarised as follows.

While the participants perceive the basic concepts as the principles and rules that constitute the basis of accounting practices, they also express them as the rules that enable the profession to be practised. In the question asked to determine the level of knowledge of the participants

regarding the number of basic concepts, 4 participants stated the number 12, which is the correct answer, and 4 participants stated the number 9 to 12, which is partially correct. The number of 132 (11 participants x 12 basic concept names) that should be reached if the participants correctly counted the basic concepts was realised as 83. The basic concepts that are considered more important by the participants and explained by the most participants are the concept of objectivity and certification, the concept of social responsibility and the concept of periodicity. While the concept of impartiality and certification comes to the forefront in the audit and examination process, the concept of impartiality and certification is the basic concept that the professional members have the most problems in this process. The participants stated that periodicity is the fundamental concept that affects the financial statements the most since the financial statements will not reflect the truth if the income and expenses are not associated with the periods to which they belong. The majority of the participants stated that all of the basic concepts are important and necessary and that no basic concept is less important or unnecessary than the others, while only two participants stated that the concepts of continuity and personality are slightly less important than the other basic concepts. In the accounting process, it was stated that most of the transactions were carried out in accordance with the concept of impartiality and documentation, and in this direction, it was stated that most of the transactions were carried out to obtain invoices and documents in the enterprises. While it is stated that enterprises generally do not act in accordance with the basic concepts, it is stated that the level of acting in accordance with the basic concepts is higher in enterprises with a strong corporate structure. The majority of the participants stated that professional experience has a positive effect on the use of basic concepts due to reasons such as decision making, professional knowledge, solution generation, perspective development and caring about the profession. However, some participants stated that professional experience had a negative effect on the use of basic concepts due to reasons such as not paying attention and ignoring.

In this qualitative study, the level of awareness of accounting profession members about basic concepts was determined. In this study, the effects of basic concepts on accounting practices were also revealed. It is thought that this study conducted from the perspective of accounting professionals will contribute to the literature. Future studies can be conducted on a larger scale and with more participants. In addition, studies can be conducted to determine the satisfaction levels of accounting professionals towards the accounting profession and to determine the level of awareness and compliance with artificial intelligence applications in the axis of current developments.

TÜRK İDARE TARİHİNDE SOSYAL DEVLET ANLAYIŞININ TOPLUMA YANSITILMASI AÇISINDAN VAKIF MEDENİYETİNİN YERİ

Ayşegül GÜLER¹

Ali AYATA²

Atıf: Güler, A. ve Ayata, A. (2023). Türk idare tarihinde sosyal devlet anlayışının topluma yansıtılması açısından vakıf medeniyetinin yeri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 426-441. doi:10.17218/hititsbd.1325325

Özet: İnsanlığın ilk dönemlerinde varlık sahipleri, servetlerini başkalarının ihtiyacını karşılamak amacıyla dünyevi beklenti olmadan vakfederdi. Batı dünyasında 19.yüzyılda sosyal devlet kurumları, vatandaşların devlete bağlılığını artıracığına inanılarak desteklenmiştir. Türk idare tarihinde ise, İslam medeniyeti dairesine girilmeden önce göçebe hayat sürülen dönemde, zenginlikler sahip olunan hayvan varlığına dayanırdı. Hükümdarlar baharda yapılan toyda zenginliklerini ihtiyaç sahiplerine verir, ekonomik açıdan sıradan vatandaş gibi yönetim görevini üstlenirdi. İslamiyet'te Hz. Peygamberin (sav) sahip olduğu hurmalıkları vakfetmesiyle kurumsallaşma yaygınlaşmış yardım faaliyetleri toplumda ayırım gözetmeden karşılık beklemeden yürütülmüştür. Türkler İslamiyet'i benimseyince vakıf faaliyetleriyle çağlarına damga vurmuş, canlılarla ilgili konularda vakıflar kurularak toplumda sınıf çatışmaları önlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde mükemmelleşen vakıflar güvenlik ve adalet dışındaki faaliyetleri kapsayacak şekilde hizmetlerini genişletmiştir. Osmanlı Devleti'nde 18.yüzyıl sonrasında başlayan bozulmadan vakıflar etkilenmiş, işlevlerini yapamamış, varlıkları yağmalanmıştır. Hizmetleri karşılığında vatandaştan katkı talep etmeyen vakıflar günümüzde yardımlara aracılık ederek tarihi misyonundan uzaklaşmıştır. Çalışmada vakıf müessesesinin Türk-İslam medeniyetindeki gelişimi, idare tarihi içerisindeki sosyal sorumlulukların yerine getirilmesindeki rolü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf Medeniyeti, Sosyal Devlet, Hizmet, İdare Tarihi

The Place of the Waqf Civilization in the History of Turkish Administration in Terms of Reflecting the Welfare State Approach to the Society

Citation: Güler, A. ve Ayata, A. (2023). The place of the waqf civilization in the history of Turkish administration in terms of reflecting the welfare state approach to the society. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 426-441. doi:10.17218/hititsbd.1325325

Abstract: In the early periods of humanity, wealthy people would dedicate their wealth to meet the needs of others without worldly expectation. In the 19th century, social state institutions in the western

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 10.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 06.11.2023

¹ Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aysegulguler@kmu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-5014-4825> | <https://ror.org/037vfv096>

Corresponding Author, Asst. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Political Science and International Relations, aysegulguler@kmu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-5014-4825> | <https://ror.org/037vfv096>

² Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aayata@kmu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-6469-6866> | <https://ror.org/037vfv096>

Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Political Science and International Relations, aayata@kmu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-6469-6866> | <https://ror.org/037vfv096>

world were supported by believing that it would increase their commitment to the state. In the history of Turkish administration, in the period before entering the circle of Islamic civilization, riches were based on the existence of animals owned. In the administrative structure, the rulers gave their wealth to the needy when the spring feast was over. In Islam, Hz. Prophet (sav) donated the date palms he owned. After the Turks entered the Islamic civilization, they adopted the foundation works. The foundation administration, after the 18th century they could not fulfill their functions. In this study, the development of the foundation institution in Turkish-Islamic civilization and its role in fulfilling social responsibilities in the history of administration will be examined.

Keywords: *Waqf Civilization, Social State, Service, Administrative History*

1. GİRİŞ

Tarihten günümüze intikal eden bilgi ve eserlerden anlaşıldığı gibi toplumların sağlık, sosyal, kültürel ihtiyaçlarının karşılanması ve ihtiyaç sahiplerinin korunması insanlığın ilk dönemlerinden itibaren dini amaçlarla kurulan vakıfların çalışmalarıyla karşılanmıştır. Yardımlaşma duygusu insanlar arasında çok eskilere dayanmakla birlikte bu duygunun kıyamete kadar sürdürülmesi isteği İslamiyet’le ortaya çıkmıştır (Akbulut, 2007, s. 66). Toplumda ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda “insani, medeni, sosyal” alanlar başta olmak üzere yollar, kuyular, sarnıçlar, köprüler, çeşmeler, kervansaraylar, imarethaneler, mektepler, medreseler, kütüphaneler, hastaneler gibi çeşitli hizmet alanları oluşturulmuştur. Yeryüzünde inşa edilen ibadethaneler örneğin Hz. İbrahim tarafından Kâbe’nin vakfedilmesiyle başlayan süreç vakıfların ilk örnekleri sayılmaktadır. İbadethanelerin herkese açık kamusal alan olarak halkın tamamının buralardan yararlanma hakkının bulunması (Pakalın, 1983, ss.577-578) vakıf kültürünün şekillenmesine örnek olmuştur. Vakıf, bir mülkü kamu yararına ebedi olarak bağışlamaktır ve ihtiyaç sahiplerine verilen şey anlamında sadaka olarak kullanılmıştır. (Pakalın, 1983, s.577). Diğer bir ifadeyle vakıf insanın mülkünü, üzerinde tasarrufu kalmayacak şekilde hayırlı bir işe sonsuza kadar tahsis etmesidir. İnsan neden sahip olduğu mülkü dünyevi beklentisi olmadan ve malın kendine veya çocuklarına dönmeyeceğini bilerek vermektedir? Bunun nedeni dünya dışındaki bir ebedi hayata olan inançtır. Yapılan kötülükler gibi iyiliklerin de karşılıksız kalmayacağı inancı doğrultusunda insanlar hayır yapımları halinde sevap hanelerinin kıyamete kadar açık kalacağına inanmaktadır (Öztürk, 1976, s.195). İnsanların varlıklarını vakfetmeleri devlete olan güveni de yansıtmaktadır. Oluşturulan vakfın işlevlerini yürütebilmesi devletin sağladığı adalet ve güvenlikle mümkündür. Batının sahip olduğu kapitalist kültürde ise devlete olan güveni ve bağlılığı artırmak için sosyal devlet uygulamaları devlet tarafından hayata geçirilmiştir. Diğer bir ifade ile Türk devletlerinde halk devlete güvendiği için mal varlıklarını toplum yararına kullanılmak üzere vakfederken, dönemin Batı medeniyetinde ise insanlar öncelikle mal varlıklarını artırmayı amaçlıyorlardı. Batı medeniyetinde vakıflar kilise merkezli misyonerlik faaliyetleriyle sınırlıydı. Bu yüzden halkın temel ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması zorunluluğu ortaya çıkmıştı.

Mutlu ve güvenli toplumların mutlu bireylerden oluştuğu bilinmektedir. Toplum içinde oluşan derin ekonomik ve sosyal fay hatları toplumun içerden çökmesinin temel nedenleri arasında yer alır. Toplum menfaatlerinin şahıs menfaatlerinden önde tutulduğu İslam tarihinde ilk vakıf faaliyeti Hz. Peygamberin (sav) Medine döneminde sahip olduğu yedi hurma bahçesini vakfetmesiyle başlamıştır (Pakalın, 1983, s.578). “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir” (Al-i İmran 92, Diyanet İşleri Başkanlığı) ayetinin indirilmesinden sonra sahabelerin mallarını vakfetmesi yaygınlaşmıştır. Müslümanların oluşturduğu vakıfların çoğalması iyi idare edilmesini zorunlu

hale getirmiş, vakıfların yönetimi yargı denetimi altında yürütülmüştür. İslam tarihi içerisinde şahsi vakfını idare eden ilk kişi Hz. Ömer'dir. Peygamberimizin (sav) yiyecek ve içeceği tükenen yolculara vakfettiği Fedek hurmalığını kamu adına idare eden ilk kişi ise Hz. Ebubekir'dir (Pakalın, 1983, ss.578-579).

İslam dini insani, ahlaki ve sosyal düşüncelerle vakıf kurulmasını ve böylece maddi imkânlardan diğer insanların da faydalanmasını teşvik etmektedir. Modern hukukun temeli kabul edilen Roma hukukunda olmayan özelliğiyle İslam hukukunda vakıflar tüzel kişiliğe sahiptir. Vakıf malları Allah'ın mülkü sayılmaktadır (Akbulut, 2007, s.66). Vakıf, insanlar arasında yardım, şefkat, sevgi duygularının devamlılığı ve modern dönemde sosyal devletin yapması gereken hizmetleri yapan eskiye dayanan İslami bir kurumdur (Öztürk, 1976, s.189). Türk tarihinin doğru yazılması ve devlet toplum ilişkilerinin iyi tahlil edilebilmesi için vakıfların toplum hayatında oynadığı rol hakkında bilgi sahibi olunmalıdır (Ortaylı, 2016, s.315). Batı toplumlarında bireyin menfaatleri öncelik taşırken, İslam toplumlarında toplum menfaatleri ön planda tutulmuştur. Batı toplumunda şehirleşmenin getirdiği problemlerin çözümüne yönelik sosyal politikalar gündeme gelirken, Osmanlı Devleti'nin sosyal politikaları vakıflara dayanmaktaydı. Ayrıca vakıfların çalışmaları kuvvetin hâkim olduğu dönemde devletlerin önemli yumuşak güç unsurları arasında yer almaktaydı. Oluşturulan vakıflar, Osmanlı Devleti'yle temas halinde olan seyyahlar, tacirler, mültecilerin gördüklerini kendi ülkelerine taşımaları yoluyla yabancı ülkelerdeki halklar üzerinde Türk-İslam toplumuna karşı saygının oluşmasına da vesile oluyordu.

Genel anlamda vakıf, coğrafyayı vatan yapan özel serveti hizmete dönüştüren insanlar arasında yardımlaşmayı artırarak toplumu bütünleştiren ve tarih şuurunu canlı tutan kurumların başında gelmektedir (Öztürk, 1991, s.46). Vakıflar, şehir hayatı yanında kırsal düzenin oluşumunda da önemli işlev üstlenmiştir. İnsanlar kendi yerleşimlerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve ortak hizmetlerin yürütülmesi amacıyla mahalleden şehre, bölgeye ve ülkeye hitap edecek vakıflar kurmuştur (Ortaylı, 2016, s.311). Günümüzün yerel yönetim hizmetleri geçmiş dönemlerde vakıflar tarafından üstlenilmiş (Bayartan, 2008, s.163) devlet kamu hizmetlerinin külfetinden kurtulmuştur. Vakıflar ilim, kültür, sanat ve medeniyetin hamisi olmuş, ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşmuş, her canlıya koruyuculuk etmiş, dünyada ahiret hayatı için çalışmanın vasıtası olmuştur (Öztürk, 1976, s.205). Vakıflar tüm insanların mutluluğunu amaçlamaktadır. Çünkü toplum huzurlu olmazsa birey de huzurlu olamaz. Vakfeden kişi yardım etme mutluluğu yaşarken, ihtiyacı karşılanan kişi ise bunun memnuniyetini yaşamaktadır (Bayartan, 2008, ss.157-158). Vakıflar ihtiyacı olanların yararlandığı, ibadet edilen veya eğitim sürdürülen mekânlar olmak dışında toplumdaki sosyal ve kültürel dokunun oluşması ve her seviyede ve inançta kişileri bir araya getirme işlevi sebebiyle önemli bir görevi üstlenmekteydi. Kervansaraylarda verilen hizmetler seyahatleri kolaylaştırmaktaydı. İnsanlar hiçbir masraf yapmadan her kervansarayda üç gün konaklayabilmekteydi. Bu imkân ticaretin yaygınlaşması yanında toplumda ortak kültürün oluşturulması ve yaygınlaştırılmasında toplumlar arası kültür alışverişinin gerçekleşmesine de önemli katkıda bulunmaktaydı. İnsanların değişik kültürleri tanıma imkânı bulması toplumların önyargılarından kurtularak bölgesinde ve dünyada barış ikliminin oluşmasına da katkıda bulunmuştur.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, vakıf oluşumunun devlet ve vatandaşlar açısından hangi anlamlara geldiğini ve sosyal devlet anlamını karşılayıp karşılamadığının araştırılmasıdır. Tarih içerisinde Müslüman Türk devletleri bünyesindeki vakıflar ve türleri incelendiğinde vakıfların insanların, hayvanların ve tabiatın menfaatine kurulmuş olan birimler olduğu görülür. Çalışmada veri toplama araçları kullanılarak elde edilen bilgi, belge ve bulguların içeriği incelenmiştir. Özellikle

Türk idare tarihi mirasını devralarak büyük gelişme gösteren Osmanlı dönemi vakıfları ve icraatları vakıf medeniyeti olarak adlandırılmıştır. Bu vakıf medeniyeti sayesinde günümüzde devlet tarafından verilen hizmetlerin hemen hepsi verilebilmiş böylece sosyal devlet gereklilikleri yerine getirilebilmiştir. Toplumun her ferdinin istifadesine sunulan bu hizmetler aracılığıyla toplum düzeni tesis edilebilmiş, ihtiyaçlar bu şekilde karşılanabilmiştir. Yapılan literatür araştırmasında vakıf medeniyeti söyleminin kullanılmasının önemi ön plana çıkmaktadır. Bu söylemin kullanılmasının birçok nedeni olsa da bunlardan biri hayvanlara yönelik kurulan vakıfların varlığı olmuştur. Vakıf hizmetleri oluşturulduğu dönemi yansıtan eserler ve bunların topluma yansımaları çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışma vakıfların işleyişinin zaman içinde bozulması ve hizmetlerin yeterli düzeyde verilememesi konusunu ele almaktadır. Ayrıca bugün anlaşılan manada vakıf kurumu algısının değişime uğradığı dolayısıyla sosyal devlet anlayışının da etkilendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

3. TÜRK İDARE TARİHİNDE VAKIF MEDENİYETİ

Bu bölüm içerisinde vakıfların kurulma şartları, Türk idare tarihinde vakıfların gelişimi ve Osmanlı dönemi vakıf medeniyeti başlıkları incelenecektir.

3.1. Vakıfların Kurulma Şartları

Avrupa'da sanayileşmenin ortaya çıkardığı sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlara çözüm bulmak amacıyla 19. yüzyılın son çeyreğinde sosyal devlet anlayışı gündeme gelmiştir. Örneğin Almanya siyasi birliğini sağlamasından hemen sonra toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik halk sağlığı, beslenme ve iş güvenliği konularında politikalar oluşturmaya başlamıştır. Batı toplumunun ortaya koyduğu sosyal devlet anlayışında devlet kişilerden aldığı primlerle ihtiyaçları karşılamayı taahhüt etmektedir. Bu yolla sermayenin güvenliğini de muhtemel saldırılara karşı korumaktadır. Batı toplumları işçilere sosyal hakları isteyerek vermemiş, işçiler emek güçlerini kullanarak zorla elde etmişlerdir. İngiltere'de sanayileşmenin getirdiği sosyal problemleri işçilerin sermaye sahiplerine duyurmak için fabrikalardaki makinaları sabo adı verilen tahta ayakkabılarla tahrip ettikleri dikkate alındığında Batı toplumlarındaki sosyal devlet anlayışının zorunluluktan kaynaklandığı daha iyi anlaşılmaktadır.

İslam toplumunda vakıflar hukuki bir kurum olarak 7. yüzyıldan itibaren (Öztürk, 1976, s.189) milletlerin dini inançlarının bir gereği olarak ortaya koydukları, tüzel kişiliği olan sivil toplum kuruluşudur. İslam toplumunun yaratılanları koruma adına oluşturduğu vakıflardan yararlanabilmek amacıyla hiçbir ön şart ileri sürülmez, insanlar arasında ayırım yapılmaksızın evrensel bir yaklaşımla sadece sevabı Allah'tan umularak faaliyet sürdürülürdü. Böylece vakıflar sosyal dayanışmayı canlı tutardı. Sosyal devletin vatandaşlarına sağladığı imkanlardan daha fazlasını ihtiyaç sahibi her kişiye sağlardı.

Sosyal devlet anlayışında kontrol devletin elindeyken "vakıf üzerinde devletin, teorik olarak bir tasarruf hakkı yoktur" (İnalçık, 1988, s.39). Vakıf anlayışı İslam toplumunda sermaye düşmanlığının ortaya çıkmasını da engellemiştir. Kişilerin kazancıyla ilgili kötü zanna yönelme olmamıştır. Genel bir kural olmamakla birlikte bilinmektedir ki şahıslar kazançlarını miras bırakmak yerine geleneğe uyararak toplum yararına vakfedecektir. Çünkü devlet vatandaşlarının geçimlerini temin etmeleri için gerekli şartları oluşturmakta vatandaşlar genel anlamda gelecek kaygısı çekmemekteydi. Diğer taraftan İslam toplumu dünyayı imtihan mekânı olarak gördüğünden ebedi hayata yatırım yapmayı öncelemekteydi.

Vakıf tarihi incelendiğinde vakıf yapan kişilerin sadece zenginler olmadığı, herkesin kendi imkanları ölçüsünde hayırda yarıştığı görülmektedir. Başta devlet adamları olmak üzere

insanların bir korkuya maruz kalmadığı halde vakıf kurmasının tek amacı Allah rızasını kazanmaktır. Ayrıca bu görüş pek çok yabancı tarafından da kabul edilmektedir (Öztürk, 1976, s.190). Örneğin John Robert Barnes'e göre, vakıflar İslam tarihindeki gelişmelerde önemli sorumluluk üstlenmişti. Bu cömertlik toplumu kayda değer şekilde etkileyip yarar sağlamaktaydı (Barnes, 1987, s.156).

Vakıf oluşturacak kişiler öncelikle kurulacak vakfın masraflarının hangi kaynaklardan sağlanacağını göstermek zorundaydı. Günümüzde olduğu gibi vakıf kurulup hayır sahiplerinin bağışlarına bağımlı kalınmazdı. Kurulacak vakfın faaliyetlerini sürdürebilmesi için bir akar/sürekli gelir kaynağı bırakılmıyorsa kuruluşuna müsaade edilmezdi. Temel olarak vakıf kanunlarına göre ihtiyaçların karşılanması için vakfedilen mülk satılamaz, miras bırakılmazdı. Bu varlıklar genelde vakıf yöneticileri tarafından kiralanır elde edilen gelir mülkün ihtiyaçları için yapılan harcamaların düşürülmesinden ve vakıf görevlilerinin ücretlerinden sonra vakfın kurucusunun belirttiği hayır işlerine hizmet ederdi (Hoexter, 1998, s.8). Köklü bir geçmişe sahip vakıflar; mahiyet, mülkiyet, kiraya verilme ve idare bakımından sınıflandırılabilir.

Vakıf kuracak olan kişi, İslam hukuku kurallarına göre vakfedeceği malın mülkiyetine sahip olması gerekirdi. Ayrıca kişinin akli dengesi yerinde ve reşit olması, borç ve israf yüzünden malını kullanmaktan men edilmemesi gerekmektedir (Yediyıldız, 1982, s.159). Vakıf oluşturacak kişi kadıya müracaat edip, isteğini söyler, kadı şartları olup olmadığına bakar ve şartlar uygunsa vakfiye şartları şer-i mahkeme kayıtlarına geçirildikten sonra kesinleşir, kanun hükmünü alır ve içeriğine uyulması gerekirdi. Şahıslar vakıf oluştururken mirasçılarının da hakları dikkate alınırdı. Şahıslar öldükten sonra kişi vasiyet ediyorsa mal varlığının ancak 1/3'ünü vakfedebilirdi. Varisleri bu oranın üzerindeki varlıkları miras olarak değerlendirirdi. Yani vakıf uygulaması toplum yararına hizmet oluşturulurken mirasçıların muhtaç duruma düşmesine müsaade etmemiştir. Kısaca vakfın amacı, Allah rızası olacak ve vakfedilen şey sonsuza kadar vakfedilmiş sayılacaktı (Öztürk, 1976, ss.196-201). Vakfın nasıl işletileceği, amaçlarının ne olduğu, giderlerinin hangi kaynaklardan karşılanacağını belirten belgeye vakfiye (vakıfname) denmekteydi. Vakfın idaresine memur edilen müteveli her türlü işlemde sorumluydu. Vakıflar satılamaz, devredilemez veya miras olarak bırakılamazdı.

Vakıflar İslamiyet öncesi dönemlerde de bulunmaktaydı. Örneğin Eski Mısırlılarda vakıflara saldırıların önlenmesi ve öneminin anlatılması amacıyla vakfiye taş üzerine yazılmaya başlanmıştır (Pakalın, 1983, ss.577-578). Vakfiyelerin taşa kazılı olması eski Mısır medeniyetinde olduğu gibi Anadolu beylikleri döneminde de yaygındı. Örneğin Selçuklu döneminde Konya Sadreddin Konevi Cami ve Türbenin kütüphane bilgileri, caminin dış kapısı üstündeki taşa kazılıdır. Vakfiyelerin taşa kazınması vakfın sağlamlığı ve devamlılığının nişanesi olarak değerlendirilmektedir (Cantay, 1994, ss.149-150). Vakfiyeler Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya Vakfesinde olduğu gibi deriye de yazılmaktaydı. Ayasofya Vakfesi 65 metre uzunluğunda, ceylan derisine yazılmış olup bugün Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü arşivlerinde korunmaktadır (Anadolu Ajansı, 2016a). Özellikle padişahların vakfiyeleri üslup bakımından edebi değerdedir. Vakfedilenin hangi konular hakkında vakfedildiği (Öztürk, 1976, ss.197-198), vakfın nasıl idare edileceği, hangi masrafların yapılacağı, kaç kişinin istihdam edileceği, çalışanlara ne kadar maaş verileceği, maaşların hangi gelirlere karşılanacağı, vakıftan kimlerin yararlanabileceği vakfiyelerde ayrıntılı bir şekilde belirtilirdi. Vakıfların istismarını engellemek amacıyla vakfi idare edenlerin yeme içme ihtiyaçlarının, giyeceklerinin ve ikametlerinin sağlanmasına özen gösterilirdi. Vakfiyede belirtilen şartlara en pervasız idareciler bile dokunmazdı. Çünkü vakfiyeye dokunmanın büyük vebal oluşturduğu kanaati hâkimdi. Vakfiyede belirtilen cezalar maddi olmayıp manevi nitelikteydi. Vakfiyelerin sonuna ayet ve hadislerden

sonra beddua da ilave edilirdi. Vakfı idare edenler burada yazılı sözlerin manevi tesiriyle vakfın bozulmamasına yönelik azami dikkat gösterirdi. Bu hususa dikkat edildiğini gösteren en önemli delil günümüzde de birçoğunun faaliyetlerinin devam ettiğini gördüğümüz eserlerdir (Pakalın, 1983, ss.576-577). Selatin camiler yani sultanların yaptırdığı camiler bu eserlere örnek olarak verilebilir.

3.2. Türk İdare Tarihinde Vakıfların Gelişimi

Türk idare tarihinde vakıflar sayesinde kurulup, varlığını devam ettiren kuruluşlar bulunmaktadır. Pek çok konuda vakıflar hizmet görmüştür. Türklerin İslam medeniyeti kurumlarını miras aldığı Samanoğulları merkezi idaresindeki vakıf idare uygulaması, sonraki dönemlere ışık tutmuştur. Gazneliler, Karahanlılar ve Büyük Selçuklu Devleti (Cantay, 1994, s.148) devralınan vakıf kültürünü geliştirerek devam ettirmiş ve nihayet Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde ise mükemmel vakıf medeniyeti ortaya çıkmıştır. Örneğin cami, medrese, musalla, han, çeşme, köprü, su kemeri, kaldırım, mera, imaret, misafirhane, hamam, bedesten, liman, iskele, rasathane, deniz feneri inşası, çamaşırhane, yetimhane ve bunların yaşatılması amacıyla kurulmuş hizmet vakıfları herkesin yarın kaygısı yaşamadan hayatlarını sürdürmelerinin sigortası niteliğindedir.

1071 Malazgirt Savaşı ile birlikte Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri Artuklu, Saltuklu, Danişmendli, Mengüceklî Beylikleri ve sonrasında Selçuklular vakıf sistemini Anadolu'ya yerleştirmiş ve coğrafyayı vatan haline getiren yapılar inşa etmişlerdir (Cantay, 1994, s.149). Büyük Selçuklu Devleti döneminde vakıf kurumları oldukça genişlemiş, İslam dünyasında vakıfların önemi artmıştır (Yapıcı, 2013, s.69). Selçuklu devlet adamları kendilerine devredilen yerleri sonradan vakıf şekline getirip ilmi ve toplumsal eserler oluşturmuştur (Uzunçarşılı, 1984, s.115).

Selçukluda kervansaraylar özellikle önemliydi. Orta Çağ'da ticaretin sağlandığı önemli yollardan biri İpek yolu, Doğu ile Batıyı birleştirir, Çin'den Anadolu topraklarına kadar uzanırdı. Bunun gibi önemli yollar üzerinde kurulan kervansaraylar şehircilik bakımından Anadolu'nun gelişmişliğinin ispatı sayılmaktaydı. Çünkü kale gibi sağlam olan, insan ve hayvanların ihtiyaçlarını karşılayan, içinde hamam, kütüphane, tamir ustası, doktor, berber gibi hizmetleri olan kervansaraylar sosyal yardım müessesesi gibiydi (Acun, 2007, ss.14-16). Bu kervansaraylara, Zazadin Han ve Anadolu Selçuklu döneminin en büyük kervansarayı olan Sultan Han (Görür, 2007, ss.519-524) örnek olarak gösterilebilir. Kervansaraylar ticari faaliyetler yanında uluslararası toplumun kültürel etkileşimini sağlayan önemli merkezlerdi. Tüccarlar burada kendi kültürlerine ait unsurları tanıtırken yabancı oldukları kültürleri de kendi toplumlarına taşırlardı.

Bunların yanında Selçuklular asayişin ve toplumsal huzurun kolluk kuvvetlerinin çalışmasıyla sağlanamayacağını görmekte gecikmemişti. Yıkıcı akınların halk üzerindeki tesirini kırmak ve halkı doğru kaynaklardan bilgilendirmek amacıyla ülkenin en ücra köşelerine kadar medreseler açarak bilgiyi halkın ayağına götürmüşlerdi. İlk Selçuklu medresesi Tuğrul Bey döneminde açılmış Nizamül Mülk'ün vezirliği döneminde de ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Yani Selçuklular batınlığın yıkıcı etkisini ortadan kaldırmak için medreseleri yaygınlaştırıp, halkın doğru kaynaklardan bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.

Mısır ve Suriye'de hakimiyet kuran Memlukularda ise vakfa iki tür arazi tahsis edilmişti. "Biri Câmî, Medrese gibi dini hizmetlerin yürütülmesi için tahsis edilen araziler, diğeri ise ihtiyaç sahiplerinin yiyecek ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılan vakıflardı" (Uzunçarşılı, 1984, ss.405-

415). Ayrıca Memluk hükümdarları memleketin merkezi kontrolünü sağlayabilmek için oluşturulan posta teşkilatını da vakıf statüsünde değerlendirmiştir.

İnsanlara hizmet amacını önceleyen vakıflar yanında, günümüzde iklim değişikliği kaynaklı tehlikelerin tetiklenmesiyle duyarlı alanlardan biri haline gelen çevre ve doğal hayatın korunması faaliyetleri de o dönemin vakıfları marifetiyle yapılmıştır. Örneğin çetin kış şartlarında yiyecek bulamayan, göç yolunda yorgun düşen, yaralanan kuşlar için vakıf kuracak kadar ince düşünülmüştür. Bursa'da 19. yüzyılda kurulan Anadolu'nun ilk hayvan hastanesi olan "Gurabahane-i Laklakan" restore edilerek günümüzde de sokak hayvanlarına sığınak sağlamaktadır (Anadolu Ajansı, 2016b). Diğer bir ifadeyle insan ve tabiatla ilgili her konuda vakıfların kurulduğu görülmektedir. Vakıflar ihtiyaç duyulan her konuda hizmet veren kurumlar olmuştur. Ayrıca tarihi vakfiyelerdeki kayıtlara göre değişik amaçlarla kurulan vakıflardan örnek vermek gerekirse şu konularda vakıflar kurulmuştur: hac yolunda parasız kalanlara para dağıtılması, hacıların yol güzergâhında ihtiyaçlarının karşılanması, şerbet dağıtılması, dini ilimlerde eğitim görenlerin teşvik edilmesi, ibadethanelerin ısınma, aydınlanma, temizlik ve onarım ihtiyaçlarının karşılanması, ihtiyaç sahiplerine para ve erzak dağıtımı, öksüz, yetim, yoksulların ihtiyaçlarının karşılanması ve bayramlık alınması, köy ihtiyarlarına elbise temini, asker teçhizi, hamalların dinlendikten sonra yardım almadan yüklerini sırtlayabileceği mola taşları dikilmesi, dini, ilmi eserlerin yazdırılması ve tamiri, ağır iklim şartlarında yem bulamayan hayvanlara yiyecek verilmesi, mahalle ve köylerin zorunlu ihtiyaçlarının temini, öğrencilere elbise ve harçlık verilmesi hatta kır gezintilerinin yaptırılması, deniz havası ihtiyacı olan ama imkânı bulunmayanlara belli süre kullanımları için yalı inşası, kar olan yollara sığınak yapılması, yaz günleri için gölgelikler yapılması ve su temin edilmesi, aşure, helva dağıtılması, sanatkar yetiştirilmesi, önceden çalışan ancak rahatsızlık veya yaşlılık nedeniyle çalışamayanlara yakacak parası verilmesi gibi konularda vakıflar kurulmuştur (Öztürk, 1976, ss.190-203). Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün "Tarihte İlginç Vakıflar" adlı eserinde hastalara ilaç yapan vakıftan çevre ve ormanı koruyan vakfa kadar yüzden fazla alanda faaliyet gösteren vakıf kaydedilmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2012). Bu örneklerle bakıldığında insanların adeta vakıf oluşturabilecek yeni alanlar aradığı anlaşılmaktadır. Özetle vakıflar sayesinde sosyal devletin yapması gereken çoğu hizmet aksamadan ve devlete yük olmadan sosyal toplum anlayışıyla yapılmıştır.

3.3. Osmanlı Dönemi Vakıf Medeniyeti

Osmanlı döneminde insanlar kendi ekonomik güçleri oranında ülkenin her tarafında sadece insana yönelik değil hayvan, bitki ve çevreye yönelik şahsi karşılık beklemeden ibadet aşkıyla vakıflar kurmuştur. Vakıflar hizmetlerinde hiçbir ayırım yapmamıştır. Osmanlı Devleti'nde sahip olunan toprakların yüzde doksanına yakınının mülkiyeti devlete aittir. Toprak sistemi içerisinde az miktarda yer alan mülk araziler, sahipleri tarafından satılabilir ve hibe edilebilir oldukları halde çoğunun vakfedildiği görülmektedir. Vakıf arazileri sahipleri tarafından gelirlerinin cami, medrese gibi kamu yararına faaliyet sürdüren kurumların ihtiyaçlarının karşılanması için vakfedilen arazilerdir. Halkın işlettiği bu arazilerin gelirleri tahsis edilen vakfın giderleri için kullanılmıştır.

"Osmanlı İmparatorluğu döneminde 26.798 vakıf kurulduğu, ancak tespit edilemeyenlerle bu miktarın 50.000 civarında olabileceği, kaynak araştırmalarında belirtilmektedir. 19. asırda imparatorluğun başkenti olan İstanbul'un taşınmaz mallarının üçte ikisi vakıf malları idi" (Cansel, 1988, ss.322-323). Üç kıtaya hükmeden Osmanlı şehir medeniyeti ve ziraatının anlaşılması için vakıfların devlet ve toplum açısından üstlendiği görevin anlaşılması gereklidir (Ortaylı, 2016, ss.315-317). Çünkü Osmanlı Devleti'nde güvenlik ve adalet dışında günümüzde sosyal devletin görevleri olarak görülen tüm işler vakıflar tarafından yürütülürdü. Vakıflar,

yerinde hizmet üretilmesinin en güzel örneklerinden biriydi. Çünkü merkezden planlama ve kaynak beklenmeyip, ihtiyaç vakit kaybetmeden karşılanırdı.

Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen bölgeleri ekonomik ve sosyal açıdan kalkındırmak için oluşturulan vakıf uygulaması uzun müddet devam etmiş, ülkenin imar edilmesine ve kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Vakıflar yeni yerleşimlerin oluşturulması ve şehir planlarının şekillenmesinde de öncülük etmiştir. Vakıfların çevresinde yeni yerleşimler oluşmuş ve sosyal hayat canlanmıştır (Barkan, 1942, s.354). Örneğin bir vakıf bir cami yaptırır, sonrasında caminin yanına bir pazar kurulur halkın yoğunlaştığı merkezler oluşturulurdu. Osmanlı Devleti'nde vakıflar çoğu kez külliye şeklinde oluşturulmakta ve peş peşe yapılan binalar şehir dokusunun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktaydı. Bu uygulama şehrin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesinde vakıfların önemini göstermekteydi (Dallal, 2004, ss.30-31). Vakıflar eğitim alanında da önemliydi. Örneğin Fatih İstanbul'un fethinden sonra Sahn-ı Seman medreselerini oluşturarak harap olan şehri yeniden imara yönelmiş ve eğitim alanında da önemli bir sıçramayı sağlamıştır. Kuruluşunda Ali Kuşçu'nun da yer aldığı bu eğitim kurumunda nakli ilimler yanında akli ilimlerde uzmanları tarafından okutulmaktaydı (Uzunçarşılı, 2022, ss.9-11). Kanuni zamanında oluşturulan Süleymaniye medreseleri ise günümüzdeki fakülteler gibi ihtisas konularına göre hizmet vermekteydi.

Vakıf hizmetlerinde ihtiyaç sahipleri arasında etnik veya dini ayrıcalıklar gözetilmezdi. Fatih imaretinin vakıf senedine göre misafirhaneye gelen misafirlerin gelir durumlarına bakılmaksızın herkesin güler yüze karşılanması üç gün boyunca dinlenmelerinin sağlanıp ihtiyaçlarının karşılanması hayvanlarının da yem ve yer ihtiyaçlarının karşılıksız sağlanacağı belirtilmişti (Barkan, 1963, s.276). Ayrıca Müslümanlar yanında Osmanlı içindeki gayrimüslimler de başvuruları neticesinde dini ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla vakıf yapabilmekteydi (Öztürk, 1976, s.197). Örneğin gayrimüslimlerin oturduğu yerlerin tamir masrafları gayrimüslimlerin vakıfları tarafından yapılırdı (Ortaylı, 2016, ss.315-317).

Vakıflar kuruldukları bölgelerin cazibe merkezi olmuştur. Yani vakıflar toplumda huzur ve güvenliğin tabana yayılmasını sağlamıştır. Vatandaşlar kendilerini kimsesiz hissetmemiş vakıflar "devlet baba" kültürünün yerleşmesinde etkili olmuştur. Özellikle Balkanlarda Osmanlı barış dönemi kültürünün yeşerip gelişmesine öncülük etmiştir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar ortaya çıkan huzursuzluk ve isyanların devleti yıkmak, rejimi değiştirmek veya hükümdar ailesini değiştirmek amaçlı olmaması vakıfların sosyal barışın sağlanmasındaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Zaman zaman içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmayan, ekonomik veya kültürel gerekçelerle isyan başlatanlar olmuşsa da bu marjinal kalmış ve hareketlerine halk desteği sağlayamamıştır. Ancak vakıfların barışı sağlama rolü Fransız İhtilalinden sonra etkisini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü dünyayı sarmaya başlayan milliyetçilik hareketleri Osmanlıdaki değişik etnik grupları da cezbetmiştir.

Osmanlı dönemi vakfiyelerinde belirtildiğine göre sosyal tabakalaşma nedeniyle toplumda ortaya çıkan eşitsizlikler bireylerin sorumluluk üstlenerek giderilmesi gereken sorumluluklardı. Bu yüzden toplumda serveti olanların olmayanlara yardım etmesi gerektiğine inanılırdı (Yediyıldız, 1982, ss.144-145). Toplum, sosyal sorumluluğu devlet idaresinden beklememiş kendi güvenliklerini de doğrudan ilgilendiren gelir dağılımı eşitsizliğinin sınıf farklılıkları oluşturması ve toplum hayatını sarsacak olayların yaşanmamasını vakıflar sayesinde yapabilmıştır. Kişisel servetler kamu hizmetine sunulurken ahlaki ve insani anlayışa hizmet edilmiştir (Akbulut, 2007, s.65). Bu hizmetler sağlanırken özellikle vakfiyede yazanlara uyulması esastı.

Osmanlı şehirlerinin kuruluş ve gelişimine katkı sağlayan vakıflar mahalle içinde uyum, dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamıştır (Bayartan, 2008, ss.157-158). Kurulan vakıflar ve özellikle idarecilerin kurduğu büyük vakıflar sebebiyle Osmanlı medeniyeti bir vakıf medeniyetidir (Ortaylı, 2016, ss.315-317). Bu yüzden vakıfların yönetilmesi ve denetlenmesi hususu önemlidir. Orhan Gazi Bursa'daki cami ve zaviye vakfı ile ilgili Sinan Paşa'yı görevlendirmiştir. Bu yüzden Sinan Paşa ilk Osmanlı Evkaf Nazırı yani Vakıf Bakanı olarak görülebilir. Vakıflarla ilgili işleyişi denetlemek amacıyla müfettiş tayin eden padişah Yıldırım Bayezid olmuştur. Fatih Sultan Mehmet zamanında ise vakıf idaresinden sadrazamlar sorumlu olmuştur. II. Bayezid bu görevi Şeyhülislam'a verirken, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde ise sadrazamlar vakıflar konusunda görevlendirilmiştir (Öztürk, 1976, ss.191-192). Ancak II. Mahmut dönemine gelindiğinde devlet kurumlarındaki yozlaşma vakıflarda da görülmüştür. Klasik dönemde eğitim ve sağlık hizmetlerini üstlenen vakıflar, modernleşmeye ayak uyduramamış yerlerini devlet kurumlarına bırakmaya başlamıştır. Vakıfların giderek işlevlerini yitirmesi devlet kontrolü altına alınmasını zorunlu hale getirmiştir. II. Mahmut döneminde Evkaf Vekaleti (Vakıflar Bakanlığı) kurularak devlet, sosyal devletin görevlerini doğrudan üstlenmeye başlamıştır.

Konuya Batı kültürü penceresinden bakanlardan bazıları Osmanlı döneminde oluşturulan vakıfların yaygın olma nedenini, ahiret ve sevap düşüncesinin yanında müsadere usulüne dayandırır. Onlara göre servet sahipleri mallarını mirasçılara bırakamayacaklarını bildikleri için bu yola yönelmiştir. Yani malları müsadereye kurtarmak amacıyla vakıfların yaygınlaştığını iddia etmektedirler. Ancak vakıfların, malların müsadere korkusuyla oluşturulduğunu iddia etmek, dünyada 1400 yıldan beri adaletin kalktığını iddia etmekle eşdeğerdir. Diğer bir ifadeyle İslam toplumunun korku üzerine şekillendiğini, devletin vatandaşın haklarını dikkate almadığını iddia etmektir ki bu iddialar asılsızdır. Aslında burada milyonlarca insanın uzun senelerden beri yararlandığı eserler bırakmanın ve öldükten sonra sevabını umma düşüncesinin öne çıktığı görülmektedir (Pakalın, 1983, ss.579-580). Devletlerin günümüzde gelişen teknolojilere rağmen kara parayla mücadelede büyük zorluklar yaşadığı dikkate alındığında vakıfların korkuya dayalı oluşturulduğunu ileri sürmek bu kültürün temellerini bilerek inkâr etmek demektir. Zira İslam kültüründe gayri meşru yollarla oluşturulan servetle hayır hizmetlerinin yapılmayacağı, yapılsa bile yapan kişiye bir şey kazandırmayacağı toplumun bütün bireyleri tarafından bilinmektedir. Müsadereye konu gayri meşru kazanç olduğuna göre böyle bir uygulama söz konusu olamaz. Kaldı ki Osmanlı Devleti'nde müsadere yaygın bir uygulama değildir. Çünkü meşru yollarla oluşturulan kazanca devlet hiçbir dönemde dokunmamıştır.

Öyle ki Osmanlı Devleti döneminde kurulan vakıflar şu anda bile Dârülaceze veya Hilal-i Ahmer örneğinde olduğu gibi varlık göstermekte, din ve milliyet farkı gözetmeksizin insanların ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Örneğin 1826'da özellikle İstanbul'da kolera salgını ve devamında çiçek salgını ortaya çıkınca şifahaneler yetersiz kalmıştır. Tedavi ve bakım ihtiyaçları için Sultan Abdülmecid'in annesinin tavsiyesi ile onun ismini taşıyan Bezmi Alem hastanesi kurulmuştur (Şahin, 1986, s.244). Ancak ilerleyen süreçte Avrupa'da sağlık alanında ortaya çıkan gelişmelere ayak uydurulamamıştır. Bu yüzden Batıdaki gelişmelere paralel olarak devlet, sağlık alanında sağlık hizmetlerini sağlayan ve denetleyen bir konuma gelmiştir.

Vakıf hizmetlerine diğer bir örnek olarak Kıbrıs verilebilir. Günümüzde dahi zaman zaman su sıkıntısı çeken Kıbrıs'ın Osmanlı dönemi zamanındaki su ihtiyacı başarılı bir planlama ile karşılanmıştır. Kıbrıs'ta kültür mirası dini ve idari binalarla oluşturulmuş, şehir hayatının bir parçası haline gelmiştir (Yücel, 1985, ss.216-225). Genel olarak Osmanlı toprakları cami, medrese, kütüphane ve imarethanelerle vakıf medeniyetini yansıtmaktadır. Ancak Osmanlı

döneminde tartışılan vakıflar da olmuştur. Onlardan biri para vakıflarıdır. Çünkü vakfedilen paranın faiz ile işletilip gelirin sadaka olarak dağıtılması esasına dayanmaktaydı (Ortaylı, 2016, s.312). Büyük miktarda sermaye dağıtımı ve bununla ilgilenenleri kapsadığı için bu konu hassas bir politika sorunuydu (Mandaville, 1979, s.296). Bu vakıf türüne karşı çıkanlar olduğu gibi ulemeden destek olanlar da bulunmaktaydı. Yine de bu vakıf türünün ömrü diğer vakıf türlerine göre çok daha kısa olmuştur. Belki de bunun nedeni vakıf için bile olsa para işletmenin riskli bir iş olmasıydı (Ortaylı, 2016, s.312).

Vakıflar konusunda darbe olarak görülebilecek ilk olay Tanzimat'ın ilanından sonra yaşanmıştır. Vakıfların idaresinde özellikle son dönemlerde suistimaller yaşanmış, bazı vakıf malları tanıdıklara dağıtılmış veya satılmış, bazıları da bakımsız kalmıştır. Osmanlı toplumundaki sivil toplum kuruluşları olan vakıflar gelişmeleri takip edememiş, değişen şartlara uyum sağlayamamıştır. İhtiyaçları karşılayamaz hale gelen vakıfların kaynakları yetersiz hale gelmeye başlamıştır. Öyle ki sağlık hizmetlerinin yürütüldüğü vakıflar gelişmelere ayak uyduramamış, 19. yüzyıla kadar sağlık alanında hiçbir devlet politikası olmayan Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Vakıflar toplumun değişen ihtiyaçlarına göre kendilerini dönüştürememiştir. Batıda devlet kaynaklarıyla yürütülen sosyal girişimler Osmanlı'yı da bu yöne sevk etmiştir. Bu yüzden II. Abdülhamid döneminde sosyal yardımın devlet görevi olduğu fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu amaçla hastaneler ve okullar yanında birçok sosyal yardım kurumu açılmıştır. Dârülaceze, Himaye-i Eftal cemiyeti gibi açılan kurumlarla yaşlı, engelli ve kimsesizleri korumak amacıyla eskiden olduğu gibi din, cinsiyet ve milliyet ayrımı yapılmaksızın ihtiyaç sahiplerine hizmet verilmiştir.

Zaten İslam topluluğunun devlet yapısında başkalarının inancını değiştirmek ve kendi sistemini dayatmak gibi bir uygulama mevcut değildir (Barry, 1999, s.17). Bu doğrultuda Osmanlı Devleti vakıfları insanlar arasında din, dil, ırk farkı gözetmeden ihtiyaç sahibi herkese hizmet etmiştir. Bu durum sosyal çatışma çıkmasının önüne geçmiştir (Ertem, 1999, s.123). Osmanlı'nın Avrupa, Asya ve Afrika'da kurduğu vakıflar, gittiği yere hizmet ve uygarlık götürdüğü (Gözbenli, 1994, s.53) emperyalist amaçlarla fetihler yapmadığının, aksine insana hizmeti ibadet telakki ettiğinin kanıtıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nin çekildiği coğrafyalarda Türk-İslam izini silmek adına sosyal barışın garantisi olan vakıflar yağmalanmış, buralarda yaşayan halklar Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra huzur ve barışa tam anlamıyla kavuşamamıştır. Günümüzde toplumsal ihtiyaçlarla ilgili hizmetlerin devlet tarafından yerine getirildiği düşünülürse, Osmanlı Devleti'nde vakıfların üstlendiği rolün değeri daha iyi anlaşılacaktır. Osmanlı Devleti'nde görülen eğitimden sağlığa, ulaşımdan imara birçok sosyal hizmetin devlet kaynakları kullanılmadan karşılandığı bir toplum yapısı tarih içerisinde görülmemiştir. Bu istisna Osmanlı Devleti'ne özgüdür.

4. SONUÇ

Devlet müdahalesinin daha az görüldüğü günümüz sivil toplumunun belli başlı özellikleri arasında yer alan gönüllülük esası, vakıf kurumlarının esasını oluşturmaktadır (Cihan, 2007, s.14). Vakıflar sosyal devlet anlayışının topluma yansıtılmasında etkili olmuştur. Çünkü vakıflar siyasi ve idari çekişmelerin dışında kalarak toplum hayatının devamını sağlamıştır. Sosyal devlet kavramı zihinlerde henüz yokken 7. yüzyılda temelleri atılan vakıflar, sosyal devletin sorumluluklarının üzerinde bir görev üstlenmiştir. Vakfedilen malların amacı dışında kullanılamayacağı, vakfiyeye aykırı davranılamayacağı ve mütevellileri değiştirilemediği için çeşitli müdahalelerden uzak kalmıştır (Akbulut, 2007, s.64). Ayrıca vakıflar çok kişiye iş imkânı olmuş, vakıf arazileri işlenerek değerlendirilmiş, huzur ve asayiş hüküm sürdüğü için herkes halinden

memnun olabilmıştır (Öztürk, 1976, ss.205-206). Müslüman Türk devletlerinin idare ettiği coğrafyalarda oluşturulan han, kervansaray gibi sosyal tesisler sadece toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve ticari faaliyetlerin düzenli ve güvenli bir şekilde yapılmasını sağlamakla kalmamış Viyana'dan Çin'e kadar uzanan Türk kültür kuşağının oluşmasında da etkili olmuştur. Türkçe yaygın kullanılan bir dil haline gelmiş, seyyahların ifadesiyle Türkçe bilen bir şahıs bu geniş coğrafyada hiç para harcamadan ve dil problemi yaşamadan seyahat edebilmiştir. Yani vakıf kuruluşları evrensel kültürün geliştiği merkezler olmuştur.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren yaygınlaşmaya başlayan vakıf müesseseleri İslam devletlerinin ekonomik, kültürel ve toplumsal hayatında önemli işlevler üstlenmiştir. İslam devletlerinde sosyal hizmetlerin yürütülmesi, yerleşim birimlerinin imar edilmesi ve ekonomik hayatın canlandırılması kişilerin mallarını toplum yararına sonsuza kadar vakfetmesiyle yerine getirilmiştir. Vakıflar toplumun sosyal ilişkilerini geliştirdiği önemli mekânlar arasında yer almıştır.

Başta Osmanlı Devleti olmak üzere diğer Müslüman Türk devletlerinde devletin öncelikli görevi güvenliğin ve adaletin sağlanması olarak görüldüğünden devlet, ağırlıklı olarak gelirlerini askeri alanda harcamayı tercih etmiştir. Dolayısıyla devletler sosyal hayatla ilgili yatırımları doğrudan yapmamış başta ibadethaneler olmak üzere eğitim kurumları, kervansaraylar gibi sosyal ve ekonomik yatırımları vakıflar marifetiyle gerçekleştirmiştir. Vakıflar İslam toplumlarında sermaye düşmanlığının oluşmasını engellemek suretiyle sosyal barışa hizmet ederken, sosyal tabaka farklılığından kaynaklanan derin fay hatlarının oluşmasını engellemiş, devlet ve kişi ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesinde önemli işlevler üstlenmiştir. Türk devletleri toplumsal yatırımların yapılması yönünde ortaya koyduğu uygulamalarla hayır sahiplerini teşvik etmiş, vakıf olarak yapılan eserler toplumun ihtiyacını karşılama amacı taşımıştır. Oluşturulan vakıfların temel itici unsuru inanç sistemidir. Vakıflar oluşturulduğu dönemin öncelikli ihtiyaçları dikkate alınarak hizmet vermeye başlamış, hizmetleri arasında ibadethaneler, medrese gibi eğitim kurumları, imarethaneler, yol, köprü, çeşme, deniz feneri, iskele, mezarlık, bedesten, su yolu gibi yüzlerce değişik amaca yönelik hayratlar ortaya konulmuştur.

1924 yılından itibaren ise vakıflarla ilgili işleri yürütmek üzere İçişleri Bakanlığı'na bağlı "Vakıflar Umum Müdürlüğü" kurulmuş (Öztürk, 1976, ss.192-194) ve vakıflar bu kapsamda değerlendirilmeye başlanmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü yeni vakıflar 2022 yılı verilerine göre İstanbul 1980 vakıfla en fazla, Iğdır ise 5 vakıfla en az faaliyet yürütülen merkezlerdir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022a). Vakıfların türlerine göre dağılımları ise 13/08/2022 tarihi itibarıyla mülhak vakıf 251 adet, cemaat vakıf 167 adet, esnaf vakfı 1 adet, yeni vakıf sayısı 6074 adet ve yurt dışında kurulan vakıfların Türkiye'deki şube sayısı 11 adettir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022b). Günümüzde Cumhuriyet öncesi vakıfların tamamına yakını Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresi altındadır. Türk-İslam dünyasının önemli kurumlarından olan vakıfların işlevlerinin sınırlandırılması, insanların sorunlarının çözümünde devletin insafına bırakılmasına neden olmuştur (Çizakça, 2005, s.174). Toplumlar kapitalist kültürün etkisine girmiş, toplumsal sorunların çözülme sorumluluğunun devlete ait olduğu kanaati yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu yüzden güncel vakıflar standart bir gelirden mahrum olarak kurulmakta, hayır sahipleriyle ihtiyaç sahipleri arasında aracılık yapmaktadır. Oysa gerçekte vakıfların, sahip olduğu kaynakları dışarıdan yardım almadan toplum yararına kullanan kuruluşlar olması esastır.

Sonuç olarak Türkiye'de ihtiyaç sahiplerine ayni ve nakdi yardım yapan vakıflar, öğrencilere burs veren vakıflar, aşevleri olmak üzere değişik konularda faaliyet gösteren çok sayıda vakıf olduğunu ileri süren oluşumlar bulunmaktadır. Vakıf anlayışının temelinde, almadan vermek vardır. Bu yüzden vakıfların faaliyet alanlarındaki giderlerini karşılamak amacıyla düzenli gelir

kaynaklarının olması gerekmektedir. Vakıfların bir bölümünün insanların yardımseverlik duygularını yönlendirme gayreti üzerine kurulduğu görülmektedir. Ancak vakıfların bir kısım vergi muafiyetlerinin bulunması istismara açık hale gelmesine yol açmaktadır. Ayrıca bazı vakıf mensuplarının yaptığı hatalar geniş kitleleri zan altında bırakırken taraftarları ve karşıtları arasında yaşanan tartışmalar toplumda sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Hiçbir alakası olmadığı, adını dahi duymadığı vakıflarla ilgili hüküm verebilen insanlar vakıflar hakkında yanlış kanıya neden olmaktadır. Bu durum insanların iyi niyetini istismar edilebilmektedir. En önemlisi de insanlar kaynağını vatandaştan topladığı yardımlarla oluşturan vakıflara kuşkuyla yaklaşmaya başlarken, istismar edilme şüphesi güven duygularının hasara uğramasına yol açmıştır. Bu yüzden bu konuda denetim mekanizmalarının yoğunlaştırılması ve vakıfların oluşturma şartlarının kaynak gösterme esasına bağlanması gibi önlemler alınabilir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	10 Temmuz 2023 06 Kasım 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Ayşegül GÜLER (%50), Ali AYATA (%50)
Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	10 July 2023 06 November 2023 31 December 2023
Author Contribution	Ayşegül GÜLER (50%), Ali AYATA (50%)
Peer-review	Externally peer-reviewed
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The authors declare that there is no conflict of interest.
Grant Support	The authors received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Acun, H. (2007). *Giriş*. Hakkı Acun (Ed). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları (s.13-19). Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
- Akbulut, İ. (2007). Vakıf kurumu, mahiyeti ve tarihi gelişimi. *Vakıflar Dergisi*, 30, 61-72. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/203000#page=62>
- Anadolu Ajansı, (2016a). Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya Vakfiyesi "Tapu"ya Emanet. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/fatih-sultan-mehmetin-ayasofya-vakfiyesi-tapuya-emanet/677695>
- Anadolu Ajansı (2016b). Osmanlı'nın "leylek hastanesi" Şifa Dağıtıyor. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/osmanlinin-leylek-hastanesi-sifa-dagitiyor/596287>
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler ı: istilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386. Erişim adresi: <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/1219>
- Barkan, Ö.L. (1963). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(1-2), 239-296. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/881/9778>
- Barnes, J.R. (1987). An Introduction To Religious Foundations In The Ottoman Empire. Netherlands: E. J. Brill
- Barry, N. (1999). Sivil Toplum, Din ve İslam, İslam. Ömer Demir (Yay. haz.). *Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi* (s.1-2). Ankara: Liberte Yayınları
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-I*, 10(1), 157-175. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1204/14168>
- Cansel, E. (1988). Vakıf kuruluşu, işleyişi ve amacı. *Vakıflar Dergisi*, 20, 321-327. Erişim adresi: <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/265/Cansel.pdf?sequence=1>
- Cantay, G. (1994). Türklerde vakıf ve taş vakfiyeler. *Vakıf Haftası Dergisi*, 11, 147- 162. Erişim adresi: <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/1098/Cantay.pdf?sequence=1>
- Cihan, A. (2007). *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*. İstanbul: 3F Yayınevi
- Çizakça, M. (2005). Sivil Toplum Kuruluşları-İslam Dünyası ve Demokrasi. Lütfi Sunar (Yay. haz.) *Sivil Toplum ve Demokrasi* (s.171-177). İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Dallal, A. (2004). The Islamic institution of waqf: a historical overview. Stephen P. Heyneman (Ed.) *Islam and Social Policy* (s.13-44). Nashville: Vanderbilt University Press
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Âl-i İmrân Suresi Ayet Tefsiri. Erişim adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i-%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/385/92-ayet-tefsiri>

-
- Ertem, A. (1999). Osmanlıdan Günümüze Vakıflar. *Divan Dergisi Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları*, 6, 25-65, Erişim adresi: <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/902/Ertem.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Görür, M. (2007). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu. Hakkı Acun (Ed.). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (s.473-529). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
- Gözübenli, B. (1994). Türk hukuk tarihinde vakıf mallarının faizli işletilmesi hakkında tahlilli bir değerlendirme. *Vakıf Haftası Dergisi*, 11, 51-72. Erişim adresi: <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/1080>
- Hoexter, M. (1998). Endowments, Rulers and Community: Waqf al Haramayn in Ottoman Algiers, (ed) Ruud Peters, Bernard Weiss, *Studies in Islamic Law and Society*, 6, Brill NV, Leiden: Netherlands
- İnalçık, H. (1988). Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hal ve 'Arz-ı Mahzar'lar. *Osmanlı Araştırmaları*, 07-08, 33-54. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10970/131241>
- Mandaville, J. E. (1979). Usurious piety: the cash waqf controversy in the Ottoman Empire. *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), 289-308. doi:[10.1017/S0020743800000118](https://doi.org/10.1017/S0020743800000118)
- Ortaylı, İ. (2016). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat
- Öztürk, O. (1976). Tarihimizde Vakıf Müessesesi. Münip Yeğin, Orhan Okay, Nazif Şahinoğlu (Yay. haz.). *Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler)* (s.189-207). Cilt I, *Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyetini Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları*. Ankara: Sevinç Matbaası
- Öztürk, N. (1991). Vakıflar arşiv kayıtlarına göre Niksar Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 22, 45-68. Erişim adresi: <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/426/Öztürk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Şahin, M. (1986). Sosyal değişimde vakıfların rolü. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 0(21), 231-247. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9528/119083>
- Uzunçarşılı, İ.H. (1984). Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal. *TC Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII*. Dizi, Sa.10a1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Uzunçarşılı, İ.H. (2022). Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı. *TC Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII*. Dizi, Sa.17, 5.Baskı, Ankara: Neyir Matbaacılık
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2012). *Tarihte İlginç Vakıflar*. İstanbul: Aktif Matbaacılık
- Vakıflar Genel Müdürlüğü (2022a). Erişim adresi: https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/004yeni-vakiflarin-yil-bazinda-illere-gore-dagilim.pdf
-

-
- Vakıflar Genel Müdürlüğü (2022b). Erişim adresi:
https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/001vakiflarin-turlerine-gore-dagilimi05082020.pdf
- Yapıcı, H. (2013). İslam Tarihinde Vakıf Kültürü Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, 66-76. Erişim adresi:
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gopsbad/issue/48563/616676>.
- Yediyıldız, B. (1982). Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800. İnalçık, Halil, Göyünç, Nejat, Lowry, Heath W. (Ed). *Osmanlı Araştırmaları III* (s.143-164). İstanbul
- Yücel, E. (1985). Kıbrıs Belediyecilik Kongresinin Işığı Altında Türk Eserlerinin Durumu ve Alınması Gereken Tedbirler. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*. (215-230). Afşin Matbaası

EXTENDED SUMMARY

Purpose and Method

The purpose of this study is to investigate the meaning of waqfs formation in terms of the state and citizens and whether it meets the meaning of social state. When the waqfs within the states and their types are examined, it is seen that waqfs are units established for the benefit of people, animals and nature. In the study, the content of the information, documents and findings obtained by using data collection tools were analyzed. In particular, the foundations and actions of the Ottoman period, which showed great development by taking over the legacy of Turkish administrative history, were called the foundation civilization. Thanks to this waqf civilization, almost all of the services provided today could be provided, thus fulfilling the requirements of the social state. Through these services offered to the use of every member of the society, social order was established and needs were met in this way. The works describing the period about waqf services and their reflections on society constitute the scope of the study.

Conclusions

People's endowment of their assets reflects their trust in the state. The ability of the foundation to carry out its functions is only possible with the justice and security provided by the state. In the capitalist culture of the West, social state practices were implemented by the state in order to increase trust and loyalty to the state. In Turkish states, because the people trusted the state they were dedicating their assets to be used for the benefit of the society. In the Western civilization of the period, on the other hand, people primarily aimed to increase their wealth. In Western civilization, foundations were limited to church-based missionary activities. Therefore, it became necessary for the state to meet the basic needs of the people. In Western societies, social policies were introduced to solve the problems brought about by urbanization. The social policies of the Ottoman Empire were based on waqfs. In addition, the work of waqfs was among the important soft power elements of states at a time when force was dominant. Waqfs have been influential in respecting the Turkish-Islamic community among peoples in foreign countries through travelers, traders and refugees who were in contact with the Ottoman Empire from the very beginning and carried what they saw to their own countries. Waqfs aim for the happiness of all people. Because if the society is not peaceful, the individual cannot be peaceful. While the person who gives a foundation experiences the happiness of helping, the person whose needs are met experiences the happiness of this. Waqfs were places where those in need could benefit, worship or continue their education. They also had an important role in the formation of the social and cultural fabric of the society, bringing together people of all levels and beliefs. Waqf institutions, which started to become widespread since the first periods of Islam, assumed important functions in the economic, cultural and social life of Islamic states. Waqfs have been among the important places where the society has developed social relations. In summary, Turkish states encouraged the owners of charity with the practices they put forward in the direction of making social investments, and the works built as waqfs aimed to meet the needs of the society. The main driving factor of the foundations established is the belief system.

THE EFFECT OF ADMINISTRATIVE CAPACITY ON URBAN LIVABILITY IN TÜRKİYE: A GEOGRAPHICALLY WEIGHTED REGRESSION

Salih Özgür SARICA¹

Citation: Sarıca, S. Ö. (2023). The effect of administrative capacity on urban livability in Türkiye: a geographically weighted regression. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 442-460. doi:10.17218/hititsbd.1364444

Abstract: In an era of urbanization, urban livability is a critical concern. This study explores the relationship between administrative capacity and urban livability in Türkiye's 81 provinces. Recent global attention to administrative capacity highlights its role in governance and societal progress. The research emphasizes the importance of enhancing administrative capacity for positive outcomes, including improved urban livability, and examines the impact of provincial administrative capacity on urban livability geographically. A robust administrative capacity is crucial for effective public institutions, from local to international levels. Recent research shows it fosters better institution performance, economic growth, democracy, policy effectiveness, conflict prevention, counterterrorism, and local democracy. Among such contributions administrative capacity is also key to a city's success, attracting residents and businesses, enhancing urban livability. In order to reveal such dynamic, the study covers all 81 Turkish provinces, testing geographic variations in the impact of administrative capacity on livability. It uses provincial administrative capacity and Forbes Magazine's livability index in global and geographical regression models. The results confirm a strong relationship between provincial administrative capacity and urban livability. Geographically, this impact varies across regions. In conclusion, the research reveals the importance of administrative capacity in shaping urban livability. Policymakers and urban planners should focus on enhancing administrative competence to improve residents' quality of life, fostering informed decision-making and policy formulation for livable cities.

Keywords: *Administrative Capacity, Urban Livability, Geographically Weighted Regression, Quality of Life, Turkish Provinces*

Türkiye'de İdari Kapasitenin Kentsel Yaşanabilirlik Üzerindeki Etkisi: Coğrafi Ağırlıklı Regresyon

Atıf: Sarıca, S. Ö. (2023). Türkiye'de idari kapasitenin kentsel yaşanabilirlik üzerindeki etkisi: coğrafi ağırlıklı regresyon. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 442-460. doi:10.17218/hititsbd.1364444

Özet: Kentleşme çağında, kentsel yaşanabilirlik kritik bir konudur. Bu çalışma, Türkiye'nin 81 ilinde idari kapasite ile kentsel yaşanabilirlik arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Son dönemde idari kapasiteye yönelik küresel ilgi, idari kapasitenin yönetim ve toplumsal ilerlemedeki rolünü vurgulamaktadır. Çalışma, kentsel yaşanabilirliğin iyileştirilmesi de dahil olmak üzere olumlu sonuçlar için idari

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 21.09.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 13.12.2023

¹ Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sozgursarica@hitit.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-1073-7466> | <https://ror.org/01x8m3269>

Dr., Hitit University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Political Science and Public Administration, sozgursarica@hitit.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-1073-7466> | <https://ror.org/01x8m3269>

kapasitenin geliştirilmesinin önemini vurgulamakta ve il idari kapasitesinin kentsel yaşanabilirlik üzerindeki etkisini coğrafi olarak incelemektedir. Güçlü bir idari kapasite, yerel düzeyden uluslararası düzeye kadar etkili kamu kurumları için çok önemlidir. Yakın zamanda yapılan araştırmalar, idari kapasitenin daha iyi kurum performansı, ekonomik büyüme, demokrasi, politika etkinliği, çatışmaların önlenmesi, terörle mücadele ve yerel demokrasiyi desteklediğini göstermektedir. Bu katkıların yanı sıra idari kapasite bir kentin başarısı için de oldukça önemlidir, kent sakinlerini ve işletmeleri çekmekte, kentsel yaşanabilirliği artırmaktadır. Bu etkiyi ortaya çıkarmak adına çalışma Türkiye'nin 81 ilini kapsamakta ve idari kapasitenin yaşanabilirlik üzerindeki etkisinde coğrafi farklılıkları test etmektedir. Küresel ve coğrafi regresyon modellerinde il idari kapasitesi ve Forbes Dergisi'nin yaşanabilirlik endeksi kullanılmıştır. Sonuçlar, il idari kapasitesi ile kentsel yaşanabilirlik arasında güçlü bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Coğrafi olarak bu etki bölgeler arasında farklılık göstermektedir. Sonuç olarak, bu araştırma idari kapasitenin kentsel yaşanabilirliği şekillendirmedeki önemini altını çizmektedir. Politika yapımcılar ve şehir planlamacıları, kent sakinlerinin yaşam kalitesini artırmak için idari yeterliliği geliştirmeye odaklanmalı, yaşanabilir kentler için bilinçli karar alma ve politika oluşturma süreçlerini teşvik etmelidir.

Anahtar Kelimeler: *İdari Kapasite, Kentsel Yaşanabilirlik, Coğrafi Ağırlıklı Regresyon, Yaşam Kalitesi, Türk İller*

1. INTRODUCTION

From the past to the present, the public administration competencies of the countries, whether at the global, national or local level, in solving public problems and meeting common needs have been the subject of examination in all aspects. For this purpose, there are some research initiatives that focus on administrative capacity and similar topics. In recent years, there have been attempts to address the current state of administrative capacity in Türkiye, as well as in other countries in the world, in terms of its development and the results it has produced or can produce. In particular, the European Union's initiatives on this issue paved the way for a comparative analysis of the standards and characteristics of public administration in Türkiye. There is a need not only for Türkiye but also for all other countries to question their current administrative capacities and to take steps to improve them. In particular, emphasizing the importance of administrative capacity, it is stated that these efforts are conducive to some positive externalities one of which could be livability of a locality.

Urban livability, which is an implicit concept like administrative capacity, is a subject of investigation, in which more than one dynamic is discussed, especially at the local level. Regardless of society, people expect their basic rights and needs to be met in the most desirable way and associate this situation with the spatial area they live in. Naturally, it is thought that the competence of the local public administration will positively affect the livability in the spatial area where service delivery takes place. In this respect, the main purpose of this study is to reveal the possible effects of the administrative capacity of the provinces on urban livability in the geographical sense in Türkiye. Such endeavor will contribute the understandings of capacity literature in terms of how it can be an essential point especially for policy designs. First of all, the conceptual framework of administrative capacity and urban livability, which are the main subjects of the study, will be included. Afterwards, the information about the method and data will be detailed and the findings of the study will be presented.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

The level of administrative capacity within a government plays a crucial role in effectively utilizing its resources, personnel, and processes to achieve its objectives. In turn, this has a direct impact

on the overall success and livability of a city for its residents. By effectively managing and delivering essential services such as water, sanitation, waste management, public transportation, housing, and healthcare, a well-functioning administrative system can greatly enhance a city's livability. When citizens have access to these services in a timely and efficient manner, it contributes to their sense of security and well-being in their city. Strong administrative capacity is also important for effective city governance. It involves supplying the essential resources and personnel to enforce laws and regulations, as well as swiftly and efficiently addressing any arising concerns. A well-governed city with these capabilities can decrease crime rates and promote public safety i.e., ultimately making it a desirable location for both individuals and companies.

Additionally, having administrative capabilities is significant in promoting effective city planning and maintaining its infrastructure. By allocating sufficient resources and personnel, the city can ensure the proper upkeep of its roads, bridges, and other structural elements, as well as plan new developments that will benefit the entire community. As a result, this can alleviate traffic congestion and enhance air quality etc., making the city a more appealing place for potential residents and businesses. Moreover, investing in administrative capacity can greatly contribute to the financial stability of a city. By allocating adequate resources and personnel, the city can maintain a balanced budget and responsibly handle its finances. It will be equipped with the necessary means to provide essential services and build infrastructure that enhance the citizens' quality of life.

In order for cities to thrive, it is also key to have strong administrative capacity. This includes allocating sufficient resources and employing competent personnel to establish connections with other cities and regions on both a national and international scale. This connectivity serves as a key factor in attracting vital business and investment opportunities, ultimately leading to job growth and a stronger local economy. The administrative capacity of a city plays a significant role in determining its prosperity and the well-being of its inhabitants. These essential elements contribute to the desirability of a city for both potential residents and businesses, ultimately elevating its livability.

2.1. Administrative Capacity

Administrative capacity is a dynamic, multifaceted, and multidimensional notion (Rozen, 2013), and inextricably linked to the organizational structure of a public or private organization, which contributes to institutional management and performance (Mihaescu and Tapardel, 2013, p. 672), and the most fundamental component of a nation's ability to administer its crucial (economic, military, civil i.e.) institutions (Farazmand, 2009, pp. 1016-1017; Jreisat, 2012, pp. 142-143). There are definitions of administrative capacity made by some important international organizations. Administrative capacity, according to the United Nations Development Program (UNDP), is the process through which individuals, organizations, and societies acquire, strengthen, and sustain their ability to create and accomplish their own development objectives over time (UNDP, 2008). According to the World Bank Administrative capacity is the ability to manage the complex relationships and processes that comprise a functional political and economic system (Mihaescu and Tapardel, 2013). The European Union, on the other hand, defines administrative capacity as “institutions and organizations established to fully and effectively implement the EU *acquis* and adapt to new formations in time, and the personnel to be employed here and the economic elements that will enable these institutions and organizations to work” (Uçar-Kocaoğlu, 2013). Finally, administrative capacity is described by the OECD as the total of

organizational, structural, and technical systems, as well as person abilities, that design and implement policies to fulfill the demands of the public (OECD and Sigma, 2014).

Scholars also make definitions about the concept in different perspectives. Administrative ability is defined by Lodge and Weigrich (2014) as the collection of abilities and competences expected of public bureaucracies that enable and contribute to issue solutions. Administrative capacity refers to the structural and organizational characteristics that allow for the essential alignment to accomplish efficiency, openness, and comprehensiveness (Cingolani and Fazekas, 2017). Administrative capacity is conceptualized by Polidano (2000, p.805) as the ability of the state's permanent mechanisms to implement policies, deliver services, and give policy advice to decision makers (Hlynsdottir, 2016, p.241). Hou et al. (2003) define administrative capacity as formal regulations that limit the discretion and direct conduct of both political and managerial actors in order to accomplish the performance objective. Administrative capacity is characterized as a dynamic process consisting of a collection of administrative and political activities aimed at achieving policy objectives, and it is regarded as a critical variable in public policy literature. As a result, it is believed that administrative ability has a considerable impact on policy implementation procedures. Administrative capacity is described by Goggin et al. (1990, p. 38) as an institution's capability to take deliberate action; it is modeled as a mediating variable between political motives and policy goals (Addison, 2009). Finally, Arnold Howitt defines a municipal government's administrative capacity as the ability to recognize issues, create and assess policy solutions to address them, and manage government programs (Honadle, 1981, p. 577).

Evaluation of administrative capacity in terms of its results is of great importance. The basic condition for the effective and efficient functioning of public institutions on a local, national and international scale is the existence of a strong administrative capacity at every institutional level. In recent years, there has been a lot of work on what kind of changes can be caused in the institutional level of countries, whether the administrative capacity is sufficient or not. It is stated that many important dynamics such as the performance of public institutions, economic development, democratic progress, effective implementation of public policies, prevention of conflicts in society and fight against terrorism, and ensuring local democracy can emerge as a result of an improved administrative capacity (Sarica, 2022, pp.314-318).

2.2. Urban Livability

The term "livability" develops as a multifaceted concept. To put it simply: quality of life, health, comfort, and life pleasure based on positive connections (Serag El Din et al., 2013; Baltutar and Artar, 2022, p.118). In the planning dimension, the concepts of livability and quality of urban life have the same meaning. Many diverse components combine to generate the phenomena of livability. As a result, numerous viewpoints on the issue have been considered in terms of both the original worth of this phenomena and the goal of broad research. Since the mid-1970s, livability has been an essential aspect of regional planning across the world, with the goal of reducing resource waste and making a place pleasant today and in the future (Salzano, 1997). Recently, livability offers a place for people to play, socialize, and communicate (Metcalf, 2002), as well as pleasant and appealing public areas (Timmer and Seymoar, 2005; Elshater et al., 2022, p.99).

Urban livability stands as a fundamental cornerstone in the vitality of cities, recognized by influential organizations and institutions worldwide. The United Nations Human Settlements Programme underscores its significance by emphasizing that livability is not just a luxury but an

essential component for the well-being and health of urban residents, while also fostering economic and social progress. Echoing this sentiment, the World Bank highlights how urban livability serves as a catalyst for economic growth, social inclusion, and environmental sustainability, underscoring its multi-faceted benefits. The Organisation for Economic Co-operation and Development further reinforces its importance by framing urban livability as a critical factor in enhancing a city's competitiveness and overall appeal. Additionally, the International Council for Local Environmental Initiatives underscores how livability contributes to the creation of vibrant and resilient cities, reflecting the need for sustainable urban environments. Lastly, the World Health Organization recognizes that urban livability is not only essential for residents' safety, health, and prosperity but also integral to the overall success of a city. These collective perspectives emphasize the pivotal role of urban livability in shaping thriving, sustainable, and attractive cities, further emphasizing its holistic significance.

Numerous academic studies have delved into the concept of urban livability, aiming to understand what makes a city truly livable. To define urban livability, it's crucial to take into account various aspects, including accessibility, equality, justice, and participation, as well as the ongoing development of residents' social, economic, cultural, and environmental well-being (Kayır, 2007, p.561). Different researchers have explored this concept from diverse angles. For instance, Goldberg et al. (2012) focused on emotional atmospheres, subjective well-being, and happiness in livable cities. Okulicz-Kozaryn (2011) considered both objective data like per capita income and subjective data like personal life satisfaction to define urban quality of life. Mousavi (2013) examined livability concerning the environment, individual well-being, and community relationships. Some studies have even quantified aspects of livability, suggesting that cities with 8-18 square meters of green space and 0.5 square meters of water surface per person, where social and cultural aspects encompass two-thirds of the city, are deemed more livable. According to Eke and Fitöz (2006), livability is a complex interplay of factors related to people's well-being. It hinges on meeting both fundamental and higher-level needs, fostering human development possibilities, and considering social, cultural, recreational, economic, and political factors. Livability encompasses elements like comfort, safety, accessibility, mobility, walkability, coexistence, participation, social equity, well-being in various dimensions, affordability, user satisfaction, economic competitiveness, and resilience – all of which collectively contribute to enhancing the quality of life in a city (Baltutar and Artar, 2022, pp. 118-119).

Creating a livable and enjoyable city for urban residents involves adhering to certain fundamental principles. Cities aspiring to enhance their livability should embrace these principles, which revolve around meeting essential societal needs and providing public amenities, spaces, safety, economic opportunities, social and cultural activities, and environmental cleanliness. The concept of a livable city is anchored in four key elements: expanding living options to promote societal well-being, generating employment opportunities, fostering a secure and clean environment conducive to both health and economic growth, and establishing effective governance. Livability, considered the most valuable aspect of modern urbanism, encompasses harmonizing urban design with economic considerations to manage growth-related conflicts effectively. Key aspects of a livable city encompass security, housing, education, income, healthcare, transportation, public spaces, community involvement, cultural vibrancy, local products, and the natural environment (Iskandar and Prasetyo, 2022, p.2).

In discussing the concept of livability, Sari and Kindap (2018) emphasize that achieving it hinges on sustainable economic growth, widespread prosperity, and improving people's quality of life

while responsibly considering ecological factors in the areas they live. Recognizing the importance of evaluating the quality of life in cities, it's clear that our country is currently ill-equipped to assess city livability levels and lacks preparedness for effective policy development. While various global standards for livability exist, Şolt (2018) links the assessment of local governments and local development to the idea of livable cities, emphasizing that livability is closely tied to a city's unique population composition. This connection arises from the fact that the level of livability, particularly concerning urban services, varies depending on factors like gender, age, education, income, and cultural characteristics of a city's residents. Nevertheless, overall livability encompasses ensuring essential urban functions meet the needs of different age groups, ultimately contributing to enjoyable living conditions (Baltutar and Artar, 2022, p.118).

3. DATA AND METHODOLOGY

The scope of the study consists of 81 provinces in Türkiye. The hypothesis that the effect of administrative capacity levels of provinces on livability differs geographically will be tested. For the analysis, arcGIS and SPSS package programs (trial version) will be used. In this section, information on methodology and variables will be provided.

3.1. Geographically Weighted Regression

The research on regionally weighted regression, pioneered by A. Fotheringham, D. Brunson, and M. Charlton in the late 1990s and early 2000s, led to the development of the "Geographically Weighted Regression" (GWR) method, initially established in 2002 and refined in 2007, as detailed in the book "Geography, Perspectives on Spatial Data Analysis." GWR connects regression analysis with geography and finds applications in various fields, including regional studies, environmental research, transportation planning, political geography, and real estate studies. Scholars in Türkiye (Işık and Pınarcıoğlu, 2007; Öcal and Yıldırım, 2010; Yazgı, 2012; Zeren and Yurtkur, 2012; Yakar, 2013) have recently employed GWR in diverse studies, from fertility rates to the economic impact of terrorism. GWR distinguishes itself from traditional regression by introducing the concepts of "geographical" and "weighted," allowing for localized regression values that consider spatial variation and recognizing the interconnectedness of geographical data, aligning with Tobler (1970)'s first law of geography. "everything is connected to everything else, but those who are close are more related than those who are far away". This shift from traditional regression to spatial regression enhances the accuracy of analyses in the context of varying geographic units (Sakarya and İbişoğlu, 2015, pp.223-224).

The OLS (Ordinary Least Squares) method typically produces a single result for all observations, failing to account for varying influences of independent variables on the dependent variable across different geographic units due to spatial interaction or diffusion. Global regression models cannot capture this variation. In contrast, the Geographical Weighted Regression (GWR) model calculates individualized models for each location, considering local variations. This means that it estimates regression parameters separately for each province. To do this, it assigns weights to values from neighboring provinces based on their proximity to the province in question, representing spatial similarities and differences in province attributes. This sets the GWR model apart from other regression models. The OLS approach is also used for GWR model parameter estimation. Compared to OLS, GWR provides more accurate results by considering local differences. GWR offers several advantages over global models like OLS, as it allows unique regression coefficients for each province and enables the mapping of results, which can identify spatial distribution

heterogeneity—something not accounted for by global models like OLS. (Zeren and Yurtkur, 2012; Yakar, 2013, pp.30-32).

In the described model, data points are weighted based on their distance from a chosen reference point, and this process is repeated for all data points, ultimately yielding a map of these weighted values. This approach, known as geographically weighted regression, allows for a more nuanced analysis by considering the varying influences of geographic factors on regression outcomes. The GWR model relies on spatial statistics tools within Geographic Information Systems (GIS) software to compute and map values between dependent and independent variables. Key considerations in this process include selecting the appropriate kernel type and bandwidth technique. The kernel, responsible for weighing data points, can be fixed or adaptive, with the adaptive approach being preferred when dealing with unevenly distributed data points. Determining the bandwidth, which defines the kernel's capacity, is a crucial step and can be achieved through methods such as Akaike information criterion (AICc), cross-validation (CV), or bandwidth factor. The choice of bandwidth technique can significantly impact the accuracy of the GWR model, with the AIC approach in CV often yielding the best results, especially when dealing with the model's complex structure. Consequently, the adaptive kernel and AICc band selection methods are often employed in GIS applications to generate GWR values that account for spatial variations and produce more accurate findings compared to global regression models. (Sakarya and İbişoğlu, 2015, p.225). In practice, it's often a good idea to try multiple kernel and bandwidth selection methods and compare the results. This sensitivity analysis can help understand how different kernel and bandwidth choices affect the GWR model's performance and provide confidence in the final selection. In this study, different kernel and bandwidth selection methods seem to provide almost no difference in the model performance.

3.2. Data

In this study, provincial administrative capacity index (Sarica, 2021) will be used as an independent variable while Forbes Magazine's liveability index (Demirci, 2022) will be used as a dependent variable in the geographically weighted regression model. Provinces population (2020) will be controlling factor in both OLS and GWR models.

Forbes, a prominent U.S. economic magazine, has recently published a comprehensive list of Türkiye 's most livable cities for the year 2022. The report, which encompasses a broad range of 94 criteria, has unveiled the rankings for the most desirable cities to reside and work in within Türkiye. In this study of livable cities conducted by Forbes, various factors such as innovation, access to essential services, economic potential, and trade capacity were carefully evaluated to determine the rankings (Demirci, 2022).

The provincial administrative capacity component consists of a total of twelve indicators under four dimensions: extractive capacity, policy implementation capacity, regulatory capacity and institutional legitimacy. Extractive capacity consists of the tax level and tax collection rate indicators, which are also frequently used in the capacity literature. Policy implementation capacity consists of the indicators of education and health policies, which citizens consider to be the most important functions of the provincial administration. Regulatory capacity is evaluated through the outcome indicators of public security as a human domain and environmental regulations as a physical domain. Finally, the dimension of institutional legitimacy is addressed through citizens' satisfaction with public services and their complaint applications. As a result,

12 basic indicators have been identified within the framework of extractive, policy implementation, regulation and institutional legitimacy dimensions (Sarica, 2021, p.1758).

First of all, it is necessary to look at how the variables used in the study are distributed across the country. When we look at the 2022 urban livability values, it is observed that the average is relatively higher in the west of the country compared to the eastern provinces. Metropolitan cities such as Istanbul, Ankara, Izmir, Antalya, Tekirdağ, Eskişehir, Bursa, Kocaeli, are leading the way in terms of livability index values. On the other hand, this value is quite low in the Eastern and Southeastern provinces and in some provinces of the Central Anatolia region (See Figure 1).

When we look at the provincial administrative capacity index, which constitutes the independent variable of the GWR model, we can observe that, with a few exceptions, the index values increase towards the northwest of the country, and on the contrary, the figures decrease when we move towards the southeast (See Figure 2).

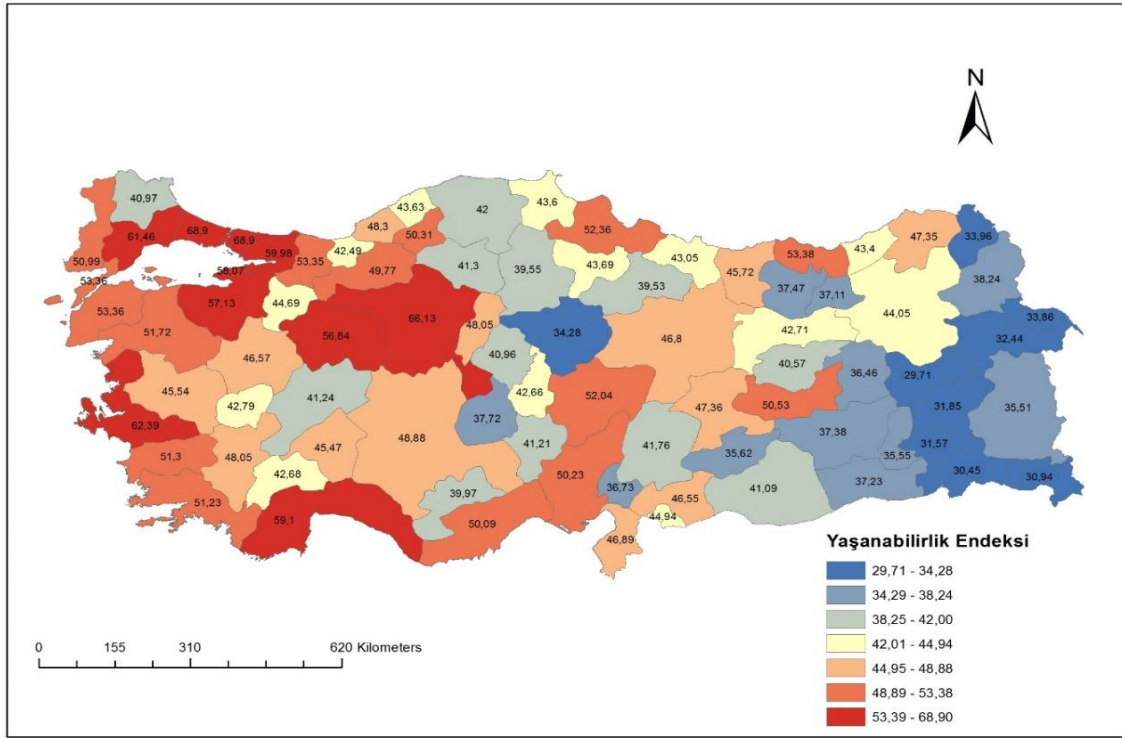

Figure 1. Most Livable Cities in Türkiye

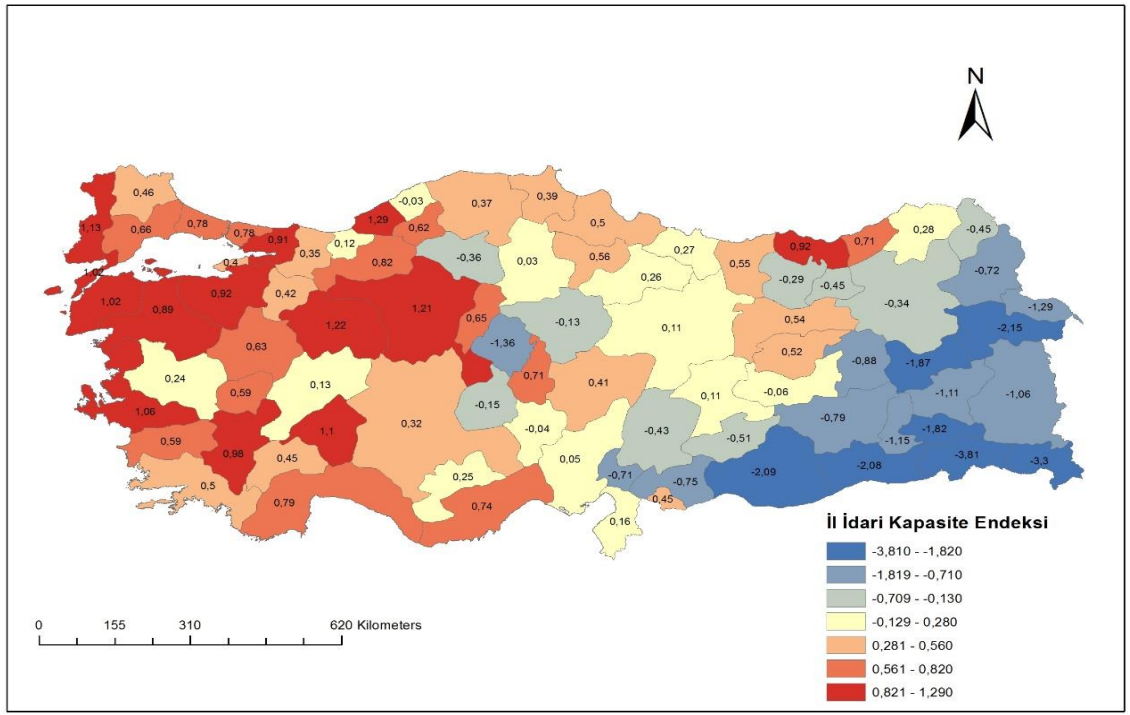

Figure 2. Provincial Administrative Capacity

4. FINDINGS

OLS method is used in modeling the relationship between provincial administrative capacity index values and urban livability. It is important to compare the OLS results with the GWR findings at the first stage. According to the OLS results, the coefficient value of provincial administrative capacity (5.43) is statistically significant at $p=0.01$ level. When the R^2 value is analyzed, it is seen that the administrative capacity value of the provinces explains 71% of the urban livability (See Table 1 and Figure 3).

Table 1. OLS Results

Variable	Coefficients	T-statistics	p-value	R ² -Adjusted R ²
Constant	42.787	73.503	0.000	
Provincial Administrative Capacity	5.432	10.474	0.000	0.710 – 0.706
Population	1.977E-6	7.137	0.000	

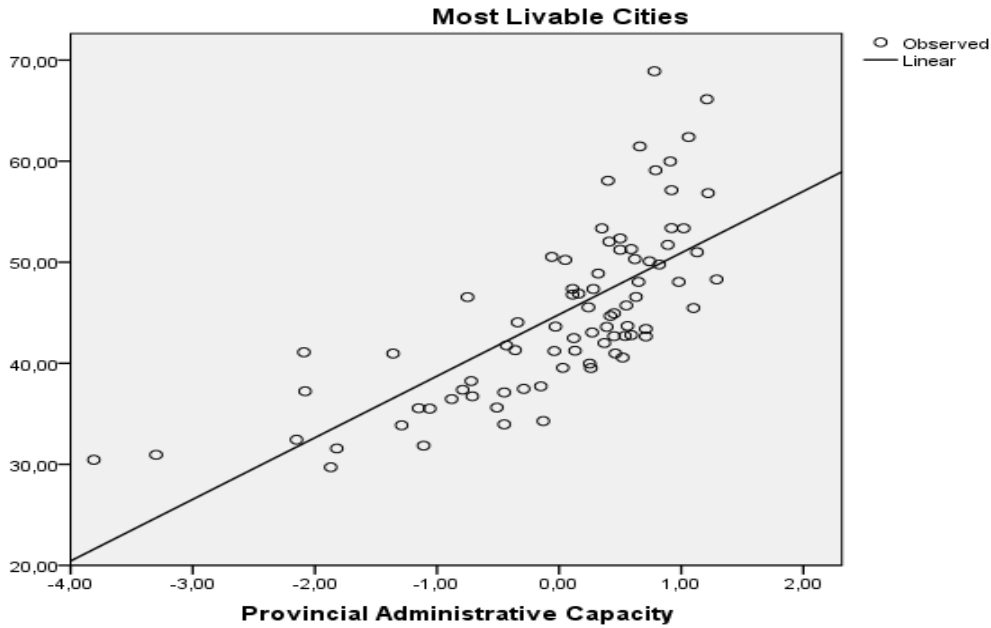

Figure 3. OLS Model of Provincial Administrative Capacity and Urban Livability

The study employed Geographically Weighted Regression (GWR) analysis to examine and model the connection between provincial administrative capacity and urban livability. In contrast to global regression models, the GWR model stands out because it considers both local similarities and differences. Using the weight matrix derived from GWR analysis, it's possible to create a unique regression model for each geographical unit at the local level. While the Ordinary Least Squares (OLS) model offers location-independent predictions by disregarding spatial factors, GWR analysis yields more precise outcomes by acknowledging spatial clustering effects. Consequently, this regression model helps establish relationships that are more applicable to specific provinces and identifies where predictions hold greater validity in a spatial context. This approach allows for a finer understanding of how administrative capacity relates to urban livability at a localized scale.

In geographically weighted regression (GWR), Moran's I index and its associated p-value are used to assess the spatial autocorrelation of residuals (errors) from the regression model. These values provide insights into whether there are spatial patterns or dependencies remaining in the model's residuals. In GWR, the expected value of Moran's I for residuals should ideally be close to 0. A value of 0 indicates that there is no significant spatial autocorrelation remaining in the residuals, meaning that the model has successfully accounted for and explained the spatial patterns in the data. When Moran's I for residuals is close to 0, it suggests that the model has effectively captured the spatial relationships between the dependent variable and the independent variables.

Since Moran's I ranges from -1 (perfect negative spatial autocorrelation) to +1 (perfect positive spatial autocorrelation), a value of -0.18 suggests that there is some level of negative spatial autocorrelation in the residuals. This means that neighboring locations have more dissimilar residuals than would be expected under spatial randomness. There is still some level of statistically significant spatial structure or clustering that cannot be attributed to randomness ($p=0.03$) (See Table 2). This low p-value may result from the presence of outliers or extreme values in the dataset which can sometimes lead to low p-values, even if spatial autocorrelation is weak.

When the control variable (population) discarded from the model, weak spatial autocorrelation is not statistically significant at 0.05 level. Spatial autocorrelation can also be checked visually by analyzing the map of standard residual distribution in the model (See Figure 4).

Table 2. GWR Results

GWR Results				
Method	Neighbors	Residual Squares	Effective Number	Sigma
AICc-Adaptive	67	1302	7.15	4.19
AICc	R ²	Adjusted R ²	Moran's I	p-value
470	0.769	0.75	-0.18	0.03

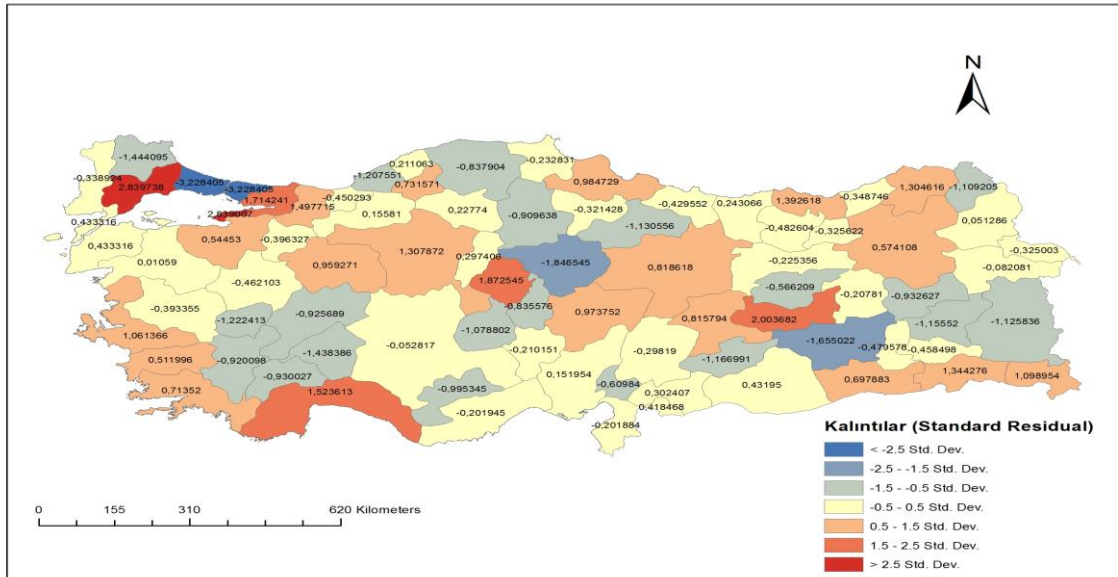

Figure 4. Distribution of Standard Residuals

These results show the outcomes of a geographically weighted regression model, highlighting the relationship between administrative capacity and livability while considering spatial variations. The model's fit statistics, such as $R^2=0.76$ and $AICc=470$, provide insights into how well the model explains the data

Local R^2 values in GWR analysis is important for understanding how well your model fits the data at different locations within the study area. In GWR, R^2 is calculated locally, meaning that there is a separate R^2 value for each location or spatial unit. Analyzing the spatial distribution of local R^2 values can reveal spatial patterns in the data. Clusters of high or low local R^2 values may indicate areas where the GWR model performs particularly well or poorly.

When the local R^2 values of the provinces are analyzed according to the GWR analysis, it is seen that high R^2 values are clustered in the east of Türkiye. The highest local R^2 values were obtained in Şanlıurfa, Mardin, Şırnak, Batman and Siirt (> 0.72) in the Southeastern Anatolia region. The gradual decrease in local R^2 values when moving towards the west of the country reveals that while administrative capacity better explains the effect of administrative capacity on urban

livability in the eastern provinces of Türkiye, this relationship weakens in the west. Therefore, it would not be wrong to conclude that some explanatory factors other than the effect of administrative capacity may be more prominent in terms of the livability of the western provinces (See Figure 5).

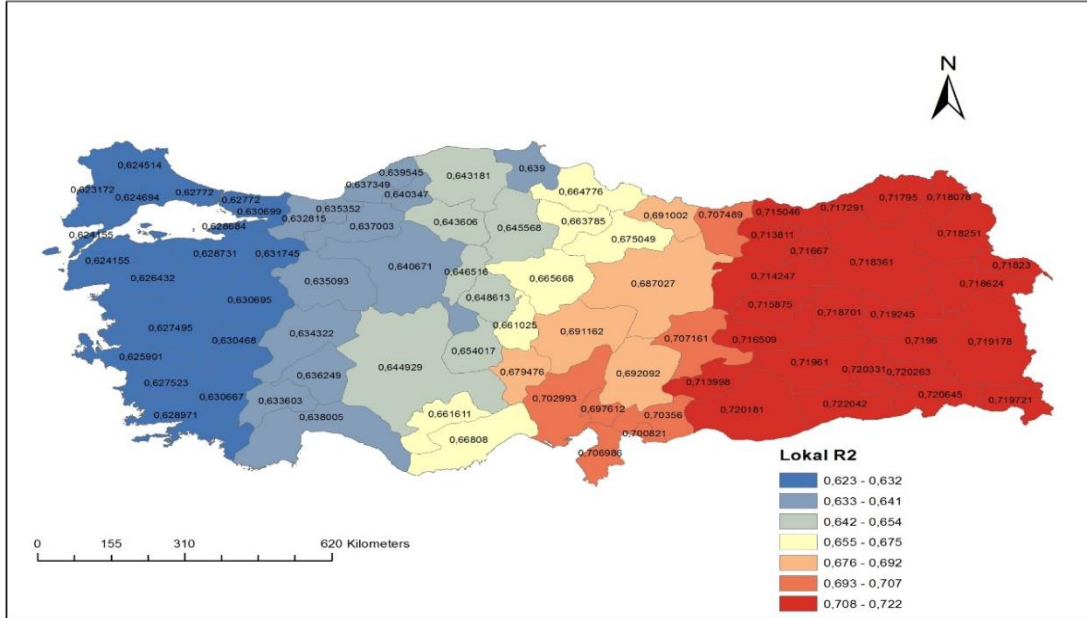

Figure 5. Distribution of Local R2

Interpreting the coefficients in Geographically Weighted Regression (GWR) analysis requires considering the context of the study and understanding how they vary spatially. GWR estimates a separate set of coefficients for each location within the study area. Unlike in traditional linear regression, where there is a single set of coefficients for the entire dataset, GWR provides location-specific coefficients. Each coefficient represents the local relationship between the dependent variable and the independent variable(s) at a specific location. In this study, the results of the GWR model suggests that there is a spatial heterogeneity in the relationship between administrative capacity and urban livability (See Figure 6). According to the OLS results, the effect of administrative capacity on urban livability is 5.43 in terms of coefficient (global), while according to the GWR results, this coefficient decreases in the east and gradually increases towards the west. These results suggest that provincial administrative capacity has relatively more influence on urban livability in the western parts.

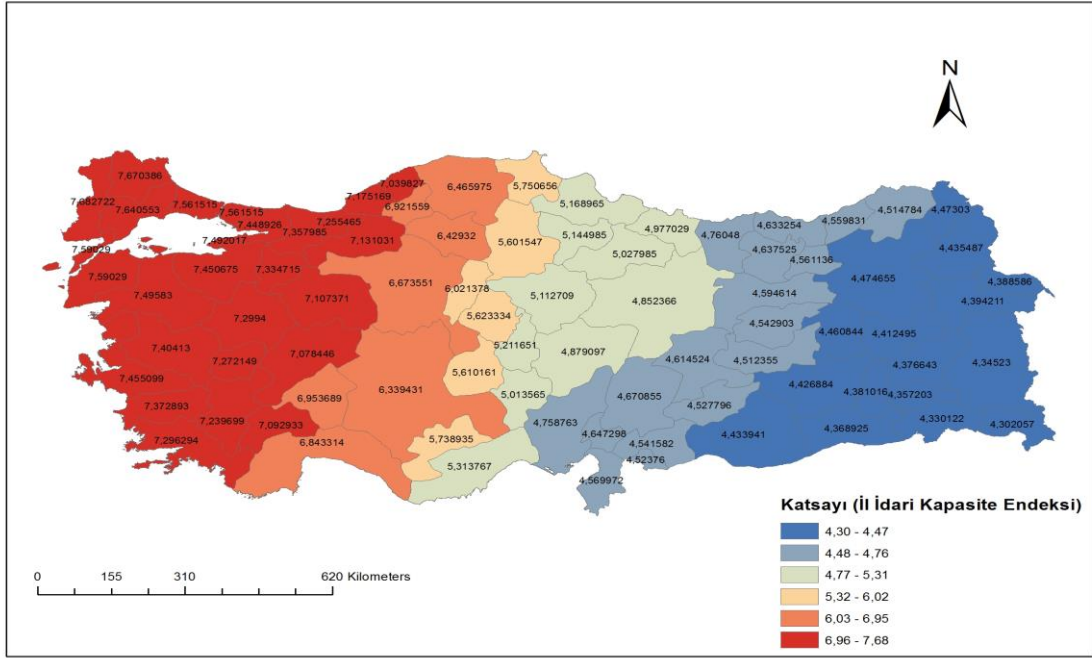

Figure 5. Distribution of Coefficients (Provincial Administrative Capacity)

5. CONCLUSION

This study has shed light on the critical relationship between administrative capacity and urban livability in Türkiye's 81 provinces. The research journey embarked upon by examining the administrative capacity of these provinces and its potential impact on the quality of life experienced by their residents has yielded valuable insights. Firstly, it is evident that administrative capacity is not a mere administrative concern; rather, it plays a pivotal role in shaping various aspects of society and governance. As highlighted throughout this study, a robust administrative capacity is indispensable for the effective functioning of public institutions, economic development, democratic progress, efficient implementation of public policies, social cohesion, and even national security. It is a linchpin for ensuring local democracy and preventing conflicts within society. Therefore, the imperative for nations, including Türkiye, to assess and enhance their administrative capacities cannot be overstated.

One of the notable conclusion of this study is the positive correlation between administrative capacity and urban livability. The administrative capacity of provinces, as measured by the provincial administrative capacity index, significantly influences urban livability. This correlation holds true at both the global and geographically varying levels, as demonstrated by the OLS and GWR models, respectively. The 71% explanatory power of administrative capacity on urban livability, as indicated by the R^2 value, underpins the importance of this factor.

The spatial distribution of this relationship reveals an interesting pattern. While administrative capacity has a relatively uniform influence on urban livability in the western provinces of Türkiye, it exhibits a decreasing effect as one moves eastward. This regional variation emphasizes the need for tailored policy interventions and governance strategies to address the administrative capacity issues faced by different areas. It is crucial for policymakers to consider this geographical aspect

when formulating strategies for improving administrative capacity and, consequently, enhancing urban livability.

The study indicates the critical role of administrative capacity in shaping the quality of urban life in Türkiye's provinces. It provides empirical evidence of the positive relationship between administrative capacity and urban livability, while also highlighting the regional variations in this relationship. For the future research, the study urges for comparing the outcomes with different nations, promoting lengthy studies to track patterns over time, and stressing the importance of qualitative perspectives, policy interventions, and exploration of socioeconomic influences. Furthermore, conducting dynamic analyses of individual aspects of livability and investigating citizen engagement could enhance our understanding of the intricate connection between administrative capability and urban livability. The findings also offer valuable insights for policymakers seeking to improve governance, promote livability, and ensure the well-being of citizens across different regions of Türkiye. Increasing the level of provincial administrative capacity should be at the top of their agenda so that policy programs such as security or economic programs will result with more livable localities. As the country and other nations continue to address the challenges of the 21st century, it is imperative to recognize administrative capacity as a key driver of progress and a catalyst for building better, more livable communities.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	21 Eylül 2023 13 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Salih Özgür SARICA
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	21 September 2023 13 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Salih Özgür SARICA
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

REFERENCES | KAYNAKÇA

- Addison, H. (2009). *Is administrative capacity a useful concept? review of the application, meaning and observation of administrative capacity in political science literature*. London School of Economics: Department of Government, England
- Baltutar, B. and Artar, M. (2022). Yaşanabilir bir kent mümkün mü? Bartın örneğinde araştırma. *Karadeniz 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, 116-128
- Cingolani, L. and Fazekas, M. (2017). *Administrative capacities that matter: organisational drivers of public procurement competitiveness in 32 European countries*. Retrieved from: <https://www.merit.unu.edu/seminars/docs>
- Demirci, G. (2022). Forbes announced the most livable cities in Turkey, Expat Guide Turkey, Retrieved from: <https://expatguideturkey.com/forbes-announced-the-most-livable-cities-in-turkey/>
- Eke, A.S.M.M. and Fitoz, İ. (2006). Mekanın yaşanabilirliği üzerine sistematik bir çözümleme. *Tasarım+ Kuram*, 10(18), 137-148. doi: [10.23835/tasarimkuram.239598](https://doi.org/10.23835/tasarimkuram.239598)
- Elshater, A., Abusaada, H., and AlWaer, H. (2022). Smart liveable cities: plans or forms?. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Urban Design and Planning*, 175(3), 98-102. doi:[10.1680/jurdp.2022.175.3.98](https://doi.org/10.1680/jurdp.2022.175.3.98)
- Farazmand, A. (2009). Building administrative capacity for the age of rapid globalization: a modest prescription for the twenty-first century. *Public Administration Review*, 69(6), 1007-1020. doi:[10.1111/j.1540-6210.2009.02054.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2009.02054.x)
- Goggin, M., Bowman, A., Leste, J., and O'Toole Jr. L. (1990). *Implementation theory and practice: toward a third generation*. New York: Harper Collins.
- Hlynsdottir, E.M. (2016). Administrative capacity and long-term policy making at the Icelandic local level. *Stjórnmal og Stjórnsýsla*, 12(2), 237. doi:[10.13177/irpa.a.2016.12.2.3](https://doi.org/10.13177/irpa.a.2016.12.2.3)
- Honadle, B.W. (1981). A capacity-building framework: a search for concept and purpose. *Public Administration Review*, 41(5), 575-580. doi:[10.2307/976270](https://doi.org/10.2307/976270)
- Hou, Y., Moynihan, D.P., and Ingraham, P.W. (2003). Capacity, management, and performance: exploring the links. *The American Review of Public Administration*, 33(3), 295-315. doi:[10.1177/0275074003251651](https://doi.org/10.1177/0275074003251651)
- Iskandar, P. and Prasetyo, W. (2022). Liveable city from the perspective of disaster management. *In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 986(1), 012043. IOP Publishing.
- Işık, O. and Pınarcıoğlu M.M. (2006). Geographies of silent transition: a geographically weighted regression approach to regional fertility differences in Turkey. *European Journal of Population*, 22(4), 399-421. doi: [10.1007/s10680-006-9111-5](https://doi.org/10.1007/s10680-006-9111-5)
- Jreisat, J. E. (2012). Rethinking administrative capacity development: *the Arab States*. *Public Organization Review*, 12(2), 139-155. doi:[10.1007/s11115-011-0164-5](https://doi.org/10.1007/s11115-011-0164-5)
- Kayır, G.Ö. (2007). Coğrafi bilgi sisteminden yararlanarak Antalya kenti için sürdürülebilirlik projesi. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi Bildiriler Kitabı*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, 561- 570.

-
- Lodge, M. and Wegrich, K. (2014). *The problem-solving capacity of the modern state: governance challenges and administrative capacities*. Oxford: Oxford University Press
- Mihaescu, C. and Tapardel, A. C. (2013). Administrative capacity building of public administrations under the European financial assistance. *Journal of US-China Public Administration*, 10(7), 672-679. ISSN 1935-9691 (Online)
- Mousavi, S.N. (2013). Livability in historic urban quarters case study: walled city of Famagusta. *Master of Science in Urban Design Eastern Mediterranean University*. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/11129/3486>
- OECD and Sigma (2014). *The principles of public administration, Organisation for Economic Co-operation and Development*. Retrieved from: <http://www.sigmaweb.org/publications/Principles-Public-Administration-Nov2014.pdf>
- Okulicz-Kozaryn, A. (2011). City life: rankings (livability) versus perceptions (satisfaction). *Social Indicators Research*, 110(2), 433–451. doi:[10.1007/s11205-011-9939-x](https://doi.org/10.1007/s11205-011-9939-x)
- Öcal, N. and Yildirim J. (2010). Regional effects of terrorism on economic growth in Turkey: A geographically weighted regression approach. *Journal of Peace Research*, 47, 477-489. doi:[10.1177/0022343310364576](https://doi.org/10.1177/0022343310364576)
- Polidano, C. (2000). Measuring public sector capacity. *World Development*, 28(5), 805-822. doi:[10.1016/S0305-750X\(99\)00158-8](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(99)00158-8)
- Rozen, T. (2013). Administrative capacity of local governments: political dimensions, *Lex Localis*, 11(3), 387. doi:[10.4335/11.3.387-407](https://doi.org/10.4335/11.3.387-407)
- Sakarya, A. and İbişoğlu, Ç. (2015). Türkiye’de illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinin coğrafi ağırlıklı regresyon modeli ile analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (32), 211-238. doi:[10.14781/mcd.63200](https://doi.org/10.14781/mcd.63200)
- Salzano, E. (1997) Seven aims for the livable city. In *Making Cities Livable, International Making Cities Livable Conferences* (Lennard SH, von Ungern-Sternberg S and Lennard HL (eds)). Gondolier Press, California, USA.
- Sarı, V.İ. and Kindap, A. (2018). Türkiye’de kentsel yaşam kalitesi göstergelerinin analizi. *Sayıştay Dergisi*, (108), 39-72. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sayistay/issue/61564/919231>
- Sarıca, S.Ö. (2021). Türkiye’de illerin idari kapasite endeksi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1754-1771. doi:[10.30783/nevsosbilen.935697](https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.935697)
- Sarıca, S.Ö. and Acar, M. (2022). İdari kapasitenin anlamı ve önemi üzerine bir değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, 494, 307-336. Retrieved from: <http://www.tid.gov.tr/turk-idare-dergisi-494sayi>
- Serag El Din, H., Shalaby, A., Farouh, H.E., and Elariane, S.A. (2013). Principles of urban quality of life for a neighborhood. *HBRC Journal*, 9(1), 86–92. doi:[10.1016/j.hbrj.2013.02.007](https://doi.org/10.1016/j.hbrj.2013.02.007)
- Şolt, H.B.H. (2018). Yerel kalkınma olgusunun yaşanabilir kentler açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 39-46. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/uysad/issue/37764/436011>
-

-
- Timmer V and Seymour N-K (2005) The livable city. *The World Urban Forum 2006*, Working Group, International Centre for Sustainable Cities, Vancouver, BC, Canada.
- Tobler, W.R. (1970). A computer movie simulating urban growth in the Detroit region. *Economic Geography*, 46, 234-240. doi:[10.2307/143141](https://doi.org/10.2307/143141)
- Uçar Kocaoğlu, B. (2013). Belediyelerde yönetsel kapasite değerlendirmesi: İç Anadolu bölgesi ve Arizona eyaleti belediyeleri örneklerinin karşılaştırılması (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- UNDP (2008). *Capacity development, practice note: 4*. United Nations Development Programme, Retrieved from: https://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/capacitydevelopment/capacity-development-practice-note/PN_Capacity_Development.pdf
- Yakar, M. (2013). Türkiye'de iller arası net göçlerle sosyo-ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişkinin coğrafi ağırlıklı regresyon ile analizi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 22(1), 27-43. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ece/issue/4867/66880>
- Yazgı, B. (2012). Analysing the effect of urban form elements on house prices in İstanbul by geographically weighted regression. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
- Zeren, Y. and Koç Yurtkur A. (2012). Türkiye'de telekomünikasyon altyapısının ekonomik gelişmişliğe etkisi: coğrafi ağırlıklı regresyon yöntemi. *Sosyoekonomi*, 17(17), 63-84. doi:[10.17233/se.44205](https://doi.org/10.17233/se.44205)

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Son yıllarda, idari kapasitenin incelenmesi, ülkelerin kalkınma çabalarını şekillendirmedeki önemli rolüne vurgu yaparak küresel çapta önem kazanmıştır. Avrupa Birliği'nin kamu yönetimi standartlarını karşılaştırma girişimleri dikkate alındığında, diğer ülkelerin yanı sıra Türkiye'nin de idari kapasitesini değerlendirmesi ve geliştirmesi stratejik hale gelmiştir. Bununla birlikte idari kapasiteye benzer şekilde örtük ancak çok önemli bir kavram olan kentsel yaşanabilirlik, özellikle yerel düzeyde kapsamlı araştırmaların odağı haline gelmiştir. Toplumsal farklılıklar ne olursa olsun, insanlar evrensel olarak temel hak ve ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanmasını arzulamakta ve bu beklentilerini mekânsal alanlarla ilişkilendirmektedir. Kamu yönetimlerinin yetkinliğinin, hizmet sundukları alanların yaşanabilirliğini şekillendirmede önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmanın temel amacı, il idari kapasitesinin Türkiye'de kentsel yaşanabilirliğin coğrafi boyutları üzerindeki potansiyel etkisini ortaya çıkarmaktır.

İdari kapasitenin sonuçlarına göre değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. İster yerel, ister ulusal veya uluslararası düzeyde olsun, kamu kurumlarının etkili ve verimli işleyişi temelde tüm kurumsal kademelerde güçlü bir idari kapasitenin varlığına bağlıdır. Son yıllarda, idari kapasitenin artırılması yoluyla ülkelerin kurumsal düzeyinde gerçekleştirilebilecek potansiyel dönüşümlere ilişkin kapsamlı araştırmalara tanık olunmuştur. Bu iyileştirmelerin, kamu kurumlarının performansının artırılması, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, demokratik ilerlemenin teşvik edilmesi, kamu politikalarının etkili bir şekilde uygulanması, toplumsal çatışmaların azaltılması, terörle mücadele ve yerel demokrasinin canlılığının sağlanması gibi temel dinamikleri katalize edebileceği ileri sürülmektedir. Özellikle idari kapasite, kentlerin başarısını ve kent sakinlerine yüksek bir yaşam kalitesi sunma kabiliyetini belirlemede temel bir dayanak noktasıdır. Bu faktörler toplu olarak bir kentin potansiyel sakinleri ve işletmeleri için daha cazip hale gelmesine katkıda bulunmakta ve böylece kentsel yaşanabilirliği zenginleştirmektedir.

Bu çalışma Türkiye'deki 81 ili kapsamaktadır. Temel hipotez, idari kapasite düzeylerinin yaşanabilirlik üzerindeki etkisinin coğrafi olarak farklılık gösterdiğine yöneliktir. Bu hipotezi doğrulamak için çalışmada bağımsız değişken olarak il idari kapasite endeksi, bağımlı değişken olarak da Forbes Dergisi'nin yaşanabilirlik endeksi (2022) coğrafi ağırlıklı regresyon modelinde kullanılmıştır. Ayrıca, 2020 yılına ait nüfus verileri hem Global (OLS) hem de Coğrafi Ağırlıklı Regresyon (GWR) modellerine kontrol faktörü olarak dâhil edilmiştir. Araştırma bulguları, il idari kapasitesi ile kentsel yaşanabilirlik arasındaki ilişkiye dair dikkat çekici bilgiler ortaya koymaktadır. OLS analizi, il idari kapasitesi için katsayı değerinin (5,43) $p=0,01$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, R^2 değerine bakıldığında, il idari kapasitesi, kentsel yaşanabilirlikteki varyansın %71'ini açıklamaktadır.

Diğer yandan coğrafi ağırlıklı regresyon modeli, mekansal farklılıkları göz önünde bulundurarak idari kapasite ile kentsel yaşanabilirlik arasındaki ilişkiye dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Öncelikle mekansal otokorelasyon ($p=0,03$) model açısından düşük bir sonuç vermektedir. Bu durum p -değerlerini etkilediği bilinen uç değerlere atfedilebilir ancak nüfus kontrol değişkeni modelden çıkarıldığında, zayıf mekansal otokorelasyon 0.05 düzeyinde istatistiksel anlamlılığını yitirmektedir. Modelin 0,76'lık R^2 değeri ve 470'lik AICc değeri de dahil olmak üzere uyum istatistikleri, modelin verileri açıklamadaki etkinliğini ortaya koymaktadır. Modelin bulguları incelendiğinde katsayılar da coğrafi farklılıklar göze çarpmaktadır. OLS sonuçlarına göre, idari kapasitenin kentsel yaşanabilirlik üzerindeki etkisi 5,43'lük küresel bir katsayı sergilemektedir.

Ancak GWR analizi, doğu bölgelerinde katsayının azaldığını ve batıya doğru artan bir eğilim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin batı bölgelerinde idari kapasitenin kentsel yaşanabilirlik üzerinde göreceli olarak daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özetle, bu çalışma Türkiye'de kentsel yaşanabilirliğin oluşumunda idari kapasitenin önemini desteklemektedir. Bulgular idari yetkinlik ile kent sakinlerinin deneyimlediği yaşam kalitesi arasındaki kritik bağı doğrulamakta, politika karar vericileri için idari kapasiteyi geliştiren hedefe yönelik stratejilere olan ihtiyacın önemini vurgulamaktadır.

KREDİ TEMERRÜT TAKAS PRİMİ VOLATİLİTESİ VE SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERLE OLAN İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Mustafa ÇEVİK¹

Dilek ŞAHİN ÇEVİK²

Atıf: Çevik, M. ve Şahin Çevik, D. (2023). Kredi temerrüt takas primi volatilitesi ve seçilmiş makroekonomik değişkenlerle olan ilişkisi: Türkiye örneği. *Hittit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 461-482. doi:10.17218/hittitsbd.1360236

Özet: Bu çalışmada uygulamanın ilk kısmında Türkiye'nin ülke risk priminde gözlenen volatilitenin 2004-2022 dönemi için incelenmiştir. Daha sonra ülke risk primi ile seçili makroekonomik değişkenler (dolar kuru, enflasyon, faiz ve BİST-100) arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada ARMA(3,3)-GJR GARCH (1,1) modeli ile volatilitenin modellenmesi yapılmış ve daha sonra ARDL sınır testi uygulanmıştır. Volatilitenin modellenmesi sonucunda ülke risk primi sistemine gelen şokların volatilitenin direnci düşük çıkmıştır. Yine volatilitenin modellenmesi sonucunda Asimetri katsayısına göre sistemde kaldıraç etkisi bulunmamaktadır. İncelenen dönemin uzun bir zaman dilimi olduğu göz önünde bulundurularak seride olabilecek yapısal kırılmalar, Varyansta Kırılma testi ile incelenmiş ve bulunan dört kırılma tarihi modele dâhil edilmiştir. Varyans denkleminde kırılma tarihlerinin dâhil edildiği modelin geçersiz çıkması sonucu ile volatilitenin direncinin düşük çıkması, birbirini destekleyen sonuçlar olarak dikkati çekmektedir. ARDL sınır testi sonucunda ülke risk primleri ile modelde kullanılan makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünlük ilişkisi belirlenmiştir. ARDL modelinde kısa ve uzun dönem birlikte dikkate alındığında ülke risk primleri üzerinde etki gücü en yüksek faktörün sermaye piyasası olduğu belirlenmiştir. Uzun dönemde fiyatlar genel düzeyi kaynaklı şoklar, ülke risk priminde artışa neden olurken kısa dönemde bağımsız değişkenlerden ülke risk primi üzerine çeşitli gecikmelerden anlamlı etkiler belirlenmiştir. ARDL modelinde kısa dönem sonuçları ile hesaplanan ECM'ye göre bir önceki dönemde oluşan şokun neden olduğu dengesizliğin %26'lık kısmı cari dönemde giderilerek uzun dönemli denge konumuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kredi Temerrüt Takas Primi, GJR-GARCH Modeli, Volatilitenin, ARDL Sınır Testi, Eşbütünlük Testi

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 14.09.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 17.12.2023

* Bu çalışma 26-27 Mayıs 2023 tarihinde Uluslararası Ekonomi Finans ve İşletme Kongresinde (EFİ 2023) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
This study was presented as an oral presentation at the International Economy Finance and Business Congress (EFI 2023) on May 26-27, 2023.

¹ Sorumlu Yazar, Dr., Bağımsız Araştırmacı, m.emrecek@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-8735-5773>
Corresponding Author, Dr., Independent Researcher, m.emrecek@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-8735-5773>

² Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, dilek58sahin@hotmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-4830-8106> | <https://ror.org/04f81fm77>
Assoc. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management, dilek58sahin@hotmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-4830-8106> | <https://ror.org/04f81fm77>

***Credit Default Swap Premium Volatility and its Relationship With Selected
Macroeconomic Variables: The Case of Türkiye***

Citation: Çevik, M. ve Şahin Çevik, D. (2023). Credit default swap premium volatility and its relationship with selected macroeconomic variables: the case of Türkiye. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 461-482. doi: 10.17218/hititsbd.1360236

Abstract: In this study, in the first part of the empirical application, we examined the volatility observed in Türkiye's country risk premium for the 2004-2022 period. Then, we investigated the short- and long-term relationship between the country risk premium and selected macroeconomic variables (dollar exchange rate, inflation, interest and BIST-100). In this context, in the study, volatility modeling was done with the ARMA(3,3)-GJR GARCH (1,1) model and then the ARDL bound test was applied. As a result of volatility modeling, the volatility resistance of shocks to the country risk premium system was found to be low. Again, as a result of volatility modeling, there is no leverage effect in the system according to the Asymmetry coefficient. Considering that the examined period is a long time period, possible structural breaks in the series were examined with the Break in Variance test and the four break dates found were included in the model. The invalidity of the model that included break dates in the variance equation and the low volatility resistance are noteworthy as mutually supporting results. As a result of the ARDL bounds test, a long-term cointegration relationship was determined between country risk premiums and macroeconomic variables used in the model. Considering the short and long term together in the ARDL model, it has been determined that the factor with the highest impact on country risk premiums is the capital market. While shocks originating from the general level of prices cause an increase in the country risk premium in the long term, significant effects from various lags on the country risk premium, one of the independent variables, were determined in the short term. According to the ECM calculated with short-term results in the ARDL model, 26% of the imbalance caused by the shock in the previous period is eliminated in the current period and long-term equilibrium is achieved.

Keywords: Credit Default Swap Premium, GJR-GARCH Model, Volatility, ARDL Boundary Test, Cointegration Test

1. GİRİŞ

Bretton Woods sisteminin çökmesi sonucunda 1972 yılından itibaren döviz ve faiz piyasalarında yaşanan dalgalanmalar, finans piyasalarında belirsizliği artırmış ve bireysel-kurumsal yatırımcı için riskten korunma ihtiyacını doğurmuştur. Riskten korunma ve spekülasyon temelli para kazanma motivasyonu ise vadeli işlem ve opsiyon piyasalarında işlem hacimlerinin yıldan yıla yükselmesine neden olmuştur. 1970'li yıllardan günümüze değin finansal piyasalarda gözlenen en önemli gelişmelerden biri ise türev piyasalarda meydana gelen hızlı büyümedir. Bu çalışmanın odağında yer alan kredi temerrüt takası (CDS) ise kredi türevleri arasında yer almaktadır. Pollack'e (2003) göre kredi türevi; değeri tahvil yada krediye benzer bir dayanak varlığın kredi kalitesine bağlı olan ve karşı tarafa işleme konu olan dayanak varlığın riskini-getirisini transfer eden finansal araçtır. Kiff ve Morrow'e (2000) göre ise dayanak varlığın (kredi-tahvil) sahipliğini devretmeden risk ve getirisini karşı tarafa devreden araçtır. Finansal işlemlerde risk-getiri dayanak varlık olarak da bilinen referans varlıktan ka,ynaklıdır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere kredi türevinde koruma satın alan taraf ve sözleşmede belirtilen şartların hayat bulması durumunda sözleşmede yer alan tutarda ödemeyi alacak olan taraf olarak iki tarafın katılımı ile oluşan bir işlem söz konusudur. Türev araçlar arasında riskten korunma amacıyla kullanılan CDS ise firma düzeyinde olduğu gibi ülkelerin finansal risklerini de ölçen önemli bir risk göstergesi haline gelmiştir. İlk takas (swap) işlemine örnek olarak Avusturya Merkez Bankasının 1923 yılında yaptığı spot piyasa işlemi gösterilmektedir. Bu işlemde İngiliz Sterlinine karşılık Avusturya ulusal parası peşin satılıp vadeli olarak geri satın alınmıştır. Takas işlemlerinin gelişmeye başladığı dönem 1970'li yıllardır.

CDS, kredinin geri ödenmeme riskine karşı kredi verenin belirli bir prim karşılığında sigortalandığı ve söz konusu tarafların güvence altına alındığı bir finansal sözleşmedir (Atmışdörtoğlu, 2020, s.45). Başka bir ifadeyle, CDS alıcısını kredinin geri ödenmemesi riskine yönelik koruma altına alan kredi türevidir (Dinç ve diğerleri, 2018, s.182). CDS primleri ülkelerin kredi risklerini ölçmede kullanılmaktadır ve bundan dolayı uluslararası yatırımcıların söz konusu ülkeye yönelik risk algısının oluşmasında önemli bir göstergedir. Bu bağlamda, CDS priminin yükselmesi risk düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. CDS düzeyi ülkeye gelecek yabancı yatırımlar üzerinde önemli bir belirleyicidir. CDS primlerini makroekonomik faktörlerin yanı sıra ülkelerin karşılaştığı sosyal ve siyasal gelişmeler ile tabiat felaketlerinin de etkilediği bilinmektedir.

Çalışmanın önemi, CDS yatırımcısının CDS'de görülen volatiliteye ve CDS üzerinde etkili olan makroekonomik değişkenlere göre pozisyon almasında yatmaktadır. Diğer bir anlatımla; CDS yatırımcısı doğal afetlerden siyasi gelişmelere, finansal iniş-çıkışlardan borç ödeme yeterliliğine kadar pek çok dış faktöre anında tepki veren CDS primlerine taraf olma konusunda karar verebilir.

Çalışmanın amacı, 2004-2022 dönemleri için Türkiye'nin kredi temerrüt takas primlerinin volalitesini inceleyerek bazı makroekonomik değişkenlerle olan ilişkisini analiz etmektir. İlgili literatürde CDS primlerinin makroekonomik değişkenlerle ilişkisinin incelendiği fakat volatilitenin özelliklerinin dikkate alınmadığı görülmüştür. Bu çalışma ile finans yazınına, risk primlerinin volatilitenin özellikleri ile ekonomiye yön veren değişkenlerin etkileşiminin incelenmesi ile katkı sağlamak istenmiştir.

Çalışmada bağımlı değişkeni temel alan volatilitenin modellenmesi yapılmış, ardından bağımlı değişken üzerinde etkisi olabilecek değişkenler ile sınır testi yapılmıştır. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde konu ile ilgili yazın incelemesine yer verilmiştir. Veri seti ve yöntemin bulunduğu üçüncü bölümün ardından dördüncü bölümde analiz bulgularına yer almaktadır. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kredi risk primi (CDS) ile ilgili yapılan ilk araştırmalara bakıldığında ekonomi ve finans alanına katkıda bulunan çalışmaların bulunduğu görülmektedir. CDS fiyatlamasına ilişkin ilk çalışma Duffie'ye (1999) aittir. Hull ve diğerleri (2004) geri kazanım oranı ve CDS fiyatlarının birbirini üzerindeki etkisini ele almıştır. Ardından çalışmaya temerrüt olasılıkları da dâhil edilerek prim hesaplaması yapılmıştır. Skinner ve Townend (2002) ise CDS fiyatlamasını regresyona dayalı modellerle incelemişlerdir.

Literatürde yapılan ilk araştırmaların yanı sıra CDS primleri ile ilgili yapılan çalışmaları; CDS primini etkileyen firma düzeyindeki değişkenler ve ülke düzeyindeki değişkenler olarak iki başlık altında incelemek mümkündür. CDS ile ilgili ülke düzeyinde yapılan çalışmalara bakıldığında CDS'i belirleyen ekonomik, finansal ve politik değişkenler bulunmaktadır. Söz konusu bu değişkenlerin CDS primleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında, firma düzeyinde likidite, kaldıraç, borsa getirileri ele alınırken; ülke düzeyinde ekonomik göstere olarak enflasyon, cari açık, işsizlik, kamu borcu değişkenleri; finansal göstere olarak ise döviz kurları, faiz oranı, hisse senedi fiyatları ve borsa endeksi gibi değişkenler ele alınmaktadır.

Literatür incelendiğinde, kredi temerrüt takas primleri ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğunun 2008 Küresel Finansal Krizden sonra yoğunlaşmaya başladığı ve CDS primi ile finansal piyasalar ve makroekonomik değişkenlere ilişkin yanı sıra yayılma etkisinin incelendiği

çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

2008 küresel finans krizinin ülke CDS'leri arasındaki etkileşimini araştıran Yoshizaki ve diğerleri (2013) çapraz korelasyon fonksiyonu yaklaşımı ile Ocak 2009-Mart 2011 dönemini ele almıştır. AB üyesi beş ülke ile Japonya'nın 5 yıl vadeli CDS primlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda Japonya ve Yunanistan dışındaki ülkelerin CDS fiyatları arasında nedensel bir bağlantı olduğu belirlenmiştir.

Ülke kredi notu duyurularının CDS primlerine etkisini ve gelişen ülke CDS primleri arasındaki yayılım etkisini araştıran Ismailescu ve Kazemi (2010) 22 örnekleme ait verileri lojistik regresyon yöntemi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda risk primlerinin negatif bir haberi önceden tahmin etme yeteneğine sahip olduğu ve pozitif duyuruların yayılma etkisinin negatif duyurulardan daha büyük olduğu belirlenmiştir.

Aydın ve diğerleri (2016), 2010:01 ve 2015:01 dönemlerini kapsayan günlük frekanslı veriler ile ele alınan gelişmiş ve gelişmekte olan 10 ülkeye ait (Almanya, Brezilya, Endonezya, Fransa, İrlanda, İtalya, Malezya, Rusya, Şili, Türkiye) CDS primleri ile borsa kapanış fiyatları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Regresyon Eğrisi Tahmini Modelleri kullanılarak gerçekleştirilen analizde, değişkenler arasında İrlanda 0,90 R² değeri ile en güçlü ilişki söz konusu iken; Şili, Endonezya gibi gelişmekte olan ülkeler için değişkenler arasında R² değerinin 0,10'un altında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'nin ülke CDS primleri ile sermaye piyasası ve döviz piyasasına ait aylık veriler yardımı ile Eşbütünlük ve nedensellik analizi yapan Şahin ve Özkan (2018) çalışma sonucunda sermaye piyasası ile CDS primleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Dinç ve diğerleri (2018), Türkiye için Ocak 2012-Aralık 2016 tarihleri arası alınarak aylık CDS primlerinde ortaya çıkan kırılmalar çok kırılmalı birim kök testi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin kredi risk priminde Nisan 2013, Eylül 2014, Haziran 2015 ve Şubat 2016 tarihlerinde ki kırılmaların anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Volatil petrol fiyatlarının ülke risk primlerine olan etkilerini araştıran Wang ve diğerleri, (2019) Copula-CoVaR modeli ile BRICS ve G7 ülke CDS primleri üzerinde araştırma yapmıştır. Çalışma sonucunda ilk sonuç, taban ve tavan petrol fiyatlarının CDS primlerinin yayılmasına olan etkisi benzer çıkmıştır. Petrol fiyatlarındaki volatilitenin diğer sonucu ise petrol ithal eden ülkeler özelinde ülke ekonomik durumuna göre değişkenlik göstermesidir.

Gemmil ve Marra (2019) CDS fiyatlarını Lehman Brothers skandalı öncesi ve sonrası için Merton Modeli ile araştırmıştır. Kuzey Amerika Yatırım Ekdesinde yer alan 125 firmanın 5 yıl vadeli CDS fiyatlarının esas alındığı çalışma sonucunda ortalama CDS fiyatının kriz öncesi döneme göre kriz sonrasında yüksek seviyede kaldığı belirlenmiştir.

Raimbourg ve Salvade (2020) GARCH modelleri yardımı ile kredi not duyurularının CDS volatilitesine olan etkileri 2008 - 2013 dönemi için incelemiştir. çalışma sonucuna göre; yatırım yapılabilir seviyede olan ülkenin notunun düşmesi ve negatif izlemeye alınması, CDS priminin oynaklığının azalmasına neden olurken, negatif izlemeye alma, spekülasyon ülkenin CDS volatilitelerini arttırdığı belirlenmiştir.

Atmışdörtöğlü (2020), gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Çin, Rusya ve Türkiye için CDS primleri ve bazı ekonomik göstergeler arasındaki ilişki incelenmiştir. 2010-2019 dönemi için günlük veriler ele alınarak VAR analizi yapılmıştır. Analiz bulguları, ele alınan değişkenler

arasında en büyük etkiye borsa endeksinin sahip olduğu görülmüştür. Buna karşılık döviz kuru ve faiz oranının önemli bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Gül (2020) CDS, enflasyon, büyüme ve dış borç gibi makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. 2008:Ç1-2019:Ç2 döneminin ele alındığı çalışmada serilere birim kök testi yapılmış ve değişkenlerin fark durağan oldukları görülmüştür. Kredi temettü takasları ve ele alınan makroekonomik değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu görülmüştür. Nedensellik test sonucunda, enflasyon oranlarından kredi temerrüt takaslarına tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmüştür. Kredi temerrüt takaslarından dış borca doğru nedenselliğin olduğu görülmüştür. Son olarak kredi temerrüt takasları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kırca ve Yıldız (2020), 2012M01-2016M12 dönemi için Türkiye’de kredi risk primleri ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Bulgular, ele alınan dönemde kredi risk primleri ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca alt dönemlerde değişkenler arasında zamanla değişen nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

CDS primlerini etkileyen faktörleri inceleyen Buz (2021), Türkiye örneğinde uzun dönemde CDS primleri üzerinde sermaye piyasası ile büyüme oranının negatif ve döviz piyasasının ise pozitif etkisi olduğunu belirtmiştir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre ise sermaye ve faiz piyasalarından CDS primlerine tek yönlü ilişki; CDS primlerinden ödemeler dengesine ve milli hasılaya tek yönlü ilişki belirlenmiştir.

Kırkıl (2021), Lojistik regresyon yöntemi ile G-20 ülkelerinde 2008-2017 dönemleri arasında iç ekonomik veriler incelenerek ülkelerin temerrüt olasılığına etkileri araştırılmıştır. Analiz bulguları, GSYİH, döviz kuru ve tüketici fiyatları artış oranı verilerinin temerrüt olasılığını açıklama gücünün yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca dolar kurunda ortaya çıkan artışların ve bu artışların yol açtığı GSYİH azalmasının ülkelerin temerrüt olasılığını artıran bir faktör olduğu görülmüştür.

Bayrakdaroğlu ve Mirgen (2021), BRICS ülkeleri için CDS ve belirlenmiş borsa endeks değerleri arasındaki ilişki beş yıllık dönem için incelenmiştir. Panel veri analizinin yapıldığı çalışmada, değişkenler arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, CDS primlerinde ortaya çıkan düşüşlerin borsa endeks değerini artırdığını sonucuna ulaşılmıştır.

Estrada ve Romero (2022) Latin Amerika ülkelerinin risk primi volatilitelerini etkileyen faktörleri tek değişkenli GARCH modelleri ile araştırmıştır. çalışmada risk primlerini etkileyen faktörler ve volatilité farklı vadeleri içeren CDS primleri ile araştırılmıştır. Çalışma sonucunda Covid-19 gibi stres dönemlerinde volatilitenin arttığı belirlenmiştir. Ayrıca CDS'leri uluslararası finansal koşulların, bölgesel dinamiklerin ve küresel ekonomik krizler ile ilişkili olabilecek makroekonomik faktörlerin etkilediği belirlenmiştir.

Erer (2023), Türkiye’de ülke risk primini etkileyen değişkenleri farklı ekonomik devreler açısından ele almıştır. Ocak 2010 - Haziran 2022 dönemin ele alındığı çalışmada, Markov rejim değişim modeli kullanılmıştır. Ülkeye özgü faktörler ve küresel belirsizlikleri yansıtan unsurlara çalışmada yer verilmiştir. Analiz bulguları, ekonomide daralma dönemlerinde Türkiye’nin ülke risk primi üzerinde ülkeye has makroekonomik faktörlerin etkisinin daha fazla olduğu; ekonomik genişlemenin olduğu zamanlarda ülkeye has faktörlere ilaveten küresel belirsizliklerinde önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı görülmüştür.

CDS literatüründe gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde risk primlerini belirleyen faktörler ile yayılma etkisi konularında yoğunlaşma olduğu görülmektedir. CDS primlerinde zayıf formda etkinlik sınaması ve uzun hafıza davranışını araştıran çalışmalara örnek olarak ise Günay ve Shi (2016); Çevik ve Karaca (2022) çalışmaları örnek gösterilebilir. Yine bu çalışma sonuçlarında; gelişmekte olan ülkelerde zayıf formda etkinliğin desteklenmediği belirlenmiştir. Gelişmiş ülkelerin risk primleri aşırı volatiliteden yoksun olduğu için çalışmalarda analiz dışında bırakılmıştır.

CDS primlerinin konu edildiği ulusal ve uluslararası literatürde tek ülke örnekleminde volatilitenin modellenmesi ile ARDL analizinin beraber yapılmadığı görülmüştür. İki ayrı zaman serisi analizi ile daha geniş bir bakış açısından değerlendirme yapılmıştır. Bu açıdan çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

3. METODOLOJİ VE VERİ

Bu çalışmanın amacı, 2004-2022 dönemi için Türkiye'nin beş yıl vadeli kredi temerrüt takas primlerinin volatilitelerini incelemek ve belirli makroekonomik değişkenler ile eşbütünlük ilişkisini araştırmaktır. Bu bağlamda, çalışmada kullanılan değişkenlere Tablo 1'de yer verilmiştir. Açıklayıcı değişkenler belirlenirken literatürde en çok kullanılan makroekonomik değişkenler dikkate alınmıştır. Volatilitenin modellenmesi ve ARDL sınır testi aylık frekansta veriler yardımı ile yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler ve kısa açıklamaları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kaynak	
Bağımlı Değişken	CDS	5 yıl vadeli CDS Primleri	EIKON
Bağımsız Değişkenler	BİST-100	Borsa İstanbul Ulusal 100 Endeksi	TCMB-EVDS
	USD	Döviz Kuru (Amerikan Doları)	
	FAİZ	6 ay vadeli mevduata verilen faiz oranı	
	ENFLASYON	Tüketici Fiyat Endeksi	

Çalışmada ele alınan değişkenlere ilişkin şu açıklamaları yapmak mümkündür:

BİST-100: Hisse senedi piyasasında ortaya çıkan ve süreklilik gösteren getiri artışı gerek yerli gerekse yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Bu durum finansal istikrarın önemli göstergelerinde biridir. Sermaye piyasasına yapılan yatırımlar ülkeye güven duyulduğunu ve payları borsada işlem gören şirketlere yatırım yapıldığını göstermektedir. Ülkeye duyulan güvenin artması beraberinde CDS primlerinin düşeceği yönünden beklentiyi de beraberinde getirmektedir.

Döviz Kuru: Döviz kurunda ortaya çıkan artış, ulusal paranın değerinin azalmasına neden olmakta ve büyüme başta olmak üzere pek çok makroekonomik faktör üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda CDS primleri üzerinde olumsuz etkisinin olacağı düşünüldüğü için analize dâhil edilmiştir. Ayrıca, çalışmada döviz kuru olarak Amerikan dolarının alınma nedeni, dövizli işlemlerin büyük kısmının Amerikan Doları ile gerçekleşmesi, Türkiye'nin dış borçlanmalarında genel olarak doların kullanılması, TCMB döviz rezerv gelişimleri ve makroekonomik büyüklüklerinin genellikle dolar üzerinden yayınlanması sıralanabilir.

Faiz: Faiz oranlarının artması özellikle gelişen piyasalara olan yabancı ilgisini çekmekle birlikte ülkede yatırımların azalmasına neden olarak ülke riskinin artmasına yol açacaktır. Faiz oranlarının yüksek olması, ülkenin risk durumunu artırması, beraberinde CDS fiyatlarında yükselişe neden olacaktır.

Enflasyon: Enflasyon artışının sonucu olarak fiyat istikrarı bozulmakta ve üretim maliyetlerinin artması nedeniyle yurt içi yatırımlar olumsuz ölçüde etkilenmektedir. Enflasyon artışı, ulusal paranın değerinin düşmesine ve gelir dağılımında dengesizliklere neden olmaktadır. Yurt dışı yatırımcılarda, söz konusu fiyat artışlarının neden olduğu makroekonomik etkilerden ötürü yurt dışı yatırımcıların yatırım kararlarını etkilemektedir. Bu durum ise CDS primlerini olumsuz olarak etkileyerek ve CDS fiyatının artışına neden olabileceği beklenmektedir.

3.1. Volatilité Modellemesi

Finansal piyasalarda işleme konu olan ve ardışık dizi özelliği gösteren veriler finansal zaman serisi olarak bilinmektedir. Bu çalışmaya da konu olan CDS primleri, borsa endeksi, faiz oranları, döviz kurları, enflasyon oranları gibi örnekler finansal zaman serilerine tipik birer örnek durumundadır (Çil, 2015, s.5). Zaman serisi verileri, belirli bir gözlem sıklığı ya da veri noktalarının toplanması ile elde edilebilir. Gözlem sıklığı, (frekans) verilerin toplanıp kaydedildiği periyodun ölçüsüdür (Brooks, 2008, ss.3-4). Volatilité, (oynaklık) belirsizlik, risk ve dalgalanma gibi olguların birbirinden ayırt edilmesinin zorluğu araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır. Bu çalışmaya göre önemli olgulardan biri olan volatilité kavramı esas alındığında; belirli bir finansal değişkendir veya bu değişkenin büyüme oranındaki olası bir değişimin ölçüsünü sağladığı için riskle ilgili olduğu belirtilebilir (Aizenman ve Pinto, 2004, s.3). Volatilité finans teorisinde “*bir değişkenin ortalama değerine göre yüksek değerde artış ya da azalış göstermesi durumu*”nu ifade etmektedir. Volatilitenin yüksek seyrettiği bir piyasada risk de yüksek olduğu için olası kazancın-kaybın da yüksek olması beklenir (Demir ve Çene, 2012, s.214).

Markowitz’in (1952) Portföy Teorisi üzerine yaptığı öncü makaleden günümüze değin oynaklık, finansal varlık fiyatlandırma modelleri, risk yönetimi ve portföy teorisinde sıklıkla kullanılan bir olgu haline gelmiştir. Piyasa oyuncularını için finansal varlık fiyatlarının aşağı-yukarı yönlü hareketlerini önem arz etmektedir. Oynaklığı açıklayan aşağı-yukarı yönlü hareketler ile finansal varlığın riski arasında korelasyon vardır. Bir parametrenin olası tüm değerlerinin yayılımı, oynaklığı oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle oynaklık, finansal varlığın fiyatında oluşan değişikliklerin istatistikî ölçüsüdür (Çil, 2015, s.423). Bu çalışmada kredi temerrüt takas priminin oynaklığını incelemek amacıyla ay sonu değerlerinin kullanıldığı ARCH ve GARCH modelleri kullanılmıştır.

Tek değişkenli otoregresif koşullu değişen varyans modelleri, bir değişkenin otokorelasyonlu koşullu değişen varyans yapısını incelemede kullanılmaktadır. Bu modellerin temelini klasik ARCH ve genelleştirilmiş ARCH (GARCH) modeli oluşturmaktadır. Oynaklık modellenmesi ile ilgili sistematik bir çerçeve sunan ilk model Engle’in (1982) geliştirdiği ARCH (Otoregresif Koşullu Değişen Varyans) modelidir. ARCH modeli ilk kez Engle (1982) tarafından İngiltere’deki enflasyon oranının tahmini amacıyla kullanılmıştır. Daha sonra model finansal zaman serilerinin volatilité modellemesinde yaygın olarak kullanılmaya devam edilmiştir. ARCH modeli, t zamanındaki tahmin hatasının koşullu varyansını zamanın, sistem parametrelerinin, dışsal - gecikmeli dışsal değişkenlerin ve geçmiş tahmin hatalarının bir fonksiyonu haline getirmektedir (Nelson, 1991, s.347). ARCH modelinin önemi, bir sonraki döneme ait olan varyans tahmininin, önceki döneme ait bilgilere bağımlı olmasında yatmaktadır. Eşitlik (1)’de yer alan (t – 1) zamanında ki bilgi, F_{t-1} geçmiş dönem getirilerinin doğrusal fonksiyonudur.

$$\mu_t = E(r_t / F_{t-1}) \quad (1)$$

Volatilite modelinin doğru bakış açısı ile ifade edilmesi, eşitlik (2) ile getiri serisinin koşullu ortalama ve koşullu varyansının hesaplanmasında geçmiş bilgilerin kullanılmasını gerektirmektedir.

$$\sigma_t^2 = Var(r_t|F_{t-1}) = E\{(r_t - \mu_t)^2|F_{t-1}\} \quad (2)$$

Finansal bir varlığın getirisi (r_t) ise ARCH modeli eşitlik (3)'te yer almaktadır.

$$\begin{aligned} r_t &= \mu + \varepsilon_t, & \varepsilon_t &\sim N(0, \sigma_t) \\ \varepsilon_t &= z_t \sigma_t \\ \sigma_t^2 &= \omega + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \alpha_2 \varepsilon_{t-2}^2 + \dots + \alpha_p \varepsilon_{t-p}^2 \end{aligned} \quad (3)$$

Engle (1982) ve Bollerslev (1986) tarafından tanıtılmasından bugüne, otoregresif koşullu değişen varyans (ARCH) ve genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans (GARCH) modelleri yaygın olarak kullanılmıştır. ARCH modelinde olduğu gibi GARCH modeli için de, r_t logaritmik getiriyi ve $\varepsilon_t = r_t - \mu$, t zamanındaki şoku ifade etmektedir. $\varepsilon_t = z_t \sigma_t$ olmak üzere GARCH modeli için ε_t 'nin koşullu varyans denklemi, eşitlik (4)'te yer almaktadır (Çil, 2015, s.449):

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^2 \quad (4)$$

ARCH modeli ile GARCH modeli arasındaki farkın nedeni, koşullu varyans denkleminde koşullu varyansın gecikmelerine de yer verilmesidir. Bu nedenle koşullu varyans modeli, otoregresif ve hareketli ortalamalar özelliklerini aynı anda göstermektedir. ARCH - GARCH modellerinde varyansın etkisinin simetrik olduğu varsayılmaktadır. Yine bu modellerde volatilitenin büyüklüğü hesaplanırken ve işaret etkisi dikkate alınmamaktadır. Bu eksiklik, Nelson (1991) tarafından dikkate alınmış ve pozitif ve negatif şokların etkisini ayrı ayrı dikkate alan EGARCH modeli geliştirilmiştir. Pozitif ve negatif şokların büyüklüğünü dikkate alan (kaldıraç etkisi) modeller ise Ding ve diğerlerinin (1993) geliştirdiği TARARCH ve Glosten ve diğerlerinin (1993) geliştirdiği GJR-GARCH modelleridir. Bu çalışmada CDS primlerinin volatilitelerini belirlemede katsayı anlamlılığına göre geçerli model sonuçları ARMA(3,3)-GJR-GARCH (1,1) modelinden elde edilmiştir. Asimetrik volatiliteler modelleri arasında yer alan GJR-GARCH modeli, Eşitlik (5)'te yer almaktadır:

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^q \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \gamma \varepsilon_{t-1}^2 d_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_j \sigma_{t-j}^2 \quad (5)$$

Eşitlik (5)'te gösterilen kukla değişken (d_t), $\varepsilon_t < 0$ durumunda $d_t = 1$, tersi durumda ise $d_t = 0$ değerini almaktadır. Asimetri parametresi (γ), kukla değişken 1'e eşit olduğunda anlamlı çıkmaktadır. Bu model, asimetrik olması nedeniyle olumlu ve olumsuz şokların koşullu varyans üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Modelde olumlu haberlerin ($\varepsilon_t > 0$) etkisi α ile, olumsuz haberlerin ($\varepsilon_t < 0$) etkisi ise $(\alpha + \gamma)$ ile ifade edilmektedir. ($\gamma > 0$) durumunda kaldıraç etkisinin varlığı ile birlikte olumsuz şokların volatiliteleri artırdığı sonucuna varılır. ($\gamma \neq 0$) durumunda ise haberlerin volatilitelere etkisi simetrik olmayacaktır (Brooks, 2008, s.405).

Çalışmada dikkate alınan diğer bir etki ise "Kaldıraç Etkisi"dir. Kaldıraç etkisinde varlığın volatilitesi, varlığın getirileri ile negatif ilişki eğilimindedir. Genel olarak yükselen-düşen varlık fiyatlarına düşük-yüksek volatiliteler eşlik eder. Finans literatürüne göre olumlu ve olumsuz haberler sermaye piyasası üzerinde asimetrik bir etkiye neden olmaktadır. Kaldıraç etkisi ise, bu haberlerin, borsa endeksine farklı etkisini gösteren bir ölçüttür. Borsa endeksleri üzerine genel beklentiye göre, olumsuz haberler volatiliteleri arttırmakta, olumlu haberler ise volatiliteleri azaltmaktadır (Demir ve Çene, 2012, s.215).

3.2. ARDL Sınır Testi ve Eşbütünlüşme İlişkisi

Çalışmada değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi) yöntemi ile incelenmiştir. Gözlem sayısı az olan veri setlerinde Pesaran ve diğerlerinin (2001) geliştirdiği sınır testi güvenilir sonuçlar vermektedir. Aynı mertebede durağan olmayan serilerde de kullanılabilen bu yöntem, değişkenlerin eşbütünlüşük olup olmadığını belirlemesini sağlamaktadır. ARDL modellemesi yapılmadan önce bilgi kriterlerinden (AIC, SIC, HQ) en küçük değeri veren kriter ile uygun-optimum gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Bu çalışmada SIC'nin verdiği değer esas alınarak ARDL modelinin uygun gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. ARDL sınır testi modeli Eşitlik (6)'da yer almaktadır.

$$\Delta \ln CDS_t = \beta_0 \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta \ln CDS_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta \ln FAIZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta \ln BIST100_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta \ln USD_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta \ln ENF_{t-i} + e_t \quad (6)$$

Eşitlik (6)'da $\Delta \ln CDS$, CDS primlerinin logaritmasını, β_0 sabit katsayısı, BIST-100 Borsa İstanbul Ulusal 100 endeksini, FAİZ faiz oranını ve ENF fiyatlar genel düzeyini ifade etmektedir. e_t hata terimini, Δ ise serinin 1. dereceden farkı alınan seriyi temsil etmektedir. Kullanılan seriler aylık frekansta olduğu için Census X-12 yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Değişkenler arasında eşbütünlüşmenin olup olmadığını belirlemek için Eşitlik (7)'de yer alan H_0 ve H_1 hipotezleri test edilir.

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0 \quad (\text{Eşbütünlüşme Yoktur}) \quad (7)$$

$$H_1 : \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0 \quad (\text{Eşbütünlüşme Vardır})$$

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunduğundan sonra uzun ve kısa dönem katsayıları sırasıyla Eşitlik (8) ve (9) yardımıyla tahmin edilir.

$$\Delta \ln CDS_t = \beta_0 \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta \ln CDS_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} FAIZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta BIST100_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta \ln USD_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta \ln ENF_{t-i} + e_t \quad (8)$$

$$\Delta \ln CDS_t = \beta_0 \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta \ln CDS_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} FAIZ_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta BIST100_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta \ln USD_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{5i} \Delta \ln ENF_{t-i} + \sum_{i=0}^m ECM_{t-i} + e_t \quad (9)$$

Eşitlik (9)'da ECM terimi ile ifade edilen hata teriminin de modele eklenmesi ile birlikte kısa dönemli katsayı tahmini yapılmaktadır. Katsayı tahmini, temel hipotez ile t ve F istatistikleri yardımıyla yapılmaktadır. ARDL sınır testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Model çıktısında yer alan F değeri Pesaran ve diğerlerinin (2001) belirlediği alt ve üst değerlerle karşılaştırılır. F istatistik değeri tablo alt sınırından küçükse H_0 : eşbütünlüşme yok temel hipotezi kabul edilir. F değeri %1 anlamlılık düzeyinde tablo üst sınır değerinden büyük ise temel hipotez reddedilir.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında kredi temerrüt takas primi serisine ait Ocak 2004 - Haziran 2022 dönemi boyunca aylık frekansta veriler kullanılarak koşullu varyans değerleri hesaplanmıştır. Kredi temerrüt takas primi oynaklığını belirlemek için, serinin doğal logaritması Eşitlik (10)'da yer alan formül yardımı ile hesaplanarak getiri serisi elde edilmiştir.

$$R_t = \log \left(\frac{CDS_t}{CDS_{t-1}} \right) \quad (10)$$

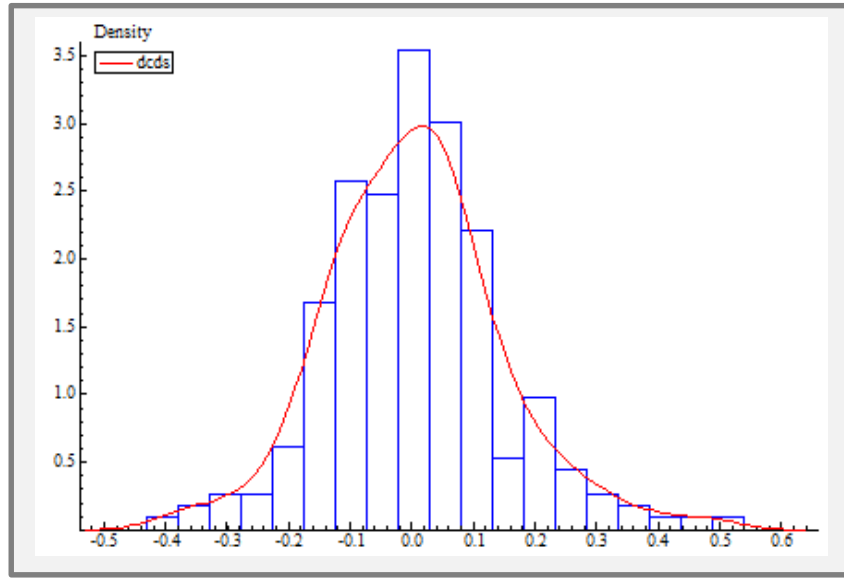
Eşitlik (10)'da CDS aylık frekansta kredi temerrüt takas primlerini temsil etmektedir. Eşitlikte R_t kredi temerrüt takas primlerine ait getiri serisini ifade etmektedir. Oluşturulan getiri serisine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. CDS Primlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ortalama	0,003
Maksimum	0,494
Minimum	-0,389
Standart Sapma	0,141
Çarpıklık	0,372
Basıklık	1,123
J-B	16,738*** (0,000)
Gözlem Sayısı	221
ARCH (1)	4,760*** (0,009)
ARCH (5)	2,434** (0,036)

Not: ** ve *** işaretleri sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Olasılık değerleri () içinde yer almaktadır.

Tablo 2’de yer alan ortalama değerine göre seri pozitif ortalamaya sahiptir. Çarpıklık değerine göre ise, pozitif asimetrik yapıdadır. Jarque-Bera testi ile serinin normallik varsayımına uygun dağılım özelliği gösterip göstermediği test edilmektedir. Test sonucunun anlamlı çıkması ile “seri normal dağılıma uygundur” temel hipotezi reddedilmiştir. ARCH etkisi, ARCH tipi modellerin kullanılabilirliğinin göstergesi durumundadır. ARCH etkisi 1 ve 5 gecikme için sınanmış ve %1 ve %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bunun sonucunda seride ARCH etkisinin devam ettiği görülebilir. Yoğunluk fonksiyonu ile serinin basıklık ve çarpıklık yapısı incelenebilir. Türkiye CDS primlerine ilişkin yoğunluk fonksiyonu Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. CDS Primlerine İlişkin Yoğunluk Fonksiyonu

Tanımlayıcı istatistiklerde yer alan basıklık değerine göre seri normal değer olan 3’ün altında değer alarak aşırı basık yapı özelliği göstermektedir. Seri aşırı basık ve çarpık yapıya sahip olduğu için normal dağılım özellikleri göstermemektedir. Serinin çarpık yapısı yoğunluk fonksiyonundan da görülebilir.

GARCH modellemesine geçmeden önce uygun ARMA (p,q) yapısının oluşturulması gerekmektedir. AR ve MA katsayıları 4 gecikmeye kadar denenmiş ve katsayı anlamlılığının yanında en iyi Akaike Bilgi Kriteri ve Log Olabilirlik değerlerini veren bileşimin ARMA(3,3) olduğu görülmüştür. ARMA (3,3) modeli Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. ARMA (3,3) Model Tahmin Sonucu

	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Sabit Terim	0,003	0,009	0,728
AR(1)	-0,286***	0,105	0,007
AR(2)	-0,392***	0,069	0,007
AR(3)	-0,890***	0,104	0,007
MA(1)	0,250***	0,088	0,007
MA(2)	0,344***	0,063	0,007
MA(3)	0,944***	0,089	0,007
Tanı Testleri			
AIC	-1,055	ARCH (1)	9,304*** (0,002)
Log Olabilirlik	124,587	ARCH (5)	2,366** (0,041)

Not: ***,** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre 5 gecikmeye kadar sistemde ARCH etkisi görülmektedir. Bunun sonucunda GARCH modelleri ile tahmin yapılmasında sorun görünmemektedir. Asimetrik modeller arasında yer alan APARCH, GJR-GARCH ve EGARCH modelleri ile denemeler yapılmış ve geçerli sonuçların GJR-GARCH modeli ile alındığı görülmüştür. ARMA (3,3) - GJR-GARCH (1,1) model sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

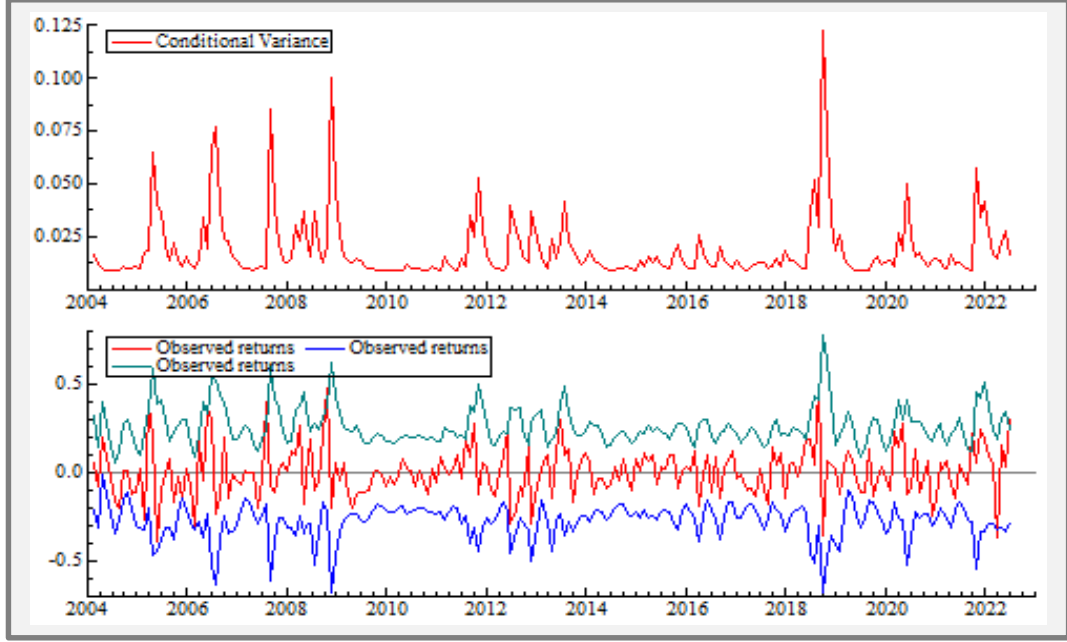
Tablo 4. ARMA (3,3)-GJR-GARCH (1,1) Model Tahmin Sonucu

	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Ortalama Denklemi			
Sabit Terim	-0,005***	0,000	0,000
AR (1)	0,442***	5,2e-0	0,000
AR (2)	-0,548***	0,000	0,000
AR (3)	-0,314***	0,000	0,000
MA (1)	-0,546***	0,000	0,000
MA (2)	0,615***	0,000	0,000
MA (3)	0,478***	0,000	0,000
Varyans Denklemi			
Sabit Terim	0,005**	0,002	0,021
ARCH (1)	0,558**	0,250	0,027
GARCH (1)	0,326**	0,160	0,043
Gamma (1)	-0,428*	0,251	0,092
GED (DF)	1,408**	0,260	0,000
Tanı Testleri			
AIC: -1,290			J.B: 21,773***
SIC: -1,106			Log Olabilirlik: 153,283
ARCH (1): 0,887 (0,347)			Q(5): 4,523 (0,339)
ARCH (5): 0,497(0,778)			Q(10): 17,665 (0,222)
ARCH (10): 0,964 (0,475)			Q ² (10): 19,950 (0,335)

Not: ***,** ve * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Modeldeki volatilité kalıcılığı, α (ARCH) ve β 'nın (GARCH) katsayı toplamı ile ölçülmektedir ($\alpha + \beta < 1$). Tablo 4'te yer alan α ve β parametrelerinin toplamının 1'den uzak olması, volatilité direncinin düşüklüğünü göstermektedir. Volatilité direncinin düşüklüğü ise sisteme gelen şokların etkisinin kısa süreli olduğunun göstergesidir. Asimetri etkisini gösteren GAMMA parametresi negatif ve anlamlı çıkmıştır. GAMMA parametresinin negatif katsayılı çıkmasının sonucu ise, kaldıraç etkisinin olmamasıdır. Bu durumda pozitif haberler negatif haberlere göre oynaklığı daha fazla etkilemektedir. Half-Life (HL) ölçütü ise $HL = \ln(0.5) / \ln(\alpha + \beta)$ ile hesaplanmaktadır GJR-GARCH modeline göre getiri serisinde oynaklığın etkisi 5.4 aya yakın bir süredir. Diğer bir anlatımla CDS primlerinde meydana gelen şokun etkisi yaklaşık 163 gün sürmektedir. Tanı testlerinde yer alan ARCH ve Ljung Box testlerinin anlamsız çıkması sırasıyla değişen varyans ve seri korelasyon sorunlarının ortadan kalktığını göstermektedir. İncelenen zaman aralığı uzun bir süreyi içermektedir. Analiz döneminde yaşanan finansal, toplumsal ve siyasi gelişmelerin seride yapısal kırılmalara neden olabileceği göz önüne alındığında literatürde yaygın olarak kullanılan ICSS

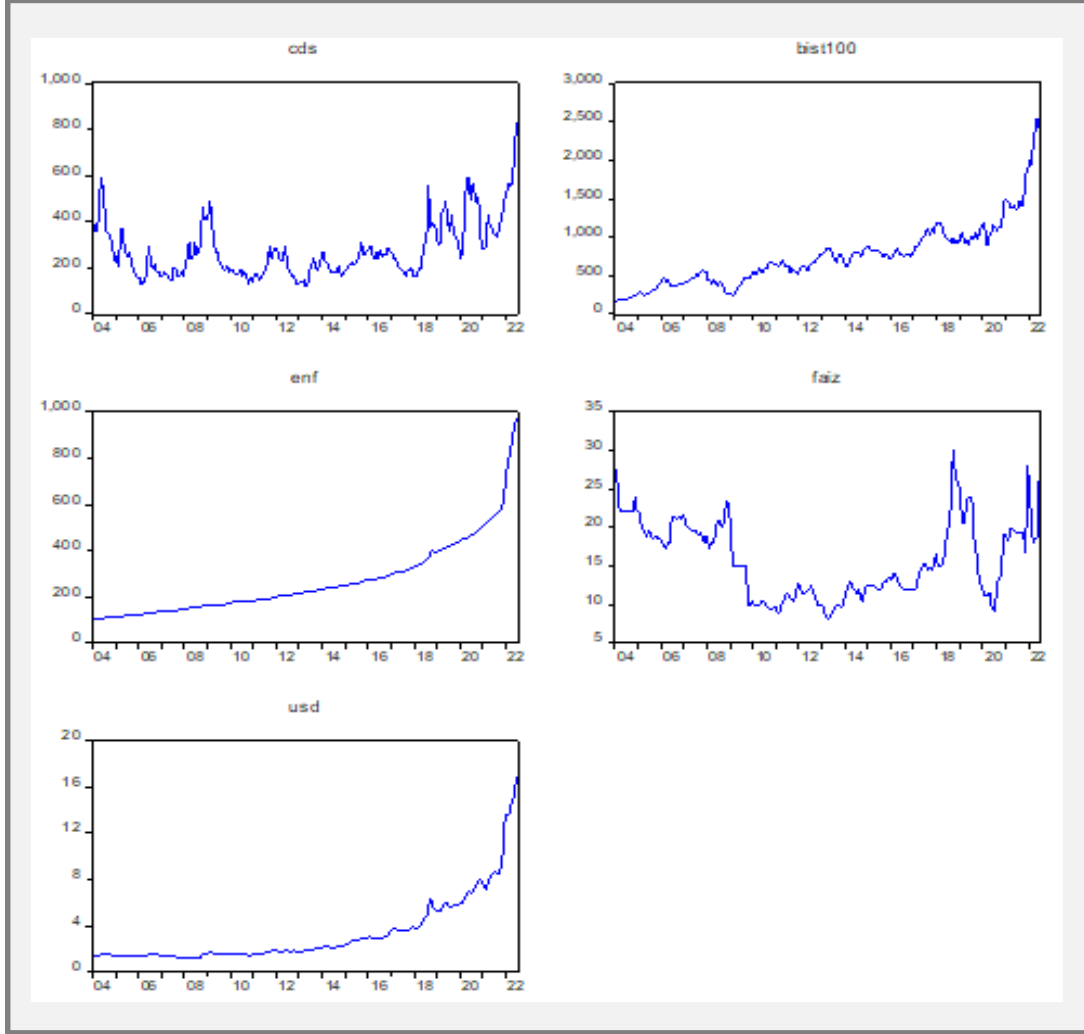
testleri uygulanmıştır. Getiri serisinin varyansında ICSS testlerinin Inclan ve Tiao (1994) algoritması ile 4 adet kırılma tarihi belirlenmiş (Eylül 2009-D(1); Haziran 2011-D(2); Eylül 2013-D(3); Nisan 2018-D(4)) ve varyans denklemine dâhil edilmiştir. Kırılmaların eklendiği modelin geçersiz çıkması nedeniyle yorumlanmamış ve Ek 1’de yer verilmiştir. Türkiye CDS primlerine ait koşullu varyans ve riske maruz değer grafikleri Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. CDS Primlerine İlişkin Koşullu Varyans Grafiği

Şekil 2’de yer alan üst grafikte koşullu varyansta meydana gelen dalgalanmalar yer alırken izdüşümünde yer alan grafikte ise koşullu varyansta meydana gelen dalgalanmaların belirsizliği artırdığı görülebilir. Şekil 2’ye göre, 2005 yılının ilk yarısı, 2006 yılının ikinci yarısı, 2007 yılının ikinci yarısı, 2009 yılının başlangıcı, 2011 yılının ikinci yarısı, 2019 yılının ikinci yarısı, 2020 yılının ilk yarısı ve 2021 yılının son aylarında belirsizlikte artış görülmektedir. 2008-2009 döneminde yaşanan belirsizlikte küresel finans krizinin etkileri, 2012-2014 döneminde yaşanan belirsizlikte Avrupa borç krizinin etkileri ve 2019-2022 döneminde yaşanan belirsizlikte ise, Covid-19 salgınının, etkilerinin CDS primlerinin riskini artırdığı görülmektedir. Yine grafikte gözlenen birbirine yakın dönemli yüksek volatiliteler volatiliteler kümelenmeleridir. Volatiliteler kümelenmeleri uzun hafıza özelliği gösteren serilerde gözlenen bir zaman serisi özelliğidir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında CDS primleri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait zaman serisine Şekil 3’te yer verilmiştir.

Şekil 3. Serilere İlişkin Zaman Serisi

Şekil 3'teki serilerde yer alan yükselen trend ile serilerin durağanlık özelliğine sahip olmadığı anlaşılabilir. Bir finansal serinin uzun dönemde gösterdiği özellik, $t - 1$ döneminde serinin aldığı değerin, t dönemini nasıl etkilediğinin belirlenmesiyle açıklanabilmektedir. Diğer bir anlatımla serinin birim kök içermesine karşın kullanılan çeşitli metodlar arasında birim kök testleri yer almaktadır. Bu çalışmada kullanılan seriler literatürde sıkça kullanılan ve güvenilir olarak addedilen ADF ve PP testleri ile durağanlık sınamasına alınmıştır. Çalışmada kullanılan ARDL yöntemine göre kullanılan serilerin $I(0)$ veya $I(1)$ bileŐiminde olmasında sorun belirtilmemekte ancak $I(2)$ olan serilerle yapılan sınır testlerinin güvenilirliğinde sorun yaŐanabileceđi belirtilmektedir. Bu çalışmada birim kök sınaması yapmadaki temel amaç ikinci mertebede durađanlaŐan seri olup olmadığını belirlemektir. Çalışmada kullanılan serilerin birim kök test sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Trendli	Trendsiz	Trendli	Trendsiz
CDS	-2,145 (0,516)	-1,415 (0,574)	-2,258 (0,454)	-1,526 (0,518)
ΔCDS	-14,245*** (0,000)	-14,123*** (0,000)	-14,274*** (0,000)	-14,097*** (0,000)
BİST100	0,786 (0,999)	2,217 (1,000)	0,722 (0,999)	2,189 (0,999)
ΔBİST100	-9,131*** (0,000)	-9,151*** (0,000)	-14,861*** (0,000)	-14,893*** (0,000)
USD	3,950 (1,000)	4,414 (1,000)	6,889 (1,000)	7,570 (1,000)
ΔUSD	-10,950*** (0,000)	-10,165*** (0,000)	-10,047*** (0,000)	-9,736*** (0,000)
FAİZ	-2,338 0,411	-2,573 0,100	-2,345 (0,407)	-2,656* (0,083)
ΔFAİZ	-12,639*** (0,000)	-12,533*** (0,000)	-12,620*** (0,000)	-12,514*** (0,000)
ENF	3,150 (1,000)	2,156 (0,999)	9,078 (1,000)	6,279 (1,000)
ΔENF	-3,874** (0,014)	-3,195** (0,021)	-7,133*** (0,000)	-6,377*** (0,000)

Not: ***, **, * ve Δ işaretleri sırayla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ve farkı alınan seriyi ifade etmektedir. () içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 5'te yer alan değerlere göre, çalışmada kullanılan tüm seriler seviyede birim kök içerirken farkı alındıktan sonra durağanlık özelliğinin sağlandığı görülebilir. ARDL modelinde fiyatlar genel düzeyi ve faiz değişkenleri oran olduğu için logaritmaları alınmamıştır. Yine modelde yer alan tüm değişkenler mevsimsel etkiden arındırılmıştır. ARDL (2,3,2,1,4) Model sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. ARDL (2,3,2,1,4) Modeli Sınır Testi Sonuçları

Anlamlılık düzeyi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
%10	2,2	3,09
%5	2,56	3,49
%1	3,29	4,37
F		4,789
Sonuç		Eşbütünleşme Var
Uygun Gecikme Uzunluğu		4
ARDL Modeli		(2,3,2,1,4)

Tablo 6'da bulunan sonuçlara göre F istatistik değerinin %1 seviyesinde üst sınır kritik değerinden büyük çıkması nedeniyle eşbütünleşmenin olmadığını savunan temel hipotez reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, CDS primleri ile açıklayıcı değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. ARDL regresyonu ile tahmin edilen kısa ve uzun dönemli katsayılar Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7'de görüldüğü üzere, CDS primleri üzerinde %1, %5 anlamlılık düzeylerinde etkili olan bağımsız değişkenler kısa - uzun dönemde birbirleriyle tutarlı sonuçlara sahiptir. Bir önceki dönem CDS değişkeni CDS primlerini negatif yönde etkilemektedir. BİST-100 değişkeni iki dönem öncesinden cari döneme değin CDS primlerini negatif yönde etkilemektedir. USD değişkeni CDS primlerini cari dönemde pozitif yönde etkilerken bir önceki dönemde negatif yönde etkilemektedir. ENF değişkeni CDS primlerini cari dönemde pozitif yönde etkilemektedir. FAİZ değişkeni CDS primlerini cari dönemde ve üç dönem öncesinde CDS primlerini negatif yönde etkilemektedir. Kısa dönemde üç dönem üst üste anlamlı etkisi bulunan BIST-100 değişkeni CDS primleri üzerinde

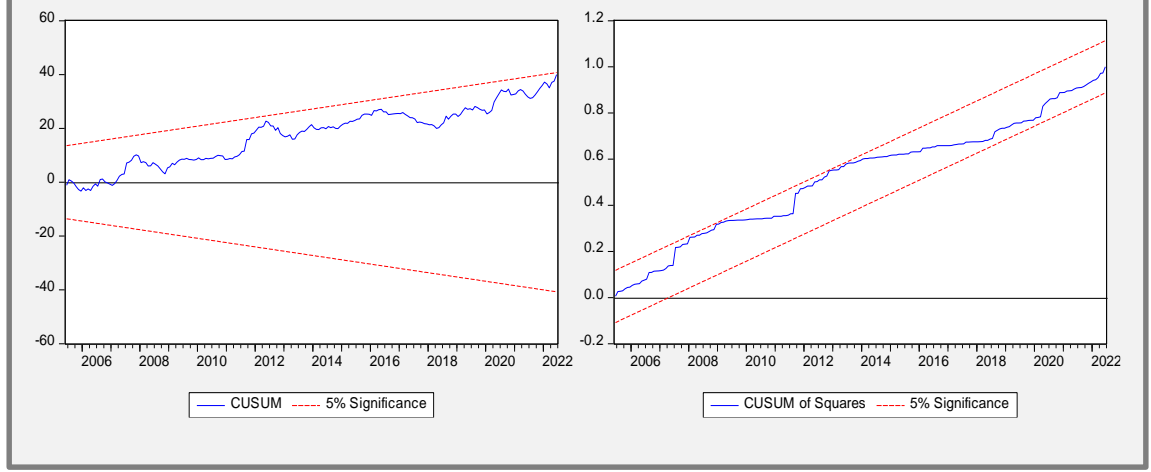
etki gücü en yüksek değişkendir. Hata düzeltme katsayısını temsil eden ECM'nin negatif katsayılı ve anlamlı çıkması gerekmektedir. Tablo 7'deki ECM değerine göre, bir önceki dönemde oluşan şokun neden olduğu dengesizliğin %26'lık kısmı cari dönemde kapanarak uzun dönemdeki dengesine doğru tekrar gelmektedir. Uzun dönemde CDS primleri üzerinde etki gücü en yüksek kısa dönemle tutarlı olarak BİST-100 değişkenidir. Uzun dönemde BİST-100, kısa dönemde olduğu gibi CDS primlerini negatif yönde etkilemektedir. Sermaye piyasasında ortaya çıkabilecek %1 büyüklüğündeki şok, CDS primlerinde % 0,91 oranında düşüşe neden olmaktadır. Uzun dönemde USD değişkeni üzerinde ortaya çıkabilecek %1 oranında şok, CDS primlerinin %0,48 oranında yükselmesine neden olmaktadır. Modelde bağımlı değişkene logaritmik dönüşüm uygulanırken bağımsız değişkenlerden FAİZ ve ENF değişkenine logaritmik dönüşüm uygulanmamıştır. Bu durumda model *log-dog* modeli olarak bilinmektedir. Modelde CDS'deki mutlak değişime karşılık ENF'de oransal-görelî değişmeyi açıklamak için ENF'deki değişimin 100 ile çarpılması gerekmektedir; bu durumda ENF değişkeni üzerinde oluşabilecek 1 birimlik şok, CDS primlerinin (%0,002*100) %0.2 oranında yükselmesine neden olmaktadır. Uzun dönemde FAİZ değişkeninin CDS primleri üzerinde anlamlı etkisi bulunmamaktadır. Yine sonuçlara göre, tanı testlerinde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı, normal dağılım gösteren hata terimi ve model kurma hatasının bulunmadığı görülebilir.

Tablo 7. Kısa ve Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Kısa Dönem Katsayıları			
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Olasılık değeri
D(LOGCDS(-1))	-0,198***	-2,993	0,003
D(LOGBİST100)	-1,027***	-9,311	0,000
D(LOGBİST100(-1))	-0,531***	-4,131	0,000
D(LOGBİST100(-2))	-0,329***	-2,861	0,004
D(LOGUSD)	1,454***	6,566	0,000
D(LOGUSD(-1))	-0,826***	-3,255	0,001
D(ENF_SA)	0,002***	3,127	0,002
D(FAİZ_SA)	-0,009*	-1,707	0,089
D(FAİZ_SA(-1))	0,008	1,562	0,119
D(FAİZ_SA(-2))	0,006	1,248	0,213
D(FAİZ_SA(-3))	-0,011**	-2,297	0,022
ECM (-1)	-0,260***	-5,426	0,000
Uzun Dönem Katsayıları			
LOGBİST100	-0,916***	-6,276	0,000
LOGUSD	0,486**	2,511	0,012
ENF_SA	0,002**	2,369	0,018
FAİZ_SA	-0,007	-0,918	0,359
Tanı Testleri			
R²: 0,946	Breus-Gdfry LM: 1,028 (0,351)	Ramsey Reset: 0,008 (0,992)	
F-testi: 197,899*** (0,000)	ARCH-LM: 0,052 (0,810)	D-W: 2,056	

Not: ***, ** ve * işaretleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tahmin edilen ARDL modelinde yapısal kırılma olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada, Brown ve diğerleri (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMQ testleri kullanılmıştır. Şekil 4'te yer alan grafiklerde bant dışına taşan gözlem bulunmamaktadır.

Şekil 4: Cusum ve Cusum Q Test Sonuçları

Tahmin edilen ekonomik modelde kullanılan değişkenlerin incelenen dönemde istikrarlı bir seyir izlediği belirtilebilir. Açıklayıcı değişkenlerdeki politika değişiklikleri CDS primleri üzerinde büyük değişikliklere neden olmamaktadır.

5. SONUÇ

2004-2022 döneminde Türkiye ülke CDS primlerinin volatilitenin ve makroekonomik değişkenlerle ilişkisinin incelendiği bu çalışmada ARMA(3,3)-GJR GARCH (1,1) modeli ile volatilité modellemesi yapılmış, daha sonra ise yazında sıkça kullanılan makroekonomik değişkenler ile ARDL sınır testi yapılmıştır. ARMA(3,3)-GJR GARCH (1,1) model bulgularına göre sisteme gelen şokların volatilitéye olan etkisini gösteren direnç düşük çıkmıştır. Asimetri katsayısı ise; Türkiye'nin CDS primlerinde uzun hafızayı araştıran Çevik ve Karaca'nın (2021) bulgularına benzer olarak kaldıraç etkisinin olmadığını göstermektedir. Analiz döneminde yaşanan finansal, toplumsal ve siyasi gelişmelerin seride yapısal kırılmalara neden olabileceği göz önüne alınarak varyansta kırılma testi yapılmıştır. Varyansta kırılma testleri arasında yer alan Inclan ve Tiao (1994) algoritması ile 4 adet kırılma tarihi belirlenmiş ancak kırılma tarihlerinin varyans denkleminde dikkate alındığı modelin istatistiki olarak geçersiz çıkması sonucu nedeniyle katsayılar yorumlanmamıştır. Volatilité modellemesinde direncin düşük çıkması ile varyansta kırılma testinde belirlenen kırılma tarihlerinin volatilité modelinde geçersiz çıkması birbiri ile paralel sonuçlardır. Buradan çıkarılabilecek sonuç ise Türkiye'nin ülke CDS primlerinde volatilité direncinin makroekonomik faktörler haricinde doğal afetler, sosyal-siyasi kırılmalar gibi olaylar nedeniyle düşük çıkmasıdır.

Koşullu varyans grafiğine göre ise, 2005 yılının ilk yarısı, 2006 yılının ikinci yarısı, 2007 yılının ikinci yarısı, 2009 yılının başlangıcı, 2011 yılının ikinci yarısı, 2019 yılının ikinci yarısı, 2020 yılının ilk yarısı ve 2021 yılının son aylarında belirsizlikte artış görülmektedir. 2008-2009 döneminde yaşanan belirsizlikte küresel finans krizinin etkileri, 2012-2014 döneminde yaşanan belirsizlikte Avrupa borç krizinin etkileri ve 2019-2022 döneminde yaşanan belirsizlikte Covid-19 salgın etkilerinin CDS primlerinin riskini artırdığı görülmektedir. ARDL sınır testi sonucuna göre ise CDS primleri ile bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi belirlenmiştir. Sınır testi sonuçları, açıklayıcı değişken olarak BIST-100 ve döviz kurlarını kullanan Şahin ve Özkan'ın

(2018) bulguları ile örtüşmektedir. Uzun ve kısa dönemde ülke risk primleri üzerinde etki gücü en yüksek değişken, sermaye piyasasını temsil eden BIST-100 değişkenidir. Kısa ve uzun dönemde ülkeye yapılan portföy yatırımları CDS primlerinin düşmesine neden olmaktadır. Uzun dönemde Buz'un (2021) sonuçları ile tutarlı olarak ülke risk primini sermaye piyasası kaynaklı şoklar negatif yönde, dolar kuru kaynaklı şoklar ise pozitif yönde etkilemektedir. Yine uzun dönemde fiyatlar genel düzeyi kaynaklı şoklar, ülke risk priminde artışa neden olmaktadır. Kısa dönemde ise bağımsız değişkenlerden ülke risk primleri üzerine çeşitli gecikmelerden anlamlı etkiler yer almaktadır. Çalışmada uygulamanın ilk aşamasında yer alan volatilité modellemesinde çıkan sonuçlar da gözönüne alındığında CDS yatırımcısı için sermaye piyasası, döviz piyasası ve fiyatlar genel düzeyi karar vermede belirleyici etkenler olarak ortaya çıkmıştır.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	14 Eylül 2023 17 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Mustafa ÇEVİK (%55), Dilek ŞAHİN ÇEVİK (%45)
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	14 September 2023 17 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Mustafa ÇEVİK (55%), Dilek ŞAHİN ÇEVİK (45%)
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The authors declare that there is no conflict of interest.
Grant Support	The authors received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Aizenman, J. ve Pinto, B. (2004). Managing volatility and crises: a practitioner's guide overview. 10602, Cambridge, MA: NBER Working Paper Series. doi:10.3386/w10602
- Atmışdörtoğlu, A. (2020). Kredi temerrüt swapları ve gelişmekte olan ülkelerde seçilmiş göstergeler üzerine bir araştırma. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 4(9), 44-56. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bspad/issue/55354/693000>
- Aydın, G. K., Hazar, A. ve Çütcü, İ. (2016). Kredi temerrüt takası ile menkul kıymet borsaları arasındaki ilişki: gelişmiş ve gelişmekte olan ülke uygulamaları. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/353567>
- Bayrakdaroğlu, A. ve Mirgen, Ç. (2021). Kredi temerrüt takası (CDS) ve borsa endeks ilişkisi: BRICS ülkeleri üzerine bir araştırma. *Ekonomi Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(Özel Sayı), 65-78. doi:10.30784/epfad.1019759
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, (31), 307-327. doi:10.1016/0304-4076(86)90063-1
- Brooks, C. (2008). *Econometrics for finance* (2b). New York: Cambridge University Press.
- Brown, L., Durbin, J. ve Evans, J. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 37(2), 159-192. Erişim adresi: https://hhstokes.people.uic.edu/ftp/e535/Brown_Durbin_evans_1975.pdf
- Buz, N.E. (2021). Ülke kredi temerrüt takas (CDS) primini etkileyen faktörler, Türkiye uygulaması. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Çevik, M. ve Karaca, S.S. (2021). Kredi temerrüt takası primlerinin oynaklığında uzun hafıza ve etkin piyasa hipotezi - fraktal piyasa hipotezi sınaması: Türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciens*, 20(3), 1375-1400. doi:10.21547/jss.901344
- Çil, N. (2015). *Finansal ekonometri* (2b). İstanbul: Der Yayınları
- Demir, İ. ve Çene, E. (2012). İMKB 100 endeksindeki kaldıraç etkisinin ARCH modelleriyle iki alt dönemde incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(2), 214-226. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/pdfler/acarindex-9cd3cf2a-6674.pdf>
- Dinç, M., Yıldız, Ü. ve Kırca, M. (2018). Türkiye kredi risk primindeki (CDS) yapısal kırılmaların ekonometrik analizi. *UIİİD-IJEAS*(Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 181-192. doi:10.18092/ulikidince.435156
- Ding, Z., Granger, C.W. ve Engle, R.F. (1993). A long memory property of stock market returns and a new model. *Journal of Empirical Finance*, 1, 83-106. doi:10.1016/0927-5398(93)90006-d
- Duffie, D. (1999). Credit swap valuation. *Financial Analysts Journal*, 73-87. Erişim adresi: <https://www.darrellduffie.com/uploads/pubs/duffiecreditswapvaluation1999.pdf>
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007. <https://www.jstor.org/stable/1912773> adresinden alındı

-
- Erer, D. (2023). Farklı ekonomik rejimler altında küresel belirsizliklerin ülke kredi risk primi üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, (183), 1-23. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr>
- Gamboa-Estrada, F. ve Romero, J. V. (2022). *Modelling cds volatility at different tenures: an application for Latin-American countries*. Banco de la Republica de Colombia. Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/p/bdr/borrec/1199>
- Gemmill, G. ve Marra, M. (2019). Explaining CDS prices with Merton's model before and after the Lehman default. *Journal of Banking and Finance*, (106), 93-109. doi: [10.1016/j.jbankfin.2019.05.013](https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2019.05.013)
- Glosten, L.R., Jagannathan, R. ve Runkle, D.E. (1993). On the relation between the expected value and the volatility of the nominal excess return on stocks. *The Journal of Finance*, 1779-1801. doi: [10.1111/j.1540-6261.1993.tb05128.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1993.tb05128.x)
- Gül, Y. (2020). Kredi temerrüt takasları ve makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar*, 5(4), 659-669. doi: [10.29106/fesa.795635](https://doi.org/10.29106/fesa.795635)
- Hull, J., Predescu, M. ve White, A. (2004). The relationship between credit default swap spreads, bond yields, and credit rating announcements. *Journal of Banking & Finance*, 28, 2789-2811. doi: [10.1016/j.jbankfin.2004.06.010](https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2004.06.010)
- Inclan, C. ve Tiao, G.C. (1994). Use of cumulative sums of squares for retrospective detection of changes of variance. *Journal of the American Statistical Association*, 89(427), 913-923. doi: [10.1080/01621459.1994.10476824](https://doi.org/10.1080/01621459.1994.10476824)
- Ismailescu, I. ve Kazemi, H. (2010). The reaction of emerging market credit default swap spreads to sovereign credit rating changes. *Journal of Banking & Finance*, 34, 2861-2872. doi: [10.1016/j.jbankfin.2010.05.014](https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2010.05.014)
- Kiff, J. ve Morrow, R. (2000). Credit derivatives. 3-11. doi: [10.1007/978-3-642-04454-0_10](https://doi.org/10.1007/978-3-642-04454-0_10)
- Kırca, M. ve Yıldız, Ü. (2020). Türkiye için kredi risk primi (CDS) ve ekonomik büyüme arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkileri. *Uluslararası Afro Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 18-24. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijar/issue/55341/752469>
- Kırkıl, M. (2021). Ülke kredi riski derecelendirmede: iç ekonomik veriler. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 57-74. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1440999>
- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2975974>
- Nelson, D.B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: a new approach. *Econometrica*, 59(2), 347-370. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2938260>
- Pesaran, M.H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal Of Applied Econometrics*, (16), 289-326. doi: [10.2307/2678547](https://doi.org/10.2307/2678547)
- Pollack, E.R. (2003, Nisan 28). Assessing the usage and effect of credit derivatives.
- Raimbourg, P. ve Salvade, F. (2020). Rating announcements, cds spread and volatility during the european sovereign crisis. *Finance Research Letters*. doi: [10.1016/j.frl.2020.101663](https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101663)
-

-
- Skinner, F.S. ve Townend, T.G. (2002). An empirical analysis of credit default swaps. *International Review of Financial Analysis*, 11, 297-309. doi:[10.1016/S1057-5219\(02\)00077-7](https://doi.org/10.1016/S1057-5219(02)00077-7)
- Şahin, E.E. ve Özkan, O. (2018). Kredi temerrüt takası, döviz kuru ve BIST100 endeksi ilişkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1939 - 1945. doi:[10.17218/hititsosbil.450178](https://doi.org/10.17218/hititsosbil.450178)
- Wang, J., Sun, X. ve Li, J. (2019). How do sovereign credit default swap spreads behave under how do sovereign credit default swap spreads behave under countries. *Finance Research Letters*, 1-10. doi:[10.1016/j.frl.2019.101350](https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.101350)
- Yoshizakia, Y., Toyoshimaa, Y. ve Haomori, S. (2013). The causal relationships between sovereign cds premiums for Japan and selected EU countries. *Applied Economics Letters*(20), 742-748. doi:[10.1080/13504851.2012.741671](https://doi.org/10.1080/13504851.2012.741671)

EXTENDED SUMMARY

Introduction

Fluctuations in foreign exchange and interest markets since 1972 as a result of the collapse of the Bretton Woods system increased uncertainty in financial markets and created the need for risk protection for individual and institutional investors. The motivation to hedge risk and make money based on speculation has caused transaction volumes in the futures and options markets to increase year by year. One of the most important developments observed in financial markets since the 1970s is the rapid growth in derivative markets. Credit default swap (CDS), which is used among derivative instruments for hedging purposes, has become an important risk indicator that measures the financial risks of countries as well as at the company level. CDS is a financial contract in which the lender is insured for a certain premium against the risk of non-repayment of the loan and the parties in question are secured. In other words, CDS is a credit derivative that protects the buyer against the risk of non-repayment of the loan. CDS premiums are used to measure the credit risks of countries, and in this sense, they are an important indicator in creating the risk perception of international investors towards the country in question. In this context, an increase in the CDS premium indicates that the risk level is high. The CDS level is an important determinant on foreign investments coming to the country. It is known that CDS premiums are affected by macroeconomic factors and social and economic crises and developments faced by countries.

Purpose

In this study, we examined the volatility of Türkiye's credit default swap premiums for the 2004-2022 period and analyzed their relationship with selected macroeconomic variables. It has been observed in the relevant literature that the relationship of CDS premiums with macroeconomic variables has been examined, but volatility characteristics have not been taken into account. With this study, we wanted to contribute to the finance literature by examining the interaction of the volatility characteristics of risk premiums and the variables that shape the economy.

Method

In this study, we modeled volatility with the ARMA(3,3)-GJR GARCH (1,1) model and then applied the ARDL bounds test. Experiments were made with the APARCH, GJR-GARCH and EGARCH models, which are among the asymmetric models, and it was seen that valid results were obtained with the GJR-GARCH model. In the study, structural breaks in the volatility model were determined by ICSS tests developed with the Inclan and Tiao (I-T) algorithm.

Findings

Volatility persistence in the model is measured by the sum of the coefficients of α (ARCH) and β (GARCH) ($\alpha + \beta < 1$). The sum of α (ARCH) and β (GARCH) parameters being less than 1 indicates low volatility resistance. Low volatility resistance indicates that the effects of shocks to the system are short-lived. The GAMMA parameter, which shows the asymmetry effect, was negative and significant. The result of the GAMMA parameter having a negative coefficient is that there is no leverage effect. In this case, positive news affects volatility more than negative news. Half-Life (HL) criterion calculates it with $HL = \ln(0.5) / \ln(\alpha + \beta)$. According to the GJR-GARCH model, the effect of volatility on the return series is approximately 5.4 months. In other words, the effect of the shock in CDS premiums lasts approximately 163 days. The fact that the ARCH and Ljung Box tests in the diagnostic tests are insignificant shows that the problems of heteroscedasticity and serial correlation, respectively, have been eliminated. The time period examined covers a long period of time. Considering that the financial, social and political developments experienced during the analysis period may cause structural breaks in the series, ICSS tests, which are widely

used in the literature, were applied. Four break dates were determined with ICSS tests in the variance of the return series (September 2009-D(1); June 2011-D(2); September 2013-D(3); April 2018-D(4)) and were included in the variance equation. It was not interpreted because the model to which the breaks were added was invalid.

Conclusions

According to ARMA(3,3)-GJR GARCH (1,1) model findings, the resistance showing the effect of shocks to the system on volatility was low. The asymmetry coefficient shows that there is no leverage effect in the system. Considering that the financial, social and political developments experienced during the analysis period may cause structural breaks in the series, a break in variance test was performed. 4 break dates were determined with ICSS tests, which is among the break in variance tests, but the coefficients were not interpreted because the model in which the break dates were taken into account in the variance equation was found to be statistically invalid. According to the conditional variance graph, there is an increase in uncertainty in the first half of 2005, the second half of 2006, the second half of 2007, the beginning of 2009, the second half of 2011, the second half of 2019, the first half of 2020 and the last months of 2021. It is seen that the effects of the global financial crisis in the uncertainty experienced in the 2008-2009 period, the effects of the European debt crisis in the uncertainty experienced in the 2012-2014 period, and the effects of the Covid-19 epidemic in the uncertainty experienced in the 2019-2022 period increased the risk of CDS premiums. According to the ARDL bounds test result, a cointegration relationship was determined between CDS premiums and independent variables. The variable with the highest impact on country risk premiums in the long and short term is the BIST-100 variable, which represents the capital market. In the long term, shocks originating from the capital market affect the country risk premium negatively, while shocks originating from the US dollar affect it positively. Again, in the long run, shocks originating from the general level of prices cause an increase in the country risk premium. In the short term, there are significant effects from various lags on country risk premiums, which are independent variables.

Ek 1. ARMA (3,3)-GJR-GARCH (1,1) Kırılmalı Model

	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Ortalama Denklemi			
Sabit Terim	-0,010***	0,000	0,000
AR (1)	0,123***	0,000	0,000
AR (2)	-0,203***	0,001	0,000
AR (3)	-0,716***	0,000	0,000
MA (1)	-0,135***	0,003	0,000
MA (2)	0,225***	0,002	0,000
MA (3)	0,915***	0,004	0,000
Varyans Denklemi			
Sabit Terim	0,000***	2,5e-0	0,000
D(1)	-0,022***	0,005	0,000
D(2)	0,017***	0,005	0,004
D(3)	-0,018***	0,004	0,000
D(4)	0,012	0,008	0,151
ARCH (1)	0,018	0,017	0,282
GARCH (1)	0,985***	0,008	0,000
Gamma (1)	-0,020	0,037	0,577
Student (DF)	57,082	54,046	0,292
Tamı Testleri			
AIC: -1,278	J.B: 1,553		
SIC: -1,094	Log Olabilirlik: 158,622		
ARCH (1): 1,047 (0,352)	Q(5): 4,003 (0,405)		
ARCH (5): 1,463 (0,203)	Q(10): 17,216 (0,244)		
ARCH (10): 1,371 (0,195)	Q ² (10): 43,971 (0,472)		

Not: *** ** * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. () içindeki değerler olasılık değerleridir. ARCH, GAMMA ve Student parametrelerinin anlamsız çıkması nedeniyle model geçersiz sayılmaktadır. Bu nedenle tablo yorumlanmamıştır.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASININ ELÂZİĞ BASININDAKİ YANSIMALARI*

İrfan DURMUŞ¹

Atıf: Durmuş, İ. (2023). Demokrat parti döneminde Türkiye dış politikasının Elâzığ basınındaki yansımaları. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 483-502. doi:10.17218/hititsbd.1360323

Özet: Bu çalışma, siyasi tarihimizde ve çok partili yaşama geçişte büyük bir öneme sahip olan Demokrat Parti'nin (DP) iktidarda olduğu dönemdeki dış politikalarının Elâzığ basınında yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında 1950-1960 dönemlerini kapsayan Elâzığ basınında önemli gazeteleri taranmıştır. Elâzığ'ın o dönemdeki önemli yazılı basın kaynaklarından *Uluova*, *Turan* ve *Elâzığ* gazetelerinden elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Araştırma çerçevesi Elâzığ ilinde yayımlanan yerel gazeteler, DP hükümetinin dış politikaları hakkında yayınlanmış haberler ve araştırmacının yorumundan oluşmaktadır. Çalışma kapsamında 1950-1960 yılları arasında yayına devam eden gazeteler incelenmiş olup 1200 civarında DP ile ilgili haber ve yazılı belgeye rastlanmıştır. Nitel vaka analizi yönteminin benimsendiği çalışma sonucunda, Elâzığ basını DP iktidarının dış siyasetteki uygulamalarını yakından takip ederek dış politikadaki gelişmelere haber içeriklerinde geniş yer verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Adnan Menderes, Türk dış politikası, Elâzığ basını, Kore Savaşı, NATO.

Reflections of Turkey's foreign policy in the press of Elâzığ during the Democrat Party period

Citation: Durmuş, İ. (2023). Reflections of Turkey's foreign policy in the press of Elâzığ during the Democrat Party period. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 483-502. doi: 10.17218/hititsbd.1360323

Abstract: This study aims to reveal the reflections of the foreign policies of the Democrat Party (DP), which has a great importance in our political history and the transition to multi-party life, in the Elâzığ press during the period when the DP was in power. Within the scope of the study, important newspapers of the Elâzığ press covering the 1950-1960 periods were scanned. The results obtained from *Uluova*, *Turan* and *Elâzığ* newspapers, which were important print media sources of Elâzığ in that period, were evaluated. The research framework consists of local newspapers published in the province of Elâzığ, news published on the foreign policies of the DP government and the researcher's comments. Within the scope of the study, newspapers published between 1950-1960 were examined and around 1200 news and written documents related to the DP were found. As a result of the study, in which the qualitative case analysis method was adopted, it was seen that the press in Elâzığ closely followed the foreign policy practices of the DP government and gave wide coverage to the developments in foreign policy in its news content.

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 14.09.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2023

* Bu makale, "1950-1960 Demokrat Parti İktidarının Elâzığ Basınındaki Yansımaları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, irfandurmus@munzur.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-4858-7739> | <https://ror.org/05v0p1f11>

Lecturer, Munzur University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Political Science and International Relations, irfandurmus@munzur.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-4858-7739> | <https://ror.org/05v0p1f11>

Keywords: *Democrat Party, Adnan Menderes, Turkish foreign policy, Elâzığ press, Korean War, NATO*

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye, Milli Şef İsmet İnönü'nün izlemiş olduğu siyaset sonucunda savaştan uzak tutulmuştur. İnönü'nün Türkiye'yi savaş dışında tutması ve İkinci Dünya Savaşı sonunda galip devletler safında yer alması yabancı devletlerin demokrasi için Türkiye'ye baskı yapmasını da beraberinde getirmiştir (Yalman, 1970, s.237). Bununla birlikte siyasi iktidarın savaşa girmeme stratejisine rağmen yaşanan ekonomik sıkıntılar halkın tepkilerine neden olmuştur. Bu durum, Türkiye siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcı olan çok partili hayata geçişin işaretini de vermiştir.

Sözü edilen iç ve dış dinamikler bir yandan Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş sürecinin başlangıcını oluştururken, diğer taraftan yirmi yedi yıllık CHP iktidarının politikalarına yönelik gerek parti içerisinde gerekse halk nezdinde muhalefet girişimlerine ve Demokrat Parti (DP) iktidarının doğuşuna neden olmuştur. Demokrasi için çok partili yaşama geçiş ne denli önemliyse DP iktidarı da bu açıdan büyük bir öneme sahiptir. Özellikle DP döneminde izlenen dış politikaların sonraki yıllarda Türkiye dış siyasetinde de önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Türkiye yerel basın alanında köklü bir tarihe ve yere sahip olan Elâzığ basınında DP iktidarının uyguladığı dış politikaların nasıl ele alındığının sorgulanması da önemli hale gelmektedir. Nitel vaka analizi yönteminin benimsendiği bu çalışmada, DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılları arasında Türkiye'nin dış politikasının yerel basındaki yansımaları Elâzığ basını örneği üzerinden irdelenmiştir.

Örnek olay incelemesi olarak da bilinen vaka analizi (case study), araştırma için belirli bir bireyin, grubun, kitlenin, olayın, politika alanının ya da kurumun incelenmesini ifade etmektedir. Genellikle nitel araştırmalarla özdeşleştirilen vaka analizi, bilimsel çalışmanın ele aldığı vaka sayısına göre nicel ya da nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Vaka analizinde araştırma sorunsalı etrafında belirlenen analiz birimi üzerinden veriler toplanmaktadır. Bu analiz birimi birey, toplum ya da kurum olabileceği gibi politika alanını da kapsayabilir. Ayrıca vaka analizleri kesitsel (cross-sectional) ya da boylamsal (longitudinal) olabilir. Kesitsel vaka analizinde, aynı zaman dilimi içinde gerçekleşen farklı olaylar ele alınmaktadır. Boylamsal vaka analizinde ise aynı vaka içinde farklı analiz birimleri ya da iki ya da daha fazla vaka içinde analiz birimleri çalışılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasındaki dış politikası kesitsel bir vaka olarak ele alınmıştır (Süleymanoğlu Kürüm, 2021, ss.150-152). Çalışmanın bu bölümünde, bir sonraki başlık altında DP iktidarının dış politikasının genel özelliklerine geçmeden önce, İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin dış politikasının genel hatları çizilmiştir. Ardından DP'nin dış siyasette izlediği politikalar ve sözü edilen politikaların Elâzığ basınında önemli gazetelerinden *Elâzığ*, *Turan* ve *Uluova* gazetelerinde nasıl yer aldığı irdelenmiştir.

Bütün dünyayı etkileyen İkinci Dünya Savaşında ülkeyi savaş dışında bırakmayı başaran İsmet İnönü'nün akılcı dış politikası, savaş sonrası dönem için aynı başarıyı sağlamamıştır ve ülke oldukça zor günler geçirmiştir. Atatürk'ün geleneksel dış siyasetinden uzaklaşan İsmet İnönü'nün izlediği politika İkinci Dünya Savaşı döneminde ve özellikle sonrasında Türkiye'nin güvenilir bir devlet olarak görülmesine neden olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile karşı karşıya kalmasına neden olmuş ve savaş esnasında Avrupalı devletlerin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğinde ve Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında ortaya koydukları işbirliğini savaş sonrası da devam ettirme düşünceleri ve bu çalışmalara Rusya'nın da katılmış olması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Zira Rusya'nın savaş esnasında Türkiye'ye karşı olan tutumu ve

savaş sonrası Türkiye'nin egemenliği ile uyuşmayan isteklerde bulunması (Ekinci, 1997, s.221) ortaya çıkan Rus tehlikesine karşı Türkiye'yi Batılı demokratik devletlere yaklaşmak hatta onların desteğini almak zorunda bırakmıştır.

Meydana gelen oluşumlar karşısında, Türkiye'nin Batı ittifakına yaklaşması hiç de kolay olmamıştır. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da "üçlü ittifak" oluşturması daha savaşın başında taraf olduğunun göstergesiydi (Bozkurt, 2000, s.12). Ancak Türkiye zaman içerisinde bu antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmedeği gibi 14 Haziran 1940'ta savaşa katılmama kararını da açıklamıştır (Ekinci, 1997, s.162). Türkiye'nin bu yönde izlediği dış politika müttefikleri hayal kırılığına uğratmıştır.

17 Şubat 1941'de imzalanan "Türk-Bulgar Saldırmazlık Paktı", Bulgaristan'ın Mihver saflarına geçmesine neden olurken, Alman orduları da Bulgaristan'a girmiş ve Almanlar da Türkiye'ye güvence vermiştir. Almanya, 18 Haziran 1941'de imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasıyla kendisini Türkiye üzerinden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı emniyete almıştır (Ekinci, 1997, s.221). Antlaşma sonrasında Almanların Rusya'ya saldırmasıyla birlikte Türkiye bir yandan Alman baskısından kurtulurken diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin savaşa katılması yönündeki ısrarıyla karşılaşmıştır. Böyle bir durum karşısında İngiltere tepki gösterirken, tepkinin en büyüğü ABD'den gelmiştir. Çıkarları doğrultusunda ABD ödünç verme ve kiralama kanunu doğrultusunda Türkiye'ye yapmış olduğu yardımı kesmekte tereddüt etmemiştir (Armaoğlu, 1982, ss.426-430). Söz konusu olaylar her ne kadar Türkiye'yi Mihver Devletlerine yaklaştırsa da müttefiklerin baskısı da beraberinde gelmiştir ve Sovyetlerin Stalingrad'daki zaferi bu baskının dönüm noktasını oluşturmuştur. Antlaşmalar ve bloklaşmalar sonucunda 1943 sonrasında Sovyet Rusya Türkiye'ye karşı sert bir politika izlemiştir. Bu durum, Sovyet Rusya'nın savaş sonrası için açık bir tehdidi olarak da okunabilir. Öyle ki Türkiye Sovyetlere güvenmemekte ve Almanya'nın savaştan yenik çıkmasıyla Avrupa'da dengelerin Sovyetler lehine değişmesi Türkiye'yi korkutmaktadır. Kaldı ki, Türk ordusu savaşa katılabilecek teknik donanımına sahip olmamakla birlikte araç, gereç ve mühimmat yönünden de yetersiz bir durumdaydı (Armaoğlu, 1982, s.412).

Türkiye'nin asker konusunda ve savaş sonrası dönemde oluşabilecek duruma yönelik endişeleri karşısında İngiltere Başbakanı Winston Churchill; savaş sonrasında barış ortamının olacağı ve askeri yardım konusunda da ABD ve İngiltere'nin destek olacağını söylemiş fakat tüm bu ısrarlara rağmen Türkiye savaş dışında kalma konusunda kararlı olmuştur. Savaş durumunu değerlendirme görüşmeleri 1943'te Quebec Konferansında sürerken burada yine bir araya gelen ABD Başbakanı Franklin D. Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in gündeminde Türkiye vardı ve bu durum hususunda ısrar edilmemesi, ancak Balkanlarda cephe açılması halinde Türkiye'deki hava üstlerinin müttefiklere açılması isteği ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin tarafsızlığı en çok Almanya'nın işine yaradığı söylenebilir. Türkiye'nin savaşa girmesi hususunda dönemin Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov'a göre, bu istek telkinden ziyade, emir niteliğinde olmalı görüşünderken, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden de Türkiye'nin 1943 yılı sonuna kadar mutlaka savaşa girmesini istemiştir. Sovyetlerin sert tepkisinin gündeme gelmesi ve Tahran Konferansında Stalin'in "...gerekirse enselerinden yakalayarak" Türkleri savaşa sokma isteği üzerine İnönü ile Churchill 4-6 Aralık 1943'te Kahire'de görüşmüşlerdir. Prensip olarak Türkiye'nin savaşa katılması durumu ortaya çıkmış ve Türk-İngiliz askeri yetkilileri arasında devam eden görüşmeler kısa süre sonra kesintiye uğrayarak neredeyse Türk-İngiliz ilişkileri durma noktasına gelmiştir (Armaoğlu, 1982, ss.412-413).

Türkiye içine düştüğü bu yalnızlıktan kurtulma hedefiyle Sovyetlere yaklaşmak istese de Sovyetler Birliği; Türkiye'nin Almanya'ya karşı hemen savaş açmasını istemiştir. Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki istekleri ve 10 Şubat 1945 Yalta Konferansı'nda alınan kararlar gereği savaş sonrası dünyadaki barış ve güvenliği sağlamak üzere kurulacak olan Birleşmiş Milletler Örgütü'ne kurucu üye olabilmek ve bu örgütün oluşturulması için 23 Şubat 1945'te toplanacak olan San Francisco Konferansına katılabilmek için Almanya ve Japonya'ya karşı savaş açmak gerekiyordu. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış, ardından da Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Bu durum da Sovyetler Birliği'ni tatmin etmeyerek 19 Mart 1945'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması tek taraflı olarak feshedilmiştir. Ayrıca bazı sorunların çözülmesi gerektiği ileri sürülerek hiçbir bağımsız devletin egemenlik anlayışına uyuşmayacak isteklerde bulunulmuştur (Armaoğlu, 1982, ss.426-430).

Sovyetler Birliği'nin bu isteklerinden başka Türkiye'nin demokratikleşmesi gerekliliği vurgulanmış ve dünya kamuoyunda Türkiye aleyhinde kampanyalar başlatılmıştır. İngiltere ve ABD ise Sovyetler Birliği'nin bu istekleri karşısında Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin 16 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye vermiş olduğu nota ise, Sovyet baskısını açıkça ortaya koyuyordu. İnönü ise Sovyetler Birliği'nin baskısından kurtulmak ve batılı devletlerin desteğini alabilmek için çareler aramaktadır (Armaoğlu, 1982, ss.426-430).

Diğer taraftan BM Anayasasında bu örgüte katılabilmek için demokratik bir yönetime sahip olmak şartı yer almaktadır. İşte Türkiye'nin San Francisco Konferansına çağrılmasının bir şartı da demokratik yönetime geçmesidir. İnönü'nün Sovyet tehdidine karşı Batı'ya yaklaşma hususundaki düşüncesi San Francisco Konferansı ile somut hale gelmiştir. San Francisco'ya giden Türk heyeti İnönü'nün talimatı ile demokrasiye geçileceğinin işaretini vermiştir.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde önemli bir dönüm noktasını CHP içerisinde yükselen muhalefet grubu tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti olmuştur. Kurulduktan dört yıl sonra 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP, 27 yıllık CHP iktidarı dönemini sona erdirmiş ve Adnan Menderes'in on yıllık başbakanlık yaptığı iktidar sürecinde Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde önemli gelişmelerin aktörü haline gelmiştir. Dolayısıyla 1950 yılı, Türk demokrasi tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Arkasına güçlü bir halk iradesi alan DP iktidarının, küresel anlamda yalnızlığa itilen Türkiye'yi tecrit edilmişlikten kurtarma ve saygın bir konuma getirme çabaları içerisinde girerek Türk dış politikasında önemli bir rol oynadığı söylemek mümkündür (Göktepe ve Seydi, 2015, s.206).

2. DP DÖNEMİ TÜRK DİŞ POLİTİKASININ ÖZELLİKLERİ VE UYGULAMALARI

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Sovyet tehdidi, Türkiye'yi başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerle sıkı dostluk ilişkisi kurmaya yöneltmiştir. Bu dönemde Türkiye geleneksel "tarafsızlık politikası"nı bırakmak durumunda kalırken, ABD de geleneksel "tecrit" politikasını bırakarak Sovyet yayılmacılığına karşı "çerçeveleme politikası"nı uygulamaya başlamış ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki devletlerle siyasi, askeri ve ekonomik alanda ittifaklar kırmaya yönelmiştir. 1947 yılı başlarında, Türkiye'nin stratejik önemine karşın İngiltere'nin Türkiye'ye yapmakta olduğu geleneksel ekonomik ve askeri yardımı kesmeye karar vermesi üzerine, İngiltere'nin de telkinleriyle ABD, Sovyet tehdidine karşı Türkiye ve Yunanistan'a tarihe Truman Doktrini olarak geçecek olan yardım programı ile ekonomik ve askeri yardım yapmaya başlamıştır. Truman Doktrini ile Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası gerek Sovyet tehdidinin bertaraf edilmesi gerekse ülke ekonomisinin gelişimi için yabancı sermayenin sağlanması gerekliliği Türkiye açısından Truman Doktrinini gerekli kılmıştır (Bağcı ve Şahin, 2009, s.189).

ABD, Truman Doktrininin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'nda zarar gören Avrupa ülkelerinin yeniden yapılandırmak amacıyla Marshall Planı olarak bilinen ekonomik yardım programı hazırlamıştır. Türkiye, talepte bulunmasına karşın savaşa katılmadığı için bu yardımdan yararlanamamıştır. Ne var ki, ABD, Türkiye'nin bu yardımdan yararlanabilmesinin koşulu olarak Türkiye'den kalkınma planında Marshall Planına uygun bazı değişiklikler yapmasını istemiş ve verilecek yardımların belli alanlarda kullanılmasını şartını koymuştur. Sonuç olarak gerekli koşulları yerine getirmeyi kabul eden Türkiye, 1948-1952 yılları arasında ABD'den toplam 352 milyon dolar yardım almıştır (Alıcı, 2009, ss.14-159). Sözü edilen yardım programları, Türkiye'nin dış politikasında Batıyla sıkı ilişkiler kurmasına neden olmuş ve Batı öncülüğünde kurulan tüm siyasi, askeri ve ekonomik organizasyonlara üye olmak Türkiye'nin temel hedefi olmuştur (Bağcı ve Şahin, 2009, s.190). CHP iktidarının Türkiye'nin dış politikasında ABD öncülüğündeki Batı ittifakına yakınlaşma çabaları, 1950'de iktidara gelen DP döneminde de devam ettirilerek somut adımlar atılmıştır. DP iktidarının dış politikasında Sovyet tehdidini ortadan kaldırmak ve Batı ile ekonomik ve siyasi alanda ortak işbirlikleri kurmak temel hedef olarak belirlenmiştir.

DP, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği, Almanya'nın tamamen güçsüz bırakıldığı, İngiltere ve Fransa'nın eski güçlerini kaybettiği artık yalnızca ABD ve SSCB'nin büyük güçler olarak kaldığı bir uluslararası sistemin ortaya çıktığı bir dönemde kurulmuştur. Savaş sonrası süreçte yaşanan Sovyet tehdidi ise Türkiye'yi ABD'ye yaklaştırırken, Menderes de bu şartlar altında Türkiye'nin kalkınmasının ve gelişmesinin ABD ile daha yakın ilişkiler kurmaktan geçtiğini düşünmüştür. Bu nedenle, Menderes'in dış politika tutumunun genellikle "Amerikancılık" olarak tanımlanması söz konusu olmuştur. Sovyet tehdidi sonrası ABD ile yakın ilişkiler kuran İnönü yönetimini gelen yardımlar ve sıkı işbirliğine rağmen Batı ile ilişkilerde eleştiren Menderes, başta Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (North Atlantic Treaty Organization-NATO) üyelik olmak üzere iktidarın çok pasif davrandığını savunmuştur. İki kutuplu dünya sisteminde tarafsız kalmanın mümkün olmadığını ve Sovyet blokuna da dahil olunamayacağını düşünen Menderes, ABD blokuna katılmanın zorunlu olduğunu ileri sürmüştür (Kiraz, 2020, s.313).

1950'li yılların Türk dış politikasının temel belirleyicisi güvenlik kaygıları olmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği tehdidiyle karşı karşıya kalan Türkiye, Batı'ya yakınlaşarak ve Batı kurumlarına dahil olarak veya Bağdat Parkı örneğinde olduğu gibi bölgede Batı çıkarlarını korumayı amaçlayan örgütlere öncülük ederek güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda Orta Doğu'da çıkan krizlerde (Süveyş, Suriye, Lübnan, Irak) Batı yanlısı aktif rol oynayarak Batı'nın sadık bir müttefiki olduğunu ortaya koyma çabası içinde olmuştur (Bağcı ve Şahin, 2009, s. 188). Bu süreçte Türkiye, 1949 yılında ABD'nin liderliğinde kurulan NATO'ya 11 Mayıs 1950 tarihinde üyelik için başvuruda bulunmuş ve DP'nin iktidara gelmesinden iki yıl sonra yoğun çabalar sonucunda 1952 yılında NATO'ya girmiştir.

O dönemde, SSCB'den duyulan endişe son derece yoğundur ve ABD ile NATO aracılığı ile yakın işbirliği dışında başka ciddi bir alternatif de görülmemekte, Türk kamuoyunda da bu konuda herhangi bir itiraz bulunmamaktadır. Sorun NATO'nun, özellikle de onun lideri konumunda olan ABD'nin Türkiye'nin üyeliği için ikna edilmesidir. Bu arada Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması sonucu patlak veren Kore Savaşı, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ni harekete geçirmiş ve Konsey üye ülkelerden Kore'ye yapılacak askerî müdahaleye katkı talep etmiştir. ABD'nin ardından Türkiye bu talebe karşılık veren ilk ülkeler arasında yer almış, gönderdiği bir tugayla savaşın en aktif katılımcılarından biri olmuştur. Türkiye, NATO üyeliği yolunu açacağı düşüncesi ile Kore'ye asker gönderme kararı almıştır. Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra, değişen küresel konjonktürde ABD ve NATO'nun yeni stratejisinde özellikle

Sovyetler Birliği'ne karşı stratejisinde önemli bir konumda yer almıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan Batı Bloku içerisinde yer alması kapsamında ABD ve NATO ile bir dizi askeri/stratejik ve ekonomik anlaşmaya imza atmıştır (Bağcı, 2018, ss.136-139).

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bloklaşma sonucu Balkanlarda Sovyetler Birliği'nin belirgin bir etkisi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde birçok Balkan ülkesinde komünist partiler iktidara gelmiş ve bu durum Balkan ülkelerini Sovyetler Birliği'nin yer aldığı bloka yakınlaştırmıştır. Türkiye ve Yunanistan gibi Batı ittifakı içinde yer alan ülkelerin dışında çok önemli bir bölümü SSCB yanında yer alan ülkelerin varlığı, bölgede ikili ilişkilerden çok bir blok siyasetinin yürütülmesine neden olmuştur. Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesinden sonra Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bozulması ve Sovyetler Birliği'nin 1950'li yılların başında Yugoslavya üzerindeki baskılarını artırması bu ülkeyi bir yandan Batı Blokuna yakınlaştırırken, diğer taraftan NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan ile ilişkiler kurmalarına yol açmıştır. Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik bir konumda olan Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın birbirlerine yakınlaşması ABD ve NATO açısından oldukça önemliydi. Karadeniz'i çevreleyen Sovyet etkisini kendi güvenliği açısından tehdit olarak gören Türkiye ise Balkanlarda Sovyet karşıtı bir oluşuma oldukça önem veriyordu. Dolayısıyla DP iktidarı, Yunanistan'ın da desteğiyle Balkanlara yönelik bir ittifak oluşumu için harekete geçmiştir. 20-25 Ocak 1953 tarihlerinde Yugoslavya'ya ziyarette bulunan Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Yugoslavya'nın ittifak konusundaki endişelerini giderdikten sonra buradan Atina'ya geçmiş ve Balkan Pakti'nin imzalanmasına giden süreci başlatmıştır. 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da bir araya gelen üç ülkenin dışişleri bakanları Balkan Pakti'ni imzalamışlardır (Bağcı, 2008, ss.139-140).

DP'nin iktidarda olduğu dönemde Türkiye, NATO üyesi ülke olarak Orta Doğu bölgesinde de aktif bir rol oynamıştır. DP iktidarı, Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikaları karşısında Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarları ile Türkiye'nin kendi güvenlik çıkarlarının özdeş olduğu düşüncesiyle Orta Doğu'daki gelişmelerde Batı Bloku ile birlikte hareket etmiştir (Bağcı ve Şahin, 2009, s.194). Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB, Orta Doğu üzerinde yoğun bir nüfuz mücadelesine girişmiştir. ABD, Orta Doğu bölgesinin doğal kaynakları ve stratejik konumu dolayısıyla rakibi Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu bölgesine sızmasını önlemek için ve kendisi bölgede doğrudan etki gösterebilmek amacıyla "Kuzey Kuşağı" olarak adlandırdığı ülkeleri savunmaya yönelik siyasi bir paktın içerisinde bir araya getirme çabasına girmiştir. Türkiye, bu paktın kurulmasında öncü bir rol üstlenmiş ve bu oluşumun hayata geçmesi için Ortadoğu'da aktif politika izlemiştir. Bununla birlikte bu politika, genel olarak Ortadoğu'da bir Türkiye karşıtlığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölge ülkelerinin ağırlıklı olarak yoğun muhalif tutumuna karşın "Bağdat Pakti" adıyla uluslararası bir örgüt kurulmuş ancak Ortadoğu'nun hassas dengeleri içinde pakt uzun ömürlü olmamış ve kısa süre içinde ad ve yapı değiştirerek silik bir kuruluş niteliğini almıştır (Serbest, 2006, s.401).

3. DP DÖNEMİ TÜRK DİŞ POLİTİKASININ ELÂZİĞ BASININDAKİ YANSIMALARI

Çalışmanın bu başlığı altında, Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasında dış politikasındaki önemli gelişmelerin Elâzığ basınındaki yansımaları incelenmiştir. Bu kapsamda DP iktidarının Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında 1950'de iktidara geldikten sonra Batı Bloku ile yakınlaşmak üzere dış politika alanında attığı somut adımlardan biri olarak Kore'ye asker gönderilmesi ve bu adımın bir sonucu olarak Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin kabul edilmesiyle ilgili gelişmelerin *Elâzığ*, *Turan* ve *Uluova* gazetelerinde nasıl yer aldığı irdelenmiştir. Ardından Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Doğu bölgesindeki politikalarının incelenen gazetelerdeki yansımaları değerlendirilmiştir.

3.1. Kore'ye Asker Gönderme Meselesi

Türkiye'nin Kore Savaşına katılması, DP iktidarının dış politikada aktif bir siyaset izleyeceğinin bir göstergesiydi. Komünist Kuzey Kore'nin 25 Haziran 1950'de Güney Kore'ye saldırması üzerine, Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, Kuzey Kore'yi Güney Kore'ye saldırmakla suçlayarak yardım çağrısında bulunmuştur. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lie'ye gönderdiği bir telgrafta Türk hükümetinin, Kore'ye 4 bin 500 kişilik bir askeri birlik istediğini bildirmiştir. Dışişlerinin bu kararı, Türkiye'de büyük bir heyecan yaratmıştır (Bozkurt, 2000, s.71). Bu durum, Elâzığ basınında özellikle *Turan* ve *Elâzığ* gazetelerinde geniş yer bulmuştur. Türkiye genelinde ve Elâzığ'da Kore'ye giden askerlere destek gösterilerinin yanı sıra savaş sürecindeki önemli gelişmelere dair bilgiler sözü edilen yerel gazetelerin haber içeriklerinde yer almıştır.

Turan gazetesinde, Kore'ye asker gönderilmesinden sonra savaştaki gelişmeleri aktararak Batı Bloku'nu destekleyen haberler yayımlanmıştır: "Kore'de sıcak gelişmeler meydana geliyor ve öyle ki başından Ekim 1950'lere kadar geçen bu kısa zamanda Amerikalılar 2 bin 3000 komünisti esir etmiştir" (*Turan*, 05.10.1950). *Turan* gazetesinin 10 Mart 1951 tarihli haberinde ise, gönderilen askeri birliklere Türkiye'den manevi destek verildiği ifade edilerek, "İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği tarafından tarihi üniversite bayrağının Kore'de bulunan kahraman birliğimize göndermeye karar verildiği" belirtilmiştir. Haberde, bu durum karşısında dönemin birlik komutanı General Tahsin Yazıcı'nın talebe birliğine gönderdiği bir telgrafa da yer verilmiştir: "... gençliğin bu asil hareketinin düşmana ne büyük bir darbe olduğunu belirtmekte ve alay sancağı ile birlikte üniversite bayrağının da dalgalanışından duymuş olduğu gururu ifade etmiştir" (*Turan*, 10.03.1951).

Kore'ye asker gönderme hususunda Elâzığ'da vatandaşların coşkun tezahüratlarına vesile teşkil eden miting yardım kararının mahiyeti açıklanmış ve bu kararın tarihi geleneklerimize uygun bir hareket teşkil ettiğine dair miting yapılmıştır (*Turan*, 08.08.1950). Görüldüğü gibi ABD Türkiye'nin manevi duygularının ne kadar sağlam olduğunu biliyordu. Bu, Kore'ye asker gönderme hususunda Türkiye'ye yaklaşmasının da nedeniydi. Diğer taraftan Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinde SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'den bazı toprakları istemesi etkili olmuştur. Komünist Sovyetlerin yayılmacı bir politika izlemesi, Türkiye'yi korkutuyordu. Eğer ileride Sovyetler Türkiye'ye karşı bir saldırıda bulunursa, Türkiye'nin Kore'ye asker gönderdiği gibi, hür dünya da Türkiye'ye yardım edebilirdi.

Mart 1951'de İngilizlerin zayıyatı 800 subay ve eri bulmuştu (*Turan*, 14.03.1951). Nisan 1951'de Kuzey Kore radyosu tarafından yayınlanan Kuzey Kore hükümetinin barış teklifinin geldiği haberi yer almıştır (*Turan*, 17.04.1951). Birleşmiş Milletler Kuvvetleri ilerlemelerine devam etmiş ve Mayıs 1951'de ise 8'inci ordu komutanı Rakley verdiği demeçte Güney Korelileri överek 5 gün içinde gerek doğu ve gerekse batı cephesindeki muvaffakiyetlerinden bahsetmiş, "Doğuda 5 gün içerisinde güneyliler 5000 komünist ve batıda da 6000 komünisti öldürmüşlerdir" (*Turan*, 14.05.1951).

Kore'deki durum hakkında 1951'de Fransız ajans muhabirinin bildirdikleri *Turan* gazetesinde şöyle yer almıştır:

Türkiye Cumhuriyeti sancağının sallandığı, "Amerikalılar bizim süngümüze hayret ettiler. Biz bu silahı sevdiğimizizden değil fakat mecbur olduğumuz için kullandık."

diyen Albay Dora Çinlilerin top ateşine dahi karşı koyduklarını ilave etmiştir. Muhabir bundan sonra General Tahsin Yazıcı ile görüşmüş ve en çetin savaşın nerede verildiğini sormuştur. General temiz bir Fransızca ile bundan evvela bundan evvel ölen aynı gazetenin muhabirini hürmetle anmış ve harpte birbirinden çetin hal olmadığını bütün şartlara hazır bulduklarını ve düşmanı yenmek için de onu aramak icap ettiğini söylemiştir” (*Turan*, 11.04.1951).

Uluova gazetesi ise savaşa ilişkin değerlendirmesinde “Kore’de Mehmetçikler zaferden zafere koşar durumda; dünya, soğuk bir savaş içinde, zihniyetler çarpışıyor... Demokrat dünya ile komünist âlem birbirini tartaklamaktadır” (*Uluova*, 30.01.1953) ifadelerini kullanmıştır. Kore’deki mütareke mevzuunun ümitli durumu karşısında Seferihisar’da hazırlamakta olan değiştirme birliğimizin Kore’ye gönderilmesinde sarfinazar edilecektir. Mütarekenin imzalanması halinde her iki tarafta da silahlı asker sayısının muayyen sayıda azaltmayı taahhüt ettiği için Kore’de savaşmakta olan Türk birliğinin yurda döneceği ve mütareke ahkâmına riayet edildiği müddetçe burada başka bir birlik gönderilmeyeceği (*Elâzığ*, 17.04.1953); aynı zamanda 1952’de Birleşik Milletler baş murahhası Tümgeneral Harrison komünistleri Kore mütarekesinin imzalanmasını geciktirmekle itham etmektedir. Harrison, Birleşmiş Milletler Komutanlığının insani ve adil teklifler ileri sürdüklerine işaret etmiştir (*Elâzığ*, 11.06.1952).

Adnan Menderes’in üç günlük resmi bir ziyaret için Seoul’e muvasalatı ile iki memleket arasında Kore muhasamatı sırasında başlayıp, her geçen sene ile daha da kuvvetlenmiş olan dostluk en yüksek mertebesine ulaşmış olacaktır. Başvekil Menderes Kimpo Havaalanında Kore Cumhuriyetine mensup bir ihtiram kıtası tarafından selamlanacak ve derhal Reiscumhurun ikametgahı Kyung mu Doi’ye giderek Cumhurreisi Sygman Rhree’yi ziyaret edeceği planlanmıştır. Bu üç günlük ziyaret planı şöyleydi. Başbakan Menderes’e Cumhurreisi ve Bayan Rhe tarafından bir ziyafet verilerek, Başvekil Menderes’e birinci rütbeden Kore Cumhuriyeti liyakat nişanı verilecek, Kore Cumhuriyeti Reiscumhurunu ikinci defa olarak ziyaret edecek olan Başvekil Menderes Meclisreisi Lee Ki-Poong’u da ziyaret edecektir. Lee Ki-Poong Başvekil Menderes şerefine eski Chong Duk sarayında bir öğle yemeği verecektir. Seul basınında uzun zamandan beri Komünizme karşı mücadelesi ile tanınmış olan Başvekil Menderes diplomatik misyon başkanlarını kabul ederek ve Türkiye’nin Kore Sefiri ve Bayan Kâmil İdil tarafından şerefine verilecek bir resmi kabulde hazır bulunacaktır. Daha sonra da silahlı kuvvetler mezarlığına çelenk koyduktan sonra Başvekilin Kore Cumhuriyet Altıncı Kolordusunu gezecek ve Kore’deki sekizinci ordu nezdindeki Türk Silahlı Kuvvetleri Karargahında, Kore’deki Türk Tugayı Kumandanı Tümgeneral Rasim Alakan tarafından şerefine tertip edilecek yemekte bulunacaklardı. Sonra da bir basın toplantısı yapacak olan Başvekil Menderes şerefine Dışişleri Bakanı Cho Chung Vhan tarafından bir ziyafet verilecekti. Buna müteakip Reiscumhur Rhee’ye veda ettikten sonra Başvekil Menderes Pusan’daki Birleşmiş Milletler mezarlığında yapılacak olan merasimde hazır bulunmak üzere Seoul’den ayrılması planlanmıştır (*Turan*, 29.04.1958).

3.2. Türkiye’nin NATO Üyeliği

Türkiye, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik kriterleri çerçevesinde kendisini Avrupalı bir devlet olarak görmekteydi. Türkiye bu düşüncesini Avrupa’ya kabul ettirerek, Avrupa’nın yapılaşmasında aynı zamanda eşit ve önemli bir devlet olarak bu oluşumda yer almayı hedeflemektedir. Buna mukabil olarak da izlediği politika özellikle de dış politikasında da bu amaca yönelik olarak yer vermiştir. İzlediği dış politikada, geçici olarak güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik olmaktan ziyade, sürekli bir politika olarak tercih etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’nın artık yıkılmış olması ve Sovyet Rusya’ya karşı bir nevi denge unsuru teşkil eden ABD’nin Avrupa sahnesinden çekilişi kuvvetler dengesinin artık Sovyetler

Birliği lehinde bozulmasına neden olmakla birlikte Sovyetler Avrupa'nın en güçlü devleti olmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliği Almanya ve Japonya'nın yenilmesi ile doğusunda ve batısında meydana gelen boşlukta yayılma politikası sürdürmeye başlamıştır. Sovyetlerin bu politikasına karşılık ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planını uygulamasıyla Sovyetler faaliyetlerini artırarak, 5 Ekim 1947'de diğer peyk ülkelerle birlikte Kominform'u kurmuştur. Sonrasında da ortaya Doğu Blok'u ortaya çıkacaktır. Görüldüğü gibi neticede dünya doğu ve batı bloku olarak ikiye ayrılmıştır. Buna karşılık Avrupa ülkelerinin güvenliğini sağlayacak herhangi bir ittifak teşkilat mevcut değildi. Avrupa sahnesinde birleşmeye ilk adım İngiltere ve Fransa'dan gelmiş ve İngiltere Fransa arasında imzalanana Dunkerk Antlaşması imzalanmıştır. Prong darbesi Avrupalıları telaşlandırmış, Dunkerk Antlaşmasını genişleterek 17 Mart 1948'de Brüksel Paktı'nı imzalamalarına neden olmuştur (İsmay, 1954, ss.16-17).

Buna rağmen Batı Avrupa devletlerinin savunma amaçlı kurdukları bu pakt ABD'nin ittifaka dahil olmaması sebebiyle Sovyetlere karşı bir denge unsuru olmaktan uzaktı. Bu nedenle Batı Avrupa ülkeleri, ABD'yi ittifaka dahil etmek için çalışmalarını arttırmışlardır. ABD'nin dış politikasında meydana gelen bir değişiklikten sonra Brüksel Paktı sonucu kurulan Batı Avrupa Birliği'ne ABD ve Kanada'nın dahil olmasıyla 13 ülke arasında 4 Nisan 1949'da NATO (North Atlantic Treaty Organization) kurulmuştur. Türkiye'nin NATO'ya girme düşüncesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Batı Bloğuna girme çabalarının sonucuydu. Türkiye'nin Batı Bloğuna yakınlaşma politikası ülkenin kalkınması, silahlı kuvvetlerin kuvvetlendirilmesi için gerekli olan dış yardımları almak için önemliydi. DP iktidarı bu nedenle NATO'ya girme yolunda, meydana gelen Kore Savaşını fırsat bilerek, 4500 kişilik bir birliğini TBMM'nin onayını almadan Kore'ye göndermiştir (Yazıcı, 1963, s. 33-34). Türk askeri Kore'de başarısını göstermiş ve Türkiye'nin NATO'ya alınmasında ve özellikle de burada uluslararası sorunlarda Batılılarla birlikte hareket etmesi batı savunması için önemli olan jeopolitik yerinin önemi etkili olmuştur.

Türkiye'nin NATO üyeliği Elâzığ basınında çok az yer bulmuştur: Atlantik Paktı Konseyi görüşmeleri süregelirken 15-20 Eylül 1951 tarihinde NATO Bakanlar Konseyi tarafından Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya üye olarak alınmasına oybirliği ile karar verilmiştir (*Turan*, 18.09.1951). TBMM'nin 18 Şubat 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması'nı onaylamasıyla birlikte Türkiye resmen NATO'ya üye olmuştur. 1958 yılında NATO denizaltılara karşı kullanılacak Norveç yapısı bir silahın tetkik etmesi gündeme gelmiştir. Kuzey Atlantik Antlaşmasına mensup resmi şahsiyetler NATO'nun küçük refakat gemilerine süratli modern denizaltıları tahrip kabiliyetini vermek üzere meydana getirilmiş bir silahı tetkik etmiştir. Terne ismi verilen ve Norveç Müdafaa Araştırma Enstitüsü tarafından geliştirilmiş olan silahla Norveç ve Amerikan Bahriyeleri tarafından yapılan tecrübelerde vaidkâr neticeler alınmıştır. Bu silahın geliştirilmesini kısmen Amerika finanse etmiştir. Otomatik olarak çalışan Terne bir düşman denizaltısı etrafına tam bir daire halinde sevk edilebilmektedir. Hedefini ararken Terne mesela rüzgâr geminin hareketi sevk zaviyesi ve mesafe gibi hususları nazarı itibaren almaktaydı (*Elâzığ*, 21.10.1958).

Sonuç olarak Doğu ve Batı bloğu arasında bir sınır devleti olan Türkiye'nin stratejik öneminin daha da arttığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Batı İttifakının parçası olması yolunda meydana gelen uluslararası konjonktür içinde Türkiye, NATO'ya girmiştir. NATO'ya girmekle artık Türkiye dış politikasında, Sovyet tehdidine karşı Batı savunma sistemi açısından güvenliğini sağlama amacına ulaşmıştır. Türkiye'de uzun yıllar Atlantik İttifakını sadece bir savunma ittifakı olmaktan ziyade bir dünya görüşü ve milli bir dış politika unsuru olarak benimsemeye başlamıştır. Neticede Türkiye uluslararası problemlerde Batı ülkeleriyle özellikle de ABD ile birlikte hareket etmeye başlamıştır (Gönlübol ve diğerleri, 1996, s.312). Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya dahil olması

Türkiye'nin gücünün ve Avrupalı bir devlet olduğunun da göstergesiydi. Şöyle ki ABD ve Avrupa için Türkiye, Ortadoğu hakimiyeti için vazgeçilmez bir ülke olmasının yanında, ayrıca Rusların da sıcak denizlere inme çabaları karşısında en büyük engel durumundaydı.

3.3. Balkan Paktı ve Batı Bloku ile İlişkiler

Türkiye NATO'ya girdikten sonra kendisini biraz daha güçlü hissederken, bölgesinde bir istikrar unsuru olarak, jeopolitik konumunu da kullanıp Güney Akdeniz bölgesinin lideri olma yolunda adımlar atmak istemiştir. Bu doğrultuda Türkiye, Sovyet tehlikesine karşı set oluşturma politikası gütmüştür. Türkiye'nin bu düşüncesi ABD'nin ve İngiltere'nin de dış politikaları ile örtüşmekteydi. Zira bu iki ülkenin yanı sıra NATO üyesi diğer Avrupalı devletler de Türkiye'nin bu politikasını desteklemiştir. Onlara göre Rusya'yı kontrol altına almanın yolu, onun çevresinde sağlam temellere dayanan ortak savunma teşkilatlarının kurulmasıdır (Bozkurt, 2000, s.75). Bu düşüncelerin ürünü olarak meydana gelen Balkan Paktı 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanmıştır (Soysal, 1989, s.455).

Yugoslavya'nın 1948'de Kominform'dan ihraç edilmesinden sonra Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler bozulmuştu. Türkiye ve Yunanistan NATO ülkesi olarak iyi ilişkiler içerisinde bulunurken, diğer bir balkan devleti olan Bulgaristan her iki ülkeye karşı çok da dostane davranmamaktadır. Balkanlardaki bu durumda, Sovyetlerle iyi ilişkisi olmayan Yugoslavya'yı ortak bir savunma mekanizması içine almayı gerektiriyordu. Türkiye her ne kadar Yugoslavya'nın NATO'ya girmesini teklif ettiyse de bu gerçekleşmemiştir (Bozkurt, 2000, s.75). Türkiye bu paktın kurulmasında çok memnun olmasına rağmen Balkanlarda istediği güvenlik sistemini kuramıyordu. Çünkü Yunanistan Kıbrıs sorununun meydana çıkmasıyla Balkan Paktındaki işlevlerini yerine getirememiştir ve sonucunda da kurulan Balkan Paktı çökmüştür. Türkiye Demokrat Parti döneminde dış politikasında genelde Avrupa'ya karşı dostane yaklaşmıştır. Çünkü DP döneminde ortada bir Sovyet tehlikesi vardı ve bu her iki taraf için ortak düşmana karşı birlikte hareket etmeyi zorunlu kılıyordu. Türkiye ve Avrupa ilişkilerinde ön sırada yer alan ilk isim İngiltere'dir. Diğer taraftan İtalya ile de ilişkiler kurulmuştur. Öyle ki 1954'te Türkiye'ye gelen İtalya başvekil ve dışişleri vekili Sinyon Pella'nın ziyaretinden bir yıl sonra 1955'te Sinyon Pella'nın ziyaretini iade maksadıyla Menderes İtalya'ya gidecektir. Bu seyahatle alakalı olarak İtalya hükümet merkezinde gerekli hazırlıkları yapmak üzere İtalya büyükelçisi Sinyon Luca Pistromarchi memleketine gidecektir. Menderes'in bu ziyareti siyasi çevrelerce büyük önem taşımaktadır (*Elâzığ*, 26.01.1955).

Türkiye ile İtalya, Akdeniz bölgesi ve Balkanlar mevzusu sebebiyle dış politikaları paralel olmuştur. İtalya Türkiye'nin NATO'ya girme çabalarında en çok destek veren ülkedir. Kıbrıs sorununda da İngiltere'nin Türk tezine yakın bir politika izlemesi ve bütün tarafları memnun eden bir anlaşma sağlaması, Türkiye'de memnuniyetle karşılanırken bu ülkenin Ortadoğu ve Afrika'da izlediği politikalar da Türk hükümeti tarafından desteklenmiştir (Bozkurt, 2000, s.77). 1953'te Fuat Köprülü Paris'e gidecektir (*Elâzığ*, 09.03.1953). Fuat Köprülü'nün Paris'e gitmesi Times gazetesi Türk Fransız görüşmelerinde milletlerarası birçok meselelere temas edilmesi durumu konu olmuştur. Uluslararası ilişkilerde bilindiği üzere birebir görüşmeler önemli yer teşkil etmektedir. Fransa'nın Kuzey Afrika politikasında Türkiye'nin desteğini aldığı bir gerçektir. Ayrıca Akdeniz'de ortak bir savunma paktı kurulması çalışmalarında Türkiye ile ortak hareket etmiştir (*Elâzığ*, 12.03.1953).

Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde Başbakan Adnan Menderes ve Köprülü Selanik'te büyük bir tezahüratla karşılandı. Atina'da büyük bir sevgi ve sempati yaratan Türk dostlarını yakından görmek ve onları alkışlamak için halk yollara dökülmüşlerdi. Türk ve Yunan dostluğunu valörize

eden bu temasları yakından takip edenler hadiseyi hayranlıkla karşılamışlardı (*Elâzığ*, 06.05.1952). Belirtildiği üzere Başbakan Adnan Menderes bir hafta süren Yunan ziyaretinden Türkiye'ye döndükten sonra kendisine rekabet eden Anadolu ve Ankara Ajansları umum müdürlerini vapurda kabul ederek aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

Dost ve müttefik Yunanistan'ı ziyaretimiz Türk dostluğuna ve iki memleket arasındaki işbirliğine Yunanistan'da başta Majeste Kralları olmak üzere bütün resmi şahsiyetler ve asil Yunan Milleti tarafından ve büyük bir önem verilmekte olduğunun müşahedesine bir vesile teşkil etmiştir (*Elâzığ*, 09.05.1952).

Christian Science Monitor gazetesi Yunan kral ve kraliçesinin Türkiye'yi ziyaretlerinden bahsederek bunun iki memleket münasebetlerini tanzim eden dostluk ve işbirliği ruhunu kati olarak gösterdiğini yazıyor. Gazetenin bu konuda yazdıklarını *Turan* gazetesi şöyle aktarmıştır:

Bu ziyaretin siyasi veçhesi tamamıyla açıktır, zira bu Türkiye ile Yunanistan arasında yenilemiş olan dostane münasebetlere uymaktadır. Bu ziyarete bir nezaket ziyareti denmesine rağmen bu umumiyetle, son aylar zarfında kültürel, iktisadi ve askeri sahalarda resmi temaslar vasıtasıyla vücuda getirilen daha sıkı bağlara bir nişanesi olarak terakki edilmektedir (*Turan*, 12.07.1952)

Zannedildiğine göre Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında askeri ve siyasi işbirliğinden sonra geniş bir iktisadi işbirliği kurmak üzere üç memleket arasında temaslar yapılmaktadır. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Enver Güreli'nin Yugoslavya seyahatinin birkaç gün gecikmesi bu husustaki izharı müzakerelerin ilk olmak gayesine matuf bulunmaktadır. Üçlü iktisadi ve ticari işbirliğinin her üç memleket için de çok faydalı olacağına şüphe etmemektedir. Anlaşmalar karşılıklı mal mubayaasını kolaylaştırdığı gibi müşterek malların müşteriler karşısında el birliği ile daha iyi şart ve fiyatlarla satılacağına muhakkak nazarı ile bakılmıştır (*Turan*, 16.12.1952). Türkiye ve Yunanistan arası Kıbrıs meselesine nazaran ilişkilerde anlaşma yoluna gidilmiştir.

Türkiye'nin güvenlik konseyindeki boşalan temsilcilik için adaylığını koyması ve bunun Batılı devletlerce desteklenmesi de Avrupalı devletler ile olan iyi ilişkilerin bir göstergesidir. Avrupa pazarına girme çabalarında da ülkelerin Türkiye'ye yakınlık göstermesi ilişkilerin karşılıklı menfaat ve dayanışma düşüncesinin bir tezahürüdür. Türkiye ve Amerika ilişkileri, Türkiye'nin Amerika'da ölen Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin Haziran 1946'da Missouri isimli savaş gemisinin İstanbul'a gelmesiyle başlar. Savaş gemisinin İstanbul'a gelmesi, Amerika'nın Türkiye'yi Sovyetlere karşı desteklemesi olarak algılanır. Zira Sovyetlerin yayılma politikasına karşı ABD geleneksel tecrit politikasını bırakarak bölgesel ittifaklar kurmaya yönelmiştir... ABD'nin politikası dünya barışını korumayı amaçlıyordu. ABD Başkanı Truman'ın 12 Mart 1947'de açıkladığı yeni politika tarihte "Truman Doktrini" olarak yer alacaktı ve bu bir dönüm noktasıydı. Yine yakın ve Ortadoğu'da Amerika'nın izleyeceği yeni stratejiyi belirliyordu. Türk-Amerikan ilişkilerinin temel dayanağı da bu doktrin oluyordu. Bu çerçevede 1947 yılında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından ortaya konulan bir plan çerçevesinde Türkiye'ye 1950 yılına kadar az da olsa ekonomik yardım yapılıyordu. Türkiye'de ise batı ile olan bu yakınlaşmanın sonucu, Asya ve Amerika ülkelerine sırt çevriliyordu. Bu tarihten sonra Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde batılı devletlerin politikalarına göre bir yol izleyecekti. Bu da Türk-Arap ilişkilerinin uzun yıllar kötü gitmesi demektir (Bozkurt, 2000, ss.77-78).

1950'de Washington'da resmi çerçevelerde İsmet İnönü'nün başkanlıktan çekilmesi ve iktidarın DP'ye sükûn ve intizam içinde devredilmesi, Türkiye'nin demokrat prensiplerine çok sıkı bağlılığına bariz bir delil telaki edilmektedir... Dışişleri bakanlığı resmi şahsiyetleri Birleşik

Amerika hükümetinin, Türk Milleti ile Amerikan Milleti ve her iki memleket hükümetleri arasında mevcut yakın ve dostane münasebetlerden çok memnun olduğunu işaret etmektedir. Müşterek gaye ve karşılıklı anlayışa dayandığı için Amerika'nın bu dostane münasebetlerin devam edeceğine Marshall planı idaresinin tam bir itimadı vardı. Washington'un hükümete mensup şahsiyetleri yeni Türk kabinesinin, Türkiye'nin batı devletlerine karşı güdecekleri siyasette herhangi bir değişiklik olabileceği zehabını veren bir şey görmemektedirler. Marshall Planı İdaresi ile meşgul olan bakanlığa yetkili bir şahsın tayinine kadar bu başbakanlığın boş kalmayacağına dair Türkiye'den gelen haberler burada büyük bir alaka ile takip edilmektedir. Bu vaziyet bu bakanlık mesuliyetini yüklenecek Şahsın ismi bahis mevzuu edilmeksizin, Amerika'da çok arzu edildiği gibi Türkiye'de Marshall yardımı idaresini daha verimli olarak işleyecek hale getirmek istediğinin mevcudiyetine bir delil telakki edilmektedir (*Turan*, 27.05.1950)

Adnan Menderes'in 1954'te Amerika'ya gitmesi temin edeceği muhakkak sayılan uzun vadeli kredi işi bilhassa ticaret alanında ferahlatıcı bir haber olarak kabul edilmiştir (*Uluova*, 28.05.1954). Diğer taraftan Amerikan Hükümetinin beynelmilel işbirliği idaresi tarafından açıklandığına göre Türkiye'ye görülmemiş miktarda da satış yapılmasına ruhsat ile 15,5 milyon dolardan daha fazla sarf edilecektir. Alınacak mallar arasında sanayi malzemesi, motorlu vasıtalar, hububat ve kauçuk bulunmaktadır. 3 milyon dolar demir ve çelik malzemeleri fabrikalarına ayrılmıştır. Sanayide kullanılan yedek aksam da bu meblağa dahildi (*Elâzığ*, 10.04.1956). Amerika'yla siyasi ve diplomatik ilişkilerin yanı sıra maddi münasebetlerin de olduğu görüldüğü üzere aşikârdır. Yine öncesinde 1953'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika'yı ziyaret edeceği haberlerini Amerikan halkı sevinçle karşılamıştır. Washington Star gazetesinde "Türkiye'den misafir" başlığı altında bu münasebetle yayınlanan makale ezcümle şöyle denilmektedir;

Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Ocak ayında ABD'yi ziyaret etmesi için Başbakan Eisenhower'in yaptığı davetin kabul edilmesi memnuniyet verici bir hadisedir. Birleşik Amerika ve Türkiye Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı çerçevesi dahilinde birer müttefik olmakla kalmayıp karşılıklı dostluk ve hayranlık hisleri ile birbirine bağlı iki millettir. Coğrafi bakımdan birbirimize uzak olmakla beraber aramızda mevcut samimi ve sıkı münasebet hiçbir suretle daha iyi ifade edilemezdi.

Amerikalılar birçok sebepten dolayı Türklere hayrandırlar. Metin ve cesur Türk Milleti, Sovyet komşularının tehdit ve baskılarına göz kırpmadan karşı koymuştur. Bu memlekette hakiki bir demokrasi mevcut olduğunu 1950 seçimleri ispat etmiştir. Fakat bilhassa Türk gençlerinin Kore'de büyük bir cesaretle çarpışması Birleşik Milletler Birlikleri ile omuz omuza komünist tecavüzüne karşı koyması Amerikalılarda derin bir intiba bırakmıştır (*Turan*, 30.09.1953).

Bu dönemdeki Türk ve ABD ilişkilerinin temelinde, Sovyetlerin yayılma politikasına karşı Türkiye'nin ABD ve NATO'ya dayanması, ABD'nin ise yine Sovyet yayılmacılığına karşı bölgenin güçlü devleti olarak Türkiye'yi destekleyerek Ortadoğu'da Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını koruma amacı yer alıyordu (Bozkurt, 2000, s.80).

3.4. Bağdat Paktı ve Türkiye

Türkiye, NATO'ya girerek ve Balkan Paktı'nı oluşturarak kendisini Batı yönünde güvence altına almaktaydı. Diğer taraftan da Ortadoğu için bir savunma teşkilatı oluşturmak, Rus tehdidine karşı zaruri bir sonuç haline gelmiştir. Türkiye komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Öyle ki Türkiye Atatürk döneminde komşularıyla iyi ilişkiler çerçevesinde Sadabat Paktı'nı kurmuştur (Bozkurt, 2000, s.80).

Türkiye ve Irak arasında “Karşılıklı İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşmayla, bu anlaşmanın bölgenin güvenliği ile ilgili olarak devletler davet edilmiştir. Söz konusu davete 1955’te 5 Nisan’da İngiltere, 23 Eylül’de Pakistan ve 3 Kasım’da da İran olumlu yaklaşmışlardır. Ardından 21 Kasım 1955’te Bağdat’ta toplanan bakanlar konseyi Bağdat Paketi’nin kurulmasına karar vermiştir. 1957’de Bağdat Paketi’nin ikinci yıldönümü nedeniyle Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakan Vekili Ethem Menderes birer mesaj yayınlamışlardır. Başbakan Adnan Menderes radyoda kendi sesiyle yayınlanan mesajında şunları söylemiştir;

...Bağdat Paketi ikinci yılını idrak etmiş bulunuyor. Geriye baktığımız zaman Ortadoğu bölgesinin tehlikeden korunması maksadı ile bir emniyet teşkilatı kurulması uğrunda daha önce senelerce sarf edilmiş olan gayretlerin nasıl muvaffakiyetsizliğe uğradığını ve nihayet Türkiye ile Irak’ın teşebbüsü ele almaları neticesi olarak ve birçok gayretler sarfından sonra ancak 24 Şubat 1955’te Bağdat Paketi’nin meydana geldiğini şimdi bütün teferruatı ile hatırlamaktayım (*Elâzığ*, 01.03.1957).

Ethem Menderes de zamanı gelince ABD’nin de Bağdat Paketi’ne dahil olacağını ifade etmiştir (*Elâzığ*, 01.03.1957). Aynı yıl 3 Haziran’da Karaçi’de toplanacak olan Bağdat Paketi Vekiller Konseyi’ne Menderes’in başkanlık ettiği Türk heyetinde Hariciye Vekili Ethem Menderes, Hariciye Vekaleti Umumi Kâtibi Melih Esenbel ve Hariciye Vekaleti Daire Umum Müdürlerinden bazıları da bulunacaktır... Toplantıya dört Müslüman devlet başvekillerinden başka İngiltere Başvekili Harold Macmillan veya Hariciye Vekili Selwyn Lloyd iştirak edeceklerdir. Karaçi’deki toplantı, İngiltere hükümeti temsilcilerinin konseye katılması açısından büyük önem taşımaktaydı. Tahran, Bağdat ve Ankara toplantılarına İngiltere Hükümeti temsilcileri katılmamıştır. Dış politika çevreleri Karaçi’deki toplantı üzerinde önemle durmaktaydılar. Ankara’da yapılan toplantılarda Kıbrıs hakkında alınan kararlar İngiltere’nin iştirak edeceği bu toplantıda bahis mevzuu edilecektir. Hatırlarda olduğu üzere Ankara’daki toplantıda dört Müslüman devlet arasında Kıbrıs meselesinde müteiden hareket edilmesi taraftan konseyin gündeminde Ortadoğu sulhunun korunması mevzuunda yer almaktadır. Mayıs 1957’de gündemde sıkça yer alan Mısır ve Suriye’nin pakta dahil devletlere karşı takındığı tavır da konseyde ehemmiyetle ele alınarak incelenecektir (*Elâzığ*, 21.05.1957).

Elâzığ gazetesinde 1958’de Irak’ın Londra Büyükelçiliği Ateşe mitleri Albay Kadir Faik’in bir basın toplantısı düzenleyerek Irak’taki durum hakkında yaptığı açıklamalara yer verilmiştir. Gazete, Albay Faik’in açıklamalarını şöyle aktarmıştır:

Iraklı batı tarafları hüviyetini terk etmeyecek ve eski hükümet tarafından imzalanmış anlaşmaya girişilmiş taahhütleri tek taraflı olarak feshetmeyecektir. Bağdat Paketi da dâhilindedir. İleride belki Bağdat Paketi’nin günün şartlarına uydurularak daha da şümüllü bir mahiyet almasını talep edebiliriz. Fakat bugün için mevcut şekilde herhangi bir değişiklik düşünülmemektedir...” (*Elâzığ*, 25.07.1958).

Irak’ta 14 Temmuz 1958’de askeri bir darbe olması, Menderes Hükümeti’nin Ortadoğu politikasına da darbe vurmuştur. Her ne kadar Irak hükümeti Bağdat Paketi’ne bağlı kalacağını belirtse de pakt büyük bir darbe almıştır. Amerikan ve İngilizlerin Lübnan ve Ürdün’e asker çıkarması da Ortadoğu’yu iyice karıştırmıştır. Türk Dışişleri ise bu durumu “...meşru bir hükümete dostları tarafından yardım...” olarak algılayarak Amerika ve İngiltere’nin bu bölgeye asker çıkarmasına destek vermiştir. Irak’ta meydana gelen askeri darbe sonrası Türkiye’de yapılan Bağdat Paketi toplantısına katılan İran, Pakistan ve Türkiye heyetleri Irak’ta meydana gelen bu olayları görüşmüşlerdir. Toplantı sonrası yapılan bildiri ile öldürülen Irak lideri için duyulan üzüntü belirtilmiştir. 1959 yılının başlarında Karaçi’de yapılan toplantıda ise Irak pakt

ile olan ilişkilerini kestiği halde pakttan ihraç edilemeyeceği belirtilmiştir. Karaçi'de ortaya çıkan durum ise: üç ülkede Amerika'dan tecavüzlere karşı garanti ister. Amerika sadece komünist bloktan gelebilecek saldırılara karşı garanti verme düşüncesinde olduğunu ortaya koymuştur. Londra'da 28 Temmuz'da yapılan toplantılarda, Bağdat Paktı'na her zamankinden fazla ihtiyaç duyulduğu vurgulanırken ABD'nin pakt ülkeleri ile ayrı ayrı güvenlik ve savunma anlaşmaları yapması kararı alınır.

Bundan sonra paktın çalışmalarını Ankara'da yürütmesi de kararlaştırılır. "5 Mart 1959'da Ankara'da Amerika, Türkiye-İran ve Pakistan arasında ayrı ayrı savunma ve işbirliği anlaşması imzalanır. 24 Mart 1959'da ise Irak Bağdat Paktı'ndan çekildiğini bildirir. Aslında Bağdat Paktı'nı fiilen bitiren olay, Irak'ta askeri darbenin gerçekleşmesi ve sonrasında, ABD'nin paktın Irak dışındaki diğer üyeleri ile yapmış olduğu anlaşma ile gerçekleşmiştir. Bağdat Paktı'ndan Türkiye dışındaki ülkelerin de beklentisi Sovyetlerin Ortadoğu'da yayılma arzularına set vurmaktır. Bu durum bir yerde de başarılıydı. Zira Sovyetlerin İran ve Pakistan ile olan sınırı, bu ülkeleri Sovyetler Birliği'nden çekinir duruma getirmişti. Pakistan'ın ise başka bir beklentisi, Hindistan ve Afganistan ile olan sınır sorunlarında, kendisine destek bulmaktır. Ne var ki Pakistan'ın Hindistan ile sorunlarında ortakları bu duruma seyirci kalacaktı. Irak ise Mısır Hanedanı ile giriştiği rekabetten kendini batıya dayandırarak, buradan gelecek destek ile Mısır'ın Arap Nasyonalizmine karşı kendini emniyete alma düşüncesi yatıyordu. İngiltere ise bölgedeki varlığını emniyete alarak, liderliğini de devam ettirme düşüncesindedir. Bütün sıkıntılara rağmen bir süre de olsa bütün taraf ülkeler kendilerine birtakım kazançlar elde etmişlerdir (Bozkurt, 2000, s. 83).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

DP'nin iktidarda olduğu 1950'li yıllarda Türkiye'nin dış politikasının güvenlik unsurunun belirleyiciliğinde Sovyetler Birliği tehdidinin ortadan kaldırılması yönünde olmuştur. DP iktidarı, Türkiye'nin gerek ekonomik kalkınmasının gerekse Sovyet yayılmacılığına karşı kendi güvenliğinin sağlanması bakımından Batı Blokuna yakın bir dış politika izlemeyi gerekli görmekteydi. Bu doğrultuda, Türkiye'nin NATO'ya üye olması DP iktidarı tarafından öncelikli bir adım olarak görülerek üyelik uğrunda Kore Savaşı'na Türk askerlerinin gönderilmesi hamlesi yapılarak Batı Bloku içerisindeki stratejik konumunu güçlendirmiştir. Daha sonra NATO üyesi ülke olarak Balkanlar ve Orta Doğu bölgesinde özellikle ABD ile ortak çıkarlara sahip olunduğu gerekçesiyle aynı yönde politikalar izlenmiştir.

DP döneminde Türk dış politikasındaki stratejik gelişmelerin Elâzığ basınındaki yansımalarına bakıldığında, sözü edilen politika uygulamalarından Kore'ye asker gönderilmesi, Türkiye'nin Balkanlardaki ve Orta Doğu'daki aktif siyasetinin incelenen gazetelerde geniş yer bulduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, DP'nin Elâzığ'da önemli ölçüde teşkilatlanmış olması ve yerel basının DP iktidarını destekleyen yayın politikası dış politikadaki gelişmelerin de aynı yönde haber içeriklerine yansımada etkili olmuştur.

İncelenen haber içeriklerinde DP iktidarının Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında 1950'de iktidara geldikten sonra Batı Bloku ile yakınlaşmak üzere dış politika alanında attığı somut adımlardan biri olarak Kore'ye asker gönderilmesi ve bu adımın bir sonucu olarak Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin kabul edilmesinin yanı sıra Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Doğu bölgesindeki politikalara ilişkin gelişmeler yer almıştır. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi kararı ve sonrasında gelişmeler Elâzığ basınında özellikle *Turan* ve *Elâzığ* gazetelerinde geniş yer bulmuştur. Türkiye genelinde ve Elâzığ'da Kore'ye giden askerlere destek gösterilerinin yanı sıra savaş sürecindeki önemli gelişmelere dair bilgiler sözü edilen yerel gazetelerin haber içeriklerinde

yer almıştır. Sözü edilen gazeteler, Kore'ye asker gönderilmesinden sonra savaştaki gelişmeleri aktararak Batı Bloku'nu destekleyen haberler yayımlanmıştır. Buna karşılık Türkiye'nin NATO üyeliği ve DP iktidarının 1950'lerin yarısından sonra Orta Doğu'da izlediği politikalar Elâzığ basınında çok az yer bulurken, Balkan Paktı ve Batı ile ilişkilerde dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in İtalya, Fransa ve ABD gibi Batı Bloku ülkeleriyle yaptığı görüşmeler ve ziyaretlere geniş yer verilmiştir. Bununla birlikte *Elâzığ* ve *Turan* gazetelerinde Türkiye'nin Yunanistan ile dostane ilişkiler içerisinde olduğunu ve bu durumun Türkiye'de ve Yunanistan'da olumlu yankılarını ifade eden haberler yapılmıştır.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	14 Eylül 2023 19 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	İrfan DURMUŞ
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	14 September 2023 19 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	İrfan DURMUŞ
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Alıcı, S. (2009). 1950-1960 dönemi Türk dış politikası. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Armaoğlu, F. (1982). *20.yüzyıl siyasi tarihi (1914-1990)*. C. I. (8. Baskı). Ankara: İş Bankası Yayınları
- Bağcı, H. ve Şahin, M. (2009). Doğu-batı arasında Demokrat Parti dış politikası. *Demokrasi Platformu*. 5(17), 187-202. Erişim adresi: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/article/view/153/149>
- Bozkurt, S. (2000). Kütahya basınında Demokrat Parti İktidarı (1950-1960). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya
- Ekinci, N. (1997). *II. Dünya savaşından sonra Türkiye’de çok partili düzene geçişte dış etkenler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Erkin, F. C. (1974). İnönü, demokrasi ve dış ilişkiler, *Milliyet*, 14.01.1974
- Eroğlu, C. (1982). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. Ankara
- Göktepe, C. ve Seydi, S. (2015). Soğuk savaş başlangıcında Türk dış politikası. *Bilig* (72), 197-222. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234247>
- Gönlübol, M., Sar, C. ve Sander, O. (1996). *Olaylarla Türk dış politikası*. (9. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Ismay, L. (1954). *NATO ilk beş sene (1949-1954)*. S. Bilge (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Karpat, K. (1967). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Ararat Yayınevi
- Kiraz, S. (2020). Menderes dönemi Türk dış politikasının NATO üyeliği ve Bağdat Paketi’nin kurulması örnekleri üzerinden analizi, *Turkish Studies-Economy*, 15(1), 309-321. Erişim adresi: <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41483>
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. M. Kıratlı (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Özkaya Duman, O. ve Birsell, H. (2012). Demokrat parti dönemi Türk dış politikası ve bu politikanın dinamiklerine etki eden dış gelişmeler. *Atatürk Dergisi*, 1(1), 299-318. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniad/issue/2368/30375>
- Serbest, M. B. (2006). Bağdat Paketi’nin kuruluş süreci ve gelişiminde Türkiye’nin rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 401-424. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/577483>
- Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye’nin siyasal antlaşmaları (1920-1945)*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021). Uluslararası ilişkilerde nitel yöntemlerle makale yazımı: Vaka analizi ve incelikleri, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42(Özel sayı 1), Ö149-Ö168
- Toker, M. (1970). *Tek partiden çok partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi C.II, Dönem 7, C:17
-

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi C.II, Dönem 7, C:18

Yalman, A. E. (1970). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim*. C.2. İstanbul: Yenilik Basımevi

Yazıcı, T. (1963). *Kore birinci Türk Tugay'ında hatıralarım*. İstanbul: Ülkü Basımevi

Yeşil, A. (1988). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. No: 897. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de tek parti yönetimi (1930-1945)*. İstanbul: AltınKitaplar Yayınevi

Kullanılan Haberler

Adnan Menderes ile F. Köprülü'nün Paris ziyareti. (1953, 12 Mart). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Adnan Menderes'in Amerika seyahati. (1954, 28 Mayıs). *Uluova Gazetesi*, s.1

Adnan Menderes Bağdat Paktı Konseyi'ne gidecek. (1957, 21 Mayıs). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Amerika zamanı gelince Bağdat Paktı'na girecektir. (1957, 1 Mart). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Amerikan yeni silahları. (1950, 4 Mayıs). *Milliyet Gazetesi*, s.1

Atlantik Paktı Konseyi gizli bir toplantı yaptı. (1951, 18 Eylül). *Turan Gazetesi*, s.1

Başbakanımız Adnan Menderes bu ay Batı Almanya'ya gidecek. (1953, 21 Mayıs). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Başbakan Adnan Menderes'in Türk-Yunan milletine mesajı. (1952, 9 Mayıs). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Başbakan Adnan Menderes ve Köprülü Selanik'te büyük tezahüratla karşılandı. (1952, 6 Mayıs). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Başvekilimiz Almanya'ya gidiyor. (1958, 6 Haziran). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Başvekil Adnan Menderes'in Kore'yi ziyareti. (1958, 29 Nisan). *Turan Gazetesi*, s.1

Celal Bayar'ın Amerika seyahati. (1953, 30 Eylül). *Turan Gazetesi*, s.1

Demokrat Partinin dünkü mitingi. (1950, 8 Ağustos). *Turan Gazetesi*, s.1

Fuat Köprülü Paris'e gidiyor. (1953, 9 Mart). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Irak Bağdat Paktı'ndan çekilmiyor. (1958, 25 Temmuz). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Komünistler Kore'de adil bir mütarekeyi geciktirmekle itham ediliyor. (1952, 11 Haziran). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Kore meselesi. (1950, 5 Ekim). *Turan Gazetesi*, s.1

Kore cephesi. (1951, 14 Mart). *Turan Gazetesi*, s.1

Kore'de Türk tugayını gezen bir muhabirin anlattıkları. (1951, 11 Nisan). *Turan Gazetesi*, s.1

Kore'de komünistler yeni bir taarruz için hazırlanıyor. (1951, 14 Mayıs). *Turan Gazetesi*, s.1

Kuzey Kore'nin sulh teklifi genel sekreterliğe geldi. (1951, 17 Nisan). *Turan Gazetesi*, s.1

Mütareke imzalanırsa. (1953, 17 Nisan). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

NATO denizaltılara karşı kullanılacak Norveç yapısı bir silahı tetkik ediyor. (1958, 21 Ekim). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Sayın başbakanımız Adnan Menderes Roma'ya gidiyor. (1955, 26 Ocak). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

Soğuk mücadele. (1953, 30 Ocak). *Uluova Gazetesi*, s.1

Tarihi üniversite bayrağı Kore'de. (1951, 10 Mart). *Turan Gazetesi*, s.1

Türkiye Amerika arasındaki dostluk. (1950, 27 Mayıs). *Turan Gazetesi*, s.1

Türk Yunan işbirliği methediliyor. (1952, 12 Temmuz). *Turan Gazetesi*, s.1

Türk-Yugoslav-Yunan ticareti. (1952, 16 Aralık). *Turan Gazetesi*, s.1

15,5 milyonluk yardım. (1956, 10 Nisan). *Elâzığ Gazetesi*, s.1

EXTENDED SUMMARY

The 1950s, a turning point in Turkey's history of democracy and foreign policy, witnessed the efforts of the DP, which came to power with strong popular support, to rescue Turkey from its global isolation and restore it to a respectable position. The DP was founded at a time when the Second World War had ended, Germany had been completely weakened, Britain and France had lost their former power, and an international system had emerged in which only the US and the USSR remained as the great powers. While the Soviet threat in the post-war period brought Turkey closer to the US, the DP government believed that Turkey's development and progress under these circumstances depended on establishing closer relations with the US. Therefore, it can be said that the DP government's foreign policy strategy was generally based on efforts to get closer to the Western Bloc, especially the United States.

The main determinant of Turkish foreign policy in the 1950s was security concerns. Faced with the threat of the Soviet Union in this period, Turkey tried to ensure its security by getting closer to the West and joining Western institutions or, as in the case of Baghdad Park, by leading organizations that aimed to protect Western interests in the region. At the same time, it sought to demonstrate that it was a loyal ally of the West by playing an active pro-Western role in crises in the Middle East.

At the time, the concern about the USSR was intense and there was no serious alternative to close cooperation with the US through NATO, and there was no objection from Turkish public opinion. The problem was to convince NATO, and in particular its leader, the United States, to accept Turkey's membership. Meanwhile, the Korean War, which erupted as a result of North Korea's attack on South Korea, mobilized the United Nations (UN) Security Council, which requested member states to contribute to a military intervention in Korea. Following the United States, Turkey was among the first countries to respond to this request and became one of the most active participants in the war with a brigade it sent. Turkey decided to send troops to Korea with the idea that it would pave the way for NATO membership. After Turkey became a member of NATO, it assumed an important position in the new strategy of the United States and NATO in the changing global conjuncture, especially in its strategy against the Soviet Union. Turkey signed a series of military/strategic and economic agreements with the US and NATO as part of its participation in the Western Bloc against the Soviet Union. As a member of NATO, Turkey also played an active role in the Middle East region during the DP period. In the face of the expansionist policies of the Soviet Union, the DP government acted together with the Western Bloc in the developments in the Middle East with the idea that the interests of the West in the Middle East and Turkey's own security interests were identical.

The DP, which was largely backed by popular support while coming to power, also received support from the national press in the foreign policy it pursued after coming to power. This study aims to analyze how the foreign policy pursued by the DP government was reflected in the local press. In this context, it is analyzed how the developments regarding Turkish foreign policy in the 1950s were reflected in the news content of the press in Elâzığ, where the DP received significant support. In this study, in which the qualitative case analysis method was adopted, the findings obtained from the news content on Turkish foreign policy in Uluova, Turan and Elâzığ newspapers, which were important print media sources of Elâzığ at that time, were evaluated. As a result of the findings, it was observed that the press in Elâzığ closely followed the concrete steps taken by the DP government in the field of foreign policy and reflected these policies in the news content with an understanding that supported these policies.

The analyzed news items covered the sending of troops to Korea as one of the concrete steps taken by the DP government in the first years of the Cold War period in the field of foreign policy to rapprochement with the Western Bloc after coming to power in 1950 and the acceptance of Turkey's membership to NATO as a result of this step, as well as developments regarding Turkey's policies in the Balkans and the Middle East region. Turkey's decision to send troops to Korea and the developments that followed were widely covered in the Elâzığ press, especially in Turan and Elâzığ newspapers. In addition to the demonstrations of support for the soldiers who went to Korea in Turkey and in Elâzığ, information on important developments during the war process was included in the news content of the aforementioned local newspapers. After the deployment of troops to Korea, these newspapers covered the developments in the war and published news supporting the Western Bloc. On the other hand, Turkey's NATO membership and the DP government's policies in the Middle East after the 1950s found little coverage in the Elâzığ press, while the Balkan Pact and the meetings and visits of then Prime Minister Adnan Menderes to Western Bloc countries such as Italy, France and the USA were given extensive coverage in relations with the West. However, Elâzığ and Turan newspapers reported that Turkey was in friendly relations with Greece and that this situation had positive repercussions in Turkey and Greece.

TOWARDS AN AI-ENHANCED SUSTAINABLE HEALTH SYSTEM: INFERENCES FROM HEALTHCARE MANAGEMENT RESEARCH

Hafize Nurgül DURMUŞ ŞENYAPAR¹

Citation: Durmuş Şenyapar, H.N. (2023). Towards an AI-enhanced sustainable health system: inferences from healthcare management research. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 503-530. doi:10.17218/hititsbd.1376667

Abstract: Health management literature is critical in facilitating effective leadership and management in the health sector by imparting the knowledge and understanding required in health service planning, organization, coordination, and management. Through an exhaustive bibliometric examination, the current state of the "healthcare management" literature was assessed in this study, illuminating potential future developments in the field. By utilizing an extensive compilation of articles from the Web of Science (WoS) database, this study endeavors to scrutinize patterns in scientific inquiry, assess advancements made on subjects, and underscore significant fields of cooperation and scholarly input. An in-depth, extensive analysis revealed that three decades of research yielded over 46,000 publications; the number of publications has increased by six, particularly in the last ten years, and the United States and the United Kingdom produced most of the publications. Analysis identifying influential journals and authors in the field revealed that it is the focus of attention of health professionals, especially nurses. Although the COVID-19 pandemic has been recognized as the primary public health concern, scholarly attention has shifted towards a sustainable health system incorporating technology-supported preventive health practices and intelligence. To thoroughly comprehend the theoretical progression of health management research, its capacity to tackle worldwide issues, and its growth potential, the study's findings are a valuable scholarly resource that offers practitioners, policymakers, and researchers a comprehensive overview.

Keywords: Healthcare Management, Bibliometric Analysis, Thematic Analysis, Healthcare Professionals, Artificial Intelligence

Yapay Zekayla Geliştirilmiş Sürdürülebilir Bir Sağlık Sistemine Doğru: Sağlık Yönetimi Araştırmalarından Çıkarımlar

Atıf: Durmuş Şenyapar, H.N. (2023). Yapay zekayla geliştirilmiş sürdürülebilir bir sağlık sistemine doğru: sağlık yönetimi araştırmalarından çıkarımlar. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 503-530. doi:10.17218/hititsbd.1376667

Özet: Sağlık yönetimi literatürü, sağlık hizmetlerinin planlanması, organizasyonu, koordinasyonu ve yönetiminde gerekli olan bilgi ve anlayışın aktarılması yoluyla sağlık sektöründe etkili liderlik ve yönetimin kolaylaştırılması açısından kritik öneme sahiptir. Kapsamlı bir bibliyometrik inceleme yoluyla, bu çalışmada "sağlık yönetimi" literatürünün mevcut durumu değerlendirilerek alanda gelecekte yaşanabilecek potansiyel gelişmelere ışık tutulmuştur. Web of Science (WoS) veri tabanındaki kapsamlı bir makale derlemesinden yararlanan bu çalışma, bilimsel araştırmadaki kalıpları

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 16.10.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2023

¹ Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Kalite Koordinatörlüğü, nurguld@gazi.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-0927-1643> | <https://ror.org/054xkpr46>

Lecturer, Dr., Gazi University, Quality Coordination Unit, nurguld@gazi.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-0927-1643> | <https://ror.org/054xkpr46>

incelemeyi, konularda kaydedilen ilerlemeleri değerlendirmeyi ve önemli iş birliği ve bilimsel girdi alanlarının altını çizmeyi amaçlamaktadır. Derinlemesine bir analiz, otuz yıllık araştırmalar sonucunda 46 binden fazla yayının üretildiği ve özellikle son on yılda yayın sayısının altı katına çıktığı, yayınların çoğunun ABD ve İngiltere’de üretildiği belirlenmiştir. Alandaki etkili dergi ve yazarları belirleyen bu analiz; sağlık profesyonellerinin ve özellikle hemşirelerin ilgi odağı olduğunu ortaya koymuştur. Her ne kadar COVID-19 salgını alandaki birincil halk sağlığı sorunu olarak kabul edilse de bilimsel ilgi, teknoloji destekli koruyucu sağlık uygulamaları ve zekâsını birleştiren sürdürülebilir bir sağlık sistemine yönelmiştir. Bu çalışmanın bulguları; sağlık yönetimi araştırmasının teorik ilerleyişini, dünya çapındaki sorunları çözme kapasitesini ve büyüme potansiyelini tam olarak kavramak için uygulayıcılara, politika yapıcılara ve araştırmacılara kapsamlı bir genel bakış sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Yönetimi, Bibliyometrik Analiz, Tematik Analiz, Sağlık Profesyonelleri, Yapay Zekâ

1. INTRODUCTION

The healthcare sector is a dynamic and varied subject that includes the complex relationship of technological developments, legislative frameworks, economic factors, and human behavior. The scientific discipline of medicine has more than the mere application of medical knowledge; it also covers the influence of policies on practices, the impact of economic concerns on decision-making, and the role of human behaviors and attitudes in determining outcomes (Barouki et al., 2021). The healthcare sector has challenges regarding navigation and comprehension due to its complicated features (Calder et al., 2019). Healthcare systems fulfill a vital societal function by adopting a substantial responsibility for safeguarding the health and well-being of populations (Vera San Juan et al., 2021). These systems are crucial in disease prevention, offering therapeutic interventions, and preserving public health information, covering many continents and cultures. The individual’s responsibility is not limited to responding to health difficulties as they occur but also includes a proactive approach that involves anticipating and preparing for forthcoming health challenges (Haldane et al., 2021). The essential component of these expansive and diverse healthcare systems resides in the pivotal field of healthcare management. This field encompasses more than just administrative duties; it involves visionary leadership capable of guiding healthcare facilities through periods of stability and uncertainty (Wei and Horton-Deutsch, 2022). The area of healthcare management includes the implementation of strategic planning to optimize the allocation of resources, the exercise of administrative oversight to ensure compliance with established policies and procedures, and the demonstration of leadership skills to motivate and provide guidance to diverse teams of professionals (Baugh et al., 2020; Correa et al., 2020). Healthcare systems operate within a dynamic global context subject to continuous change (Nilsen et al., 2020). Demographic changes, such as aging populations observed in numerous developed nations, give rise to various issues regarding chronic illnesses and the subsequent surge in healthcare service requirements (Nilsen et al., 2020). Technological improvements have a dual nature, encompassing both advantageous prospects and complex obstacles. These include telemedicine’s potential benefits, artificial intelligence’s use in diagnostics, and the ethical quandaries associated with genetic editing and safeguarding data privacy (Elbaz et al., 2021; Schwalbe and Wahl, 2020). Furthermore, the dynamic nature of disease profiles, characterized by the appearance of novel pathogens and the reemergence of already-known ones, necessitates healthcare systems’ flexibility and adaptability (Janssen and van der Voort, 2020). Within the dynamic and evolving context, the function of healthcare management extends beyond mere reaction, encompassing the ability to foresee, formulate strategies, and assume leadership. The

significance of proficient, knowledgeable, and forward-looking healthcare management becomes progressively crucial as the difficulties expand in magnitude and intricacy (Pakarinen et al., 2023).

Historically, healthcare originated as a predominantly clinical endeavor firmly grounded on restoring health and utilizing medical expertise (Hashim, 2019). The central emphasis was placed on providing patient care, wherein physicians, nurses, and other healthcare practitioners were committed to diagnosing, treating, and averting illnesses (Derriennic et al., 2021). In the initial stages, management was frequently marginalized and perceived as a mere operational requirement rather than a crucial strategic element. Over time, the modest clinics and infirmaries of the past underwent a process of transformation (Speziale, 2015). Over time, these institutions underwent a process of evolution, resulting in their expansion and enhancement. This expansion entailed incorporating various elements, such as research facilities, specialized departments, and innovative medical technologies, transforming them into more extensive and sophisticated entities. As the dimensions and complexity of the phenomenon expanded, the logistical and administrative difficulties experienced a corresponding increase. Simultaneously, managing patient care and administrative responsibilities became increasingly impractical for clinical practitioners. The magnitude and intricacy of activities necessitated adopting a more organized and specialized management strategy. The observation signified the early phases of institutionalized hospital management (Chughtai et al., 2019; Jacobs and Garrett, 2020). In the initial stages, administrators frequently comprised clinicians who assumed supplementary duties; nevertheless, the position gradually became more specialized as time progressed. The emphasis transitioned from essential administrative responsibilities to the more complex areas of strategic planning, allocation of resources, and leadership within the company (Barasa et al., 2016; Gigliotti and Ruben, 2017). The emergence of training programs and academic courses sought to provide individuals with the necessary skills and information to oversee healthcare organizations. Healthcare management has recently witnessed significant growth and expansion (McConaughy, 2008; Stoller et al., 2007). Contemporary healthcare extends beyond singular hospital entities, encompassing expansive networks of primary care physicians, specialty clinics, research facilities, and integrated health systems. Effectively managing these entities necessitates a comprehensive comprehension of healthcare and proficiency in finance, human resources, technology, and policy (Knudsen and Vogd, 2014). The scholarly discussion surrounding healthcare management has paralleled this progression. While first publications may have primarily focused on fundamental aspects of hospital management, modern literature explores various issues, including health informatics, regulatory implications, financial strategies, and optimizing patient experience. The transition in academic emphasis is more than just indicative of the evolving dynamics of healthcare provision. Furthermore, it reflects larger-scale global changes. In the last century, the healthcare industry has been significantly influenced by rapid socio-economic changes, technological advancements, and alterations in population dynamics. These factors have resulted in the need for a more sophisticated and flexible approach to healthcare management (Milas, 2015; Moran, 1998).

Academic inquiry within healthcare administration is essential, as it actively influences healthcare systems' global direction and development (Păduraru et al., 2022). Academic research is a foundational framework for healthcare management methods, offering a comprehensive theoretical basis. Scholars make significant contributions to advancing knowledge by thoroughly scrutinizing ideas, conducting rigorous model testing, and meticulously analyzing data. These scholarly endeavors transform abstract theories into practical and valuable insights. Establishing

a foundation grounded in facts guarantees that managerial decisions and tactics are not just reliant on intuition but also supported by empirical evidence and logical reasoning (Wu et al., 2022). Academic research not only fulfills its primary purpose but also catalyzes critical thinking. The platform facilitates a space for professionals, academics, and patients to critically assess the existing state of affairs. Systematic reviews, case studies, and comparative analyses serve as valuable tools for shedding light on inefficiencies present in current systems, questioning obsolete practices, and pinpointing gaps in our current understanding. The employment of this reflective process is vital to facilitate ongoing improvement, hence propelling the healthcare industry towards superior outcomes heightened patient satisfaction, and improved allocation of resources. Moreover, academic research serves as a means of assessing the current state of the healthcare management profession. Through a comprehensive analysis of existing scholarly literature, researchers can determine prevalent patterns, identify rising obstacles, and anticipate forthcoming transformations. Academic research is crucial in equipping healthcare leaders with the foresight to navigate emerging trends. These trends include the increasing prominence of telehealth, the potential impact of artificial intelligence on patient care, and the complexities associated with addressing global health crises (Tortorella et al., 2020). In the contemporary healthcare environment, marked by rapid technological progress, legislative changes, and global health complexities, it is crucial to emphasize the significance of remaining informed about current research developments. The knowledge obtained from scholarly research informs optimal methodologies, shapes policy determinations, and impacts organizational approaches. Nevertheless, prioritizing research has significantly increased literary production (Menon and Gillis, 2018). Many papers, reviews, and commentary frequently overwhelm journals, conferences, and digital repositories. This poses a formidable task for scholars, practitioners, and policymakers. The enormous number of publications can be daunting, posing challenges in identifying genuinely revolutionary works, emerging trends, and pressing areas requiring immediate attention. By providing clarity and context to the scientific field of health management, this study aims to enhance the ability of stakeholders to make well-informed decisions, covering research directions, policy formulations, and practical applications within the health sector. In addition to its theoretical contributions, the holistic perspective presented also carries critical practical implications for academics, practitioners, and policymakers. The study's results can help researchers contextualize their work within a broader narrative. This study will give practitioners insight into evidence-based best practices and future innovations. It will provide policymakers with the opportunity to obtain valuable information about the field's historical response to challenges and its level of preparedness for future challenges.

2. LITERATURE REVIEW

The field of healthcare management is characterized by its complexity since it involves a range of elements, such as quality assurance, primary care, population health management, financial management, and macro-system integration (Berwick et al., 2008). The utilization of artificial intelligence (AI) in the healthcare sector has garnered increasing attention in recent years. Artificial intelligence (AI) can fundamentally transform healthcare provision by augmenting operational efficiency, precision, and patients' overall well-being. Examining healthcare-related AI papers by bibliometric analysis offers significant insights into this domain's prevailing patterns and progressions (Guo et al., 2020). Furthermore, implementing eHealth services has attracted significant interest in healthcare administration. Cobelli and Blasioli (2023) argue that a bibliometric analysis of adopting eHealth services can comprehensively understand the available resources and research frameworks in this field. The Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) and its successor, the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology

2 (UTAUT2), are often used conceptual frameworks in scholarly investigations in healthcare. The Internet of Things (IoT) has emerged as a critical technological advancement within healthcare applications. Ullah et al. (2022) argue that doing a bibliometric analysis on the utilization of the Internet of Things (IoT) in healthcare applications can facilitate the identification of prevalent research themes and notable accomplishments within this field. This investigation can yield valuable insights regarding the potential of the Internet of Things (IoT) in enhancing healthcare delivery and increasing patient outcomes. The issue of workplace violence among healthcare personnel is a matter of concern that necessitates addressing. Cebrino and Cruz (2020) argue that doing a bibliometric analysis of the global body of literature on workplace violence in healthcare staff might be necessary to discern patterns, find areas where research is lacking, and devise new solutions to tackle this problem effectively. This type of study has the potential to provide valuable insights for informing research policy and management decisions, such as the distribution of research funding.

Bibliometric analysis is widely recognized as a powerful instrument for investigating diverse domains, such as operations research, management science, and input-output analysis (Merigó and Yang, 2017; Xie et al., 2018). This methodology facilitates a systematic and numerical examination of bibliographic resources, offering valuable perspectives on scholarly output patterns, progressions, and influence (Ellegaard and Wallin, 2015). Furthermore, bibliometric analysis can be applied to investigate the amalgamation of strategic management, decision-making, and corporate sustainability, providing a conceptual framework for comprehending the interrelated concerns within this domain (Kitsios et al., 2020). Bibliometric analysis has become a powerful tool for understanding healthcare management research trends, methodologies, and findings (Păduraru et al., 2022). Bibliometrics exhibits promise as a study domain for healthcare scientists and practitioners, offering the possibility to uncover novel insights on academic patterns, medication, and disease (Thompson and Walker, 2015). Numerous bibliometric investigations have been undertaken within the realm of health management. These studies have investigated various subjects and contributed significantly to understanding patterns and discoveries within the discipline. A bibliometric analysis was undertaken by Adunlin et al. (2014) to examine the utilization of multicriteria decision analysis in the healthcare field. The study reviewed publication trends and emphasized using multicriteria decision analysis within healthcare decision-making processes. Integrating advanced technologies, especially artificial intelligence and machine learning, has significantly influenced healthcare management research. A further investigation was conducted to examine the utilization of artificial intelligence (AI) within the healthcare sector. Guo et al. (2020) conducted a bibliometric analysis to examine the landscape of AI-related studies in the healthcare domain. Their study aimed to track the progression of AI research in healthcare and discern patterns and trends that can inform future research endeavors. Furstenau et al. (2021) undertook a bibliometric network analysis to examine the scholarly output about the COVID-19 pandemic within the initial eight-month period of 2020. The study yielded valuable data on the research environment and collaboration patterns within the domain of COVID-19 research. A bibliometric investigation by Merigó and Núñez (2016) identified prominent publications within health research. The present study analyzed the attention and advancement of strategic management in the academic literature, offering valuable insights into the publication landscape and the research effect on health management. However, the prevalence of strategic management issues in health management journals is comparatively lower compared to other disciplines, potentially due to a diminished interest in strategic management resulting from a lack of competitiveness within the healthcare sector (Koseoglu et

al., 2015). The issue of workplace violence among healthcare staff is a matter of concern, prompting a global bibliometric analysis to examine the existing body of literature on this subject. Cebrino and Cruz (2020) conducted an analysis that presented a comprehensive survey of several publications, providing valuable insights into worldwide trends and the influence of scientific information on health-related matters. Furthermore, a bibliometric analysis was conducted to investigate the associations between green space and public health, as documented by Zhang et al. (2020). Zhang et al. (2020) analyzed worldwide research patterns and potential future developments in this field. The study offered valuable insights into the correlation between green spaces and outcomes related to public health. Haque et al. (2022) focus on the Semantic Web's potential to enhance knowledge exchange, information management, and decision support in healthcare and provide a systematic review of the Semantic Web in healthcare, identifying research gaps and future research avenues. Radanliev and De Roure (2023) discuss the digitalization of society and the new forms of data that present opportunities for improved data-driven multimedia services and touch upon the research collaboration between countries.

The bibliometric studies have made valuable contributions to the comprehension of diverse facets of health management, encompassing decision analysis, artificial intelligence (AI) implementations, research on COVID-19, influential scholarly publications, workplace violence, and the association between green spaces and public health. The bibliometric analysis is a valuable tool to gauge the trends and understand the evolving landscape of healthcare management. As the field continues to grow, researchers and practitioners must stay updated with the latest methodologies and findings to ensure evidence-based practices in healthcare management.

3. METHODOLOGY

The effectiveness of bibliometric analysis in identifying important patterns and extracting valuable insights has been demonstrated in the extensive field of scientific literature. Bibliometric analysis is not merely a tool but rather a complex approach that uses quantitative methods to evaluate and analyze a large amount of information in academic articles (Li and Li, 2022; Mahmud and Ali, 2023). On October 2, 2023, a scan was executed on the Web of Science (WoS) database using the keyword "Healthcare Management." The data retrieved using this keyword was downloaded from the WoS database without initial filtering for the date range 1991- 2023. Subsequently, similar and irrelevant articles were purged using the Bibliometric library of the R-Studio program to refine the data. Bibliometric analysis is fundamentally centered on systematically evaluating several metrics linked to scholarly publications. The metrics encompass a broad spectrum, ranging from simple quantitative measures, such as the count of publications attributed to a specific author or institution, to intricate patterns, such as citation networks that unveil the impact and interrelationships among different scholarly works. One example of a fundamental metric that provides valuable insights into the quantity of research production is publication counts. This metric indicates the prolificacy of authors, institutions, or regions (Araújo-Vila et al., 2023; Syafri et al., 2023). By examining citation patterns, specifically the frequency with which a specific work is referenced, one can assess its level of influence and significance within the scholarly community. Frequently, high citation counts indicate seminal or innovative contributions that have substantially impacted the literary conversation within a particular discipline. The analysis of co-authorship networks can provide insights into collaborative patterns, shedding light on the frequent collaborations between institutions or researchers. These networks can also serve as indicators of hubs of expertise or specialization (Jang et al., 2020). By studying the frequencies of keywords and the recurrence of specific phrases, one can identify

prevailing themes, emerging trends, and areas of concentrated research focus. Bibliometric analysis utilizes many measures to convert extensive unprocessed data into organized and comprehensible insights. This resource offers a comprehensive overview of the development of a specific discipline, highlighting significant contributions, notable scholars, and developing research areas. Essentially, this process involves deciphering the scholarly account of a particular field of study, providing a guide to its historical development, current state, and possible future directions (Pesta et al., 2018). In the bibliometric analysis, the utmost importance is placed on the quality and comprehensiveness of the data source. The Web of Science (WoS) database is widely recognized for its meticulous selection of indexed academic papers. It offers a comprehensive and diverse collection of scholarly works spanning several fields of study. When researching healthcare management, an analysis that relies on the WoS database guarantees a thorough examination. The statement highlights the comprehensive nature of the research contributions, encompassing a wide range of techniques, sub-disciplines, and geographical locations (Vanderstraeten and Vandermoere, 2021). Using the WoS database for bibliometric analysis, researchers can obtain a comprehensive, thorough, and precise depiction of the scholarly terrain of healthcare administration. In the context of the extensive and dynamic body of academic literature about healthcare administration, this study endeavors to comprehensively chart the complex research trajectories in this field. This study aims to comprehensively examine and elucidate the concealed patterns present in the collected academic literature, employing the meticulous methodology of bibliometric analysis. The primary data source utilized in this investigation is the WoS database, widely recognized for its extensive and meticulously managed compilation of scholarly papers. Through synthesizing this data, the study aims to provide a complete overview of the nuanced progression of research in healthcare management.

4. RESULTS

4.1. Main Information

The bibliometric analysis of academic studies on “Healthcare Management” sourced from the WoS database offers a comprehensive overview of the research landscape spanning over three decades, from 1991 to 2023. During this period, 46,631 documents were accessed from 8,756 sources. The fact that 32,868 of these documents are articles indicates a strong tendency towards empirical and scientific contributions. Despite the vast number of publications, there has been an annual growth rate of -3.27%. It can be predicted that this negative growth rate is since the date of the screening covers the first nine months of the year. The volume of work carried out in the field and the diversity of contributions are further emphasized by the fact that 175,170 authors were involved in creating the documents identified. The interdisciplinary and collaborative nature of health management research is evidenced by the number of single-authored studies limited to 3,195. The richness of the research is also emphasized by the fact that the number of keywords used by the authors reaches 62,126. Additionally, the presence of 36,454 “keywords plus” suggests the integration of broader themes and concepts, reflecting the evolving and multifaceted nature of healthcare management. The analysis underscores the depth and breadth of research in healthcare management. While the area might be experiencing a deceleration in annual growth, the sheer volume and diversity of contributions over the past three decades affirm its significance and relevance in the academic world, as given in Table 1.

Table 1. Main Information

Description	Results	Description	Results
Main Information About Data			
Timespan	1991:2023	Article; Early Access	727
Sources (Journals, Books, etc)	8756	Article; early access proceedings paper	1
Documents	46631	Article; proceedings paper	613
Annual Growth Rate %	-3.27	Article; retracted publication	5
Document Average Age	5.93	Bibliography	3
Average citations per doc	15.96	Biographical-item	1
References	1367591	Book review	1
Document Contents			
Keywords Plus (ID)	36454	Correction	5
Author Keywords (DE)	62126	Editorial material	588
Authors			
Authors	175170	Editorial material; book chapter	6
Authors of single-authored docs	3195	Editorial material; early access	8
Authors Collaboration			
Single-authored docs	3469	Letter	28
Co-Authors per Doc	5.52	Letter; early access	1
International co-authorships %	24.7	News item	1
Document Types			
Article	32871	Note	1
Article; book chapter	406	Proceedings paper	3416
Article; data paper	6	Reprint	4
Article; early access	727	Retraction	1
Article; early access proceedings paper	1	Review	7767
Article; proceedings paper	613	Review; book chapter	14
Article; retracted publication	5	Review; early access	155
Article; data paper	6	Review; early access; retracted publication	1
		Review; retracted publication	1
		Article; early access proceedings paper	1
		Article; proceedings paper	613
		Article; retracted publication	5
		Article; retracted publication	5

The bibliometric analysis of academic articles on “Healthcare Management” from the WoS database provides a chronological insight into the evolution of research interest in this field from 1991 to 2023. The early 1990s witnessed a modest beginning, with only a limited number of articles published annually. However, the subsequent years saw a consistent and exponential growth in publications, reflecting the escalating significance and attention towards healthcare management. From a mere six articles in 1991, the field experienced a tenfold increase by the turn of the millennium in 2000, reaching 170 articles. The momentum continued into the 21st century, with the number of publications surpassing a thousand by 2010. The period between 2010 and 2022 was particularly noteworthy, with the number of articles almost sextupling from 1,010 to a peak of 6,087 in 2022. This increase underscores increasing research activity and recognition of the complexities and challenges associated with health management. The decline in the number of articles to 4,397 by 2023 can be attributed to the screening process conducted as part of this research, which occurred before the year’s termination. The consistent rise of scholarly articles within this dynamic and constantly progressing area of study throughout the years illustrates the significant influence of health management in creating health systems on a

global scale. The graphic representation of Figure 1 provides the numerical count of research referenced in this paragraph.

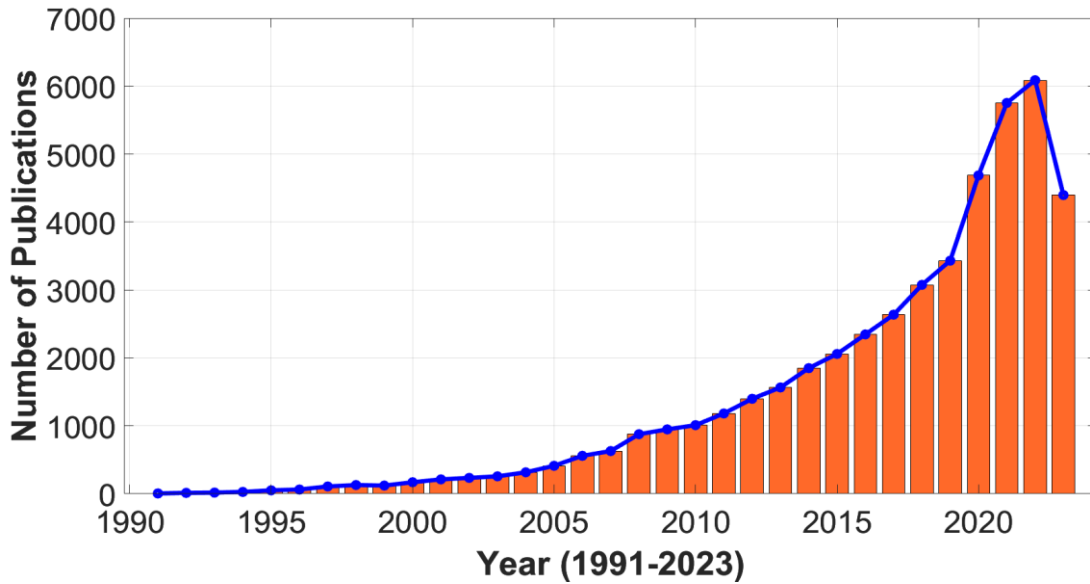
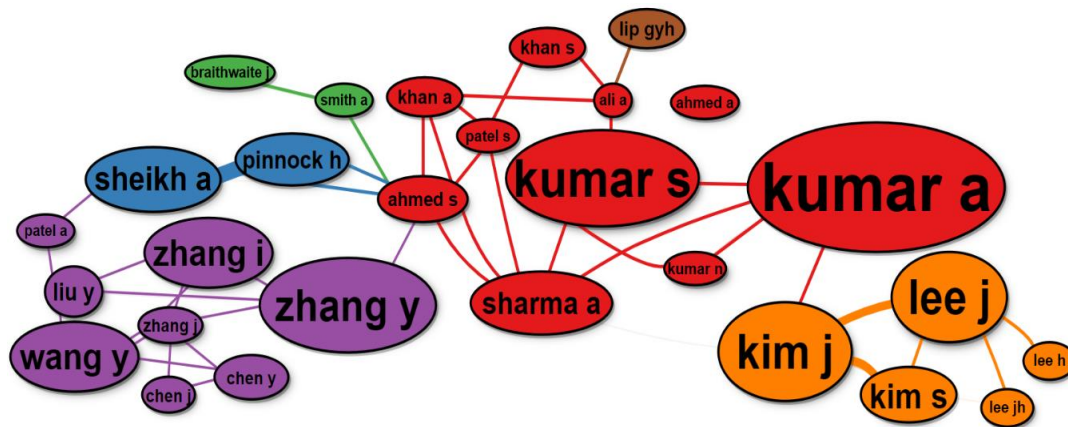

Figure 1. Annual Scientific Production

4.2. Co-Citation Analysis

In bibliometric studies, the co-citation of authors' analysis is a powerful tool for understanding a scientific field's intellectual structure and collaborative dynamics. When two authors are frequently cited together in subsequent publications, it indicates a perceived thematic or conceptual association between their works. This co-citation pattern can reveal collaborative networks, shared research themes, and the influence of author pairs or groups within the academic community. By examining these author co-citation relationships, researchers can identify critical scholars, influential partnerships, and dominant schools of thought within a discipline. Moreover, it provides insights into the evolution of academic discourse, highlighting shifts in research paradigms and the emergence of new thought leaders. In essence, the co-citation of the authors' analysis offers a comprehensive view of the relational landscape and the intellectual backbone of a research field. The author's co-citation analysis contributes significantly to the discourse in this field. Cluster 1 is the most extensive and features diverse authors, including Kumar (with multiple variations), Khan, Ahmed, Ahmet, and Patel. This cluster represents a broad spectrum of research and indicates a prolific output from these authors in the field of healthcare management. Cluster 2 predominantly comprises authors with "Kim" and "Lee" surnames. Their prominence in this cluster signifies their substantial contributions and possibly a cohesive research community focused on specific aspects of healthcare management. Cluster 3, with authors such as Zhang, Wang, Chen, and Liu, showcases another vibrant research community. The presence of "Patel a" in this cluster indicates the interconnectedness of research themes and the collaborative nature of academic endeavors in this field. Clusters 4 and 5, though smaller, represent focused research collaborations. Cluster 4 features Braithwaite and Smith, while Cluster 5 showcases the works of Sheikh and Pinnock. Their placement in distinct clusters underscores their unique contributions and the impact of their research in healthcare

management. Lastly, Cluster 6, represented solely by “Lip gyh”, highlights the author’s distinct and influential position in the field. The standalone nature of this cluster emphasizes the significant contributions and the unique research trajectory undertaken by this author. The bibliometric analysis maps the leading figures in healthcare management research. These clusters highlight the depth and breadth of contributions and offer insights into the collaborative and individualistic nature of academic research in this field. The results of this analysis are shown

visually in Figure 2.

Figure 2. Co-Citation Analysis of Authors

The most prolific author analysis has spotlighted several pivotal authors who have significantly shaped the discourse in this field. Aziz Sheik leads the cohort with an impressive 53 publications, closely followed by Wensing and Michel with 45 articles. McCloskey, Eugene, Cooper, and Matthew have contributed substantially with 43 and 42 publications, respectively. Other notable figures include Pinnock, Hilary; Wickramasinghe, Nilmini; Braithwaite, Jeffrey; and Kanis, John A., with publications ranging from 31 to 39. The list further encompasses a group of influential authors like Chavannes, Niels; Price, David; Kaye, Alan D.; and Car, Josip, among others, each with more than 20 publications. Through their prolific output, these authors have indubitably played a foundational role in advancing research in healthcare management. Their collective works represent the core of academic contributions and highlight healthcare management research’s diverse and multifaceted nature. This information is given in Table 2.

Table 2. Most Prolific Authors

No	Author	WoS Researcher ID	Record Count	No	Author	WoS Researcher ID	Record Count
1	Aziz Sheikh	D-2818-2009	53	11	Kaye, Alan D.	DXF-2190-2022	25
2	Wensing, Michel	H-8113-2014	45	12	Car, Josip	H-6755-2015	23
3	McCloskey, Eugene	T-5197-2019	43	13	Khunti, Kamlesh	DWL-0788-2022	23
4	Cooper, Matthew	I-8573-2012	42	14	Compston, Juliet E.	DVX-2560-2022	22
5	Pinnock, Hilary	GHF-6993-2022	39	15	Naguib, Raouf	C-9211-2012	22
6	Wickramasinghe, Nilmini	GDG-4318-2022	34	16	Grimshaw, Jeremy	D-8726-2013	22
7	Braithwaite, Jeffrey	AAN-1467-2020	32	17	Lip, Gregory Y. H.	DCG-6239-2022	21
8	Kanis, John A.	CXV-3817-2022	31	18	Kalantar-Zadeh, Kamyar	Q-4734-2018	21
9	Chavannes, Niels	F-1148-2011	26	19	Guest, Julian F.	FZW-0011-2022	20

4.3. Journal and Document Analysis

Journal analysis within bibliometric studies is paramount as it offers a comprehensive lens to assess the academic landscape. One can gauge a journal's impact and centrality in a specific field by evaluating the frequency and patterns of article citations within journals. This not only aids in identifying core journals that consistently publish influential work but also offers insights into emerging research trends and the evolution of academic disciplines over time. Furthermore, the interdisciplinary nature of research can be discerned when articles from one journal are frequently cited in another, signifying a convergence of knowledge across fields. For academic institutions, such analysis is invaluable for guiding library acquisitions and ensuring collections remain relevant. Additionally, academic evaluations often incorporate journal metrics derived from bibliometric analysis, influencing promotions, tenure, and research funding decisions. The journal analysis of academic studies on "Healthcare Management" sourced from the WoS database has spotlighted several journals at the forefront of publishing research in this field. Leading the list is "B.M.J. Open," with a commendable 1,064 publications, followed closely by "B.M.C. Health Services Research" and "PLOS One," with 831 and 758 articles, respectively. Other notable journals include the "International Journal of Environmental Research And Public Health" and "Cureus Journal of Medical Science," each contributing significantly to the body of knowledge in healthcare management. "Studies in Health Technology and Informatics," "Journal of Clinical Nursing," "Frontiers in Public Health," "Journal of Advanced Nursing," and "American Journal of Managed Care Journals" have also consistently showcased pivotal research in the field. Through their extensive publications, these journals have played an instrumental role in shaping the discourse, advancing knowledge, and promoting innovative practices in healthcare management. Their collective contributions underscore research's multidisciplinary and dynamic nature in this vital field. Table 3 shows the top ten journals.

Table 3. Top 10 Journals with The Most Articles on Healthcare Management

No	Journal	No. of Publications	Publisher
1	BMJ Open	1064	BMJ Publishing Group
2	BMC Health Services Research	831	Springer Nature
3	PLOS One	758	PLOS
4	International Journal of Environmental Research and Public Health	594	Hindawi
5	Cureus Journal of Medical Science	403	Springer Nature
6	Studies in Health Technology and Informatics	393	IOS Press
7	Journal of Clinical Nursing	344	Wiley
8	Frontiers in Public Health	302	Frontiers
9	Journal of Advanced Nursing	269	Wiley
10	American Journal of Managed Care Journals	244	American Journal of Managed Care

The document analysis of academic studies on "Healthcare Management" sourced from the WoS database has highlighted seminal works that have significantly influenced the field. Topping the list is the paper by Roger VL., published in "Circulation" in 2011, which has garnered an impressive 3,020 citations, underscoring its pivotal role in shaping discourse and research trajectories. Not far behind are influential contributions from Cohen SH. in "Infect Cont. Hosp. Ep." (2010) and Jin YH. in "Military Med Res.-a-b" (2020), each amassing over 2,000 citations. The list further encompasses a diverse range of topics and journals, from clinical studies in "Nat. Med." and "Osteoarthr Cartilage" to more system-focused research in "IEEE T. Syst. Man. Cy. C." and "J Manage Inform Syst.". Some authors, such as Osmon DR. and Alhazzani W., have multiple

highly cited works in different journals, reflecting their broad impact and contributions. Through their extensive citations, these papers represent the foundational pillars of healthcare management research and indicate the evolving trends, challenges, and innovations in the field. Their collective influence underscores healthcare management research's multidimensional and dynamic nature, serving as touchstones for scholars and practitioners alike. This information is generally summarized in Table 4.

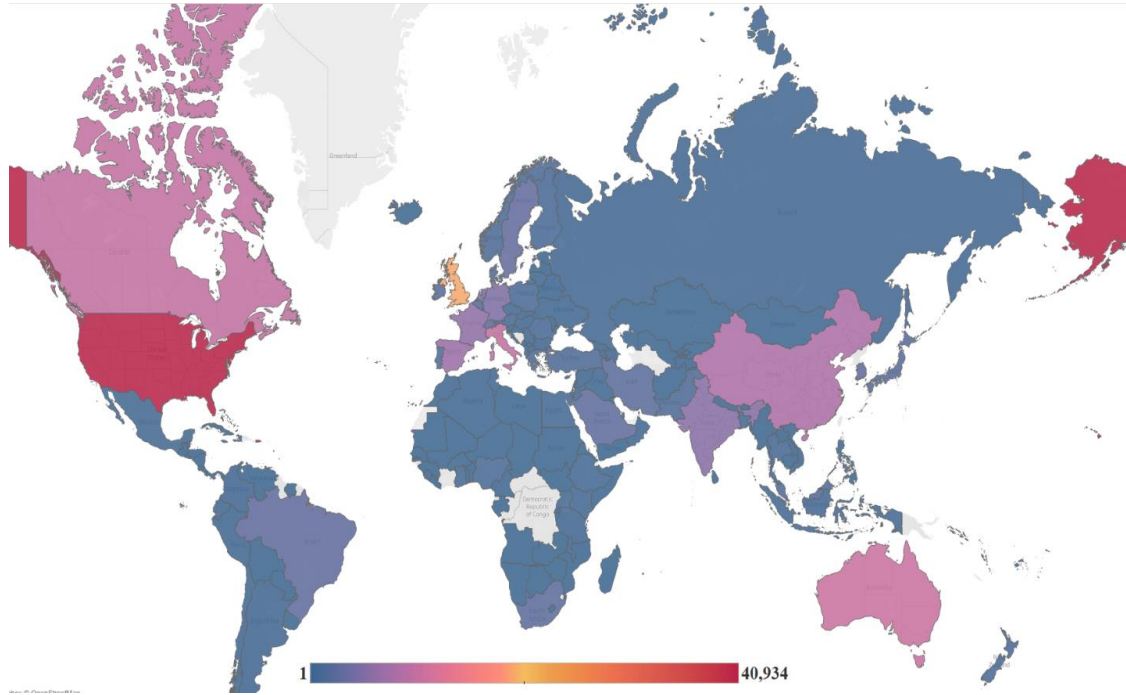
Table 4. Most Cited Documents on Healthcare Management

Paper	DOI	Total Citations
Roger Vl., 2011, Circulation	10.1161/CIR.0b013e3182009701	3020
Cohen Sh., 2010, Infect Cont. Hosp. Ep.	10.1086/651706	2250
Jin Yh., 2020, Military Med. Res.-A-B	10.1186/s40779-020-0233-6	2170
Nalbandian A., 2021, Nat. Med.	10.1038/s41591-021-01283-z	1937
Mcalindon Te., 2014, Osteoarthr Cartilage	10.1016/j.joca.2014.01.003	1857
Adams Hp., 2007, Stroke	10.1161/STROKEAHA.107.181486	1844
Mccrindle Bw., 2017, Circulation	10.1161/CIR.0000000000000484	1790
Mcdonald Lc., 2018, Clin Infect Dis-A	10.1093/cid/cix1085	1715
Baddour Lm., 2015, Circulation	10.1161/CIR.0000000000000296	1664
Osmon Dr., 2013, Clin Infect Dis	10.1093/cid/cis966	1569
Osmon Dr., 2013, Clin Infect Dis-A	10.1093/cid/cis803	1569
Learmonth Id., 2007, Lancet	10.1016/S0140-6736(07)60457-7	1420
Pantelopoulos A., 2010, Ieee T. Syst Man Cy. C.	10.1109/TSMCC.2009.2032660	1336
Srivastava A., 2013, Haemophilia	10.1111/j.1365-2516.2012.02909.x	1326
Norris Sl., 2001, Diabetes Care	10.2337/diacare.24.3.561	1274
Wells Sa., 2015, Thyroid	10.1089/thy.2014.0335	1170
Alhazzani W., 2020, Crit. Care Med.	10.1097/CCM.00000000000004363	1121
Alhazzani W., 2020, Intens Care Med.	10.1007/s00134-020-06022-5	1121
Martinez Aw., 2008, Anal Chem	10.1021/ac800112r	1115
Barnes Pj., 2009, Eur. Respir J.	10.1183/09031936.00128008	1074
Saposnik G., 2011, Stroke	10.1161/STR.0b013e31820a8364	1073
Sexton Jb., 2006, Bmc Health Serv Res	10.1186/1472-6963-6-44	1053
Hu Pj., 1999, J. Manage Inform Syst.	10.1080/07421222.1999.11518247	956
Azaria A., 2016, Proceedings 2016 2nd International Conference On Open And Big Data	10.1109/OBD.2016.11	946
Weiner Bj., 2009, Implement Sci.	10.1186/1748-5908-4-67	937

4.4. Journal and Document Analysis

Geographical analysis is vital in bibliometric studies because it gives insights into scientific research's geographic spread and cooperation patterns. By mapping the origins of publications, citations, or collaborations, geographical analysis reveals the leading regions or countries contributing to a specific field, indicating academic excellence and innovation centers. This geographic viewpoint facilitates the identification of global research hotspots, emerging actors, and possible areas for international collaboration. Furthermore, it offers a lens to understand regional research priorities, funding patterns, and the influence of socio-political factors on scientific output. By highlighting disparities in research contributions, geographical analysis can also shed light on areas that might benefit from increased resources or collaborative initiatives. In essence, geographical analysis in bibliometric studies serves as a compass, guiding the global landscape of academic research, fostering collaboration, and informing policy and investment decisions. The regional analysis provides a fascinating geographical perspective on the worldwide research scene. The U.S.A. emerges as the predominant contributor with a staggering 40,934 publications, followed by the UK and Australia, underscoring the significant research output from these regions. European nations, including Italy, Spain, France, and Germany, also feature prominently, reflecting the continent's robust academic infrastructure and focus on healthcare management. Notably, China and India, two of the most populous nations, have made significant contributions, highlighting the growing research prowess of Asian countries. The list encompasses various nations, from high-income countries like Switzerland and Japan to emerging economies

and low-income countries such as Ethiopia, Ghana, and Kenya. This wide geographical spread signifies healthcare management's universal relevance and importance as a research field. The varied contributions, from countries with advanced healthcare systems to those grappling with healthcare challenges, underscore healthcare management research's multifaceted and global nature, emphasizing its significance in shaping health policies, practices, and procedures worldwide. The density of academic studies produced by countries is visually given in Figure 3. Countries with blue colors have made fewer academic studies than those with red. At the same

time, Table 5 lists the ten most productive countries.

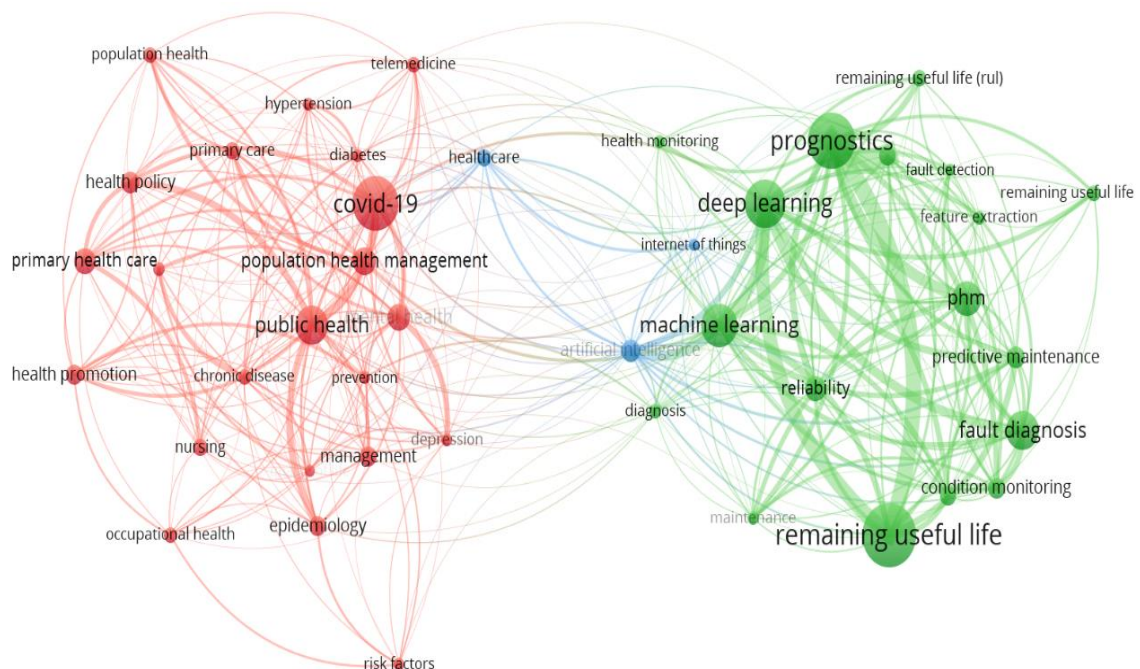
Figure 3. Countries' Scientific Production on Healthcare Management

Table 5. Most Productive Countries

No	Country	Production
1	United States of America	40934
2	United Kingdom	19474
3	Australia	10790
4	Canada	10065
5	Italy	10026
6	China	8268
7	Spain	6710
8	France	5970
9	India	5535
10	Germany	4812

4.5. Analysis of Author Keywords

The analysis of author keywords offers a direct window into the focal themes and evolving trends within a research field. Author keywords, deliberately chosen by researchers, encapsulate their studies' core and primary themes. By analyzing these keywords, one can discern the predominant topics, emerging areas of interest, and shifts in research focus over time. This analysis aids in mapping the intellectual landscape of a field, identifying research gaps, and predicting future trajectories. Furthermore, aggregating and clustering frequently used keywords can highlight the most influential and debated concepts, providing scholars and practitioners with a synthesized view of the field's priorities and advancements. In essence, the analysis of author keywords serves as a compass, guiding stakeholders through the vast expanse of academic literature and pinpointing areas of significance and innovation. The author keywords analysis of literary studies, illustrated in Figure 4, when examined through the lens of author keywords, reveals distinct thematic clusters that encapsulate the prevailing trends and focal points in the field. Cluster 1 predominantly centers around public health concerns, with "COVID-19" taking prominence, likely reflecting the recent global emphasis on the pandemic. This cluster also delves into broader aspects of population health management, prevention, chronic disease, and the roles of primary care, nursing, and telemedicine in addressing these challenges. Cluster 2, though concise, underscores the technological transformation in healthcare, highlighting the integration of "artificial intelligence" and the "Internet of things" into healthcare systems. Cluster 3, on the other hand, delves deeper into the technical field, emphasizing the growing importance of machine learning and deep learning in healthcare diagnostics and prognostics. Keywords such as "health monitoring," "fault detection," and "condition monitoring" suggest a focus on predictive healthcare and the utilization of advanced algorithms for early diagnosis and intervention. These clusters

offer a comprehensive snapshot of the multifaceted nature of healthcare management research, ranging from public health policies to cutting-edge technological innovations, underscoring the field's dynamic and rapidly evolving landscape.

Figure 4. Co-Occurrence Analysis of Author Keywords

4.6. Word Cloud Analysis by Using Abstract Sections

In bibliometric studies, word cloud analysis using abstracts of articles serves as a visual representation tool to highlight the predominant themes and topics within a dataset. By extracting and analyzing terms from these abstracts, a word cloud graphically displays individual words with their sizes corresponding to their frequency or significance in the dataset. This method allows for an immediate visual grasp of the central themes, trends, or areas of emphasis in a collection of articles. The more significant and prominent terms in the word cloud indicate the most recurrent and potentially substantial topics within the research field. Thus, word cloud analysis offers researchers a quick and intuitive way to discern the focal points of a vast body of literature, aiding in identifying prevailing research themes and potential areas for further exploration.

The word cloud shown in Figure 5, created from abstracts of publications in healthcare management pulled from the WoS database, highlights many strong themes and areas of focus in the discipline. The prominence of terms such as “healthcare professionals,” “healthcare providers,” and “primary care” suggests a significant emphasis on the human resources aspect and the frontline delivery of healthcare services. The frequent “COVID - pandemic” and “public health” indicate the recent global health challenges and the importance of public health measures in managing them. Terms like “mental health,” “patient safety,” “risk factors,” and “disease management” reflect the multifaceted nature of healthcare, encompassing both physical and psychological dimensions, safety concerns, and disease-specific management strategies. The recurrence of methodological terms such as “systematic review,” “semi-structured interviews,” “thematic analysis,” and “logistic regression” highlights the diverse research methodologies employed in the field. Furthermore, the emphasis on “healthcare costs,” “healthcare delivery,” “quality improvement,” and “management strategies” underscores the ongoing efforts to optimize healthcare systems for efficiency, cost-effectiveness, and improved patient outcomes. Collectively, these terms offer a comprehensive snapshot of the current priorities, challenges, and

methodological approaches in healthcare management research, reflecting its dynamic and multifaceted nature.

Figure 5. Abstract Analysis Word Cloud

4.7. Thematic Evaluation Analysis by Using Author Keywords

In bibliometric studies, the “thematic evolution” analysis stands out as a sophisticated method, leveraging the keywords provided by authors in academic articles to track and elucidate the metamorphosis of research themes chronologically. This analysis is rooted in meticulously examining several key parameters: the frequency with which specific keywords appear, their co-occurrence with other terms, and their distribution over particular time intervals. Researchers can develop a complete historical narrative of issues within a discipline by studying these factors. This narrative traces the origins and progression of specific themes and pinpoints pivotal moments when certain topics gained or lost prominence. A chronology like this enables the discovery of core pieces that have continuously anchored the study and newer, emerging issues that indicate shifts in academic interest or social requirements. Furthermore, the interconnected web of keyword co-occurrence offers insights into the multidisciplinary nature of evolving research, revealing how different themes influence and intertwine. This interconnectedness can hint at collaborative opportunities, potential research gaps, or even the convergence of previously distinct research areas. This deep dive into thematic evolution is a treasure trove of scholarly insights. It explains how a field has evolved, what historical events or technological advancements might have spurred changes, and where the field might be headed. For policymakers and academic strategists, such insights are crucial. They inform decisions about funding allocation, research focus areas, and collaborative steps, ensuring that efforts align with the rich legacy of past research and the promising avenues of future exploration.

The thematic evolution analysis of healthcare management research reveals a dynamic landscape of research priorities over the years. From 1991 to 2013, the focus was predominantly on “pulmonary disease,” reflecting perhaps the global health challenges of that era, alongside the consistent emphasis on the roles of “healthcare professionals” and the overarching “healthcare system.” The period between 2014 and 2017 saw a narrowed focus on the professionals and the system itself, indicating a potential introspective phase in the research. However, 2018 to 2020 marked a significant shift, with the emergence of “Covid-pandemic” as a dominant theme, alongside the continued emphasis on healthcare professionals, workers, and primary care, reflecting the global crisis and its profound impact on healthcare management. The years 2021 and 2022 continued to grapple with the pandemic’s challenges while revisiting the broader theme of the healthcare system. Notably, in 2023, there was a broadening of research topics in healthcare management, with the inclusion of subjects such as “waste management,” “supply chain,” and “artificial intelligence.” This indicates an increasing range of challenges and opportunities in the field.

Additionally, the research addressed the ongoing pandemic and its associated risks and costs. Including these themes in the research field also underlines the emphasis on sustainability in the healthcare sector. The presence of “nursing” as a theme underscores the continued importance of human resources in the field. This thematic evolution highlights the adaptability and responsiveness of healthcare management research to global health events, technological advancements, and systemic challenges. This analysis is presented visually in Figure 6.

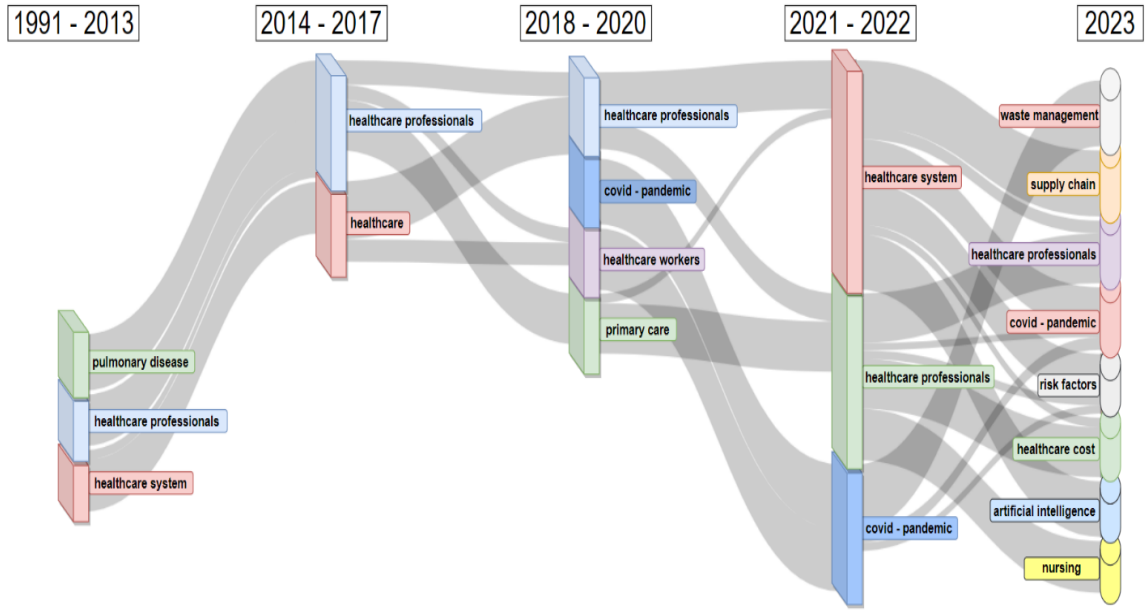

Figure 6. Thematic Evaluation (1991 – 2023)

5. CONCLUSION

The bibliometric analysis of academic studies on “healthcare management,” meticulously conducted using data from the WoS database, has unfolded a rich tapestry of insights into the field’s research trajectory and prevalent trends. This extensive exploration encompasses geographical distribution, thematic evolution, word cloud analysis, and co-citation networks, offering a comprehensive view that goes beyond a mere snapshot of the current state of research.

The bibliometric analysis of academic studies on “healthcare management,” sourced from the WoS database, offers an intricate and layered understanding of the research trajectory and the prevailing trends in this field. At the forefront of this analysis is the geographical distribution of contributions. The USA emerges as a prolific contributor and a central hub of innovation and thought leadership in healthcare management. This dominance can be attributed to the country’s advanced research infrastructure, substantial funding opportunities, and a healthcare system that offers a rich ground for academic exploration due to its complexity and scale. The sheer volume of publications from the USA underscores its pivotal role in shaping global discourses around healthcare management. Following closely is the UK, a nation with a historically robust and publicly funded healthcare system. The National Health Service (NHS) of the UK, one of the world’s most extensive publicly funded health services, provides a unique context for research, leading to global insights, especially for countries looking to balance quality care with public funding. Australia’s significant contributions can be linked to its hybrid healthcare system, which combines the public and private sectors. The Australian context offers a blend of challenges and successes, making it a fertile ground for research that can inform policy and practice in varied

global settings. Beyond these leading contributors, the analysis reveals a diverse array of nations, from high-income countries in Europe to emerging economies in Asia and Africa. This wide geographical spread is a testament to healthcare management's universal challenges and opportunities. Whether grappling with the complexities of universal healthcare, optimizing patient outcomes in resource-limited settings, or integrating technology into patient care, the global nature of these studies highlights the healthcare management research community's shared challenges and willingness to work together. The geographical analysis maps the origins of research contributions and paints a picture of global collaboration, shared challenges, and the universal quest for improving healthcare systems and outcomes.

The thematic evolution analysis offers a rich tapestry of the shifting research priorities within the "healthcare management" field over the decades. In the initial phase, from 1991 to 2013, the research landscape was predominantly centered on "pulmonary disease." This focus might indicate the global health challenges of that era, emphasizing the need for better management and understanding of respiratory conditions. The consistent emphasis on "healthcare professionals" and the "healthcare system" suggests a broader exploration into the human resources aspect of healthcare and the systemic structures that support or hinder effective healthcare delivery. This period seems to underscore the foundational elements of healthcare, emphasizing the field's clinical and administrative facets. Transitioning to the period between 2018 and 2020, the research narrative underwent a significant transformation. The abrupt and overwhelming appearance of the "Covid-pandemic" motif is a harsh representation of the catastrophic global health catastrophe that has captured the world. This theme's prominence underscores the urgency and necessity for research to understand, manage, and mitigate the multifaceted challenges posed by the pandemic. It highlights the adaptability of the healthcare management research community, rapidly pivoting to address a contemporary crisis with wide-reaching implications.

The thematic landscape of the research will be further diversified by 2023, signaling an evolution in the challenges and opportunities faced by the healthcare sector. Introducing themes like "waste management" and "supply chain" suggests a growing awareness of healthcare's logistical and environmental challenges, emphasizing sustainability and efficiency. The sustainability of healthcare services necessitates adopting a holistic strategy encompassing the ecological, economic, and social aspects. The adoption of sustainability principles by healthcare facilities is driven by the objective of optimizing resource utilization, mitigating environmental consequences, and generating social advantages. Healthcare institutions have the potential to enhance their sustainability by implementing several strategies, including but not limited to energy conservation, efficient waste management, responsible water usage, and adoption of renewable energy sources.

The mention of "artificial intelligence" indicates the increasing integration of technology and data-driven approaches in healthcare, pointing towards a future where technology and healthcare are deeply intertwined. The inclusion of artificial intelligence as a distinct theme underscores its rising importance in healthcare management and suggests a growing emphasis on harnessing AI technologies in healthcare research and management. Artificial intelligence stands at the forefront of healthcare innovation, offering unprecedented opportunities to revolutionize decision-making processes and resource allocation and ultimately enhance patient outcomes. Future investigations in healthcare management should delve into artificial intelligence's specific applications and implications, unraveling its potential to reshape various facets of the field, including healthcare professionals, primary care, and telemedicine. To fully comprehend the

evolving landscape, future research should investigate specific applications of AI, such as predictive analytics, machine learning in diagnostics, and AI-driven decision support systems, providing a comprehensive understanding of how artificial intelligence shapes and influences the field. Integrating AI in the health sector can revolutionize healthcare delivery by improving patient outcomes, increasing efficiency, and transforming how healthcare is practiced and delivered across the globe. A deeper exploration of how artificial intelligence is applied to address healthcare challenges, improve patient care, and optimize healthcare systems will be pivotal in shaping the future trajectory of healthcare management research.

The continuous emphasis on “nursing” and “healthcare professionals” highlights the enduring value of human resources, even in an increasingly technology-driven society. In essence, the thematic evolution not only chronicles the changing priorities and challenges in healthcare management research but also provides a forward-looking perspective, hinting at the future predictions and areas of exploration that might shape the next phase of academic inquiry. The word cloud analysis, meticulously constructed from the abstract of the academic studies, offers a visual representation of the predominant themes and areas of focus within the field of “healthcare management.” A striking observation from this analysis is the recurrent emphasis on the human element of healthcare, as evidenced by the term “healthcare professionals” consistently emerging as a dominant theme. This prominence underscores the critical role that medical practitioners, nurses, administrators, and other allied health professionals play in effectively delivering and managing healthcare services. Their skills, well-being, training, and adaptability form the backbone of healthcare systems worldwide, and the consistent appearance of this term in the research abstracts suggests a sustained academic interest in understanding and optimizing the roles and contributions of these professionals. Complementing this human-centric focus is the attention to the broader systemic structures, with terms like “healthcare systems” and “primary care” frequently surfacing in the analysis. The emphasis on “healthcare systems” indicates a keen interest in understanding healthcare delivery’s organizational, administrative, and policy-driven aspects. It reflects the research community’s endeavors to dissect the complexities of healthcare infrastructures, seeking ways to enhance efficiency, accessibility, and quality of care. On the other hand, the focus on “primary care” suggests recognizing the foundational role of primary healthcare services in the broader healthcare progression. It emphasizes the importance of early intervention, preventive care, and the role of primary care providers as the first point of contact for patients. Lastly, the emergence of terms related to the “COVID-19 pandemic” is a testament to the adaptability and responsiveness of the healthcare management research community. The pandemic, with its multifaceted challenges ranging from clinical management to healthcare logistics, has necessitated a rapid shift in research priorities. The prevalence of this issue in the word cloud study highlights the pandemic’s urgency and worldwide relevance, as well as the academic community’s dedication to solving its numerous problems. In sum, the word cloud analysis provides an overview of the evolving priorities, challenges, and areas of interest in “healthcare management” research. It balances human-centric concerns, systemic intricacies, and contemporary global challenges, offering a holistic view of the field’s research landscape.

The co-citation analysis of authors provides a unique lens through which the collaborative fabric of the “healthcare management” research community can be viewed. This study reveals the deep networks of collaboration and intellectual exchange that support the subject by revealing clusters of often co-cited writers. These clusters are not just mere groupings but represent hubs of

academic synergy, where ideas converge, diverge, and evolve through collective effort. Prominent researchers within these clusters often emerge as thought leaders, setting the direction and tone of discourse in healthcare management. Their frequent co-citation suggests that their works are foundational, often serving as reference points for subsequent research. The interconnectedness revealed by these clusters also underscores the inherently collaborative nature of healthcare management research. It is a field where interdisciplinary efforts are paramount, given the multifaceted challenges that healthcare systems present.

Journals such as *B.M.J. Open* and *B.M.C. Health Services Research* feature predominantly in this field. *Health Services Research* plays a pivotal role in shaping the academic landscape of healthcare management. These journals are respected venues that permit thorough peer review, ensuring the research they publish is solid and relevant. Their prominence in the bibliometric analysis indicates their reputation and trustworthiness within the academic community. With its commitment to open access and transparent peer review, *B.M.J. Open* democratizes knowledge, ensuring that pivotal findings in healthcare management are accessible to a broad audience, from researchers to policymakers—similarly, *B.M.C. Health Services Research*, focusing on the original research concerning the management, delivery, and evaluation of health services, serves as a beacon for researchers aiming to bridge the gap between theory and practice. The co-citation analysis and the focus on leading journals provide a comprehensive view of the intellectual and collaborative dynamics of the “healthcare management” research community. They highlight the nodes of influence, the pathways of collaboration, and the platforms that are instrumental in disseminating knowledge that has the potential to shape healthcare systems globally. The extensive bibliometric analysis gives a rich and multifaceted view into the complicated research fabric in the “healthcare management” topic. This analysis serves as a narrative of the field’s intellectual journey, chronicling its growth from early beginnings to its current stage of maturity by methodically mapping out the research contributions, topics, and collaboration networks. Historically, the thematic evolution underscores the field’s responsiveness to global health challenges and systemic shifts. From the early emphasis on foundational elements like pulmonary diseases and the overarching healthcare system to the recent focus on pressing challenges like the COVID-19 pandemic and the integration of artificial intelligence, the research trajectory mirrors the broader socio-economic and technological shifts that have influenced healthcare globally. In the present, the prominence of themes such as “healthcare professionals” and “primary care” in the word cloud analysis emphasizes the field’s continued commitment to optimizing both the human and systemic aspects of healthcare delivery. On the other hand, the co-citation clusters highlight the research community’s collaborative attitude, displaying areas of academic cooperation where multidisciplinary efforts combine to address multiple difficulties. Looking forward, the analysis hints at potential future paths. The emergence of themes related to technology, sustainability, and broader systemic challenges suggests that the field is poised to embrace a more holistic approach to healthcare management. This approach will likely encompass clinical and administrative concerns and the broader socio-economic, environmental, and technological determinants of health. For scholars, this analysis serves as both a retrospective and a compass, offering clarity on past research directions while illuminating potential areas of future exploration. For policymakers, the insights can inform strategies, ensuring that policy decisions align with the latest research findings and emerging trends. Conversely, practitioners can leverage these insights to anticipate challenges, optimize care delivery, and stay abreast of innovations that could redefine healthcare management. This bibliometric analysis reflects more than just the “healthcare management” research landscape. It is a strategic tool, a beacon that guides

researchers, policymakers, and practitioners alike, helping them navigate the intricate maze of healthcare management with informed confidence.

This extensive bibliometric analysis of healthcare management research provides actionable insights for diverse stakeholders within the healthcare ecosystem. For policymakers, the analysis serves as a strategic compass, offering a nuanced understanding of evolving research priorities and highlighting the pivotal role of global collaboration in addressing shared challenges. Policymakers can leverage these insights to inform funding allocations, prioritize research focus areas, and shape evidence-based healthcare policies. Healthcare practitioners stand to benefit from a forward-looking perspective, anticipating challenges, optimizing care delivery, and staying abreast of innovations that could redefine healthcare management. By understanding the emerging themes, such as the increasing integration of artificial intelligence, practitioners can proactively adapt their practices to embrace technological advancements. Academic researchers gain clarity on past research directions and potential future paths, enabling them to align their investigations with emerging trends and pressing issues. Furthermore, the analysis offers journal editors and publishers valuable information about the most influential journals and co-citation networks, guiding them in disseminating impactful research to a broader audience. For the broader healthcare community, the bibliometric analysis reflects the current state of research and serves as a roadmap, fostering collaboration, promoting knowledge democratization, and ultimately contributing to enhancing healthcare systems globally.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	16 Ekim 2023 23 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Hafize Nurgül DURMUŞ ŞENYAPAR
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	16 October 2023 23 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Hafize Nurgül DURMUŞ ŞENYAPAR
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

REFERENCES | KAYNAKÇA

- Adunlin, G., Diaby, V., and Xiao, H. (2014). Application of multicriteria decision analysis in health care: a systematic review and bibliometric analysis. *Health Expectations*, 18(6), 1894-1905. doi:[10.1111/hex.12287](https://doi.org/10.1111/hex.12287)
- Araújo-Vila, N., Otegui-Carles, A., and Fraiz-Brea, J.A. (2023). Bibliometric analysis of academic research in education for sustainable development in the field of tourism. *International Journal of Social Ecology and Sustainable Development (IJSESD)*, 14(1), 1–17. doi:[10.4018/IJSESD.326280](https://doi.org/10.4018/IJSESD.326280)
- Barasa, E. W., Cleary, S., English, M., and Molyneux, S. (2016). The influence of power and actor relations on priority setting and resource allocation practices at the hospital level in kenya: a case study. *BMC Health Services Research*, 16(1). doi:[10.1186/s12913-016-1796-5](https://doi.org/10.1186/s12913-016-1796-5)
- Barouki, R., Kogevinas, M., Audouze, K., Belesova, K., Bergman, A., Birnbaum, L., Boekhold, S., Denys, S., Deseille, C., Drakvik, E., Frumkin, H., Garric, J., Destoumieux-Garzon, D., Haines, A., Huss, A., Jensen, G., Karakitsios, S., Klanova, J., Koskela, I. M., ... Vineis, P. (2021). The covid-19 pandemic and global environmental change: emerging research needs. *Environment International*, 146, 106272. doi:[10.1016/j.envint.2020.106272](https://doi.org/10.1016/j.envint.2020.106272)
- Baugh, C.M., Meehan III, W.P., McGuire, T.G., and Hatfield, L.A. (2020). Staffing, financial, and administrative oversight models and rates of injury in collegiate athletes. *Journal of Athletic Training*, 55(6), 580–586. doi:[10.4085/1062-6050-0517.19](https://doi.org/10.4085/1062-6050-0517.19)
- Berwick, D. M., Nolan, T., and Whittington, J. (2008). The triple aim: care, health, and cost. *Health Affairs*, 27(3), 759-769. doi:[10.1377/hlthaff.27.3.759](https://doi.org/10.1377/hlthaff.27.3.759)
- Calder, R., Dunkin, R., Rochford, C., and Nichols, T. (2019). *Australian Health Services: Too Complex to Navigate*. Mitchell Institute. Retrieved from: <https://apo.org.au/node/223011>
- Cebrino, J. and de Cruz, S.P. (2020). A worldwide bibliometric analysis of published literature on workplace violence in healthcare personnel. *PloS One*, 15(11), e0242781. doi:[10.1371/journal.pone.0242781](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242781)
- Chughtai, T., Parchani, A., Strandvik, G., Verma, V., Arumugam, S., El-Menyar, A., Rizoli, S., and Al-Thani, H. (2019). Trauma intensive care unit (TICU) at Hamad General Hospital. *Qatar Medical Journal*, 2, 5. doi: [10.5339/qmj.2019.qccc.5](https://doi.org/10.5339/qmj.2019.qccc.5)
- Cobelli, N. and Blasioli, E. (2023). To be or not to be digital? a bibliometric analysis of adoption of e-health services. *The TQM Journal*, 35(9), 299-331. doi:[10.1108/tqm-02-2023-0065](https://doi.org/10.1108/tqm-02-2023-0065)
- Correa, V.C., Lugo-Agudelo, L.H., Aguirre-Acevedo, D.C., Contreras, J.A.P., Borrero, A.M.P., Patiño-Lugo, D.F., and Valencia, D.A.C. (2020). Individual, health system, and contextual barriers and facilitators for the implementation of clinical practice guidelines: a systematic metareview. *Health Research Policy and Systems*, 18, 1-11. doi:[10.1186/s12961-020-00588-8](https://doi.org/10.1186/s12961-020-00588-8)
- Derriennic, J., Barais, M., Goff, D.Le, Fernandez, G., Borne, F. Le, and Reste, J.-Y. Le. (2021). P10atient, carer and healthcare professional experiences of complex care quality in multidisciplinary primary healthcare centres: qualitative study with face-to-face, in-depth interviews and focus groups in five french multidisciplinary primary healthcare centres. *BMJ Open*, 11(12). doi:[10.1136/bmjopen-2021-050165](https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-050165)

-
- Elbaz, S., Cinalioglu, K., Sekhon, K., Gruber, J., Rigas, C., Bodenstein, K., Naghi, K., Lavin, P., Greenway, K. T., Vahia, I., Rej, S., and Sekhon, H. (2021). A systematic review of telemedicine for older adults with dementia during covid-19: an alternative to in-person health services? In *Frontiers in Neurology*, 12, 761965. doi:[10.3389/fneur.2021.761965](https://doi.org/10.3389/fneur.2021.761965)
- Ellegaard, O. and Wallin, J.A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: how great is the impact? *Scientometrics*, 105, 1809-1831. doi:[10.1007/s11192-015-1645-z](https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z)
- Gigliotti, R.A. and Ruben, B.D. (2017). Preparing higher education leaders: a conceptual, strategic, and operational approach. *Journal of Leadership Education*, 16(1), 96-114. doi:[10.12806/V16/I1/T1](https://doi.org/10.12806/V16/I1/T1)
- Guo, Y., Hao, Z., Zhao, S., Gong, J., and Yang, F. (2020). Artificial intelligence in health care: bibliometric analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 22(7), e18228. doi:[10.2196/18228](https://doi.org/10.2196/18228)
- Haldane, V., De Foo, C., Abdalla, S. M., Jung, A. S., Tan, M., Wu, S., Chua, A., Verma, M., Shrestha, P., Singh, S., Perez, T., Tan, S.M., Bartos, M., Mabuchi, S., Bonk, M., McNab, C., Werner, G. K., Panjabi, R., Nordström, A., and Legido-Quigley, H. (2021). Health systems resilience in managing the covid-19 pandemic: lessons from 28 countries. *Nature Medicine*, 27(6), 964-980. doi:[10.1038/s41591-021-01381-y](https://doi.org/10.1038/s41591-021-01381-y)
- Haque, A.K.M.B., Arifuzzaman, B.M., Siddik, S.A.N., Kalam, A., Shahjahan, T.S., Saleena, T.S., Alam, M., Islam, M.R., Ahmmed, F., and Hossain, and Md Jamal. (2022). Semantic web in healthcare: a systematic literature review of application, research gap, and future research avenues. *International Journal of Clinical Practice*, 2022, 1-27. doi:[10.1155/2022/6807484](https://doi.org/10.1155/2022/6807484)
- Hashim, M.J. (2019). The art of healing - core values and goals of medicine, nursing and healthcare. *Journal of the College of Physicians and Surgeons--Pakistan: JCPSP*, 29(4), 299-300. doi:[10.29271/jcpsp.2019.04.299](https://doi.org/10.29271/jcpsp.2019.04.299)
- Jacobs, L.G. and Garrett, R.C. (2020). Hospital care for covid-19: what have we learned? *Journal of the American Geriatrics Society*, 68(11), 2428-2430. doi:[10.1111/jgs.16896](https://doi.org/10.1111/jgs.16896)
- Jang, D., Doh, S., and Choi, Y. (2020). Networks of international co-authorship in journal articles about antarctic research, 1998-2015. *Polar Research*. doi:[10.33265/polar.v39.3647](https://doi.org/10.33265/polar.v39.3647)
- Janssen, M. and van der Voort, H. (2020). Agile and adaptive governance in crisis response: lessons from the covid-19 pandemic. *International Journal of Information Management*, 55, 102180. doi:[10.1016/j.ijinfomgt.2020.102180](https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102180)
- Kitsios, F., Kamariotou, M., and Talias, M.A. (2020). Corporate sustainability strategies and decision support methods: a bibliometric analysis. *Sustainability*, 12(2), 521. doi:[10.3390/su12020521](https://doi.org/10.3390/su12020521)
- Knudsen, M. and Vogd, W. (2014). Systems theory and the sociology of health and illness: observing healthcare. *systems theory and the sociology of health and illness: observing healthcare*. Routledge. doi:[10.4324/9781315758916](https://doi.org/10.4324/9781315758916)
- Koseoglu, M. A., Akdeve, E., Gedik, I., and Bertsch, A. (2015). A bibliometric analysis of strategic management articles in healthcare management literature: past, present, and future. *International Journal of Healthcare Management*, 8(1), 27-33. doi:[10.1179/2047971914Y.0000000089](https://doi.org/10.1179/2047971914Y.0000000089)
-

-
- Li, N. and Li, R.Y.M. (2022). A bibliometric analysis of six decades of academic research on housing prices. *International Journal of Housing Markets and Analysis*. doi:[10.1108/IJHMA-05-2022-0080](https://doi.org/10.1108/IJHMA-05-2022-0080)
- Mahmud, S. and Ali, I. (2023). Evolution of research on honesty and dishonesty in academic work: a bibliometric analysis of two decades. *Ethics and Behavior*, 33(1), 55-69. doi:[10.1080/10508422.2021.2015598](https://doi.org/10.1080/10508422.2021.2015598)
- McConaughy, E. (2008). Crew resource management in healthcare: the evolution of teamwork training and medteams. *The Journal of Perinatal and Neonatal Nursing*, 22(2), 96-104. doi:[10.1097/01.JPN.0000319095.59673.6c](https://doi.org/10.1097/01.JPN.0000319095.59673.6c)
- Menon, S. and Gillis, M. (2018). Guest editorial: clinical ethics consultation. *Asian Bioethics Review*, 10(1), 1-2. doi:[10.1007/s41649-018-0049-9](https://doi.org/10.1007/s41649-018-0049-9)
- Merigó, J.M. and Núñez, A. (2016). Influential journals in health research: a bibliometric study. *Globalization and Health*, 12, 1-12. doi:[10.1186/s12992-016-0186-4](https://doi.org/10.1186/s12992-016-0186-4)
- Merigó, J.M. and Yang, J. (2017). A bibliometric analysis of operations research and management science. *Omega*, 73, 37-48. doi:[10.1016/j.omega.2016.12.004](https://doi.org/10.1016/j.omega.2016.12.004)
- Milas, M. (2015). The genomic medicine paradigm shift. *Journal of Surgical Oncology*, 111(1), 1-2. doi:[10.1002/jso.23818](https://doi.org/10.1002/jso.23818)
- Moran, J.F. (1998). Atrial flutter and fibrillation: from basic to clinical applications. *Annals of Internal Medicine*, 129(2), 168. doi:[10.7326/0003-4819-129-2-199807150-00041](https://doi.org/10.7326/0003-4819-129-2-199807150-00041)
- Nilsen, P., Seing, I., Ericsson, C., Birken, S.A., and Schildmeijer, K. (2020). Characteristics of successful changes in health care organizations: an interview study with physicians, registered nurses and assistant nurses. *BMC Health Services Research*, 20(1), 1-8. doi:[10.1186/s12913-020-4999-8](https://doi.org/10.1186/s12913-020-4999-8)
- Păduraru, O., Moroşanu, A., Păduraru, C. Ştefan, and Cărăuşu, E.M. (2022). Healthcare management: a bibliometric analysis based on the citations of research articles published between 1967 and 2020. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, 10(3), 555. doi:[10.3390/healthcare10030555](https://doi.org/10.3390/healthcare10030555)
- Pakarinen, A., Lemström, T., Rainio, E., and Siirala, E. (2023). *Design thinking in healthcare: from problem to innovative solutions*. Springer Nature. Retrieved from: <https://books.google.com.tr/books?id=ddK4EAAAQBAJ>
- Pesta, B., Fuerst, J., and Kirkegaard, E.O.W. (2018). Bibliometric keyword analysis across seventeen years (2000-2016) of intelligence articles. *Journal of Intelligence*, 6(4), 46. doi:[10.3390/jintelligence6040046](https://doi.org/10.3390/jintelligence6040046)
- Radanliev, P., and De Roure, D. (2023). New and emerging forms of data and technologies: literature and bibliometric review. *Multimedia Tools and Applications*, 82(2), 2887-2911. doi:[10.1007/s11042-022-13451-5](https://doi.org/10.1007/s11042-022-13451-5)
- Schwalbe, N., and Wahl, B. (2020). Artificial intelligence and the future of global health. *The Lancet*, 395(10236), 1579-1586. doi:[10.1016/S0140-6736\(20\)30226-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30226-9)
- Speziale, G. (2015). Strategic management of a healthcare organization: engagement, behavioural indicators, and clinical performance. *European Heart Journal Supplements*, 17(suppl_A), A3-A7. doi:[10.1093/eurheartj/suv003](https://doi.org/10.1093/eurheartj/suv003)
-

-
- Stoller, J.K., Berkowitz, E., and Bailin, P.L. (2007). Physician management and leadership education at the Cleveland clinic foundation: program impact and experience over 14 years. *Journal of Medical Practice Management*, 22(4), 237-242. Retrieved from: <https://europepmc.org/article/med/17425027>
- Syafri, M., Mukhtamar, A., Choerudin, A., Elizabeth, R., and Amalia, M. R. (2023). Bibliometric analysis of the influence of academic research on hrm strategy, employee performance, and organizational success globally. *The Eastasouth Management and Business*, 2(01), 72–82. doi:[10.58812/esmb.v2i01.140](https://doi.org/10.58812/esmb.v2i01.140)
- Thompson, D.F. and Walker, C.K. (2015). A descriptive and historical review of bibliometrics with applications to medical sciences. *Pharmacotherapy*, 35(6), 551-559. doi:[10.1002/phar.1586](https://doi.org/10.1002/phar.1586)
- Tortorella, G.L., Fogliatto, F.S., Mac Cawley Vergara, A., Vassolo, R., and Sawhney, R. (2020). Healthcare 4.0: trends, challenges and research directions. *Production Planning & Control*, 31(15), 1245–1260. doi:[10.1080/09537287.2019.1702226](https://doi.org/10.1080/09537287.2019.1702226)
- Ullah, R., Asghar, I., and Griffiths, M. (2022). An integrated methodology for bibliometric analysis: a case study of internet of things in healthcare applications. *Sensors*, 23(1), 67. doi:[10.3390/s23010067](https://doi.org/10.3390/s23010067)
- Vanderstraeten, R. and Vandermoere, F. (2021). Inequalities in the growth of Web of Science. *Scientometrics*, 126(10), 8635–8651. doi:[10.1007/s11192-021-04143-2](https://doi.org/10.1007/s11192-021-04143-2)
- Vera San Juan, N., Aceituno, D., Djellouli, N., Sumray, K., Regenold, N., Syversen, A., Mulcahy Symmons, S., Dowrick, A., Mitchinson, L., Singleton, G., and Vindrola-Padros, C. (2021). Mental Health and well-being of healthcare workers during the covid-19 pandemic in the UK: Contrasting Guidelines with Experiences in Practice. *BJPsych Open*, 7(1), e15. doi:[10.1192/bjo.2020.148](https://doi.org/10.1192/bjo.2020.148)
- Wei, H., and Horton-Deutsch, S. (2022). *Visionary leadership in healthcare*. Sigma Theta Tau. Retrieved from: <https://books.google.com.tr/books?id=IodeEAAAQBAJ>
- Wu, Y., Li, R. Y. M., Akbar, S., Fu, Q., Samad, S., and Comite, U. (2022). The effectiveness of humble leadership to mitigate employee burnout in the healthcare sector: a structural equation model approach. *Sustainability*, 14(21), 14189. doi:[10.3390/su142114189](https://doi.org/10.3390/su142114189)
- Xie, Y., Ji, L., Zhang, B., and Huang, G. (2018). Evolution of the Scientific Literature on input–output analysis: a bibliometric analysis of 1990–2017. *Sustainability*, 10(9), 3135. doi:[10.3390/su10093135](https://doi.org/10.3390/su10093135)

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Giriş

Sağlık sektörü, teknolojik gelişmeler, yasal çerçeveler, ekonomik faktörler ve insan davranışları tarafından şekillendirilen çok yönlü bir alandır. Sağlık hizmetlerinin karmaşık özellikleri arasında gezinmek zorluklar doğurur ve sağlık sistemleri farklı kültürlerde halk sağlığının korunmasında çok önemli bir rol oynar. Geniş kapsamlı sağlık sistemlerinin merkezinde, stratejik planlama, kaynak tahsisi ve ekip rehberliği için vizyoner liderlik gerektiren çok önemli bir alan olan sağlık hizmetleri yönetimi değişen zorluklarla karşıyadır.

Tarihsel olarak klinik çabalara dayanan sağlık hizmetleri yönetimi, marjinal bir operasyonel gereklilikten stratejik bir unsura dönüşmüştür. Sağlık kuruluşlarının büyümesi ve faaliyetlerin karmaşıklığının artmasıyla birlikte, uzmanlaşmış yönetim stratejileri ortaya çıkmıştır. Eğitim programları ve akademik kurslar, bireyleri sağlık kuruluşlarını denetleme becerileriyle donatmak için gelişmiştir. Sağlık yönetimi alanındaki akademik araştırmalar, küresel sağlık sistemlerini etkileyen öneme sahiptir.

Kapsamlı bir bibliyometrik inceleme yoluyla bu çalışmada “sağlık yönetimi” literatürünün mevcut durumu değerlendirilerek alanda gelecekte yaşanabilecek potansiyel gelişmelere ışık tutulması hedeflenmektedir. Web of Science (WoS) veri tabanındaki kapsamlı bir makale derlemesinden yararlanan çalışmada, bilimsel araştırmalarının incelenmesi yoluyla alandaki ilerlemenin değerlendirilmesi ve gelecek yönelimlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunulması amaçlanmaktadır.

Metodoloji

Bu çalışma, bilimsel literatürün çeşitli yönleri ile bilimsel bilginin gelişimi arasındaki ilişkiyi incelemek için bibliyometrik analiz kullanmaktadır. Araştırma, 1991-2023 yılları arasında Web of Science (WoS) veri tabanında “*healthcare management*” konusunda yayınlanan bilimsel yayınlar, bibliyometrik analizle irdelenmektedir.

Bulgular

Temel Bilgiler

WoS veri tabanında yer alan ve otuz yılı (1991-2023) kapsayan “*healthcare management*” makalelerinin bibliyometrik analizi, kapsamlı bir genel bakış ortaya koymaktadır. 8.756 kaynaktan erişilen 46.631 belgenin 32.868'i makedir ve ampirik katkılara güçlü bir vurgu yapmaktadır. Önemli hacme rağmen, yıllık %-3,27'lik büyüme oranı, muhtemelen çalışmanın tarama zaman dilimine atfedilen potansiyel bir yavaşlamaya işaret etmektedir. Araştırmanın disiplinlerarası doğası 175.170 yazar, 3.195 tek yazarlı çalışma ve 62.126 anahtar kelime ile kendini göstermektedir. 36.454 “*keywords plus*”ın varlığı, daha geniş temaların entegrasyonunu göstermekte ve sağlık hizmetleri yönetiminin gelişen doğasını vurgulamaktadır. Büyüme oranı bir düşüş gösterse de hacim, çeşitlilik ve tarihsel gidişat alanın akademideki kalıcı önemini ve alaka düzeyinin altını çizmektedir.

Ortak Atıf Analizi

Sağlık yönetimi araştırmalarında, ortak atıf analizi farklı yazar kümeleri belirlemiştir. Kumar, Khan ve Ahmed gibi farklı yazarların yer aldığı 1. Küme, geniş bir yelpazede üretken araştırmalara işaret etmektedir. Küme 2, 3, 4, 5 ve 6, belirli katkıları ve araştırma temalarının birbirleriyle bağlantılı doğasını vurgulayarak odaklanmış iş birliklerini sergilemektedir. Şekil 2'deki görsel

temsil, sağlık yönetimi araştırmalarının entelektüel omurgasını ve ilişkisel manzarasını haritalandırarak kapsamlı bir görünüm sunmaktadır.

Aziz Sheikh 53 yayımla başı çekerken, onu Wensing, Michel (45), McCloskey, Eugene (43) ve Cooper, Matthew (42) takip etmektedir. Diğer etkili katkıda bulunanlar arasında Pinnock, Hilary; Wickramasinghe, Nilmini; Braithwaite, Jeffrey ve Kanis, John A. 31 ila 39 yayımla yer almaktadır. Chavannes, Niels; Price, David; Kaye, Alan D.; ve Car, Josip gibi önemli isimler, her biri 20'den fazla yayımla sağlık yönetimi araştırmalarını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Tablo 2, bu etkili yazarlara ve temel katkılarına ilişkin ayrıntılı bir genel bakış sunmaktadır.

Dergi ve Belge Analizi

WoS veri tabanından sağlık yönetimi araştırmaları kapsamındaki dergiler analiz edildiğinde, alana önemli katkılarda bulunanlar ortaya çıkmaktadır. “B.M.J. Open” 1.064 yayımla başı çekerken, onu “B.M.C. Health Services Research” ve “PLOS One” takip etmektedir. Diğer etkili dergiler arasında “International Journal of Environmental Research And Public Health” ve “Cureus Journal of Medical Science” yer almaktadır. Bu dergiler, “Studies in Health Technology and Informatics” ve “Journal of Clinical Nursing” gibi diğer dergilerle birlikte sağlık yönetimi söyleminin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tablo 3 en iyi dergileri listelerken, Tablo 4 etkili makaleleri vurgulamaktadır.

Coğrafi analiz, sağlık yönetimi araştırmalarının küresel görünümünü ortaya koymaktadır. ABD 40.934 yayımla başı çekerken, onu İngiltere ve Avustralya takip etmektedir. İtalya, İspanya, Fransa ve Almanya gibi Avrupa ülkeleri de önemli katkılarda bulunmaktadır. Çin ve Hindistan ise araştırma alanındaki artan güçlerini sergilemektedir. Şekil 3, ülkelere göre akademik çalışma yoğunluğunu görsel olarak temsil ederken, Tablo 5 en üretken ilk on ülkeyi detaylandırmaktadır.

Yazar Anahtar Kelimelerinin Analizi

Yazar anahtar kelimelerinin incelenmesi, sağlık yönetimi araştırmalarında hâkim olan temalar ve gelişen eğilimler hakkında fikir vermektedir. Şekil 4'te gösterildiği gibi tematik kümeler, çeşitli odak noktalarını ortaya koymaktadır. Küme 1, “COVID-19” ve nüfus sağlığı yönetiminin daha geniş yönlerini içeren halk sağlığı endişelerine odaklanmaktadır. Küme 2, “yapay zekâ” ve “nesnelerin interneti” ile teknolojik dönüşümü vurgulamaktadır. Küme 3, sağlık teşhisinde makine öğreniminin artan önemini vurgulayarak teknik yönleri araştırıyor. Bu analiz, kamu sağlığı politikalarından en son teknolojik yeniliklere kadar alanın dinamik ve hızla gelişen manzarasını yansıtmaktadır.

Kelime Bulutu Analizi

Sağlık yönetimi yayınlarındaki özetlerden elde edilen kelime bulutu analizi, alandaki merkezi temaları ve odak noktalarını görsel olarak vurgulamaktadır. “Sağlık çalışanları”, “COVID-pandemisi” ve “halk sağlığı” gibi terimlerin öne çıkması, insan kaynaklarına, küresel sağlık sorunlarına ve halk sağlığı önlemlerine güçlü bir vurgu yapıldığını göstermektedir. “Ruh sağlığı”, “hasta güvenliği” ve “hastalık yönetimi” gibi terimler sağlık hizmetlerinin çok yönlü doğasını yansıtırken, metodolojik terimler çeşitli araştırma metodolojilerinin altını çizmektedir. “Sağlık hizmetleri maliyetleri” ve “kalite iyileştirme” gibi terimlerin tekrarlanması, sağlık hizmetleri sistemlerini optimize etmeye yönelik devam eden çabaları vurgulamaktadır. Bu analiz, sağlık yönetimi araştırmalarındaki mevcut önceliklere ve zorluklara ilişkin kapsamlı bir bakış açısı sunmakta, dinamik ve çok yönlü doğasını tasvir etmektedir.

Tematik Analiz

Sağlık yönetimi araştırmalarında 1991'den 2023'e kadar uzanan tematik evrim analizi, araştırma önceliklerindeki dinamik değişimleri ortaya koymaktadır. İlk yıllarda "akciğer hastalıkları" vurgulanırken, 2017 yılına kadar "sağlık çalışanları" ve "sağlık sistemi" odaklı bir döneme geçilmiştir. 2018'de "COVID-19 pandemisinin" ortaya çıkması, 2022'ye kadar devam eden ve küresel krizleri ele alan önemli bir değişime işaret etmektedir. 2023'te kapsam "atık yönetimi", "tedarik zinciri" ve "yapay zekâ" konularını da kapsayacak şekilde genişleyerek sağlık yönetimi alanında gelişen zorluklara ve fırsatlara dinamik bir yanıtı yansıtmıştır. Tematik evrim, alanın küresel olaylara, teknolojik ilerlemelere ve sistemik zorluklara uyum sağlama kabiliyetinin altını çizmektedir.

Sonuç

Sağlık yönetimi araştırmalarının WoS veri tabanından yararlanılarak yapılan kapsamlı bibliyometrik analizi, alanın gelişimine ışık tutmaktadır. İş birliği ağları, etkili dergiler ve ortak atıf modelleri, sağlık yönetimi araştırmalarının disiplinler arası doğasının altını çizmekte ve politika oluşturma, uygulama ve akademideki paydaşlar için stratejik bir rehber sunmaktadır.

II. FRIEDRICH DÖNEMİ'NDE SARAY HAYATI: BİLİMSEL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Ergun ÜSTÜN¹

Atıf: Üstün, E. (2023). II. Friedrich döneminde saray hayatı: bilimsel ve kültürel faaliyetler. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 531-544. doi: 10.17218/hititsbd.1388757

Özet: IX. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilen Sicilya, yaklaşık iki buçuk asır kadar İslam hâkimiyeti altında kaldı. Müslümanların adadaki siyasi egemenliği bu süreyle sınırlı olsa da, Sicilya'da oluşan İslam medeniyetinin bilimsel, sosyal, kültürel, idari vb. birçok alandaki etkileri yüzyıllar boyunca devam etti. Bu durum Endülüs gibi Sicilya'nın da İslam kültür ve medeniyetinin Batı'ya açılan bir diğer kapısı olmasını sağladı. Sicilya Kralı II. Friedrich'in sahip olduğu entelektüel birikim ve seküler düşünce anlayışının temelinde, yetişmiş olduğu Sicilya'daki kültürün rolü kaçınılmazdır. Başta Arap olmak üzere Grek ve Latin medeniyetlerinin etkisi ile mozaik bir yapıya bürünmüş olan Sicilya'nın bu çok kültürlü ortamında yetişen II. Friedrich, erken yaştan itibaren kozmopolit bir düşün yapısına sahip oldu. Onun skolastik düşünce anlayışının yerine bilim ve mantığı merkeze koyan bir zihniyete sahip olması; saray hayatının bu doğrultuda şekillenmesinde rol oynadı. Sicilya Kralı II. Friedrich tüm hayatı boyunca bilim adamlarına büyük saygı gösterdi ve onları himaye etti. Böylece II. Friedrich döneminde birçok bilim adamı Sicilya'da bilimsel ve kültürel faaliyetlerin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Sicilya'da başta klasik metinler olmak üzere bilim ve felsefe eserlerinin tercüme faaliyetleri sonucu İtalyan Rönesans'ının da temelleri atıldı. Bu çalışmada II. Friedrich döneminde Sicilya'da gerçekleştirilen bilimsel ve kültürel faaliyetlere yer verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sicilya, II. Friedrich, Saray Hayatı, İslam Kültürü, Bilimsel Faaliyetler

Palace Life During the Reign of Frederick II: Scientific and Cultural Activities

Citation: Üstün, E. (2023). Palace life during the reign of Frederick II: scientific and cultural activities. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 531-544. doi: 10.17218/hititsbd.1388757

Abstract: Sicily, conquered by Muslims in the 9th century, remained under their dominion for approximately two and a half centuries. Although the political dominance of Muslims in Sicily lasted for two centuries, the scientific, social, cultural, administrative, and various other influences of Islamic heritage on the island continued for many centuries. This situation made Sicily, like Al-Andalus, another gateway of Islamic culture and civilization to the West. The role of Sicily, where a mosaic structure influenced by Islamic, Greek, and Latin civilizations had emerged, in shaping the intellectual accumulation and secular thought of King Frederick II is inevitable. Raised in the multicultural environment of Sicily, which had been transformed into a mosaic by the influence of civilizations, especially Islamic, Greek, and Latin, King Frederick II developed a cosmopolitan mindset from an early age. His inclination towards a thought system that prioritized science and logic over scholastic thought played a role in shaping the court life accordingly. Throughout his life, King Frederick II showed great respect for and patronage of scientists, thus contributing significantly to the development of scientific and cultural activities in Sicily during his reign. As a result of translation activities of scientific and philosophical works, including classical texts, in Sicily, the foundations of the Italian Renaissance were laid during the era of King Frederick II. This study will explore the scientific and cultural activities that took place in Sicily during the reign of King Frederick II.

Keywords: Sicily, Frederick II, Palace Life, Islamic Culture, Scientific Activities

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 09.11.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2023

¹ Dr., eustun28@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6632-1075>

1. GİRİŞ

Akdeniz'in en büyük adası olan Sicilya, sahip olduğu kadim tarihinin yanı sıra şüphesiz zengin bir sosyokültürel geçmişe de sahipti. Ada, çalışmamızın ana temasını oluşturan Sicilya Kralı II. Friedrich¹ dönemi öncesinde sırasıyla Bizanslıların, Müslümanların ve Normanların² egemenliği altında bulundu. Bu durum, Doğu ile Batı kültürünün harmanlandığı Sicilya'da döneminin ilerisinde bir kültür ve hoşgörü anlayışının tesis edilmesinde fazlasıyla etkili oldu. Bu dönemde Batı dünyası ilmi anlamda geri kalmış olup; bilim, teknik, kültür, sanat, edebiyat vb. alanlarda Müslümanların medeniyete yön verip dünyaya liderlik ettiği bir süreç yaşanmaktaydı. Bu bağlamda Endülüs'ten sonra Müslümanların Batılılarla bir arada yaşayıp Doğu'nun bilimsel ve kültürel birikiminin Avrupa'ya ulaştığı bir diğer ülke Sicilya'ydı.

Sicilya Kralı II. Friedrich'in zamanla "dünya harikası" anlamına gelen "stupor mundi" lakabıyla anılması boşuna değildi. II. Friedrich çağının ilerisinde entelektüel bir idareci olup bilime sonsuz bir merak beslemekteydi. Onun bu karakterinin altında yatan temel etken ise kendisinin İslam kültür ve medeniyetinin hala çok güçlü olduğu Sicilya'da yetişmiş olmasıydı. O daha çocukluk döneminden itibaren Müslümanlarla iç içe olmuş, Arapçayı öğrenmiş bulunmaktaydı.

Orta Çağ'ın son büyük imparatoru olan II. Friedrich, skolastik düşünce ve anlayış kalıbının dışına çıkan, seküler bir idareci olmayı başardı. Bu durum dönemin şartları düşünüldüğünde oldukça zorlu ve cesurca bir girişimdi. Nitekim kendisi Papalık tarafından defalarca sapkın, dinsiz, hatta Müslüman olmakla itham edilmiş ve iki kez aforoz cezasına maruz kalmıştı. II. Friedrich kendisine yönelik tüm baskı ve ithamlara rağmen sahip olduğu özgür düşünce yapısını savunmaktan vazgeçmedi ve bu doğrultuda hayatı boyunca mücadele etmeyi sürdürdü.

Normanlar, yaklaşık iki buçuk asırdır Müslümanların hâkimiyetinde bulunan Sicilya'yı ele geçirdiklerinde adada yerleşmiş olan İslam kültür ve medeniyetine hayran kaldılar. Sicilya'yı mevcut olan kurumlarla idare etmeye devam ettiler; zira Normanlar ilmi ve kültürel yönden Müslümanlardan oldukça gerideydiler. Böylelikle Normanlar idaresinde Müslümanların oluşturduğu devlet teşkilat ve sistemi aynı şekilde kullanılmaya devam etti. Norman idareciler, Müslüman bilim adamlarının faaliyetlerini sürdürmeleri için onların çalışmalarını destekleyerek kendilerini himaye ettiler.

Normanlardan sonra II. Friedrich döneminde Sicilya'da bilimsel ve entelektüel hayat devam etme imkânı buldu. Sicilya Kralı II. Friedrich, anne tarafından dedesi olan II. Roger gibi Müslümanlara ve bilim adamlarına saygı gösterdi. Herhangi bir etnik ya da dini kimlik ayırımı yapmadan tüm âlimlere çalışma imkânı sağladı ve kendisi de bizzat bilime meraklı olan aydın bir şahsiyetti. Onun bilime olan düşkünlüğü ve meraklı yapısı, Sicilya yoluyla başta İtalya'da olmak üzere Avrupa'da Rönesans'ın filizlenmesinde oldukça önemli bir rol oynadı. Bu bağlamda II. Friedrich ve Sicilya'nın Avrupa'daki bilime olan katkısı, Endülüs'ünki kadar büyük boyutta olmasa da dikkate değerdir. Özellikle burada gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri, dönemin bilim dili olan Arapçadan Latinceye aktarılan eserleri oldukça değerli kıldı. Bu çalışmada Sicilya Kralı II. Friedrich'in bilime olan merakı ve bu doğrultuda Sicilya'da gerçekleştirilen bilimsel ve kültürel faaliyetler ele alınıp tartışılacaktır.

Çalışmanın giriş kısmında Müslümanlar ve Normanlar döneminde Sicilya hakkında genel bilgiler verildikten sonra II. Friedrich döneminde Sicilya sarayında gerçekleşen bilimsel faaliyetler ve kültürel faaliyetler ele alınacaktır. Yine bu başlık altında yer verilen yan başlıklarda II. Friedrich'in Müslümanlarla olan ilişkileri ve bunun yansımaları ortaya konduktan sonra bir diğer yan başlık

altında II. Friedrich'in bilim merakı ve tutkusunu yansıtan yaptırmış olduğu ilginç deney ve gözlemlere yer verilecektir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada başta İslam kültür ve medeniyeti olmak üzere Grek ve Latin kültürüyle harmanlanmış olan Sicilya'da II. Friedrich döneminde gerçekleştirilen bilimsel ve kültürel faaliyetler ele alınacaktır. Bunun yanı sıra Sicilya üzerinden Avrupa'ya nüfuz eden İslam medeniyetinin buradaki bilim ve kültür dünyasına olan katkısı ortaya konulacaktır.

Çalışma tarihi bir araştırma olduğu için literatür tarama araçlarıyla elde edilen ana kaynak ve modern telif eserlerin öncelikle genel tasnifi yapıp daha sonra çalışmanın çerçevesine göre içerik analizleri ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Özellikle dönemin müellifleri tarafından kaleme alınmış kronikler ve diğer yazılı kaynaklar tahlil ve tenkit edilerek, veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Kroniklerde yer alan bilgiler dönemin düşünce anlayışına göre şekillendiği için ister istemez taraflı, abartılı veya sübjektif yaklaşımlar içermekle birlikte özgün birer ana kaynak olmaları bakımından oldukça değerlidir.

Çalışmada kullanılan dönemin kronikleri en önemli başvuru kaynaklarımız olmakla birlikte bu kaynaklarda verilen bilgilerin sınırlı ve genel itibarıyla öznel bir bakış açısına sahip olmaları, metinde aktarmış olduğumuz bilgilerin kesinlik ya da tam anlamıyla doğruluk kazanmasına imkân vermemektedir. Yine de ele aldığımız konu, kullanılan kronikler ve bu alanda yapılan yerli ve yabancı araştırmaların ışığında mümkün mertebe açıklanmaya ve tartışılmaya çalışılmıştır.

3. II. FRIEDRICH DÖNEMİ'NDE SİCİLYA'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN BİLİMSEL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Jamsilla Kroniği'nde II. Friedrich ile ilgili olarak verilen bilgiler, onun sahip olduğu düşünce yapısı ve bilime olan bakışını yansıtmaya bakımından oldukça önemlidir. Jamsilla Kroniği'ne göre; II. Friedrich koca yürekli bir adamdı... Her girişiminde mantığına dayanarak sağduyulu bir şekilde hareket ederdi... Sadece bilimin samimi bir öğrencisi değildi; aynı zamanda kendi hükmettiği yerlerde bilimin yayılmasına çabaladı. Gerçekte onun hükümlerinin erken döneminde Sicilya Krallığı'nda pek az bilgin adam vardı. Bu yüzden imparator, beşeri sanatlar ve buna yönelik okullar kurdu ve her disiplini bölümlere ayırdı; cömert teşvikler yoluyla dünyanın birçok yerinden bilginleri kendi bölgesine çekmeye başladı (Jamsilla, 2017, s.83).

Onlara kendisinin zengin hazinesinden maaşlar ödemeye başladı. Bunun yanı sıra ihtiyaç sahibi öğrencilere burs verdi. Böylece hiç kimse, kendi sosyal durumuna bakılmaksızın ilmi çalışmalarından mahrum bırakılmadı. İmparator kendisinin derin entelektüel merakından dolayı, bilhassa doğa bilimlerine yönelik merakından dolayı kuşların bakımı ve doğası üzerine bir kitap dahi yazdı. Bu kitap da onun bilime olan tutkusunu yansıtmaktadır. Aynı şekilde o, hukuk kurallarına değer veriyordu ve onlara bağlıydı. Hiç kimse, doğrudan imparatorun kendisi bile olsa, ona karşı adaleti talep etme hakkından mahrum bırakılmazdı (Jamsilla, 2017, s.84).

Jamsilla Kroniği'nde yer alan bu bilgiler ışığında; Sicilya Krallığı'nın yanı sıra Kutsal Roma İmparatorluğu ve Kudüs Krallığı taçlarına da sahip olan II. Friedrich'in skolastik düşünceye karşı seküler bir idareci olup bilimi ve mantığı merkeze koyan, önyargılardan uzak, döneminin sığ kalıplarına sığmayan entelektüel bir kişiliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Müslüman ve Yahudi bilim adamlarına sarayında çalışma fırsatı veren II. Friedrich sayesinde Sicilya'da gerçekleştirilen tercüme ve diğer bilimsel faaliyetler, bir bakıma Rönesans'a önyak oldu. Bu bağlamda II. Friedrich'in Avrupa'daki bilimsel ve kültürel gelişmeye olan katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Yukarıda daha önce belirttiğimiz üzere bu dönemde Müslümanlar ilim

dünyasına öncülük etmişlerdir. Bu nedenle Doğu'nun Batı'ya açılan kapılarından biri olan Sicilya; matematik, astroloji, tıp ve felsefe üzerine Arapça kitaplar bulmak için gelen Latin bilim adamlarının uğrak yeri oldu. Bunlar metinleri anlamak, zor kelimeleri yorumlamak veya dilini öğrenmek için Müslümanlar ve Yahudilerle birlikte çalıştılar. Latin dünyasında Müslüman bilim adamlarına ve filozoflara karşı gerçek bir saygı söz konusuydu. "Arap öğrenimi" anlamına gelen "doctrina arabum" sözcüğü, üstün öğrenimin kodu olarak XII. yüzyılın Latince belgelerinde yer almaktaydı (Weltecke, 2011, s.103).

XII. yüzyılda mevcut bilim dili Arapçaydı. Grekçe eserlerin Arapçadan Latinceye çevirileri, doğrudan Grekçeden yapılan çevirilerden önce gelmekteydi. Grek düşünürlerin eserleri üzerinde yapılan Arapça yorumlar, Avrupa düşüncesini derinden etkiledi. Müslümanların tıp, matematik ve astronomi gibi pek çok alanda kendilerine ait bilimsel eserleri tercüme edilerek Avrupa'ya ulaşma fırsatı buldu. II. Friedrich zooloji, tıp, felsefe, matematik ve özellikle de astronomiye büyük ilgi duyuyordu. En sevdiği iki bilim adamı "Almagest" adlı eseri 1138 yılında Arapçadan Latinceye çevrilmiş olan Batlamyus ve Müslüman-Türk astronom el-Fergâni'ydi. II. Friedrich'in emriyle Arapçadan tercüme edilen fizik ve mantık alanındaki eserler, kendisi tarafından Bologna Üniversitesi'ne hediye olarak gönderildi. II. Friedrich, Salerno'daki tıp fakültesinde Avrupa'daki ilk anatomi bölümünü kurdu. Bununla birlikte 1224 yılında Napoli'de de bir üniversite kurdu (Ahmad, 1975, ss.88-90).

II. Friedrich böylece devlet kademelerinde çalıştırmak üzere hukukta yetenekli, entelektüel, iyi eğitilmiş kişiler yetiştirmeyi hedefledi Adaleti laik ya da ruhani soyluların kendilerinin yönetmesine şiddetle karşı çıktı. II. Friedrich bu şekilde Sicilya'da koymuş olduğu yasaların rahatça uygulanmasını öngörüyordu (Kantorowicz, 1957, s. 132-133). Salerno'da kurulan tıp okulunda eğitim gören öğrenciler, altı yıllık bir eğitim sonucu hekim; yedi yıllık bir eğitim gördükten sonra ise cerrahlıkta uzmanlık elde ediyorlardı. Ayrıca İbn Sina'nın tıp alanındaki meşhur eseri "el-Kânûn fi't-Tıbb", İtalya'daki üniversitelerde XVII. yüzyıla kadar referans kitap olarak alınıp okutuldu (Tez, 2001, s.259).

3.1. II. Friedrich'in Sarayında Çalışan Bilim Adamları ve Faaliyetleri

II. Friedrich'in sarayında çalışan en önemli bilim adamlarından birisi İskoçyalı Michael Scot'tu³. Scot, Toledo'dan Bologna'ya taşındığı 1227 yılından hayatını kaybettiği 1235 yılına kadar II. Friedrich için çalışmalarını sürdürdü (Gabielli, 1958, s.58). Scot, Aristoteles'in hayvan bilimine dair eseri ile astronom el-Bitrûci'nin bir eserini ve İbn Rüşd ile İbn-i Sina'nın eserlerinden bazılarının çevirilerini gerçekleştirdi (Watt, 2013, s.96; Yıldız, 2017, s.187). Michael Scot'tan sonra II. Friedrich'in sarayında çalışan bir diğer ünlü bilim adamı Antakyalı Theodore ("Üstat Theodore") idi. 1236 yılında Sultan el-Kâmil tarafından II. Friedrich'e gönderilen Antakyalı Theodore, Musul ve Bağdat'ta eğitim görmüştü (Ahmad, 1975, s.90).

Antakyalı Theodore, II. Friedrich'in saray astroloğu idi ve kralın Arapça resmi mektuplarının derlemesini yürütmekteydi (Tez, 2014, s.124). Bununla birlikte Moamyn'in (Mü'min) doğancılık üzerine yazmış olduğu "De Scientia Venandi per Aves" adlı eserini tercüme etti. II. Friedrich, 1240-41 yılındaki Faenza Kuşatması'nı⁴ bu tercümenin taslağını kontrol etmekle geçirdi. II. Friedrich, kendi gözlem ve deneyimlerine dayanarak yazdığı "De Arte Venandi cum Avibus" (Kuşlarla Avlanma Sanatı Üzerine) adlı eserinde Moamyn'in yapıtından faydalandı (Abulafia, 1994, s.221). II. Friedrich'in ele almış olduğu bu eser Ornitoloji (kuş bilimi) alanında yazılmış en önemli yapıtlardan biri olma özelliğini halen sürdürmektedir. Eserde başta kuşların çeşitleri, özellikleri, anatomisi olmak üzere onların yaşam alanları ve II. Friedrich'in gözlem ve araştırmalarına dayanan birçok bilgi bulunmaktadır (Yıldız, 2017, s.186).

Şekil 1 II. Friedrich'in yazdığı "De Arte Venandi cum Avibus" adlı eserin Vatikan Apostolica kütüphanesinde bulunan nüshasından bir örnek

Kaynak: (Federico II, 2011, s.461)

Antakyalı Theodore döneminde II. Friedrich'in sarayına misafir olan bir başka önemli bilgin Pisalı Leonardo Fibonacci'dir. Fibonacci, Batı'nın ilk büyük matematikçisi olarak bilinir. Pisalı olan Fibonacci Mısır, Suriye, Yunanistan, Sicilya ve Güney Fransa'ya seyahat ederek Müslüman bilim adamları ile iletişime geçti. Daha sonra Pisa'ya geri dönüp aritmetik, cebir ve geometri alanlarında kitaplar yazdı. Fibonacci, sıfır kavramını Arapça şekliyle alarak "sifr" şeklinde Latinceye aktaran ilk Batılı matematikçidir (Sezgin, 2019, s.206). Leonardo Fibonacci, "sifr" kelimesini ilgili eserinde Latince "cephirum" şeklinde kullandı. Böylece cephirum, Leonardo Fibonacci'nin eseri üzerinden Batı'ya önceleri "zefero", daha sonra ise "zero" olarak geçti (Hunke, 1975, s.81, Watt, 2013, s.99).

Fibonacci'nin en bilinen ve önemli eseri 1202 yılında ele aldığı Hint-Arap rakam sistemini anlattığı "Liber Abaci" adlı çalışmasıdır. Daha sonra 1220 yılında geometri üzerine "Practica Geometrica" adlı çalışmayı yazan Fibonacci; bunlardan başka "Flos", "Letter to Magister Theodorus" ve "Liber Quadratorum" olmak üzere toplam üç eser daha kaleme aldı. Bu çalışmalardan 1225 yılında kaleme aldığı Liber Quadratorum (Kare Sayıların Kitabı) adlı eseri kendisi tarafından II. Friedrich'e ithaf edildi (McClenon, 1919, ss.2-3). Eser II. Friedrich'in Fibonacci'ye sorduğu iki soruyu cevaplamak amacıyla yazıldı. Bu sorular; "beş eklendiğinde veya çıkarıldığında her zaman bir kare sayının ortaya çıktığı bir sayı bulmak", ve "sayıları karmaşık Pisagor denklemlerinin ürünü olan üç sayı belirlemesi şeklindeydi" (Delle Donne, 2019, s.1).

II. Friedrich'in kâtipliğini yapan ve tercüme faaliyetlerinde bulunan bir diğer önemli isim Palermolu bir Yahudi olan Mose (Musa) idi. Palermolu Mose, Yunanca aslı Hipokrat'a ait olan Arapça Kitâbü'l-Baytara'yı tercüme etti. Bir diğer Yahudi bilim adamı olan Abba Mari'nin oğlu Jacob (Yakub) ise İbn Rüşd'ün şerh ettiği el-Macestî'yi tercüme etmişti. Görüldüğü gibi

sarayındaki tercüme faaliyetlerine oldukça önem veren II. Friedrich, muhtemelen er-Râzî'ye ait olan "eş-Şebab ve'l-Mellâh" adlı eserin de Arapçadan Latinceye kazandırılmasını sağladı (Moreno, 2007, s.192). İspanyol asıllı bir Yahudi olan ve 1247 yılında İtalya'ya gelen Solomon Cohen, Arapça büyük bir bilimsel ansiklopedinin yazarı olup aynı zamanda bu ansiklopediyi İbraniceye tercüme etti. Ayrıca İbn Rüşd'ün el-Külliyât fi't-Tıbb'ı 1255 yılında Padova'lı bir Yahudi olan Bonacossa tarafından tercüme edildi (Ahmad, 1975, s.91).

3.2. II. Friedrich'in Müslümanlarla Olan İlmî ve Kültürel İlişkileri

Sicilya Kralı II. Friedrich, sarayında ağırlayıp çalıştırdığı bilim adamlarının yanı sıra Doğu'ya yaptığı Haçlı Seferi ve gönderdiği mektuplar aracılığıyla dönemin önde gelen Müslüman bilim adamlarına sorular yönelterek bilgi edinmeyi de ihmal etmedi. Bu sayede hem ilgili konulardaki merakını gideriyor, hem de bilime olan tutkusunu açıkça ortaya koyuyordu (Abulafia, 1988, s.252; Ahmad, 1975, s.91; Allshorn, 1912, s. 93). Kral II. Friedrich ve Eyyübî Sultanı el-Kâmil muhtemelen hiç yüz yüze görüşmediler ancak mektuplaştılar.⁵ 1225'teki ilk temas, her iki taraf için de amaçsız olmayan ancak özellikle II. Friedrich'in Arapça konuşması ve benzer entelektüel ve felsefi ilgileri paylaşan bu iki hükümdarın birbirlerini takdir etmeleri nedeniyle karşılıklı saygıya dayanan dostane bir ilişkiye dönüştü. Birbirleriyle mektuplaştılar; birbirlerine "*yıldızların seyri, Aristoteles'in mantığı, kan dolaşımı ve cebir ile geometrinin uygulanması*" hakkında sorular sordular (Horst, 2009, s.60).

Bilimsel ve kültürel yönden yakınlaşan iki hükümdar birbirlerine cömert hediyeler sunmayı da ihmal etmediler. Makrîzî, imparatorun kendi arabasını eyer ve yıldızlı koşum takımıyla birlikte sultana teslim ettiğini bildirir. Sultan el-Kâmil bu iyiliğe altın, gümüş, değerli maymunlar ve mücevherlerin yanı sıra imparatorluk hayvanat bahçesinde Sarazen (Müslüman-Arap) hayvan binicilerinin bakımına emanet edilen bir fil, en iyi cins tek hörgüçlü develer ve maymunlar göndererek karşılık verdi (Horst, 209, s.60; Masson, 1957, s.136). İmparatorun hayvanat bahçesinde bunlardan başka aslan, panter, leopar, zürafa ve çeşitli kuşlar bulunuyordu. II. Friedrich, Haçlı Seferi sırasında Doğu'da avcı kuşlarla ilgili eğitimleri de deneyimleme fırsatı buldu. Ayrıca onlardan istifade etmek amacıyla Doğu'daki bazı deneyimli kuş avcılarını beraberinde ülkesine götürdü (Tez, 2014, ss.120-121). Ayrıca iki liderin Kudüs'ü diploması yoluyla anlaşarak paylaşması, Haçlılar ile Müslümanlar arasında görülebilecek oldukça ender bir durumdu (Allshorn, 1912, ss. 94-95; Çekiç, 2017, ss. 85-87). Öte yandan Kudüs'ün paylaşılması için yapılan bu anlaşma; ne Haçlıları ne de Müslümanları memnun etmemiş, iki taraf da idarecilerini kendi dinlerine ihanet etmekle suçlayıp onları başarısız olarak görmüşlerdi.

Şekil 2 Milano'daki Castello Sforzesco Müzesi'nde yer alan ve Sultan el-Kâmil tarafından İmparator II. Friedrich'e hediye edilen fil ile onun Sarazen bakıcısını tasvir eden bir duvar freski

Kaynak:(Arş. Gör. Burak Arslan'ın kişisel arşivi, Milano, İtalya, Ekim 2023)

II. Friedrich'in Sultan el-Kâmil'e yazdığı mektupta sorduğu bildirilen dört soru ve bunların Endülüslü Müslüman filozof İbn Seb'in tarafından verilen cevaplarını içeren meşhur çalışma "el-Ecvibetü's-Sıkılliyye" (*Sicilya Cevapları*), imparatorla ilişkilendirilen en ünlü eser olma özelliğini taşımaktadır. Bu esere göre II. Friedrich, İbn Seb'in'e şu soruları yöneltmiştir: 1. Âlemin kadim olduğunu söyleyen Aristo'nun bu konudaki kanıtları nelerdir? Eğer âlemin kadim olduğuna dair kanıtları yoksa neden bu konuda söz söylemiştir? 2. Metafiziğin gayesi ve eğer varsa zorunlu mukaddimleri nelerdir? 3. Kategoriler nelerdir? İlimlerde ne şekilde kullanılırlar? Bu sayılarda artma ve eksilme mümkün müdür? Mümkün olduğunun veya olmadığının kanıtları nelerdir? 4. Nefis ölümsüz müdür? Ölümsüz ise bunun kanıtı nedir? İskender Afrodisi (Afrodisiyalı Alexandros), Aristo'ya bu konuda nerede muhalefet etmiştir? (İbn Seb'in, 2013, ss.7-8).

İbn Seb'in'in II. Friedrich'in sorduğu soruları cevapladığı bu eserin Doğu'da merak uyandırmakla birlikte o dönem için Batı'da benzer bir etki yaratmadığı söylenebilir. İbn Seb'in'in, II. Friedrich'in sorduğu sorulara verdiği cevaplardaki üslubunun kibirli ve alaycı olması da eserin dikkat çeken bir başka yönüdür. Günümüzde Anna Akasoy'un yaptığı bir çalışma, bu konuda tüm bilinenlere karşı mevcut olan bakış açısını değiştirmiştir. Akasoy'a göre İbn Seb'in'in Sicilya Cevapları adıyla çıkardığı kitap gerçek değildir. Akasoy, yazarın II. Friedrich ile tanışmasının mümkün olmadığını çünkü İbn Seb'in'in o sıralarda tanınan biri olmadığını ve eseri meydana getirdiğinde yazarın henüz yirmili yaşlarda olduğunu belirtir. Akasoy'a⁶ göre İbn Seb'in, bu soruları kendisi icat etti ve muhtemelen kitabını Fas'ta satabilmek için II. Friedrich'in sahip olduğu ün ve Hristiyanlıkla ilgili bazı uç söylemlerini kullandı (Weltecke, 2011, s.97).

İmparator II. Friedrich, Sicilya Krallığı'nda kendisine karşı isyan girişiminde buldukları için krallıktaki tüm Müslümanları Lucera şehrinde toplamıştı. Müslümanlara iç işlerinde serbestlik

tanyan II. Friedrich ayrıca onların emek ve askerlik gücünden faydalandı. Bununla birlikte Lucera'da astroloji biliminin öğretildiği bir kolej merkezi kurdu (Horst, 2009, s. 60; Yıldız, 2017, s.79).

3.3. II. Friedrich Döneminde Yapılan İlginç Deneyler

II. Friedrich, Doğulu bilginlerin ampirik (deneye dayalı) düşünme biçimini yani duyuşal deneyim yoluyla elde edilen biliş biçimini benimsemişti. Buna göre her türlü şüphenin ötesinde kesinlik, işiterek veya dinleyerek değil; görerek, gözlemleyerek ve "gözle algılanabilen" şeyi algılayarak elde edilebilirdi (Horst, 2009, s.84; Yıldız, 2017, s.188). Bu bağlamda Mısırlı fakih Şihâbüddin Ahmed b. İdris el-Karâfi'nin II. Friedrich'in kendisine yönelttiği soruların da bulunduğu "Kitâbü'l-İstibşâr fi-Mâ Tudrikuhu'l-Ebşâr" adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler dikkat çekicidir. II. Friedrich'in kendisine yönelttiği sorulardan bazıları şöyledir: "Kürek, mızrak gibi düz cisimlerin bir kısmı berrak suya sokulduğunda neden su yüzeyine doğru kırılmış gibi gözükür?" Bir diğer soru ise; "Konopus Yıldızı doğarken neden en yüksek durumda bulunduğundan daha büyük görünmektedir? Hâlbuki bu olayın cevabı olarak ileri sürülen nem güneyde yoktur çünkü güney bölgeleri kurak çöllerdir" şeklindedir (Sezgin, 2019, s.202).

Parmalı Fransisken rahip Salimbene, kroniğinde II. Friedrich'in yaptırmış olduğu deneye dayalı gözlem çalışmaları ile ilgili oldukça dikkat çekici bilgiler vermektedir. Salimbene, II. Friedrich'in bilim tutkusu uğruna neler yapabileceğini belirtip bu deneylerden dolayı onu adeta Deccal olarak tanımlamaktadır. Kronikteki anlatılara bakıldığında kralın merak ve tutkusunun vicdanından üstün geldiği açıkça görülebilmektedir.

Salimbene'ye göre II. Friedrich, tıpkı "Herodot'un anlattığı 'Firavun Deneyi' gibi, bahtsız bebeklerin narin bedenleri üzerinde dilbilimsel deneyler yaptı. Bakıcı annelere ve hemşirelere çocukları emzirmelerini, yıkamalarını ancak onlarla hiçbir şekilde gevezelik etmemelerini veya konuşmalarını söyledi; çünkü İbranice, Yunanca, Latince, Arapça ya da belki de doğdukları ailenin dilini konuşacaklardı. Ama boşuna çabalıyordu; çünkü çocuklar el kol işaretleri, jestler, sevinç gösterileri ve cazibeli sözler olmadan yaşayamıyorlardı" (Salimbene, 1907, s.242).

II. Friedrich, bir başka deneyde "Nicholas adında iyi bir dalgıcı çoğu zaman kendi isteği dışında denizin dibine gönderir ve o da çoğu zaman oradan geri dönmeyi başarırdı. II. Friedrich bir gün gerçekten dibe inip oradan geri dönüp dönmediğini kesin olarak öğrenmek isteyerek; altın kupasını derinliğin en fazla olduğunu düşündüğü yere attı. Böylece Nicholas daldı, onu buldu ve geri getirdi. İmparator buna hayret etti. Fakat onu tekrar göndermek istediğinde [Nicholas]: 'Beni oraya gönderme, yalvarırım' dedi; 'Çünkü denizin derinlikleri öyle karışık ki, beni gönderirsen bir daha asla geri dönemem.' Yine de İmparator onu gönderdi. Böylece [dalgıç] orada yok oldu ve bir daha asla geri dönmedi" (Salimbene, 1907, s.242)

Salimbene, kroniğinde II. Friedrich'in yaptırdığı başka bir ilginç deneyden daha bahseder. Buna göre Kral II. Friedrich, ruhun bedenle birlikte tamamen yok olduğunu göstermek için bir insanı canlı canlı bir fiçiya kapattı. Bundan başka II. Friedrich, "bir akşam yemeğinde iki adamı çok iyi besledi. Birini hemen uyumaya, diğerini de avlanmaya gönderdi ve aynı akşam, hangisinin daha iyi beslendiğini öğrenmek isteyerek, huzurunda ikisinin de karınlarını deştiirdi. Hekimler tarafından uyuyanın lehine karar verildi" (Salimbene, 1907, s.243).

Salimbene, II. Friedrich'in meraklı ve aşırı davranışlarına örnek olarak onun saray astroloğu Michael Scot ile olan bir olayından bahseder. Buna göre "bir gün sarayındayken, astrolog Michael Scot'a gökyüzünden ne kadar uzakta olduğunu sordu. Scot ona; 'Göründüğü kadar' cevabını verdi. Bunun üzerine İmparator, onu krallığının diğer bölgelerine sanki bir keyif seyahati için götürdü ve

onu birkaç ay orada tuttu. Bu arada mimarlarına ve marangozlarına gizlice saray bölümünün tamamını alçaltmalarını emretti. Günler sonra aynı sarayda birlikte dururken Scot'a, daha önce söylediği gibi gerçekten de gökyüzünden bu kadar uzak olup olmadığını sordu. Bunun üzerine Scot, hesaplarını yaptı ve ya göğün yükseldiği ya da yerin alçaldığı yanıtını verdi. O zaman İmparator onun doğru söylediğini anladı” (Salimbene, 1907, s.244).

Salimbene, bu anlattıklarının hepsinin doğru olduğunu; çünkü bu anlatıları Messina'da yaşayan Alman bir tarikat üyesinden defalarca dinlediğini belirtir. Dönemin siyasi konjonktürü göz önüne alındığında Salimbene'nin, Papalığın ezeli rakibi olan İmparator II. Friedrich'i düşman olarak gösterip Deccal gibi nitelendirmesi çok da şaşırtıcı olmasa gerektir. Müellifin onun hakkında verdiği bilgilerin çoğunluğu abartılı ya da uydurma rivayetlerden ibaret olabileceği gibi bazı anlatılarında doğruluk payı olduğu da ihtimal dâhilindedir.

II. Friedrich, bilimsel soru ve merakına cevap alabilmek için insanlar üzerinde olduğu gibi hayvanlar üzerinde de birtakım deneyler yaptırmıştır. Örneğin; Mısır'da devekuşu yumurtalarının güneş altında kuluçkaya bırakıldığını duymuş ve bunun doğruluğunu sınamak ve görmek için bu alanda uzman olan kişileri Apulia'ya çağırmıştır. Bundan başka, akbabaların yiyeceği görme yetileriyle mi yoksa koklama yetileriyle mi bulduklarını anlamak için onların burunlarını açık bırakıp gözlerini kapattırıştır (Haskins, 2022, s.237). Friedrich'in "Kuşlarla Avlanma Sanatı Üzerine" adlı ünlü eserinde geçen ifadeler, bize onun deney ve gözlemine dayanan bir başka olayı aktarır. Buna göre kral, guguk kuşunun kendi yumurtalarını yabancı bir yuvaya bıraktığını ve onların bu şekilde türediklerini belirtir (Tez, 2014, s.121).

Aralık 1250'de vefat eden II. Friedrich'in ilme olan saygısı ve merakı, onun gayrimeşru oğlu olan Manfred'e de miras kaldı. Manfred, tıpkı babası gibi sanata ve bilime oldukça düşküdü. Şiirle uğraşır, bilim adamlarına büyük bir saygı ve sevgi beslerdi. Babası II. Friedrich döneminde olduğu gibi onun döneminde de Arapça tercüme eserleri Latinceye kazandırmak için çalışmalara devam edildi. Bu bağlamda Manfred, bazı Arapça ve Grekçe felsefe eserlerini tercüme edilmeleri için Bologna ve Paris üniversitelerine yolladı (Tez, 2001, s.259).

4. SONUÇ

Orta Çağ'da bilim ve teknik alanında dünyaya yön veren Müslümanların Sicilya'ya uzun süre hâkim olmaları Hristiyan Batı dünyası açısından başlangıçta bir toprak ve siyasi güç kaybı olarak algılanmışsa da, gerçekte Avrupa'nın ileride gerçekleştireceği Rönesans ve Reform atılımlarının temeli bu sayede atılmıştı. Zira Avrupalılar, Müslüman bilim adamlarından yalnız dönemin bilim ve tekniğini değil; kilisenin baskısıyla reddedilip yok sayılan Antik Yunan ve Roma entelektüel mirasını da yeni baştan tanıma ve öğrenme fırsatını yakaladılar. Bu minvalde eski Grekçe eserlerin pek çoğu Avrupa'da orijinallerinden değil; Arapçadan tercüme edilmiş Latince çevirilerinden okunabildi. Sicilya, Endülüs kadar yoğun olmasa da burada gerçekleştirilen tercüme ve bilimsel faaliyetler sonucu İtalyan Rönesans'ının filizlenmesini sağlayan önemli bir kilometre taşı oldu.

Sicilya'da ilmi alanlarda ortaya çıkan bu ilerleme ve gelişmeyi yalnız Müslümanlara addetmek elbette doğru veya hakkaniyetli olmayacaktır. İki buçuk asır süreyle Müslüman-Arap egemenliğinde kalan Sicilya'yı ele geçiren Normanlar, kendilerinden oldukça ileri düzeyde olduğunu gördükleri İslam kültür ve medeniyetine büyük saygı duymuşlardır. Müslümanların Sicilya'da oluşturdukları idari teşkilat ve kurumların işlevselliğini kendi dönemlerinde de devam ettirmişlerdir. Müslüman bilim adamlarına saygı duymuşlar ve sarayda görev verdikleri başta Müslümanlar olmak üzere her din ve milletten bilim adamlarına özgür bir çalışma ortamı sunmuşlardır. Böylelikle Müslüman, Grek ve Latin kültürleriyle harmanlanan Sicilya, II.

Friedrich dönemine kadar ilmi ve medeni tahribata uğramadan bilgi ve birikimin artarak devam ettiği önemli bir merkez haline gelmiştir.

II. Friedrich'in bizatihi kendisi bilime çok büyük bir merak beslemekteydi. O, sarayında himaye ettiği bilim adamlarına sağlamış olduğu desteğin yanı sıra, mektuplar ve elçiler aracılığıyla dönemin ileri gelen âlim, filozof ve düşünürleriyle fikir alışverişi yapmaktan hiçbir zaman geri durmadı. II. Friedrich'in bilime olan bu sonsuz ilgisi, Sicilya'nın Doğu'dan Batı'ya açılan entelektüel bir kapı olarak işlevselliğini sürdürmesine olanak sağladı.

Son olarak belirtmek gerekir ki; sarayında bir harem ve dans eden Arap kadınlar bulundurduğu için Papalık tarafından sapkın hatta Müslüman olmakla suçlanan II. Friedrich, yaşadığı dönemin çok ilerisinde bir düşünce yapısına sahip olmasının bedelini tüm hayatı boyunca bu tip iftira ve suçlamalarla mücadele ederek ödemiştir. Sicilya üzerinde kendisiyle bir nüfuz ve hâkimiyet mücadelesine girişmiş bulunan Papalığın bu durumu aleyhine bir propaganda malzemesi olarak kullanması bir yana; Friedrich'in başta Sicilya olmak üzere İtalya'da temellendirdiği bu ilmi faaliyetler gelecekte meyvelerini fazlasıyla verecektir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	09 Kasım 2023 23 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Ergun ÜSTÜN (%100)
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	09 November 2023 23 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Ergun ÜSTÜN (100%)
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Abulafia, D. (1988). *Frederick II A Medieval Emperor*. New York: Oxford Uni. Press
- Abulafia, D. (1994). Ethnic variety and its implications: Frederick II's relations with Jews and Muslims, *Intellectual Life at the Court of Frederick II Hohenstaufen*, (Ed. William Tronzo), Hanover and London, 213-224
- Ahmad, A. (1975). *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh
- Akasoy, A.A. (2008). Ibn Sab'in's Sicilian questions: the text, it's sources, and their historical context. *AL-QANTARA*, XXIX 1, 115-146. Erişim adresi: <https://al-qantara.revistas.csic.es/index.php/al-qantara/article/view/51/45>
- Allshorn L. (1912). *Stupor Mundi*, London: Martin Secker
- Amari M. (1872). *Storia dei Musulmani di Sicilia*, V. III, Floransa
- Çekiç, A. (2017). Eyyubi-Haçlı ilişkilerinden bir kesit: paylaşılamayan Kudüs'ü paylaşan liderler (el-Melik el-Kamil ve II. Friedrich). *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 9, 82-89
- Çekiç, A. (2020). Kudüs'ün gölgesinde Eyyübi-Haçlı ilişkileri 1171-1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış), İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Delle Donne F. (2019) "Fibonacci e il metodo di indagine scientifica nell'ambiente dell'imperatore Federico II di Svevia", *Spolia*, 1-15
- Federico II di Svevia, (2011). *De Arte Venandi Cum Avibus*, (Trs. Anna Laura Trombetti Budriesi) Roma-Bari: Laterza
- Francesco G. (1958) Frederick II and Moslem Culture. *East and West*, 9(1/2), 53-61. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/29753972>
- Haskins, C.H. (2022). *On İkinci Yüzyıl Rönesansı*, (Çev. Bağış Alper Kovan; Dorukhan Sacit Nar), İstanbul: Selenge Yayınları
- Haskins, Charles H. (1921). Michael Scot and Frederick II. *The University of Chicago Press*, 4(2), 250-275. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/224248>
- Hunke, S. (1975). *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, (Çev. Servet Sezgin), İstanbul: Bedir Yayınevi
- İbn Seb'in. (2013). *Sicilya Cevapları*, (Çev. Şerafeddin Dervişoğlu), İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Kantorowicz, E. (1957). *Frederick the Second 1194-1250*. New York
- Masson G. (1957). *Frederick II of Hohenstaufen A Life*. London
- McClenon R.B. (1919). Leonordo of Pisa and his Liber Quadratorum, *The American Mathematical Monthly*, 26(1), 1-8. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2974039>
- Moreno, M.M. (2007). Sicilya'da Müslümanlar, (Çev. Abdulhalik Bakır; Aydın Çelik), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, V(1), Elazığ, 165-229. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1670486>
- Nicholas of Jamsilla, (2016). *The Chronicle of Nicholas of Jamsilla 1210-1258: Frederick, Conrad, Manfred*, (Trs. Louis Mendola), New York

-
- Salimbene (1907). *From St. Francis to Dante: Translations from the Chronicle of the Franciscan Salimbene (1221-1288)*, (Trs. G. G. Coulton) London
- Sezgin, F. (2019). *Tanınmayan Büyük Çağ*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Şahin, S. (2016). *Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Tekin, K. (2020). Orta Çağ'da çok yönlü bir bilim insanı: Michael Scot. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 104-112. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1168829>
- Tez Z. (2001). *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Tez, Z. (2014). *İslâm'ın Batı Cephesi*. İstanbul: Hayykitap
- Üstün, E. (2022). *Sicilya'da II. Friedrich ile Papalık Arasındaki Hâkimiyet Mücadelesi*, İstanbul: Kriter Yayınevi
- Üstün, E. (2023). II. Friedrich'in İtalya siyaseti: Lombard komünleri mücadelesi, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 29, 37-62. Erişim adresi: <https://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi29/04.pdf>
- Watt, W.M. (2013). *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara: BilgeSu
- Weltecke, D. (2011) "Emperor Frederick II, "Sultan of Lucera", "Friend to the Muslim", *Cultural Transfers in Dispute*, (Ed. Jörg Feuchter, Friedhelm Hoffman and Bee Yun), Frankfurt, 85-106
- Yıldız, Y. (2017). Filozof Kral II. Friedrich: kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich (1194-1250) ve İslam bilim mirası. *History Studies*, 9(1), 175-198. doi: [10.9737/hist.2017.519](https://doi.org/10.9737/hist.2017.519)

EXTENDED SUMMARY

Sicily, the largest island in the Mediterranean, undoubtedly possessed a rich socio-cultural history alongside its ancient past. Prior to the reign of Sicily's main subject, King Frederick II, the island had successively been under the rule of Muslims and Normans. This circumstance, occurring in Sicily where Eastern and Western cultures merged, played a significant role in establishing a culture of tolerance that extended beyond its time. During this period, the Western world lagged behind in terms of knowledge, while Muslims took the lead in shaping the world in various fields such as science, technology, culture, art, literature, and more. In this context, after Al-Andalus, Sicily stood as another place where Muslims coexisted with the Western world, facilitating the transmission of the East's scientific and cultural knowledge to Europe.

The designation of Sicily's King Frederick II as the "wonder of the world," meaning "stupor mundi," was not without reason. King Frederick II was an intellectual ruler ahead of his time, harboring an insatiable curiosity for science. The fundamental reason behind his upbringing in this intellectual environment was his upbringing in Sicily, where Muslim culture and civilization prevailed. He had been immersed in the Muslim world since childhood, learning Arabic in the process.

In the era following the Normans, during the reign of King Frederick II, scientific and intellectual life continued in Sicily. King Frederick II, influenced by his mother and his grandfather II. Roger, showed respect for Muslims and scientists. He provided opportunities for all scientists, regardless of ethnic or religious identity, and was himself an enlightened personality with a keen interest in science. His passion for science and curious nature played a crucial role in the blossoming of the Renaissance, especially in Italy through Sicily. While the contribution of King Frederick II and Sicily to science in Europe may not be as significant as Al-Andalus, it is undoubtedly noteworthy. The translation activities carried out here, especially the transfer of works from Arabic, the scientific language of the time, to Latin, added significant value to the era. This study will examine and discuss King Frederick II's curiosity for science and the scientific and cultural activities that took place in Sicily as a result.

In the Middle Ages, the Muslims, who shaped the world in science and technology, established their dominance in Sicily for about two centuries. While initially perceived by Westerners as a politically lost territory, in reality, it laid the foundations for the future Reform and Renaissance that Europe would experience. Europeans not only gained knowledge of contemporary science and technology from Muslim scientists but also had the opportunity to learn the forgotten ancient Greek heritage. In this context, many ancient Greek works were acquired in Europe not from their original sources but through translations from Arabic to Latin. Although not as intense as in Al-Andalus, Sicily became an important milestone in the blossoming of the Italian Renaissance through translation and scientific activities conducted here.

Attributing the progress and development in the field of knowledge in Sicily solely to Muslims would not be entirely accurate. After the Muslim rule, the Normans, who took control of Sicily, held great respect for the advanced Islamic culture and civilization. They continued the functionality of the administrative institutions established during the Muslim period. They respected Muslim scientists and provided a free working environment for all scientists, primarily Muslims, whom they employed in the palace. Thus, Sicily, harmonized with Greek and Latin culture, became an important center where knowledge and accumulation continued to grow without experiencing significant intellectual destruction until the era of Frederick II.

King Frederick II himself had a great passion for science. He not only provided a free-thinking environment and support for scientific activities in his palace but also engaged in intellectual exchange with important philosophers and thinkers of his time through letters and envoys. King Frederick II's infinite curiosity and interest in science allowed Sicily to function as a gateway for the East to open up to the West, maintaining its functionality.

SON NOTLAR

¹ II. Friedrich ve Sicilya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Üstün, 2022)

² Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Şahin, 2016).

³ Michael Scot hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Haskins, 1921, pp. s. 250-275; krş. Tekin, 2020, ss. 104-112).

⁴ II. Friedrich'in Faenza kuşatması hakkında bkz. (Üstün, 2023, s. 52).

⁵ II. Friedrich'in VI. Haçlı Seferi ve el-Kâmil ile olan siyasi ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çekiç, 2020, s. 219-229).

⁶ Akasoy'un çalışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Akasoy, 2008, pp. 115-146).

HİSSEDAR REFAHINI ETKİLEYEN DEĞİŞKENLERİN İNCELENMESİ: BİST TEMETTÜ ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Nevzat ÇALIŞ¹

Şakir SAKARYA²

Hasan Hüseyin YILDIRIM³

Atıf: Çalış, N., Sakarya, Ş. ve Yıldırım, H.H. (2023). Hissedar refahını etkileyen değişkenlerin incelenmesi: BİST temettü endeksi üzerine bir uygulama. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 545-562. doi:10.17218/hititsbd.1333924

Özet: Firmaların elde ettikleri kar hem otofinansman kaynağı hem de temettü olarak firmaları ve hissedarları önemli ölçüde etkilemektedir. Firmalar otofinansman olarak karın dağıtılmadan şirket yatırımlarında kullanılmasını, ortaklar ise karın temettü olarak ortaklar arasında dağıtılması isterler. Bu bakımdan hissedarların refahında şirketin finansman kararları önemlidir. Bu çalışmada BIST Temettü endeksinde yer alan 23 hissenin 2010-2021 yıllarındaki yıllık verileri kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak hissedar refahı bağımsız değişken olarak ise 8 değişkenin verisi ile panel regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre "PD/DD" değişkeninin hissedar refahı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hissedar Refahı, Temettü Politikası, Kar Dağıtımı, Panel Veri Analizi, BİST

The Determination of Variables Affecting the Shareholder Wealth: Empirical Evidence from the BIST Dividend Index

Citation: Çalış, N., Sakarya, Ş. ve Yıldırım, H.H. (2023). The determination of variables affecting the shareholder wealth: empirical evidence from the BIST Dividend Index. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 545-562. doi:10.17218/hititsbd.1333924

Abstract: The effects of firms' profits, both as a source of auto-financing and dividends, have a significant impact on firms and shareholders. Firms want the profit to be used in company investments without distribution as auto-financing, while the shareholders want the profit to be distributed among the shareholders as dividends. In this regard, the company's financing decisions are

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 28.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 26.12.2023

* Bu çalışma 19-22 Ekim 2022 tarihleri arasında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve Finans Bilim Platformu tarafından düzenlenen 25. Finans Sempozyumunda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir. This study is a revised version of the paper presented at the 25th Finance Symposium organized by Burdur Mehmet Akif Ersoy University and Finance Science Platform between October 19-22, 2022.

¹ Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Bandırma Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ncalis@bandirma.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-5604-0728> | <https://ror.org/02mtr7g38>
Corresponding Author, Asst. Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, Bandırma Vocational School, Department of Accounting and Tax Department, ncalis@bandirma.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-5604-0728> | <https://ror.org/02mtr7g38>

² Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sakarya@balikesir.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-2510-7384> | <https://ror.org/02tv7db43>
Prof. Dr., Balıkesir University, Faculty of Economics and Administration Sciences, Department of Business Administration, sakarya@balikesir.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-2510-7384> | <https://ror.org/02tv7db43>

³ Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, huyildirim@balikesir.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-5840-8418> | <https://ror.org/02tv7db43>
Assoc. Prof. Dr., Balıkesir University, Burhaniye Faculty of Applied Sciences, Department of Finance and Banking, huyildirim@balikesir.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-5840-8418> | <https://ror.org/02tv7db43>

important for the wealth of shareholders. In this study, the annual data of 23 stocks in the BIST Dividend Index for the years 2010-2021 were used. Panel regression analysis was performed with the data of 8 variables as the dependent variable and shareholder wealth as the independent variable. According to the findings obtained as a result of the analysis, it has been determined that the "MV/BV" variable has a positive and significant effect on shareholder wealth.

Keywords: *Shareholder Wealth, Dividend Policy, Dividend Distribution, Panel Data Analysis, BİST*

1. GİRİŞ

İster büyük ister küçük isterse çokuluslu olsun özel sektör işletmelerinin tümünün diğer amaçlarının yanında en temel ve yaşamlarını sürdürebilmek adına kaçınılmaz amacı kar elde etmektir. Kar işletmenin başarısının ve sermaye kullanım etkinliğinin bir sonucu olarak elde edildikten sonra, bu karın nasıl kullanılacağı önem kazanır (Aydın ve diğerleri 2017, ss.293-294).

Günümüzde küreselleşme ve özelleştirme her faaliyet alanında derin rekabeti beraberinde getirmiştir. Şirketlerin nitelikli pazarlarda rekabet etmesi çok zor bir durumdur. Bu rekabetle başa çıkabilmek ve şirketlere değer katabilmek için günümüz finans yöneticilerinin kritik finansal kararlar alması gerekmektedir. Bu kararların en önemlisi hissedarların refahını en üst düzeye çıkarabilmektir. Hissedarların refahı şirketin hisse senedinin piyasa fiyatı ile gösterilmektedir. Bu durum şirketin hisse senedi fiyatı maksimum olduğunda mümkün olabilmektedir. Hissedarlar nakit temettüleri sever ve ayrıca her hissedeki kazançlarının büyümesine ilgi duyarlar (Sarwar, 2013, s.2).

Temettüler hisse senedi sahiplerinin firmayı koymuş oldukları sermaye karşılığında aldıkları getirilerdir. Firmalar yatırımcılarının refahını arttırmak ve dolayısıyla firmanın piyasa değerini arttırabilmek adına temettü dağıtımına gitmektedirler. Firmalar elde ettikleri karı dağıtmayıp yeni yatırımlar için işletme bünyesinde tutular bile gelecek yıllarda hissedarlarına karşı daha yüksek oranlarda temettü dağıtım durumunda kalacaklardır. Bu gerekçelerle yönetim kurulları ve karar alıcılar hisse senedi sahipleri için en iyi olan kar dağıtım politikasını belirlemelidirler.

Kar dağıtım politikası, karın ne kadarının iş ortaklarına dağıtılacağı ve işletme içinde ne kadarının kalacağı ve oto finansmanın sağlanacağı gibi kararları içermektedir. Kar dağıtım politikası ile ilgili en çok tartışılan konu, yatırım kararları, sermaye maliyeti ve sermaye bileşenleri veri olarak alındığında izlenen politikanın işletmenin piyasa değeri üzerindeki etkisidir. Bu konudaki bazı görüşler kar dağıtım politikasının işletmenin piyasa değerini etkilemeyeceğini, bazıları ise kar dağıtımının gelecek dönemlerde hisse senetlerinin piyasa fiyatını artırarak piyasa değerini etkilediğini savunmaktadır (Aydın ve diğerleri, 2017, ss.293-294).

Bir ticari girişimin temel finansal amacı, hissedarlarının refahını maksimize etmektir. Hissedarların refahını maksimize etmeye yönelik bu durum, yöneticilerin hissedarların çıkarları doğrultusunda faaliyet gösterdiğini varsayar (Azhagaiyah ve Priya, 2008, s.186). Bu durum, yatırıma göre hissedarların getirileri maksimize edildiğinde gerçekleşir. Ayrıca bu getiriler şirket yeterli düzeyde dağıtılabilir kâr elde ettiğinde mümkün olmaktadır. Bu getiriler de hisse senedi fiyatlarındaki artışlar ile birlikte sermaye kazançlarından ve temettülerden oluşmaktadır.

Azhagaiyah ve Priya'ya (2008) göre, hissedarların refahı şirketin hisse senedinin piyasa fiyatı ile temsil edilmekte ve bu da şirketin yatırım, finansman ve temettü kararlarının bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Hissedarların refahını en üst düzeye çıkarmanın temel amacı, şirketin hisse senedinin fiyatı ile ölçülen şirketin değerini en üst düzeye çıkarmaktır (Azhagaiyah ve Priya, 2008, ss.181-182). Hissedarlar nakit temettüleri sevmelerine rağmen, temettü olarak dağıtılmayıp

işletmede alıkonan karlardan elde edilen hisse başına kazançlarla (EPS) da büyümeyi tercih ederler (Wet ve Mpinda, 2013, s.1451).

Bu bağlamda bu çalışma BİST Temettü endeksindeki firmaların kar dağıtım politikalarının hissedarların refahı üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Hissedar refahını inceleyen yurt içi çalışmalara rastlanmamış olup, çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma dört bölüm olarak planlanmıştır. Birinci bölümde girişe yer verilirken ikinci bölümde çalışma ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise çalışmanın uygulama kısmı ve bulgulara yer verilmiş olup son bölümde sonuç ve öneriler kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde kar dağıtım politikasının hissedar refahı üzerine etkisine yönelik yapılan çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir.

Yanxin ve diğerleri (2007) yapmış oldukları çalışmalarında Çin'deki 2003 ve 2004'te temettü dağıtımını yapan borsaya kote şirketlerin verilerini kullanarak temettü dağıtım politikasının hissedar refahı üzerine etkisini çoklu regresyon yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda dolaşımda olmayan hisse senetlerinin hissedarlarının nakit temettüleri ile yüksek bir getiri oranı elde ettiklerini ve dolaşımdaki hissedarların hisse senedi temettüleri ile kısa vadeli yüksek bir getiri oranı elde ettiklerini tespit etmişlerdir.

Azhagaiah ve Priya (2008) yapmış oldukları çalışmalarında 1997-2006 yılları arasında Hindistan'daki Organik ve İnorganik Kimya Şirketlerinde temettü politikasının hissedarların refahı üzerine etkisini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada çoklu regresyon yöntemi kullanılmış olup hissedarların refahının seçilen değişkenlerden büyük ölçüde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Satışlardaki Artış, Kar Marjının İyileştirilmesi, Sermaye Yatırım Kararları (hem işletme sermayesi hem de sabit sermaye), Sermaye Yapısı Kararları, Sermaye Maliyeti (Özkaynak Kar Payı, Borç Faizi) vb. Organik Kimya Şirketlerinde temettü politikasının hissedarların refahı üzerinde önemli bir etkisi bulunurken, İnorganik Kimya Şirketleri hissedarların refahı temettü ödemesinden etkilenmemektedir.

Gul ve diğerleri (2012) yapmış oldukları çalışmalarında temettü politikasının Karaçi Borsası'nda işlem gören 75 şirketin hissedarlarının refahı üzerindeki etkisini, 2005'ten 2010'a kadar altı yıl boyunca çoklu regresyon ve kademeli regresyon yöntemleri yardımıyla incelemişlerdir. Hissedarların refahı, hisse başına piyasa fiyatı ile ölçülen bağımlı bir değişken olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişken olarak temettü politikası belirlenmiş ve hisse başına temettü kullanılarak hesaplanmıştır. Ayrıca açıklayıcı değişkenler olarak gecikmiş fiyat kazanç oranı, geçmiş yıl karları ve özkaynakların gecikmiş piyasa değeri de kullanılmıştır. Çalışma sonucunda temettü ödeyen şirketler ile ödeme yapmayan şirketler arasında özkaynakların defter değeri ile piyasa değeri arasında oldukça önemli bir fark olduğu belirlenmiştir. Elde tutulan kazançların özkaynakların piyasa değeri üzerinde önemsiz bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Temettü ödeyen şirketler söz konusu olduğunda, temettü politikasının hissedarların refahı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Gecikmeli Fiyat kazanç oranının bağımlı değişken üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülürken, özkaynakların gecikmeli piyasa değerinin hisse başına piyasa fiyatı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Sarwar (2013) yapmış olduğu çalışmasında Pakistan'da faaliyet gösteren şeker endüstri firmalarının temettü politikalarının hissedarların refahı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada 33 şirketin 2006-2011 yılları arasındaki 6 yıllık dönemine ait verileri çoklu regresyon

yöntemi yardımıyla incelenmiştir. Çalışma sonucunda temettü politikaları ile hissedarların refahı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Wet ve Mpinda (2013) yapmış oldukları çalışmalarında temettü ödemelerinin hissedarların serveti üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 1995-2010 dönemlerinde Johannesburg Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 46 şirketin verileri kullanılarak panel data yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda uzun vadede temettü veriminin hisse başına piyasa fiyatı ile pozitif ilişkili olduğu, hisse başına kazancın ise hisse başına piyasa fiyatı üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Chenchehene ve Mensah (2015) yapmış oldukları çalışmalarında İngiltere perakende endüstrisinde faaliyet gösteren 25 şirketin temettü politikalarının hissedarların refahı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 2004-2008 dönemlerine ait veriler panel data OLS yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda temettü politikasının hissedarların refahı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Ansar ve diğerleri (2015) yapmış oldukları çalışmalarında hissedarların refahı ile temettü politikası arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada tekstil, çimento ve kimya sektöründen firmaların yer aldığı Karaçi Borsası'ndan 30 şirketin verisi kullanılmıştır. Çalışmada hissedarların refahı, hisse senetlerinin piyasa fiyatı ile ölçülmüştür. Bağımsız değişkenler olarak ise hisse başına temettü, geçmiş kazançlar, gecikmiş fiyat ve özkaynak karlılığı kullanılmıştır. Çoklu regresyon yönteminin kullanıldığı çalışmada hissedarların refahı ile temettü politikası arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Gejalakshmi ve Azhagaiah (2015) yapmış oldukları çalışmalarında temettü politikasının Hindistan'daki bilgi teknolojisi sektörünün hissedarlarının refahı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılmış olup çalışma sonucunda temettü ödemesinin yani payın piyasa değerinin dağıtılmamış karlar ve hisse başına kâr payı gibi değişkenler üzerinde önemli bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Farrukh ve diğerleri (2017) yapmış oldukları çalışmalarında temettü politikasının hissedarların refahı ve Pakistan'daki firma performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu araştırmada kullanılan değişkenler temettü politikası, hissedarların refahı ve firma performansdır. Hisse başına temettü ve temettü getirisi, temettü politikasını ölçmek için kullanılır. Hissedar refahını temsilen, hisse başına kazanç ve hisse fiyatı kullanılmıştır. Özkaynak karlılığı ise firma performansını ölçmek için kullanılmıştır. Çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda temettü politikasının hissedarların refahı ve firma performansı üzerinde olumlu yönde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Ofori Sasu ve diğerleri (2017) yapmış oldukları çalışmalarında temettü politikasının Gana'daki borsa şirketlerinin hissedar değeri üzerindeki etkisini incelemektedirler. Çalışmada Gana Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören şirketlerin 2009'dan 2014'e kadar olan mali raporlarından elde edilen veriler kullanılmıştır. Veriler, havuzlanmış OLS panel regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda hisse başına temettü ile hissedar değeri arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna ek olarak daha yüksek temettü verimine sahip firmaların temettü verimi ile hissedar değeri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Sonuç olarak temettü politikasının hissedar refahı ile güçlü bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Agila ve Jerinabi (2018) yapmış oldukları çalışmalarında Hindistan'daki çimento firmalarının temettü politikasının hissedarların refahına ve firma performansına etkisini incelemişlerdir.

Çalışmada 2013-2018 dönemlerine ait 5 dönemlik veriler çoklu regresyon analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Khan ve Qureshi (2018) yapmış oldukları çalışmalarında temettü politikasının 2011-2017 yılları arasında Tata Motors ve Force Motors'ta hissedarların refahı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada çoklu regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda temettü politikasının Tata Motors'ta hissedarların refahı üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ancak Force Motors'ta hissedarların refahı üzerinde ise önemsiz bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Idris ve diğerleri (2019) yapmış oldukları çalışmalarında 2007-2017 döneminde Malezya'da işlem gören tüketici ürünleri sektöründe faaliyet gösteren 10 şirketin temettü politikasının hissedarların refahı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada hisse başına piyasa fiyatı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Hisse başına kazanç, hisse başına kâr, özsermaye getirisi ve geçmiş yıllar karları da bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılmış olup çalışma sonucunda temettü politikasının tüm değişkenler üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Ujuju ve Edore (2020) yapmış oldukları çalışmalarında temettü politikasının Nijerya'daki hissedarların refahı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada çoklu regresyon yöntemi kullanılmış olup çalışma sonucunda temettü ödemesinin hissedarların refahı üzerinde etkili olmadığı ve hissedarların temettü bilgilerine tepki göstermediği tespit edilmiştir.

Literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde temettü politikalarının hissedarların refahı üzerine etkisi çeşitli açıklayıcı değişkenlerle birlikte incelenmiştir. Literatürde elde edilen sonuçlarda bir yeknesaklık bulunmamasına rağmen genel olarak çalışmaların çoğunluğunda temettü politikalarının hissedarların refahını etkilediğine yönelik bulgular elde edilmiştir.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE BULGULARI

3.1. Veri Seti

Çalışmanın veri setini Borsa İstanbul'da işlem gören ve BIST Temettü Endeksinde (XTMTU) yer alan firmalar oluşturmaktadır. Analizin başında BIST Temettü Endeksinde yer alan 63 firmanın verileri 2000 ve 2021 yılları için yıllık bazda elde edilmeye çalışılmıştır. İlgili tarihler arasında firma verilerinde eksikliklerden dolayı veri seti daraltılmıştır. Nihai olarak çalışmanın oluşturulmasında endekste yer alan 23 firmanın (EK1) 2010 ve 2021 yılları arasındaki yıllık verileri kullanılmıştır. İlgili firmaların 12 yıllık periyottaki veri setinden oluşan panel veri seti ile analizler yapılmıştır. Firmalara ait verilerin elde edilmesinde Finnet A.Ş.'nin veri tabanından yararlanılmıştır.

3.2. Değişkenler

Araştırma konusuyla ilgili literatürdeki çalışmalar incelenerek hissedar refahını etkisi olan 8 bağımsız değişken modele dahil edilerek analiz kapsamında kullanılmıştır. İlgili değişkenlere ait kısaltmalar ve değişkenlerin içerikleri aşağıdaki Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken Türü	Kısaltma	Açıklama	İlgili Çalışma
Bağımlı Değişken	cashdiv	Nakit Temettü Dağıtım Oranı = (Hisse Başına Dağıtılan Nakit Temettü Tutarı / Hisse Başına Kazanç)	Yanxin ve diğerleri (2007)
	ros	Net Kar Marjı	Yanxin ve diğerleri (2007)
	roa	Aktif Karlılığı	Hafeez ve diğerleri (2018)
	roe	Özsermaye Karlılığı	Yanxin ve diğerleri (2007), Hafeez ve diğerleri (2018)
Bağımsız Değişken	gos	Net Satışlardaki Büyüme	Yanxin ve diğerleri (2007)
	fk	Fiyat Kazanç Oranı	Hafeez ve diğerleri (2018), Sarvar (2013), Azhagaiah ve Gejalakshmi (2014)
	pddd	Piyasa Değeri / Defter Değeri	Gul ve diğerleri (2012)
	lev	Borçlanma Oranı	Rahman, A. (2018)
	frmdeg	Firma Değeri	Rahman, A. (2018)

3.3. Ekonometrik Model

Yukarıda yer alan değişkenlerden yararlanılarak oluşturulan ekonometrik model aşağıda yer almaktadır. Aşağıda yer alan çoklu regresyon denkleminde 8 adet bağımsız değişken yer almaktadır. Denklem bir panel veri setine dayalı olarak oluşturulmuş zaman ve yatay kesit veri setini barındırmaktadır. Ekonometrik modelin analizinde ve diğer testlerin analizinde STATA paket programından yararlanılmıştır.

$$cashdiv_{it} = c + \beta_1 ros_{it} + \beta_2 roa_{it} + \beta_3 roe_{it} + \beta_4 gos_{it} + \beta_5 fk_{it} + \beta_6 pddd_{it} + \beta_7 lev_{it} + \beta_8 frmdeg_{it} + \varepsilon_{it} \quad D (1)$$

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Test İstatistikleri

	cashdiv	ros	roa	roe	gos	fk	pddd	lev	frmdeg
Ortalama	0.409	0.472	11.900	20.714	21.667	13.636	2.281	40.417	9.91E+09
Medyan	0.370	0.110	8.825	16.590	15.530	9.840	1.520	37.590	1.55E+09
Maksimum	1.400	10.760	72.140	102.380	354.820	253.750	30.97	88.130	2.50E+11
Minimum	0.010	0.000	0.730	0.770	-96.040	0.400	0.170	0.570	-2.63E+08
Standart Sapma	0.282	1.402	10.664	14.244	36.511	18.345	2.799	25.287	2.40E+10
Çarpıklık	0.666	5.230	2.102	1.944	3.705	9.747	5.745	0.058	5.965408
Basıklık	2.752	32.632	8.844	9.238	32.422	123.564	51.338	1.894	51.07363
Jarque-Bera	18.53	9957.06	522.67	544.99	9282.39	150402.1	24891.91	12.46	24738.64
Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0019	0.0000
Gözlem Sayısı	276	276	276	276	276	276	276	276	276

Değişkenlere ait tanımlayıcı test istatistikleri Tablo 2’de yer almaktadır. 23 firmanın 12 yıllık verisinden oluşan değişkenlerin değişken bazındaki gözlem sayısı 276’dır. Değişkenlerin Jarque Bera test istatistiklerine ait sonuçların olasılık değerinin %5’ten küçük olduğu görülmektedir. Bu duruma göre değişkenlerin düzey değerlerindeki verilerin normal dağılıma sahip olmadığı söylenebilir. Jarque Bera test istatistiğine destekleyen sonuçlar değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinde gözlenmektedir. Genel olarak çarpıklık değerinin “0” a yakın olması basıklık değerinin ise “3” yakın olması istenmektedir. Değişkenlerin sonuçlarına bakıldığından gerek çarpıklık gerekse basıklık değerlerinde olması istenen değerlerden farklı olduğu görülmektedir.

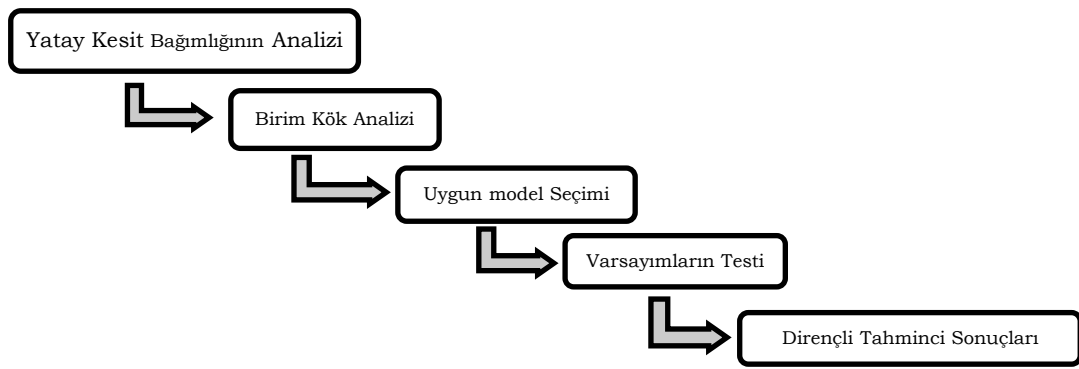
Tablo 3: Değişkenlere Ait Korelasyon Testi Sonuçları

Correlation t-Statistic Probability	CASHDIV	ROS	ROA	ROE	GOS	FK	PDDD	LEV	FRMDEG
CASHDIV	1.000 ----- -----								
ROS	-0.165 -2.602 0.009	1.000 ----- -----							
ROA	0.165 2.598 0.009	0.276 4.461 0.000	1.000 ----- -----						
ROE	0.020 0.311 0.756	0.063 0.983 0.326	0.754 17.788 0.000	1.000 ----- -----					
GOS	-0.202 -3.207 0.001	0.245 3.922 0.000	0.300 4.873 0.000	0.332 5.470 0.000	1.000 ----- -----				
FK	0.135 2.119 0.035	-0.033 -0.525 0.599	-0.052 -0.817 0.414	-0.146 -2.295 0.022	-0.109 -1.714 0.087	1.000 ----- -----			
PDDD	0.266 4.278 0.000	-0.085 -1.321 0.187	0.569 10.745 0.000	0.579 11.017 0.000	0.008 0.135 0.892	0.274 4.428 0.000	1.000 ----- -----		
LEV	-0.213 -3.387 0.000	-0.375 -6.280 0.000	-0.485 -8.594 0.000	0.069 1.084 0.279	0.018 0.280 0.779	-0.202 -3.200 0.001	-0.110 -1.718 0.086	1.000 ----- -----	
FRMDEG	-0.207 -3.290 0.001	-0.069 -1.071 0.285	-0.166 -2.614 0.009	0.150 2.361 0.019	0.113 1.776 0.076	-0.095 -1.484 0.139	-0.023 -0.362 0.717	0.413 7.032 0.000	1.000 ----- -----

Tablo 3'te yer alan korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonun oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bağımlı değişkenle en yüksek korelasyona sahip değişken "pddd" değişkeni iken en düşük korelasyona sahip değişken "gos" değişkenidir.

3.4. Analiz Aşamaları ve Analizde Kullanılan Testlere Ait Denklemler

Çalışmada regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi için öncelikle değişkenlerin birim kök testlerine bakılması gerekmektedir. Değişkenler birim kök içeriyorsa durağan hale getirilmelidir. Birim kök analizi öncesinde ise yatay kesit bağımlılığı testi yapılarak hangi birim kök testlerinin yapılması gerektiğine karar verilecektir. Serinin birim kök içerip içermediği belirlendikten sonra regresyon analizi için hangi regresyon modelinin uygun olduğu kontrol edilecektir. Uygun regresyon modeli seçildikten sonra varsayımların belirlenmesi gerekmektedir. Varsayımların koşullarına göre, sonuçlar dirençli regresyon modeli ve uygun modeldeki dirençli tahminçiler kullanılarak yorumlanmalıdır. Analiz aşamalarını gösteren süreçler Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Analiz Aşamaları

Panel veri analizlerinde zaman boyutunun (T) birim boyutundan (N) küçük olduğunda birimler arasında korelasyonun varlığını test etmek için yatay kesit bağımlılığı testlerinden Pesaran CD testi kullanılmaktadır. Bu çalışmada da kullanılan Pesaran CD testine ait denklem aşağıda yer almaktadır (Pesaran, 2004).

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad D (2)$$

Fisher-ADF ve PP testlerinde panel veri setinin dengeli panel olması şartı aranmaz. Ayrıca, birimlere ait zaman serilerinde boşluklar da olabilir. Panel veri seti için Fisher-ADF & PP testleri zaman serileri için ele alınan ADF ve PP birim kök testlerinin her birim için uygulanmasıdır. Panel veri seti için Fisher-ADF & PP birim kök testi için uygulanacak olan regresyon modeli aşağıdaki gibidir (Sarıkovanlık ve diğerleri, 2019, s.189).

$$\begin{aligned} Y_{it} &= d_{it} + X_{it} \quad (i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T) \\ d_{it} &= \beta_{i0} + \beta_{i1}t + \dots + \beta_{im_i}t^{m_i} \\ X_{it} &= \alpha_i X_{it-1} + \mu_{it} \end{aligned} \quad D (3)$$

Fisher-ADF & PP birim kök testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir;

$$H_0 : \text{Seride birim kök vardır. Seri durağan değildir.} \quad (H_0: \rho_i = 0)$$

Im, Pesaran ve Shin tarafından yatay kesitin genişletilmiş türü olarak düşünülebilecek CIPS istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$CIPS(N, T) = t - bar = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad D (4)$$

Sabit etki ve rassal etki yaklaşımlarından hangisinin modeller için uygun olduğunun tespit edilmesi için Hausman (1978) test istatistiğinden yararlanılmaktadır. Hausman test istatistiği hesaplanırken, genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi ve grup için tahmincinin varyans ve kovaryans matrislerinin arasındaki farktan yararlanılarak, H istatistiği (H) hesaplanmaktadır. Hausman testi bu farkın sifıra eşitliğini test etmektedir. Test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})' [A \text{ var}(\hat{\beta}_{SE}) - A \text{ var}(\hat{\beta}_{TE})]^{-1} (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \quad D (5)$$

Bu eşitlikte SE alt indisi, sabit etki modelinin tahmincilerini; TE alt indisi ise, rassal etki modelinin tahmincilerini göstermektedir. $A \text{ var}\hat{\beta}_{SE}$ ve $A \text{ var}\hat{\beta}_{TE}$ ise sırasıyla, sabit ve rassal etki modellerinin tahmininde elde edilen asimptotik varyans kovaryans matrislerini ifade etmektedir (Sarıkovanlık ve diğerleri, 2019, s.172). Hausman test istatistiğinin hipotezleri şöyledir:

H_0 : Rassal etki daha uygundur.

F testi 1989 yılında Moulton ve Randolph (1989) tarafından önerilmiştir. F testi aşağıda yer alan denklem 6'da gösterilmektedir. H_0 hipotezini test etmek için $[(N-1), N(T-1)-K]$ serbestlik dereceli F dağılımından yararlanılmaktadır. H_0 hipotezi reddedilirse, parametrelerin birimlere göre değiştiği bir başka ifade ile klasik modelin uygun olmadığı anlaşılmaktadır (Tatoğlu, 2012, s.166).

$$F = \frac{(RRSS - URSS)/(N - 1)}{(URSS)/N(T - 1) - 1} \quad D (6)$$

Dirençli standart hatalar için ilk çalışmalar Huber(1967), Eicker (1967) ve White (1980) tarafından yapılmıştır. Kalıntıların farklı varyanslı olduğu durumlarda varyansların tahmini için aşağıdaki yer alan denklem 7'deki tahminciyi önermişlerdir (Tatoğlu, 2012, s.242).

$$\text{Var}(\hat{\beta}) = (XX)^{-1} X \text{diag}(\hat{u}_i^2) X(XX)^{-1} \quad D (7)$$

Farklı varyanslılığının olup olmadığını tespit etmek için Wald Testinden yararlanılmıştır. Walt istatistiği aşağıda yer alan denklem 8'de yer almaktadır.

$$W = \sum_{i=1}^N \frac{(\hat{\sigma}_i^2 - \sigma^2)^2}{V_i} \quad D (8)$$

H_0 : Farklı varyanslılık vardır. ($H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2$)

Otokorelasyonun olup olmadığını tespit etmek için Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından ortaya konulan test istatistiği denkleme 9'da yer almaktadır.

$$d = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} [\tilde{Z}_{i,t_{ij}} - \tilde{Z}_{i,t_{ij-1}} I(t_{i,j} - t_{i,j-1} = 1)]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} \tilde{Z}_{i,t_{ij}}^2} \quad D (9)$$

H_0 : Otokorelasyon yoktur. ($H_0: \rho = 0$)

3.5. Bulgular

Regresyon analizine geçmeden önce değişkenlerin zaman boyutu olduğundan dolayı öncelikli olarak durağanlık sınavının yapılması gerekmektedir. Panel veri setinden oluşan değişkenlerin birinci kuşak birim kök testlerinin mi? yoksa ikinci kuşak birim kök testlerinin mi? uygulanacağına karar vermek için değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı tespit edilmelidir. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına ait test sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığına Ait Test Sonuçları

Değişken Adı	Pesaran CD Testi		Sonuç
	İstatistik	Olasılık	
cashdiv	0.536	0.591	Yok
ros	15.584	0.000	Var
roa	11.662	0.000	Var
roe	17.884	0.000	Var
gos	23.958	0.000	Var
fk	10.561	0.000	Var
pddd	9.196	0.000	Var
lev	6.604	0.000	Var
frmdeg	35.68	0.000	Var

Yatay kesit bağımlılığı için Pesaran CD testinin sonuçları kullanılmıştır. Bunun sebebi yatay kesit boyutunun zaman boyutundan fazla olmasıdır. Yatay kesit bağımlılığı için yapılan test sonuçlarına bakıldığından bağımlı değişken hariç tüm değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara bakarak değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin tespiti için bağımlı değişkende birinci kuşak birim kök testleri sonuçlarına, bağımsız değişkenler içinse ikinci kuşak birim kök testleri sonuçlarına bakılmalıdır. Birim kök için yapılan test sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test Türleri		Sonuç
	ADF - Fisher Ki Kare Testi Olasılık Değeri	Im, Pesaran ve Shin Testi (CIPS) Olasılık Değeri	
cashdiv	0.0001		Birim Kök Yoktur
ros		0.2650	Birim Kök Vardır
dros		0,0001	Birim Kök Yoktur
roa		0,0001	Birim Kök Yoktur
roe		0,0001	Birim Kök Yoktur
gos		0,6580	Birim Kök Vardır
dgos		0,0001	Birim Kök Yoktur
fk		0,8550	Birim Kök Vardır
dfk		0,0001	Birim Kök Yoktur
pddd		0,6260	Birim Kök Vardır
dpddd		0,0001	Birim Kök Yoktur
lev		0,0130	Birim Kök Yoktur
frmdeg		0,9999	Birim Kök Vardır
dfrmdeg		0,0022	Birim Kök Yoktur

Bağımlı değişkenin birim kök testi ADF testi ile yapılmış olup bağımlı değişkenin birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin birim kök sonuçları ise ikinci kuşak birim kök testlerinden olan Pesaran (2003) birim kök testi ile tespit edilmiştir. Bu durumda bağımsız değişkenlerden "roa", "roe" ve "lev" değişkenlerinin birim kök içermedikleri diğer bağımsız değişkenlerin ise birim kök içerdikleri tespit edilmiştir. Birim kök içeren "ros", "gos", "fk", "pddd" ve "frmdeg" değişkenlerinin birinci farkları alındıktan sonra sırasıyla "dros", "dgos", "dfk", "dpddd" ve "dfrmdeg" değişkenlerinin yapılan birim kök testlerinde tamamının durağan hale geldiği tespit edilmiştir.

Değişkenler durağanlık çalışmasından sonra regresyon analizi için hazır hale getirilmiştir. Panel regresyon modelinin klasik havuzlanmış model mi? sabit etkili model mi? rassal etkili model mi? olduğu tespit edilmelidir. Model seçiminin yapılabilmesi için öncelikli olarak rassal etki ve sabit etki modeli arasında seçim yapılması gerekmektedir. Bunun içinde Hausman (1978) testi yapılmıştır. Test sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tablo 6'daki Hausman testinin prob değerine bakıldığında sabit etkili modelin daha uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Hausman Test Sonuçları

Ki-Kare Değeri	Prob Değeri
16.80	0.0188

Hausman test sonucundan sonra sabit etkinin mi? yoksa klasik havuzlanmış modelin mi? daha uygun olduğunu tespit etmek için F testinin yapılması gerekmektedir. F testinin sonuçları da Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: F Test Sonuçları

F(22,191)	Prob Değeri
12.34	0.0001

F testinin sonuçlarına bakıldığında sabit etkili modelin daha uygun olduğu görülmektedir. Sabit etkili modele ait regresyon analizi sonucu Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Sabit Etkiler Modeli Regresyon Sonucu

Bağımlı Değişken	Cashdiv
Gözlem Sayısı	222
Belirlilik Katsayısı (R ²)	0.1088

Bağımsız Değişkenler	Beta Katsayısı	Standart Hat	Olasılık Değeri
dros	-0.022771	0.0243388	0.926
roa	0.004727	0.0047513	0.321
roe	-0.006058	0.0028179	0.032
dgos	-0.000082	0.0002948	0.781
dfk	-0.000614	0.0005455	0.261
dpddd	0.013196	0.0067082	0.051
lev	-0.003772	0.0025808	0.146
dfrmdeg	-0.000001	0.0000001	0.901
sabit terim	0.325836	0.1076149	0.003

Yukarıda yer alan sabit etkiler modelinde varsayımların sağlanıp sağlanmadığına bakılmadan test sonuçlarına yer verilmiştir. Sabit etkiler modelinde regresyon varsayımı olarak farklı varyanslılık, otokorelasyon ve birimler arası korelasyona bakılmalıdır. Varsayımların sağlanıp sağlanmadığına bakıldıktan sonra dirençli tahminci yöntemleri kullanılarak en ideal regresyon denklemi ile tahminler ortaya konulmalıdır. Tablo 9’da 3 varsayıma ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 9: Sabit Etkiler Modeli İçin Varsayımların Sonuçları

Varsayım Türü	Test Değerleri		Sonuç
	Wald Testi		
Farklı Varyanslılık Testi	<i>Ki Kare Değeri:</i> 15696.06	<i>Olasılık Değeri:</i> 0.0001	Farklı Varyanslılık Var
	Modified Bhargava et al.		
Otokorelasyon Testi	<i>Durbin-Watson :</i> 1.8598236 <i>Balaghi-Wu LBI :</i> 2.1125598		Otokorelasyon yok
	Pesaran CD		
Birimler arası Korelasyon	<i>İstatistik Değeri:</i> -0.879272	<i>Olasılık Değeri:</i> 0.3793	Birimler arası Korelasyon yok

Yukarıda yer alan varsayım testlerine bakıldığında sabit etkiler modeli ile oluşturulan panel regresyon denkleminde farklı varyanslılık sorunun olduğu otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre farklı varyanslılık sorununu ortadan kaldırmak için dirençli tahminci yöntemlerinden yararlanılmalıdır. Bu durumda dirençli tahminci yöntemlerinden olan Huber, Eicker ve White tahmincisi kullanılarak farklı varyanslılık sorunu da ortadan kaldırılmaktadır. Tablo 10’da Huber, Eicker ve White tarafından geliştirilen dirençli tahminci yöntemine ait regresyon sonucu yer almaktadır.

Tablo 10: Sabit Etkiler Modeli Tahmincisi (Dirençli Standart Hatalar- Huber Eicker ve White Tahmincisi)

Bağımlı Değişken	Cashdiv		
Gözlem Sayısı	222		
Belirlilik Katsayısı (R²)	0.1088		
Bağımsız Değişkenler	Beta Katsayısı	Standart Hat	Olasılık Değeri
dros	-0.022	0.010	0.823
roa	0.004	0.005	0.400
roe	-0.006	0.003	0.091
dgos	-0.00008	0.0002	0.698
dfk	-0.0006	0.0004	0.198
dpddd	0.013	0.0026	0.001
lev	-0.003	0.0026	0.165
dfmdeg	-0.000001	0.0000001	0.862
sabit terim	0.325	0.100	0.004

Sabit etkiler modelinde dirençli tahmincilere göre yapılan regresyon analizi sonucunda hissedar refahını etkileyen tek değişkenin olduğu tespit edilmiştir. Bu değişken “pddd” değişkeninin farkı alınmış halidir. Elde edilen regresyon analizi sonucunda “pddd” oranındaki bir birimlik artış bağımlı değişken olarak hesaplanan hissedar refahı üzerinde %1,31967’lik bir artış sağlamaktadır. Diğer değişkenlerdeki artış ve azalışlar istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Firmaların faaliyetlerini kesintisiz sürdürebilmeleri için kar elde etmeleri önem arz etmektedir. Firmaların elde ettikleri nihai kar olan dönem net karının değerlendirilmesi hem firmaların gelecek faaliyet ve yatırımları için kaynak niteliği taşımakta hem de firma ortakları için temettü

gelirinin elde edilmesi açısından önemlidir. Firmalar dönem net karını otopfinansman kaynağı olarak özsermayeye eklemek suretiyle kaynak yapısını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ortaklar ise elde edilen karın sermayeye eklenmesi yerine temettü geliri olarak tamamının dağıtılmasını istemektedirler. Bu ikilemde firmaların ideal kar dağıtım oranı ile hem hissedarlarının temettü gelirlerini karşılamak hem de gelecek dönemlerdeki yatırımlarının finansmanında özkaynaktan yararlanmak amacıyla karın bir kısmını otopfinansman olarak bırakmalıdır.

Yapılan bu çalışmada hissedar refahını etkileyen değişkenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun BIST Temettü endeksinde yer alan 23 firmanın 2010 ve 2021 yılları arasındaki yıllık verileri kullanılarak hissedar refahı üzerinde etkisi olacağı düşünülen 8 bağımsız değişkenle panel çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda hissedar refahı üzerinde “pddd” oranının pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer 7 bağımsız değişken olan “ros”, “roa”, “roe”, “gos”, “fk”, “lev” ve “frmdeg” değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre yatırımcılar yüksek “pddd” değerine sahip hisselerle yatırım yaparak hissedar refahlarını arttırabilmektedir.

Çalışma kapsamında özetlenen literatürde bazı çalışmalarda hissedar refahı ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunurken bazı çalışmalarda ise anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. Bu bağlamda bu çalışmada elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde pd/dd oranı dışında kalan değişkenler ile hissedar refahı arasında anlamlı ilişkiler tespit edilememiştir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde bu çalışma Wet ve Mpinda (2013); Khan ve Qureshi (2018); Ujuju ve Edore (2020) ve Azhagaiah ve Priya (2008) çalışmaları ile benzer sonuçlara sahiptir. Kontrol değişkeni olarak eklenen pd/dd oranı ile hissedar refahı arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiş olup bu değişken açısından değerlendirildiğinde ilgili literatürdeki hissedar refahı ile kontrol değişkenleri arasında anlamlı ilişki tespit edilen diğer çalışmalarla benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Çalışmanın uygulama kısmında BIST Temettü endeksindeki firmaların verilerinden yararlanılmıştır. Bu firmaların dışında yer alan firmaların verileri kullanılarak veri seti genişletilebilir. Böylece BIST özelinde daha kapsayıcı sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca değişkenler de arttırılarak analize dahil edilmeyen değişkenlerin de hissedar refahı üzerindeki etkisi ortaya konulabilir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	28 Temmuz 2023 26 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Nevzat ÇALIŞ (%34), Şakir SAKARYA(%33), Hasan Hüseyin YILDIRIM(%33)
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	28 July 2023 26 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Nevzat ÇALIŞ (34%), Şakir SAKARYA(33%), Hasan Hüseyin YILDIRIM(33%)
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The authors declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The authors received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Agila, M. ve Jerinabi, U. (2018). Dividend policy and its impact on shareholder's wealth and firm performance: A study of listed cement companies. *IOSR Journal of Business and Management*, 20(9), 28-31. doi: [10.9790/487X-2009072831](https://doi.org/10.9790/487X-2009072831)
- Ansar, I, Butt, A.A ve Shah, S.B.H. (2015). Impact of dividend policy on shareholder's wealth. *International Review of Management and Business Research*, 4(1), 89-95. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=6fa6de300c7cd7e5fcf076a84b9f63c686f35d25>
- Aydın, N., Başar, M. ve Coşkun, M. (2017). *Finansal Yönetim*. Detay Yayıncılık: Ankara
- Azhagaiah, R. ve Priya, S.N. (2008). The impact of dividend policy on shareholders' wealth. *International Research Journal of Finance and Economics*, 20(3), 1450-2887. Erişim adresi: https://www.academia.edu/24938059/The_Impact_of_Dividend_Policy_on_Shareholders_Wealth
- Chenchehene, J. ve Mensah, K. (2015). Dividend policy and its effects on shareholders wealth: Evidence from UK retail industry. *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 3(2), 52-64. Erişim adresi: <https://www.ijlass.org/data/frontImages/gallery/Vol. 3 No. 2/6. 52-64.pdf>
- De Wet, J. ve Mpinda, M. (2013). The impact of dividend payments on shareholders' wealth: evidence from the Vector Error Correction Model. *De Wet, JH vH. & Mpinda, M*, 1451-1465. doi: [10.19030/iber.v12i11.8182](https://doi.org/10.19030/iber.v12i11.8182)
- Eicker, F. (1967). Limit Theorems for Regressions with Unequal and Dependent Errors, in *Proceeding of The Fifth Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability*, Ed. Lecam L. and Neyman, J., 59-80, Berkeley, University of California Press. Erişim adresi: <https://asset-pdf.scinapse.io/prod/1895111254/1895111254.pdf>
- Farrukh, K., Irshad, S., Shams Khakwani, M., Ishaque, S. ve Ansari, N.Y. (2017). *Impact of dividend policy on shareholders wealth and firm performance in Pakistan*. *Cogent Business & Management*, 4(1), 1408208. doi: [10.1080/23311975.2017.1408208](https://doi.org/10.1080/23311975.2017.1408208)
- GejaLakshmi, S. ve Azhagaiah, R. (2015). The impact of dividend policy on shareholders' wealth before and after financial melt down: evidence from FMCG sector in India. *Financial Risk and Management Reviews*, 1(1), 8-26. doi: [10.18488/journal.89/2015.1.1/89.1.8.26](https://doi.org/10.18488/journal.89/2015.1.1/89.1.8.26)
- Gul, S., Sajid, M., Razzaq, N., Iqbal, M.F. ve Khan, M.B. (2012). The relationship between dividend policy and shareholder's wealth. *Economics and Finance Review*, 2(2), 55-59. Erişim adresi: <http://www.businessjournalz.org/efr>
- Hafeez, M.M., Shahbaz, S., Iftikhar, I. ve Butt, H.A. (2018). Impact of dividend policy on firm performance. *International Journal of Advanced Study and Research Work*, 1(4), 1-5. doi: [10.5281/zenodo.131218](https://doi.org/10.5281/zenodo.131218)
- Huber, P.J. (1967). The behavior of maximum likelihood estimates under non-standard conditions. in *Proceeding of The Fifth Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability*, Ed. Lecam L. and Neyman, J., 221-233, Berkeley, University of California Press. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/download/69787159/1200512988.pdf>
-

-
- Idris, B.M., IzzatiNazri, N.F., Ali, S., Rahim, H.A. ve Kasim, K. (2019). The impact of dividend policy on shareholders' wealth: a case study of syariah compliance companies. *Journal of Islamic Banking & Finance*, 36(4). Erişim adresi: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=08d9331f-e792-4f9f-9fa6-d40b948bf40c%40redis>
- Khan, A.B. ve Qureshi, N.Z. (2018). Does dividend policy affect shareholders' wealth. *International Journal of Current Engineering and Scientific Research*, 5(2), 1-7. Erişim adresi <https://portal.issn.org/resource/ISSN/2153-8956>
- Rahman, A. (2018). Effect of dividend policy on firm's performance: a case study of cement sector of Pakistan. *SEISENSE Journal of Management*, 1(5), 6-15. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1450462>, 6-15
- Moulton, B.R. ve Randolph, W.C. (1989). Alternative test of the error components model. *Econometrica*, 57, 685-693. doi:[10.2307/1911059](https://doi.org/10.2307/1911059)
- Ofori-Sasu, D., Abor, J.Y. ve Osei, A.K. (2017). Dividend policy and shareholders' value: evidence from listed companies in Ghana. *African Development Review*, 29(2), 293-304. doi:[10.1111/1467-8268.12257](https://doi.org/10.1111/1467-8268.12257)
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge WP 0435 in Economics. doi:[10.1007/s00181-020-01875-7](https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7)
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H.H. ve Kantar, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık:Ankara
- Sarwar, M.S. (2013). Effect of dividend policy on share holders wealth: a study of sugar industry in Pakistan. *Global Journal of Management and Business Research*, 13(7), 1-9. Erişim adresi: https://globaljournals.org/GJMBR_Volume13/8-Effect-of-Dividend-Policy-on.pdf
- Tatoğlu, F.Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi - Stata Uygulamalı*. Beta Yayıncılık: İstanbul
- Ujuju, L.E. ve Edore, J.E. (2020). Effect of dividend policy on shareholders wealth in Nigeria (1986 to 2016), *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*, 8(6), 15-27. doi:[10.37745/ejaaf/vol8.no6.pp15-27.2020](https://doi.org/10.37745/ejaaf/vol8.no6.pp15-27.2020)
- White, H. (1980). A heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica*, 48, 817-838. doi:[10.2307/1912934](https://doi.org/10.2307/1912934)
- Yanxin, Y., Dagang, K. ve Xiao, Z. (2007). Shareholder wealth effect of dividend policy: Empirical evidence from the Chinese securities market. *Frontiers of business research in China*, 1(3), 437-455. doi: [10.1007/s11782-007-0026-8](https://doi.org/10.1007/s11782-007-0026-8)
-

EK 1: Çalışmada Kullanılan Firmalar ve Kodları

Sıra	Firma Kodu	Firma Adı
1	AKCNS	AKÇANSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
2	AKMGY	AKMERKEZ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
3	AKSA	AKSA AKRİLİK KİMYA SANAYİİ A.Ş.
4	ALGYO	ALARKO GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
5	ALKIM	ALKİM ALKALİ KİMYA A.Ş.
6	ASELS	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
7	BRYAT	BORUSAN YATIRIM VE PAZARLAMA A.Ş.
8	ECZYT	ECZACIBAŞI YATIRIM HOLDİNG ORTAKLIĞI A.Ş.
9	ERBOS	ERBOSAN ERCİYAS BORU SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.
10	EREGL	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.
11	FMIZP	FEDERAL-MOGUL İZMİT PİSTON VE PİM ÜRETİM TESİSLERİ A.Ş.
12	FROTO	FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş.
13	SAHOL	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.
14	KARTN	KARTONSAN KARTON SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
15	KLMSN	KLİMASAN KLİMA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
16	KCHOL	KOÇ HOLDİNG A.Ş.
17	NUHCM	NUH ÇİMENTO SANAYİ A.Ş.
18	PETUN	PINAR ENTEGRE ET VE UN SANAYİİ A.Ş.
19	PNSUT	PINAR SÜT MAMULLERİ SANAYİİ A.Ş.
20	SARKY	SARKUYSAN ELEKTROLİTİK BAKIR SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
21	SELEC	SELÇUK ECZA DEPOSU TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
22	TOASO	TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.
23	SISE	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.

EXTENDED SUMMARY

Introduction

Whether large or small, and regardless of being multinational, the inevitable goal of all private sector enterprises, alongside their other objectives, is to obtain profit for the fundamental purpose of sustaining their existence. Once profit is attained as a result of business success and effective capital utilization, the crucial consideration becomes how to utilize this profit. In today's globalized and privatized landscape, deep competition pervades every sector, making it challenging for companies to compete in qualified markets. To cope with this competition and add value to companies, financial managers in today's world must make critical financial decisions. The most significant of these decisions is maximizing shareholder welfare, typically indicated by the market price of the company's stock. This condition is achievable when the company's stock price is at its maximum. Shareholders prefer cash dividends and are also interested in the growth of earnings per share. Dividends represent the returns shareholders receive in exchange for the capital they invest in the company. Companies resort to dividend distribution to enhance the well-being of their investors and, consequently, increase the market value of the firm. Even if companies retain their earnings for new investments within the business, they may find themselves compelled to distribute dividends to shareholders at higher rates in the coming years. For these reasons, boards of directors and decision-makers should determine the best dividend distribution policy for shareholders.

Purpose

This study aims to measure the impact of dividend distribution policies of companies in the BIST Dividend Index on shareholder welfare, contributing to the literature by examining domestic studies on shareholder welfare.

Method

The method involves regression analysis, examining unit root tests for variables, addressing stationarity if needed, and selecting an appropriate regression model. Before unit root analysis, a cross-sectional dependency test is conducted to decide which unit root tests are necessary. After determining whether the series contains a unit root, the suitable regression model for regression analysis is checked. Once the appropriate regression model is selected, assumptions need to be defined. Based on the conditions of these assumptions, the results should be interpreted using robust regression models and robust predictors in the chosen model.

Findings

In the analysis conducted using robust predictors in the fixed effects model, it is determined that the only variable influencing shareholder welfare is the "pddd" variable. This variable represents the difference in the "pddd" variable. The obtained regression analysis results indicate that a one-unit increase in the "pddd" ratio leads to a 1.31967% increase in shareholder welfare calculated as the dependent variable. Increases and decreases in other variables did not show statistical significance.

Conclusions

For companies to sustain their operations seamlessly, it is crucial for them to generate profit. Evaluating the period net income, which represents the ultimate profit companies obtain, is essential both as a source for the future activities and investments of the firms and for obtaining

dividend income for company shareholders. Companies aim to strengthen their capital structure by adding period net income to equity as a self-financing source. However, shareholders prefer the entire profit to be distributed as dividend income rather than being added to the capital. In this dilemma, companies should determine the ideal profit distribution ratio to leave a portion of the profit as self-financing, allowing them to meet shareholder dividends and utilize equity for financing future investments. This study attempts to identify variables affecting shareholder welfare. Using annual data from 23 companies in the BIST Dividend Index between 2010 and 2021, panel multiple regression analysis was conducted with eight independent variables believed to impact shareholder welfare. The analysis results indicate a positive and significant effect of the "pddd" ratio on shareholder welfare. The other seven independent variables, namely "ros," "roa," "roe," "gos," "fk," "lev," and "frmdeg," were found to be statistically insignificant. Based on these results, investors can enhance shareholder welfare by investing in stocks with high "pddd" values.

YÜKSEK ENFLASYON KOŞULLARININ MEVDUAT BANKALARINDA KREDİ/MEVDUAT ORANI VE NAKİT AKIŞLARINA ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI*

Zehra HABERAL¹

Atıf: Haberal, Z. (2023). Yüksek enflasyon koşullarının mevduat bankalarında kredi/mevduat oranı ve nakit akışlarına etkisinin araştırılması. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 563-581. doi:10.17218/hititsbd.1391399

Özet: Bu araştırmanın amacı, Türk bankacılık sektöründe yüksek enflasyon koşullarının, bankaların kredi mevduat oranları ile nakit akış tablolarını nasıl etkilediğinin analiz edilmesidir. Bu amaçla Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yayınlanan Türk Bankacılık Sektörü'nün "temel göstergeleri" dikkate alınarak 2021, 2022 yılları ve 2023 Haziran dönemine ait finansal tablolar incelenerek bankaların mevduat ve kredi tutarları incelenmiştir. Araştırma kapsamına 3 kamu mevduat bankası, 8 özel sermayeli mevduat bankası ve 4 yabancı sermayeli mevduat bankası olmak üzere toplam 15 banka alınmıştır. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; bankaların topladıkları mevduatlarda ve verdikleri kredilerde 2022 dönem sonu ve 2023 Haziran ayı verilerinde önemli artışlar olduğu, ancak bu artışların enflasyon oranının altında kaldığı, kredi/mevduat oranının %80-85 oranında gerçekleştiği, incelenen dönemde oranda %3-5 puanlık azalma olduğu görülmüştür. Bankaların nakit akışlarındaki değişim nakit akış modellerine göre değerlendirildiğinde genellikle 2. modelin hâkim olduğu ve bankacılık faaliyetlerinden net nakit girişi sağlarken yatırım faaliyetlerinde finansal varlık alımlarından dolayı net nakit çıkışı ve finansman faaliyetlerinde de net nakit çıkışı olduğu belirlenmiştir. Bankaların dönem sonu nakit mevcutlarını koruyarak likidite risklerini azaltma politikası uyguladıkları ve dönem sonu nakit mevcutlarını artırmaya çalıştıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yüksek Enflasyon, Kredi /Mevduat Oranı, Nakit Akış, Mevduat Bankaları

Investigation of the effect of high inflation conditions on credit/deposit ratio and cash flows in deposit banks

Citation: Haberal, Z. (2023). Investigation of the effect of high inflation conditions on credit/deposit ratio and cash flows in deposit banks. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 563-581. doi:10.17218/hititsbd.1391399

Abstract: The purpose of this research is to analyze how high inflation conditions in the Turkish banking sector affect banks' loan deposit rates and cash flow statements. For this purpose, the financial statements for the years 2021, 2022 and June 2023 were examined and the deposit and loan amounts of the banks were examined, taking into account the "basic indicators" of the Turkish Banking Sector published by the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA). A total of

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 15.11.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.12.2023

* Bu çalışma 14-16 Eylül 2023 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi Finans ve Bankacılık Bölümü tarafından düzenlenen 10. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları (ICARF 2023) Kongresinde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir. This study is a revised version of the paper presented at the 10th International Congress on Accounting and Finance Research (ICARF 2023) organized by Hitit University Department of Finance and Banking between 14-16 September 2023.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Muhasebe Finansman Bölümü, zhaberal@baskent.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-4049-3554> | <https://ror.org/02v9bqx10>
Asst. Prof. Dr., Başkent University, Faculty of Commercial Sciences, Department of Accounting and Financial Management, zhaberal@baskent.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-4049-3554> | <https://ror.org/02v9bqx10>

15 banks were included in the scope of the research, including 3 public deposit banks, 8 private capital deposit banks and 4 foreign capital deposit banks. When the research results are evaluated; It was observed that there were significant increases in the deposits collected and loans given by banks in the end-2022 and June 2023 data, but these increases remained below the inflation rate, the loan/deposit ratio was 80-85%, and there was a 3-5% decrease in the rate in the examined period. When the change in banks' cash flows is evaluated according to their cash flow models, it is determined that the second model generally dominates and while there is a net cash inflow from banking activities, there is a net cash outflow due to financial asset purchases in investment activities and a net cash outflow from financing activities. It has been observed that banks implement a policy of reducing liquidity risks by preserving their end-of-period cash assets and try to increase their end-of-period cash assets.

Keywords: *High Inflation, Credit/Deposit Ratio, Cash Flow, Deposit Banks*

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünya ekonomisinin temel bileşenlerinden biri olan finansal sistemde, finansal kaynakların nasıl oluştuğu, paydaşlar arasında nasıl dağıldığı ve nasıl kullanıldığı süreci bir başka ifade ile farklı aktörler arasındaki finansal ilişkiler ele alınmaktadır. Bir ekonominin istikrarlı olabilmesi için, sürdürülebilir kalkınma ve etkin finansman yoluyla uzun vadede ekonomik büyümenin sağlanması hedeflenmektedir (Simion ve diğerleri, 2015, s.1332). Aynı zamanda finansal sistem, fon fazlasına sahip olanlardan fon talep edenlere optimal maliyet ve etkin bir biçimde fon akışını gerçekleştirerek ekonominin düzenli ve verimli çalışmasını sağlar. Finansal sistemde; bankalar, finansal kiralama şirketleri, faktöring şirketleri, varlık yönetim şirketleri, aracı kurumlar, sigorta şirketleri, emeklilik fon kuruluşları, hisse senedi ve tahvil piyasaları ve benzeri kuruluşlar yer alırlar.

Bankacılık sektörü finansal sistem içerisinde fon fazlasını toplayıp fon talep eden birimlere aktarmada aracılık işlevini yerine getiren en önemli aktördür (Allen ve diğerleri, 2008, s.32). Ülkelerin para politikalarının hayata geçirilmesinde mevduat bankaları, para yaratma sürecinin bir parçası olmaları nedeniyle özel bir öneme sahiptirler. Mevduat bankaları topladığı mevduatı hane halkı ve şirketlere kredi vermek suretiyle fonlamakta ve ekonomik faaliyetleri yönlendirmektedir. Dünyada yaşanan COVID-19 pandemi dönemi sonrasında fiyatlarda büyük artışlar yaşanmış ancak bu etki ülkemizde hem tüketici fiyat endeksi (TÜFE); hem de yurtiçi üretici fiyat endeksinde (Yİ-ÜFE) ve döviz kurlarında büyük değişimlere neden olarak enflasyon oranını artırmıştır. TMS (IAS) 29 Yüksek Enflasyon Dönemlerinde Finansal Raporlama Standardındaki yüksek enflasyon koşullarına göre, ülkemizde 2022 yılı sonu itibarıyla yüksek enflasyon koşulları oluşmuştur.

Bu durum dikkate alınarak yüksek enflasyon döneminde bankaların topladığı mevduatta değişim olup olmadığı, hane halkı ve işletmelerin tasarruf sağlamak amacıyla sahip olduğu fonları bankalara yönlendirip yönlendirmediği, aynı şekilde firmalar ekonomik faaliyetlerini sürdürürken yarattıkları fon fazlalarını bankada mevduat yatırımında mı tutmuş gibi soruların yanıtlarını görmek üzere bu çalışmada mevduat bankalarının kredi /mevduat oranları ve nakit akış tabloları incelenmiştir.

Araştırma kapsamına 35 mevduat bankasından; 3 kamu mevduat bankası, 8 özel sermayeli mevduat bankası ve yabancı sermayeli bankalardan da 4 banka olmak üzere toplam 15 banka araştırma kapsamına alınmış ve bu bankaların kredi ve mevduat oranı ve nakit akış tabloları 2021, 2022 yılları ve 2023 Haziran dönemi finansal tablo verileri kullanılarak analiz edilmiştir.

2. BANKACILIK SEKTÖRÜ

Bankalar, ülkelerin ekonomik kaynak tahsisinde, fonları mevduat sahiplerinden yatırımcılara kanalize etmekte önemli bir rol oynamaktadır (Goldfeld ve Jaffee, 1970). Ayrıca bankalar, sürdürülebilir aracılık işlevini yerine getirerek ekonominin finansmanında ve etkinliğinde olumlu bir etki yaratarak, ekonominin ve ülkelerin büyümesinde kritik etkilere sahiptir.

Finansal aracı rolünde olan bankalar finansal sistemde fon fazlası olanlardan mevduat kabul ederek fon açığı olanlara bu fonu kredi olarak kullanırlar. Kullandığı kredilerden elde ettiği faiz veya menkul kıymetler alım satımına aracılık etme ve diğer bankacılık faaliyetleri yoluyla elde ettikleri gelir ile mevduata verdiği faiz ve hizmet alma maliyetleri (faiz ödemeleri dâhil) arasındaki farktan kâr elde eder (Heffernan, 2003).

Bankalar ve finans kurumları paranın kullanılabilirliği ve genişletilmesi amacıyla kredi yaratırlar. Bu kurumlar, müşterilerine kredi sağlamak için kabul ettikleri mevduatı kullanır ve borçlulara daha yüksek satın alma gücü ve rekabetçi faiz oranları sağlar. Bankalar, kredi yaratma sürecinde mevduat sahiplerinin talebini karşılamak için mevduatlarının bir kısmını bankacılık kanunu gereği mevduat munzam (zorunlu) karşılığı olarak merkez bankası nezdinde tutmaktadır. Bankalar fazla rezervleri kredi ve yatırım amaçlı olarak ödünç vermekte ve kazanılan faiz bankalar için gelir haline gelmektedir. Bu nedenle, kredi yaratma sürecini yönlendiren faktörler bankaların likiditesi ve kârlılığıdır.

2.1. 2021, 2022 Yılları ve 2023 Yılı 6 Aylık Dönemine Ait BDDK'nın Yayımladığı Temel Sektör Göstergelerinin Genel Değerlendirilmesi

Türk Bankacılık Sektöründe Haziran 2023 dönemi itibarıyla; 35 Mevduat (Kamu 5, Yerli Özel 9, Yabancı 21), 16 Kalkınma ve Yatırım (Kamu 4, Yerli Özel 8, Yabancı 4) ve 6 Katılım (Kamu 3, Yabancı 3) Bankası olmak üzere toplam 57 banka faaliyet göstermektedir. Tablo 1 de 2021, 2022 yılları ve 2023 Haziran dönemine ait bazı göstergeler verilmiştir.

Tablo 1. 2021, 2022 Yılları ve 2023 Yılı Haziran Döneme ait Temel Sektör Gösterge Değişimleri

Veriler	2021 (Milyar TL)	2022 (Milyar TL)	2022 Değişim	2023 Haziran (Milyar TL)	2023 Değişim
Aktif Büyüklüğü	9.213	14.347	55,7%	19.102	33,1%
Krediler	4.901	7.581	54,7%	10.010	32,0%
Mevduatlar	5.303	8.862	67,1%	11.650	31,4%
Menkul Kıymetler	1.477	2.371	60,5%	3.220	35,8%
Gayrinakdi Kredi ve Yükümlülükler	1.674	2.523	50,7%	3.438	36,3%
Türev Finansal Varlıklar	6.198	8.411	35,7%	10.567	26,6%
Sermaye Yeterliliği	% 18.39	%19.46	6%	%17.96	-8%

Kaynak: Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri 2021, 2022 ve 2023, BDDK

Bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü 2022 yılında 2021 yılına göre, %55,7 artarak 14.347 milyar TL olmuş, oran Haziran 2023 döneminde de % 33,1 artarak 19.102 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca BDDK verilerine göre Haziran 2023 itibarıyla, bankaların toplam aktifleri fonksiyon grubuna göre sınıflandırıldığında aktif büyüklüğünün %86'sına mevduat bankaları ve sahiplik grubuna göre sınıflandırıldığında ise %46'sına kamu bankalarının sahip olduğu görülmektedir.

Krediler, 2022 yılında 2021 yılına göre 2.680 milyar TL artarak 7.581 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Krediler 2022 yılında 2021 yılına göre %54,7, 2023 yılı Haziran ayında ise 2022 yılına

göre %32,8 artış göstermiştir. BDDK verilerine göre Türk Bankacılık sektöründe kullanılan kredilerin oransal büyüklükleri sırasıyla 2021, 2022 ve 2023 Haziran dağılımında ticari ve kurumsal krediler %58, %53, %50, KOBİ kredileri %22, %27, %28 ve tüketici kredileri ve kredi kartları ise %20, %20 %22 oranlarında gerçekleşmiştir. Kredi tutarlarının toplamı içinde, 2021 yılında %58'i Türk Parası, %42'si yabancı para cinsi kredilerden ve 2022 yılında %67'si Türk Parası, %33'ü yabancı para cinsi kredilerden oluşmaktadır. Kredilerde Türk parası ve yabancı para cinsi açısından 2023 yılı Haziran ayı 2022 yılı ile aynı oranlarda gerçekleşmiştir.

Aralık 2021 yılı itibarıyla mevduatlar 5.303 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Aralık 2022 yılında ise 2021 yılına göre %67,1 artarak 8.862 Milyar TL olmuş ve Haziran 2023 döneminde de % 31,4 oranında artarak 11.650 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

2022 yılında bankaların menkul değerler portföyü 2021 yılına göre 894 milyar TL artarak 2.371 milyar TL, 2023 yılında ise 2022 yılına göre 849 milyar TL artarak Haziran 2023'te 3.220 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bankaların menkul değerler portföyünün %60'ı devlet tahvillerinden, %25'i ise Hazine Bonolarından (eurobond) oluşmaktadır.

2021 yılı sonunda gayri nakdi kredilerin büyüklüğü 1.674 milyar TL olmuş, 2022 yılı sonunda ise 2021 yılına göre %50,7 artarak 2.523 Milyar TL ve Haziran 2023 itibarıyla de % 36,3 artarak 3.438 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Aralık 2021 dönemi itibarıyla türev finansal varlıkların alım tutarı 3.146 milyar TL, türev satım tutarı 3.052 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında %35,7 artarak 8.411 Milyar TL'ye ulaşmıştır. 2023 Haziran ayında Türev finansal varlıklar % 26,6 oranında artmıştır.

Bankacılık Sektörü'nün sermaye yeterliliği standart oranı sırasıyla 2021 de % 18,39, 2022 de % 19,46 ve Haziran 2023 dönemi itibarıyla %17,96 düzeyinde gerçekleşerek yasal ve hedef oranın oldukça üzerinde oluşmuştur.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde, Türkiye uygulamalarında Kredi/Mevduat oranı ile nakit akışlarının arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yurtdışı uygulamasında kredi ve sermaye yeterliliğinin nakit akışları üzerindeki etkisini ele alan bir çalışmaya rastlanmıştır. Bununla birlikte, K/M oranının farklı araştırmalarda kullanıldığı görülmektedir. K/M oranı, yoğunlukla bankaların kârlılığına yönelik yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Ayrıca K/M oranı ile bankaların kârlılık göstergeleri olan; aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı ve net faiz marjı arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ve Pearson korelasyon katsayısı ve çoklu regresyon analiz gibi istatistiksel yöntemlerin kullanıldığı çalışmalara rastlanmıştır.

Tablo 2. Literatür Taraması

Yazar	Ülke-Dönem	Yöntem/Kapsam	Sonuç
Alshatti (2015)	2005-2012	Ürdün'de faaliyet gösteren 13 banka incelenmiştir.	Bu çalışmada bankaların özsermaye kârlılığı ve aktif kârlılığının cari oran ve kredi/mevduat oranı ile pozitif yönde ilişkilerinin olduğu, asit-test oranıyla ise negatif yönde ilişkilerinin olduğu belirlenmiştir.
Marozva (2015)	1998-2014	Güney Afrika Bankaları incelenmiştir	Çalışmada kredi/mevduat oranı ile Net faiz marjı (NIM) arasındaki ilişki incelenmiş ve yapılan araştırma sonucunda bu ilişkinin negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir.
Reis ve diğerleri (2016)	Türkiye (2009-2013)	BİST'te işlem gören 14 bankanın panel veri analizi yapılmıştır.	Bu çalışmada bankaların aktif kârlılığı ile çeşitli oranlar arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda kaldıraç ve kredi/mevduat oranlarının aktif kârlılığı üzerindeki etkisinin negatif olduğu belirlenmiş, buna karşın piyasa kapitalizasyonunun ise pozitif etkisi olduğunu görülmüştür.

Tablo 2. Literatür Taraması (devamı)

Yazar	Ülke-Dönem	Yöntem/Kapsam	Sonuç
Amahalu ve diğerleri (2017)	Nijerya (2010-2015)	Pearson korelasyon katsayısı ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.	Bu çalışmada bankaların kredi/ mevduat oranı ile bankaların finansal performansı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Yılmaz (2018)	Türkiye (2001)	Kredi/Mevduat oranı	Bu çalışmada 2001 yılındaki bankacılık sektörünü etkileyen finansal kriz sonrasında sektörde yerel para cinsinden kredi/mevduat açığının çapraz kur swapları yoluyla kapatıldığı ve bu mekanizmanın da banka kaynak yapısını dolarize ettiği vurgulanmıştır.
Aydemir ve diğerleri (2018)	Türkiye (2002-2015) yılları çeyreklik veri	Dinamik panel modellemesi altında sabit etkili genelleştirilmiş momentler yöntemi (fixed effect GMM)	Çalışmada bankaların kredi/ mevduat oranıyla kârlılık arasındaki ilişki incelenmiş ve istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.
Golubeva ve diğerleri (2019)	(2014-2017)	45 Avrupa bankası incelenmiştir.	Bankaların finansal yapısını inceleyen bu çalışmada, kredi/ mevduat oranının vergi öncesi kâr, özkaynak kârlılığı ve NIM ile pozitif yönlü, finansal açık oranının vergi öncesi kâr ile pozitif yönlü ilişkisinin olduğu, likidite karşılama oranının kârlılık ile anlamlı bir istatistiksel ilişkisi bulunmadığı belirlenmiştir.
Alao ve Ifayemi (2021)	Nijerya (2010-2018)	STATA analitik aracında panel regresyonu 8 mevduat bankasına uygulanmıştır.	Bankaların kredi ve sermaye yeterliliğinin, nakit akış değişkeni üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.
Işık ve Akdoğan (2021)	Türkiye 2018-2019 ve 2020 yılları ile ara dönemleri dahil	Covid-19 döneminde Türk Bankacılık Sektöründeki gelişmeler	Bu çalışmada pandemi sürecinde bankaların çeşitli oranları analiz edilmiş ve pandemi öncesine göre; kârlılığın azaldığı, bankacılık esas faaliyetlerinden sağlanan nakit akışlarının gerilediği ve likidite tutma eğiliminin arttığı belirlenmiştir.
Demirel (2021)	Türkiye Mart (2018-2019) Nisan 2021	İstatistiksel t Testi	Çalışmada Covid-19 dönemi bankaların kredi / mevduat hacimleri incelenmiştir. Bu hacimde artış gerçekleştiği kredi ve mevduata ilişkin t testlerinde Covid-19 öncesi ve sonrası kredi ortalamalarının %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde farklılık gösterdiği belirlenmiştir.
Kartal ve diğerleri (2021)	Türkiye (2006/1-2019/9) Aylık veri	Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri ile analiz edilmiş ve Eviews-9 programı kullanılmıştır.	Bu çalışmada kredi mevduat oranı ile mevduat faiz oranı arasında nedensellik ilişkisi araştırılmış ve ilişki olduğu belirlenmiştir.

4. TÜRKİYEDE FAALİYET'TE BULUNAN MEVDUAT BANKALARIN KREDİ / MEVDUAT ORANI VE NAKİT AKIŞ ANALİZİ

Bankalar Kanununa göre mevduat bankaları “kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullanılmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubeleri” olarak tanımlanır. Mevduat bankalarının alt sınıflandırması; kamu bankaları, özel bankalar, yabancı bankalar, mahalli bankalar olarak yapılabilir.

Bankaların finansal durum tablosunun aktifinin en büyük kalemi temel faaliyetleri gereği kredilerden doğan alacaklar, pasifindeki en büyük kalem ise borç olarak topladıkları ve karşılığında faiz vermeyi taahhüt ettikleri mevduatlardan doğan yükümlülüklerinden oluşmaktadır. Hem mevduat hem de krediler TL veya yabancı para cinsinden olabilmektedir. Banka yönetiminin temel fonksiyonu olan aktif pasif yönetiminde; mevduat ve kredi tutarları, uyumlulukları açısından değerlendirilmektedir. Örneğin mevduat tutarı ile ne kadar kredi kullanılabiliyor ya da kullanılması hedeflenen kredi tutarı için ne kadar mevduat toplamak

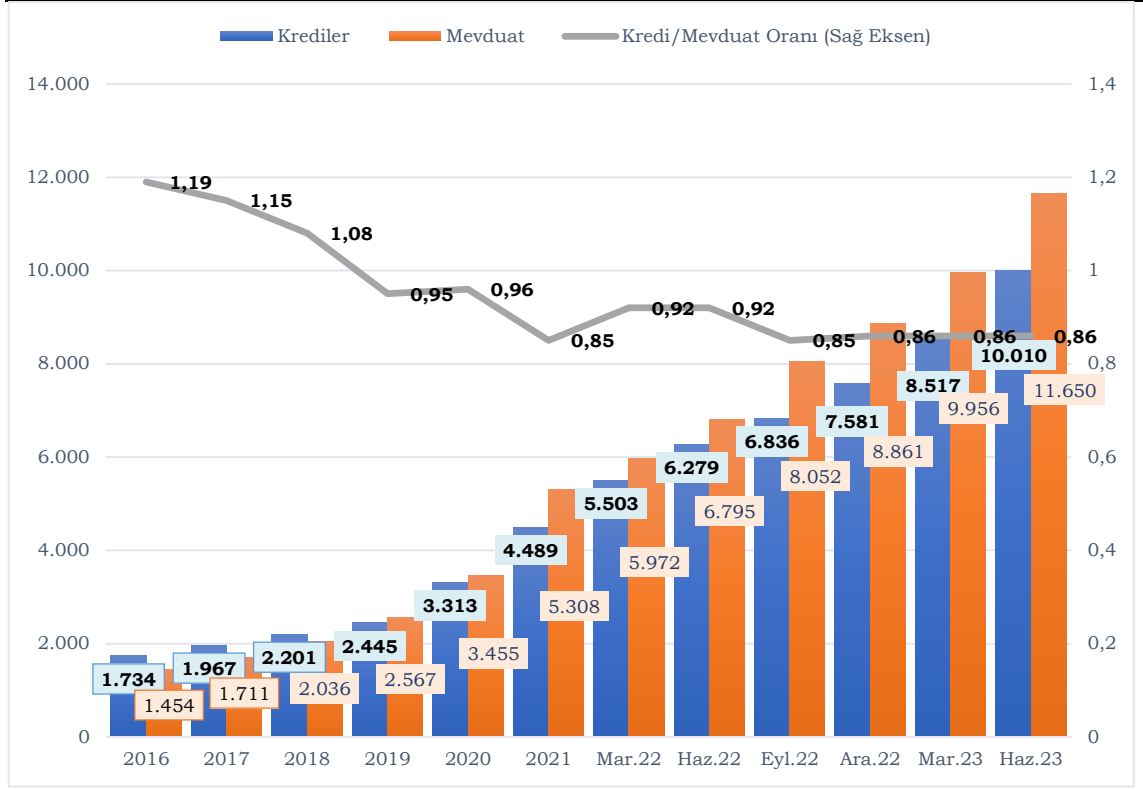
gerektiği konuları değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede vade süreleri ve faiz oranları da dikkate alınmaktadır.

4.1. Kredi/Mevduat Oranı

Kredi/mevduat oranı, bankaların mevduat sahiplerinden sağladığı kaynağın ne kadarını kredi olarak kullandırıldığını belirlemek amacıyla kullanılan bir orandır. Oran; bankanın toplam kredilerinin toplam mevduatına bölünmesiyle bulunur ve yüzde olarak ifade edilir. Oran, bankaların ana faaliyeti (bankacılık faaliyeti)'nin değerlendirilerek bankaların performansları açısından başarılı olup olmadıklarını ortaya koymaktadır. Oran ayrıca, bankaların nakit akış yönetimi açısından da güçlü olup olmadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Oranın birden büyük veya küçük olması durumu değerlendirilirken ilgili dönemin koşulları dikkate alınmalıdır. K/M oranının birden yüksek olması, bankaların topladığı mevduatın neredeyse tamamını kredi olarak kullandığını gösterir. Bankanın faaliyetlerini sürdürebilmesi için mevduat dışında yeterli nakdinin olmadığı durumlarda oranın yüksekliği bankalar açısından risk oluşturabilir. Ancak farklı yollarla fon sağlandığı durumlarda sağlanan fonun bankaya maliyeti mevduatın maliyetinden daha düşükse bu durum banka açısından bir avantaja da dönüşebilir. K/M oranının küçük olması ise, bankaların topladığı mevduatı kredi verme dışında diğer faaliyetlerin finansmanında da kullandığını göstermektedir. K/M oranının çok düşük olması ise bankacılık sektöründe yeterli kaynak olmasına rağmen reel sektöre gerektiği kadar kredi sağlanmamasının da göstergesi olarak kabul edilebilir. Bazı kaynaklarda K/M oranının %80-%90 aralığında olması ideal olarak belirtilmiş olsa da (Karakas, 2022, s.151) olumlu veya olumsuz değerlendirme yapmak ilgili dönem ve piyasa koşullarına göre değişebilecektir.

Şekil 1'de BDDK'nın verilerine göre mevduat bankalarına ait 2016-2022 yılları ve 2023 yılı haziran ayına ait mevduatın krediye dönüşme oranları (K/M) gösterilmiştir. Bu verilere göre K/M oranı 2019 yılına kadar 1'in üzerinde iken yani toplanan mevduattan daha fazla kredi kullanılırken 2019 yılından itibaren 2020 yılına kadar oran aşamalı olarak azalmış, 2021 yılında 0,85 oranına kadar gerilemiştir. 2022 yılının 1.ve 2. çeyreğinde tekrar yükselmiş ve 2022 sonlarında tekrar azalmıştır. 2023 yılı haziran ayı itibariyle kredi mevduat oranı 0,86 olarak aynı düzeyde gerçekleşmiştir. K/M oranının 1'in üzerinde olması kullanılan kredilerin toplanan mevduattan daha fazla olduğunu göstermektedir. Burada kullanılan kredilerin nasıl fonlandığına bağlı olarak bu durumun bankaların kârlılığı üzerine yansımaları farklı olabilecektir. Burada mevduattan daha az maliyetli fon bulması halinde bankaların kârlılığı artabilecektir. Zaman içerisinde 1'in altına inmesi toplanan mevduatın tamamının krediye dönüşmediğini göstermektedir. Bu durumun yorumunda da fazla mevduatın nasıl kullanıldığı önem taşımaktadır, bu kullanım kullanılan kredilerden daha fazla gelir getirecek bir varlık finanse edilmesi durumunda bankanın kârını olumlu yönde etkileyecektir.

Ülkemizde enflasyon dönemi olarak nitelendirilebileceğimiz 2021, 2022 yılları ve 2023 Haziran döneminde K/M oranı genel olarak 1'in altındadır. Bu durumu etkileyebilecek birçok faktör olabileceği gibi kredi kullanımına yönelik para politikaları, enflasyonun yükselmesi de etkenler arasında sayılabilir

Şekil 1. Mevduatın Krediye Dönüşüm Oranı

Kaynak: Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri 2021,2022 ve 2023, BDDK

4.2. Nakit Akış Tablosu

UMS/TMS 7 Nakit Akış Tablosu Standardına göre; işletmelerin nakit akış bilgileri, finansal tablo kullanıcılarına özellikle asli kullanıcı olarak tanımlanan yatırımcı ve kredi kuruluşlarına işletmenin nakit ve nakit benzerlerini yaratma kabiliyeti ve bu nakit akışlarını kullanma gereksinimlerini değerlendirmeleri açısından faydalı bilgiler sağlamaktadır. Özellikle yatırımcı ve kredi verenlerin alacakları ekonomik kararlarda, işletmelerin nakit ve nakit benzeri yaratma kabiliyetlerini, bunun zamanlamasını ve kesinliğini değerlendirilmesini gerektireceği için bu değerlendirmede nakit akış tabloları kullanıcıların gereksinimlerini karşılayabilecektir. Bu Standardın amacı işletmenin dönem boyunca işletme, yatırım ve finansman faaliyetlerinden nakit akışlarını sınıflandıran bir nakit akış tablosu aracılığıyla, söz konusu işletmenin nakit ve nakit benzerlerinde meydana gelen geçmiş değişiklikler hakkında bilgi sunulmasını sağlamaktır.

Nakit akış tablosunda nakit akışları, işletme, yatırım ve finansman faaliyetlerine dayandırılarak sınıflandırılmakta ve nakit tahsilatları ve ödemeleri raporlayarak finansal bilgi kullanıcılarına önemli bilgiler sunmaktadır (Akdoğan ve Tenker, 2008). Bankaların nakit akış tablosunda işletme faaliyetleri bölümü bankacılık faaliyetleri olarak dikkate alınmaktadır.

5. ARAŞTIRMA

5.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışma kapsamında; 35 mevduat bankasından; 3 kamu mevduat bankası, 8 özel sermayeli mevduat bankası ve 4 yabancı sermayeli mevduat bankası olmak üzere toplam 15 banka incelenmiştir. Araştırma kapsamına kamu bankalarının tamamı, özel sermayeli bankaların büyük bir kısmı alınırken yabancı bankalardan sadece aktif büyükleri ve şube sayıları fazla olan

4 banka alınmıştır. Kamuyu Aydınlatma Platformu(KAP)'ndan alınan bilgilerle bu bankaların 2021, 2022 yılları ve 2023 Haziran dönemi finansal tablo verileri kullanılarak kredi/mevduat oranları ve nakit akış tablolarının analiz edilmesi hedeflenmiştir.

5.2. Araştırmanın Yöntemi

5.2.1. Kredi / Mevduat Oranı

Daha önce de vurgulandığı gibi özellikle mevduat bankalarında toplanan mevduatların hangi alanda kullanıldığı özellikle ekonomiye katkı açısından ne kadarlık tutarın kredi olarak kullanıldığının belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle kredi/mevduat oranının yıllar itibarıyla gösterdiği gelişim eğilimin bilinmesi önem taşımaktadır.

Yüksek enflasyon dönemlerinde, bankaların topladığı mevduatlarda azalış olabilir ya da tutar olarak artış olsa dahi reel artışı karşılamayabilir. Bu ortamlarda bankaların ekonomiyi finansılamak için verdiği kredilerin tutarlarını da analiz etmek gerekir. İşletmeler artan fiyatlar karşısında sürdürülebilirliklerini devam ettirmek adına daha fazla nakde ihtiyaç duyarlar, bu gereksinimin bankalarca karşılanıp karşılanamadığının tespiti önemlidir.

Tablo 3 verileri incelendiğinde; 2021 yılında Kamu bankalarının kredi mevduat oranları tutar olarak artmasına rağmen oran olarak 2022 yılı ve 2023 Haziran ayı verilerine göre azalmıştır. Ortalamada 2021 yılında 0,89, 2022 yılında 0,79 ve 2023 Haziran ayında 0,81 olmuştur. Mevduat bankalarının toplamı içinde, reel sektöre ve hane halkına kullanılan kredilerin ağırlığını kamu bankalarının oluşturduğu söylenebilir. Kamu Bankaları içerisinde topladığı mevduattan en fazla kredi kullandıran banka Vakıflar Bankası'dır.

Tablo 3. Kamu Bankaları Kredi/Mevduat Oranı

Banka Adı	2021 Kredi (Milyon TL)	2021 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %	2022 Kredi (Milyon TL)	2022 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %	2023-Q2 Kredi (Milyon TL)	2023-Q2 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %
Halkbank	539.588	625.904	0,86	842.618	1.060.923	0,79	1.213.044	1.519.498	0,80
Vakıfbank	592.010	590.943	1,00	953.725	1.127.702	0,85	1.291.172	1.402.198	0,92
Ziraat Bankası	778.404	948.687	0,82	1.266.351	1.739.269	0,73	1.731.081	2.209.385	0,78
Ortalama	636.667	721.845	0,89	1.020.898	1.309.298	0,79	4.235.297	5.131.081	0,81

Sektör içinde yer alan özel ve yerli sermayeli mevduat bankalarının, Kredi/mevduat oranlarını değerlendiren Tablo 4'e göre mevduat bankalarının ortalamaları 2021 yılında 0,82 iken, 2022 yılında 0,78 olarak gerçekleşmiş, 2023 Haziran ayında ise 0,76 olmuştur. Bu grupta da kredi mevduat oranında bir azalış olmuştur. Bu grupta ortalamaların düşmesinde en çok Türk Bank'ın verilerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu bankanın verileri toplama dâhil edilmez ise ortalama veriler daha yüksek olacaktır. Bu gruptaki bankalardan Yapı Kredi Bankası, Akbank ve İş Bankasının kredi mevduat oranlarının 0,81- 0,87 aralığında olduğu görülmektedir. Fiba Bank ise kredi mevduat oranını diğer bankaların aksine 2022 ve 2023 yıllarında 0,74'ten 0,84'e çıkartmıştır.

Tablo 4. Özel ve Yerli Sermayeli Mevduat Bankaları Kredi/Mevduat Oranı

Banka Adı	2021 Kredi (Milyon TL)	2021 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %	2022 Kredi (Milyon TL)	2022 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %	2023-Q2 Kredi (Milyon TL)	2023-Q2 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %
Akbank	396.75	453.55	0,87	616.10	721.56	0,85	782.47	1.005.97	0,78
Anadolu Bank	18.93	27.07	0,70	21.46	30.38	0,71	27.86	36.66	0,76
Fiba Bank	22.92	31.00	0,74	39.53	46.85	0,84	47.35	56.34	0,84
İş Bankası	514.20	595.62	0,86	782.42	931.07	0,84	967.37	1.265.44	0,76
Şeker Bank	30.76	37.00	0,83	35.77	46.77	0,76	38.37	49.67	0,77
Turkish Bank	1.29	1.73	0,75	1.23	2.13	0,58	857.00	2.15	0,40
Teb	107.82	131.83	0,82	149.33	200.39	0,75	167.65	234.92	0,71
Yapı Kredi	422.80	419.92	1,01	628.18	705.49	0,89	760.16	955.90	0,80
Ortalama	189.44	212.22	0,82	284.25	335.58	0,78	349.01	450.88	0,76

Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Kredi/Mevduat Oranı 2021, 2022 yılları ve 2023 yılı Haziran ayı oranı ise Tablo 5’ de gösterildiği gibidir. Bu grupta da yıllar itibarıyla bir azalma olduğu görülmektedir. Ortalama 2021 yılında 0,80 iken, 2022 yılında 0,78 ve 2023 Haziran ayında 0,74 olmuştur. Bu grupta QNB Finansbank’ın oranları sırasıyla 0,94, 0,92, 0,92, Denizbank’ın oranları 0,91, 0,81, 0,82 ve Garanti Bankası’nın oranları 0,85, 0,84 0,71 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları Kredi/Mevduat Oranı

Banka Adı	2021 Kredi (Milyon TL)	2021 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %	2022 Kredi (Milyon TL)	2022 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %	2023-Q2 Kredi (Milyon TL)	2023-Q2 Mevduat (Milyon TL)	K/MO %
Denizbank	243.21	266.66	0,91	357.55	439.40	0,81	476.02	578.72	0,82
Garanti Bankası	492.59	582.83	0,85	761.10	908.73	0,84	999.48	1.400.79	0,71
Hsbc Bank	29.82	57.96	0,51	38.93	71.29	0,55	49.24	105.84	0,47
Qnb Finans	212.74	226.92	0,94	361.48	394.28	0,92	477.30	520.11	0,92
Ortalama	122.29	141.79	0,80	189.88	226.71	0,78	250.25	325.68	0,74

Özet olarak kredi/mevduat oranının ortalama olarak % 80’in üzerinde olduğu ve bankaların topladıkları mevduatın en az % 80’ini kredi olarak tekrar ekonomiye kattıkları görülmüştür. Enflasyon etkisi ile gerek kredi tutarlarında gerekse mevduat tutarlarında artışlar olduğu ancak bu artışların enflasyon oranının altında kaldığı da tespit edilmiştir. Kredi mevduat oranında 2022 yılı ve Haziran 2023’de azalma olmasının en önemli nedenlerinden başında para politikaları ile ilgili düzenlemeler olduğu söylenebilir. Özellikle BDDK düzenlemelerinde Merkez Bankası nezdinde bankaların topladıkları mevduattan ayırdıkları munzam karşılığı oranının artması, devlet tahvili, eurobond alma mecburiyetlerinin etkisi olduğu söylenebilir.

5.2.2. Nakit Akış Tablolarının Değerlendirilmesi

Bankaların topladıkları mevduatla verdikleri kredi tutarları nakit akış verilerine bağlı olarak değişebilmektedir. Bu nedenle bankaların nakit akış tablolarının da araştırma kapsamına alınması uygun görülmüştür. Bankaların Nakit akış tabloları; 2021, 2022 yılları ve 2023 Haziran ayı verilerine göre faaliyetlerine ilişkin net nakit akışları ve örüntü tabloları; Tablo 6A, 6B, 7A, 7B 8A ve 8B’de gösterildiği gibidir.

5.2.2.1. Kamu Bankaları Nakit Akışları

Kamu bankalarının 2021, 2022 yılları ve 2023 Haziran ayına ait nakit akış verileri Tablo 6A ve 6B’de görüldüğü gibidir.

Yüksek Enflasyon Koşullarının Mevduat Bankalarında Kredi/Mevduat Oranı ve Nakit Akışlarına Etkisinin Araştırılması

Tablo 6A. Kamu Bankaları Nakit Akış Tabloları

2021 ve 2022 Yılları Nakit Akışları								
Banka Adı (Bin TL)	Bankacılık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yabancı Para Çevirim Farkları	Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklardaki Net Artış (Azalış)	D.B. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	D.S. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	
Halkbank								
2021 Yılı	19.157	-16.703	-5.783	23.368	20.038	42.081	62.119	
2022 Yılı	48.421	-63.088	20.850	14.962	21.145	62.119	83.265	
Vakıfbank								
2021 Yılı	26.949	14.020	24.735	5.926	43.590	55.052	98.642	
2022 Yılı	76.077	-46.492	953	257	30.795	98.642	129.436	
Ziraat Bankası								
2021 Yılı	87.497	-27.432	-477	1.232	60.820	34.847	95.668	
2022 Yılı	184.567	-102.631	14.288	4.382	100.608	95.668	196.276	
2022 Haziran ve 2023 Haziran Ayları Nakit Akışları								
Banka Adı (Bin TL)	Bankacılık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yabancı Para Çevirim Farkları	Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklardaki Net Artış (Azalış)	D.B. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	D.S. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	
Halkbank								
Haz.2022	20.451	-38.483	11.366	8.809	2.143	62.119	64.262	
Haz.2023	4.410	-46.727	33.291	19.793	10.768	83.311	94.079	
Vakıfbank								
Haz.2022	25.277	-24.335	8.910	-2.052	7.800	98.642	106.441	
Haz.2023	71.087	-88.397	21.800	4.982	9.472	129.436	138.908	
Ziraat Bankası								
Haz.2022	1.608	-46.534	13.238	492	-31.196	100.775	69.579	
Haz.2023	17.329	-134.810	58.366	24.477	-34.639	196.276	161.637	

Tablo 6B. Kamu Bankalarının 2021 ve 2022 Yılı ve 2023 Haziran ayı Nakit Akışlarına Göre Modeller

Kamu Bankaları ve Modeller	İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışları	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışları	Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışları	Nakit ve Nakit Benzerlerinde Net Artış (Azalış) (Yabancı para değişimi dâhil)
Halk Bankası				
2021 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2022 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2023 Haziran - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
Vakıflar Bankası				
2021 Yılı - Model 1 (+, +, +)	+	+	+	+
2022 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2023 Haziran - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
Ziraat Bankası				
2021 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2022 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2023 Haziran - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +

Kamu bankalarının 2021 ve 2022 yıllarına ait nakit akışları incelendiğinde; 2021 yılına göre 2022 yılında bankacılık faaliyetlerinden kaynaklanan net nakit akışı her üç bankada da artış göstermiştir. Sırasıyla Halk Bankasında 2021 yılına göre 2022 yılında % 2,5, Vakıfbank ta % 2,8 ve Ziraat Bankasında % 2,11 artmıştır. Bu artışın nedenleri arasında 2022 yılında yaşanan yüksek enflasyonun parasal tutar olarak etkisi olduğu söylenebilir. Bankacılık faaliyetlerinden elde edilen net nakit tutarında verilen krediler nakit çıkışı, alınan mevduatlarda nakit girişi olarak bu bölümde raporlanmaktadır. Mevduat tutarlarındaki artışlar verilen kredi tutarlarından daha fazla olduğu için bu kalemden artışlar olmuştur. Yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları değerlendirildiğinde 2022 yılında mevduat munzam karşılıklarının artması nedeniyle fonların Merkez Bankası'na aktarılması, finansal araç alınması mecburiyeti nakit çıkışlarını artırmıştır. Vakıfbank'ta 2021 yılında bazı finansal yatırımların elden çıkarılması nedeniyle

yatırım faaliyetlerinden de nakit girişi olmuş, 2022 yılı ve Haziran 2023'te ise nakit çıkışı olmuştur. Halk Bankası ve Ziraat Bankası'nda ise yatırım faaliyetlerinde her üç yılda da nakit çıkışı olmuştur. Finansman faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışlarında ise 2021 yılında Halk Bank ve Ziraat Bankası'nda nakit çıkışı olurken diğer yıllarda nakit girişi olmuş, Vakıfbank'ta ise her üç yılda da finansman faaliyetlerinden nakit girişi olmuştur.

Kamu bankalarında ki nakit akış faaliyet örüntülerinde 2021 yılı dışında 4. modelin gerçekleştiği ve bankaların esas faaliyetlerden net nakit girişi sağlarken, yatırım faaliyetlerinde net nakit çıkışı, finansman faaliyetlerinde ise net nakit girişi sağladıkları görülmüştür. Bankalar bu yıllarda borçlanarak sağladıkları fonları da kullanmışlardır. 2021 yılında ise hem Ziraat Bankası'nda hem de Halk Bankası'nda 2. Model gerçekleştiği ve finansman faaliyetlerinden de net nakit çıkışı olduğu ve bu bankaların borçlarını azaltma yoluna gittikleri görülmüştür. Vakıflar Bankası'nda 2021 yılında 1. Model gerçekleşmiş ve yatırım faaliyetlerinden de net nakit girişi sağlamış, Banka elindeki finansal yatırımların bir kısmını elden çıkartmıştır.

5.2.2.2. Özel ve Yerli Sermayeli Mevduat Bankaları Nakit Akış Tabloları

Özel ve yerli sermayeli bankalardan önemli görülen sekiz bankanın verileri Tablo 7A ve 7B'de görüldüğü gibidir.

Tablo 7A. Özel ve Yerli Sermayeli Mevduat Bankaları Nakit Akış Tabloları

2021 ve 2022 Yılları Nakit Akışları								
Banka Adı (Bin TL)	Bankacılık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yabancı Para Çevirim Farkları	Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklardaki Net Artış (Azalış)	D.B. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	D.S. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	
Akbank								
2021 Yılı	45.594	-45.566	21.883	13.209	35.120	13.495	48.616	48.616
2022 Yılı	30.857	-42.479	-8.154	13.280	-6.496	48.616	42.120	42.120
Anadolu Bank								
2021 Yılı	1.628	1.016	431	374	3.450	2.336	5.786	5.786
2022 Yılı	715	-827	42	459	304	5.786	6.091	6.091
Fiba Bank								
2021 Yılı	9.852	-2.819	-8.000	1.786	3.553	2.830	11.641	11.641
2022 Yılı	5.108	-6.069	1.100	3.553	3.692	11.641	15.333	15.333
İş Bankası								
2021 Yılı	93.072	-7.296	-15.071	-1.171	69.532	45.361	114.894	114.894
2022 Yılı	86.077	-75.342	-31.982	967	-20.280	114.894	94.614	94.614
Şeker Bank								
2021 Yılı	101	691	423	1.011	1.381	2.543	3.925	3.925
2022 Yılı	558	-2.259	-424	967	-1.158	3.925	2.766	2.766
Turkish Bank								
2021 Yılı	-28	15	-9	274	221	442	663	663
2022 Yılı	418	-202	237	108	562	663	1.226	1.226
Türk Ekonomi Bankası								
2021 Yılı	10.633	-1.692	-3.817	2.128	7.252	24.074	31.327	31.327
2022 Yılı	17.151	-8.693	-1.522	3.764	10.699	31.327	42.026	42.026
Yapı Kredi								
2021 Yılı	27.802	-22.777	15.382	31.328	51.735	51.583	103.318	103.318
2022 Yılı	40.185	46.349	4.435	27.521	25.792	103.318	129.110	129.110
2022 Haziran ve 2023 Haziran Ayları Nakit Akışları								
Banka Adı (Bin TL)	Bankacılık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yabancı Para Çevirim Farkları	Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklardaki Net Artış (Azalış)	D.B. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	D.S. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	
Akbank								
Haz. 2022	13.705	-29.405	-1.865	8.790	-8.774	48.616	39.841	39.841
Haz. 2023	126.591	-87.252	-1.602	13.940	51.676	42.120	93.796	93.796
Anadolu Bank								
Haz. 2022	2.196	510	-18	310	2.997	5.786	8.784	8.784
Haz. 2023	-65	1.214	327	664	2.140	6.091	8.231	8.231

Yüksek Enflasyon Koşullarının Mevduat Bankalarında Kredi/Mevduat Oranı ve Nakit Akışlarına Etkisinin Araştırılması

Tablo 7A (devamı)

Banka Adı (Bin TL)	Bankacılık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yabancı Para Çevirim Farkları	Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklardaki Net Artış (Azalış)	D.B. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	D.S. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar
Fiba Bank							
Haz. 2022	5.064	-2.881	-524	2.774	4.432	11.641	16.073
Haz. 2023	1.255	-2.803	-2.194	2.596	-1.145	15.333	14.188
İş Bankası							
Haz. 2022	15.121	-15.631	-11.811	-856	-13.178	114.894	101.716
Haz. 2023	142.694	-76.469	-4.487	13.798	75.535	94.614	170.149
Şeker Bank							
Haz. 2022	-936	875	-136	2.029	1.831	3.918	5.750
Haz. 2023	631	3.136	-389	1.096	4.475	2.766	7.242
Turkish Bank							
Haz. 2022	347	-44	-1	43	345	663	1.009
Haz. 2023	294	-4	42	149	481	1.226	1.708
Türk Ekonomi Bankası							
Haz. 2022	5.185	-3.961	1.374	1.802	4.400	31.327	35.727
Haz. 2023	36.440	4.440	-1.364	2.119	41.636	42.026	83.663
Yapı Kredi							
Haz. 2022	12.752	-25.944	-3.922	18.356	1.242	103.318	104.560
Haz. 2023	52.385	-44.132	-11.872	33.316	29.696	129.110	158.806

Tablo 7B. Özel ve Yerli Sermayeli Bankaların 2021 ve 2022 Yılı ve 2023 Haziran ayı Nakit Akışlarına Göre Modeller

Özel ve Yerli Sermayeli Mevduat Bankaları ve Modeller	İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışları	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışları	Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışları	Nakit ve Nakit Benzerlerinde Net Artış (Azalış) (Yabancı para değişimi dâhil)
Akbank				
2021 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2022 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2023 Haziran - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
Anadolu Bank				
2021 Yılı - Model 1 (+, +, +)	+	+	+	+
2022 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2023 Haziran - Model 3 (+, +, -)	+	+	-	+ > - = +
Fiba Bank				
2021 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2022 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2023 Haziran - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
İş Bankası				
2021 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2022 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2023 Haziran - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
Şeker Bank				
2021 Yılı - Model 1 (+, +, +)	+	+	+	+
2022 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2023 Haziran - Model 3 (+, +, -)	+	+	-	+ > - = +
Turkish Bank				
2021 Yılı - Model 7 (-, +, -)	-	+	-	- > + = -
2022 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2023 Haziran - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
Türkiye Ekonomi Bankası				
2021 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2022 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2023 Haziran - Model 7 (-, +, -)	-	+	-	- > + = -
Yapı Kredi Bankası				
2021 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2022 Yılı - Model 1 (+, +, +)	+	+	+	+
2023 Haziran - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -

Özel ve yerli sermayeli mevduat bankaları nakit akış tabloları incelendiğinde; 2021, 2022 yılları ve 2023 Haziran ayında bütün bankalarda bankacılık faaliyetlerinden net nakit akışı sağlandığı (2021 Turkish Bank hariç) görülmüştür. Bankaların topladıkları mevduat ve diğer gelirlerden sağladığı nakit girişleri, kullandırdıkları kredilerden, verdikleri faizlerden ve yaptıkları diğer giderlere kullandıkları nakit çıkışlarından fazla olmuştur. Bu gruptaki bankalarda İş Bankası birinci sırayı alırken, ikinci sırayı Akbank ve üçüncü sırayı Yapı Kredi Bankası almıştır. Yatırım faaliyetlerinden net nakit akışı İş Bankası'nda, Akbank'ta, Yapı Kredi Bankası'nda negatif olmuş ve her üç yılda da bu bankalarda nakit çıkışları nakit girişinden fazla olmuştur. Finansman faaliyetlerindeki nakit akışlarında ise; 2021 yılında bazı bankalarda örneğin İş Bankasında eksi olurken Akbank, Yapı Kredi Bankası'nın nakit akışlarında artışlar olmuştur. 2022 yılında ise finansman faaliyetlerinde Akbank ve İş Bankası'nda yine nakit akışları eksi olmuştur. Bu yılda söz konusu bankalarda ödemeler daha fazla olmuştur. 2023 yılı Haziran ayı verilerinde de Akbank ve Yapı Kredi Bankası'nda eksi olmuştur.

Nakit akış örüntü tabloları incelendiğinde bu grupta da 2. Modelin yaygın olduğu yani, işletme faaliyetlerinden sağlanan net nakdin artı, yatırım faaliyetlerine ilişkin nakit akışlarının eksi, finansman faaliyetlerinde ise nakit akışlarının eksi olduğu görülmüştür. Yine 4. Modelin de bazı bankalarda kullanıldığı ve finansman faaliyetlerinden de nakit artışının artı olduğu belirlenmiştir. Anadolu Bank ve Şekerbank'ta 2021 yılında Yapı Kredi Bankası'nda da 2022 yılında 1.model olduğu, yani bütün faaliyetlerden pozitif net nakit akışı sağlandığı görülmüştür.

5.2.2.3. Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları Nakit Akış Tabloları

Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarından dört tanesi inceleme kapsamına alınmıştır. Bu bankaların nakit akış tablo verileri ve örüntü modelleri Tablo 8A ve 8B'de gösterilmiştir.

Tablo 8A. Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları Nakit Akış Tabloları

2021 ve 2022 Yılları Nakit Akışları							
Banka Adı (Bin TL)	Bankacılık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yabancı Para Çevirim Farkları	Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklardaki Net Artış (Azalış)	D.B. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	D.S. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar
Denizbank							
2021 Yılı	29.108	-7.521	-7.665	23.536	37.457	40.899	78.357
2022 Yılı	42.790	-38.119	-7.925	25.648	22.393	78.357	100.751
Garanti Bank							
2021 Yılı	32.305	-12.405	29.338	20.461	69.698	52.763	122.462
2022 Yılı	45.764	-55.251	25.669	10.819	27.002	122.462	149.464
HSBC Bank							
2021 Yılı	23.952	1.019	-2.318	336	22.989	6.921	29.911
2022 Yılı	1.858	-2.130	-597	9	-860	29.911	29.050
QNB Finans							
2021 Yılı	16.088	-3.755	14.995	4.346	31.674	15.425	47.100
2022 Yılı	30.642	-6.864	448	1.454	25.681	47.100	72.781
2022 Haziran ve 2023 Haziran Ayları Nakit Akışları							
Banka Adı (Bin TL)	Bankacılık Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Net Nakit Akışı	Yabancı Para Çevirim Farkları	Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklardaki Net Artış (Azalış)	D.B. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar	D.S. Nakit ve Nakde Eşdeğer Varlıklar
Denizbank							
2021 Yılı	26.519	-23.554	-5.821	13.624	10.767	78.357	89.124
2022 Yılı	54.704	-7.081	19.156	6.774	73.553	100.751	174.304
Garanti Bank							
2021 Yılı	23.431	-33.483	10.651	7.889	8.489	122.462	130.951
2022 Yılı	121.411	-43.190	-1.345	31.348	108.224	149.464	257.689
HSBC Bank							
2021 Yılı	-876	9	-58	-33	-959	29.911	28.951
2022 Yılı	28.201	-1.890	5.352	-30	32.003	29.050	61.054
QNB Finans							
2021 Yılı	29.889	-14.689	-4.370	2.071	12.901	47.100	60.001
2022 Yılı	22.384	-4.672	4.733	10.889	33.334	72.781	106.116

Bu gruptaki bankalarda da bankacılık esas faaliyetlerden elde edilen net nakdin pozitif olduğu yani nakit girişlerinin nakit çıkışlarından her üç yılda fazla olduğu görülmüştür. Yatırım faaliyetlerine ilişkin nakit akışlarında ise; her üç yılda da net nakit çıkışı olduğu sadece HSCB bankanın 2021 yılında artış olduğu görülmüştür. Finansman faaliyetinde ise; 2021 yılında Denizbank'ta, 2022 yılında ise Garanti Bankası'nda net nakit çıkışı olduğu ancak diğer bankalarda finansman faaliyetlerinden net nakit girişi sağlandığı belirlenmiştir. Örüntü tabloları da bu kapsamda daha çok 4. Model ve 2. Model olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8B. Yabancı Sermayeli Bankaların 2021 ve 2022 Yılı ve 2023 Haziran ayı Nakit Akışlarına Göre Modeller

Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları ve Modeller	İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışları	Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışları	Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışları	Nakit ve Nakit Benzerlerinde Net Artış (Azalış) (Yabancı para değişimi dâhil)
Denizbank				
2021 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2022 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2023 Haziran - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
HSCB Bank				
2021 Yılı - Model 3 (+, +, -)	+	+	-	+ > - = +
2022 Yılı - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
2023 Haziran - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
Garanti Bankası				
2021 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2022 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2023 Haziran - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -
QNB Finans Bank				
2021 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2022 Yılı - Model 4 (+, -, +)	+	-	+	+ > - = +
2023 Haziran - Model 2 (+, -, -)	+	-	-	- > + = -

6. SONUÇ

Mevduat bankalarının kredi analizi ve kredi yönetimini iyi ayarlaması gerekmektedir. Bankalarla ilgili finansal göstergelere uyum sağlanması açısından düzenleyici kurumların ve yasaların getirdiği uygulamalara dikkat edilmesi gerekmektedir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre enflasyonun kredi /mevduat oranlarına ve bankaların nakit akışları üzerine etkisini aşağıdaki gibi vurgulayabiliriz:

- i. Bankalar, genelinde araştırma döneminde mevduatlarda ve verilen kredi tutarlarında artışlar olmuştur. Ancak buradaki artış tutarları enflasyon artışının altında kalmıştır.
- ii. Kamu bankalarının topladığı mevduatlar ve verdiği krediler diğer bankalara göre daha fazla olmuştur.
- iii. Kredi / mevduat oranları Kamu Bankalarında 2021 yılına 0,89, 2022 yılında 0,79 ve 2023 Haziran ayında 0,81 olmuştur. Toplanan mevduatın krediye dönüşmesinde bankaların likidite ihtiyacından dolayı azalma olmuştur. Vakıflar Bankasının topladığı mevduattan daha fazla kredi verdiği görülmüştür.
- iv. Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarının Kredi/Mevduat oranı 2021, 2022 yılları ve 2023 yılı Haziran ayı oranında yıllar itibarıyla bir azalma olduğu görülmektedir. Ortalama 2021 yılı 0,80 iken, 2022 yılında 0,78, 2023 Haziran ayında 0,74 olmuştur.
- v. Özel ve yerli sermayeli mevduat bankalarında ise ortalama toplamında Kredi/Mevduat oranı 2021 yılında 0,82 iken, 2022 yılında 0,78 olarak gerçekleşmiştir. Haziran ayında ise 0,76 olmuştur.
- vi. İnceleme kapsamındaki bankaların nakit akışları değerlendirildiğinde, genellikle hemen hemen bütün bankalarda bankacılık esas faaliyetlerinden sağlanan net nakit akışının

- pozitif olduğu, yatırım faaliyetlerinde net nakit çıkışı olduğu, finansman faaliyetlerinde ise bazı bankalarda net nakit çıkışı bazı bankalarda ise net nakit girişi olduğu görülmüştür. Özellikle bankalarda enflasyon döneminde nakit sıkıntısına düşülmemesi için dönem sonunda yeterli nakdin elde bulundurulması adına borçlanmaya gittikleri tespit edilmiştir. Bankaların yatırım faaliyetlerine yaptıkları nakit çıkışlarının daha ziyade BDDK ve Merkez Bankaları uygulamaları açısından satın almak zorunda oldukları, finansal araçlara yapılan alımlardan kaynaklandığı, bunların büyük bölümünün de fiyat değişimlerinin diğer kapsamlı gelirden sınıflandırılan menkul kıymetlerden ve itfa edilmiş maliyetle ölçülen devlet tahvili gibi kalemlerden oluştuğu görülmüştür.
- vii. Özetle, bankaların topladıkları mevduatlarda 2022 yılı ve 2023 Haziran ayı verilerinde önemli artışlar olduğu, aynı şekilde piyasaya verdikleri kredilerde tutarlar itibarıyla artışlar olduğu ancak bu artışların enflasyonun altında kaldığı, kredi/mevduat oranının da yine %80-85 oranında gerçekleştiği ancak oranda %3-5 puanlık azalma olduğu ve bankaların dönem sonu nakit mevcutlarını korumaya çalışarak likidite risklerini azaltma politikası uyguladıkları görülmüştür.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	15 Kasım 2023 29 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Zehra HABERAL
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	15 November 2023 29 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Zehra HABERAL
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2008). *Finansal Tablolara ve Mali Analiz Teknikleri*. Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 12. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi
- Alao, M.E ve Ifayemi, O. (2021). Cash flow optimisation strategies and performance of deposit money banks. *KIU Journal of Social Sciences*, 6(4),189-203. Erişim adresi: <https://www.ijhumas.com/ojs/index.php/kiujoss/article/view/1091>
- Allen, F., Carletti, E. ve Gu, X. (2008). *The roles of banks in financial systems*. Oxford handbook of banking, 32-57. Oxford: Oxford University Press
- Alshatti, A.S. (2015). The effect of the liquidity management on profitability in the Jordanian commercial banks. *International Journal of Business and Management*, 10(1), 62-72. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org>
- Amahalu, N., Chinyere, O., Abiahu, M.F.C. ve Beatrice, E. (2017). Loan management and financial performance of quoted deposit money banks in nigeria. The 2017 International Conference on African Entrepreneurship and Innovation for Sustainable Development (AEISD), Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=3029465>
- Aydemir, R., Övenç, G. ve Koyuncu, A. (2018). Türk bankacılık sektöründe kredi mevduat oranı, çekirdek dışı yükümlülükler ve kârlılık: dinamik panel modelinden bulgular. *Ege Academic Review*. 18 (3), 495-506. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/41358/500049>
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2023). Erişim adresi: <https://www.bddk.org.tr/Veri/Detay/162>
- Demirel, D. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin dijital bankacılık işlemleri üzerinde etkisi. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 49-64. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/bspad/issue/63559/950687>
- Golubeva, O., Duljic, M. ve Keminen, R. (2019). The impact of liquidity risk on bank profitability: some empirical evidence from the European banks following the introduction of Basel III regulations. *Accounting and Management Information Systems*, 18(4), 455-485. doi:[10.24818/jamis.2019.04001](https://doi.org/10.24818/jamis.2019.04001)
- Goldfeld, S.M., ve Jaffee, D.M. (1970). The determinants of deposit-rate setting by savings and loan associations. *The Journal of Finance*, 25(3), 615-632. doi: [10.2307/2325858](https://doi.org/10.2307/2325858)
- Heffernan, S. (2003). The causes of bank failures. *Handbook of International Banking*, 366. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Işık A. ve Akdoğan, N. (2021). Covid-19'un Türk bankacılık sektöründeki mevduat bankalarına etkileri. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 21(63), 111-138. Erişim adresi:<https://dergipark.org.tr/en/pub/bspad/issue/61125/86919>
- Kamuyu Aydınlatma Platformu. (2023). Erişim adresi: bwww.kap.org.tr
- Kamu Gözetimi Kurumu. (2023). Erişim adresi: bwww.kgk.org.tr

-
- Karakaş, A. ve Acar, M. (2022). Ticari bankalarda likidite ve kârlılık ilişkisi: Türk Bankacılık sektörü üzerine bir uygulama. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 16(2), 139-171. doi:[10.46520/bddkdergisi.1178316](https://doi.org/10.46520/bddkdergisi.1178316)
- Kartal, M.T., Çetin, A. ve Tan, Ö.F. (2021). Kredi/Mevduat oranı (KMO) gelişiminin kredi faiz oranlarına etkisi: nedensellik analizi ile Türkiye üzerine bir inceleme. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-8. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/aruiibfdergisi/issue/62680/896596>
- Marozva, G. (2013). Asset liquidity and bank profitability in South Africa. *Corporate Ownership and Control*, 11(1), 745-753. doi: [10.22495/cocv11i1c8art5](https://doi.org/10.22495/cocv11i1c8art5)
- Reis, Ş. Kılıç, G. ve Buğan, M.F. (2016). Banka kârlılığını etkileyen faktörler: Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 21-36, doi:[10.25095/mufad.396715](https://doi.org/10.25095/mufad.396715)
- Simion, D., Stanciu, M. ve Armășelu, S. (2015). Correlation analysis between structure financial system and economic growth in Romania. *Procedia Economics And Finance*, 32(2015), 1332-1341. doi:[10.1016/S2212-5671\(15\)01510-5](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01510-5)
- Yılmaz, E. (2018). Türk bankacılık sektöründe krediler ile mevduatlar arasındaki açığın kaynağı nedir? *Vergi Dünyası Dergisi*, 38(445), 23-30. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=3250946>

EXTENDED SUMMARY

Introduction

Banks, the most important actors of the financial system, collect excess funds in the market and act as intermediaries in transferring them to the units requesting funds. Deposit banks have a special importance in the implementation of countries' monetary policies because they are a part of the money creation process. After the COVID-19 pandemic period in the world, there have been large increases in prices, but this effect is reflected in both the consumer price index (CPI) in our country; It also increased the inflation rate by causing major changes in the domestic producer price index (D-PPI) and exchange rates. According to the high inflation conditions in TAS (IAS) 29 Financial Reporting Standard during High Inflation Periods, high inflation conditions have occurred in our country as of the end of 2022. Taking this situation into consideration, this research aims to examine deposits in order to see the answers to questions such as whether there was a change in the deposits collected by banks during the high inflation period, whether households and businesses directed the funds they had to banks in order to save, and whether companies kept the surplus funds they created while continuing their economic activities in deposit investment at the bank. Credit/deposit ratios and cash flow statements of banks were examined.

Purpose

The purpose of this research is to analyze how high inflation conditions in the Turkish banking sector affect banks' loan deposit rates and cash flow statements. For this purpose, loan/deposit ratios and cash flow tables were examined using the information obtained from the Public Disclosure Platform (PDP) and the financial statement data of the banks for the years 2021, 2022 and June 2023.

Findings

According to the findings, the deposits collected and loans given by public banks were higher than those of other banks. Loan / deposit rates in Public Banks were 0.89 in 2021, 0.79 in 2022 and 0.81 in June 2023. There has been a decrease in the conversion of collected deposits into loans due to the liquidity needs of banks. It has been observed that Vakıflar Bank gives more loans than the deposits it collects. There is a decrease in the Loan/Deposit ratio of Foreign Capital Deposit Banks over the years in 2021, 2022 and June 2023. While the average was 0.80 in 2021, it became 0.78 in 2022 and 0.74 in June 2023. While the average total Loan/Deposit ratio in private and domestic capital deposit banks was 0.82 in 2021, it was 0.78 in 2022. In June, it was 0.76. When the cash flows of the banks within the scope of the review are evaluated, it is generally seen that the net cash flow provided from banking main activities is positive in almost all banks, there is a net cash outflow in investment activities, and in financing activities, there is a net cash outflow in some banks and a net cash inflow in some banks.

Conclusions

When the research results were evaluated, it was determined that especially banks went into debt in order to have sufficient cash at the end of the period in order to avoid cash shortages during the inflation period. It has been observed that the cash outflows made by banks to investment activities mostly arise from purchases of financial instruments that they have to purchase in accordance with the practices of BRSA and Central Banks, and the price changes of most of these consist of securities classified in other comprehensive income and items such as government bonds measured at amortized cost. However, it was observed that there were significant increases

in the deposits collected and loans given by banks in the end-2022 and June 2023 data, but these increases remained below the inflation rate, the loan/deposit ratio was 80-85%, and there was a 3-5% decrease in the rate in the examined period. When the change in banks' cash flows is evaluated according to their cash flow models, it is determined that the second model generally dominates and while there is a net cash inflow from banking activities, there is a net cash outflow due to financial asset purchases in investment activities and a net cash outflow from financing activities. It has been observed that banks implement a policy of reducing liquidity risks by preserving their end-of-period cash assets and try to increase their end-of-period cash assets.

PROS AND CONS OF CORRUPTION TO INCOME INEQUALITY: AN EXTENSIVE LITERATURE SURVEY

Abdulkadir BULUT¹

Ali Tarkan ÇAVUŞOĞLU²

Citation: Bulut, A. ve Çavuşoğlu, A. T. (2023). Pros and cons of corruption to income inequality: an extensive literature survey. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 582-600. doi: 10.17218/hititsbd.1330997

Abstract: Corruption, a universal concept with deep historical roots, permeates societies and has varying implications on the economies. This study reviews the existing literature on corruption, with a particular focus on how corruption shapes income inequality, using an analogy of sand- versus grease-the-wheels hypotheses to explore the positive and negative aspects of corruption. Our aim is to contribute to the corruption literature by presenting theoretical and empirical insights in a clear and traceable manner. Previous studies on the relationship between corruption and income inequality have produced mixed results, which can be attributed to variations in data and methodologies. Some studies show positive associations between corruption and income inequality, while others show negative associations, echoing the controversy surrounding the sand- and grease-the-wheels hypotheses. However, there is also scant research suggesting a non-linear relationship between corruption and income inequality, characterized by an inverted U-shaped pattern. All of these diverse findings have important implications for policymakers, emphasizing the need for comprehensive reforms that address corruption and simultaneously tackle the immediate challenges faced by low-income individuals during the transitional period. In conclusion, this study systematically discusses the implications of these findings for policymakers and researchers, highlighting the relevance of this research for shaping effective policies and further investigations in this field.

Keywords: Corruption, Income Inequality, Income Distribution

Yolsuzluğun Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri: Kapsamlı Bir Literatür Taraması

Atıf: Bulut, A. ve Çavuşoğlu, A. T. (2023). Yolsuzluğun gelir eşitsizliği üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri: kapsamlı bir literatür taraması. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 582-600. doi:10.17218/hititsbd.1330997

Özet: Derin tarihsel köklere sahip evrensel bir kavram olan yolsuzluk, toplumlara nüfuz etmekte ve ekonomiler üzerinde çeşitli etkilere sahip olmaktadır. Bu çalışma "çarkları aşındırma" (sand-the-wheels) ve "çarkları yağlama" (grease-the-wheels) hipotezlerine dayalı bir analogi ile yolsuzluğun gelir dağılımı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin ayırımına odaklanarak yolsuzluk literatürünü

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 21.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.12.2023

¹Corresponding Author, Research Asst., Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, kadirbulut@hitit.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-6351-05830000> | <https://ror.org/01x8m3269>
Sorumlu Yazar, Araştırma Görevlisi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, kadirbulut@hitit.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-6351-05830000> | <https://ror.org/01x8m3269>

² Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, tarkan.cavusoglu@hacettepe.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-9479-9241> | <https://ror.org/04kwvgz42>
Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, tarkan.cavusoglu@hacettepe.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-9479-9241> | <https://ror.org/04kwvgz42>

incelemektedir. Amacımız, teorik ve ampirik çıkarımları açık ve takip edilebilir bir çerçevede sunarak yolsuzluk literatürüne katkıda bulunmaktır. Yolsuzluk ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki üzerine yapılan önceki çalışmalar, veri ve metodolojilerdeki farklılıklara atfedilebilecek karmaşık sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda, yolsuzluk ve gelir eşitsizliği arasında hem pozitif hem de negatif ilişkilerin olduğu bulunmuştur. Nitekim bu durum, "çarkları aşındırma" ve "çarkları yağlama" hipotezlerini çevreleyen tartışmaları yansıtmaktadır. Bununla birlikte, yolsuzluk ve gelir eşitsizliği arasında ters U yapısına sahip doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu öne süren sınırlı sayıda çalışmalar da bulunmaktadır. Tüm bu farklı bulgular yolsuzlukla mücadele ederken aynı zamanda geçiş döneminde düşük gelirli bireylerin karşılaştığı kısa vadeli zorlukları ele alan kapsamlı reformlara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma politika yapımcılar ve araştırmacılar için bu bulguların çıkarımlarını sistematik olarak tartışmak suretiyle etkili politikaların şekillendirilmesi ve bu alanda daha fazla araştırma yapılması hususunda bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yolsuzluk, Gelir Eşitsizliği, Gelir Dağılımı*

1. INTRODUCTION

Reducing income inequality remains a hot topic on the world agenda with almost unanimous political consensus. The phenomenon of widespread and persistent income inequality has raised serious concerns among researchers and policy makers in recent years. Income inequality has multifaceted negative effects on various socioeconomic factors that cannot be explained only by material deprivation. In order to achieve inclusive growth with a fair income distribution, relying only on the indirect outcomes of growth-oriented reforms may not be the main solution. Instead, it is important to develop targeted policies that address the root causes of income inequality.

Given the significance of income inequality as a global concern, policymakers and the mainstream economists have actively engaged in the discussions regarding its causes and underlying structures such as financial development, globalisation, labour market institutions, technological progress, public expenditure, human capital investment, tax policies and institutional quality. This study focuses on the last factor, namely institutional quality, with a special focus on corruption. Tanzi (1998) argues that corruption increases income inequality by allowing the rich to exploit corrupt practices of governments for personal gain, with the less affluent bearing the consequences. Thus, the poor disproportionately bear the burden of corruption. In this framework, corruption is not only a moral issue but also a structural problem that can lead to distortions in income distribution.

While the nexus between these two phenomena may seem intuitively straightforward (more corruption leads to greater income inequality), empirical evidence points to a more complicated relationship. Previous studies examining the relationship between corruption and income inequality have undertaken extensive efforts to understand the relationship between these variables and have produced mixed findings. In other words, these studies have found both positive (Aman Ullah and Ahmad, 2016; Apergis et al., 2010; Bayar and Aytemiz, 2019; Chong and Gradstein, 2007; Dincer and Gunalp, 2008, 2012; Dwiputri et al., 2018; Gupta et al., 2002; Pedauga et al., 2017) and negative (Andres and Ramlogan-Dobson, 2011; Berggren and Bjørnskov, 2020; Dobson and Ramlogan-Dobson, 2010, 2012) relationships between corruption and income inequality. In a sense, these findings reflect the debates surrounding the sand-the-

wheels hypothesis³ and the grease-the-wheels hypothesis⁴. On the other hand, a third group of empirical research with a scant literature integrates the two above-mentioned strands to present a non-monotonic association between corruption and inequality (Chong and Calderón, 2000; Fakir et al., 2017; Li et al., 2000). This association, represented in an inverted U-shape framework in empirical sense, implies a threshold level of corruption until which the control of corruption increases income inequality, and then reduces it above the threshold. This asymmetric structure can be justified in the context of the Kuznets curve theory adapted for the inequality-corruption nexus.

The literature argues that corruption increases income inequality through a number of mechanisms, including reduced economic growth, biased tax systems, high concentration of assets, depletion of resources devoted to poverty alleviation programs and reduced trust in institutions. On the other hand, although there is no obvious theoretical background about whether corruption and the informal economy are substitutes for or complements of each other (Dreher and Schneider, 2010), corruption is presumed to operate as a channel to bypass institutional obstacles and generate favorable impacts through promoting investment, production, and employment within the informal sector. Hence, corruption is assumed to function as a bureaucratic lubricant and improve income distribution (Andres and Ramlogan-Dobson, 2011). Blackburn and Forgues-Puccio (2009) relate this to the extent to which corruption is organised in a country. They argue that when bureaucrats are organised and act as a "joint monopoly", they can internalise the negative externalities arising from unorganised corrupt behaviours. Thus, an organised corruption network can reduce bribe payments compared to an unorganised corruption network and reduce distortions by making it more predictable and may increase the provision of public goods in favour of the poor.

Moreover, the inability to keep pace with the rapid institutional transformations initiated by economic liberalisation policies, especially after the 1980s, may have led to the degeneration of informal activities in production and exchange processes. Corruption, on the other hand, is likely to be one of these informalities that hove into sight either with a motivation to compensate for the welfare costs of the liberal transformation incurred by low income groups or with an acquisitive ambition to increase the present welfare.

All these factors collectively point to a non-linear relationship between corruption and income inequality, akin to the pattern observed in the Kuznets curve, rather than a simple linear relationship between the two variables. In such a case, anti-corruption reforms are likely to reduce income inequality in countries with corruption control above a certain threshold, whereas in regions where corruption is particularly widespread, such reforms may have undesirable consequences and further increase income inequality. However, it is imperative to interpret these assumptions with caution. Such an erroneous assumption that corruption must increase in order to improve income inequality in societies with prevalent corruption risks resulting in inefficient institutional structures and falling into the "low efficiency-bad governance" trap (Andres & Ramlogan-Dobson, 2011, p. 972). In essence, these assumptions underscore the critical need for comprehensive anti-corruption reforms to be coupled with concurrent policies which address the short-term challenges faced by low-income individuals during the transition process, or at the

³ The sand-the-wheels hypothesis argues that corruption hampers economic development in the process (Mauro, 1995; Rose-Ackerman, 1999; Tanzi, 1998) and has even more damaging characteristics under poor governance conditions (Méon and Sekkat, 2005).

⁴ The grease-the-wheels hypothesis, originally proposed by (Leff, 1964), suggests that corruption can have efficiency-enhancing effects by facilitating economic activities. It posits that corruption can expedite transactions and help to bypass bureaucratic barriers, particularly in settings with weak institutions. This perspective treats corruption as a lubricant for economic functioning.

very least, to be meticulously designed to alleviate the detrimental impact on the welfare of lower-income segments.

Understanding the intricate connections between corruption and income inequality is vital for promoting social cohesion, economic stability, and sustainable development. By synthesizing diverse perspectives and findings, we endeavor to make a meaningful contribution to the ongoing discourse on these interconnected issues, and offer insights that may inform more effective and targeted policy interventions.

2. AIM AND METHODOLOGY

Income inequality exerts a multitude of adverse impacts on diverse socioeconomic aspects that extend beyond mere material deprivation, encompassing a complex array of consequences (Alesina & Rodrik, 1994; A. G. Berg & Ostry, 2017; Dabla-Norris ve diğerleri, 2015; Furman & Stiglitz, 1998; Keefer & Knack, 2002; Ostry ve diğerleri, 2014; Schneider, 2016; Stiglitz, 2015). For example, high inequality leads to concentration of decision-making power in the hands of a few, sub-optimal use of human resources, political and economic instability, and the risk of crises (Dabla-Norris et al., 2015, p. 5). In addition, rising inequalities can lead to large economic costs by reducing social capital (trust) (Uslaner & Brown, 2005) and increasing political and social unrest (Barro, 2000). While tackling the multifaceted consequences of inequality is undoubtedly important, it remains critical to identify and address the root causes that generate it in the first place. Although the extensive literature has identified various driving forces underlying income inequality, such as financial development, globalization, labor market institutions, technological progress, public expenditure, human capital investment, and tax policies, this study narrows its focus to institutional quality, particularly addressing the pervasive issue of corruption.

While existing research has highlighted the intricate interplay between corruption and income inequality, a conclusive determination regarding the causal direction remains elusive. In other words, as corruption can worsen inequality within a country, high initial level of inequality may also fuel corruption. This endogeneity between inequality and corruption has been addressed by various scholars. You and Khagram (2005) hypothesize that rising levels of income inequality can foster a social norm in which corruption is perceived as acceptable or justifiable behavior, that corruption is likely to further exacerbate existing inequalities. Therefore, countries are likely to be trapped in vicious cycle of income inequality and corruption. Similarly, Policardo et al. (2019) argue that when the public perceives inequality as unfair, corruption may emerge as an (unjust) reaction to the uneven distribution of income, but the impact of income inequality on corruption could be weaker or stronger based on other variables. Uslaner (2008) suggests that high levels of inequality contribute to decreased trust, fostering an environment conducive to corruption; consequently, the presence of corruption further exacerbates inequality, generating a cycle of mutual reinforcement. However, the prevailing statistical tests for causality clearly lack the robustness researchers seek, evident in the ongoing inconclusive debate surrounding the correlation between corruption and inequality (Aman Ullah and Ahmad, 2016).

The problem of two-way causality poses a significant challenge when analysing the relationship between the variables, but a thorough exploration of the issues stemming from potential endogeneity is beyond the structure and scope of this paper. We aim to pivot the discussion towards elucidating how corruption shapes income inequality rather than vice versa.

The inequality-corruption nexus exhibits a somewhat complicated content either due to differences in empirical findings and their theoretical justifications or due to measurement problems embedded in corruption and income inequality indicators. The purpose of this study is to review the relevant literature and illustrate how corruption affects income distribution in the context of the theory and empirical evidence by providing a traceable knowledge of theoretical and empirical inferences to the interested reader. In this direction, the following parts of the study are designed so as to review the corruption literature by putting a special emphasis on the segregation of the pros and cons of corruption to income distribution, through an analogy based on the sand-versus grease-the-wheels hypotheses.

3. CORRUPTION IS BAD FOR INCOME INEQUALITY

3.1. Theoretical Basis

Corruption can exacerbate income inequality through various mechanisms, with one prominent channel being the negative impact on economic growth. Corruption impedes economic growth by distorting resource allocation (distorting market signals and incentives), encouraging rent-seeking rather than productive activities, increasing production and transaction costs as corruption acts as an additional tax, impairing the functioning of institutions, reducing investment in human and physical capital, and, more importantly, increasing uncertainty in the case of decentralized corruption (Gyimah-Brempong and De Gyimah-Brempong, 2006). Consequently, corruption hampers economic growth and worsens income inequality, as growth disproportionately benefits the lowest quintile of the income distribution (Gupta et al., 2002; Ravallion, 1997) and widens the gap between the rich and the poor.

Corruption deteriorates income inequality also through its impact on the tax system. By enabling the tax evasion and providing excessive exemptions that primarily benefit the elites and well-connected individuals, corruption distorts the fairness of the tax system. This erosion of the tax base leads to a more regressive tax structure, where the burden disproportionately falls on the non-wealthy segments of the society (Blackburn and Forgues-Puccio, 2007; Gyimah-Brempong, 2002; Hindriks et al., 1999). Moreover, government revenue losses due to tax erosion restricts the availability of public funds for essential sectors, such as the healthcare and education sectors, which are crucial for the well-being of the low-income individuals (Blackburn and Forgues-Puccio, 2007). As a result, corruption exacerbates income inequality by perpetuating an unfair tax system and limiting public investments in social services for the disadvantaged. Corruption depletes resources for social programs designed for lower-income groups (Rose-Ackerman, 1999). This occurs when government-funded initiatives intended for the truly needy end up benefiting wealthier segments of the society, or when funds from poverty alleviation programs are misused by individuals with influential connections (Gupta et al., 2002). Even if the overall resources allocated to poverty alleviation programs remain unchanged, corruption can alter the composition of social spending in a manner that disproportionately benefits the wealthy while neglecting the needs of the poor (Andres and Ramlogan-Dobson, 2011; Glaeser et al., 2003). Since individuals with lower incomes rely more heavily on these social services, they are particularly vulnerable to the adverse consequences of corruption.

Corruption widens income inequality also through the concentration of assets among a privileged few. When corruption is prevalent, assets tend to be accumulated by the elite class. In societies where assets are highly concentrated among a selected group, these asset owners can leverage their wealth to influence government policies and derive greater benefits from them. Consequently, individuals receive returns from these policies proportional to their assets, leading

to a higher return for the wealthy elites and exacerbating income inequality (Gupta et al., 2002). Additionally, the use of assets as collateral for investments or borrowing compounds the inequality further, as the poor segments of the society lack access to such collateral instruments (Birdsall and Londoño, 1997; Li et al., 1998).

Finally, the presence of corruption not only results in the misappropriation of resources but also undermines trust and social capital within institutions. Consequently, this lack of trust leads to decreased compliance with laws and regulations. When institutions are perceived as unfair or biased, they fail to ensure equal compliance, thereby exacerbating the pre-existing income inequality (Uslaner, 2006). Individuals become less motivated to participate in the formal economy and invest in their education and business ventures when they perceive that the system favors the privileged and well-connected, thereby, widening income disparities further.

3.2. Empirical Evidence

The collective body of research consistently demonstrates a positive association between higher levels of corruption and increased inequality, employing diverse measures and methodologies across various regions and time frames (see Table 1). A common tendency in the literature is the utilization of the Gini index as a proxy for measuring income inequality. It is a comprehensive summary measure which can capture the distributional disparities within a given population. However, despite its widespread use, the Gini index is subject to various restrictions⁵. Therefore, some studies have used alternative measures, such as the Atkinson index⁶ (Dincer and Gunalp, 2008, 2012; Nel, 2020) and income shares⁷ (Chong and Gradstein, 2007).

Corruption may involve activities such as bribery, embezzlement, nepotism, influence peddling, cronyism and others. As corruption is inherently a secretive activity, it is a challenging task to detect and effectively measure it. A large body of the studies in the corruption literature relies on perception-based measures, such as the Corruption Perceptions Index of the Transparency International (Dwiputri et al., 2018; Gyimah-Brempong and De Gyimah-Brempong, 2006; Gupta et al., 2002), the Control of Corruption Index of the Worldwide Governance Indicators (Bayar and Aytemiz, 2019; Pedauga et al., 2017), and the corruption index of the International Country Risk Guide (Chong and Gradstein, 2007; Ullah and Ahmad, 2016) which are all designed to reveal the awareness level of individuals. However, such measures are inherently prone to bias and have been criticized for serving as imperfect proxies for true levels of corruption (Heywood, 2014; Kurtz and Schrank, 2007; Olken, 2009; Rose-Ackerman and Palifka, 2016; Treisman, 2007). Therefore, some other studies exploit the practical alternatives depending on evidence rather than perception-based measures of corruption (Apergis et al., 2010; Dincer and Gunalp, 2008, 2012; Nel, 2020)⁸. However, evidence-based measures of corruption also have problems concerning the

⁵ For example, it fails to capture the particularities of income distribution, as evidenced by intersecting Lorenz curves among different countries that still yield similar Gini coefficient values (Atkinson, 1970). Furthermore, the Gini coefficient demonstrates excessive sensitivity to changes in the center of the distribution, while being less responsive to variations at the top and bottom (Cobham and Sumner, 2013; Cowell, 2000).

⁶ The Atkinson index is a measure of income inequality that incorporates a sensitivity parameter to emphasize the distributional concerns by weighing income changes among individuals and it can prioritize the impact on the lower or higher end of the income spectrum.

⁷ Inequality metrics like the Gini index and Atkinson index are summary measures, offering an overview of overall inequality, while income shares concentrate on specific segments and provide straightforward evaluation of inequality along the income distribution.

⁸ However, conducting empirical studies using objective cross-country data on the relationship between corruption and income inequality in an international context can be challenging due to the limited availability. As a result, researchers often rely on corruption perception indices as the primary source of information for analyzing corruption across different countries. Despite their limitations, corruption perception indices are widely used because they offer the most accessible and commonly utilized data for cross-country corruption analysis.

definition and types of corruption, and how to score or apply a final ranking to activities (Heywood and Rose, 2014).

The corruption and inequality nexus in the literature has been analyzed with varying country samples. Gupta et al. (2002), Gyimah-Brempong and De Gyimah-Brempong (2006), Ullah and Ahmad (2016), Chong and Gradstein (2007), and Policardo et al. (2019) carry out analyses in multi-country framework. However, some studies conduct the analyses for specific regions, i.e., Gyimah-Brempong (2002) and Adams and Klobodu (2016) for African countries; Dwiputri et al. (2018) for Asian countries; Pedauga et al. (2017) and Bayar and Aytemiz (2019) for Latin American countries, and Apergis et al. (2010), Dincer and Gunalp (2008), and Dincer and Gunalp (2012) for the US states.

Supporting the positive association between the variables of interest, Gupta et al. (2002) argue that corruption undermines the fundamental roles of the government, such as resource allocation, economic stability and income redistribution, which in turn have significant effects on income distribution and poverty levels to varying degrees, both directly and indirectly. The authors find that an increase of one standard deviation (equivalent to 2.52 points on a scale of 0 to 10) in a country's corruption index is associated with an 11-point rise in the Gini coefficient. These findings align with the political economy perspective, suggesting that the benefits of corruption primarily accrue to affluent individuals with better connections. Gyimah-Brempong and De Gyimah-Brempong (2006) find that a standard deviation increase in corruption levels leads to a rise in inequality by 0.05 points in OECD economies, 0.14 points in Asian countries, 0.25 points in African countries, and 0.33 points in Latin American countries, with the positive relationship between corruption and income distribution being particularly more pronounced in the latter region. These results reveal significant regional variations, indicating that differences in the nature of corruption, rather than the differences in corruption levels only, may contribute to the observed disparities. Consequently, addressing corruption and its impact on inequality may require tailored policies that consider the nature of corruption within specific regions. In a more recent study by Ullah and Ahmad (2016), they arrive at a comparable finding, namely, a one standard deviation increase in the corruption index, equivalent to 3.73 points on a scale of 0 to 12, corresponds to a 1.3 percentage point increase in the Gini coefficient. The authors suggest that anti-corruption policies not only combat corruption but also contribute to improving income distribution.

Chong and Gradstein (2007) developed a theoretical model and tested it by using a cross-section sample of 121 countries in order to analyze the relationship between institutional quality (including corruption) and inequality. Their findings revealed a reciprocal relationship between corruption and inequality, indicating that corruption exacerbates inequality while inequality also exacerbates corruption. This relationship is commonly referred to as the corruption-inequality trap. Policardo et al. (2019) study the causality between the corruption-income inequality nexus in 34 OECD countries. Their empirical analysis also supports the notion of a mutual reinforcing influence between corruption and inequality, establishing a vicious cycle.

Two empirical studies, conducted by Gyimah-Brempong (2002) and Adams and Klobodu (2016), delve into the correlation between corruption and income inequality specifically in African countries. The former study reveals that corruption indirectly exacerbates inequality, primarily through its detrimental impact on economic growth, leading to disproportionate burdens on low-income individuals. Similarly, Adams and Klobodu (2016) find significant negative coefficients for controlling corruption, indicating that anti-corruption efforts contribute to reducing inequality. Consequently, their research suggests that promoting transparency in governance and

implementing measures to combat corruption can play a crucial role in mitigating income inequality in Sub-Saharan Africa.

Focusing exclusively on Asian countries, Dwiputri et al. (2018) conducted an analysis of the relationship between corruption and inequality in the Ramsey Growth model framework. Their empirical findings confirm the positive association between corruption and higher levels of inequality. Moreover, their study emphasizes the reciprocal nature of this relationship in the Asian context, corroborating the earlier findings of Chong and Gradstein (2007). The implications of these findings underscore the significance of addressing corruption and reducing income inequality as essential components for fostering inclusive and equitable development in the region.

Latin America stands out as a region where discussions on the relationship between corruption and inequality are highly divisive. This debate primarily stems from the significant presence of a large informal economy in the region. Contrary to the traditional argument, Dobson and Ramlogan-Dobson (2010) and Andres and Ramlogan-Dobson (2011) argue that there exists a trade-off between corruption and inequality when considering the informal economy in Latin America. In other words, they posit that lower corruption is associated with increased income inequality. However, a more recent study conducted by Pedauga et al. (2017) in 18 Latin American countries presents findings that contradict the aforementioned perspective, indicating that corruption actually exacerbates income inequality. More specifically, their research reveals that a one standard deviation improvement in the Control of Corruption index and the Corruption Perceptions Index (CPI) corresponds to a decrease of 1.5 and 0.5 points, respectively, in the Gini index. Along a similar line, Bayar and Aytemiz (2019) study the interaction between the misery index, corruption and income inequality in 11 Latin American countries. Their results also reveal a positive relationship between the variables. Moreover, the causality test provides evidence of a bidirectional causality between income inequality and corruption. In overall, the relationship between corruption and inequality in Latin America appears to be complex, necessitating further research to gain a comprehensive understanding of the dynamics.

Apergis et al. (2010) and Dincer and Gunalp (2012) have investigated the impact of corruption on income inequality across states in the US. In these studies, a narrower definition of corruption is used based on objective (non-perception-based) measures of corruption, in particular relying on the number of government officials convicted for corruption-related crimes in each state. These studies consistently find a positive relationship between the relevant variables, suggesting that states with higher levels of corruption tend to exhibit higher levels of income inequality. Furthermore, Dincer and Gunalp (2008) and Dincer and Gunalp (2012) have used alternative measures of inequality besides the Gini coefficient. In particular, employing the Atkinson index with varying degrees of inequality aversion, these studies find that the estimated coefficients for corruption demonstrate an upward trend as the inequality aversion parameter increases. This suggests that the impact of corruption on the lower tail of the income distribution intensifies as sensitivity to inequality increases.

Table 1. The Literature on The Positive Relationship Between Inequality and Corruption

Author(s)	Period	Sample	Data	Methods
Mixed Sample Data				
Gupta et al. (2002)	1980-1997	38 countries	C: CPI and Corruption index from ICRG INQ: Gini from Deininger and Squire's (1996)	OLS and IV
Gyimah-Brempong and De Gyimah-Brempong (2006)	1980-1998	61 countries	C: CPI, BI and BE INQ: Gini coefficient from (Deininger and Squire 1996)	2SLS
Chong and Gradstein (2007)	1960-2000	121 countries	C: Corruption index from ICRG INQ: Gini coefficient from (Deininger and Squire 1996) and Income shares	System GMM and Panel VAR
Ullah and Ahmad (2016)	1984-2012	71 countries	C: Corruption index from ICRG INQ: Gini coefficient from (Deininger and Squire 1996)	GMM and REM
Policardo et al. (2019)	1995-2011	34 OECD countries	C: CPI INQ: Gini index	Granger causality and Dumitrescu and Hurlin (2012) tests
Africa				
Gyimah-Brempong (2002)	1993-1999	21 African countries	C: CPI INQ: Gini coefficient from (Deininger and Squire 1996)	OLS, IV, and LIML
Adams and Klobodu (2016)	1985-2011	21 African countries	C: Corruption index from ICRG and transparency index from Williams (2011) INQ: Gini coefficient from SWIID	PMG
Asia				
Dwiputri et al. (2018)	Different periods for each country	14 Asian countries	C: CPI INQ: Gini index from WB	OLS, Tobit, and Two Stage Least Square 2SLS
Latin America				
Pedauga et al. (2017)	1996-2012	18 Latin American countries	C: CCI from WGI and CPI INQ: Gini coefficient from SWIID	OLS, FE and Generalized mixed models with measurement error (ME)
Bayar and Aytemiz (2019)	2002-2014	11 Latin American countries	C: Control of Corruption index from WGI INQ: Gini index from WB	Westerlund and Edgerton (2007), LM bootstrap panel cointegration and Kónya (2006) bootstrap panel Granger causality tests
The U.S.A				
Dincer and Gunalp (2008)	1981-1997	50 states of U.S.A.	C: The number of government officials convicted in a state for crimes of corruption from the Justice Department's "Report to Congress on the Activities and Operations of the Public Integrity Section". INQ: Gini Index, SDL (standard deviation of the logarithms), RMD (relative mean deviation) and the coefficient of variation (CV) and Atkinson indexes	OLS, IV and Maximum Likelihood (ML)
Dincer and Gunalp (2012)	1981-1997	48 states of the U.S.A.	C: The number of government officials convicted in a state for crimes related to corruption in a year from the Justice Department's "Report to Congress on the Activities and Operations of the Public Integrity Section" INQ: Gini index and Atkinson indexes	System GMM
Apergis et al. (2010)	1980-2004	50 states of the U.S.A.	C: The number of government officials convicted in a state for crimes related to corruption in a year from the Justice Department's "Report to Congress on the Activities and Operations of the Public Integrity Section" INQ: Gini index from the U.S. Census Bureau	Panel cointegration test by Pedroni and Granger-causality test

Source: Own elaboration

Note: C represents the variable used to measure corruption: CCI- Control of Corruption Index; CPI- Corruption Perception Index; ICRG- International Country Risk Guide; PRS- Political Risk Service's; BI- Business Index; BE- Bureaucratic Efficiency. INQ represents the variable used to measure income inequality: WB- World Bank; SWIID- Standardize World Income Inequality Database; WIID- United Nations World Income Inequality Database; OLS stands for Ordinary Least Square; LIML- Limited information maximum likelihood; IV- Instrument Variable; GMM- Generalized Method of Moments; FE- Fixed Effects; RE- Random Effects; 2SLS- Two-Stage Least Squares.

4. CORRUPTION IS GOOD FOR INCOME INEQUALITY

4.1. Theoretical Basis

As Dreher and Schneider (2010, p. 217) hypothesize, corruption and the informal economy are complements in low-income countries. Their hypothesis relies on the arguments of Johnson et al. (1997), Hindriks et al. (1999) and Hibbs and Piculescu (2005). In these arguments, corruption is deemed as an incentive increasing the size of the unofficial economic activities. Thus, corruption appears to be both a "... form of taxation and regulation" which drives entrepreneurs underground and a governance failure where "... bureaucrats can overlook unofficial production in exchange for a bribe" or where tax inspectors "... underreports the tax liability of the tax payer in exchange for a bribe". In this context, the presence of a large informal economy in certain regions provides job opportunities and income sources for individuals who are the part of the poorest segments of the society. Many of these individuals lack the qualifications to secure employment in the formal economy. Institutional barriers and discrimination can further hinder their access to formal job opportunities. As firms in the informal sector operate outside of regulatory frameworks, their operational costs remain low. However, when compliance with rules and regulations is enforced through institutional reforms and anti-corruption measures, businesses in the formal sector face higher operational costs, reduced profits, and potential job losses.

Another mitigating effect of the corruption on income inequality operates through the provision of special government projects, which can improve the well-being of non-wealthy individuals while inadvertently promoting corruption. Some public projects are specifically designed to benefit the poor, providing them with essential services and creating job opportunities. However, as institutional reform policies are implemented, corrupt practices in project allocation decrease. Government projects undergo stricter evaluation processes and competitive bidding, leading to the exclusion of projects that may be economically viable but tainted by corruption. The mechanisms that previously facilitated the functioning of the system for those operating in the informal economy, acting as a lubricant, become less effective under a more stringent institutional framework (Chong and Calderón, 2000).

Blackburn and Forgues-Puccio (2009) relate this to the extent to which corruption is organised in a country. In their model, based on the argument of Shleifer & Vishny (1993), they argue that when bureaucrats are organised and act as a "joint monopoly", they can internalise the negative externalities arising from unorganised corrupt behaviours. Thus, an organised corruption network can reduce bribe payments compared to an unorganised corruption network and reduce distortions by making it more transparent and predictable and may increase the provision of public goods in favour of the poor.

In sum, a weak institutional setup creates an environment conducive to corruption and fuels the expansion of the informal economy. In such cases, the formal sector's production is substituted by the informal sector. Consequently, corrupt activities may appear to help overcome institutional obstacles and facilitate production, employment, and investment. However, it is important to note that allowing corruption to grow as a means of reducing inequality can lead countries into a low productivity and bad governance trap (Andres and Ramlogan-Dobson, 2011). In this context, the point emphasized here is that when implementing anti-corruption measures, especially in countries where corruption is entrenched and part of the system, the potential effects of corruption on income inequality should not be ignored.

4.2. Empirical Evidence

Contrary to the conventional wisdom, certain empirical research has revealed a counterintuitive finding regarding the relationship between inequality and corruption. More specifically, several studies have identified a negative association between the variables of interest, indicating that higher levels of corruption are actually linked to lower levels of inequality (see Table 2). This unexpected result challenges the prevailing notion that corruption exacerbates inequality and highlights the need for a nuanced understanding of the dynamics between these two factors.

Andres and Ramlogan-Dobson (2011) and Dobson and Ramlogan-Dobson (2010) investigate the connection between income inequalities in 19 Latin American countries during a similar time period. Their research reveals an inverse relationship between inequality and corruption in Latin American countries, suggesting that corruption can contribute to reducing income inequalities and serve as a means of pro-poor redistribution. In a similar vein, Dobson and Dobson (2012) tested the informal sector hypothesis by employing data on a large sample of countries. They confirm that the informal economy is conditional on the relationship between inequality and corruption, especially in Latin American countries. More specifically, the marginal effect of corruption turns out to be negative when the size of the informal economy increases. Kar and Saha (2012) conducted a study in 19 Asian countries to examine the same hypothesis. They also confirm that the informal sector plays a conditional role in the inequality-corruption nexus, namely income inequality tends to decrease with the presence of larger informal sectors. These studies posit that corruption's role in reducing inequality lies in its ability to facilitate entrepreneurial activities by helping entrepreneurs navigate institutional barriers, particularly within the informal sector. Hence, the implementation of anti-corruption policies may inadvertently exacerbate rather than alleviate existing levels of inequality (Dobson and Ramlogan-Dobson, 2012).

Nel (2020) emphasizes that the context-sensitive nature of the relationship between inequality and corruption extends beyond Latin American or Asian countries to other regions as well. By utilizing direct evidence of bribery in 106 industrialized and industrializing countries, he examines the impact of corruption on inequality and identifies the role of regulatory quality as a conditional factor. The findings of the study reveal that in the presence of weak institutional frameworks, bribery related to entrepreneurship can lead to an increase in the income share of the bottom 40 percent in up to 25% of the states included in the sample, thereby reducing disposable income inequality. He emphasizes the importance of understanding the constraints and incentives that drive individuals to resort to bribery as a means of survival. Berggren and Bjørnskov (2020) explore the impact of corruption, as measured by the V-Dem corruption index, on income inequalities using several measures such as income and consumption quintiles, Gini coefficients and Theil index across 145 countries. Their findings also provide evidence of a negative association between corruption and income inequality. They propose that non-wealthy individuals may benefit from corruption to a greater extent than elites. This observation is attributed to two potential explanations. First, the poor may be more successful in evading regulations and taxes than the rich. Second, the rich consciously or unconsciously utilize their de facto authority in favor of the poor, possibly as a strategic maneuver to preserve their own positions of power.

Table 2. The Literature on The Negative Relationship Between Inequality and Corruption

Author(s)	Period	Sample	Data	Methods
Latin American Countries				
Andres and Ramlogan-Dobson (2008)	1981-2000	19 Latin American countries	C: Corruption index from ICRG INQ: Gini Coefficient from WIID	FE and IV
Dobson and Ramlogan-Dobson (2010)	1984-2003	19 Latin American countries	C: Corruption index from ICRG INQ: Gini Coefficient from WIID and the share of income in the lowest quintile	FE and IV
Andres and Ramlogan-Dobson (2011)	1982-2002	19 Latin American countries	C: Corruption index from ICRG and CPI INQ: Gini Coefficient from WIID and the share of income in the lowest quintile	FE
Asia				
Kar and Saha (2012)	1995-2008	19 Asian countries	C: CPI and Corruption index from ICRG INQ: Gini coefficient from WIID	PLS, FE and 2SLS
Mixed Sample Data				
Nel (2020)	2004-2015	106 countries	C: Bribery data from Global Corruption Barometer (GCB) INQ: Gini, Atkinson, income share of Bottom 40% from the Global Consumption and Income Program	OLS
Dobson and Ramlogan-Dobson (2012)	2000-2004	140 countries	C: Corruption index from ICRG and CPI INQ: Gini Coefficient from WIID and the share of income in the lowest quintile	OLS, RE, IV and LIML
Berggren and Bjørnskov (2020)	1960-2014	145 countries	C: The V-Dem corruption index INQ: Income and consumption quintiles, Gini coefficient and Theil index from the Göttingen Consumption and Income Project	OLS with two-way fixed effects

Source: Own elaboration

Note: C represents the variable used to measure corruption: CCI- Control of Corruption Index; CPI- Corruption Perception Index; ICRG - International Country Risk Guide; PRS- Political Risk Service's; INQ represents the variable used to measure income inequality: WB- World Bank; SWIID- Standardize World Income Inequality Database; WIID- United Nations World Income Inequality Database. OLS stands for Ordinary Least Square; LIML- Limited information maximum likelihood; IV- Instrument Variable; GMM- Generalized Method of Moments; FE- Fixed Effects; RE- Random Effects; 2SLS- Two-Stage Least Squares, PLS- Panel Least Square.

5. CORRUPTION IS “NOT ALWAYS” GOOD FOR INCOME INEQUALITY

Unlike the literature presented above, some research provide evidence on the presence of a non-monotonic relationship between corruption and income inequality, pointing out that corruption affects inequality in an inverted U-shape pattern (see Table 3). That is, below a given threshold level of corruption inequality declines with corruption and then begins to increase above that threshold. Hence, the theoretical basis of this non-monotonic dynamics relies upon the combination of the two literature strands depicted in previous sections.

5.1. Empirical Evidence

Li et al. (2000) analyze the relationship between corruption, inequality, and economic growth using a panel dataset comprising 48 countries from Latin America, Asia, and OECD countries. They observe a quadratic relationship between corruption and inequality. They find that extraordinarily low and high levels of corruption are associated with lower levels of inequality, while intermediate levels of corruption correspond to higher levels of inequality. More specifically, their results suggest that corruption begins to alleviate inequality when the corruption index exceeds 2.91, on a scale of 0 (least corrupt) to 6 (most corrupt). Chong and Calderón (2000) investigate the effect of institutional quality, one dimension of which is corruption, on income

inequality in a sample of 105 countries over a comparable time period. Consistent with previous research, they find evidence of a non-linear association between the variables of interest. However, it is worth noting that when they only use corruption as an individual institutional quality measure, even though the inverse U-curve pattern persists, the coefficients are not statistically significant.

Chong and Calderón (2000) hypothesize that institutional reforms can impose significant initial costs, particularly on the informal or underground sector in less developed countries. Reforms that aim at reducing corruption and improving institutional functioning may disrupt the existing transactional system of the informal economy and impose additional burdens such as new taxes, restrictions, norms, and increased policing. As a result, the income of individuals in the informal sector, who are predominantly among the poorest, may temporarily decline, leading to higher income inequality. However, formal sectors benefit from the reforms and experience initial gains. As the informal economy adapts and the large initial gains diminish, inequality is expected to decrease in the long run. This non-monotonic structure can be justified in the context of the Kuznets-curve theory adapted for the inequality-corruption nexus.

Fakir et al. (2017) conducted an investigation into the non-linear influence of corruption on inequality, utilizing a sample of up to 78 countries. Their study reinforces the notion of a non-linear association between corruption and inequality. Notably, Fakir et al. (2017) identify a threshold level of Corruption Perceptions Index (CPI) scores above 64.4, beyond which corruption starts to exhibit positive effects on inequality. They speculate that as corruption decreases initially, there is a corresponding decline in bureaucratic levels. This may facilitate business operations by reducing the risk of illicit rent-seeking behavior from government officials, potentially leading to increased returns on business investments and contributing to higher levels of inequality. However, beyond a certain corruption threshold (CPI score of 64.4), the authors propose that higher-level corruption may decline, enabling income redistribution and potentially reducing the income inequality. This could lead to lower inequality, as the redistribution of incomes becomes possible. Hence, inequality may only decline after a certain threshold level of corruption.

Table 3. The Literature on The Non-Linear Relationship Between Inequality and Corruption

Author(s)	Period	Sample	Data	Methods
Li et al. (2000)	1982-1994	48 countries	C: Corruption index by PRS INQ: Gini coefficient from Deininger and Squire (1996)	OLS and 2SLS
Chong and Calderon (2000)	1982-1995	105 countries	C: Corruption index from ICRG INQ: Gini coefficient from Deininger and Squire (1996), income shares	GMM
Fakir et al. (2017)	2000-2011	78 countries	C: CPI INQ: Net Gini from SWIID and top 10% income share	OLS, IV, 2SLS and Quantile regression

Source: Own elaboration

Note: C represents the variable used to measure corruption: CPI- Corruption Perception Index; ICRG- International Country Risk Guide; PRS- Political Risk Service's. INQ represents the variable used to measure income inequality: SWIID- Standardize World Income Inequality Database; OLS stands for Ordinary Least Square; IV- Instrument Variable; GMM- Generalized Method of Moments; 2SLS- Two-Stage Least Squares.

6. CONCLUSION

Income inequality remains a persistent and urgent problem with negative impacts on a wide range of socio-economic factors beyond material deprivation. Relying solely on growth-oriented reforms to reduce income inequality may not be the primary solution. Instead, it is important to develop

targeted policies that address the root causes of income inequality. The existing literature has identified various causal factors and driving forces underlying income inequality. This paper systematically explores how corruption, a key indicator of institutional weakness, shapes income inequality in analogy with the distinction involved in the sand- and grease-the-wheels hypotheses.

While the link between these two phenomena may seem intuitively straightforward - increased corruption directly leads to higher inequality- the existing literature on the inequality-corruption nexus presents mixed evidence, varying with respect to the particularities of the data and methodologies employed. Studies find both positive and negative associations between corruption and income inequality, which imply a controversy analogous to the one put forth by the sand- and grease-the-wheels hypotheses. Additionally, some research points out the presence of a non-linear relationship, accommodating both hypotheses along the curvature of an inverted U-shaped pattern, similar to Kuznets' hypothesis.

The fight against corruption is crucial for addressing income inequality, as evidenced in the large part of the studies which found positive associations between the variables. In other words, this emphasizes the necessity for proactive measures aimed at reducing corruption, such as strengthening institutions, building capacity, and promoting transparency and accountability. Such actions can serve as an effective tool in reducing income inequality.

On the other hand, although the primary objective is to eliminate or minimize corruption, if corruption is high and organized, implementing anti-corruption measures alone may not always yield the desired outcomes (as indicated by studies demonstrating a negative or U-shaped relationship). Therefore, rather than one-size-fits-all solutions, the characteristic structure of countries should be carefully considered when formulating reforms to tackle corruption and these efforts should be complemented by simultaneous policies directly empowering lower-income segments to increase their productivity. In this context, governments can promote inclusive economic growth by prioritizing effective fiscal policies. These policies should ensure equal access to education and healthcare, support small businesses, encourage entrepreneurship, and create employment opportunities, thus establishing a fair playing field for all individuals.

In conclusion, understanding of the link between corruption and income inequality is multifaceted and context-specific. It is essential to consider the interplay of various mechanisms and the dynamics of institutional reforms.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	21 Temmuz 2023 29 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Abdulkadir BULUT (%50), Tarkan ÇAVUŞOĞLU(%50)
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	21 July 2023 29 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Abdulkadir BULUT (50%), Tarkan ÇAVUŞOĞLU(50%)
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The authors declare that there is no conflict of interest.
Grant Support	The authors received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

REFERENCES | KAYNAKÇA

- Adams, S. and Klobodu, E.K.M. (2016). Financial development, control of corruption and income inequality. *International Review of Applied Economics*, 30(6), 790–808. doi:10.1080/02692171.2016.1208740
- Aman Ullah, M. and Ahmad, E. (2016). Inequality and Corruption: Evidence from Panel Data. *Forman Journal of Economic Studies*, 12, 1–20. doi:10.32368/FJES.20161201
- Andres, A.R. and Ramlogan-Dobson, C. (2011). Is Corruption Really Bad for Inequality? Evidence from Latin America. *Journal of Development Studies*, 47(7), 959–976. doi: 10.1080/00220388.2010.509784
- Apergis, N., Dincer, O.C., and Payne, J.E. (2010). The relationship between corruption and income inequality in U.S. states: Evidence from a panel cointegration and error correction model. *Public Choice*, 145(1–2), 125–135. doi: 10.1007/s11127-009-9557-1
- Atkinson, A.B. (1970). On the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory*, 2(3), 244–263. doi: 10.1016/0022-0531(70)90039-6
- Bardhan, P. (1997). Corruption and Development: A Review of Issues. *Journal of Economic Literature*, 35(3), 1320–1346. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2729979>
- Bayar, Y. and Aytemiz, L. (2019). The Misery Index, Corruption and Income Inequality in Latin American Countries: A Panel Cointegration and Causality Analysis. *Scientific Annals of Economics and Business*, 66(3), 309–319. doi: 10.47743/saeb-2019-0024
- Berggren, N. and Bjørnskov, C. (2020). Corruption, judicial accountability and inequality: Unfair procedures may benefit the worst-off. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 170, 341–354. doi: 10.1016/j.jebo.2019.12.010
- Birdsall, N. and Londoño, J.L. (1997). Asset inequality matters: An assessment of the World Bank's approach to poverty reduction. *The American Economic Review*, 87(2), 32–37. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v87y1997i2p32-37.html>
- Blackburn, K. and Forgues-Puccio, G.F. (2007). Distribution and development in a model of misgovernance. *European Economic Review*, 51(6), 1534–1563. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/a/eee/eecrev/v51y2007i6p1534-1563.html>
- Blackburn, K. and Forgues-Puccio, G.F. (2009). Why is corruption less harmful in some countries than in others?. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 72(3), 797–810. doi:10.1016/j.jebo.2009.08.009
- Chong, A. and Calderón, C. (2000). Institutional Quality and Income Distribution. *Economic Development and Cultural Change*, 48(4), 761–786. doi: 10.1086/452476
- Chong, A. and Gradstein, M. (2007). Inequality and institutions. *The Review of Economics and Statistics*, 89(3), 454–465. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/40043041>
- Cobham, A. and Sumner, A. (2013). Is it all about the tails? The Palma measure of income inequality. *Center for Global Development Working Paper*, 343. Retrieved from: <https://www.cgdev.org/publication/it-all-about-tails-palma-measure-income-inequality>
- Cowell, Frank A. (July 1998). Measurement of Inequality (Published in *Handbook of Income Distribution*, a B Atkinson and F Bourguignon (Eds), 1998). LSE STICERD Research Paper No. 36. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=1094782>
-

-
- Dincer, O.C. and Gunalp, B. (2008). Corruption, Income Inequality, and Poverty in the United States. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.1158446
- Dincer, O. C., and Gunalp, B. (2012). Corruption and Income Inequality in the United States. *Contemporary Economic Policy*, 30(2), 283–292. doi: 10.1111/j.1465-7287.2011.00262.x
- Dobson, S., and Ramlogan-Dobson, C. (2010). Is there a trade-off between income inequality and corruption? Evidence from Latin America. *Economics Letters*, 107(2), 102–104. doi: 10.1016/j.econlet.2009.12.038
- Dobson, S., and Ramlogan-Dobson, C. (2012). Why is Corruption Less Harmful to Income Inequality in Latin America? *World Development*, 40(8), 1534–1545. doi: 10.1016/j.worlddev.2012.04.015
- Dreher, A., and Schneider, F. (2010). Corruption and the shadow economy: An empirical analysis. *Public Choice*, 144, 215–238. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/40661057>
- Dwiputri, I. N., Arsyad, L., and Pradiptyo, R. (2018). *The corruption-income inequality trap: A study of Asian countries*. Economics Discussion Papers. Retrieved from: <https://www.econstor.eu/handle/10419/184922>
- Fakir, A.M.S., Ahmad, A.U., Hosain, K.M.M., Hossain, M.R., and Gani, R.S. (2017). The comparative effect of corruption and Piketty's second fundamental law of capitalism on inequality. *Economic Analysis and Policy*, 55, 90–105. doi: 10.1016/j.eap.2017.04.006
- Glaeser, E., Scheinkman, J., and Shleifer, A. (2003). The injustice of inequality. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 199–222. doi: 10.1016/S0304-3932(02)00204-0
- Gupta, S., Davoodi, H., and Alonso-Terme, R. (2002). Does corruption affect income inequality and poverty? *Economics of Governance*, 3, 23–45. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9876.pdf>
- Gyimah-Brempong, K. (2002). Corruption, economic growth, and income inequality in Africa. *Economics of Governance*, 3(3), 183–209. doi: 10.1007/s101010200045
- Gyimah-Brempong, K., and De Gyimah-Brempong, S. M. (2006). Corruption, Growth, and Income Distribution: Are there Regional Differences? *Economics of Governance*, 7(3), 245–269. doi: 10.1007/s10101-005-0008-2
- Heywood, P.M. (2014). Measuring corruption: Perspectives, critiques and limits. In *Routledge handbook of political corruption* (pp. 136–153). London: Routledge
- Heywood, P.M., and Rose, J. (2014). "Close but no Cigar": The measurement of corruption. *Journal of Public Policy*, 34(3), 507–529. doi: 10.1017/S0143814X14000099
- Hindriks, J., Keen, M., and Muthoo, A. (1999). Corruption, extortion and evasion. *Journal of Public Economics*, 74(3), 395–430. doi: 10.1016/S0047-2727(99)00030-4
- Johnston, M. (2005). *Syndromes of corruption: Wealth, power, and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Keefer, P. and Knack, S. (1997). Why don't poor countries catch up? A cross-national test of an institutional explanation. *Economic Inquiry*, 35(3), 590–602. doi: 10.1111/j.1465-7295.1997.tb02035.x
-

- Kurtz, M.J. and Schrank, A. (2007). Growth and governance: Models, measures, and mechanisms. *The Journal of Politics*, 69(2), 538–554. doi: 10.1111/j.1468-2508.2007.00549.x
- Leff, N.H. (1964). Economic development through bureaucratic corruption. *American Behavioral Scientist*, 8(3), 8–14. doi: 10.1177/000276426400800303
- Li, H., Squire, L., and Zou, H. (1998). Explaining international and intertemporal variations in income inequality. *The Economic Journal*, 108(446), 26–43. doi: 10.1111/1468-0297.00271
- Li, H., Xu, L.C., and Zou, H. (2000). Corruption, income distribution, and growth. *Economics and Politics*, 12(2), 155–182. doi: 10.1111/1468-0343.00073
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681–712. doi: 10.2307/2946696
- Mauro, P. (1998). Corruption and the composition of government expenditure. *Journal of Public Economics*, 69(2), 263–279. doi: 10.1016/S0047-2727(98)00025-5
- Méon, P.-G. and Sekkat, K. (2005). Does corruption grease or sand the wheels of growth? *Public Choice*, 122, 69–97. doi: 10.1007/s11127-005-3988-0
- Nel, P. (2020). When bribery helps the poor. *Review of Social Economy*, 78(4), 507–531. doi: 10.1080/00346764.2019.1618482
- Olken, B.A. (2009). Corruption perceptions vs. Corruption reality. *Journal of Public Economics*, 93(7–8), 950–964. doi: 10.1016/j.jpubeco.2009.03.001
- Pedauga, L.E., Pedauga, L.D., and Delgado-Márquez, B.L. (2017). Relationships between corruption, political orientation, and income inequality: Evidence from Latin America. *Applied Economics*, 49(17), 1689–1705. doi: 10.1080/00036846.2016.1223830
- Pellegrini, L. and Gerlagh, R. (2004). Corruption's effect on growth and its transmission channels. *Kyklos*, 57(3), 429–456. doi: 10.1111/j.0023-5962.2004.00261.x
- Policardo, L., Sanchez Carrera, E. J., and Risso, W.A. (2019). Causality between income inequality and corruption in OECD countries. *World Development Perspectives*, 14, 100102. doi: 10.1016/j.wdp.2019.02.013
- Ravallion, M. (1997). Can high-inequality developing countries escape absolute poverty? *Economics Letters*, 56(1), 51–57. doi: 10.1016/S0165-1765(97)00117-1
- Rose-Ackerman, R. 1997. "The Political Economy of Corruption." In *Corruption and the Global Economy*. Edited by K. A. Elliott, 31–60. Washington, DC: Institute for International Economics
- Rose-Ackerman, S. (1999). Political corruption and democracy. *Conn. J. Int'l L.*, 14, 363. Retrieved from: <https://openyls.law.yale.edu/handle/20.500.13051/4975>
- Rose-Ackerman, S., and Palifka, B. J. (2016). *Corruption and government: Causes, consequences, and reform*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tanzi, V. (1998). Corruption around the world: Causes, consequences, scope, and cures. *Staff Papers*, 45(4), 559–594. doi: 10.2307/3867585

Treisman, D. (2007). What have we learned about the causes of corruption from ten years of cross-national empirical research? *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 10, 211–244. doi: 10.1146/annurev.polisci.10.081205.095418

Uslaner, E.M. (2006). *Corruption and inequality*. WIDER Research Paper. doi:10.1057/9781137427649_7

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Gelir eşitsizliği, maddi yoksunluğun ötesinde çok çeşitli sosyo-ekonomik faktörler üzerinde olumsuz etkileri olan kalıcı ve acil bir sorun olmaya devam etmektedir. Gelir eşitsizliğini azaltmak için yalnızca büyüme odaklı reformlara güvenmek birincil çözüm olmayabilir. Bunun yerine, gelir eşitsizliğinin temel nedenlerini ele alan hedefe yönelik politikalar geliştirmek önemlidir. Mevcut literatür, gelir eşitsizliğinin altında yatan çeşitli nedensel faktörleri ve itici güçleri tanımlamaktadır. Bu çalışma, kurumsal zayıflığın önemli bir göstergesi olan yolsuzluğun gelir eşitsizliğini nasıl şekillendirdiğini, çarkları aşındırma ve çarkları yağlama hipotezlerinde yer alan ayrıma benzer şekilde sistematik olarak ele almaktadır.

Bu iki olgu arasındaki bağlantı sezgisel olarak basit görünse de - artan yolsuzluk doğrudan daha yüksek eşitsizliğe yol açar - eşitsizlik-yolsuzluk bağlantısına ilişkin mevcut literatür, kullanılan veri ve metodolojilerin özelliklerine göre değişen karmaşık kanıtlar sunmaktadır. Çalışmalar yolsuzluk ve gelir eşitsizliği arasında hem pozitif hem de negatif ilişkiler bulmaktadır ki bu da çarkları aşındırma ve çarkları yağlama hipotezlerinin ortaya koyduğuna benzer bir tartışmayı çağrıştırmaktadır. Ayrıca bazı araştırmalar, Kuznets'in hipotezine benzer şekilde ters U şeklindeki her iki hipotezi de barındıran doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Tüm bu farklı bulgular yolsuzlukla mücadele ederken aynı zamanda geçiş döneminde düşük gelirli bireylerin karşılaştığı kısa vadeli zorlukları ele alan kapsamlı reformlara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu anlamda, incelenen çalışmaların büyük bir kısmında değişkenler arasında pozitif ilişkiler bulunmasının da ortaya koyduğu gibi, yolsuzlukla mücadele gelir eşitsizliğinin giderilmesi için hayati önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, bu durum kurumların güçlendirilmesi, kapasitenin geliştirilmesi, şeffaflık ve hesap verebilirliğin teşvik edilmesi gibi yolsuzluğun azaltılmasına yönelik proaktif tedbirlerin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu tür eylemler gelir eşitsizliğini azaltmada etkili bir araç olarak hizmet edebilir.

Öte yandan, temel amaç yolsuzluğu ortadan kaldırmak veya en aza indirmek olsa da, yolsuzluğun yüksek ve organize olması durumunda, yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin tek başına uygulanması her zaman arzu edilen sonuçları vermeyebilir (negatif veya U şeklinde ilişki bulan çalışmalarda gösterildiği gibi). Dolayısı ile yolsuzluk mücadelelerine yönelik reformlar hazırlanırken ülkelerin karakteristik yapısı dikkatle okunmalı ve eş zamanlı politikalar ile doğrudan alt kesim gruplarının üretkenliğini artıracak politikalara da yer verilmelidir. Bu anlamda, hükümetler yolsuzlukla mücadele önlemleri alırken, eğitim ve sağlık hizmetlerine eşit erişim sağlayan, küçük işletmeleri destekleyen, girişimciliği teşvik eden ve istihdam fırsatları oluşturan etkili mali politikalara öncelik vererek kapsayıcı ekonomik büyümeyi teşvik edebilirler. Bu önlemler, yolsuzlukla mücadele politikalarının gelir eşitsizliği üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerini azaltmaya ve en düşük gelir gruplarına mensup bireylerin beşeri sermayeleri artırılarak adil bir zemin oluşturmaya yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, yolsuzluk ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin anlaşılması çok yönlü ve bağlamsal bir konudur. Çeşitli mekanizmaların karşılıklı etkileşimini ve kurumsal reformların dinamiklerini göz önünde bulundurmaya önem arz etmektedir.

MUHASEBE ÖĞRETİM ELEMANLARININ PSİKOLOJİK DAYANIKLILIKLARI İLE MESLEKİ DAYANIKLILIKLARININ İNCELENMESİ*

Fevzi Serkan ÖZDEMİR¹

Haluk BENGÜ²

Elif KARAKAŞ³

Atıf: Özdemir, F. S., Bengü, H. ve Karakaş, E. (2023). Muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılıkları ile mesleki dayanıklılıklarının incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 601-625. doi:10.17218/hititsbd.1384670

Özet: Bireylerin yaşadıkları olumsuz durumlara karşı gösterdikleri dayanımın artırılması, iş yaşamlarında iş tatminsizliği, iş motivasyonunun azalması ve dolayısıyla performans düşüklüğü gibi sorunları çözüme ulaştırmada önemlidir. Psikoloji biliminde bu husus, psikolojik dayanıklılık kavramı ile açıklanmaktadır. Psikolojik dayanıklılık, kısaca, bireyin karşısına çıkan olumsuzlukların potansiyel etkilerinden korunmak için geliştirdiği motivasyon olarak ifade edilebilir. Meslekler açısından ise; bireylerin meslek yaşamındaki psikolojik dayanıklılığı şeklinde ifade edilmektedir. Literatürdeki tanımlamalarda, mesleki dayanıklılığın iş yaşamında stresle karşılaşan bireylerin buna karşı gösterdikleri direnç yetisine vurgu yapılmaktadır. Ancak, hiç şüphesiz her meslek kendine has sorunlar barındırmakta ve bu risk ve sorunlar o mesleği icra edenler üzerinde strese yol açmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın amacı, muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik ve mesleki dayanıklılıklarının her iki konuya ilişkin ölçekler yardımıyla belirlenmesi ve psikolojik dayanıklılıklarının mesleki dayanıklılıkları üzerindeki etkisinin tespit edilmesidir. Ayrıca psikolojik ve mesleki dayanıklılığın demografik değişkenler bakımından farklılık gösterip göstermediği de çalışmanın amacı dahilindedir. Çalışmanın anakütlesi Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında çalışan Muhasebe öğretim elemanları olarak belirlenmiştir. Örneklemede ise kartopu örnekleme yöntemi benimsenmiş ve katılımcılara gönderilen "Psikolojik Dayanıklılık" ölçeği ve "Mesleki Dayanıklılık" ölçeğinin yanıtlanması talep edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli kullanılarak analiz edilen araştırma neticesinde, muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik ve mesleki dayanıklılık düzeylerinin belirlenerek, dayanıklılık düzeyleri düşük olan muhasebe öğretim elemanlarında bu durumların güçlendirilmesi bağlamında öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Muhasebe, Muhasebe Öğretim Elemanları, Psikolojik Dayanıklılık, Mesleki Dayanıklılık, Yapısal Eşitlik Modeli*

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 01.11.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.12.2023

* Bu çalışma 14-16 Eylül 2023 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi Finans ve Bankacılık Bölümü tarafından düzenlenen 10. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları (ICARF 2023) Kongresinde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir. This study is a revised version of the paper presented at the 10th International Congress on Accounting and Finance Research (ICARF 2023) organized by Hitit University Department of Finance and Banking between 14-16 September 2023.

¹ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, fsozdemir@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-0641-6352> | <https://ror.org/01wntqw50>
Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Political Sciences, Department of Business Administration, fsozdemir@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-0641-6352> | <https://ror.org/01wntqw50>

² Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hbengu@ohu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-7751-0285> | <https://ror.org/03ejnre35>
Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, hbengu@ohu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0001-7751-0285> | <https://ror.org/03ejnre35>

³ Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, elifkarakas@ohu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-8088-1455> | <https://ror.org/03ejnre35>
Corresponding Author, Asst. Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, elifkarakas@ohu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-8088-1455> | <https://ror.org/03ejnre35>

Investigating the Psychological and the Professional Resilience of Accounting Instructors

Citation: Özdemir, F. S, Bengü, H. ve Karakaş, E. (2023). Investigating the psychological and the professional resilience of accounting instructors. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 601-625. doi:10.17218/hititsbd.1384670

Abstract: Increasing the resilience of individuals against the negative situations they experience is important in solving problems such as job dissatisfaction, decreased work motivation and therefore low performance in their business lives. In psychology, this issue is explained by the concept of psychological resilience. Psychological resilience can be briefly expressed as the motivation developed by the individuals to protect themselves from the potential effects of the negativities they encounter. In terms of professions; It is expressed as the psychological resilience of individuals in their professional lives. In the definitions in the literature, occupational resilience is emphasized as the ability of individuals who encounter stress in business life to resist it. However, there is no doubt that every profession has its own problems, and these risks and problems cause stress on those who practice that profession. In this regard, the aim of the study is to determine the psychological and professional resilience of accounting instructors with the help of scales related to both subjects and to determine the effect of their psychological resilience on their professional resilience. In addition, it is within the scope of the study to determine whether psychological and professional resilience differ in terms of demographic variables. The population of the study was determined as Accounting instructors working in higher education institutions in Turkey. In sampling, snowball sampling method was adopted and participants were requested to answer the "Psychological Resilience" scale and "Occupational Resilience" scale sent to them. As a result of the research analyzed using the structural equation model, the psychological and professional resilience levels of accounting instructors were determined and suggestions were made in the context of strengthening these situations in accounting instructors with low resilience levels.

Keywords: *Accounting, Accounting Instructors, Psychological Resilience, Professional Resilience, Structural Equation Model.*

1. GİRİŞ

Yaşanan travmatik olaylar, hayatımızda hiç beklenmedik sonuçlara sebep olmaktadır. Yaşanan bu tür olaylara bire bir aynı tepkiyi veren iki kişi bile bulunmamaktadır. Her insanın olaylar karşısında verdiği tepki farklıdır. Bazı insanlarda olayların ortaya çıkardığı stres, kronik bir şekilde insanın hayatında kalmaya devam ederken, bazıları kendi içlerinde değişim yaşar; içine kapalı, keyifsiz, mutsuz, öfkeli ve huysuz hale gelebilir. Kimileri yaşadıkları travmatik olayları kolay unutabilmek veya yaşanmamış sayabilmek için kendilerini bağımlılık yapan bilincini kaybettiren kötü alışkanlıklar edinme yolunu tercih edebilir. Kimileri ise tamamen depresif bir ruh haline bürünerek yaşadıkları olumsuz olaylar sonrasında travmalarını yaşamaya uzun süre devam edebilirler; kabuslar görerek, sürekli kendilerini güvensiz hissederek.

Diğer taraftan birçok kişi ise yaşadığı travmatik olaylar karşısında bunların üstesinden gelebilmek için çeşitli yöntemler geliştirerek, hayata kaldıkları yerden devam etme ve toparlanma yolunu tercih edebilirler. Hatta bazı insanlar, eskisinden daha güçlü ve dayanıklı hale gelir. Bu insanların, travmalarından sonra, daha iyi aile ve arkadaşlık ilişkilerinin olduğu, hayatın kıymetini anladıkları ve olaylara daha pozitif yaklaştıkları söylenebilir. Bu gruptaki insanlara psikolojik açıdan güç veren faktörler, dayanıklı hale gelmelerindeki önemli faktörlerdir. Bu tür bireysel dayanıklılığı ifade eden kavramlardan biri psikolojik dayanıklılık kavramıdır.

Psikolojik dayanıklılık, diğer bir ifadeyle esnekliğe dayalı dirençlilik, bireylerin stres, travma gibi durumlar ile başa çıkabilmek adına gösterdikleri çaba ve motivasyondur. Psikolojik dayanıklılık yaşanan olumsuz durumları tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, bu olumsuzluklarla başa çıkabilmek için güç veren, nasıl başa çıkılabileceği ile ilgili yön çizen bir olguyu ifade etmektedir.

Bir diğer bireysel dayanıklılık kavramı ise, çalışma hayatındaki psikolojik dayanıklılık olarak değerlendirilen, psikolojik dayanıklılığa göre daha yeni bir kavram olan mesleki dayanıklılık kavramıdır. Mesleki dayanıklılık, bireyin mesleğinin zor koşullarına uyum sağlayabilmesi, mesleğinde karşısına çıkabilecek engellerle başa çıkabilmesi ve mesleği sürdürebileceğine olan inancını ifade etmektedir.

Bireyler çalışma hayatlarında yaşadıkları olaylardan etkilenmektedir. Bazı meslek grupları çevrelerinde meydana gelen olaylardan gerek mesleğin kendi dinamiklerinden gerekse bireylerin kişilik özelliklerinden kaynaklı olarak olumsuz etkilenmektedir. Bu durumda çalışma hayatında yaşanan olaylardan olumsuz etkilenmeleri verimliliği, motivasyonu ve etkinliği azaltmaktadır. Etki olumlu olduğunda ise verimlilik ve motivasyon artmaktadır.

Eğitim açısından değerlendirildiğinde, eğitimde kaliteli çıktılara ulaşmak, önemli derecede eğitimcilerle ilgili olan bir husustur. Eğitimin her aşamasında gerekli olan kalite anlayışı, yükseköğretimde ve muhasebe eğitiminde de gerekmektedir. Muhasebe öğretim elemanlarının da bu alanda önemli görevler alacak bireyler yetiştirmeleri sorumluluğu düşünüldüğünde hem mesleki anlamda hem de psikolojik anlamda güçlü olmaları meslek hayatlarında işlerini kolaylaştıracaktır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılık ve mesleki dayanıklılık açısından hangi seviyede oldukları, psikolojik dayanıklılıklarının mesleki dayanıklılık üzerinde etkisinin olup olmadığı tespit edilmesidir. Ayrıca muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik ve mesleki dayanıklılıklarının, çeşitli demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin de belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle psikolojik dayanıklılık ve mesleki dayanıklılık kavramları hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Türkiye'deki devlet ve özel üniversitelerde görev yapan muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik ve mesleki dayanıklılık düzeylerini belirlemeye yönelik uygulama kısmına yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Psikolojik Dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılık, çok boyutlu, karmaşık ve dinamik bir unsurdur. Konu ile ilgili uzmanlar psikolojik dayanıklılığı çeşitli şekillerde tanımlasalar da bu tanımların ortak noktaları sıkıntılı süreçleri atlatma becerisidir. Bu becerinin sıkıntılardan hiç etkilenmemek şeklinde algılanmaması gerekir. Psikolojik dayanıklılığı yüksek bireyler de travma sonrasında ağır depresyon, içine kapanma, anksiyete gibi psikolojik semptomlar yaşayabilir. Ancak psikolojik dayanıklılıkta önemli olan yaşanan tüm stres ve travmalara rağmen bireyin hayatını sürdürebiliyor olmasıdır. Hatta psikolojik açıdan dayanıklı olmak, yaşanan olumsuzluklardan daha da büyüyerek, olgunlaşarak ve hayatın anlamına varmış bir şekilde çıkılmasını ifade etmektedir.

Dayanıklılık, İngilizcesi "resilience" kelimesinin karşılığı olup, "bir maddenin büküldükten, gerildikten veya sıkıştırıldıktan sonra orijinal haline dönme yeteneği" olarak tanımlanmaktadır (Oxford Dictionary). Amerikan Psikoloji Derneği (APA) psikolojik dayanıklılığı, bireylerin zorlu yaşam deneyimleri karşısında zihinsel, duygusal ve davranışsal esneklik gösterme ve bu olaylara

karşı uyum sağlama süreci olarak ifade etmektedir (APA). Psikolojik dayanıklılıkta en önemli unsur stresli yaşam durumları ile karşılaşıldığında kendini toparlama gücüdür (Terzi, 2008, s.2). Bir başka tanıma göre ise psikolojik dayanıklılık, bireylerin zorluklar ile başarılı bir şekilde başa çıkmalarını sağlayan kişilik özelliklerinin, kapasitenin, yeteneklerin tümüdür (Cornor ve Davidson, 2003, s.76).

Southwick ve Charney (2023) psikolojik dayanıklılık ile ilgili çalışmaya başladıklarında, kendilerine bazı sorular sorarak insanların psikolojik olarak daha dayanıklı hale gelmeyi öğrenip öğrenemeyeceklerini görmeye çalışmışlardır. Örneğin neden bazı insanların travmalardan neredeyse yara almadan çıkarken, bazılarının travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, alkol bağımlılığı gibi rahatsızlıklara sebep oluyor? Bu insanlar arasında genetik açıdan mı farklılık var yoksa yetiştirilme koşulları arasındaki fark mı bu duruma sebep oluyor? Ya da kişiliklerinin farklı olması sebebiyle mi farklı davranışlar sergiliyorlar? Tüm bu sorulara yanıt aramak için çeşitli travmalar yaşayan insanlar ile görüşmeler yapmışlardır. Elde ettikleri görüşme sonuçlarına göre analiz yaptıklarında stres ve travma ile başa çıkma konusunda etkili olduğu anlaşılan on farklı başa çıkma mekanizması tespit edilmiştir. Bunlar; iyimserlik, korkuyla yüzleşmek, vicdanlı olmak, din ve maneviyat, sosyal destek, dayanıklı rol modeller, fiziksel zindelik, zihinsel zindelik, bilişsel ve duygusal esneklik, hayatın anlamı ve amacıdır (Orhun, 2023, s.32). Sıralanan psikolojik etkenler dışında elbette ki başka etkenler de bulunmaktadır. Burada söz konusu etkenler, yapılan çalışma kapsamında elde edilen görüşlerden yola çıkılarak tespit edilmiştir.

Stresli durumlarla karşılaşıldığında bir nevi direnç ve güç kaynağı olarak değerlendirilen psikolojik dayanıklılık kavramı, çeşitli şekillerde sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. En fazla tercih edilen sınıflandırma ise Kobasa (1979) tarafından yapılan; kendini adama (bağlanma), kontrol (denetim) ve meydan okuma boyutlarından oluşmaktadır. Maddi'ye (1997) göre psikolojik dayanıklılık bu üç tutumun bileşimi olarak ortaya çıkmıştır. Stresli durumları avantaja çevirmek için bireyin, kendini geri çekmek yerine işin içinde kalması (kendini adama), kendini güçsüz hissetmek yerine bir etki yaratmaya çalışması (kontrol) ve kaderinden yakınmak yerine her zaman öğrenmesi (meydan okuma) gerekmektedir (Maddi ve diğerleri, 2002, s.73).

Kendini adama (bağlanma), bireyin olayların dışında kalmak yerine günlük olaylara dahil olmak suretiyle gerçekleştirilmek istenen amaçtır (Maddi ve diğerleri, 2006, s. 575). Bu duyguya sahip olan ve psikolojik dayanıklılığı yüksek olan bireylerde ise yaptıkları herhangi bir işe veya çalıştıkları kurum ve kuruluşlara bağlılıkları daha yüksek ve bu işleri bırakma eğilimleri daha düşük olacaktır. Nitekim yaşanan sıkıntılı olaylardan sonra bireyleri hayata bağlayan, onlara tekrar yaşama gücü sağlayan güçlü bir tutum olan kendini adama düzeyi, bireyin sevdiği insanların ve ailesinin varlığı, dini inancı, çeşitli konularda yeteneğinin olması gibi etkenler ile yakın ilişkilidir.

Kendini adama tutumu güçlü olan bireyler, ne kadar stresli olursa olsunlar, geri çekilmek yerine olan bitene dahil olmaktadır. Bu durumu da deneyimleyerek öğrenmenin en iyi yolu olarak algırlar. Böylece bireyler kendi güçlerine inanma ve başlarına gelen olaylara ve yaşadıklarına sahip çıkma yeteneği kazanmış olurlar. Kısacası kendini adama, bireylerin hayattan ne beklediklerinin ve istediklerinin farkına varma duygusu ile oluşan yaklaşımdır (Maddi, 2004, s.370).

Kontrol (denetim), yaşanan travmatik olaylar sonucunda güçsüz hissetmek yerine, olayların sonuçları üzerinde etkiye sahip olmak için kontrolü elinde tutma anlamına gelmektedir (Maddi, 2006). Kontrol, yaşanan olayların ve bu olaylara verilebilecek tepkilerin denetlenebilir olduğu inancını ortaya çıkarmaktadır. Bu inancın var olduğu bireyler, travma yaratan durumun

şartlarını değiştirerek kendilerine uygun hale getirebileceklerine kanaat etmektedirler. (Gençöz ve Motan, 2009, s.3).

Kontrol tutumuna sahip bireyler, sıkıntılı durumlarda kendilerini bu durumun kurbanları olarak görmez, aksine etraflarında yaşanan olayların yönünü, çabalarıyla değiştirebileceklerine inanırlar (Maddi ve diğerleri, 1998, s.78). Bu da kontrol boyutunu öz disiplin, kendi kendine yetebilme ve kendini yönetebilme, başarı isteği ve karar vermede ve seçim yapmada özgür olma içgüdüsunü kapsamaktadır.

Meydan okuma, belirsizlik ve potansiyel tehditlerden kaçınarak güvende kalınacağını düşünmek yerine, olumlu veya olumsuz deneyimlerden sürekli olarak bir şeyler öğrenme isteğidir (Maddi, 2002, s.4).

Meydan okuma, iyimserlik, değişime ve yeniliklere açık olma, azim ve kararlılık gibi özellikleri içinde barındırmaktadır (Gençöz ve Motan, 2009, s.3). Bireylerin başlarına gelen olumsuz olaylardan sonra yaşadıkları değişimleri fırsat olarak değerlendirmeleri ve hayatın normal akışının devam ettiğine inanarak yaşamlarını sürdürmelerini ifade etmektedir. Yaşanan zorunlu değişimler normalleştirildiğinde bu değişimlere uyum sağlamak daha kolay olacağından psikolojik olarak güçlü kalmak da daha mümkün olmaktadır.

Bireylerin bağıllık kontrol ve meydan okuma tutumları yaşanan olaylara ve gelişen durumlara karşı algıyı değiştirerek strese sebep olan olayların etkisini hafifletmektedir. Bununla birlikte, bağıllık hissetmemek, kendilerini güçsüz görmek ve değişimi bir tehdit olarak algılamak ise yabancılaşmalarına neden olmaktadır (Lambert ve diğerleri, 2003, s.182).

2.2. Mesleki Dayanıklılık

İçinde bulunduğumuz çağda yaşanan olaylar ve gelişmeler birçok alanda olduğu gibi meslek hayatında da önemli gelişmelere ve değişimlere sebep olmuştur. Meslek hayatında karşılaşılan sorunların da yapısı ve çözüm yolları farklılaşmıştır. Bu durumdan bireylerin iş hayatlarındaki performans ve verimlilikleri de etkilenmektedir. Bireyler meslek hayatlarında başarılı olduklarına inandıklarında ve mesleklerini önemli bulduklarında bu değişimlerden olumsuz etkilenmemekte, aksine değişimleri fırsata çevirmektedirler. Mesleki anlamda güçlü olma mesleki dayanıklılık kavramı ile açıklanmaktadır.

Mesleki dayanıklılık, çalışanların iş yerinde karşılaştıkları değişim ve zorlukların başarılı bir şekilde üstesinden gelebilmeleri, yeni ortamlara ve zorluklara uyum sağlayarak kendilerini geliştirebilme yeteneğidir (Naswal ve diğerleri, 2015, s.1). Mesleki dayanıklılığı çalışanların mesleki stres etkenleri ile yaşamdaki zorluklar arasında dengeyi sağlama, aynı zamanda mesleki değerleri ve kariyer sürdürülebilirliğini geliştirme çabası şeklinde ifade etmek de mümkündür (Samnick, 2009, s.331). Kuntz ve diğerleri (2016), mesleki dayanıklılığı, işyerinde zorlu koşullar ile karşılaşıldığında, içsel (kişilik özellikleri vb.) ve dışsal kaynakları (aile, arkadaş ortamı, sosyal ve kültürel çevre vb.) kendilerini geliştirmek için kullanan, organizasyon tarafından da desteklenen, çalışanlara özgü bir yetenek olarak tanımlamıştır. Buna göre mesleki dayanıklılık ile ilgili meslek hayatındaki psikolojik dayanıklılık ifadesinin kullanılması yanlış olmayacaktır. Nitekim mesleki dayanıklılık psikolojik dayanıklılığın bir alt boyutu olarak ifade edilmektedir.

3. AMPİRİK ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada psikolojik ve mesleki dayanıklılığa ilişkin ölçekler yardımıyla muhasebe öğretim elemanlarının dayanıklılık düzeylerinin belirlenmesi, psikolojik dayanıklılığın mesleki dayanıklılık üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte psikolojik dayanıklılık ile mesleki dayanıklılığın çeşitli demografik değişkenler bakımından farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

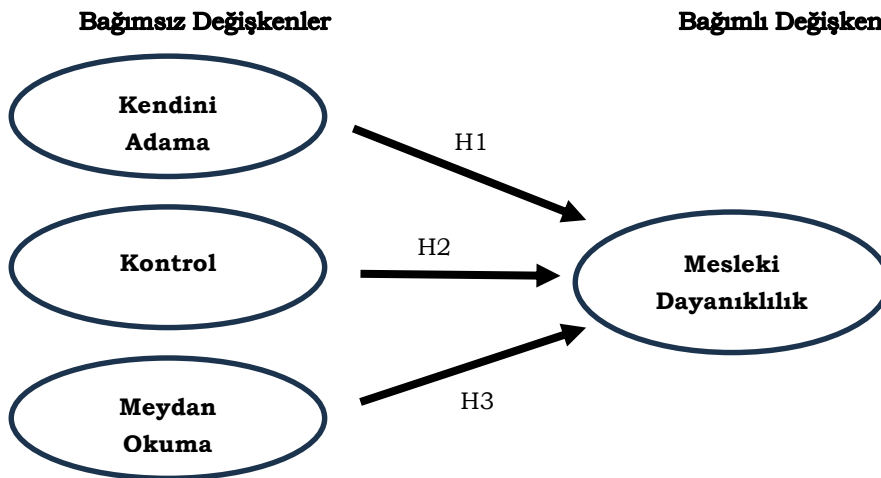
Psikolojik dayanıklılık ve mesleki dayanıklılığa yönelik olarak eğitim alanında çok sayıda çalışma yapılmış olup, içerisinde öğretim elemanlarına yapılan çalışmaların sayısı görece azdır. Bununla birlikte yaşamın her alanında var olan muhasebenin eğitimini veren öğretim elemanlarının psikolojik ve mesleki dayanıklılık konularında kendilerini nasıl değerlendirdikleri hususu çalışmanın önemini ifade etmektedir. Ayrıca literatürde psikolojik dayanıklılık ve mesleki dayanıklılık ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmaya rastlanılmaması da çalışmanın bu anlamda literatüre katkı sağlayacağını göstermektedir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma kapsamında Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında çalışan Muhasebe öğretim elemanlarına anket uygulanmıştır. Toplanan 133 anket ile gerçekleştirilen çalışmada, muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılık ve mesleki dayanıklılık düzeyleri ölçülmüş, psikolojik ve mesleki dayanıklılıkları üzerinde cinsiyet, unvan, üniversite türü, çalışma şekli, medeni durum, eşinin çalışma durumu, çocuk sayısı, gelir düzeyi, hobi, idari görev, yaş, meslekteki kıdemi, kurumdaki kıdemi, ders yılı ve ders yükü demografik değişkenleri açısından oluşturulan gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığı ampirik olarak incelenmiştir. Ayrıca çalışmada psikolojik dayanıklılığın mesleki dayanıklılık üzerinde etkili olup olmadığı da analiz edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma modeli, muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılık durumlarının, mesleki dayanıklılık düzeyleri üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Çalışmada kullanılan iki ölçek yardımı ile araştırmanın modeli şekillendirilmiştir. İki ölçek arasındaki ilişkiden yola çıkılarak araştırmanın modeli “Şekil 1”deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın hipotezlerinde muhasebe öğretim elemanlarının kendini adama, kontrol ve meydan okuma faktörleri bağlamında belirlenen psikolojik dayanıklılığın üç boyutunun mesleki dayanıklılık düzeyi üzerindeki etkileri test edilmiştir. Model kapsamında test edilecek araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

H1o: Öğretim elemanlarının kendini adama düzeylerinin, mesleki dayanıklılıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.

H2o: Öğretim elemanlarının kontrol düzeylerinin, mesleki dayanıklılıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.

H3o: Öğretim elemanlarının meydan okuma düzeylerinin, mesleki dayanıklılıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu kısımda araştırmanın anakütlesi, örnekleme, veri toplama teknikleri ve araştırma bulgularının sağlanmasında kullanılan yöntemler hakkında bilgi verilmiştir.

3.4.1. Ana Kütle ve Örneklem Seçimi

Hacim olarak daha küçük ana kütlelerde tamsayım yöntemi kullanılabilirken, daha büyük hacimli ana kütlelerde örnekleme yöntemi uygulanmaktadır. Seçilen örneklemin ana kütle temsil yeteneğinin güçlü olması gerekmektedir. Yalnızca bu tür bir örneklem genelleme yapılmasını mümkün kılar. Örneklemin ana kütle temsil etmedeki başarısı, örnekleme belirlenen geçerlilik ve güvenilirlik testlerinin derecesi ile ölçülmektedir (Özdemir, 2014, s.88).

Muhasebe öğretim elemanlarının araştırmaya konu edilmesi sebebiyle, araştırmanın anakütlesi Türkiye’de Yükseköğretim Veri Tabanına kayıtlı 1290 muhasebe öğretim elemanıdır⁴. Araştırmada zaman kısıtı sebebiyle veri tabanında yer alan tüm muhasebe öğretim elemanlarına ulaşılamamıştır. Ana kütlede bulunan birisiyle bağlantı kurarak onun da diğer bir kişiye ulaşması ve daha sonra aynı yolla bir başka kişiye ulaşılması suretiyle kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak verilerin elde edilmesi uygun görülmüştür. Hazırlanan anket formları internet tabanlı çeşitli platformlar aracılığıyla Türkiye’deki üniversitelerde görev yapan muhasebe öğretim elemanlarına e-posta yoluyla gönderilmiştir. Ankete dönüş yapan ve geçerli kabul edilen 133 form üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Bu gözlem hacminin örneklem hacmi olduğu kabul edildiğinde, bu değer %95 güven aralığında yaklaşık %8’lik bir hata payına tekabül ettiği görülmektedir.⁵ Dolayısıyla araştırmanın örneklem hacmi ana kütle temsil etme yeterliliğine sahiptir.

3.4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada anket ile veri toplama yöntemine başvurulmuştur. Yüz yüze yapılması ile ilgili kısıtlar (zaman, maliyet vb.) olması sebebiyle anketin elektronik ortamda gerçekleştirilmesi yolu tercih edilmiştir.

Psikolojik dayanıklılık düzeyinin tespit edilmesinde “Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği III- R” kullanılmıştır. Psikolojik dayanıklılık ölçeği III-R, Maddi ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilmiş olup, Türkçe’ye Durak (2002) tarafından uyarlanmıştır. Bireyin kendisi ve inançları ile ilgili üç boyutlu (kendini adama, kontrol ve meydan okuma) bir yapıya sahip olan ölçekte toplam 18 ifade

⁴Araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla (27 Ağustos 2023) Yükseköğretim Kurulu resmi ağında listesi yer alan ve yükseköğretim kurumlarında çalışan Muhasebe öğretim elemanlarının sayısıdır.

⁵Bu hesaplama için [Sample Size Calculator by Raosoft, Inc.](#) ağ sayfasından yararlanılabilmektedir.

yer almaktadır. 4'lü likert tipi ölçek ifadeleri (0) hiç doğru değil, (1) biraz doğru, (2) çoğunlukla doğru ve (3) çok doğru şeklinde derecelendirilmiştir. Psikolojik dayanıklılık III-R ölçeğinde hem doğrudan ifadeler hem de ters kodlanmış ifadeler bulunmaktadır. Maddelerden 3., 4., 6., 8., 10., 11. İfadeleri ters kodlanmış ifadelerdir.

Mesleki dayanıklılık düzeyinin tespit edilmesinde “Mesleki Dayanıklılık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek Naswall ve diğerleri (2019) tarafından geliştirilmiştir. Tek boyuttan oluşan mesleki dayanıklılık ölçeğinde 5'li likert tipi ölçek ifadeleri kullanılmıştır. Ölçek ifadeleri (1) neredeyse hiçbir zaman, (2) nadiren, (3) bazen, (4) sık sık, (5) neredeyse her zaman şeklinde işaretlenmektedir⁶.

3.4.3. Araştırma Verilerinin Sağlanmasında Kullanılan Yöntemler

Araştırmanın analizinde bulgular, çalışmanın amacına göre farklı veri analiz programları kullanılarak elde edilmiştir. Öncelikle SPSS programı kullanılarak verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi yapılmıştır. Test sonucunda verilerin normal dağılım sergilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple verilerin analizinde non-parametrik testler kullanılmıştır. Araştırma kapsamında çeşitli demografik özellikler açısından oluşturulan gruplar arasında farklılık olup olmadığı da yine non-parametrik testlerden Kruskal Wallis H testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Daha sonra SPSS programı kullanılarak ölçeklere ilişkin ölçeklerin kavramlara uygun olup olmadığı ve kavramları tutarlı bir şekilde ölçüp ölçmediği, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ile analiz edilmiştir. Birbiriyle ilişkili çok sayıda maddeden az sayıda ve birbirleriyle tutarlı maddeler oluşturmayı amaçlayan keşfedici faktör analizi yapılmıştır. SPSS ile yapılan bir diğer analiz ise değişkenlerin birbirleri ile aralarındaki ilişkinin tespit edilmesini sağlayan korelasyon analizidir.

Psikolojik dayanıklılığın mesleki dayanıklılık üzerinde etkisinin olup olmadığı ise AMOS programı ile Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizde öncelikle doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Daha sonra yapısal model uyum iyiliği istatistikleri oluşturulmuş ve hipotezler test edilmiştir.

3.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırma sonucunda elde edilen betimleyici ve istatistiki bulguların temelini oluşturan veriler, ilk 9 tanesi katılımcıların mesleki dayanıklılık düzeylerine; sonraki 18 tanesi psikolojik dayanıklılık düzeylerine; kalan 15 tanesi ise demografik özelliklerini belirlemeye yönelik toplamda 42 tane anket sorusu ile sağlanmıştır.

3.5.1. Betimleyici İstatistikler

Betimleyici bulgular, ankete katılan muhasebe öğretim elemanlarının demografik özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu amaçla muhasebe öğretim elemanlarının cinsiyet, unvan, üniversite türü, çalışma şekli, medeni durum, eşinin çalışma durumu, çocuk sayısı, gelir düzeyi, hobi, idari görev, yaş (doğum yılı), meslekteki kıdemi, kurumdaki kıdemi, ders yılı ve ders yükü sorularak demografik özellikleri belirlenmiştir. Betimleyici bulgular Tablo 1'deki gibi elde edilmiştir.

⁶ Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği III-R ve Mesleki Dayanıklılık Ölçeğine ilişkin maddeler EK 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Betimleyici İstatistik Bulguları

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde	
Cinsiyet	Kadın	56	42
	Erkek	77	58
Unvan	Prof. Dr.	44	33
	Doç. Dr.	39	29
	Dr. Öğr. Üyesi	30	23
	Dr. Öğr. Elemanı	11	8
	Dr. Olmayan Öğr. Elemanı	9	7
Doğum Yılı	1950-1959	5	4
	1960-1969	22	17
	1970-1979	44	33
	1980-1989	53	40
	1990-1999	8	6
	2000 ve sonrası	0	0
Üniversite Türü	Devlet	122	92
	Vakıf	11	8
Çalışma Şekli	Tam Zamanlı	128	96
	Yarım Zamanlı	3	2
	Diğer (Emeklilik vb.)	2	2
Medeni Durum	Hiç Evlenmemiş	17	13
	Evli	108	82
	Boşanmış	7	5
Eşinin Çalışma Durumu	Çalışıyor	82	62
	Çalışmıyor	26	20
Çocuk Sayısı	0	11	8
	1	35	26
	2	59	44
	3	7	5
	4 ve üzeri	3	2
Gelir Düzeyi	11.401-22.800	0	0
	22.801-34.200	33	25
	34.201-45.600	53	40
	45.601-57.000	33	25
	57.000 ve üzeri	14	10
İdari Görev	Var	60	45
	Yok	73	55
Hobi	Yok	8	6
	Var ama zaman bulmakta zorlanırım.	43	32
	Var ve zaman bulduğum olur.	58	44
	Var ve hayatımda vazgeçilmez bir yeri vardır.	24	18
Mesleki Kıdem	1-8 yıl arası	16	12
	9-16 yıl arası	50	38
	17-24 yıl arası	32	24
	25- 32 yıl arası	23	18
	33-40 yıl arası	5	4
	41 ve üzeri yıl	5	4
Kurumdaki Kıdem	1-8 yıl arası	35	27
	9-16 yıl arası	54	41
	17-24 yıl arası	26	20
	25- 32 yıl arası	10	7
	33-40 yıl arası	5	4
	41 yıl ve üzeri	1	1
Ders Yılı	0	7	5
	1-8 yıl arası	27	21
	9-16 yıl arası	43	33
	17-24 yıl arası	32	24
	25- 32 yıl arası	15	11
	33-40 yıl arası	5	4
	41 yıl ve üzeri	2	2
Ders Yüğü	0	9	7
	1-7 yıl arası	12	9
	8-14 yıl arası	37	28
	15-20 yıl arası	40	30
	21 yıl ve üzeri	34	26

3.5.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Bulguları

Güvenilirlik analizi, ankette bulunan ifadelerin birbirleri ile tutarlı olup olmadığını ve kullanılan ölçeğin belirlenmesi istenen sorunu ne ölçüde yansıttığını ifade etmede kullanılmaktadır (Kalaycı,

2010, s.403). Ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alfa değeri ile ölçülmektedir. Geçerlilik analizi ise, verilere faktör analizinin uygulanabilirliği hakkında araştırmacılara bilgi vermektedir. Ölçeğin geçerliliği Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett's testleri ile test edilmektedir. Ölçeklere ilişkin geçerlilik ve güvenilirliğe yönelik veriler Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi Tablosu

Cronbach Alfa	Standartlaştırılmış Ögelere Dayalı Cronbach Alfası	Öge sayısı
0,825	0,816	27

Tablo 3. Geçerlilik Analizleri Tablosu

<i>Psikolojik Dayanıklılık Geçerliliğine İlişkin Bulgular</i>		
KMO		0,692
Bartlett's Testi	Ki kare	1156,270
	SD	153
	Anlamlılık	0,000
<i>Mesleki Dayanıklılık Geçerliliğine İlişkin Bulgular</i>		
KMO		0,738
Bartlett's Testi	Ki kare	269,644
	SD	36
	Anlamlılık	0,000

Güvenilirlik analizi dahilinde elde edilen Cronbach Alfa değerinin en az %70 olması istenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.333). Örneklemin aynı olması sebebiyle her iki ölçek (9+18=27) ifadelerine ilişkin Cronbach Alfa değerleri birlikte değerlendirilmiştir. Tablo 2'de elde edilen bu değer %82,5 olması ölçeklerin güvenilirliklerinin yüksek olduğunu, ölçeklerin kavramları tutarlı bir şekilde ölçtüğünü göstermektedir.

Verilerin geçerliliğinin test edilmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett's testleri sonuçları incelenmektedir. KMO değeri, belirli bir örneklemden elde edilen değişkenlerin oluşturduğu veri yapısının faktör analizi yapılması için yeterli olup olmadığını göstermektedir. Barlett's testi ise korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapılacak ölçüde yeterli olup olmadığını test etmektedir. KMO değerinin %60'ın üzerinde, Barlett's testinin anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olması istenir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.319). Araştırmanın bulgularına göre, psikolojik dayanıklılık ölçeğine ilişkin KMO değerinin %69, mesleki dayanıklılığa ilişkin KMO değerinin ise %73 olması örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. Psikolojik ve mesleki dayanıklılık ölçeklerine ilişkin Barlett's test istatistiğine ilişkin her iki anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olması (0,000) değişkenler arasındaki ilişkinin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğu ve faktör analizinin yapılabileceği anlamına gelmektedir.

3.5.3. Faktör Analizi

Faktör analizi, araştırmacıların odaklandıkları çok sayıdaki değişkenin esasen birkaç faktörle (değişkenle) ifade edilebilirliğini tespit etmek amacıyla yapılan analizdir. Faktör analizinin iki temel türü bulunmaktadır: keşfedici faktör analizi (KFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA). Keşfedici faktör analizi, değişkenleri sınıflandırarak, özetleyerek ve üzerinde çalışılabilir düzeyde faktörler elde etmek için yapılmaktadır. Gözlenen birçok değişkeni taşıdıkları ortak bilgilere göre bu değişkenlerin faktör haline getirerek daha az sayıda değişken ile ifade etmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi ise daha önce başka araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçeklerin yeni yapılan

çalışmalarda kullanılacak olan örneklem için uygun olup olmadığını tespit etmede kullanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.318).

Araştırmada her iki ölçeğe ayrı ayrı keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Literatürde psikolojik dayanıklılığın üç faktörde yoğunlaştığı ifade edilmiş idi. Bu araştırmada da literatür ile uyumlu olarak ölçek ifadeleri üç boyutta toplanmıştır. Toplamda 18 ifade sayısına sahip ölçeğin alt boyutları literatüre uygun olarak isimlendirilmiştir: birinci faktör kendini adama, ikinci faktör kontrol ve üçüncü faktör ise meydan okuma. Psikolojik dayanıklılığa ilişkin faktör analizi bulguları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Faktörler	Faktör Yükleri		
	Kendini Adama	Kontrol	Meydan Okuma
1. Çok çalışarak her zaman amacıma ulaşabilirim.	,623		
2. Her gün işe-okula gitmeyi dört gözle beklerim.	,657		
5. Hayatta her şey olacağına varır.	,431		
6. Plan yaptığımda bunları gerçekleştirebileceğimden eminim.	,606		
8. İşimde çeşitlilikten hoşlanırım.	,543		
9. Genellikle insanlar benim söylediklerimi dikkatle dinlerler.	,532		
11. Elimden gelenin en iyisini yapmak çoğunlukla iyi sonuç verir.	,641		
16. Alışılan düzendeki değişiklikler beni öğrenmeye zorlar.	,714		
17. Çoğu günler, yaşam benim için ilginç ve heyecan vericidir.	,610		
4. Hayatın beklenmeyen sorunlarını çözmek için yeterince güçlü değilim.		,807	
7. Ne kadar uğraşırsam uğraşayım, genellikle çabalarım boşa çıkar.		,685	
10. Kendimi özgür bir insan olarak düşünmem, bana sadece hayal kırıklığı yaşatır.		,634	
14. Çoğu zaman hayata bıraktığım yerden başlamak isteği ile yataktan kalkarım.		,772	
18. Bir kişinin iş konusunda heyecanlanabileceğini hayal edemem.		,110	
2. Günlük programımda değişiklik yapmaktan hoşlanmam.			,902
12. Yaptığım hataları genellikle düzeltmek çok zordur.			,413
13. Günlük programımda herhangi bir aksama olması beni rahatsız eder.			,880
15. Çoğu zaman ne istediğimi bilmem.			,620

Mesleki dayanıklılık ölçeği de literatüre uygun olarak tek faktörde toplanmıştır. 9 maddeden oluşan mesleki dayanıklılığa ilişkin faktör analizi bulguları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Mesleki Dayanıklılık Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Faktörler	Faktör Yükleri
	Mesleki Dayanıklılık
1. Çalıştığım kurumda karşılaştığım zorlukları aşmak için meslektaşlarımla etkili iş birliği yaparım.	,608
2. Aşırı iş yükünü (ders yükü, ek sorumluluklar vb.) uzun süre başarılı bir şekilde idare ederim.	,532
3. Çalıştığım kurumda karşılaştığım kriz durumlarını ustalıkla çözerim.	,650
4. Çalıştığım kurumda hatalarımdan ders çıkararak; öğretim tarzımı iyileştiririm.	,595
5. Performansımı tekrar tekrar değerlendirerek; öğretim tarzımı sürekli geliştiririm.	,618
6. Eleştiri niteliğinde bile olsa kurumumda tarafıma yöneltilen geri bildirimleri dikkate alırım.	,506
7. Özel kaynaklara (kitap, eğitim teknolojileri vb.) ihtiyacım olduğunda (birim yöneticileri veya meslektaşlarımdan) yardım isterim.	,554
8. Desteklerine ihtiyaç duyduğumda, birim yöneticilerime konuyu açarım.	,620
9. Çalıştığım kurumdaki değişim durumlarını mesleki gelişimim için fırsata çeviririm.	,571

3.5.4. Korelasyon Analizi Bulguları

Korelasyon analizi, iki veya daha fazla değişkenin birbirleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmede kullanılan analizdir. Değişkenler arasında ilişki varsa bu ilişkinin şiddeti (güçlü-zayıf) ve yönü (pozitif-negatif) de korelasyon analizi ile belirlenmektedir. İlişkinin yönü ve şiddeti hakkında bilgiyi korelasyon katsayısı vermektedir. Buna göre korelasyon katsayıları aynı yönde ise (biri artarken diğeri de artmakta veya biri azalırken diğeri de azalmakta) doğru yönde bir ilişkiden söz edilirken, değişkenler arasındaki ilişki farklı yönde ise (biri artarken diğeri azalmakta) ters ilişkiden söz edilmektedir. Ayrıca korelasyon katsayısı 0-0,3 arasında bir değer ise zayıf düzeyde, 0,3-0,7 arasında bir değer ise orta düzeyde, 0,7-1 arası bir değer ise değişkenler arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.262). Verilerin normal dağılım sergilememesi sebebiyle araştırmada Pearson korelasyon analizi yerine, Kendall's tau_b korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi bulgularına göre, 0,01, 0,05 ve 0,10 anlamlılık derecesine sahip olan ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre, aralarında en yüksek anlamlı ilişki bulunan değişkenler, mesleki kıdem ve ders yılı (0,82), yaş ile mesleki kıdem (0,72) değişkenleridir. Aralarında orta düzeyde ilişki bulunan değişkenler, ders yılı ve yaş (0,69), kurumdaki kıdem ve mesleki kıdem değişkenleri (0,60), gelir düzeyi ve unvan (0,590) değişkenleridir. En düşük ilişki düzeyine sahip değişkenler ise hobi ve kontrol değişkenleri (0,11), kurumdaki kıdem ve kontrol değişkenleri (0,12) ve mesleki dayanıklılık ile üniversite türü (0,12) değişkenleridir.

3.5.5. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırmada Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) kullanılarak ölçeklere ilişkin yapısal geçerlilikler test edilmiştir. Doğrulamalı faktör analizi, keşfedici faktör analizinde ortaya konulan teorik modellerin, bir ölçme modeli olarak doğrulanıp doğrulanmadığı test etmek amacıyla kullanılan bir analiz yöntemidir (Fornell ve Larcker, 1981, s.40). Ölçme modelinin güvenilirlik ve geçerliliği test edildikten sonra, gözlenen veriye uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir. Doğrulamalı faktör analizinden sonra, Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile oluşturulan araştırma modelinin veri seti ile uyumu ve araştırmanın hipotezleri test edilmiştir.

Yapısal Eşitlik Modeli nedensellik analizi kapsamında kullanılan çok değişkenli bir analiz metodu olarak tanımlanmaktadır (Hoyle, 1995, s.2). Söz konusu model, doğrudan gözlenen değişkenler ile gözlemlenemeyen değişkenler arasındaki ilişkiyi ve gözlenemeyen değişkenlerin kendi aralarındaki nedensellik ilişkilerini test etmek üzere geliştirilmiştir (Hair ve diğerleri, 1998). Değişkenler arasındaki ilişkiler belirtilen model aracılığıyla tanımlanmakta ve neden sonuç ilişkileri test edilmektedir. Bunun yanında Yapısal Eşitlik Modeli, araştırma modeli ile veri seti arasındaki uyumu değerlendirmekte oldukça etkin bir modeldir (Hoyle, 1995, s.2).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin, yapısal geçerliliklerini test etmek için kullanılan Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) sonuçları kullanılmış olup, Tablo 6'de sunulmuştur.

Tablo 6. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Standardize tahmin değeri	Standart hata	t değeri	Ortalama Açıklanan Varyans
Psikolojik Dayanıklılık				
1. Çok çalışarak her zaman amacıma ulaşabilirim.	0,66	0,03	16,31	
3. Her gün işe-okula gitmeyi dört gözle beklerim.	0,81	0,02	22,42	
5. Hayatta her şey olacağına varır.	0,92	0,03	34,02	
6. Plan yaptığımda bunları gerçekleştirebileceğimden eminim.	0,95	0,03	34,15	
8. İşimde çeşitlilikten hoşlanırım.	0,90	0,03	35,08	
9. Genellikle insanlar benim söylediklerimi dikkatle dinlerler.	0,86	0,20	15,68	0,75
11. Elimden gelenin en iyisini yapmak çöğunlukla iyi sonuç verir.	0,87	0,20	17,25	
16. Alışılan düzende değişiklik beni öğrenmeye zorlar.	0,81	0,21	16,38	
17. Çoğu günler, yaşam benim için ilginç ve heyecan vericidir.	0,73	0,04	14,58	
4. Hayatın beklenmeyen sorunlarını çözmek için yeterince güçlü değilim.	0,75	0,05	15,88	
7. Ne kadar uğraşırsam uğraşayım, genellikle çabalarım boşa çıkar.	0,90	0,05	17,33	
10. Kendimi özgür bir insan olarak düşünmem, bana sadece hayal kırıklığı yaşatır.	0,84	0,03	16,85	
14. Çoğu zaman hayata bıraktığım yerden başlamak isteği ile yataktan kalkarım.	0,75	0,04	18,21	0,72
18. Bir kişinin iş konusunda heyecanlanabileceğini hayal edemem.	0,81	0,05	20,99	
2. Günlük programımda değişiklik yapmaktan hoşlanmam.	0,71	0,05	14,63	
12. Yaptığım hataları genellikle düzeltmek çok zordur.	0,83	0,06	17,93	
13. Günlük programımda herhangi bir aksama olması beni rahatsız eder.	0,82	0,03	16,67	0,63
15. Çoğu zaman ne istediğimi bilmem.	0,75	0,03	15,75	
Mesleki Dayanıklılık				
1. Çalıştığım kurumda karşılaştığım zorlukları aşmak için meslektaşlarımla etkili iş birliği yaparım.	0,78	0,06	13,73	
2. Aşırı iş yükünü (ders yükü, ek sorumluluklar vb.) uzun süre başarılı bir şekilde idare ederim	0,82	0,05	14,95	
3. Çalıştığım kurumda karşılaştığım kriz durumlarını ustalikle çözerim.	0,81	0,07	11,32	
4. Çalıştığım kurumda hatalarımdan ders çıkararak; öğretim tarzımı iyileştiririm.	0,66	0,03	16,84	
5. Performansımı tekrar tekrar değerlendirerek; öğretim tarzımı sürekli geliştiririm.	0,75	0,05	15,83	
6. Eleştiri niteliğinde bile olsa kurumumda tarafıma yöneltilen geri bildirimleri dikkate alırım.	0,72	0,05	15,56	
7. Özel kaynaklara (kitap, eğitim teknolojileri vb.) ihtiyacım olduğunda (birim yöneticileri veya meslektaşlarımdan) yardım isterim.	0,62	0,04	14,38	0,59
8. Desteklerine ihtiyaç duyduğumda, birim yöneticilerime konuyu açarım.	0,68	0,05	15,40	
9. Çalıştığım kurumdaki değişim durumlarını mesleki gelişimim için fırsata çeviririm.	0,88	0,06	16,62	

DFA ile her bir faktör için, değişkenlerin ilgili oldukları faktörleri ne ölçüde temsil ettikleri belirlenmiştir (Fornell ve Larcker, 1981, s.42). Bunun yanında standardize edilmiş faktör

yüklerine ait t değerlerinin anlamlılıkları doğrulanmış ve tüm ifadelerin, ilgili faktörü yeterince açıkladığı belirlenmiştir. Buna göre t değerleri, istatistiksel olarak pozitif ve anlamlıdır ($p < 0,001$). Ortalama açıklanan varyans tahmin değerleri, her bir faktörün ilgili olduğu gözlenen değışkende açıkladığı toplam varyans değerini göstermektedir. Psikolojik dayanıklılık değışkeni üç boyutta (kendini adama, kontrol ve meydan okuma) faktörleşmiştir. Ortalama açıklanan varyans değeri her bir faktör için, standart tahmin değerlerine göre hesaplanmış olup kabul edilebilir sınır olan %50'nin üzerinde (Fornell ve Larcker, 1981, s.45) olduğu tespit edilmiştir. Mesleki dayanıklılık değışkeni, tek bir faktör olarak belirlenmiş ve ilgili faktörün açıkladığı varyans değeri de %50'nin üzerinde belirlenmiştir. Buna göre ölçme modelinin geçerli olduğu görülmüştür.

Araştırmada ölçme modeli ve yapısal modelin ayrı olarak test edildiği iki aşamalı bir yaklaşım kullanılmış olup (Chau, 1997, s.322) öncelikle ölçme modeli test edilmiştir. Model uyumunu gösteren istatistik değerleri, modelin kabul edilip edilemeyeceğine ilişkin sınır değerler sunmaktadır. Ölçme modeline ait hesaplanan değerler ve kabul edilebilir değerler Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Ölçme Modeli Uyum İyiliği İstatistikleri

Model Uyum İyiliği İstatistikleri	Olması Gereken Değer*	Hesaplanan Değer
Düzeltilmiş Ki-Kare χ^2/df	<5	1,90
Tahminin Hata Kareleri Ortalama Kare Kökü (RMSEA)	$\leq 0,05$	0,05
Uyum İyiliği İndeksi (GFI)	$\geq 0,90$	0,94
Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (AGFI)	$\geq 0,90$	0,92
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	$\geq 0,95$	0,96
Tucker Level İndeks (TLI)	$\geq 0,95$	0,98
Artan Uyum İndeksi (IFI)	$\geq 0,95$	0,98

Kaynak: Randall E. Schumacker ve Richard G. Lomax (2004)

Tablo 7'e göre ölçme modeline ait tüm uyum iyiliği ölçülerinin, olması gereken sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ölçme modelinin, gözlenen veriye uyum sağladığı tespit edilmiştir.

DFA sonucunda geçerli sonuçlara ulaşılmış, sonrasında ise yapısal eşitlik modeli analizi ile araştırma modeli (yapısal model) ve araştırmanın hipotezleri test edilmiştir. Yapısal modelin uyum iyiliği istatistikleri değerlendirildiğinde, Tablo 8'de yapısal modelin kabul edilebilirliğinin desteklendiği görülmektedir.

Tablo 8. Yapısal Model Uyum İyiliği İstatistikleri

Model Uyum İyiliği İstatistikleri	Olması Gereken Değer*	Hesaplanan Değer
Düzeltilmiş Ki-Kare χ^2/df	<5	1,66
Tahminin Hata Kareleri Ortalama Kare Kökü (RMSEA)	$\leq 0,05$	0,04
Uyum İyiliği İndeksi (GFI)	$\geq 0,90$	0,92
Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (AGFI)	$\geq 0,90$	0,93
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	$\geq 0,95$	0,97
Tucker Level İndeks (TLI)	$\geq 0,95$	0,99
Artan Uyum İndeksi (IFI)	$\geq 0,95$	0,98

Kaynak: Randall E. Schumacker ve Richard G. Lomax (2004)

Örneklem büyüklüğünün yeterliliğini gösteren (χ^2/df) ile tüm uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir sınırlar kapsamındadır (Schumacker ve Lomax, 2004, s.82). Buna göre mevcut veri seti dikkate alındığında, yapısal model ile veri arasında iyi bir uyum olduğu görülmektedir.

Yapısal modelin uyum iyiliği istatistikleri ile tatmin edici sonuçlara ulaşıldıktan sonra araştırma modelinde sunulan hipotezler test edilmiştir. Araştırma hipotezlerine ilişkin sonuçlar, Tablo 9'da gösterilmektedir. Sonuçlar, modeldeki değişkenler arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 9. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotez Testi	Standardize tahmin değeri; Γ	t değeri	Sonuç
H1 ₀ : Öğretim elemanlarının kendini adama düzeylerinin, mesleki dayanıklılıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.	0,32**	2,38	Red
H2 ₀ : Öğretim elemanlarının kontrol düzeylerinin, mesleki dayanıklılıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.	0,74***	13,91	Red
H3 ₀ : Öğretim elemanlarının meydan okuma düzeylerinin, mesleki dayanıklılıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.	0,20*	1,66	Red

Not: $p < ,10$ * $p < ,05$ *** $p < ,01$

Tablo 9'da değişkenlere ait standardize edilmiş regresyon katsayıları ve bu katsayılar ait t-istatistik değerleri sunulmaktadır. Analiz sonuçlarına göre araştırmanın üç hipotezi, %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerinde kabul edilmiştir.

Hipotez testi sonuçlarına göre muhasebe öğretiminin mesleki dayanıklılık düzeyini etkileyen en önemli değişkenin, psikolojik dayanıklılık kapsamında değerlendirilen kontrol düzeyi olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın H2₀ hipotezi istatistiksel olarak ($p < ,01$) düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Buna göre muhasebe öğretiminin kontrol düzeyinin, ($\Gamma_1=0,74$); ($t=13,91$) kişinin mesleki dayanıklılık düzeyi üzerinde oldukça güçlü ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Bu sonuca göre etkin bir kontrol düzeyine sahip muhasebe öğretiminin, mesleki dayanıklılığının da oldukça fazla olduğu belirlenmiştir.

Muhasebe öğretiminin kendisini işine adama düzeyi, ($\Gamma_1=0,32$); ($t=2,38$) mesleki dayanıklılığı en fazla etkileyen ikinci değişken olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda psikolojik dayanıklılık boyutlarından kendini işine adama değişkeni, muhasebe öğretiminin mesleki dayanıklılığını pozitif yönde etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle psikolojik anlamda kişinin kendisini işine adama düzeyi arttıkça, mesleki dayanıklılığının da arttığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda araştırmanın H1₀ hipotezi istatistiksel olarak ($p < ,05$) düzeyinde reddedilmiştir.

H3₀ hipotezi muhasebe öğretiminin meydan okuma düzeyinin, mesleki dayanıklılığı üzerindeki etkisini test etmektedir. Psikolojik dayanıklılık boyutlarından birisi olan meydan okuma düzeyinin, öğretiminin mesleki dayanıklılığı üzerindeki etki seviyesi sıfırdan farklı ($\Gamma_1=0,20$) ve istatistiksel olarak ($p < ,10$) düzeyinde anlamlıdır. Ancak psikolojik dayanıklılık kapsamında değerlendirilen meydan okuma değişkeninin, mesleki dayanıklılık üzerindeki etki düzeyi, kendini adama ve kontrol değişkenlerine kıyasla daha düşük düzeydedir.

Araştırmanın her üç hipotezinin de reddedilmesi ile birlikte öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılık düzeylerinin, mesleki dayanıklılıkları üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu söylenebilir.

3.5.6. Demografik Değişkenler Açısından Kruskal Wallis Fark Testi Bulguları

Demografik değişkenler açısından oluşturulan gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığı, fark testleri yardımı ile tespit edilmektedir. Normal dağılım göstermeyen verilerde fark testleri iki grup varsa Mann Whitney U testi, iki ve daha fazla birbirinden bağımsız grup varsa değişkene ait ölçümün karşılaştırılmasında Kruskal-Wallis H testi kullanılmaktadır. Araştırmada verilerin normal dağılım sergilememesi ve tüm değişkenlerde iki ve daha fazla grup bulunması sebebiyle Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır.

Test sonuçlarına göre, hem psikolojik dayanıklılık hem de mesleki dayanıklılık değişkenleri üzerinde etkili olan demografik değişkenler açısından değerlendirildiğinde Tablo 10'da gösterildiği şekilde gruplar arası farklılıklar tespit edilmiştir.

Tablo 10. Psikolojik Dayanıklılık ve Mesleki Dayanıklılık Değişkenleri Üzerinde Etkili Olan Demografik Değişkenlere İlişkin Kruskal-Wallis Test Bulguları

Demografik Değişkenler	Sıralaması En Yüksek Olanlar	Diğer Gruplar
Üniversite Türü Açısından	Vakıf Üniversitesi	Devlet Üniversitesi
Hobi Açısından	Var ve hayatımda vazgeçilmez bir yeri vardır	Diğer
Yaş Açısından	1950-1959 doğum tarihli olanlar	Diğer
Mesleki Kıdem Açısından	30-40 yıl	Diğer
Kurumdaki Kıdem Açısından	30-40 yıl	Diğer

Tablo 10'a göre muhasebe öğretim elemanlarının hem psikolojik dayanıklılık hem de mesleki dayanıklılıklarının, üniversite türü, hobi, yaş, mesleki kıdem ve kurumdaki kıdem değişkenleri açısından oluşturulan gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Üniversite türü açısından vakıf üniversitesinde görev yapanların devlet üniversitesinde olanlara göre daha yüksek psikolojik ve mesleki dayanıklılık düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte hobisi olan ve hayatında vazgeçilmez olarak gören; 1950-1959 yılları arasında doğan (örneklemedeki yaşı en büyük olan grup); mesleki kıdem açısından 30-40 yıldır meslekte olan; kurumdaki kıdem açısından 30-40 yıldır aynı kurumda görev yapan muhasebe öğretim elemanlarının diğer gruplara göre hem psikolojik dayanıklılık hem de mesleki dayanıklılık açısından dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Kruskal Wallis testine ilişkin diğer bir sonuç ise sadece psikolojik dayanıklılık veya sadece mesleki dayanıklılık değişkenleri üzerinde etkili olan demografik değişkenlerin tespit edilmesidir. Bu bulgulara ilişkin açıklamalar Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Psikolojik Dayanıklılık veya Mesleki Dayanıklılık Değişkenleri Üzerinde Etkili Olan Demografik Değişkenlere İlişkin Kruskal-Wallis Test Bulguları

Demografik Değişkenler	Sıralaması En Yüksek Olanlar	Diğer Gruplar
İdari Görev Açısından Mesleki Dayanıklılık	Yok	Var
Cinsiyet Açısından Psikolojik Dayanıklılık	Kadın	Erkek
Unvan Açısından Psikolojik Dayanıklılık	Doç. Dr.	Diğer
Çalışma Şekli Açısından Psikolojik Dayanıklılık	Yarı Zamanlı	Diğer
Medeni Durum Açısından Psikolojik Dayanıklılık	Boşanmış	Diğer
Çocuk Sayısı Açısından Psikolojik Dayanıklılık	4 ve Üzeri	Diğer

Tablo 11'e göre muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılıklarının cinsiyet, unvan, çalışma şekli, medeni durum ve çocuk sayısı açısından oluşturulan gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna göre kadın muhasebe öğretim elemanlarının erkeklere göre psikolojik dayanıklılık düzeyleri daha yüksektir. Ayrıca çalışma şekli açısından yarı zamanlı çalışanların, medeni durum açısından boşanmış olanların ve çocuk sayısı açısından 4 ve üzeri çocuğa sahip olan muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılık düzeylerinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Muhasebe öğretim elemanlarının mesleki dayanıklılıklarının ise idari görev açısından oluşturulan gruplar arasında farklılık tespit edilmiştir. Buna göre idari görevi olmayan muhasebe öğretim elemanlarının idari görevi olanlara göre mesleki dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Kruskal-Wallis test sonucuna göre hem psikolojik dayanıklılık hem de mesleki dayanıklılıklarının Eşinin çalışma durumu, gelir düzeyi, ders verme yılı ve haftalık ders yükü değişkenleri açısından oluşturulan gruplar arasında fark olmadığı tespit edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın amacı doğrultusunda muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik ve mesleki dayanıklılık düzeyleri tespit edilmiştir. Buna göre muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik ve mesleki dayanıklılıklarının ortalamasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik dayanıklılık ölçeğine ilişkin elde edilen aritmetik ortalamaların değerlendirilmesinde 0-0,74 aralığı hiç doğru değil; 0,75-1,4 aralığı biraz doğru; 1,5-2,24 aralığı çoğunlukla doğru; 2,25-3,00 aralığı ise çok doğru şeklindeki sıralama kullanılmaktadır (Eren, 2014, s.103). Buna göre araştırmadan elde edilen muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılık ortalamaları 1,99 olarak tespit edilmiş olup, ortalamasının üzerindedir. Söz konusu bulgu literatürde öğretmenler üzerinde yapılan çalışmalar ile tutarlılık sergilemektedir (Özdemir ve diğerleri, 2011; Uçar, 2014; Sönmezer, 2015).

Mesleki dayanıklılık ölçeğinden elde edilen aritmetik ortalamaların değerlendirilmesinde kullanılabilir aralıklar ise 1,00-1,80 aralığı neredeyse hiç; 1,81-2,60 aralığı nadiren; 2,61-3,40 aralığı bazen; 3,41-4,20 aralığı sık sık; 4,21-5,00 aralığı neredeyse her zaman şeklindedir (Limon, 2022). Buna göre araştırmada elde edilen muhasebe öğretim elemanlarının mesleki dayanıklılık ortalamaları 3,75 olarak tespit edilmiş olup, ortalamasının üzerindedir. Sonuçlar, öğretmenlere yapılan mesleki dayanıklılık düzeylerini ölçen çalışmalar ile aynı doğrultuda bulunmuştur (Bowles ve Arnup, 2016; Argon ve Kaya, 2018; Limon, 2022).

Araştırmanın bir diğer amacına uygun olarak muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılıklarının mesleki dayanıklılıklarına etkisi belirlenmiştir. Yapısal eşitlik modeli ile yapılan analizde muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılıklarının üç alt boyutu açısından mesleki dayanıklılıklarına etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.

Muhasebe öğretim elemanının mesleki dayanıklılık düzeyini etkileyen en önemli değişkenin, kontrol düzeyi olduğu belirlenmiştir. Muhasebe öğretim elemanlarının kontrol düzeyinin, bireyin mesleki dayanıklılık düzeyi üzerinde oldukça güçlü ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Bu sonuca göre muhasebe öğretim elemanlarının etkin bir kontrol düzeyine sahip olmalarının, mesleki dayanıklılıklarını da artırdığı tespit edilmiştir. Mesleki dayanıklılığı en fazla etkileyen ikinci değişken muhasebe öğretim elemanlarının kendini adama düzeyleri olarak belirlenmiştir. Kendini adama değişkeni, muhasebe öğretim elemanının mesleki dayanıklılığını pozitif yönde etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle psikolojik anlamda kişinin kendisini adama düzeyi arttıkça, mesleki dayanıklılığının da arttığı tespit edilmiştir. Psikolojik dayanıklılık boyutlarından birisi

olan meydan okuma düzeyinin, muhasebe öğretim elemanının mesleki dayanıklılığı üzerindeki etki seviyesi sıfırdan farklı ve istatistiki olarak anlamlıdır. Ancak psikolojik dayanıklılık kapsamında değerlendirilen meydan okuma değişkeninin, mesleki dayanıklılık üzerindeki etki düzeyi, kendini adama ve kontrol değişkenlerine kıyasla daha düşük düzeydedir.

Araştırmanın diğer amacına uygun olarak ise muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik dayanıklılık ve mesleki dayanıklılık değişkenlerinin demografik değişkenler açısından oluşturulan gruplar arasında fark olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular, psikolojik dayanıklılık ve mesleki dayanıklılık değişkenleri üzerinde etkili olan demografik değişkenler açısından, psikolojik dayanıklılık veya mesleki dayanıklılık değişkenleri üzerinde etkili olan demografik değişkenler açısından ve psikolojik dayanıklılık ve mesleki dayanıklılık değişkenleri üzerinde gruplar arasındaki farkları anlamlı olmayan demografik değişkenler açısından değerlendirilmiştir. Buna göre her ikisi açısından gruplar arasında fark olan değişkenler; üniversite türü, hobi, yaş, mesleki kıdem, kurumdaki kıdem değişkenleri açısından oluşturulan gruplardır. Bunlara ek olarak mesleki dayanıklılık değişkeni açısından idari görev grupları arasında oluşturulan gruplar arasında fark tespit edilmiştir. Psikolojik dayanıklılıkta ise her ikisinde ortak olanlar dışında cinsiyet, unvan, çalışma şekli, medeni durum ve çocuk sayısı değişkenleri açısından oluşturulan gruplar arasında fark bulunmuştur. Psikolojik ve mesleki dayanıklılık değişkenleri ile demografik değişkenler açısından oluşturulan gruplar arasında anlamlı fark olmayan değişkenler tespit edilmiştir. Bu değişkenler ise, eşinin çalışma durumu, gelir düzeyi, ders verme yılı, haftalık ders yükü değişkenleridir.

Elde edilen tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde muhasebe öğretim elemanlarının psikolojik ve mesleki dayanıklılık düzeylerini artırabilmeleri açısından yapılacak öneriler aşağıdaki gibidir:

- Muhasebe öğretim elemanlarının hobi edinmeleri, hatta hayatlarının bir parçası olarak görmeleri hem psikolojik hem de mesleki dayanıklılıklarını artırdığı gözlenmiştir. Dolayısıyla muhasebe öğretim elemanlarının hobi edinmeleri dayanıklılıklarını artırmaları açısından önemli görülmüştür.
- İdari görev, muhasebe öğretim elemanlarının iş yükünü artırmakla beraber mesleki dayanıklılıklarını azaltan bir durumdur. İdari görev alındığında dahi kendilerine vakit ayırmayı ihmal etmemelidirler.
- Ölçek maddelerinden hareketle, muhasebe öğretim elemanlarının iletişim ve işbirliğine açık olmaları, birbirlerinden yardım ve destek istemekten imtina etmemeleri önerilmektedir.
- Erken kariyer döneminde olan (Dr., Arş. Gör. Dr., Öğr. Gör. Dr. ve Arş. Gör.) muhasebe öğretim elemanlarının hem mesleki hem de psikolojik dayanıklılıklarının daha düşük olması durumunun, mesleki kıdemi arttıkça aksi yönde değiştiği görülmüştür. Dolayısıyla kıdemdeki artışa bağlı olarak dayanıklılık düzeylerinin artacağı düşüncesi ile, öğretim elemanlarına sabırla çalışmalarını önerilmektedir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayın Tarihi	01 Kasım 2023 29 Aralık 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Fevzi Serkan ÖZDEMİR (%33,33), Haluk BENGÜ (%33,33), Elif KARAKAŞ (%33,33)
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu çalışma için etik onay, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 24.10.2023 tarih ve 2023/14-26 sayılı olarak alınmıştır.
Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	01 November 2023 29 December 2023 31 December 2023
Author Contribution	Fevzi Serkan ÖZDEMİR (33,33%), Haluk BENGÜ (33,33%), Elif KARAKAŞ (33,33%)
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	The approval of the Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Ethical Committee no 2023/14-26 dated 24.10.2023 was obtained for this study.
Conflicts of Interest	The authorlar declare that there is no conflict of interest.
Grant Support	The authors received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Argon, T. ve Kaya, A. (2018). Examination of grit levels of teachers according to personal variables. *Journal of Education and Training Studies*, 6(3), 45-53. doi: [10.11114/jets.v6i3a.3157](https://doi.org/10.11114/jets.v6i3a.3157)
- American Psychological Association (APA), <https://www.apa.org/topics/resilience>. (Erişim tarihi: 16.10.2023)
- Bowles, T. ve Arnup, J. L. (2016). Early career teachers' resilience and positive adaptive change capabilities. *Australian Educational Researcher*, 43(2), 147-164. doi [10.1007/s13384-015-0192-1](https://doi.org/10.1007/s13384-015-0192-1)
- Chau, P.Y. (1997). Reexamining a model for evaluating information center success using a structural equation modeling approach. *Decision Sciences*, 28(2), 309-334. doi:[10.1111/j.1540-5915.1997.tb01313.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.1997.tb01313.x)
- Durak, M. (2002). *Predictive role of hardiness on psychological symptomatology of university students experienced earthquake*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
- Eren N. (2014). Kişilik bozukluklarıyla çalışmada zorluk ve kişilik bozukluğu hastalarına karşı tutumlar ölçeklerinin psikometrik özellikleri. *Nöropsikiyatri Arşivi*. doi:[10.5505/phd.2013.81300](https://doi.org/10.5505/phd.2013.81300)
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (81), 39-50. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/3151312>
- Gençöz, F. ve Motan, İ. (2009). Psikolojik dayanıklılığı nasıl ölçebiliriz?: Bir Türk örneğinde kişisel görüş ölçeği-II'nin geçerlik-güvenirlilik çalışması, *Kriz Dergisi*, 17(1), 1-11. doi:[10.1501/Kriz_0000000288](https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000288)
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yönetim Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Hair, J., Anderson, E., Tatham, R.L. ve Black, W.C. (1998). *Multivariate data analysis* (International 5th Edition). NewYork: Prentice-Hall, Inc
- Hoyle, R.H. (1995). *Structural equation modeling: concepts, issues and applications*. London: Sage Publications
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. 4. Baskı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- Kobasa, S. (1979). Stressful life events, personality and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1-11. doi [10.1037/0022-3514.37.1.1](https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.1.1)
- Kuntz, J. R., Naswall, K., ve Malinen, S. (2016). Resilient employees in resilient organizations: Flourishing beyond adversity. *Industrial and Organizational Psychology*, 9(2), 456-462. doi:[10.1017/iop.2016.39](https://doi.org/10.1017/iop.2016.39)
- Lambert, V.A., Lambert, C.E., ve Yamase, H. (2003). Psychological hardiness, workplace stress and related stress reduction strategies. *Nursing and Health Sciences*, 5(2), 181-184. doi:[10.1046/j.1442-2018.2003.00150.x](https://doi.org/10.1046/j.1442-2018.2003.00150.x)

-
- Limon, İ. (2022). Öğretmenlerin mesleki dayanıklılık kapasitelerinin çeşitli demografik değişkenler bağlamında incelenmesi. *Milli Eğitim*, 236, 3253-3274. doi: [10.37669/milliegitim.953186](https://doi.org/10.37669/milliegitim.953186)
- Maddi S.R. (1997) *Personal Views Survey II: A Measure of Dispositional Hardiness*, CP Zalaquett ve RJ Woods (eds), *Evaluating Stress: A Book of Resources*. New York: University Press
- Maddi S.R., Kahn S, Maddi L.K. (1998). The Effectiveness of Hardiness Training. *Consult Psychol Journal*, 50, 78-86. doi: [10.1037/1061-4087.50.2.78](https://doi.org/10.1037/1061-4087.50.2.78)
- Maddi, S.R., Khoshaba, D.M., Persico, M., Harvey, R. ve Bleecker, F. (2002). The personality construct of hardiness. *Journal of Research in Personality*, 36, 72-85. doi:[10.1177/0022167810388941](https://doi.org/10.1177/0022167810388941)
- Maddi, S.R. (2004). Hardiness: An Operationalization of Existential Courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44(3), 279-298. doi: [10.1177/0022167804266101](https://doi.org/10.1177/0022167804266101)
- Maddi, S.R., Harvey, R.H., Khoshaba, D.M., Lu, J.L., Persico, M. ve Brow, M. (2006). The personality construct of hardiness, III: Relationships between repression, innovativeness, authoritarianism, and performance. *Journal of Personality*, 74(2), 575-598. doi:[10.1111/j.1467-6494.2006.00385.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00385.x)
- Naswall, K., Kuntz, J. ve Malinen, S. (2015). *Employee resilience scale (EmpRes): Technical report* (Resilient Organisations Research Report 2015/04). Christchurch, New Zealand: University of Canterbury.
- Orhun, D. (2023). *Psikolojik Dayanıklılık - Hayattaki Büyük Zorluklarla Başa Çıkma Sanatı*, İletişim Yayınları
- Oxford Dictionary. Erişim adresi: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/resilience?q=resilience>
- Özdemir, F. S. (2014). Finansal raporlama standartlarını öğrenme sürecinde serbest muhasebeci mali müşavirlerin durumları: Samsun'da ampirik bir araştırma. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 41, 81-107.
- Özdemir, S., Sezgin, F., Kaya, Z. ve Reçepoğlu, E. (2011). İlköğretim okulu öğretmenlerinin stresle başa çıkma tarzları ile kullandıkları mizah tarzları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 405-428. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuvey/issue/10327/126607>
- Samnick, E.F. (2009). The professional resilience paradigm defining the next dimension of professional self-care, *Professional Case Management*, 330-332. doi:[10.1097/NCM.0b013e3181c3d483](https://doi.org/10.1097/NCM.0b013e3181c3d483)
- Schumacker, R.E. ve Lomax, Richard, G. (2004). *Beginner's guide to structural equation modeling*. New Jersey: Erlbaum Associates
- Sönmezer, B. (2015). Öğretmenlerin tükenmişlik ve psikolojik dayanıklılıklarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri
- Uçar, T. (2014). Özel eğitim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ve mesleki sosyal destek düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul
-

EXTENDED SUMMARY

Purpose

Understanding how individuals react to or cope with the negative situations they are exposed to is important in terms of finding solutions to the problems encountered. Each professional group has its own problems. In this regard, it is meaningful to examine the psychological and occupational resilience of employees in the same professional group. For this purpose, this study aimed to determine the psychological and occupational resilience of accounting instructors and to determine the effect of their psychological resilience on their occupational resilience. In addition, whether psychological and occupational resilience differ in terms of demographic variables is determined within the scope of the study.

Method

Accounting instructors in the sample were requested to respond to the "Psychological Resilience" scale and "Occupational Resilience" scale. First of all, in order to determine whether the data were normally distributed or not and to analyze whether there were differences between the groups created in terms of various demographic characteristics, the Kruskal Wallis H test was used. Validity and reliability analyzes were conducted for the scales used. Then, exploratory factor analysis and correlation analyzes were performed. Whether psychological resilience has an effect on occupational resilience was analyzed using Structural Equation Modeling with the AMOS program. In this analysis, firstly confirmatory factor analysis was performed. Then, structural model goodness-of-fit statistics were created and hypotheses were tested.

Findings

According to the hypothesis test results, it was determined that the most important variable affecting the accounting instructors' occupational resilience level is the level of control evaluated within the scope of psychological resilience. The accounting instructors level of dedication to his job has been determined as the second variable that affects occupational resilience most. The effect of the level of challenge, one of the dimensions of psychological resilience, on the professional resilience of the instructor is significant. Although all three hypotheses of the research were rejected, it can be said that the psychological resilience levels of instructors have a positive effect on their occupational resilience. It has been determined that there is a significant difference in both the psychological resilience and occupational resilience between the groups formed in terms of university type, hobby, age, professional seniority and seniority in the institution. A significant difference was detected in the psychological resilience of accounting instructors between the groups in terms of gender, title, working style, marital status and number of children. It has been determined that there is a difference in the professional endurance between the groups formed in terms of administrative duties. It was determined that there was no difference between the groups created in terms of both psychological resilience and occupational resilience variables such as spouse's employment status, income level, teaching years and weekly course load.

Conclusions

It has been determined that the psychological and occupational resilience of accounting instructors is above average. Similar results have been obtained in the literature on psychological resilience and instructors resilience studies on educators. It has been observed that accounting instructors' acquiring a hobby is very important for their psychological and occupational

resilience. As a result of the findings, it was evaluated that accounting instructors should be open to communication and cooperation and should not hesitate to ask for help and support from each other. It has been observed that increasing professional seniority is important in terms of increasing psychological and occupational resilience. Therefore, it has been suggested that accounting instructors who are in the early career period need time and should continue their studies during this period.

Ek 1: Anket Formları

Psikolojik Dayanıklılık Anketi

	Hiç doğru değil	Biraz doğru	Çoğunlukla doğru	Çok doğru
1. Çok çalışarak her zaman amacıma ulaşabilirim.				
2. Günlük programımda değişiklik yapmaktan hoşlanmam.				
3. Her gün işe-okula gitmeyi dört gözle beklerim.				
4. Hayatın beklenmeyen sorunlarını çözmek için yeterince güçlü değilim.				
5. Hayatta her şey olacağına varır.				
6. Plan yaptığımda bunları gerçekleştirebileceğimden eminim.				
7. Ne kadar uğraşırsam uğraşayım, genellikle çabalarım boşa çıkar.				
8. İşimde çeşitlilikten hoşlanırım.				
9. Genellikle insanlar benim söylediklerimi dikkatle dinlerler.				
10. Kendimi özgür bir insan olarak düşünmem, bana sadece hayal kırıklığı yaşatır.				
11. Elimden gelenin en iyisini yapmak çoğunlukla iyi sonuç verir.				
12. Yaptığım hataları genellikle düzeltmek çok zordur.				
13. Günlük programımda herhangi bir aksama olması beni rahatsız eder.				
14. Çoğu zaman hayata bıraktığım yerden başlamak isteği ile yataktan kalkarım.				
15. Çoğu zaman ne istediğimi bilmem.				
16. Alışılan düzendeki değişiklikler beni öğrenmeye zorlar.				
17. Çoğu günler, yaşam benim için ilginç ve heyecan vericidir.				
18. Bir kişinin iş konusunda heyecanlanabileceğini hayal edemem.				

Mesleki Dayanıklılık Anketi

	Neredeyse hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Sık Sık	Neredeyse Her Zaman
1. Çalıştığım kurumda karşılaştığım zorlukları aşmak için meslektaşlarımla etkili iş birliği yaparım.					
2. Aşırı iş yükünü (ders yükü, ek sorumluluklar vb.) uzun süre başarılı bir şekilde idare ederim.					
3. Çalıştığım kurumda karşılaştığım kriz durumlarını ustalıkla çözerim.					
4. Çalıştığım kurumda hatalarımdan ders çıkararak; öğretim tarzımı iyileştiririm.					
5. Performansımı tekrar tekrar değerlendirerek; öğretim tarzımı sürekli geliştiririm.					
6. Eleştiri niteliğinde bile olsa kurumumda tarafıma yöneltilen geri bildirimleri dikkate alırım.					
7. Özel kaynaklara (kitap, eğitim teknolojileri vb.) ihtiyacım olduğunda (birim yöneticileri veya meslektaşlarımdan) yardım isterim.					
8. Desteklerine ihtiyaç duyduğumda, birim yöneticilerime konuyu açarım.					
9. Çalıştığım kurumdaki değişim durumlarını mesleki gelişimim için fırsata çeviririm.					

Ek 2: Korelasyon Analizi Tablosu

		Correlations (Kendall's tau_b) (1.Kısım)								
		Mesleki Dayanıklılık	Kendini Adama	Kontrol	Meydan Okuma	Cinsiyet	Unvan	Üniversite Türü	Çalışma Şekli	Medeni Durum
Mesleki Dayanıklılık	r	1	0,346***	0,173***	0,018	-0,1	-0,006	0,124*	0,049	0,023
	Sig.		0	0,003	0,754	0,172	0,929	0,08	0,493	0,739
Kendini Adama	r	0,346***	1	0,001	0,012	-0,1	-0,076	0,153**	0,042	0,065
	Sig.	0		0,98	0,838	0,159	0,243	0,03	0,554	0,353
Kontrol	r	0,173***	0	1	-0,057	-0,06	-0,027	0,139*	0,064	-0,025
	Sig.	0	0,98		0,33	0,389	0,673	0,05	0,369	0,718
Meydan Okuma	r	0,02	0,01	-0,057	1	-0,11	0,017	0,023	0,04	-0,018
	Sig.	0,08	0,84	0,33		0,113	0,794	0,75	0,57	0,796
Cinsiyet	r	-0,1	-0,1	-0,061	-0,113	1	-0,096	-0,02	0,092	0,013
	Sig.	0,17	0,16	0,389	0,113		0,227	0,856	0,288	0,875
Unvan	r	-0,01	-0,08	-0,027	0,017	-0,1	1	-0,194**	-0,1	-0,075
	Sig.	0,93	0,24	0,673	0,794	0,227		0,01	0,189	0,333
Üniversite Türü	r	0,124*	0,153**	0,139*	0,023	-0,02	-0,194**	1	0,082	0,121
	Sig.	0,08	0,03	0,051	0,75	0,856	0,014		0,346	0,156
Çalışma Şekli	r	0,05	0,04	0,064	0,04	0,092	-0,103	0,082	1	0,033
	Sig.	0,49	0,55	0,369	0,57	0,288	0,189	0,346		0,702
Medeni Durum	r	0,02	0,07	-0,025	-0,018	0,013	-0,075	0,121	0,033	1
	Sig.	0,74	0,35	0,718	0,796	0,875	0,333	0,156	0,702	
Gelir Düzeyi	r	-0,02	0,05	-0,074	0,031	0,150*	0,590***	0,055	0,055	0,168*
	Sig.	0,78	0,48	0,262	0,635	0,06	0	0,495	0,494	0,033
Hobi	r	0,145**	0,161**	0,114*	-0,048	0,047	-0,015	0,067	0,194**	0,226***
	Sig.	0,03	0,02	0,087	0,469	0,565	0,844	0,41	0,02	0,005
İdari Görev	r	-0,02	0,01	0,056	0	-0,11	0,138*	-0,06	0,1	-0,1
	Sig.	0,83	0,95	0,431	1	0,193	0,082	0,513	0,246	0,24
Yaş	r	-0,04	-0,128*	-0,018	0,004	-0,07	0,534***	-0,199**	-0,12	-0,143*
	Sig.	0,6	0,05	0,781	0,956	0,388	0	0,01	0,141	0,072
Mesleki Kıdem	r	0,04	0,07	0,057	-0,013	0,068	0,549***	0,225***	0,140*	0,193**
	Sig.	0,57	0,25	0,376	0,841	0,39	0	0	0,08	0,013
Kurumdaki Kıdem	r	-0,02	0,02	0,118*	-0,006	-0,1	0,317***	0,023	0,077	0,135*
	Sig.	0,81	0,72	0,071	0,93	0,215	0	0,776	0,334	0,087
Ders Yılı	r	0,09	0,136**	0,077	-0,021	0,091	0,475***	0,251***	0,162**	0,203***
	Sig.	0,16	0,03	0,232	0,746	0,246	0	0	0,04	0,008
Ders Yüklü	r	-0,02	0,05	0,021	-0,154**	0,032	-0,069	-0,1	-0,11	0,168**
	Sig.	0,77	0,46	0,744	0,018	0,685	0,337	0,219	0,179	0,031

Ek 2: Korelasyon Analizi Tablosu (devamı)

		Correlations (Kendall's tau_b) (2. Kısım)							
		Gelir Düzeyi	Hobi	İdari Görev	Yaş	Mesleki Kıdem	Kurumdaki Kıdem	Ders Yılı	Ders Yüklü
Mesleki Dayanıklılık	r	-0,018	0,145**	-0,02	-0,04	0,037	-0,016	0,09	-0,02
	Sig.	0,782	0,03	0,828	0,596	0,567	0,812	0,16	0,773
Kendini Adama	r	0,046	0,161**	0,005	-0,128*	0,074	0,024	0,136**	0,048
	Sig.	0,484	0,02	0,946	0,05	0,251	0,72	0,03	0,46
Kontrol	r	-0,074	0,114*	0,056	-0,02	0,057	0,118*	0,08	0,021
	Sig.	0,262	0,09	0,431	0,781	0,376	0,071	0,23	0,744
Meydan Okuma	r	0,031	-0,05	0	0,004	-0,01	-0,006	-0,02	-0,154**
	Sig.	0,635	0,469	1	0,956	0,841	0,93	0,75	0,02
Cinsiyet	r	0,150*	0,047	-0,11	-0,07	0,068	-0,099	0,09	0,032
	Sig.	0,062	0,565	0,193	0,388	0,39	0,215	0,25	0,685
Unvan	r	0,590***	0,015	0,138*	0,534***	0,549***	0,317***	0,475***	-0,07
	Sig.	0	0,844	0,08	0	0	0	0	0,337
Üniversite Türü	r	0,055	0,067	-0,06	-0,199**	0,225***	0,023	0,251***	-0,1
	Sig.	0,495	0,41	0,513	0,01	0	0,776	0	0,219
Çalışma Şekli	r	0,055	0,194**	0,1	-0,12	0,140*	0,077	0,162**	-0,11
	Sig.	0,494	0,02	0,246	0,141	0,08	0,334	0,04	0,179
Medeni Durum	r	0,168**	0,226***	-0,1	-0,14	0,193**	0,135	0,203***	0,168**
	Sig.	0,033	0,01	0,24	0,07	0,01	0,087	0,01	0,03
Gelir Düzeyi	r	1	0,042	-0,215***	0,372***	0,441***	0,241***	0,376***	-0,01
	Sig.		0,579	0,01	0	0	0,001	0	0,919
Hobi	r	0,042	1	-0,06	-0,133*	0,116	0,148**	0,187**	0,086
	Sig.	0,579		0,453	0,08	0,116	0,048	0,01	0,245
İdari Görev	r	-0,215***	-0,06	1	-0,04	0,011	0,111	-0,04	-0,11
	Sig.	0,008	0,453		0,62	0,89	0,164	0,6	0,151
Yaş	r	-0,372***	-0,133*	-0,04	1	0,723***	0,489***	0,691***	-0,03
	Sig.	0	0,08	0,62		0	0	0	0,708
Mesleki Kıdem	r	0,441***	0,116	0,011	0,723***	1	0,602***	0,802***	0,02
	Sig.	0	0,116	0,89	0		0	0	0,777
Kurumdaki Kıdem	r	0,241***	0,148**	0,111	0,489***	0,602***	1	0,531***	0,116
	Sig.	0,001	0,05	0,164	0	0		0	0,112
Ders Yılı	r	0,376***	0,187**	-0,04	0,691***	0,802***	0,531***	1	0,027
	Sig.	0	0,01	0,601	0	0	0		0,706
Ders Yüklü	r	-0,007	0,086	-0,11	-0,03	0,02	0,116	0,03	1
	Sig.	0,919	0,245	0,151	0,708	0,777	0,112	0,71	